DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

ANARŞİ

WILLIAM DALRYMPLE

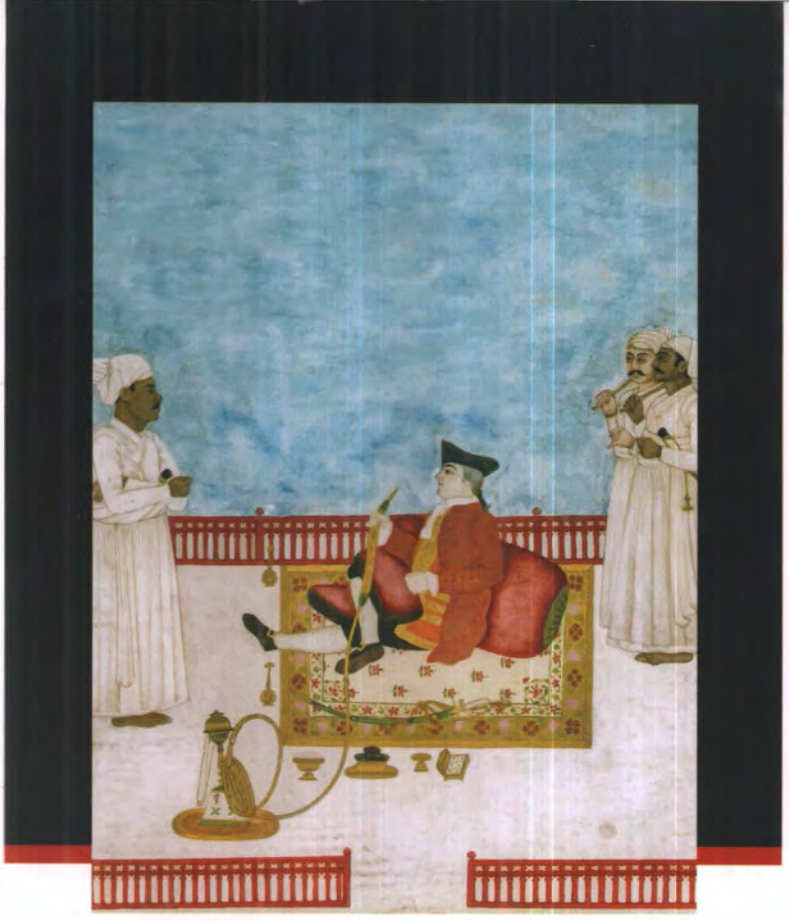

WILLIAM DALRYMPLE

ANARŞİ

Doğu Hindistan Şirketi'nin Amansız Yükselişi

Çeviri: İsmail Hakkı Yılmaz

alBaraka Yayınları

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

WILLIAM DALRYMPLE

Wolfson Ödülü alan William Dalrymple İngiltere'nin en önemli tarihçilerinden biri olup Duff Cooper ödülünü alan *White Mughals, The Last Mughal* ve Hemingway ve Kapucinski ödülüne layık görülen *Return of a King* adlı kitapların yazarıdır. Aynı zamanda TV yayıncılığı da yapan yazar, üç televizyon dizisi kaleme almıştır-Dalrymple ayrıca Kraliyet Edebiyat Topluluğu, Kraliyet Asya Topluluğu ve Kraliyet Edinburgh Topluluğu üyesi olup, Princeton ve Brown'da ziyaretçi araştırmacılık yapmıştır. *New York Review of Books*, *New Yorker* ve *Guardian*'da yazılar yazmaktadır. William eşi ve üç çocuğuyla birlikte Delhi'nin dışındaki bir çiftlikte yaşamaktadır.

İSMAİL HAKKI YILMAZ

1961'de Ordu'da doğdu. Askerî okul ve M.Ü. İletişim Fakültesi'nin ardından Güneş, Tercüman, Aktüel, Nokta, Radikal, NTV ve Milliyet gibi çeşitli dergi, gazete ve TV kanallarında çalıştı. Uzun zamandır çeşitli yayınevlerine kitap çevirileri yapmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ALBARAKA YAYINLARI – 177
TARİH DİZİSİ – 14

Anarşi
Doğu Hindistan Şirketi'nin Amansız Yükselişi

ORİJİNAL ADI The Anarchy: The Relentless Rise of the East India Company

YAZAR William Dalrymple

GENEL YAYIN YÖNETMENİ Ahmet Faruk Çağlar
ÇEVİRİ İsmail Hakkı Yılmaz
EDİTÖR Enes Çolak
MİZANPAJ DBY Ajans
KAPAK TASARIMI Emir Tali

TÜRKİYE YAYIN HAKLARI © 2023 Albaraka Kültür Sanat ve Yayıncılık A.Ş.
SERTİFİKA NO 41640
ALBARAKA YAYINLARI 1. Baskı, Nisan 2023
ISBN 978-605-4137-31-2
BASKI VE CİLT Özkaracan Matb. ve Ciltcilik San. Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 45469
15 Temmuz Mah. Gülbahar Cad. No: 62/C
Bağcılar/ İstanbul
Tel: 0212 515 49 47 Fax: 0212 602 02 10

Albaraka Yayınları, neşrini gerçekleştirdiği metinleri aslına sadık kalarak çevirir. Açıklamalı görüşlerini gerek gördüğünde önsöz ve dipnot aracılığıyla aktarır. Bu ve benzeri vasıtalarla görüş belirtilmeyen hususlara Albaraka Yayınları'nın katıldığı varsayılamaz.

ALBARAKA KÜLTÜR SANAT VE YAYINCILIK A.Ş.
Kuloğlu Mahallesi, Turnacı Başı Caddesi, No: 2/1A/1, 34433, Beyoğlu / İSTANBUL

www.albarakakultur.com

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak gösterilerek yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ANARŞİ

Doğu Hindistan Şirketi'nin Amansız Yükselişi

William Dalrymple

Çeviri
İsmail Hakkı Yılmaz

alBaraka
Yayınları

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ticari bir şirket, iki yüz milyonluk bir ulusu köleleştirdi.

Leo Tolstoy, Bir Hinduya Mektup,
14 Aralık 1908

Şirketlerin ne cezalandırılabilecek bir bedeni ne de lanetlenecek bir ruhu vardır, o yüzden canlarının istediği gibi hareket ediyorlar.

Edward, Birinci Thurlow Baronu (1731-1806),
Warren Hastings'in yargılandığı dönemde Adalet Bakanı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

Kitaptaki Karakterler 9
Giriş 21
1. 1599 35
2. Reddedemeyeceği Bir Teklif 101
3. Talan Süpürgesiyle Süpürmek 143
4. Çapsız Bir Hükümdar 181
5. Katliam ve Kargaşa 217
6. Açlık Felaketi 257
7. Delhi'nin Harabeye Dönüşü 305
8. Warren Hastings'in Yargılanması 353
9. Hindistan'ın Cesedi 383
Sonsöz 445
Terim Sözlüğü 451
Kaynakça 457
Dizin 485

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KİTAPTAKİ KARAKTERLER

1. İNGİLİZLER

Robert Clive, Birinci Clive Baronu
1725-74

Dikkat çeken askerî yetenekleri sayesinde Bengal Valiliği'ne getirilen Doğu Hindistan Şirketi'nin muhasebecisi. Az konuşan, anlaşılması güç ama son derece ihtiraslı ve olağanüstü güçlü biri olan Clive, sert, acımasız ama son derece yetenekli bir şirket ve askerî kuvvet lideriydi. Rakibinin zaaflarını ve gücünü anında ölçüp biçen gözleri, önüne çıkan fırsatları anında değerlendirme yeteneği, büyük risk alma arzusu ve nefes kesen, agresif bir cüretkârlığı vardı. Doğu Hindistan Şirketi'nin Bengal, Bihar ve Orissa'da siyasal ve askerî üstünlük kurmasını sağlayan ve Hindistan'daki Britanya hâkimiyetinin temellerini atan isim oydu.

Warren Hastings
1732-1818

William Kalesi'nin (Bengal Başkanlığı) birinci valisi, Bengal Yüksek Şurası Başkanı ve 1773-1785 yılları arasında Hindistan'ın fiilen ilk Genel Valisi olan bilim adamı ve dil bilimci. Sade bir yaşam süren, akademik bir titizliği ve çalışmayı seven ve tam bir işkolik olan Hastings, gençliğinde Bengal'in meslektaşları tarafından yağmalanmasına karşı ciddi mücadele vermiş sıkı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bir Hindistan dostuydu. Ancak Philip Francis ile tutuştuğu kan davası yolsuzlukla suçlanmasına neden oldu ve Parlamento'da yargılandı. Uzun ve epeyce sansasyonel bir yargılamanın ardından, 1795'te temize çıktı.

Philip Francis
1740-1818

The Letters of Junius'un [*Junius'un Mektupları*] yazarı olduğu düşünülen İrlanda doğumlu politikacı ve sıkı bir entrikacı polemikçi. Warren Hastings'in en büyük rakibi ve hasmıydı. Hatalı bir şekilde, Bengal'deki bütün yolsuzlukların ardında Hastings'in olduğuna inandı ve onu Genel Valilik görevinden aldırıp yerine geçmek için elinden geleni ardına koymadı. 1774'ten ölümüne kadar Hastings'in peşini bırakmadı. Hastings'le tutuştuğu düelloda onu öldüremediği gibi kaburgalarının arasına bir de tabanca mermisi yiyen Francis, Londra'ya döndükten sonra suçlamalarını sürdürdü ve hem Hastings'i hem de onun Baş Yargıcı Elijah Impey'yi mahkeme önüne çıkartmayı başardı. Sonunda her ikisi de aklandı.

Charles Cornwallis, Birinci Cornwallis Markisi
1738-1805

1781 yılındaki Yorktown Kuşatması'nda, Kuzey Amerika'daki İngiliz kuvvetlerinin başında Amerikan ve Fransız askerlerinden oluşan kuvvete teslim olan Cornwallis, Doğu Hindistan Şirketi tarafından Hindistan Genel Valiliği'ne getirildi. Bu kez Amerika'daki durumun tekrarlanmaması için çaba verecekti. Şaşırtıcı derecede enerjik biri olan Cornwallis, Şirket'in Bengal'deki toprak gelirlerini artıran Kalıcı Yerleşim projesini hayata geçirdi ve 1782'deki Üçüncü İngiliz-Maisur Savaşı'nda Tipu Sultan'ı yenilgiye uğrattı.

Richard Colley Wellesley, Birinci Wellesley Markisi
1760-1842

Hindistan'da, Napolyon'un Avrupa'da fethettiğinden daha fazla toprak fetheden Hindistan Genel Valisi. Doğu Hindistan Şirketi'nin ticaret odaklı ruhundan nefret eden ve onun yerine Frankofobik dostu, Ticaret Kurulu Başkanı Dundas'ın sözlerine kulak veren Wellesley, 1799'da Tipu Sultanı'nın

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ölümü ve başkentinin yerle bir edilmesiyle sonuçlanan Dördüncü Britanya-Maisur Savaşı'nda ve ardından hem Sindhia hem de Holkar ordularının yenilgisiyle sonuçlanan 1803 tarihli İkinci Britanya-Maratha Savaşı'nda Doğu Hindistan Şirketi'nin asker ve kaynaklarını kullandı. Bu arada Hindistan'daki son Fransız askerlerini ülkeden sürdü ve Pencab'ın güneyindeki alt kıtanın büyük bir bölümünün kontrolünü Doğu Hindistan Şirketi'ne kazandırdı.

Albay Arthur Wellesley
1769-1852

Maisur Valisi ve "Dekken ve Güney Maratha Bölgesi Baş Siyasi ve Askeri Direktörü" olan Wellesley, 1799'da Tipu ordularının ve 1803'te de Maratha ordularının yenilgiye uğratıldığı savaşlara katıldı. Daha sonra Wellington Dükü olarak tanındı.

Gerald, Birinci Lake Vikontu
1744-1808

Kral Arthur döneminin kahramanı Lakeli Lancelot'un soyundan gelmekle övünmeyi seven Lord Lake diplomasiden pek hoşlanmayan biriydi: Bir ordu muhasebecisine: "Yerin dibine batsın senin yazıların," diye bağırdığı rivayet ediliyordu, "Onu bırak da savaşmaya bak!" Yedi Yıl Savaşı'na ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na katılarak Yorktown'da Washington'a karşı dövüşen Gerald, altmış yaşında olmasına rağmen genç bir delikanlı kadar çekici ve enerjik görünmesiyle meşhurdu. Genelde, gece yarısı 2'de kalkar ve mavi gözleri parıldayarak askerinin başında yürüyüşe geçerdi. Wellesley'nin en yetenekli başkomutanıydı. 1803'te de Kuzey harekât sahasındaki Maratha Hindistan ordularını yenen ordunun başındaydı.

Edward Clive, Birinci Powis Kontu
1754-1839

Robert Clive'ın ("Hindistanlı Clive") oğlu olan Edward Clive, pek de parlak olmayan zekâsıyla tanınan Madras Valisi'ydi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

2. FRANSIZLAR

Joseph-François Dupleix
1697-1764

Hindistan'daki Fransız varlıklarının Genel Valisi'ydi. Güney Hindistan'daki Karnataka Savaşları'nda genç Robert Clive'a yenilmişti.

Michel Joachim Marie Raymond
1755-98

Haydarabad'taki Fransız paralı asker taburunun komutanı.

General Pierre Cuiller-Perron
1755-1834

Perron, Provencelı bir dokumacının oğluydu. Kendisinden çok daha yetenekli olan Benoit de Boigne'den sonra Sindhia alaylarının başına getirilmişti. Delhi'nin 165 kilometre kadar güneydoğusundaki büyük Aligarh kalesinde askerleriyle birlikte yaşıyordu. Fakat yaptığı servetle birlikte Hindistan'a ayrılmasına izin verme vaadi karşılığında adamlarını yalnız bıraktı.

3. BABÜRLÜLER

Alemgir Evrengzib
1618-1707

Aşırı ihtiraslı Dekken fethiyle Babürlü hâkimiyetindeki toprakları önce zirvesine çıkaran ve sonra da çöküşüne yol açan sevimsiz ve sofu Babürlü İmparatoru. Dinî bağnazlığı yüzünden Hindu nüfusa ve özellikle de Rajput elitlere uzak durarak ölümünden sonra imparatorluğun çöküşünü hızlandırdı.

Muhammed Şah Rangila
1702-48

İdari konulardaki gevşekliği ve askerî beceriksizliği yüzünden 1739'daki Karnal Muharebesi'nde İranlı savaş beyi Nadir Şah'a yenilen estetik düşkünü

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

güçsüz Babürlü. Nadir Şah Babürlü Delhi'yi yağmalayarak Tavuskuşu Taht'ı yanında götürdü ve üzerine efsanevi Kuh-i Nur elmasını işledi. Muhammed Şah'ı boşalmış bir hazineyle güçsüz bir kral olarak geride bıraktı. Bu olayla birlikte Babürlü İmparatorluğu iflas etti ve onarılamayacak bir yara aldı.

Gaziddin Han, İmâdülmülk
1736-1800

Birinci Haydarabad Nizamı, Nizamülmülk'ün ergenlik çağındaki megalomanyak torunu. Önce kendi hamisi Safder Ceng'e ihanet edip 1753'te yenilgiye uğrattı, 1754'te de İmparatoru Ahmed Şah'ı kör edip hapse attı ve sonunda da katletti. Onun yerine II. Alemgir'i tahta çıkardıktan sonra, bu kez onun oğlunun peşine düşerek öldürdü. Son olarak, 1759'da kuklası İmparatorun hayatına son verdi. Afgan Necibüddevle'nin Delhi Valiliği'ne gelmesi üzerine Delhi'den kaçtı.

II. Alemgir
1699-1759

İmparator Cihandar Şah'ın oğlu ve Şah II. Alem'in babası olan II. Alemgir, 1754 yılında İmadülmülk tarafından içine hapsedildiği Sultan Kafesi'nden çıkarılarak kukla İmparator ilan edildi, ama yine İmadülmülk'ün emriyle 1759'da Firuz Şah Kotla'da öldürüldü.

Şah Alem
1728-1806

Yakası bir türlü yenilgiden ve kötü talihten kurtulmayan ama yaşadığı korkunç olaylara rağmen olağanüstü bir kararlılık sergileyen yakışıklı ve yetenekli Babürlü şehzadesi. Gençliğinde Nadir Şah'ın Delhi'ye girerek şehri talan edişine şahit oldu. Daha sonra İmadülmülk'ün kendisini öldürme girişiminden kurtulmayı ve Clive ile girdiği savaşlardan sağ salim çıkmayı başardı. Patna ve Buksar'da Şirket'e karşı savaştı ve Clive'a Allahabad'ta Diwani hakkı tanıdı ve ülkeyi bir baştan bir başa geçip Delhi'ye dönerek Warren Hastings'e meydan okudu. Delhi'de karşılaştığı bütün engellere rağmen, Mirza Necef Han'la birlikte atalarının imparatorluğunu yeniden ayağa kaldırma noktasına

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kadar geldi. Ancak son büyük Babürlü generalinin erken ölümüyle çabaları bir hayalden öteye geçemedi. Gücünün iyice zayıfladığı bir anda eski psikopat müttefiki Gulam Kadir'in saldırısına uğrayarak gözleri kör edildi. Bunlara rağmen pes etmedi ve sadece kısa bir süreliğine -o da ailesi Rohillaların tecavüzüne uğrayıp gözleri kör edildiğinde- umutsuzluğa kapıldı. Akla gelebilecek en kötü koşullarda, yani Büyük Anarşi'de bile yüksek saray kültürünü korumayı bildi. Kendisi güzel şiirler yazdığı gibi, şairlerin, ilim adamlarının ve sanatçıların da hamisi oldu.

4. NEVVABLAR

Aliverdi Han, Bengal Nevvabı
1671-1756

Yarı Arap, yarı Avşar Türkmeni bir aileden gelen Aliverdi Han 1740 yılında, bir askerî darbeyle Babürlü İmparatorluğu'nun en zengin eyaleti olan Bengal'de iktidara geldi. Darbenin arkasında Aliverdi Han'a maddi ve siyasi destek veren güçlü Jagat Seth bankerleri vardı. Akşamlarını ziyafetler, kitaplar ve öykülerle geçirmeyi seven kedi aşığı, bir keyif düşkünü olan Aliverdi Han, Marathaları yenilgiye uğrattıktan sonra Mürşidabad'da güçlü ve baş döndürücü bir Şia saray kültürü, istikrarlı bir siyasal ve ekonomik merkez kurdu. Mürşidabad, Babürlülerin gerileme dönemindeki anarşi sürecinde eşine az rastlanan bir sükûnet ve refah adasıydı.

Siracüddevle, Bengal Nevvabı
1733-57

Aliverdi'nin torunu olan Siracüddevle, Doğu Hindistan Şirketi'nin Kasımbazar ve Kalküta'daki fabrikalarına saldırarak Şirket'in Bengal işgalini tetikledi. Dönemin -Farsça, Bengalce, Mugalca, Fransızca, Hollandaca ve İngilizce- kaynakları Sirac için ilginç bir sözcük kullanıyordu: Siyasi müttefiki Jean Law'a göre "Akla gelebilecek en kötü şöhrete sahipti." Ama en kötü Sirac portresini, yakın adamlarından biri olan ve tasvir ettiği adamın psikopat bir tecavüzcü olduğunu görünce şoka giren kendi kuzeni Gulam Hüseyin Han çizmişti: "O, bir cehalet ve ahlaksızlık timsaliydi." diye yazmıştı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Mir Cafer, Bengal Nevvabı
yakl. 1691-1765

Necefli, eğitimsiz bir Şii Arap olan paralı asker Mir Cafer, Aliverdi'nin Marathalara karşı kazandığı hayati zaferlerde önemli pay sahibiydi. Ayrıca 1756 yılında Siracüddevle adına Kalküta'ya düzenlenen saldırının başında o vardı. Jagat Sethlerin Siracüddevle'ye karşı girişiği komploya o da katıldı ve Doğu Hindistan Şirketi'nin de onayıyla Bengal'in kukla hükümdarı oldu. Robert Clive haklı olarak kendisini "çapsız bir hükümdar" olarak nitelemişti.

Mir Kasım, Bengal Nevvabı
öl. 1763

Mir Kasım, kafası karışık ve eğitimsiz kayınpederi Mir Cafer'den alabildiğine farklı biriydi. Babasının Patna yakınlarındaki mülklerinde doğmasına rağmen soylu bir İran ailesinden gelen Mir Kasım ufak tefek, askerî deneyimi olmayan ama genç, yetenekli, zeki ve hepsinden önemlisi de kararlı bir adamdı. Çapsız Mir Cafer'in devrildiği 1760'taki darbede Şirket'le iş birliği yaptı ve modern bir piyade ordusu kurarak sağlam bir yönetim sistemi oluşturdu. Ama üç yıl sonra Şirket'le ihtilafa düştü ve 1765'teki Buksar Muharebesi'nde elinde kalan kuvvetlerle birlikte yenilgiye uğradı. Batıya kaçtı ve Agra yakınlarında, yoksulluk içinde öldü.

Şücaüddevle, Avadh Nevvabı
1732-74

Büyük Babürlü Vezir Safder Ceng'in oğlu ve ondan sonra Avadh Nevvabı olan Şücaüddevle dev gibi biriydi. Aşağı yukarı 2 metre 10 santimlik boyu ve yüzünden birer kartal kanadı gibi uzanan yağlı pala bıyıklarıyla heybetli bir görünümü vardı. 1763'te artık saçı sakalı ağardığında bile tek bir kılıç darbesiyle bir öküzün başını kesebilecek veya tek bir koluyla iki subayını havaya kaldırabilecek güçteydi. En kötü yanı kibirle karışık ihtirası, kendini beğenmişliği ve yeteneklerini aşırı abartmasıydı. Bu özellikleri ince ruhlu bir entelektüel olan Gulam Hüseyin Han'ın da dikkatini çekmiş ve onu sorumsuz, aptal ve kaba biri olarak nitelemişti. "Şüca," diye yazmıştı, "hem kibirli

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

hem cahil..." 1765'teki Buksal Muharebesi'nde Şirket karşısında yenilgiye uğradı ama Clive tarafından tekrar Avadh tahtına oturtuldu. Doğu Hindistan Şirketi'nin yakın bir müttefiki olarak hayatının sonuna kadar iktidarda kaldı.

5. ROHİLLALAR

Necib Han Yusufzai, Necibüddevle
öl. 1770

Babürlüler döneminde süvari komutanlığı yapan ama 1757 işgali sırasında Ahmed Şah Dürrani'nin tarafına geçen eski Yusufzai Peştun at tüccarı. Ahmed Şah'ın Delhi Valisi oldu ve kariyerinin son dönemlerinde onun adıyla anılan, Saharanpur yakınlarındaki başkent Necibabad'a yerleşti ve 1770'te ölümüne kadar orada yaşadı.

Zabıta Han Rohilla
öl. 1785

Panipat'ta savaşan ve Şah Alem'e karşı defalarca başkaldıran Rohilla şefi. Zabıta Han, Necibüddevle'nin oğlu ve Gulam Kadir'in babasıydı.

Gulam Kadir Han Rohilla
yakl. 1765-1787

Gulam Kadir, Zabıta Han Rohilla'nın oğluydu. 1772'de Ghausgarh'ın düşmesinden sonra Şah Alem tarafından esir alınarak Delhi'ye götürüldü ve burada Kudsiye Bağ'da bir imparatorluk şehzadesi gibi büyütüldü. Bazı kaynaklar Şah Alem'in gözdelerinden hatta oğlanlarından biri olduğunu yazmaktadır. Gulam Kadir belki de uğradığı tecavüzlerin intikamını almak için olsa gerek, 1787'de Delhi'ye saldırarak Kızıl Kale'yi yağmaladı, imparatorluk ailesine işkenceler yaptı, tecavüz etti ve Şah Alem'in gözlerini kör etti. Sonunda Mahadji Sindhia'nın Maratha güçleri tarafından ele geçirildi ve işkenceyle öldürüldü.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

6. MAİSUR SULTANLARI

Haydar Ali
öl. 1782

Maisur ordusunda subay olan Haydar Ali 1761'de Maisur'un Wadiyar Racasını devirerek tahta geçti. Fransız taktiklerini gözlemleyerek modern piyade savaşını öğrenen Ali, Doğu Hindistan Şirketi'ne karşı büyük direnç gösterdi ve oğlu Tipo Sultan'la birlikte 1780'de Pollilur'da en büyük zaferini kazandı.

Tipu Sultan
1750-99

Doğu Hindistan Şirketi'ni birkaç kez yenilgiye uğratan ve babası Haydar Ali ile birlikte 1780 tarihli Pollilur Muharebesi'nde önemli bir zafer kazanan savaşçı Maisur sultanı. 1782'de babasının yerine tahta geçti ve barış döneminde ülkesini büyük bir beceri ve hayal gücüyle yönetti, ama savaşlarda çok acımasızdı. 1792'de krallığının yarısını Lord Cornwallis'in Maratha ve Haydarabadlılarla yaptığı Üçlü İttifak'ına bırakmak zorunda kaldı. 1799'da son kez yenilgiye uğradı ve Lord Wellesley tarafından öldürüldü.

7. MARATHALAR

Çatrapati Şivaci Bhonsle
öl. 1680

Bijapur'daki Adil Şahi Sultanlığı'nın yıkıntılarından Dekken'de bir krallık yaratan ve sonra Babürlü İmparatorluğu'na karşı savaşa girişerek 1686'da Bijapur'u ele geçiren Maratha savaş lideri. Babürlü İmparatoru Evrengzib'in can düşmanı olan Çatrapati Şivaci kaleler inşa edip bir donanma kurarak Babürlü topraklarının derinliklerine akınlar düzenledi. 1674'te, hayatının sonlarına doğru Raigad'ta düzenlenen iki taç giyme töreniyle Çatrapati, yani Efendilerin Efendisi ilan edildi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Nana Padnavis
1742-1800

"Marathaların Machiavelli'si" olarak tanınan devlet adamı ve Pişuvaların bakanı. Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan için varoluşsal bir tehdit olduğunu fark eden ve Şirket'i ülkeden atmak için Haydarabadlılar ve Maisur Sultanları'yla birlikte bir Üçlü İttifak oluşturmaya çalışan ilk devlet adamı. Ancak projesini sonuna kadar götüremedi.

Tukoji Holkar
1723-971

Panipat Muharebesi'nden sağ çıkmayı başararak kuzey Hindistan'da Mahadji Sindhia'nın en büyük rakibi hâline gelen cesur Maratha şefi.

Mahadji Sindhia
1730-94

Kuzey Hindistan'da 1770'ten itibaren yirmi yıl boyunca en güçlü Hint hükümdarı olan Maratha şefi ve devlet adamı. 1761'deki Panipat Muharebesi'nde ağır yaralanan Sindhia hayatı boyunca topal kaldı ve aşırı şişmanladı. Zeki bir politikacıydı. 1771'de Şah Alem'i himayesine alarak Babürlüleri Maratha kuklalarına dönüştürdü. Savoylu Generali Benoit de Bougne komutasında güçlü bir ordu yarattı, ancak hayatının sonlarına doğru Tukoji Holkar'la husumeti ve Salbai Antlaşması'nı imzalayıp Doğu Hindistan Şirketi'yle tek taraflı barış antlaşması yapması Maratha birliğine zarar verdi. Nitekim bu gelişme ölümünden dokuz yıl sonra Şirket'in Marathalara karşı kazandığı zaferin de önünü açtı.

II. Pişuva Baci Rao
1775-1851

Maratha İmparatorluğu'nun son Pişuvası. 1795-1818 yılları arasında hükümdarlık yaptı. *Musnud*a (taht) yirmi bir yaşında silik, utangaç, kendine güveni olmayan, çene yapısı zayıf ve bıyıkları yeni yeni terleyen bir gençti. Kısa zamanda kendini gösterdi ve Maratha gücünü oluşturan farklı kesimleri

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bir araya getirmeyi başardı. Doğu Hindistan Şirketi'yle 1802 yılında Bassein'de imzaladığı antlaşma büyük Maratha Konfederasyonu'nun çözülmesine yol açtı.

Devlet Rao Sindhia
1779-1827

Mahadji Sindhia 1794'te öldüğünde yerine geçen halefi Devlet Rao henüz on beş yaşındaydı. Bu genç Benoit de Boigne'nin selefi için eğittiği muhteşem bir orduyu miras devraldı. Fakat orduyu kullanmakta fazla bir yetenek veya öngörü gösteremedi. Holkarlarla düşmanlığı ve Doğu Hindistan Şirketi'ne karşı ortak bir cephe oluşturamaması 1803'teki İkinci Britanya-Maratha Savaşı hezimetine yol açtı. Bu savaştan sonra Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan'da ciddi bir rakibi kalmadı ve Britanya Rajı'nın önü açıldı.

Jasvant Rao Holkar
1776-1811

Tukoji Holkar'ın bir cariyeden gayrimeşru oğlu olan Jasvant Rao yetenekli bir savaş lideri olduğu hâlde diplomasiden pek anlamıyordu. Nitekim bu durum nedeniyle Doğu Hindistan Şirketi, Maratha Konfederasyonu'na ölümcül bir darbe indirerek ikiye böldü. Ardından, önce Sindhia'yi yenilgiye uğratarak ertesi yıl teslim olmaya zorladı. Bu olaydan sonra Hindistan'ın büyük bir bölümü 1803'ün sonuna kalmadan Şirket'in eline geçti.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GİRİŞ

İngilizceye giren ilk Hint sözcüklerinden biri Hint argosunda yağma anlamına gelen *loot* sözcüğüydü. Oxford İngilizce Sözlüğü'ne göre bu sözcük on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar kuzey Hindistan ovaları dışında neredeyse hiç duyulmamıştı. Derken bir anda bütün Britanya'da yaygınlaşıverdi. Sözcüğün bu kadar uzak bir toprak parçasında neden ve nasıl olup da kök salıp geliştiğini anlayabilmek için sadece Welsh Marches'taki Powis Şatosu'nu ziyaret etmek yeterlidir.

Verasetle iktidara gelen ve adıyla belleklere kazınan son Galler Prensi Owain Gruffydd ap Gwenwynwyn, Powis Şatosu'nu on üçüncü yüzyılda sarp bir kayalığa inşa ettirmişti. Burası, Galler'i İngiliz monarşisi yönetimine bırakması karşılığında verilmişti kendisine fakat en göz alıcı hazineleri İngiliz fetih ve ilhakının çok daha sonraki bir döneminden kalmaydı.

Zira Powis'in her bir odası Hindistan'dan yağmalanan eşyalarla, on sekizinci yüzyılda Doğu Hindistan Şirketi (DHŞ) tarafından talan edilmiş malzemelerle doludur. Galler kırsalındaki bu özel malikânede Hindistan'ın herhangi bir yerinde -hatta Delhi'deki Ulusal Müze'de- sergilenenlerden daha fazla Babürlü eseri vardır. Altın kakmalı gösterişli abanoz nargileler; Badahşan lal taşı ve mücevher kakmalı muhteşem hançerler; güvercin kanı renginde parıltılı yakutlar ve kertenkele yeşili zümrütle kaplı eşyalar bunlardan bazılarıdır. Burada ayrıca safir ve sarı topaz işlenmiş kaplan başları; yeşim ve fildişi işlemeli süs eşyaları; gelincik ve lotus desenli ipek duvar halıları; Hindu tanrı heykelleri ve bir sürü ilginç buluntuktadır. Her birinde sahipleri ye-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://t.me/pdfkitaparsivi

nilip öldürülen savaşçılardan ganimet alınmış iki büyük savaş hatırası durmaktadır: Bengal Nevvabı Siracüddevle'nın Plassey Muharebesi'nden kaçarken geride bıraktığı *palankin*i (tahtırevanı) ile Maisur Kaplanı Tipu Sultan'ın savaş çadırı.

Bu hazineler öyle baş döndürücüydü ki geçen yaz yaptığım ziyaret sırasında az kalsın bütün bu yağma mallarının buraya nasıl geldiğini anlatan çerçeveli bir devasa kanvas tabloyu gözden kaçırıyordum. Bu tablo koyu renkli, meşe panelli bir merdivenin üst katındaki ahşap bir bölgenin girişine bakan gölgelerin içinde asılıdır. Bir başyapıt değil elbette, ama yakından incelenmeyi hak etmektedir. Altın süslemeli bir kıyafet giyen efemine bir Hint prensi ipek bir gölgeliğin altındaki yüksek tahtında oturmaktadır. Sol tarafında, ellerinde pala ve mızraklar bulunan askerler; sağında ise bir grup pudralı ve perukalı Gürcü beyi durmaktadır. Şehzade sabırsızlıkla kırmızı fraklı, hafif şişman bir İngilize, kâğıt tomarı uzatmaktadır.

Tablo, 1765 Ağustos'una ait bir sahneyi canlandırmaktadır. Doğu Hindistan Şirketi birliklerine yenilerek Delhi'den sürülen genç Babürlü İmparatoru Şah Alem, bugün "zoraki özelleştirme" diyebileceğimiz bir karara zorlanmaktadır. Kâğıt tomarı imparatorun Bengal, Bihar ve Orissa'daki vergi memurlarını görevden alıp, yerlerine Robert Clive ve Şirket direktörlerinin belirlediği bir grup İngiliz tüccarı atadığını gösteren bir emirnamedir. Belgede Şirket "yüce ve güçlü, yüce soyluların en soylusu, görkemli savaşçıların lideri, sadık hizmetkârlarımız, samimi duacılarımız, kraliyetin lütfuna mazhar olmuş İngiliz Şirketi" sıfatlarıyla anılmaktaydı. Bundan sonra Babürlü vergileri güçlü bir çok uluslu şirket tarafından toplanacak, vergi toplama faaliyetlerinin koruması şirketin kendi özel ordusu tarafından sağlanacaktı.

Kurucu yasası gereği Şirket'e "savaş açma" yetkisi tanınmıştı. Nitekim Şirket de 1602'deki ilk seferinde bir Portekiz gemisine bordalayıp, çıkıp gemiyi ele geçirdiği günden beri amaçlarına ulaşmak için şiddet kullanmaktaydı. Ayrıca 1630'lardan beri Hindistan'daki yerleşimlerinin çevresindeki küçük arazileri de kontrol altında tutmaktaydı.[1] Ama asıl dönüm noktası,

[1] Philip Stern, Şirket'in siyasal iktidarı fiilen ve somut olarak o güne kadar bilinenden çok daha önce ele geçirdiğini göstermiştir. Bkz. Philip J. Stern., *The Company State: Corporate Sovereignty & the Early Modern Foundations of the British Empire in India.* Cambridge, 2011.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Doğu Hindistan Şirketi'nin 1765'te ipek ve baharat işiyle uğraşan klasik bir ticaret şirketi olmaktan çıkarak bambaşka bir şeye dönüşmesi oldu. Bölgedeki Hintlilerden oluşturulan 20.000 kişilik bir askerî kuvvetle desteklenen 250 şirket çalışanı birkaç ay içinde zengin Babürlü eyaletlerinin yöneticileri hâline geldiler. Uluslararası bir şirket, saldırgan bir sömürge gücüne dönüşmekteydi.

Şirket, 1803 yılında yaklaşık 200.000 kişilik özel ordusuyla bütün alt kıtaya ya boyun eğdirdi ya da doğrudan ele geçirdi. Şaşırtıcı bir şekilde, bütün bunlar yarım yüzyıldan az bir zamanda gerçekleşti. İlk ciddi toprak fetihleri 1756'da Bengal'de başladı. Kırk yedi yıl sonra Şirket'in sınırları kuzeydeki Babürlü başkenti Delhi'ye kadar genişledi ve şehrin güneyinde kalan Hindistan'ın neredeyse tamamı fiilen Londra'daki bir yönetim kurulu salonundan yönetilmeye başladı. Bir Babürlü yetkili "Daha temizlenmeyi bilmeyen bir avuç tüccardan emir alacaksak," diyordu, "ne onurumuz kaldı?"[2]

Bizler hâlâ Britanya'nın Hindistan'ı ele geçirmesinden söz ediyoruz, oysa bu ifade daha sinsi bir gerçekliği gizlemektedir. On sekizinci yüzyılın ortalarında Hindistan'ın büyük bir bölümünü ele geçiren Britanya hükûmeti değil; karargâhı Londra'da beş pencere genişliğinde küçük bir ofis olan ve Hindistan'da şiddet düşkünü, acımasız ve ara ara zihinsel iniş çıkışlar yaşayan bir şirket yırtıcısı yani Clive tarafından yönetilen, tehlikeli bir şekilde dizginsiz kalmış özel bir şirketti. Hindistan, tek varlık nedeni yatırımcılarını zengin etmek olan kâr amaçlı bir şirket tarafından sömürgeleştirildi.

Viktorya Çağı'nın doruk noktasını oluşturan on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Britanyalıların Raj'ı kurarken uyguladıkları karanlık, acımasız ve ticari yöntemler ciddi bir mahcubiyet kaynağıydı. Viktorya dönemi insanları tarihin gerçek malzemesinin ulus devletin politikaları olduğunu düşünüyordu. Asıl araştırılması gerekenin ve beşerî olaylardaki gerçek dönüştürücü gücün yozlaşmış şirketlerinin ekonomik politikaları değil; ulus devlet politikaları olduğuna inanıyorlardı. Dahası, imparatorluğu bir *mission civilisatrice*, yani Batı'dan Doğu'ya sevecen bir ulusal bilgi, demir yolları ve uygarlık becerileri aktarımı olarak görmekten hoşlanıyorlardı. Ayrıca Hindistan'daki Britanya hâkimiyetinin önünü açan şirket yağmacılığı konusunda hesaplı ve bilinçli bir amnezi hâli vardı.

---

[2] "The Muzaffarname of Karam Ali", Bengal Nawabs, İng. çev. Jadunath Sarkar, Kalküta, 1952, s. 63.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

William Rothenstein'ın Avam Kamarası'nın duvarları için ısmarladığı ikinci bir tablo, bu süreçle ilgili resmî belleğin Viktorya döneminde nasıl çarpıtılarak yeniden yazıldığını göstermektedir. St. Stephen Salonu'nda hâlâ duran bu tablo Westminster Parlamentosu'nun dönemi nasıl algıladığını anlatmaktadır. Tablo *Britanya'nın İnşası* adlı bir dizi duvar resminin bir parçasıydı. Tablo dizisi Sanat Komitesi'nin Britanya tarihinin önemli anları ve dönüm noktaları olarak gördüğü olayları tasvir etmektedir: Kral Alfred'in 877'de Danları yenilgiye uğratması, 1707'de İngiltere ve İskoçya parlamentolarının birleşmesi, vs.

Hindistan'ı ele alan freskler bir gölgeliğin altındaki yüksek bir kerevette oturan başka bir Babürlü şehzadesini tasvir etmektedir. Yine bir saray ortamındayız, etrafta başlarını eğmiş saray maiyeti ve borazancılar var ve yine bir İngiliz, bir Babürlü'nün önünde ayakta dikilmektedir. Fakat bu kez güç dengesi çok farklıdır.

I. James'in 1616'da Babürlü sarayına gönderdiği elçi Sir Thomas Roe, Babürlü imparatorluğunun hâlâ gücünün ve zenginliğinin zirvesinde olduğu bir dönemde İmparator Cihangir'in önünde dururken tasvir edilmektedir. Cihangir babası Ekber'den dünyanın en zengin iki devletinden birini devralmıştı ki diğeri de Ming Çini'ydi. Toprakları Hindistan'ın büyük bir bölümünü kapsıyordu, yani bugünkü Pakistan ve Bangladeş ile Afganistan'ın büyük bir bölümünden oluşuyordu. Osmanlı'nın hükmettiği nüfusun beş katı büyüklükte -kabaca 100 milyonluk- bir nüfusa hükmediyordu ve dünyadaki üretimin yaklaşık dörtte birini Cihangir'in tebası gerçekleştiriyordu.

Cihangir'in babası Ekber'in kafasında "bir vahşiler topluluğu" diye nitelediği Hindistan'daki Avrupalı göçmenleri medenileştirmek gibi bir proje vardı, fakat daha sonra projenin işe yaramayacağını düşünerek vazgeçmişti. Egzotik ve vahşi hayvanlara meraklı olan Cihangir, Sir Thomas Roe'ya da Hindistan'a getirilen ilk hindiye gösterdiği ilgiyle yaklaşmış ve Roe'ya Avrupa'nın gariplikleri hakkında sorular sormuştu. Avam Kamarası'ndaki freskleri tasarlayan komiteye göre Britanya'nın Hindistan'a olan ilgisi işte o zaman başladı: İki ulus devlet ilk kez karşılaşıyordu. Ancak bu kitabın ilk bölümünde de görüleceği üzere, Britanya'nın Hindistan'la ilişkileri diplomasiyle veya kraliyet elçilerinin buluşmasıyla değil, Kaptan William Hawkins liderliğindeki bir ticaret heyetiyle başladı. Şirket için çalışan ve ayyaş bir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

deniz kurdu olan Kaptan Hawkins, Agra'da imparator tarafından kendisine eş olarak hediye edilen kadını kabul etmiş ve yanında İngiltere'ye götürmüştü. Avam Kamarası Sanat Komitesi'nin unutmayı tercih ettiği tarihsel versiyon işte buydu.

Doğu Hindistan Şirketi, birçok açıdan tam bir ticari verimlilik abidesiydi: Yüz yıllık tarihi boyunca merkez bürosunda sadece otuz beş daimî çalışan olmuştu. Ama bu iskelet kadro tarihte benzeri görülmemiş bir şirket darbesi gerçekleştirmişti: Güney Asya'nın uçsuz bucaksız topraklarını fethetmiş, diz çöktürmüş ve yağmalamıştı. Bu olay, kesinlikle dünya tarihinde bir şirketin bilinen en uç şiddet eylemidir.

Tarihçiler, Şirket'in şaşırtıcı başarısını birçok nedene bağlamaktadır: Babürlü Hisdistanı'nın birbirine hasım, küçük devletlere bölünmesi; Büyük Frederick'in hayata geçirdiği askerî yeniliklerin Avrupalı şirketlere askerî üstünlük sağlaması ve özellikle de Avrupa'da yönetim, vergilendirme ve bankacılık sisteminde yaşanan yenilikler sayesinde Şirket'in bir anda devasa miktarlarda nakit para toplaması. Zira kırmızı ceketlilerin, Palladyan sarayların ve başbakanlıktaki kaplan avları sohbetleriyle polkaların arkasında her zaman Şirket muhasebecilerinin hazırladığı kâr ve zararları ve Şirket'in Londra Borsası'nda dalgalanan hisse fiyatlarını gösteren bilançolar bulunuyordu.

En önemli faktörse İngiliz Parlamentosu'nun Doğu Hindistan Şirketi'ne verdiği destekti. İkili arasındaki sembiyotik ilişki on sekizinci yüzyılda daha da gelişerek nihayet bugün kamu-özel ortaklığı diyebileceğimiz bir şeye dönüştü. Clive gibi doğuda zengin olup ülkesine dönenler servetlerini, milletvekillerini ve milletvekili sandalyelerini -ünlü Rotten Boroughları- satın almak için kullandılar. Parlamento da bunun karşılığında Şirket'i devlet gücüyle, yani Fransız ve İngiliz Doğu Hindistan Şirketleri silahlarını birbirlerine doğrulttuklarında ihtiyaç duyulan gemi ve askerlerle destekledi.

Şirketin iki hedefi vardı: Biri iş yaptığı topraklardı; ama öteki doğduğu ülkeydi çünkü şirketin avukatları, lobicileri ve milletvekili hissedarları giderek Parlamento'daki yasaları lehlerine etkileyip değiştirmeye başlamıştı. Hatta şirket lobiciliğinin ilk mucidinin Doğu Hindistan Şirketi olduğunu söylemek mümkündür. 1693 yılında, yani kurulmasının üzerinden henüz yüz yıl geçmeden, Doğu Hindistan Şirketi'nin parlamenterleri satın almak için ilk

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kez hisselerini kullanmaya ve önde gelen milletvekilleriyle bakanlara her yıl 1.200 sterlin para dağıtmaya başladığı ortaya çıktı. Dünyadaki ilk şirket lobiciliği skandalı olan bu olayla ilgili parlamento araştırması sonucunda Doğu Hindistan Şirketi rüşvetçilikten ve borsada bilgi suistimalinden suçlu bulundu, Parlamento Başkanı yargılandı ve Şirket Yönetim Kurulu Başkanı hapse atıldı.

Doğu Hindistan Şirketi'nin ticari sermayesi daimî olarak İngiliz devletine bırakılmakla birlikte, Şirket yasal olarak büyük ölçüde hükûmetten bağımsız faaliyet gösteriyordu. Hükûmetin, Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan'daki varlıklarını korumak adına gerçekleştirdiği deniz ve kara harekâtları için harcadığı muazzam paralara rağmen, Şah Alem'in 1765 yılında imzaladığı, Diwani olarak bilinen belgeye göre, sermayenin Kraliyet'e değil; Şirket'e ait olduğunu savunuyordu ve bunu Şah Alem'e zorla da olsa kabul ettirmişti. Fakat bu yasal ayrımın devamı yönünde oy kullanan parlamenterler tamamen tarafsız değildi: Aşağı yukarı dörtte birinin elinde Şirket hisseleri vardı ve bunlar, yönetimin Kraliyet'e geçmesi hâlinde çakılacaktı. Yine aynı nedenle İngiliz dış politikasının başlıca hedeflerinden biri Şirket'i yabancı rekabetine karşı korumak olmuştu.

Resimde tasvir edilen eylemin korkunç sonuçları olacaktı. Bugünkü şirketler gibi Doğu Hindistan Şirketi de sadece hissedarlarına hesap veriyordu. Bölgeyi adil bir şekilde yönetmek veya uzun vadede refahını sağlamak gibi bir derdi olmayan Şirket'in hâkimiyeti kısa zamanda Bengal'in yağmalanmasına dönüştü ve zenginlikler, hızla Batı'ya transfer edilmeye başladı.

Savaş nedeniyle zaten yıkıma uğramış olan eyaleti 1769'da bir de açlık vurdu. Bunun ardından gelen yüksek vergiler yıkımı daha da artırdı. Şirketin vergi tahsildarları o zamanki deyişle "pagoda ağacını sarsma", bugünkü deyişle vergi toplama sürecinde ağır insan hakları ihlallerinde bulunma suçunu işliyordu. Bengal'in zenginlikleri hızla Britanya'ya akarken, zengin dokumacı ve zanaatkârlar yeni efendileri tarafından "köle gibi" çalışmaya zorlanıyordu.

Bengal'in yağmalanan zenginliklerinin önemli bir bölümü doğrudan Clive'ın cebine gitti. Clive İngiltere'ye hatırı sayılır bir kişisel servetle döndü. Servetinin o zamanki değeri 234.000 sterlindi ve bu rakam, onu Avrupa'nın en zengin adamı yapıyordu. Clive daha çok ihanete, zorla dayatılan sözleş-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

melere, bankerlere, dağıtılan rüşvetlere ve askerî güce dayanan 1757'deki Plassey zaferinden sonra, Doğu Hindistan Şirketi'nin yenilgiye uğrayan Bengal hükümdarlarından gasp edilen -ve o zamanlar hayal edilmesi bile güç olan- en az 2.5 milyonluk* hazinesini İngiltere'ye nakletti. Bunun için özel bir teknoloji filan da gerekmemişti. Yapılan tek şey, Mürşidabad'daki Bengal Nevvabı'nın sarayında bulunan Bengal hazinesini yüz kadar tekneye yükleyip, Ganj üzerinden Şirket'in Kalküta'daki karargâhının bulunduğu William Kalesi'ne taşımaktı. Yağmalanan hazinenin bir kısmı daha sonra Powis'in yeniden inşasına harcandı.

Powis'teki Clive ve Şah Alem tasviri son derece aldatıcıdır: Ressam Benjamin West hayatında hiç Hindistan'ı görmemişti. O zaman bile resme bakan biri arka plandaki caminin kuşkulu biçimde "bizim kutsal St. Paul Katedrali'mize" benzediğini hemen fark etmiştir. Hazinenin devir işlemi gözlerden uzak bir şekilde, Clive'ın Allahabad'taki yeni ele geçirilen Babürlü kalesindeki tören alanına dikilen çadırında gerçekleştirilmişti. Gerçekte, açıkta bir tören düzenlenmemişti. Şah Alem'in ipekle döşeli tahtına gelince, aslında o, Clive'ın koltuğuydu. Bu olay vesilesiyle yemek masasının üstüne yerleştirilmiş ve üstüne şintz yatak örtüsü serilmişti.

Maddelerin bizzat Clive tarafından dikte edilmesine ve korku içindeki Şah Alem'in sadece basit el işaretleriyle onaylamış olmasına rağmen İngilizler daha sonra belgeye Allabahad Antlaşması diyerek itibar kazandırmaya çalışmıştı. Zamanın Babürlü tarihçisi Gulam Hüseyin Han'ın deyişiyle: "Koca bir iş bir eşeğin, bir yük hayvanının veya bir baş sığırın bile satılması için geçen zamandan daha kısa bir zamanda bitirildi. Başka bir zaman olsaydı bunu imzalamak için bilge elçiler ve yetenekli müzakereciler gönderilir, bakanlarla bir yığın müzakereler yapılır, onayları aranırdı."[3]

Şirket çok geçmeden dünyanın iki tarafında da söz sahibi oldu. Roma döneminden beri Batı altınlarının Doğu'ya akması üzerine kurulu olan ticaret dengesini neredeyse tek başına tersine çevirdi. Doğu Hindistan Şirketi Doğu'daki afyonu Çin'e taşıdı ve zaman içinde Hong Kong'ta bir denizaşırı üs elde edip kârlı uyuşturucu tekelini devam ettirmek için Afyon Savaşları'na girişti.

Bugünün rakamlarıyla 262.5 milyon sterlin.

Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, Kalküta, 1790– 94, cilt 3, ss. 9–10.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Batı'da, Çin çayını deniz yoluyla Massachusetts'e taşıdı. Boston'da denize dökülen çay Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nı tetikledi. Aslında adım adım savaşa doğru ilerleyen Amerikalı Milliyetçiler'in başlıca korkusu, Parlamento'nun Doğu Hindistan Şirketi'ni Amerika'ya yönlendirip tıpkı Hindistan gibi burayı da yağmalatmasıydı. Milliyetçi John Dickinson 1773 Kasımı'nda Doğu Hindistan Şirketi'nin çayını "lanetli Çöp" olarak nitelemiş ve Amerika'daki potansiyel Doğu Hindistan Şirketi rejimini "Fareler tarafından yutulmaya" benzetmişti. "Bu neredeyse batmış şirket," demişti, Bengal'de uyguladığı "benzeri görülmemiş Barbarlıklar, Gasplar ve Tekellerden sonra", "Çapulculuk yapmak, Baskı ve Zulüm uygulamak için gözlerini şimdi de Amerika'ya dikti."[4]

Şirket 1803'te Babürlü başkenti Delhi'yi ve enkaza dönmüş sarayında gözleri kör edilmiş bir hâlde oturan Şah Alem'i ele geçirmeden önce 200.000 kişilik özel bir güvenlik gücü kurmuş -bu kuvvet Britanya ordusunun iki katıydı- ve Asya'daki devletlerin tamamından daha büyük bir ateş gücü inşa etmişti.

Batıda Delhi'den doğuda Assam'a kadar uzanan kuzey Hindistan topraklarına artık Avrupa'nın kıyısındaki ücra bir adadan gelen bir avuç iş adamı hükmediyordu. Doğu sahilinin neredeyse tamamıyla batı sahilinde Gucarat ve Komorin Burnu arasında kalan stratejik noktalar Şirket'in elindeydi. Sadece kırk beş yıl gibi bir zaman içinde, küçük eyalet nevvabları ve valilerin nüfusça ve alan olarak Avrupa'daki en büyük ülkelerden bile daha büyük olan uçsuz bucaksız arazilere hükmettiği bir imparatorluğu devralarak, 50-60 milyonluk alt kıtanın neredeyse tamamının efendileri olmuşlardı.

Direktörlerinden birinin de kabul ettiği gibi, Doğu Hindistan Şirketi "impatarorluk içinde bir imparatorluktu" ve Doğu'da her yerde savaş veya barış yapma gücü vardı. Bu aşamada ayrıca uçsuz bucaksız ve gelişmiş bir yönetim ve kamu hizmeti ağı kurmuş, Londra'daki limanların büyük bir bölümünü inşa etmiş ve Britanya ticaretinin neredeyse yarısını tek başına gerçekleştirecek hâle gelmişti. Doğu Hindistan Şirketi'nin kendisini artık "Kâinattaki en büyük tüccarlar topluluğu" olarak gördüğüne hiç kuşku yoktu.

---

[4] Alıntı, Emma Rothschild, yayımlanmamış makale, "The East India Company and the American Revolution".

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ne var ki, daha sonraki mega şirketler gibi Doğu Hindistan Şirketi de devasa bir güce ulaşır ulaşmaz, garip bir şekilde ekonomik belirsizlikler karşısında kolayca sendelemeye başladı. Diwani'nin tanınmasından sadece yedi yıl sonra, yani Bengal hazinesinin ele geçirilip Şirket hisselerinin bir gecede ikiye katlandığı bir dönemde, Bengal'in yağmalanmasının ve patlak veren açlık felaketinin ardından, beklenen toprak gelirleri düşünce Doğu Hindistan balonu da sönüverdi. Şirket, bir anda kendisini kucağında 1.5 milyon sterlinlik bir borç ve Kraliyet'e ödenmesi gereken 1 milyon sterlinlik* vergi yüküyle buluverdi. Bu haberlerin duyulmasıyla birlikte Avrupa'da otuz banka domino taşları gibi devriliverdi ve ticaret durdu.

Bu şirket, günümüzdekine son derece benzeyen bir ortamda borçlarını temizlemek ve devasa miktarlarda hükûmet yardımı istemek zorunda kaldı. Doğu Hindistan Şirketi yöneticileri 15 Temmuz 1772'de İngiltere Merkez Bankası'na başvurarak 400.000 sterlin borç talep etti. İki hafta sonra tekrar bankanın kapısını çaldılar ve 300.000 sterlin daha istediler. Banka ise sadece 200.000 sterlin verdi.** Direktörler ağustos ayında hükûmete toplam 1 milyon sterline ihtiyaçları olduğunu fısıldıyorlardı. Ertesi yıl Edmund Burke tarafından kaleme alınan resmî rapor, Doğu Hindistan Şirketi'nin mali sorunlarının "tıpkı bir değirmen taşı gibi [hükûmeti de] dipsiz bir uçuruma çekme potansiyeli taşıdığını ... Bu lanetli Şirket'in tıpkı bir engerek yılanı gibi kendisini, kucağında büyüten ülkeyi sokarak yok edeceğini" söylüyordu.

Ancak Doğu Hindistan Şirketi batmasına göz yumulamayacak kadar fazla büyümüştü. Dolayısıyla dünyanın ilk saldırgan çok uluslu şirketi ertesi yıl, yani 1773 yılında tarihin en büyük devlet yardımıyla kurtarıldı ve tarihte ilk kez bir ulus devlet, batan bir şirketi kurtarması karşılığında şirketin dizginlerini ve denetleme hakkını eline aldı.

Bu kitabın amacı eksiksiz bir Doğu Hindistan Şirketi tarihi yazmak değildir. Hele hele şirketin iş faaliyetlerinin ekonomik analizini yapmak gibi bir niyeti hiç yoktur. Bu kitap merkezi Londra'daki bir ofis kompleksinde bulunan tek bir iş faaliyetinin nasıl olup da 1756 ile 1803 yılları arasında güçlü Babürlü İmparatorluğu'nu devirip uçsuz bucaksız bir alt kıtaya hükmetmeyi başardığı sorusuna cevap arama çabasıdır.

Bugünkü rakamlarla 157 milyon ve 105 milyon sterlin.

Bugünkü rakamlarla 400.000 sterlin=42 milyon sterlin; 300.000 sterlin=31.5 milyon sterlin; 200.000 sterlin=21 milyon sterlin.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Şirket'in en büyük rakiplerini, yani Bengal ve Avadh nevvablarıyla Tipu Sultan'ın Maisur'unu ve büyük Maratha Konfederasyonu'nu yenilgiye uğratarak İmparator Şah Alem'i himayesine alış öyküsünü; Şah Alem'in, Şirket'in elli yıl boyunca Hindistan'a saldırmasına ve basit bir ticaret şirketinden kusursuz bir imparatorluk gücüne dönüşmesine tanıklık edişini anlatmaktadır. Hatta aşağıdaki öykünün bir omurgasını bizzat Şah Alem'in hayatı oluşturmaktadır.

Eski kuşak tarihçilerinin yazdıklarının aksine, bugünkü bakış açısı on sekizinci yüzyılı Hindistan'ın "Karanlık Çağ"ı olarak görmemektedir. Bu görüşe göre Babürlü İmparatorluğu'nun siyasal gerileme süreci alt kıtanın diğer kısımlarında ekonomik canlanmaya yol açmıştı. Nitekim son akademik araştırmalar da bu önermeyi ayrıntılandırmaya çalışmaktadır.[5] Ancak bölgesel canlanmayı ele alan bu çalışmalar on sekizinci yüzyılın büyük bir bölümünde Babürlü ana vatanını ve özellikle de Delhi ve Agra çevresini altüst eden Anarşi gerçeğini değiştirmemektedir. Fakir Kahirüddin İllahabadi'nin deyişiyle, "kargaşa ve yolsuzluk artık gizlenme gereği bile duymuyordu; bir zamanlar huzurun hâkim olduğu Hindistan toprakları artık Anarşinin ya-

---

[5] *Reflections on Its Political and Economic Processes.* Jad unath Sarkar Memorial Lecture, Bangiya Itihas Samiti, Kolkatta, Nisan 2019; Karen Leonard, "The Hyderabad Political System and Its Participants", *Journal of Asian Studies*, 30(3) (1971); Tilottama Mukherjee, *Political Culture and Economy in Eighteenth-CenturyBengal. Networks of Exchange, Consumption and Communication*, New Delhi, 2013; John F. Richards, *The Seventeenth-Century Crisis in South Asia* in *Modern Asian Studies*, 24, 4,(1990), ss. 625-638; M. Athar Ali, *The Passing of an Empire: The Mughal Case,* Modern Asian Studies, Cilt 9. No.13 (1975), ss. 385-396; Stewart Gordon, *Legitimacy and Loyalty in some Successor States of the Eighteenth Century. In John F Richards, Kingship and Authority in South Asia*, [New Delhi, 1998], ss. 327-347 Madhu Trivedi, *The Making of the Awadh Culture*, New Delhi, 2010; Stephano Pelo, "*Drowned in the Sea of Mercy. The Textual Identification of Hindu Persian Poets from Shi'i Lucknow in the Tazkira of Bhagwan Das 'Hindi'*", Vasudha Dalmia ve Munis D. Faruqui (ed), *Religious Interactions in Mughal India*, Yeni Delhi, 2014; Sanjay Subrahmanyam, "*Connected Histories: Notes Towards a Reconfiguration of Early Modern Eurasia*", *Modern Asian Studies*, 31(3) (1997); J. F. Richards, "*Early Modern India and World History*", *Journal of World History*, 8(2) (1997), C. A. Bayly, "Indian Merchants in a 'Traditional' Setting. Banaras, 1780–1830", Clive Dewey ve A. J. Hopkins (eds), *The Imperial Impact. Studies in the Economic History of India and* Africa, Londra, 1978; Philip Calkins, "The Formation of Regionally Oriented Ruling Group in Bengal, 1700–1740", *Journal of Asian Studies*, 29(4) (1970).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tağına (*dâr al-amn-i Hindustân dâr al-fitan gasht*) dönüşmüştü. Zaman içinde artık Babürlü monarşisini ayakta tutabilecek hiçbir şey kalmamış ve monarşi basit bir isme veya gölgeye dönüşmüştü.[6]

Anarşiden söz edenler sadece Fakir Kahirüddin ve Gulam Hüseyin Han gibi birkaç Babürlü beyefendisi değildi, o dönemde bölgeye giden her seyyah aynı şeyden söz ediyordu. Yani revizyonizm süreci biraz fazla ileri gitmiş olabilirdi. Law ve Modave'den Pollier ve Franklin'e kadar on sekizinci yüzyılın ikinci yarısının hemen hemen tüm görgü tanıkları tekrar tekrar akan kana ve kaos dönemine dikkat çekmekte ve ağır silahlı bir refakatçi olmadan ülkenin büyük bir bölümünde dolaşmanın güçlüğünden söz etmektedir. Hatta Büyük Anarşi terimini ilk ortaya atanlar da bu görgü tanıklarıydı.

Şirket'in özellikle 1750'lerle 1770'ler arasında girdiği savaşlar ve Bengal, Bihar ve Orissa'yı yağmalaması bu kargaşayı daha da derinleştirerek Delhi'den çok uzaklardaki topraklara kadar taşıdı. Kitaba, bu başlığı vermemin nedeni işte budur. Dönemin gergin, kaotik ve şiddetle dolu askerî tarihiyle Richard Barnett ve Cambridge'teki eski profesörüm Chris Bayly'nin aydınlatmaya çalıştıkları yeni siyasal, ekonomik ve sosyal oluşumların uzun vadedeki konsolidasyonu arasında zorlu bir denge vardır. Bu farklı eylem ve analiz düzeylerinin nasıl bir araya getirileceği üzerine kafa yormuş birilerinin olup olmadığını bilmiyorum, ancak bu kitap işte bu zorlu işe soyunmuştur.

Anarşi esas olarak sayısız ciltler tutan Şirket kayıtlarına dayanmaktadır. Genel merkezdeki belgeler ve Hindistan'daki temsilcilerden Leadenhall Caddesi'ndeki direktörlere gönderilen mektuplar hâlen Londra'daki British Library'nin mahzenlerinde durmaktadır. Şirket'in Hindistan karargâhının çoğu zaman daha eksiksiz ve daha aydınlatıcı olan ve o dönemde Başbakanlık'la Kalküta'daki William Kalesi'nde tutulan kayıtları bugün Yeni Delhi'deki Hindistan Ulusal Arşivleri'nde (NAI) saklanmakta olup, ben de araştırmamda ağırlıkla bu belgeler üzerinde odaklandım.

Fakat NAI'deki on sekizinci yüzyıl kayıtları, daha iyi kataloglanmış olan on dokuzuncu yüzyıl koleksiyonlarına göre çok daha az güvenilir görünmektedir. Nitekim ben de ilk haftalarımı dizinlerin yerlerini tespit etme mücadelesiyle geçirdim. Derken devreye o parlak zekâları ve hiç bitmeyen sabırlarıyla Jaya Ravindran ve Anumite Bannerjee girdiler ve arka odaları ve

6 Fakir Kahireddin İllahabadi, Fakir, '*Ibrat Nama*, BL, OIOC, Or. 1932.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ambarları altüst edip sonunda o dosyalara ulaştılar. Ortaya harika bir sonuç çıktı. Birkaç hafta içinde Port Lorient'ten gönderilen orijinal istihbarat raporları artık elimdeydi. Vali Roger Drake'e Kalküta surlarını yeniden inşa talimatı verenler işte bu raporlara dayanıyorlardı. Siracüddevle'nin ilan ettiği *casus belli*'nin ve Clive'ı Plassey muharebe alanından gönderdiği ilk mektubun ardında da işte bu raporlar yatıyordu.

Bu İngilizce Şirket kayıtlarının yanında on sekizinci yüzyılda mürekkep yalamış Babürlü tarihçileri, soylular, *munişiler* (vakanüvisler) ve kâtiplerin mükemmel bir Farsçayla kaleme aldıkları tarihsel belgeleri kullandım. Bunlardan en önemlisi de parlak genç Babürlü tarihçi Gulam Hüseyin Han'ın kaleme aldığı *Seyr-i Müteahhirin* yani *Modern Zamanların İncelemesi* adlı eserdi. Bu kitap, dönemin Hindistan'ı üzerine kaleme alınmış en kapsamlı eser olup 1790'lardan beri İngilizce versiyonu da bulunmaktadır. Ancak zamanı ele alan ve aynı ölçüde başarılı olan diğer Farsça kitaplar hâlâ çevrilmemiş ve yayımlanmamış durumdadır.

Bunların dışında, uzun zamandır birlikte çalıştığım Bruce Wannel'in büyük desteğini gördüm. Bruce, Mehrauli'deki keçi çiftliğimin bahçesine kurduğu çadırda uzun aylar harcayarak Fakir Kahirüddin İllahabadi'nin kaleme aldığı *İbretname* veya *İbretler Kitabı* ile Panipatlı Muhammed Ali Han Ensari'nin *Tarik-i Muzafferi* adlı kitaplarını çevirdi. Ayrıca on sekizinci yüzyıl Hindistan'ı ve İslam Dünyası hakkındaki eşsiz bilgisiyle bu projeye yön verecek kadar destekte bulundu. Bruce ayrıca Rajantan, Tonk'taki MAAPRI Araştırma Enstitüsü'nde zaman geçirip, Şah Alem'in Münşi Münna Lal tarafından kaleme alınan ve daha önce hiç kullanılmamış olan *Şah Alemname* adlı biyografisini çevirdi. Bunun için ve Pondicherry'de Jean Deloche ile yaptığı söyleşiler için ona özel bir teşekkür borçluyum. Bruce bu söyleşiler sayesinde, on sekizinci yüzyılla ilgili daha önce çevrilmemiş ve büyük ölçüde kullanılmamış birçok Fransızca kaynağa ulaştı. Gentil, Madec, Law'ın anıları ve özellikle de Grenoble'lı Voltaire'in dostu ve komşusu Comte de Modave'nin muhteşem *Seyahatler*'i bunların başında geliyordu. Seyahatler, Kalküta'nın geniş bulvarlarından Şah Alem'in yıkılmış başkenti Delhi'nin enkazına kadar birçok on sekizinci yüzyıl manzarasını bilgece, alaylı ve bilinçli bir gözle değerlendirmekteydi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Şirket üzerine yaptığım altı yıllık çalışma boyunca birçok kişiye minnettar kaldım. İlk teşekkürlerim, aylarca zor ve sıkıcı işlere katlanan ve Hindistan Ulusal Arşivleri'nden çıkardığım el yazmalarını daktiloya döken Lily Tekseng'e ve aynı işi Londra'da gören eşimin kız kardeşi Katy Rowan ile Harpavan Manku'ya... Şirket'in anlaşılmaz el yazılarıyla tutulmuş resmî kayıtlarıyla, Clive, Hasting, Cornwallis ve Wellesley'in anlaşılması güç özel yazışmalarıyla âdeta boğuşarak iyi iş çıkardılar. Ayrıca Şah Alem'in şiirlerini çeviren Aliye Nakvi ve Katherine Butler Schofeld'e teşekkür borçluyum.

Bu kitabın ilk taslakları aşağıda isimlerini saydığım birçok dostun elinden geçti, onlara özellikle teşekkür ederim: Peter Marshall, Rajat Datta, Robert Travers, Najaf Haider, Lakshmi Subramanian, Jean-Marie Lafont, Nonica Datta, Sonal Singh, Vijay Pinch, Mahmood Farooqui, Yashashwini Chandra, Narayani Basu, Katherine Butler Schofield, Mala Singh, Rory Fraser, Sam Miller, Gianni Dubbini, Jeremy Parkinson, Riya Sarkar, Chiki Sarkar, Jayanta Sengupta, Adam Dalrymple ve Nandini Mehta.

Başka birçok ismin de değerli katkıları oldu. Hindistan'da, B. N. Goswamy, Ebba Koch, Momin Latif, John Fritz, George Michel, Shashi Tharoor, Chander Shekhar, Jagdish Mittal, Diana Rose Haobijam, Navtej Sarna, Tanya Kuruvilla, S. Gautam, Tanya Banon ve Basharat Peer. Hindistan'ın en iyi seyahat acentası olan Banyan'daki Lucy Davison'a özel teşekkürler. Karnataka sahiline, Srirangapatnam'a, Tonk'a, Dekken üzerinden Pune'ye ve en unutulmazı da Durga Puja Festivali sırasında Kalküta ve Mürşidabad'a yaptığım araştırma gezilerini o organize etti.

Pakistan'da: Fakir Aijazuddin, Ali Sethi, Hüseyin ve Aliye Nakvi ve Farsça ve Urduca kaynaklara ulaşmamda cömert yardımlarını esirgemeyen Pencap Arşivleri'nden Abbas.

ABD'de: Muzaffer Alem, Maya Jasanoff, Ayesha Jalal, Ben Hopkins, Nile Green, Sanjay Subramanyam, Durba Ghosh, Elbrun Kimmelman ve Navina Haidar.

Britanya'da: Nick Robbins, Saqib Baburi, Ursula Sims-Williams, Jon Wilson, Malini Roy, Jerry Losty, John Falconer, Andrew Topsfield, Linda Colley, David Cannadine, Susan Stronge, Amin Jaffer, Anita Anand, Ian Trueger, Robert Macfarlane, Michael Axworthy, David Gilmour, Rory Stewart, Charles Allen, John Keay, Tommy Wide, Monisha Rajesh, Aarathi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Prasad, Farrukh Husain, Charles Grieg, Rosie Llewellyn-Jones, Richard Blurton, Anne Buddle, Sam Murphy, Henry Noltie, Robert Skelton, Francesca Galloway, Sam Miller, Shireen Vakil, Zareer Masani, Tirthankar Roy, Brigid Waddams, Barnaby ve Rose Rogerson, Anthony ve Sylvie Sattin, Hew, Jock ve Rob Dalrymple ve artık aramızda bulunmayan ve çok özlediğim Chris Bayly. Chris otuz yıldan uzun bir zaman önce Cambridge'te verdiği derslerle on sekizinci yüzyıl Hindistanı'nın karmaşıklığına dikkatimi çeken ilk isim olmuştu.

David Godwin gibi eşsiz bir temsilcim olduğu için çok şanslıydım ve tabii aşağıda isimlerini saydığım Bloomsbury'deki gibi yayıncılarım olduğu için: Alexandra Pringle, Trâm-Anh Doan, Lilidh Kendrick, Emma Bal, Richard Charkin, Yogesh Sharma, Meenakshi Singh, Faiza Khan, Ben Hyman ve özellikle de otuz yıldır editörlüğümü yapan Mike Fishwick. Ayrıca Buchet Chastel'da Vera Michalski'ye ve İtalya'da, Adelphi'deki bir eşi daha bulunmayan Roberto Calasso'ya teşekkür etmeliyim.

Sevgili ailem, Olivia, Ibby, Sam ve Adam bu kitabın ortaya çıktığı uzun altı yıl boyunca bana huzur ve mutluluk kaynağı oldular. Özellikle Olive hem duygusal açıdan hem de bu projenin ardındaki yönlendirici güç olarak, benim hep sabırlı, hep cömert, hep beni seven hayat arkadaşım olarak benim en büyük desteğim oldu. Bu kitabın kaleme alındığı sırada kaybettiğim sevgili annem ve babam, en büyük borcum onlara. Özellikle babam bu kitabı asla bitiremeyeceğimi düşünüyordu, nitekim Noel'in ertesi günü, henüz kitabın bitimine iki bölüm kala, yani kitabın bittiğini göremeden hayata gözlerini yumdu. Ama bana tarihi sevdiren ve yaşamayı öğreten o oldu. Bu kitabı, onun anısına adıyorum.

William Dalrymple
Kuzey Berwick-Chiswick-Mehrauli,
Mart 2013-Haziran 2019

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

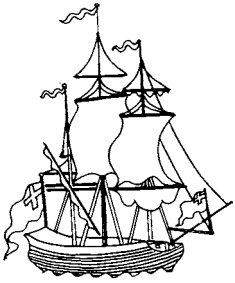

1

1599

24 Eylül 1599 günü William Shakespeare, Southwark'taki Globe Tiyatrosu'nun aşağısındaki evinde *Hamlet* taslağı üstüne kafa yorarken, bir buçuk kilometre kadar kuzeyde, Thames'e yaklaşık yirmi dakikalık yürüme mesafesinde, farklı kesimlerden bir grup Londralı Tudor mimarisine göre yapılmış birçok tirizli pencerenin aydınlattığı derme çatma, yarı ahşap bir binada toplanmıştı.[1]

Toplantı o zaman bile tarihî önemdeydi ve salonda, o gün Moorgate Fields'taki Founders' Hall binasına gelen Elizabeth dönemi Londrası'nın farklı kesimlerinden sıra dışı bir topluluğun söylediklerini mürekkep ve tüy kalemleriyle kayda geçiren noterler oturuyordu.[2] Toplumsal basamağın en tepesinde altın makam zinciri ve kırmızı pamuklu kadifeden cübbesiyle tıknaz Londra Belediye Başkanı Sir Stephen Soame vardı. Sir Soame'ye iki selefiyle iki Belediye Meclisi üyesi -beyaz sakallı yüzlerini yumuşak pamukludan yapılmış fırfırlı yakalarının içine gömmüş yağcı Elizabeth dönemi burjuvaları- eşlik ediyordu.[3] Aralarındaki en güçlü figür, Yunan adalarından kuşüzümü ve Halep'ten baharat ithal ederek servet sahibi olan, as kürkü ve

---

1 James Shapiro, *1599: A Year in the Life of William Shakespeare*, Londra, 2005, s. 303–8.

Henry Stevens, *The Dawn of British Trade to the East Indies, as Recorded in the Court Minutes of the East India Company 1599–1603, Containing an Account of the Formation of the Company*, Londra, 1866, s. 1–10.

Marguerite Eyer Wilbur, *The East India Company and the British Empire in the Far East*, New York, 1945, s. 18–24.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

silindir şapkası içindeki vakur top sakallı Londra Baş Denetçisi Sir Thomas Smythe'ti. "Baş Denetçi Smythe" ticari işlerini yürütmek üzere birkaç yıl önce Levant Şirketi'nin kurulmasına önayak olmuştu. Nitekim bu toplantının arkasında da o vardı.[4]

Londra şehrinin bu heybetli isimlerinin yanında servetlerini çoğaltma umuduyla gelen çok sayıda küçük tüccarla gözünü yükseklere çevirmiş küçük mülk sahipleri sıralanmıştı. Noterler bu kişilerin de mesleklerini kayda geçirmişti: Manavlar, kumaşçılar, tuhafiyeciler, bir "terzi", bir "şarap tüccarı" ve bir "derici".[5] Kimi on yıl önce İspanyol armadasına karşı çarpışmış yüzü yaralı birkaç asker ve denizciyle Woolwich ve Deptford doklarından gelmiş birkaç sakallı girişimci de vardı. Hepsi de ceket giymiş, altın küpeler takmış ve kemerlerine ihtiyaten birer kısa kılıç sıkıştırmışlardı. Bu güverte tayfalarıyla yelkencilerden bazıları Drake ve Raleigh'in Karayipler'in sıcak sularında İspanyol hazine gemilerine karşı düzenlediği seferlere katılmışlardı ve şimdi de mesleklerini soran noterlere kibar Elizabeth dönemi İngilizcesiyle "korsanlık" diye cevap veriyorlardı. Gözü kara kâşifler ve seyyahlar vardı: Örneğin adı kutuptaki bir körfeze verilen Arktik kâşifi William Baffin bunlardan biriydi. Son olarak da aynı şekilde dikkatli notlar tutan, kendi tabiriyle "Doğu Antiller seyahatleri tarihçisi" genç Richard Hakluyt vardı. Girişimciler Baharat Yolu hakkındaki her türlü bilgiyi derlemesi için kendisine 11 sterlin 10s ödemişti.[6]

Bu kadar renkli bir grubun tek bir çatı altında toplanması nadir görülecek bir şeydi, ama hepsi de tek bir amaç için bir araya gelmişti: "Doğu Antiller'e ve civarındaki diğer adalara ve ülkelere bir seyahat düzenleyerek ticaret... mal, eşya, mücevher alım ve takas imkânlarını araştırmak, bu adalar ya da ülkelerle ticareti geliştirmek ... (ve böylece refahı artırmak suretiyle

---

4 Robert Brenner, *Merchants and Revolution: Commercial Change, Political Conflict, and London's Overseas Traders, 1550–1653*, Princeton, 2003, s. 19–23, 61–4; James Mather, *Pashas: Traders and Travellers in the Islamic World*, Londra, 2009, s. 4, 40–2. Stevens, *The Dawn of British Trade*, s. 1–10.

Bugünün parasıyla yaklaşık 1.200 sterlin.

Sir William Foster, "The First Home of the East India Company", *The Home Counties Magazine*, ed. W. Paley Baildon, FSA, cilt XIV, 1912, s. 25–7; Beckles Willson, *Ledger and Sword: The Honourable Company of Merchants of England Trading to the East Indies 1599–1874*, 2 cilt, Londra, 1903, cilt 1, s. 19–23.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tanrı'yı memnun etmek) üzere o zamanlar tablolarda altmış yaşında vakur bakışlı bir kadın olarak tasvir edilen yaşlı Kraliçe I. Elizabeth'ten talepte bulunmak.[7]

Smythe iki gün önce 101 zengin tüccarı toplamış ve 100 ile 3.000 sterlin arasında bağışta bulunmaları için baskı yapmıştı. O zamanlar bu miktarlar ciddi rakamlardı. Tam 30.133 sterlin 6s 8d toplamıştı Smythe. Yatırımcılar bu paralara karşılık bir sözleşme yaparak verdikleri rakamları "kendi el yazılarıyla" taahhüt defterine kaydetmişler ve "Ülkemizin onuru ve İngiltere'nin bu bölgesiyle ticaret ve alışverişi artırmak için" diye eklemişlerdi.

Tarihi geriye doğru okumak yanlıştır. Doğu Hindistan Şirketi'nin (DHŞ) zaman içinde büyüyerek dünya ticaretinin neredeyse yarısını kontrol ettiğini, tarihteki en büyük şirket hâline geldiğini ve Edmund Burke'nin ünlü sözüyle "tüccar kisvesi altında bir devlet"e dönüştüğünü biliyoruz. Geriye dönüp baktığımızda Şirket'in yükselişinin neredeyse kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Ama görüntü 1599'da böyle değildi çünkü kuruluş aşamasında çok az şirket başarıdan emin görünüyordu.

O zamanlar İngiltere büyük ölçüde tarıma dayalı olan nispeten yoksullaşmış bir ülkeydi. Neredeyse bir yüzyılını, zamanın en çetrefilli konusunun yol açtığı bir iç savaşla geçirmişti: Din.[8] En bilge zihinlerin, "bile bile kendine zarar verme" diye nitelediği bu süreçte İngilizler Avrupa'daki en güçlü kurumdan koparak birçok Avrupalının gözünde kendilerini bir tür parya millete çevirmişlerdi. Olan biteni şaşkınlıkla izleyen komşularından tecrit olan İngilizler sonunda dünyada yeni pazarlar ve yeni ticari açılımlar aramak zorunda kalmışlardı. Bunu da korsanlara özgü bir coşkuyla yapmışlardı.

---

7 Stevens, *The Dawn of British Trade*, s. 5–6; P. J. Marshall, "The English in Asia to 1700", Nicholas Canny, *The Oxford History of the British Empire*, cilt 1, *The Origins of Empire*, Oxford, 1998, s. 267–9.

Bu miktarların yani 100 ve 3.000 sterlinin bugünkü karşılığı = 10.000 sterlin ve 300.000 sterlin; 30.133 6s. 8d. = Bugün 3 milyon sterlin.

Ancak zengin Babürlülerin yanında yoksul görünen İngiltere, kuzey Avrupa standartlarına göre hiç de yoksul değildi; büyük ölçüde Hollanda üzerinden işleyen büyük ve giderek daha da büyüyen bir tekstil ticaretine ev sahipliği yapıyordu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sürece damgasını vuran isim Sir Francis Drake oldu. Drake'in ismi ilk kez 1560'lı yılların başlarında madenlerden çıkarılan gümüşü, Panama kıstağındaki limana taşıyan katır katarlarına düzenlediği baskınlar sırasında duyulmuştu. Drake bu yağmalardan elde ettiği paranın bir bölümüyle 1577 yılında *Golden Hinde* (Altın Geyik) ile üç yıl sürecek bir dünya turuna çıktı. Bu, o güne kadar denenen üçüncü dünya turu girişimiydi ve bunu mümkün kılan da pusula ve usturlaptı ve bir de İspanya ve Portekiz'le ilişkilerin daha da bozulması.[9]

Drake "altın [ve] gümüş ... baharat ve koşnil böceği bulmak üzere" denize açıldı. Yolda rastladığı İberya gemilerini yağmaladı. Sonunda ağzına kadar yüklü bir Portekiz ticaret gemisini ele geçirdi ve "hatırı sayılır bir altın, gümüş, inci ve mücevher kargosuyla" eve döndü. Kargonun değeri tamı tamına 100.000 sterlindi.' O güne kadar yapılmış keşif seferlerinin en kârlısı olmuştu bu yolculuk. O zamanlar, Güney ve Orta Amerika'nın kontrolünü elinde tutan eski ve zengin İberya imparatorluklarına karşı girişilen bu yağma ve soygunlar tahtın onayıyla gerçekleştiriliyordu. Yani Whitehall ve Charing Cross oligarklarının kontrolünde işlenen bir tür Elizabeth devleti onaylı organize suç vardı ortada. Drake'in rakibi Sir Walter Raleigh ve adamları benzer bir baskından döndüğünde İspanyol elçisi tarafından anında "Korsanlar, korsanlar, korsanlar" diye suçlanmışlardı.[10]

İspanyol elçinin korsan olarak niteleyeceği isimlerin çoğu o gün Founders' Hall'daydı. Şirket'in potansiyel yatırımcıları, bu denizci ve girişimciler grubunun, yağmacı olarak yetenekli olsalar bile, uzun mesafeli ticarette, koloniler kurma veya sabırla kalıcı sömürgeler oluşturma işinde o güne dek pek de başarılı olmadıklarının farkındaydılar. Hatta birçok Avrupalı komşuyla karşılaştırıldığında İngilizler her iki alanda da amatör kalıyordu.

Baharat Adaları'na giden efsanevi Kuzeybatı Geçit arayışları planlandığı gibi Maluku Adaları'nda değil, Arktik Dairesi'nde felaketle sonuçlanmıştı. Kalyonları buzlar arasında sıkışıp kalmış, buzdağları gövdelerinde delikler

---

9 Kenneth R. Andrews, *Trade, Plunder and Settlement: Maritime Enterprise and the Genesis of the British Empire, 1430–1630*, Cambridge, 1984, s. 12, 33, 256.

Bugünkü değeriyle 10 milyon sterlinden fazla.

Niall Ferguson, *Empire: How Britain Made the Modern World*, Londra, 2003, s. 6, 7, 9; G. L. Beer, *The Origins of the British Colonial System, 1578–1660*, Londra, 1908, s. 8–9.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

açmış ve mızrakçılar kutup ayılarına yem olmuştu.[11] 1599'da ciddi saldırılara maruz kalan İrlanda'daki yeni Protestan plantasyonlarını da koruyamamışlardı. İngilizlerin Karayip köle ticaretini ele geçirme çabaları da sonuç vermemiş, Kuzey Amerika'da bir koloni kurma girişimi tam bir felaketle sonuçlanmıştı.

Sir Walter Raleigh, 1584'te Chesapeake Körfezi'nin güneyindeki Roanoke Adası'nda ilk İngiliz yerleşimini kurmuş ve buraya hükümdarına atfen Virginia adını vermişti. Ama koloni sadece bir yıl yaşayabilmiş ve 1586 Haziran'ında terk edilmişti. Bölgeye ulaşan kurtarma filosu, yerleşimi bomboş bulmuştu. Kıyıya çıkan bir gemi dolusu gönüllü yeni kolonici; tamamen yıkılmış evler ve ambarlarla karşılaşmış, bir iskelet dışında yerleşimcilerin kaderine dair hiçbir ipucu bulunamamıştı. Bir ağacın gövdesine büyük harflerle yerli bir Kızılderili kabilesinin adı yani CROATOAN yazılmıştı. Raleigh'in sadece iki yıl önce orada bıraktığı 90 erkekle 17 kadın ve 11 çocuktan hiçbir iz yoktu. Âdeta buhar olup uçmuşlardı.[12]

O gün Founders' Hall'da bulunan Londra'nın en tecrübeli denizcileriyle Doğu kâşifleri bile seyahatlerinden yalnızca gayretlerini gösteren birkaç muhteşem öyküyle dönmüştü, üstelik hem personel hem de kargo kaybetmişlerdi.

İlki Ralph Fitch'ti. 1583'te *Tyger*'la Falmouth'tan denize açıldı. Denetçi Smythe'nin yeni Levant Şirketi tarafından Doğu'ya gönderilen Fitch Levant kıyısından itibaren yola karadan devam etti. Halep üzerinden Hürmüz'e geldiğinde Portekizliler tarafından casuslukla suçlanarak tutuklandı. Buradan zincirlenmiş olarak Goa'ya gönderildi ve *strappado*ya asılmakla tehdit edildi. *Strappado*, bungee jumping'in Engizisyon versiyonuydu. Mahkûma bir halat bağlanarak bir tepeden aşağı bırakılıyordu. Hızlı düşen mahkûmun bütün kemikleri kırılıyordu. Bunun Elizabeth dönemi İngilizlerinin işkence tercihi olan gergi aletinden bile daha fazla acı verdiği söyleniyordu.

Fitch uzun zamandır Goa'da yaşayan ve kendisine kefil olan İngiliz Cizvit rahip Thomas Stevens'ın yardımıyla kaçmayı başardı. Zengin Dekken

---

[11] Giles Milton, *Nathaniel's Nutmeg or, The True and Incredible Adventures of the Spice Trader Who Changed the Course of History*, Londra, 1999, s. 15–20.
Andrews, *Trade, Plunder and Settlement*, s. 176, 200–22, 309, 314; Ferguson, *Empire*, s. 58.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sultanlıkları'ndan on altıncı yüzyılın Babürlü başkenti Agra'ya ve oradan Bengal'e geçerek nihayet Malukku Adaları'na ulaştı.[13] Üç yıl sonra Londra'ya dönünce şehri seyahat öyküleriyle eğlendirdi ve o kadar ünlü oldu ki gemisinin adı Shakespeare'in *Macbeth*'ine bile konu oldu: "*Tiger*'ın efendisi olan kocası Halep'e gitti." Ama Fitch geriye baharat ticaretine dair bir sürü baştan çıkartan ayrıntı getirse de hiç biber getirmedi.[14]

Levant Şirketi'nin bu kez deniz yoluyla baharat ticaretine girme girişimi daha da büyük bir felaketle sonuçlandı. Sir James Lancaster'n 1591 yılındaki Hint Okyanusu yolculuğu İngilizlerin Doğu'ya Cape üzerinden ilk ulaşma girişimiydi. Yolculuk ve gemileri silahla donatmak için yapılan masraflar Denetçi Smythe ve onun Levant Şirketi tarafından karşılandı. Ama sonunda Lancaster'ın dört gemisinden sadece biri, yani *Edward Bonaventure* Antiller'den geri dönebildi, o da her biri birer iskelete dönmüş bir mürettebatla. Sağ kalan beş adam ve bir çocuğun yanında yanlarından geçen bir Portekiz gemisinden yağmaladıkları biber kargosu vardı. Çıkan bir tayfunda gemisi parçalanarak mürettebatıyla bir adada mahsur kalan Lancaster ise ancak 1594'te geri dönebildi. Yollarda ölü denizlerle, iskorbütle boğuşmak zorunda kalmış, üç gemisini kaybetmiş ve adamları kızgın adalılar tarafından mızraklanarak öldürülmüştü. Neyse ki Levant Şirketi'nin kasası doluydu, zira bu yolculuk tam bir mali felaketle sonuçlanmıştı.[15]

Daha gelişmiş Portekizli ve İspanyol rakipleriyse bu pejmürde korsanların aksine yüz yıldan uzun bir zamandır dünyanın her köşesinde kârlı ve kozmopolit imparatorluklar kuruyorlardı. Bu imparatorluklar Yeni Dünya'dan ithal ettikleri altınla İspanya'yı Avrupa'nın en zengin ülkesine dönüştürmüşler, Doğu'nun denizleriyle baharatını Portekiz'in kontrolüne sokmuşlar ve böylece bu ülkeyi İspanya'dan sonra ikinci zengin ülke yapmışlardı. Aslında İberyalıların ve daha alçaltıcı biçimde de olsa İngilizlerin tek rakibi küçük

---

[13] *National Archives of India Calendar of Persian Correspondence, intro. Muzaffar Alam & Sanjay Subrahmanyam*, cilt. 1, Yeni Delhi, 2014 (o günden sonra *CPC*), p. Xxxi. William Foster (ed.), *Early Travels in India 1583–1619*, Londra, 1921, s. 1–47; G. V. Scammell, *The World Encompassed: The First European Maritime Empires*, Londra, 1981, s. 474.

Brenner, *Merchants and Revolution*, s. 20–1; Milton, *Nathaniel's Nutmeg*, s. 7, 42–52; Holden Furber, "Rival Empires of Trade in the Orient, 1600–1800", *Maritime India*, giriş. Sanjay Subrahmanyam, Yeni Delhi, 2004, s. 31, 343 vd.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ve bağımsızlığını yeni elde etmiş bir ülke olan Hollandaydı. Hollanda nüfusu İngiltere'nin yarısından bile azdı ve 1579'da İspanyol boyunduruğundan kurtulalı sadece yirmi yıl olmuştu.

Farklı kesimlerden Londralıları bir araya getiren Hollandalıların işte bu şaşırtıcı başarıları olmuştu. Dutch Compaignie Van Verre'den, yani Hollanda Uzak Adalar Şirketi'nden Amiral Jacob Corneliszoon van Neck daha üç ay önce, yani 19 Temmuz'da Endonezya'dan devasa bir baharat yüküyle -800 ton biber, 200 ton karanfil ve büyük miktarda tarçın ve Hindistan cevizi- dönmüştü. Bu yolculuktan yüzde 400 kâr edilmişti: Kıskanç bir Levant Şirketi yöneticisi "Hollanda böyle zengin bir yük daha görmedi," diye yazıyordu.[16]

İngiliz tüccarlar "Hollanda milletinin gerçekleştirdiği bu başarılı yolculuğun" ardından, fiyatı üçe katlayan Orta Doğulu aracıları devreden çıkarıp, doğrudan Doğu Antiller'deki üreticiden baharat satın almak üzere benzer yolculuklar gerçekleştirebilecek bir şirket kurmanın yollarını aramaya başladı. Bu girişimin başını da yine, Sakız Adası'ndan birinin ifadesiyle bu Hollandalıların "Antiller ticaretiyle Halep ticaretini tahtından ettiğini" fark eden Smythe'in Levant Şirketi'nin tüccarları çekiyordu.[17]

Bardağı taşıran son damla Hollanda'nın Londra'ya bir heyet göndererek, yeni doğu seyahatleri için İngiliz gemicilik şirketlerini satın almak istemesi oldu. Elizabeth dönemi Londra'sı için bu kadarı fazlaydı. Hamburg Şirketi'nin "Old Steelyard"taki binasında bekleyen Amsterdamlı Acentalara "Londralı tüccarların bütün gemilere ihtiyacı olduğu ve Hollandalılara satacak gemileri olmadığı" bildirildi. "Biz de Doğu Antiller'le ticaret yapmayı düşünüyoruz." diye eklendi.[18] Founders' Hall'da düzenlenen toplantı işte bu sert cevabın doğrudan bir sonucuydu. Elizabeth'in Krallık Konseyi'ne verdikleri dilekçede de belirttikleri gibi, amaçları "ana vatanımızın ticaretini Hollandalı tüccarların ticaretinin de ilerisine taşımak ... Ana vatanımızın onurunu korumak ve ticaretimizi geliştirmek ... bu yıl Doğu Antiller'e doğru bir seyahat düzenlemek"ti.[19]

---

[16] Furber, "Rival Empires of Trade in the Orient", s. 31–2; Shapiro, *1599*, s. 303; Andrews, *Trade, Plunder and Settlement*, s. 260.
K. N. Chaudhuri, *The English East India Company: The Study of an Early Joint-Stock Company 1600–1640*, London, 1965, s. 11; Mather, *Pashas*, s. 40.
Willson, *Ledger and Sword*, s. 19–21.
Stevens, *The Dawn of British Trade*, s. 5–6.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yolculuğa para yatıranların dörtte biri ve girişimin on beş yöneticisinden yedisi Levant Şirketi'nin ortaklarıydı. Haklı olarak Hollandalıların mevcut baharat ticaretini de baltalamasından korktuklarından, sadece giderlerin üçte birini karşılamakla kalmamış, aynı zamanda gemi ve büroların büyük bölümünü de onlar temin etmişti. Dolayısıyla Doğu Antiller'le ticaret yapacak olan Londralı Tüccarlar Şirketi aslında Levant Şirketi'nin bir uzantısıydı. Şirket, Uzak Doğu'yla yaptığı ticareti deniz yoluyla daha da geliştirecek ve elden geldiğince fazla yeni sermaye yapacaktı.[20]

Smythe ve arkadaşları işte bu nedenle yeni bir şirket kurmaya karar vermişler ve bu alandaki mevcut tekellerini devam ettirmek yerine şirketi katkıda bulunmak isteyen herkese açmışlardı. Doğu Hindistan Şirketi, birbirine sıkı sıkıya bağlı elli üç kişilik sabit bir yönetim kuruluyla yönetilen Levant Şirketi'nden farklı olarak, en başından itibaren bütün yatırımcılara açık bir anonim şirket olarak planlanmıştı. Smythe ve arkadaşları, devasa boyutlardaki masraflardan ve yüksek risklerden dolayı "şirketin ancak müşterek ve uyum içinde çalışan bir paydaş grubu tarafından yönetilebileceğine" karar vermişti.[21] Maliyetler astronomik denecek kadar yüksekti. Satın almayı düşündükleri mallar son derece pahalıydı ve kalabalık bir mürettebatla donatılmış, usta topçular ve profesyonel tüfekçiler tarafından korunan pahalı, devasa gemilerle taşınacaktı. Dahası, her şey yolunda gitse bile yatırılan para ancak birkaç yılda geri dönebilecekti.

Anonim şirket fikri Tudor İngilteresi'nin en parlak ve devrimci yeniliklerinden biriydi. Bu fikrin kıvılcımını ilk çakanlar Orta Çağ zanaat loncaları olmuştu. Tüccar ve üreticiler böylece kaynaklarını bir araya getirip tek başına altından kalkamayacakları girişimlere soyunabiliyorlardı. Fakat anonim şirketin en önemli farkı projeye para yatıranların pasif yatırımcılar olmasıydı, yani şirketin işletmesine karışmıyorlardı. Bu tip hisseler herkes tarafından alınıp satılabiliyor ve fiyatları talebe ve girişimin başarısına göre inip çıkabiliyordu.

Böyle bir şirket "kalıcı bir kolektif yapı" olacaktı. Yani şirket olduğu için tüzel bir kimliği olacak ve hisse sahipleri ölse bile şirket ölümsüz olacaktı.

---

[20] Sir William Foster, *England's Quest of Eastern Trade*, London, 1933, s. 144–50. Mather, *Pashas*, s. 41.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hukukçu William Blackstone'un deyişiyle, "Thames Nehri yine aynı nehirdi, ama onu oluşturan parçalar sürekli değişiyordu."[22]

Önceki kuşak Londralı tüccarlar dört yıl önce, yani 1553'te dünyanın ilk imtiyaz beratlı anonim şirketini kurmak için girişim başlatmıştı: Moskova Şirketi ya da tam ve heybetli adıyla Bilinmeyen Bölge, Dominyon, Ada ve Toprakların Keşfi İçin Tüccar Girişimciler Topluluğu ve Şirketi.[23] Başlangıçtaki amaç dünyanın okyanuslarla çevrili bir ada olduğuna inanan klasik coğrafyacılar tarafından ortaya atılan bir fikri araştırmaktı. Bu fikre göre Uzakdoğu'nun baharat ve altınlarına giden Cape dışında başka bir kuzey rotası olmalıydı. Bu geçit sayesinde İberyalılarla rekabete girmek zorunda kalmayacaklardı.

Moskova Şirketi'nin yöneticileri sonunda kuzey rotası diye bir rotanın bulunmadığına karar verse de bu rotaya araştırırken Rusya üzerinden İran'a ulaşan bir kara rotası bulmuşlar ve buradan ticarete başlamışlardı. 1580'de bu yolun Osmanlı Türklerinin fetihleriyle kesilmesine kadar İsfehan'a ve bölgenin öteki büyük pazar şehirlerine altı başarılı yolculuk yapmışlar ve hatırı sayılır bir kâr elde etmişlerdi.[24]

1555 yılında nihayet Moskova Şirketi'ne yeni imtiyazlar ve sorumluluklar veren bir kraliyet fermanı çıkarıldı. 1583'te Venedik ve Türkiye şirketleri kuruldu ve 1592'de bunların birleşmesiyle Levant Şirketi kuruldu. Aynı yıl köle ticareti yapan Sierra Leone Şirketi kuruldu. Bir başka deyişle Doğu Hindistan Şirketi zaten epeydir kullanılmakta olan bir yoldan gitmekteydi, dolayısıyla şirket için çıkartılan kraliyet fermanının herhangi bir sorun yaratması söz konusu değildi. Dahası, Kraliçe, söz dinlemeyen Essex Dükü Robert Devereux'tan gelebilecek muhtemel bir isyan tehdidine karşı şehri yanında tutmak istiyordu. Dolayısıyla dilekçeye beklenmedik bir ilgi gösterdi.[25]

Fakat Kraliyet Konseyi'nden gelen ani bir emirle hem Şirket'in kuruluşu hem de yolculuk hazırlıkları durduruldu. Kral II. Philip'in 1598 yılında

---

[22] Philip J. Stern, *The Company State: Corporate Sovereignty & the Early Modern Foundations of the British Empire in India*, Cambridge, 2011, s. 6–9.
John Micklethwait ve Adrian Wooldridge, *The Company: A Short History of a Revolutionary Idea*, Londra, 2003, s. 26.
Brenner, *Merchants and Revolution*, s. 12-13.
Willson, *Ledger and Sword*, s. 31.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ölümünden sonra İspanya'yla başlayan barış görüşmelerinde ilerleme sağlanmıştı. Dolayısıyla Kraliçe Hazretleri "savaşmak yerine bir barışın ... daha faydalı olduğunu düşünüyordu". Bu nedenle girişimcilerin "seyahat planlarını bu yıl için askıya almasına" karar vermişti.

Tamamı soylu sınıfın dışından gelen ve dolayısıyla sarayda bir etkisi veya gücü olmayan tüccarların oturup beklemekten başka seçeneği yoktu. Doğuyla ticaret yapacak bir İngiliz şirketi kurma fikri on iki ay süreyle bir yaz rüyası olarak kaldı.

Kraliyet Konseyi ancak 1600'de İspanya'yla barış görüşmelerinin çökmesinden sonra fikir değiştirdi ve denizlerin herkese açık olduğuna ve bütün milletlerin istedikleri yere gemi gönderme hakkı bulunduğuna hükmetti. Dilekçenin üzerinden ancak yaklaşık bir yıl geçtikten sonra, yani 23 Eylül 1600'de hissedarlara yola devam izni verildi: "Majesteleri şirketin hedefleri doğrultusunda ilerlemelerine ... ve bahsi geçen yolculuğa çıkılmasına memnuniyetle izin vermiştir."[26]

218 hissedardan oluşan "Londra Tüccarlar Şirketi ve Yöneticiliği" yeni yüzyılın ilk yılının son günü kraliyet iznini aldı.[27]

Dilekçecilerin beklediğinden ve hatta umduklarından çok geniş imtiyazlar tanındığı ortaya çıktı. İlk altı seyahate her türlü gümrükten muafiyetin yanı sıra, Doğu Antiller'le "on beş yıl boyunca" ticaret yapma tekeli tanındı. Muğlak bir şekilde tanımlanan ticaret alanı çok geçmeden Ümit Burnu'ndan Macellan Boğazı'na kadar bütün bölgede her türlü ticaret ve seyir tekeline dönüştü. Şirket bunlara ek olarak faaliyet gösterdiği toprakları yönetme ve ordu kurma gibi yarı özerklik anlamına gelen imtiyazlar elde etti. Fermanda o kadar muğlak ifadeler kullanılmıştı ki, Doğu Hindistan Şirketi yöneticileri bu metne dayanarak sonraki kuşaklarda da Asya'daki İngiliz tebası üzerinde hükümranlık haklarını kullanmaya, para basmaya, kaleler inşa etmeye, yasalar çıkarmaya, savaşlar açmaya, bağımsız bir dış politika izlemeye, mahkemeler kurmaya, cezalara hükmetmeye, İngiliz tebasını hapse atmaya ve İn-

[26] John Keay, *The Honourable Company: A History of the English East India Company*, Londra, 1991, s. 13; Milton, *Nathaniel's Nutmeg*, s. 77.
Keay, *The Honourable Company*, s. 9.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

giliz yerleşimleri kurmaya devam etti. Muhalif bir hiciv yazarının sonradan Şirket'e "dünyanın üçte ikisinde ticaret yapma" tekeli verildiğinden yakınması hiç de boşuna değildi.[28] Potansiyelin hayata geçirilmesi iki buçuk yıl gibi bir zaman alsa da Doğu Hindistan Şirketi için çıkarılan yasa, şirketin bir imparatorluk gücü olmasına, egemen bir güç olarak hüküm sürmesine ve halklar ve topraklar üzerinde egemenlik hakkı kullanmasına daha en baştan itibaren kapıyı açık tutmaktaydı.[29]

Tüccar girişimciler sonraki yılda da boş durmadılar. Deptford'a giderek "bazı gemileri kontrol ettiler". Bunlardan biri olan *May Flowre* sonradan tam ters yöne yaptığı seyahatle tanınacaktı.[30] Dört gemi satın alınmış ve bakımdan geçirilmek üzere kuru havuza çekilmişti. Zaman önemli olduğu ve dolayısıyla "işçilerin içki içmeye gitmek için işi bırakmasının önüne geçmek için" işçilere her gün bir varil bira istihkakı tahsis edildi. Karayipler'deki İspanyol gemilerini yağmalamak için inşa edilen *Scourge of Malice* (Kötülüğün Kamçısı) adlı 900 tonluk eski bir korsan gemisinin Şirket'in amiral gemisi olması kararlaştırıldı. Geminin adı da daha az korsanlık çağrıştırsın diye *Red Dragon* (Kızıl Ejder) olarak değiştirildi.

Girişimciler ayrıca yeni direkler, demirler ve halat donanımları satın aldılar ve ellerindeki gemi malzemelerinin dökümlerini çıkardılar: "Tonoz demirleri", "yelken bezleri", "her türlü standart halat donanımı", "iyi ve kötü durumdaki palamarlar" ve "1 büyük palamar ırgatı". Ayrıca ihtiyaç duyulan silahlar vardı: "40 tüfek, 24 mızrak ... 13 kanca, 2 ağ, 25 varil barut" ve toplar için "sünger, eritme potası ve barut sıkıştırma tıkacı".[31]

Ayrıca "170 ton bira, 40 ton domuz eti, 12 ton yulaf, bir ton pirinç .. bisküvi ... iyi kurutulmuş bolca balık" için çok sayıda büyük fıçı ile "120 öküz" ve "60 ton elma şarabı" ısmarladılar. Bu arada mali destekçiler 30.000 sterlin değerinde altın külçe ve alışverişte kullanılmak üzere çeşitli malzemeler -"yatırım" olarak niteledikleri demir, kalay, İngiliz çuhası- toplamaya

---

[28] Stern, *The Company State*, s. 12, 56-8.
Philip Stern, Şirket'in fark edilenden çok daha önce gerçek ve maddi güce kavuştuğunu göstermiştir. Bkz. *The Company State*.
Stevens, *The Dawn of British Trade*, s. 13.
a.g.e. s. 14-20, 42-3.
Bugünün değeriyle 3 milyon sterlinin üzerinde.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

başladılar. Bunları Endonezya biberi, Hindistan cevizi, karanfil, küçük Hindistan cevizi, kakule ve diğer aromatik baharat alışverişinde kullanacaklardı. Bunların karşılığında ayrıca mücevher satın almayı düşünüyorlardı.[32]

Son bir sıkıntı daha vardı. Yeni Şirket'in kurucu dehası Denetçi Smythe, Essex Dükü'nün başını çektiği isyana karıştığı gerekçesiyle kısa bir süre için Londra Kulesi'ne hapsedilmişti.[33] Buna rağmen, *Red Dragon* yanındaki *Hector*, *Susan* ve *Ascension* adlı üç küçük gemiyle birlikte 13 Şubat 1601 günü yani resmî imtiyaznamenin çıkmasından sadece iki ay sonra Woolwich'ten palamar çözerek soğuk şubat ayının Thames sisinde yelken açtı. Filonun komutası sert mizaçlı bir karakter olan ama kulağı biraz bükülerek yumuşatılan Sir James Lancaster'daydı. Lancaster önceki seyahatlerinden birtakım dersler edinmiş ve adamlarını iskorbütten korumak için yanına limon suyu almıştı. Ayrıca yolda yaşanabilecek çatışma ihtimallerine karşı yeterli miktarda silah -otuz sekiz top- almayı da ihmal etmemişti.[34]

Yolculuk komik denecek kadar kötü bir şekilde başladı. Gemiler tam Thames Nehri'nden çıkarken rüzgâr durdu ve filo âdeta aşağılanırcasına tam iki ay boyunca Dover açıklarında çakılıp kaldı. Sonunda tekrar rüzgâr çıktı ve filo eylül ayında Cape'e ulaşarak burada erzak ikmâli yaptı. Lancester kıyıda bekleyen yerli kabilelere et almak istediğini anlatmak için İngiliz emperyalizmini diğerlerinden ayıran bambaşka bir dil becerisi sergiledi. "Onlarla sığır dilinde konuştu ... yani "inek ve öküzleri anlatmak için "möö" derken, koyunları da "mee" sesiyle anlattı." Oradan Mauritus Adaları'na geçtiler ve burada kayalara oyulmuş bazı resimler gördüler. Bu iyi haber değildi: Beş Hollanda gemisi beş ay önce buradan geçtiklerini gösteren işaretler bırakmışlardı.[35]

Lancaster'ın filosu ancak 1602 Haziranı'nda Açe'ye ulaştı ve Sultan'la baharat pazarlığına başladı. Kısa bir süre sonra mürettebat bir Portekiz ticaret gemisini gözüne kestirdi. Lancaster'a "bir ticaret adamı gibi davranması" tavsiye edilmişti, ama "hiçbir tereddüde yer bırakmayacak bir fırsat çıktığı takdirde İspanyol ve Portekiz gemilerine karşı korsanlık yapılabileceği" konusunda da kapı açık bırakılmıştı. Lancaster tereddüt etmedi.

---

[32] a.g.e. s. 130-46, 52.
Sir William Foster, *John Company*, Londra, 1926, s. 5.
Milton, *Nathaniel's Nutmeg*, s. 77-80.
Keay, *The Honourable Company*, s. 15; Milton, *Nathaniel's Nutmeg*, s. 80–2.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bir yıl sonra, yani 1 Haziran 1603 tarihinde Fransa üzerinden Londra'ya Şirket'in ilk filosunun emniyet içinde Avrupa sularına vardığı haberleri geldi. Fakat Lancaster'ın filosunun güneydeki Downs kıyısına demir atması 6 Haziran'ı buldu. Lancaster burada "kendisini sonsuz belalardan ve tehlikelerden koruyan Yüce Tanrı'ya teşekkür etti".[36] Bu defa bütün gemileriyle, salimen ve tam yüklü olarak dönmüştü. Yanında 900 tondan fazla biber, tarçın ve karanfil vardı. Bunun büyük bir bölümü Portekiz gemisinden ele geçirilmiş ve Ace'den satın alınanlarla birlikte tam yüzde 300 kâr elde etmişti.

Bu yolculuk Şirket'in sonraki on beş yıl boyunca düzenleyeceği on beşin üzerinde seferin ilki oldu. Ama şu da bir gerçekti ki, kanalın diğer tarafındaki Hollandalıların yaptığı ticaretin yanında bu seferler devede kulak kalıyordu. Lancaster 1602 Martı'nda henüz Maluku'dayken çok sayıda Hollanda şirketi bir araya gelerek Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'ni yani VOC'yi (Verenigde Oostindische Compagnie) kurmuş ve Hollanda devletinden Doğu ile ticaret yapma tekeli almıştı. Amsterdamlı muhasebecilerin hesaplarına göre VOC İngiliz DHŞ'den tam on kat daha fazla gelir elde etmiş ve hissedarlara yüzde 3.600 kâr payı dağıtmıştı.[37]

İngiliz Şirketi onun yanında çok mütevazı ve hayli iddiasız kalıyordu. Founders' Hall'daki bütün o heyecana rağmen tüccarlar yalnızca 68.373 sterlinlik bir sermaye toplayabilmişlerdi. Buna karşılık Hollandalılar tam 550.000 sterlin* toplamıştı. Hollandalıların hissedar sayısı sonradan da artmaya devam ederken, İngiliz Şirketi ilk hissedarlarını bile elinde tutmakta zorlanıyordu.

Nitekim 1599 Ekimi'ne ait Şirket kayıtlarında bile "adlarını yazdıran bazı yatırımcıların gevşek tutumlarından ve söz verdikleri paraları getirmediklerinden" şikâyet edilmekteydi. Şirket yöneticileri birkaç ay sonra Founders' Hall'da verdikleri sözleri tutmayanları ciddi yaptırımlarla tehdit etmeye başladı. 11 Ocak 1600 tarihinde "bu ortaklığın şartlarını yerine getirmeyenlerin ... hapse atılacağı ve uzun süre çıkartılmayacağı" bildirildi. Sonra da dört yatırımcı hakkında borçlarını dört gün içinde ödemedikleri takdirde Marshalsea Hapishanesi'ne gönderme kararı çıktı.

---

[36] Keay, *The Honourable Company*, s. 23.
Furber, "Rival Empires of Trade in the Orient", s. 38–9.

Bu rakamların günümüzdeki karşılıkları şöyledir. 68.373 sterlin=7.179.165 sterlin; 550.000=57 milyon sterlin.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yetersiz yatırımın sonucu, küçük bir filosu olan, faaliyetlerini sürdürebilecek sabit bir sermayesi bulunmayan ve her sefer için ancak tek seferlik yatırımlar toplayabilen küçük bir şirket demekti. Kısacası İngilizlerin kasası Hollandalılarınki kadar dolu değildi. Zengin İngiliz soyluların hayallerinde daha çok Virginia ve Yeni Dünya vardı çünkü oralara ulaşmak daha dolay ve daha az riskli görünüyordu: Virginia'daki 100 dönümlük verimli bir araziye yatırılacak on şilin 120 dolarlık* oynak bir Doğu Hindistan hissesinden çok daha cazipti. DHŞ'nin dünyanın en zengin, en gelişmiş ve en rekabetçi pazarında küçük bir oyuncu olmaktan ileri gitme şansı yok gibiydi.[38]

Şirket bu zorlu girişimin yükünü üstlenebilecek ve çıkılacak yolculuğun risklerine göğüs gerebilecek çapta adam bulmakta da zorlanıyordu. İşe alınan personelin kalitesinden yakınan bir Şirket mektubuna bakılırsa "Bazılarının da itiraf ettiği gibi aralarında Newgate'ten (Hapishanesi'nden) bile adamlar vardı". "Bunları dizginlemek mümkündü de, Bedlam'dan [akıl hastanesi] gelenler yok mu, işte onlar düşündürüyordu."[39] Nitekim bazı Şirket çalışanlarının "aşırı sarhoş oldukları ve hayat kadınlarıyla düşüp kalktıklarına" dair haberler şimdiden sıkıntı yaratmaya başlamıştı. Bir mektupta da şirket yöneticilerine "medeni, ağırbaşlı adamları" işe almaları için âdeta yalvarılıyor, "gevşek veya sorumsuz adamlarla ayyaşları sakın işe almayın" deniyordu.[40]

On yedinci yüzyılın başlarında birçok seyahat düzenlendi, fakat çoğu ciddi kâr getirmedi. DHŞ daha en başından itibaren kendisinden daha iyi silahlanmış olan, daha iyi finanse edilen ve daha gelişmiş filolara sahip olan Hollandalı Doğu Hindistan Şirketi karşısında bocaladı. Doğu Hindistan Şirketi'nden bir kaptan "Bu küstahların dilleri iyice uzadı," diye şikâyet ediyordu, "Biraz daha böyle devam ederse bütün Antiller üzerinde hak iddia edecekler, kendilerinden başka kimsenin buralarda ticaret yapmasına izin vermeyecekler; umarım burunları sürtülür," diyordu.[41] Ama burnu sürtülen-

---

Bugünkü değeri 12.600 sterlin.

Marshall, *The English in Asia to 1700*, s. 268; Scammell, *The World Encompassed*, s. 480–1.

Alıntı, H. Love, *Vestiges of Old Madras*, 2 cilt, Londra, 1913, cilt I, s. 533, cilt II, s. 299.

[40] Scammel, *The World Encompassed*, s. 479.

Furber, "Rival Empires of Trade in the Orient", s. 42.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ler Hollandalılar olmadı. Maluku'daki Ambonia'da bulunan İngiliz fabrikası* (ticaret merkezi) 1623 yılında Hollanda VOC birlikleri tarafında basıldı ve on İngiliz ya öldürüldü ya da işkence gördü. Bu olay İngiltere'yle Hollanda arasında birkaç on yıl sürecek bir çatışmanın fitilini ateşledi. İngilizler arada bir üstün gelseler de genelde yenilgiyi uğradılar. Bir defasında bir Hollanda filosu Thames'ten içeri girerek Sheerness'a saldırdı ve Chatham ve Rochester tersanelerindeki gemileri imha etti.[42]

DHŞ yöneticileri hasar aldıkları birkaç çatışmadan sonra kârlı Baharat Adaları'yla baharat ticaretini Hollandalılara bırakıp daha az rekabetin bulunduğu ama daha fazla kâr vadeden sektörlere yani pamuklu kumaş, çivit ve basma kumaş ticaretine kaymaya karar verdiler.

Her üç lüks ürünün kaynağı da Hindistan'dı.

Üçüncü Seyahat'in başında bulunan ve cüretkâr bir denizci olan Kaptan William Hawkins gemisi *Hector*'la Surat açıklarında demirledi ve böylece Hint topraklarına ayak basan ilk DHŞ kaptanı oldu.[43]

O zamanlar Hindistan'ın nüfusu 150 milyondu -yani dünya nüfusunun beşte biri burada yaşıyordu- ve dünya üzerindeki üretimin aşağı yukarı dörtte biri bu topraklarda gerçekleşiyordu. Hindistan birçok açıdan dünyanın sanayi merkezi ve mamul tekstil ürünü lideriydi. İngilizcede kullanılan birçok tekstil teriminin, örneğin chintz (şintz), calico (kaliko), shawl (şal), khaki (hâkî), pyjamas (pijama), cummerbund (kemer), dungarees (dongri) ve taffetas (tafta) gibi terimlerin Hint kökenli olması boşuna değildi.[44] Bu

---

Doğu Hindistan Şirketi'nin Hindistan'da kurduğu ticari amaçlı merkezler için o tarihlerde "factor"lerin yani iş ve ticaret yapan temsilcilerin kaldığı ve faaliyet gösterdiği yer anlamına gelen "factory" yani "fabrika" sözcüğü kullanılmaktaydı. Biz bugün farklı çağrışımlar yapan "fabrika" sözcüğü yerine "temsilcilik", "ticaret merkezi" ve "yerleşim" terimlerini kullanmayı tercih ettik. – (Ç.N.)

Fergusan, *Empire*, s. 21.

CPC, s. xxxi; Brenner, *Merchants and Revolution*, s. 49; Furber, "Rival Empires of Trade in the Orient", s. 39; Marshall, *The English in Asia to 1700*, s. 270–1; Andrews, *Trade, Plunder and Settlement*, s. 270.

44 Richard M. Eaton, *India in the Persianate Age, 1000–1765*, Londra, 2019, s. 373. Cambridgeli tarihçi Angus Maddison, Hindistan ekonomisinin 1700'lerden itibaren kısa bir süre Çin'i geçtiğini söylemekte ve bunu da birkaç etkene bağlamaktadır. Şir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dönemde dünya ticaretinden en büyük payı alan ülke Hindistan'dı. Hatta Hindistan bu dönemde Hint kumaş ithalatı nedeniyle tekstil üretiminde gerileyerek "sanayisizleşme" sürecine giren Meksika'yı bile yakalamıştı.[45] İngiltere nüfusu o dönemde Hindistan nüfusunun sade yüzde 5'i kadardı ve dünya mamul madde üretiminin sadece yüzde 3'i İngiltere'de gerçekleştiriliyordu.[46] Gelirin önemli bir bölümü Agra'daki Babürlü hazinesine akıyor

---

Şah Suri ve Babürlüler yollar inşa ederek, nehir taşımacılığını, deniz yollarını geliştirip limanlar yaparak ve birçok haraç ve vergiye kaldırarak ticareti teşvik etmişti. Babürlülerin estetik takıntıları da Hint tekstilini yeni bir güzellik ve pırıltı aşamasına taşımıştı. Fransız seyyah François Bernier'in 1700'lerde yazdığı gibi: "Dünyanın her yanından Hindistan'a altın ve gümüş akıyordu." Bu sözler, Sir Thomas Roe'nin şu sözlerini hatırlatıyordu: "Avrupa, Asya'yı zengin etmek için acı çekti." Maddison'ın verdiği rakamlara göre İngiltere1600'lü yıllarda dünyadaki gayrisafi hasılanın yüzde 1.8'ini üretirken, Hindistan yüzde 22.5'ini üretmekteydi. 1700'lü yıllarda bu oranlar sırasıyla yüzde 2.88 ve 22.44 şeklinde gerçekleşmişti.

Öte yandan Maddison, 1600'den itibaren İngiltere'de kişi başı üretimin Hindistan'ı geçtiğini belirtmektedir. Ki bu da söz konusu dönemde Hindistan'da zenginliklerin esas olarak yönetici ve iş elitinin ellerinde toplandığını, yani eşit dağılmadığını göstermektedir. Avrupalı seyyahlar sürekli olarak yöneticilerle bankerlerin zenginliğinden ve tarım sınıfının yoksulluğundan söz etmektedir. Ancak Maddison'ın çalışması on yedinci yüzyıl Hindistanı'nda gayrisafi hasılanın bütün diğer dönemlerden daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Şirin Musvi, 1980'li yıllarda İrfan Habib'in gözetimi altında *Ayn-ı Ekber* konulu bir tez hazırlamıştı. Buna göre Babürlü devleti toplam üretimin yüzde 56.7'sini gerçekleştiriyordu. Musvi özellikle beş kuzey Hindistan eyaleti üzerinde odaklanmıştı: Agra, Delhi, Lahor, Allahabad ve Avadh. Bu eyaletlerin toplam nüfusu 36 milyon civarındaydı. Her köylü ailesi başına düşen yıllık gelir 380 dam civarındaydı – yani günlük ortalama bir dam idi (Babürlü Hindistan'ında standart bakır para bir "dam"dı. 40 dam kabaca bir rupiye karşılık geliyordu).

W. W. Hunter'ın 1882 tarihli bir yazısına göre Evrengzib'in 1695 yılındaki geliri tam 80 milyon sterlindi. İngiliz Hindistanı'nın 1869 ile 1879 yılları arasında topladığı vergi 34.3 milyon sterlindi. Yani her iki dönemde de ekonomiler aynı büyüklükte olmasına rağmen, Babürlü İmparatoru Evrengzib (1700 civarında) İngiliz Racası'nın (1880 civarında) elde ettiği toprak gelirinin iki katını kazanıyordu. Bkz. W. W. Hunter, *The Indian* Empire, Londra, 1882). Bu metne dikkatimi çeken Srikanta Krsnamacarya'ya teşekkürler.

D. A. Washbrook, "Progress and Problems: South Asian Economic and Social History c. 1720–1860", *Modern Asian Studies*, cilt 22, no. 1 (1988), s. 57–96.

[46] Angus Maddison, *Contours of the World Economy, 1–2030 ad: Essays in Macro-Economic History*, Oxford, 2007, s. 116–20, 309–11, 379; Shashi Tharoor, *Inglorious Empire: What the British Did in India*, Yeni Delhi, 2016, s. 2–3.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ve yaklaşık 100 milyon sterlinlik* geliriyle Babürlü İmparatoru'nu zamanın en zengin hükümdarı yapıyordu.

Babürlü başkentleri zamanlarının mega şehirleriydi: Cizvit rahip Antonio Monserrate, "büyüklük, nüfus ve zenginlikte," diyordu, "Asya'da ve Avrupa'da bir eşleri daha yoktur. Şehirleri Asya'nın her yerinden gelen tüccarlarla doludur. Buralarda icra edilmeyen tek bir sanat veya zanaat yoktur." William Hawkins'in gözlemlerine göre 1586 ile 1605 yılları arasında Babürlü ana vatanına akan yıllık gümüş miktarı tam 18 metrik tondu: "Bütün milletler para getiriyor ve karşılığında bir şeyler satın alarak götürüyor."[47] Batı'daki çağdaşları etrafta ayıp yerlerini örten paçavralarla dolaşırken, Babürlüler ipek giysileri ve mücevherleriyle zenginlik ve bolluk içinde yaşıyordu - Avrupa'da o günden beri çok zenginler için kullanılan "mogul" (Babürlü) sözcüğü işte buradan gelmekteydi.

Avrupalılar on yedinci yüzyılın başlarına doğru dünyanın öteki halkları karşısında kolay askerî zaferler kazanmaya iyice alışmışlardı. İspanyollar 1520'li yıllarda güçlü Aztek İmparatorluğu ordularını birkaç ay gibi kısa bir zaman içinde silip süpürmüştü. Hollandalılar Maluku'daki Baharat Adaları'nda ticaret yaptıkları hükümdarlara bu kez toplarını çevirmiş, kanolarla kendilerini selamlamaya gelen ada yerlilerini katletmiş, şehirlerini yakıp limanlarını ele geçirmişlerdi. Sadece Lontor adasında 800 kişi köle yapılmış ve zorla çalıştırılmak üzere Cava'daki yeni Hollanda baharat plantasyonlarına gönderilmişti. Bu arada kırk yedi şef de işkenceyle öldürülmüştü.[48]

Ama Kaptan Hawkins'in de kısa zamanda anladığı gibi herhangi bir Avrupa ülkesinin aynı şeyi Büyük Babürlülere yapması mümkün değildi. Hele hele Babürlülerin tam 4 milyon askeri olduğunu düşününce bunu akıldan bile geçirmek imkânsızdı.[49] İmparator 1632'de Portekizlilerin Ben-

---

Bugünkü karşılığı 10 milyar sterlin.

Şirin Musvi, *Economy of the Mughal Empire, yakl. 1595: A Statistical Study*, Yeni Delhi, 1987, s. 376; Foster (ed.), *Early Travels*, s. 112; Eaton, *India in the Persianate Age*, s. 371.

Furber, "Rival Empires of Trade in the Orient", s. 45.

Geoffrey Parker, *The Military Revolution*, Oxford, 1988, s. 135. Rakam tam olarak doğru olmayabilir: Parker, bu rakamı muhtemelen Irvine'dan, o da Ebü'l Fazl'ın *Ayn-ı Ekber*'inden almış olmalıdır. Dirk Kolff'un *Naukar, Rajput, and Sepoy*, Londra, 1992 adlı kitabında Ebü'l Fazl'ın ortaya attığı bu rakamın aslında 1590'lı

gal'deki Hughli'de izinsiz olarak "görkemli ve güçlü yerleşim merkezleri" ve tahkimatlar inşa ettiklerini ve Babürlü yasalarını çiğneyerek halkı Hristiyan yapmaya çalıştıklarını öğrenince, Portekiz yerleşimlerine saldırarak bölgeden atılmalarını emretmişti.

Şehir birkaç gün içinde Babürlülerin eline geçti ve geçiş yolları nehre atılan kütüklerle kapatılarak şehirdekilerin Ganj Nehri'nden aşağı kaçma çabaları engellendi. Ele geçirilen dört yüz Portekizli esir "dinden dönen kâfirlerle birlikte" merhamet dilenmek üzere Agra'ya gönderildi. *Padişahname*'ye göre merhamet dilenmeyi reddedenler "köle yapılarak emirler arasında paylaştırıldı" veya "zindanlara atılarak işkenceden geçirildi. Çoğu zindanlarda öldü." Goa'daki Portekiz valisi, olan biteni çaresizce izlemekle yetindi.[50]

Şirket bu şartlar altında Babürlülerle ticaret yapacaksa hem ortaklara hem de izinlere ihtiyacı olduğunu kavradı. Bu da bizzat Babürlü İmparatoru'yla ilişki kurmak anlamına geliyordu. Hawkins'in Agra'ya ulaşması bir yıl aldı, ama bunun için bile bir Afgan soylu kisvesine bürünmesi gerekti. Agra'da kısa bir süre imparatorun misafiri oldu ve onunla Türkçe iletişim kurdu. Fakat Cihangir bu yarı eğitimli deniz kurduna olan ilgisini çabucak yitirdi ve ona Ermeni Hristiyan bir eş armağan edip evine geri yolladı. Misyon fazla bir şey elde edememişti. Kısa bir süre sonra kaptanlığını Sir Henry Middleton'ın yaptığı başka bir DHŞ filosu, Suvali'deki Surat demir yerinden -İngilizlerin taktığı adla "Swally Hole"dan- uzaklaştırıldı. Liman'daki Portekizliler İngilizleri tehdit etmişti.[51]

Bunun üzerine yeni ve daha etkileyici bir sefer düzenlendi. Şirket bu kez Kral James'i bir kraliyet temsilcisi göndermeye ikna etti. Seçilen kişi bir

---

yılların imparatorluğundaki on iki eyalette (yani esas olarak kuzey Hindistan'da) bulunan "askerî emek piyasası"yla ilgili bir tahmin olduğu ve rakamın Babürlü ordusunun büyüklüğü olarak görülmemesi gerektiği belirtilmektedir. Bkz. s. 3 vd. (esas olarak "silahlı köylüler" başlıklı bölümün tamamı).

Milo Cleveland Beach ve Ebba Koch (ed.), *King of the World – the Padshahnama: an Imperial Mughal Manuscript from the Royal Library, Windsor Castle*, London, 1997, s. 56–7, 58–60, 179–80; Sanjay Subrahmanyam, *The Portuguese Empire in Asia: A Political and Economic History 1500–1700*, New York, 1993, s. 165–6, 201; Tirthankar Roy, *The East India Company: The World's Most Powerful Corporation*, Yeni Delhi, 2012, s. 83.

Furber, "Rival Empires of Trade in the Orient", s. 40.

saray mensubu, parlamento üyesi, diplomat, Amazon kâşifi, Bab-ı Ali Büyükelçisi ve kendi deyişiyle bir "seçkin" olan Sir Thomas Roe idi.[52] Roe nihayet 1615'te Ajmer'e ulaştı. Yanında armağan olarak "av köpekleri -İngiliz mastifleri ve İrlanda greyhoundları-, sekiz atlı bir İngiliz kraliyet arabası, Maniyerist akıma ait tablolar, bir klavsen ve Cihangir'in hoşlandığını duyduğu çok sayıda kırmızı şarap getirmişti. Ama Roe buna rağmen İmparatorla görüşmek için epey uğraşmak zorunda kaldı. Roe nihayet huzura kabul edilip saygılarını sunduktan sonra hemen konuya girerek ticaret ve tercihli gümrük vergisi konusunu açtı. Fakat estetik meraklısı İmparator bu tür konuşmalardan çabucak sıkıldığını saklamadı.

Cihangir son derece duyarlı, meraklı ve zeki bir adamdı. İyi bir gözlemci ve iyi bir koleksiyon meraklısıydı. Venedik kılıç ve kürelerinden Safevi ipeklerine, yeşim taşlarından denizgergedanı dişlerine kadar uzanan bir koleksiyonu vardı. Hint-Babürlü estetik ve bilgi geleneğinin gururlu bir mirasçısı ve büyük sanat eserlerinin hamisi ve koruyucusu olarak keçi ve çita yetiştiriciliğine, tıbba ve astronomiye de büyük bir merakı vardı. Ayrıca, tıpkı sonraki kuşakların bazı Aydınlanmacı toprak sahipleri gibi hayvancılığa karşı da doymak bilmez bir ilgi duyuyordu.

Onu ilgilendiren bunlardı, ticaretin ruhsuzluğunu sevmiyordu. İki adam arasındaki sohbetler farklı ilgi alanları üzerinden birkaç ay böyle devam etti. Roe konuyu sürekli ticarete, diplomasiye ve Surat'ta "bir İngiliz fabrikası kurma" ve "İngiliz hemşehrileri adına Ticaret yapma, sevgi ve huzur içinde ikâmet etme" izni veren bir fermana getirmeye çalışıyordu. Cihangirse bu dünyevi konuların bekleyebileceğini söylüyor, Roe'nun geldiği uzak ve sisli ada hakkında, orada olup biten tuhaf şeyler ve sanat eserleri hakkında sorular soruyordu. Roe, Cihangir'in "büyük armağanlar ve mücevherler beklediğini, ticareti hiç umursamadığını ve ilgilendiği tek şeyin değerli taşlar, eşyalar ve nadir sanat eserleri olduğunu" anladı.[53]

> "Kendisine ne armağanlar getireceğimizi sordu," diye not düşmüştü.
>
> [İngiltere'yle Babürlü Hindistan'ı arasındaki] İttifakın henüz çok yeni ve hayli zayıf olduğunu; ülkemizde nadir ve çok değerli birçok şey bulunduğunu, onurlu

---

[52] Bu konudaki en iyi biyografik eser, Michael Strachan, *Sir Thomas Roe 1581-1644*, Salisbury, 1989.
Bernard Cohn, *Colonialism and Its Forms of Knowledge*, Princeton, 1996, s. 17.

> şartlarda adil bir ticaret ve koruma anlaşması yaptıkları takdirde kralın bütün bunları kendisine göndereceğini ve tüccarların da kendisi için dünyanın her köşesinde araştırma yapacağını söyledim.
>
> Ne tür değerli şeylerden söz ettiğimi, mücevher ve değerli taşları mı kastettiğimi sordu. Hayır, dedim. Bunları armağan olarak göndermeye değmeyeceğini çünkü bunların zaten kendisinin efendisi olduğu bu topraklardan ülkemize geldiğini... Majesteleri için daha nadir ve görülmemiş şeyler bulmayı düşündüğümüzü söyledim. Çok güzel, dedi. Bir İngiliz atı istediğini söyledi ... Çeşitli jestler, kahkahalar ve böbürlenen ifadelerle kendi ülkesinin sanat eserlerini anlattı ve bana sorular sormaya başladı: Günde ne kadar sıklıkla, ne kadar ve ne içiyordum? Ya İngiltere'de? Bira nasıl bir şeydi? Nasıl yapılıyordu? Birayı burada da yapabilir miydim? Kısaca zat-ı devletlerinin yüce arzularını elden geldiğinde karşılamaya çalıştım ...[54]

Roe arada bir Babürlü hâkimiyetini hor gören sözlerle eleştirmekten de geri durmuyordu, ama o zamanlar bile gördükleri karşısında başı fena hâlde dönmüş görünüyordu. 1616 yılında orta Hindistan'daki Mandu Kalesi'ndeki yarı harap hâlde güzel bir tepeden müstakbel Kral I. Charles'a yazdığı, imparatorun doğum günü kutlamalarını anlatan bir mektupta, Roe neredeyse hayal bile edilemeyecek bir harikalar dünyasında yaşadığını söylüyordu.

Kutlamalar muhteşem bir şekilde düzenlenmiş "çok büyük ve çok güzel bir Bahçe'de yapılıyordu. Meydanın ortasını her tarafı çiçekler ve ağaçlarla çevrilmiş bir havuz süslüyordu ve onun tam ortasında saf altın külçeleriyle doldurulmuş ... bir Cihannüma vardı". Burada imparatorun ağırlığı mücevherlerle tartılıyordu.

> Bütün soylular buraya serilmiş halıların üzerinde oturuyorlardı. Sonunda Kral göründü. Kıyafeti elmaslar, yakutlar, inciler ve muhteşem ve paha biçilmez başka mücevherlerle süslenmişti. Başında, boynunda, göğsünde, kollarında, dirseklerinin üst kısmında, bileklerinde, her bir parmağında en az iki üç yüzük vardı. Her yerinden elmaslar ve kestane büyüklüğünde -bazıları daha da büyük- yakutlar ve gözlerimden büyük incilerle bezenmiş zincirler sarkıyordu ... dünyanın bütün zenginliklerini, bütün hazinesini üzerinde taşıyordu, hepsini satın almıştı. Taşları takmaktan ziyade kendisini onlardan inşa etmiş gibiydi.[55]

---

[54] Sir Thomas Roe ve Dr John Fryer, *Travels in India in the 17th Century*, London, 1873, s. 26–9, 38–9.
a.g.e., s. 103–4. Aynı zamanda bkz. Sir William Foster, *The Embassy of Sir Thomas Roe to India 1615–9, as Narrated in his Journal and correspondence*, Yeni Delhi, 1990.

Babürlülerse İngilizleri merak ediyorlardı, ama pek etkilenmiş görünmüyorlardı. Cihangir, Roe'nin "Indya"dan tutkuyla yazıştığı kız arkadaşlarından birinin -muhtemelen Leydi Huntington'ın- İngiltere'de yapılmış minyatürüne hayran olmuştu.[56] Ama Roe'ye, benim sanatçılarım bunun öyle bir kopyasını yapar ki gerçeğinden sen bile ayırt edemezsin, demeyi de ihmal etmedi. İngiliz Kraliyet arabası da hayranlık uyandırmıştı, ama Cihangir özensiz bulduğu Tudor tarzı iç döşemeyi hemen söktürüp Babürlü altın kumaşlarıyla döşetti ve bir hafta gibi bir zamanda arabanın bire bir mükemmel bir kopyasını yaptırarak bir kez daha Babürlü *kârhane*lerinin becerilerini gösterdi. Bu araba Cihangir'in çok sevdiği İmparatoriçe Nurcihan'ın olacaktı.[57]

Bu arada, Babürlülerin İngilizlerle ilişkileri pek umursamadığını gören Roe'nin canı sıkkındı. Saraya geldiğinde kendisine basit bir karşılama protokolü uygulanmıştı: Bütün elçilik personeline sadece dört kervansaray odası tahsis edilmişti ve bunlar da "ancak bir fırın genişliğindeydi, aynı fırın gibi yuvarlaktı, odalarda ışık yoktu ve iki arabalık eşya bütün bir odayı dolduruyordu."[58] Ama en vahimi, kendisinin getirdiği dükkân vitrinlerinde hafif solmuş armağanların, rakip Portekiz elçisinin getirdiği armağanların, "biz İngilizlerin armağanlarını çerçöp durumuna düşüren mücevherlerin, balas yakutlarının ve İncilerin yanında gölgede kalmasıydı".[59]

Roe sarayda geçirdiği üç yorucu yılın ardından nihayet ülkesine döndüğünde, Cihangir'den Surat'ta bir yerleşim (ticari temsilcilik) kurma ve "Cihangir'in hükmettiği topraklarda faaliyet gösterme" izniyle, içerik ve kapsam olarak önemsiz ama her fırsatta engeller çıkaran Babürlü memurlarına karşı işe yarayan birkaç imparatorluk fermanı koparmayı başarmıştı.

---

[56] Roe 30 Ekim 1616'da Elizabeth'e yani Leydi Huntington'a muhteşem bir aşk mektubu yazmıştı. Bu mektubu bana gönderen Charlotte Merton'a teşekkür ederim. Pasadena Kütüphanesi, Hastings Koleksiyonu, 5 Kutu 7 (1612-1618, Thomas Roe to Elizabeth, Huntington Kontesi, HA10561).

Roe ve Fryer, *Travels in India*, s. 74. Bkz. William Pinch'in parlak makalesi, 'Same Difference in India and Europe', *History and Theory*, cilt. 38, no. 3 (Ekim 1999), s. 389–407.

Strachan, *Sir Thomas Roe*, s. 86-7.

Samuel Purchas, *Hakluytus Posthumus or Purchas His Pilgrimes, Contayning a History of the World*, 20 cilt, Glasgow, 1905, kısım 1, IV, s. 334–9.

Ama Cihangir, kendi itibarı açısından sakıncalı bulmuş olsa gerek, ciddi bir ticari imtiyaz vermeye yanaşmamıştı.[60]

İngilizlerin Babürlü sarayındaki konumunu gösteren belki de en iyi örnek, Cihangir'in usta sanatçısı Bichitr'in yaptığı bir minyatürdür. Bu eser dönemi yansıtan en ünlü imgelerden biri kabul edilmektedir. Minyatürün ana teması, dindar biri olan Cihangir'in Sufilerle evliyaların refakatini muktedir şehzadelere tercih etmesidir. Aslında bu minyatürün gerçeği tam olarak yansıtmadığı bile söylenebilir: Zira Roe en meşhur anılarından birinde, Cihangir'in yolda gördüğü bir din âlimiyle bir saat boyunca sohbet etmesi karşısında nasıl şaşırıp kaldığını anlatmaktadır:

> Pejmürde kılıklı, budala bir ihtiyar, üstü başı toz toprak ve paçavralar içinde. Yanında da onun gibi dilenci kılıklı bir genç var. Majesteleri bu başında tüyler bulunan, paçavralar içindeki sefil adamla sanki yıllardır tanışıyorlarmış gibi, kibar bir dille tam bir saat sohbet etti. Bir Kral için eşi benzeri görülmedik bir aşağılayıcı sahne ... Üstündeki toz toprağa aldırmadan onu kollarının arasına aldı, kucakladı ve elini üç kez kalbinin üstüne koydu, ona baba diye seslendi. Barbar bir Prensin bu erdemi karşısında ben ve yanımızdaki herkes ağızlarımız açık bakakaldık.[61]

Bitchir, Cihangir'i resmin tam ortasında bir tahta otururken tasvir etmektedir. Majestelerinin arkasındaki hâle o kadar parlamaktadır ki, bir Portekiz resminden alınan meleklerden biri kamaşan gözlerini korumak için ellerini siper etmektedir. Diğer iki melek ise bir pankartın üzerine "Allahüekber! Ey Şah, bin yıl yaşa!" diye yazmaktadır. İmparatorsa yan tarafına dönüp elindeki Kur'an'ı top sakallı bir Sufiye uzatmaktadır. Bu arada elini uzatmış olan Osmanlı Sultanı'nı görmezden gelmektedir. I. James'e gelince, o resmin sol alt köşesine, Cihangir'in ayaklarının dibine ve Bitchir'in kendi portresinin hemen üstüne yerleştirilmiştir. Kral dörtte üçlük bir profilden gösterilmektedir, zira Babürlü minyatürlerinde önemsiz karakterler bu şekilde resmediliyordu. Babürlü hiyerarşisinde hayli düşük bir konuma itildiği için suratı asıktır.[62] Roe, Cihangir hakkında sayfalar dolusu

---

[60] Beni Praşad, *History of Jahangir*, Allahabad, 1962 adlı eserinde bu tezi savunmaktadır. Roe ve Fryer, *Travels in India*, ss. 83-4.

Jahangir Preferring a Shaykh to Kings, Bitchir, yakl. 1615-18. Kâğıt üzerine altın ve suluboya. Freer Sanat Galerisi, Smithsonian Enstitüsü. Simon Schama'nın BBC/PBS için hazırlaran *Uygarlıklar* belgeselinde, 5. Bölüm yaptığı parlak ve zeki yorum için

yorum yaparken, berikinin onlarca ciltlik *Cihangirname*'sinde Roe'den tek bir satırla bile söz edilmemektedir. Bu acemi ve çekingen kuzeyli tüccar ve ricacıların Babürlülerin dikkatini çekebilmek için bir yüzyıl daha beklemeleri gerekecektir.

Ancak bütün aksiliklerine rağmen Roe'nin seferi ortaklığa benzer bir yakınlaşmaya ve DHŞ'yi yavaş yavaş Babürlü dünyasına sokmaya kadar varacak bir Babürlü-Şirket ilişkisinin temellerini atmayı başarmıştı. Şirket sonraki 200 yılda yavaş yavaş Babürlü sistemi içinde, Babürlülerin anladığı dilde iş görmeyi, Farsça konuşmayı, saray kurallarını, doğru yetkililere rüşvet vermeyi ve zaman içinde rakiplerini -yani Portekizlileri, Hollandalıları ve Fransızları- saf dışı bırakmayı öğrenecekti. Bu dönemde Şirket'in başarısını kolaylaştıran başlıca etken Babürlü otoritesi karşısında son derece dikkatli davranmasıydı.[63] Nitekim Şirket, tarihçi Sanjay Subrahmanyam'ın deyişiyle, kısa zamanda Babürlülerin gözünde "ticari bir varlık olmaktan çıkarak insani bir varlığa, Hint-Fars kültüründe *Kampani Bahadur* denen bir yaratığa dönüşştü".[64]

Roe, Londra dönüşünde Şirket'in yöneticilerine Babürlüler'e karşı silahlı kuvvete başvurmanın bir seçenek olmadığını açık bir şekilde anlattı. "Orada savaş ve ticaret bir arada yürümez," dedi. Hatta tahkim edilmiş yerleşimlerin bile doğru olmadığını belirterek "zengin Portekizlilerin bile bu tahkimli yerlerden dolayı artık maliyetleri kaldıramaz hâle geldiğini" hatırlattı. Ayrıca Babürlüler DHŞ'ye bir iki tahkimli yerleşim kurma izni verse bile, "Ben olsam kabul etmezdim çünkü Hindistan'da garnizonlar kurup kara savaşlarına girişmek büyük bir hata olur," diye ekledi. Şöyle bir tavsiyede de bulundu:

---

teşekkür ederim. Cihangir'in rüyalarını tasvir eden resimler genelde bilinmezlerle dolu olup anlaşılması hayli güçtür. Bu örnekte de yine Cihangir'in rüyalarına yer verilmiş, dindar İmparator İslami düşüncenin Binyıllık Hükümdarı, zamanın ve mekânın efendisi olarak tasvir edilmiştir. Yeni binyılda bütün diğer krallar onun altındadır ve pek önemleri yoktur. İmparator onların yerine Sufi bilgeliğin iç gizemlerine bakmaktadır. A. Azfar Moin, *The Millennial Sovereign: Sacred Kingship & Sainthood in Islam*, Columbia, 2014 ve Kavita Singh, *Real Birds in Imagined Gardens: Mughal Painting between Persia and Europe*, Los Angeles, 2017.

C. A. Bayly, *Indian Society and the Making of the British Empire*, Cambridge, 1988, s. 16.

64 *CPC*, s. xxxiii.

"Savaştan kâr elde etmek istiyorsanız, kural olarak bunu denizde arayın, ama karada sessiz sakin ticaret yapın."[65]

Şirket başlangıçta bu tavsiyelere uydu. İlk DHŞ yöneticileri kavgacı Portekizliler gibi stratejik limanlara saldırılar düzenlemek yerine konuşarak ticari imtiyazlar koparmakla övünüyorlardı. Nitekim bu stratejinin hayli işe yaradığı görüldü. Roe, Cihangir'in dikkatini çekmeye çalışırken başka bir Şirket temsilcisi yani Kaptan Hippon da Hint Yarımadası'nın doğuya bakan tarafındaki Coromandel Sahili'nde ticaret olanakları araştırmak ve Babürlülerin güçlü rakipleri Dekkenlilere ait Masulipatnam'da ikinci bir yerleşim kurmak üzere *Globe* ile denize açılmıştı. Buradan değerli mücevher ve şintz getirmeyi umuyordu.[66] Kısa bir süre sonra Patna'da da önemli bir barut malzemesi olan güherçile ticareti için üçüncü bir ticaret merkezi kuruldu.

Mücevher, biber, tekstil ve güherçile ticareti Hollandalıların aromatik baharat ticaretinden daha kârlı hâle geldi. DHŞ 1630'lu yıllara gelindiğinde Hindistan'dan tam 1 milyon sterlinlik biber ithal ediyor ve bunları kardeş Levant Şirketi üzerinden İtalya ve Orta Doğu'ya satıyordu. Şirket otuz yıl sonra çeyrek milyon parça tekstil ürünü ithal eder hâle gelmişti ve bunun yaklaşık yarısı Coromandel'den geliyordu.[67] Ama hâlâ ağır kayıplar veriliyordu. Şirket 1601 ile 1640 yılları arasında doğuya 168 gemi göndermiş, bunlardan sadece 104'ü geri dönebilmişti.[68] Ama Şirket bilançosu giderek artan bir şekilde kâr etmekteydi, nitekim Avrupa'nın çeşitli yerlerinden yatırımcılar giderek daha fazla Şirket hissesi almaya başlamıştı. 1613'te şirket ilk hisse satışlarından 418.000 sterlin elde etti. Dört yıl sonra, yani 1617'de ikinci hisse satışından tam 1.6 milyon sterlin gelir elde edildi.* Böylece DHŞ en azından İngiliz standartlarında bir mali deve dönüştü.[69] DHŞ'nin elde ettiği

---

[65] Alıntı, G. J. Bryant, *The Emergence of British Power in India 1600–1784: A Grand Strategic Interpretation*, Woodbridge, 2013, s. 4.

[66] Marshall, "The English in Asia to 1700", s. 272–3.
Eaton, *India in the Persianate Age*, s. 373.
Rupali Mishra: *A Business of State: Commerce, Politics and the Birth of the East India Company*, Harvard, 2018, s. 6.
Bu rakamların günümüzdeki karşılıkları: 1 milyon sterlin=105 milyon sterlin; 418.000 sterlin=yaklaşım 44 milyon sterlin; 1.6 milyon sterlin: 168 milyon sterli
Keay, *The Honourable Company*, s. 112–13.

başarı sadece Londra doklarını değil aynı zamanda filizlenme dönemindeki Londra borsasını hareketlendirdi. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde Londra Şehir Meclisi'nin yarısı ya Levant Şirketi'nin üyelerinden ya da DHŞ yöneticilerinden oluşuyordu.[70] Şirket ortaklarından biri olan ilk iktisat kuramcılardan Thomas Mun, Krallığın ulaştığı ekonomik refah düzeyinin başlıca mihenk taşının Şirket'in ticari faaliyetleri olduğunu yazıyordu.[71]

DHŞ, Hindistan'daki ilk müstahkem üssünü 1626 yılında, orta Coromandel sahilindeki Pulicat'ın kuzeyinde bulunan Armagon'da kurdu. Ama burası hızla ve gelişigüzel bir şekilde inşa edilmişti, ayrıca askerî açıdan savunulabilir durumda değildi. Dolayısıyla 1632 yılında terk edildi. Bir temsilcinin deyişiyle "burayı elde tutmaktansa bırakmak daha iyiydi".[72]

DHŞ iki yıl sonra yeni bir girişimde bulundu. Armagon yerleşiminin başında bulunan Francis Day artık iyice küçülüp dağılmakta olan Güney Hindistan Vijayanagara İmparatorluğu'nun bölge valisiyle görüşerek, San Thome'deki Portekiz yerleşiminin hemen kuzeyinde kalan Madraspatnam adlı balıkçı köyünün üstünde yeni bir DHŞ kalesi inşa izni talep etti. Yine burası da ticari ve askerî hesaplar yapılmadan inşa edildi. Söylentilere göre Day'in Madraspatnam'dan içeride kalan bir köydeki bir Tamil kadınla ilişkisi vardı. Day'in yakın çevresinden bir kaynağa göre temsilci "kadına öyle bir tutulmuştu ki" "onunla daha sık ve rahatsız edilmeden görüşebilmek için" St. George Kalesi'ni tam da kadının yaşadığı köyün dibine yaptırmıştı.[73]

Bir süre sonra Madras olarak anılmaya başlayan bu defaki yerleşim kısa zamanda gelişti. Bölge Naik'inin (vali) amacı İngilizlere "bir kale" inşa edip serbest ticaret yapma ve "para basma" izni vermek suretiyle bölgenin "kalkınarak zenginleşmesini" sağlamaktı. Kuzeydeki Babürlülerin benzer imtiyazlara razı olması yaklaşık bir yüz yıl daha alacaktı.

Başlangıçta "yalnızca Fransız papazlarla altı kadar balıkçı vardı. İnsanları bölgeye çekmek için ... otuz yıllık bir vergi istisnası getirildi." Çok geç-

---

[70] Mather, *Pashas*, s. 53.
Thomas Mun, *A Discourse of Trade, from England unto the East Indes By T.M.*, Londra, 1621, alıntının yapıldığı yer: Mishra, *A Business of State*, s. 3.
CPC 1, ,sp. xi; Stern, *The Company State*, ,sp. 19.
Stern, *The Company State*, s. 19; Keay, *Honourable Company*, s. 68; *CPC* 1, s. xi; Furber, "Rival Empires of Trade in the Orient", s. 71.

meden dokumacılar, zanaatkârlar ve tüccarlar bölgeye akın etmeye başladı. Kale duvarlarının inşa edilmesiyle beraber akın daha da hızlandı. Ve "hayat değişip geliştikçe" kıyı halkı Şirket'ten daha fazla güvenlik ve koruma talep etmeye başladı.[74]

Madras kısa zamanda kendi küçük sivil idaresiyle, belediye statüsü ve 40.000'lik nüfusuyla Hindistan'daki ilk İngiliz sömürge şehri oldu. 1670'li yıllara gelindiğinde şehir artık kendi altın "pagoda" parasını basmaktaydı. Pagoda ismi paranın bir yüzünde bulunan bir tapınak resminden geliyordu. Paranın diğer yüzündeyse maymun tanrı Hanuman'ın imgesi vardı. Her iki resim de eski Vijayanagara parasından alınmıştı.[75]

Hindistan'daki ikinci büyük İngiliz yerleşimi Saray üzerinden geldi. İngiliz Sarayı Portekiz monarşisinden doğum günü hediyesi olarak aldığı yerleşimi Şirket'e devretti. II. Charles 1661 yılında çocuk yaştaki Portekiz prensesi Bragançalı Catherine ile evlenmişti. Catherine'nin çeyizinde Tanca ile "Bumbye Adası" da vardı. Ancak Bumbye Adası konusunda Londra'da bir kafa karışıklığı yaşanmıştı. Zira gelinin evlilik sözleşmesiyle birlikte gönderilen harita yolda kaybolmuştu. Her ne kadar Lord Başbakan "Brezilya yakınlarında bir yerlerde" olduğuna inansa da Saray'da kimse "Bumbye"nin tam olarak nerede olduğunu bilmiyordu.[76]

Sorunu çözmek biraz zaman aldı. Ama adanın fiilî kontrolünü üstlenmek daha da fazla zaman aldı, zira Portekiz valisi adayı devretmek için talimat almadığını söylüyordu, dolayısıyla adayı teslim etmeye yanaşmıyordu. Adayı İngilizler adına teslim almakla görevlendirilen Sir Abraham Shipman 450 adamıyla Bombay'a geldiğinde namlular üzerine dönmüş bir şekilde karşılandı. İngilizler adayı devralmak için tam üç yıl beklemek zorunda kaldı. Bu zaman içinde çıplak bir adada bekleyen talihsiz Shipman ve biri hariç tüm subayları sıtma ve kalp krizinden hayatlarını kaybetti. Nihayet 1665 yılında Shipman'ın sekreterine Bombay adasına çıkma izni verildiğinde yanında sadece bir subay, iki topçu ve 111 asker vardı.[77]

---

[74] Furber, "Rival Empires of Trade in the Orient", s. 71–2.
Stern, *Company State*, s. 35–6.
a.g.e., s. 22–3; Keay, *Honourable Company*, s. 130–1; Bruce P. Lenman, *Britain's Colonial Wars 1688–1783*, New York, 2001, s. 85; Roy, *East India Company*, s. 77.

[77] Lenman, *Britain's Colonial Wars*, s. 86–8.

Ada çok geçmeden yaşanan bu aksiliklere değdiğini kanıtladı: Bombay takımadalarının Güney Asya'daki en iyi doğal liman olduğu ortaya çıktı ve gemilerin muson sezonunda güvenle bakıma alındığı kuru havuzuyla kısa zamanda Şirket'in Asya'daki en büyük deniz üssü oldu. Çok geçmeden de İngiliz zorbaların baş ağrısı yaratmaya başladığı Surat'ı geride bırakarak batı sahilindeki DHŞ faaliyetlerinin merkezi hâline geldi. Olan bitenden yaka silkme noktasına gelen bir DHŞ yetkilisi Surat'ta yaşananları şu sözlerle anlatıyordu: "İngilizlerin hayat kadınlarıyla yaptığı alemler, içki âlemleri ve benzeri serserilikler ... umumhanelerin ve meyhanelerin kapılarını kırıp içerilere dalmaları yerli halkı bize karşı soğuttu." Burada ağza alabileceğim en hafif ifadelerle Surat sokaklarındaki İngilizler "Ban-chude* ve Betty-chude** gibi adlarla anılmaya başladılar.[78]

Bombay büyüyen ticaret ağları, mahkemeleri, bir İngiliz kilisesi, kalenin etrafını çevreleyen ve Malabar Tepesi'nden deniz kıyısındaki Valilik Konutu'na kadar inen beyazlara ait büyük malikâneleriyle otuz yıl içinde 60.000 nüfuslu bir sömürge şehrine dönüştü. Hatta Tanrı'dan korkan on yedinci yüzyıl Protestan cemaatini rahatlatacak birtakım yapılar, mesela "büyücüler"e idamdan önce son bir itiraf şansı tanıyan bir darağacı bile vardı.[79] Ayrıca 300 İngiliz askeri, "500 Topaz***", 500 yerli milis ve kakao ağaçlarına göz kulak olan 300 Bandari'den [hançer taşıyan hurma içkisi imalatçısı] oluşan küçük bir ordusu vardı. Bombay 1680'li yıllarda Madras'ı geride bırakarak "Doğu Antiller'deki İngilizlerin güç ve ticaret merkezi" hâline geldi.[80]

Bu arada Londra'da Şirket yöneticileri ilk kez güçlerinin farkına varmaya başlamışlardı. 1693 yılında, yani kuruluşundan yüz yıldan az bir zaman

---

"Kız kardeşiyle beraber olan".

"Kızıyla beraber olan". Yule'un hazırladığı Hobson-Jobson sözlüğünde her iki terime de yer verilmektedir. Yule, Hindistan dilindeki bu sözcüklerin doğrudan karşılığını yazmaktan kaçınarak, bunların yerine sadece "Bancoo ve Betechoot gibi çekinceli olarak kullanılması gereken suistimal terimlerini" kullanmaktadır. Zaman zaman bu sözcükleri kullanan İngilizler bunların ne anlama geldiğini bilselerdi, muhtemelen ağızlarına almazlardı.

Sir William Foster (ed.), *The English Factories in India 1618–1669*, 13 cilt, Londra, 1906–27, cilt 3, s. 345.

Stern, *Company State*, s. 109, Bombay'daki büyücü yargılamaları için.

Portekizli-Hint melezi, siyah Katolik asker.

Keay, *The Honourable Company*, s. 136–7.

geçtikten sonra Şirket Parlamento üyelerini kendi tarafına çekmek için hisselerini kullanmaya başladı. Artık önde gelen bakan ve milletvekillerine her yıl 1.200 sterlin dağıtılıyordu. Rüşvet çarkı 218 sterlin alan başsavcıyla 545 sterlin gelir elde eden başyargıca kadar uzanıyordu.* Dünyadaki ilk lobicilik skandalıyla ilgili başlatılan meclis araştırması DHŞ'yi rüşvet ve borsa yolsuzluğundan suçlu buldu ve Kraliyet Danışma Kurulu Başkanı'yla Şirket Müdürü suçlu bulunarak hapse atıldı.

Şirket on yedinci yüzyıl boyunca sadece bir kez Babürlülere karşı şiddet kullanmaya kalktı ama o da felaketle sonuçlandı. 1681'de Şirket'in başına son derece saldırgan biri olan Sir Josiah Child geçmişti. Sir Child mesleki kariyerine Portsmouth'taki donanmaya bira satarak başlamıştı. Günlükçü John Evelyn, Sir Child'ı "aşırı büyümüş ve bir anda büyük para sahibi olmuş biri ... iğrenç bir paragöz" diye tanımlıyordu.[81] Bengal'deki temsilciler de şikâyet etmeye başlamıştı. Streynsham Master Londra'ya gönderdiği mektupta şöyle yakınıyordu: "Buradaki en küçük Memur bile bizi soyup soğana çeviriyor, elimizdekileri son kuruşa kadar alıyor". Babürlü yetkililer "burada bizden nefret ediyor, bizi hor görüyor," diye yazıyordu. Durum gerçekten de söylendiği gibiydi: Bengal Nevvabı Şayeste Han Şirket'ten hoşlanmadığını gizlemiyordu. Nitekim dostu ve anne tarafından yeğeni olan İmparator Evrengzib'e yazdığı bir mektupta, "İngilizlerin bir grup sefil, kavgacı ve sahtekâr tüccardan başka bir şey olmadıklarını" yazmıştı.[82]

Babürlülerin gücünü fark etmeyen Child aptalca bir hareket yaptı ve güç kullanarak Babürlülere bir ders vermeye kalktı: Şirket'in Leadenhall Caddesi'ndeki merkezinden yazdığı mektupta "Başka çaremiz kalmadı," diyordu, "ya ticareti bırakacağız ya da Majestelerinin bize emanet ettiği kılıcı çekecek ve İngiliz Milletinin Hindistan'daki Hak ve Onurunu koruyacağız."[83]

Bu rakamların günümüzdeki karşılıkları: 1.200 sterlin=126.000 sterlin; 218 sterlin=22.890 sterlin; 545 sterlin=57.225 sterlin.

William Letwin, *The Origin of Scientific Economics*, Londra, 1963, s. 37.

Richard Carnac Temple, *The Diaries of Streynsham Master, 1675–1680*, 2 cilt, Londra, 1911, cilt 2, s. 28; Foster, *English Factories*, cilt 4, s. 308; John R. McLane, *Land and Local Kingship in Eighteenth-Century Bengal*, Cambridge, 1993, s. 112; Jon Wilson, *India Conquered: Britain's Raj and the Chaos of Empire*, Londra, 2016, s. 39.

Bryant, *Emergence of British Power*, s. 3.

Nihayet 1686 yılında 19 savaş gemisi, 200 top ve 600 askerden oluşan büyük bir filo Londra'dan Bengal'e doğru yola çıktı. Child, "İngiliz kılıcını çekecek ve elimizden geleni yapacağız," diyordu.[84]

Ama Child dünya üzerindeki en zengin krallığın İmparatoruyla dövüşmek için daha kötü bir zaman seçemezdi. Babürlüler Bijapur ve Golconda'daki iki büyük Dekken Sultanlığını henüz ele geçirmişler ve Marathaları da geldikleri yere geri püskürtmüşlerdi. D'olayısıyla Babürlü İmparatorluğu bölgede rakipsiz hâle gelmiş ve ordusu tamamen bu yeni tehdide odaklanmıştı. Babürlü savaş makinesi karaya çıkan İngiliz birliklerini sinek gibi ezdi. Hughli, Patna, Kasımbazar, Masulipatnam ve Vizagapatam'daki DHŞ yerleşimleri ele geçirilerek yağmalandı ve İngilizlerin tamamı Bengal'den atıldı. Surat'taki yerleşim kapandı, Bombay ablukaya alındı.

DHŞ'nin barış istemek ve ele geçirilen ticaret merkezleriyle binbir güçlükle elde ettikleri ayrıcalıkları geri almak için yalvarıp yakarmaktan başka çaresi kalmamıştı. Ayrıca esir alınarak zincire vurulmuş bir hâlde sokaklara dolaştırılıp Surat Kalesi'yle Dakka'daki Kızıl Kale'de "hırsız ve caniler gibi ... dayanılmaz ve korkunç koşullarda tutulan" temsilcilerinin serbest bırakılması için ricada bulundular.[85] Evrengzib DHŞ'nin "bu hatalı davranışlarından dolayı pişmanlık duyduğunu" ve Babürlü otoritesine boyun eğdiğini öğrenince bir süre kendi hallerine bıraktı ve sonra da 1690'da lütfedip bağışlamayı kabul etti.

Job Charnock isimli genç bir temsilci işte bu fiyaskodan sonradır ki kısa bir süre önce kaybedilen yerleşimlerin yerine Bengal'de yeni bir İngiliz üssü kurmaya karar verdi. Charnock "gece gündüz yağmurların yağdığı" bir günde yani 24 Ağustos 1690 tarihinde Kalikata ile Sutanuti köyleri arasındaki bataklık bir alanda, küçük bir Ermeni ticaret merkezinin hemen bitişiğinde yeni yerleşimini kurmaya başladı. Yeni yerleşimin önünden geçen ırmağın tam karşısında da bir Portekiz yerleşimi vardı.

İskoç yazar Alexander Hamilton, Job Charnock'ın "sırf gölge veren büyük bir ağaç uğruna" gelecekteki Kalküta'nın bulunduğu yeri satın aldığını söylüyordu. Ona göre tuhaf bir tercihti bu, "çünkü nehir boyunda bundan daha

---

[84] Wilson, *India Conquered*, s. 49.

[85] a.g.e., s. 47.

elverişsiz bir yer bulunamazdı".[86] Hamilton'ın *A New Account of the East Indies* [*Doğu Antiller'in Yeni Öyküsü*] adlı kitabına göre, "Kolooninin mevcut yerini bizzat seçen *Mr. Channock* bir *Raca*'dan daha mutlak bir yönetim kurmuştu:

> Bölgede *Paganizm* hâkimdi. Koca öldükten sonra eşleri de yakma geleneği burada da vardı. Mr. *Channock* bir defasında askerleriyle birlikte genç bir dul kadının yaşamak üzere olduğu felaketi izlemeye gitti, ama kadının güzelliğinden o kadar etkilendi ki muhafızlarını gönderip kadını zorla infazcıların elinden aldı ve onu kendi yerleşimine götürdü. İki âşık sevgi dolu uzun bir hayat yaşadı ve birkaç çocukları oldu. Kadın bir gün öldü ancak o Kalküta'dan ayrılmadı. *Channock* kadını Hristiyan yapmak yerine kendisi *Paganizme* geçmişti. *Hristiyanlıktan* sakladığı tek şey kadını saygınlığına yaraşır biçimde gömmek oldu. Onun için bir türbe yaptırdı ve *Pagan* âdetleri gereğince her ölüm yıl dönümünde türbesinin başında bir horoz kestirdi.[87]

Ölen tek kişi Mrs. Charnock değildi. Kalküta'daki İngiliz yerleşiminin kurulmasından sonraki bir yıl içinde bölgede yaşayanların sayısı 1.000'i buldu, ancak Hamilton ölüm kayıtlarında 460 kişinin ismine ulaşabilmişti: Oysa ölenlerin sayısı o kadar fazlaydı ki, "buradaki insanların İngilizler gibi yaşayıp çürümüş koyunlar gibi öldüğü şeklinde bir deyiş bile vardı".[88]

Yerleşimi ayakta tutan tek bir şey vardı: Fransız seyyah François Bernier'e göre Bengal "dünyadaki en güzel ve en verimli ülkeydi". Scot Alexander Dow da aynı şekilde buranın "dünyadaki en kalabalık nüfuslu ve en gelişmiş yerlerden biri" olduğunu söylüyordu. Binlerce dokumacısıyla -sadece Dakka'da 25.000 dokumacı vardı- bir eşi daha bulunmayan lüks ipekli dokumalarıyla ve muhteşem muslin kumaşlarıyla on yedinci yüzyıl Avrupa'sının Asya'daki en önemli mal tedarikçisi ve Babürlü İmparatorluğu'nun en zengin bölgesiydi. Burada kolayca zengin olmak işten bile değildi. Hollanda ve İngiliz Doğu Hindistan Şirketleri yılda ortalama 4.15 milyon rupilik Bengal malı taşıyordu, bu paranın yüzde 85'i de gümüştü.[89]

---

[86] a.g.e., s. 53.
Alexander Hamilton, *A New Account of the East Indies*, 2 cilt, Londra, 1930, cilt 1, s. 8–9, 312–15.
Wilson, *India Conquered*, p. 53; Maya Jasanoff, *Edge of Empire: Conquest and Collecting in the East, 1750–1850*, Londra, 2005, s. 25.
Bugünkü değeri 54 milyon sterlin.
François Bernier, *Travels in the Mogul Empire, 1656–68*, ed. Archibald Constable, çev. Irving Brock, Oxford, 1934, s. 437, 442; McLane, *Land and Local Kingship*, s.

Şirket, pazar kazanmak için vardı ve kısa zamanda anlaşılacağı üzere Bengal de bunu yapacak en iyi yerdi.

Evrengzib'in 1707'de ölümü Şirket açısından her şeyi değiştirdi.

Babasından sevgi görmeyen imparator Evrengzib sert ve bağnaz bir İslam inancıyla yetiştirilmişti. Hoşgörüsüz ve son derece dogmatikti. Buna karşılık çok yetenekli bir general ve parlak bir stratejistti, ama seleflerinin cazibesinden yoksundu. Yaşlandıkça daha da acımasız, baskıcı ve itici olmuştu. Büyük-büyükbabası Ekber'in koruyup kolladığı Hindu çoğunluğa karşı yürütülen liberal ve kucaklayıcı politikalardan keskin bir kopuş gösterdi ve *ulemanın* Şeriat hükümlerini çok daha katı bir şekilde yorumlamasına izin verdi. Şarap ve haşhaş yasaklandı ve müzisyenleri himaye etmekten vazgeçildi. Babürlülerin benimsediği Hindu gelenekleri bir kenara atıldı. Örneğin şahın Kızıl Kale'nin tam ortasındaki sarayının cumbalı penceresinden yani *caroka*dan her gün tebaasına görünme uygulaması kaldırıldı. Ülkenin çeşitli yerlerindeki bir düzine kadar Hindu tapınağı yıkıldı ve 1672'de bir ferman çıkarılarak, hükümdarlığın Hindulara verdiği bütün topraklar geri alınıp Müslümanlara dağıtıldı. Ekber'in kaldırdığı, gayrimüslimlere uygulanan *cizye* vergisi geri getirildi ve Sihlerin dokuzuncu gurusu Teg Bahadur idam edildi.[90]

Evrengzib'in kendisi hakkında söylenenlerden daha karmaşık ve daha pragmatik bir figür olduğu doğru olmakla birlikte, bu hükümdarın Hindistan'da açtığı dini yaralar hiçbir zaman tamamen sarılamadı ve zaman içinde ülkeyi ikiye böldü.* Hiç kimseye güvenmeyen Evrengzib, imparatorluğun bir o

---

29–30; Om Prakash, *The Dutch East India Company and the Economy of Bengal, 1630–1720*, Princeton, 1985, s. 75, 162–3.

Audrey Truschke, *Aurangzeb: The Man and the Myth*, Yeni Delhi, 2017, s. 66, 105. Allahabad Okulu'nun önemli tarihçilerden İşvari Prasad'a göre, Evrengzib "her türlü muhalefetten nefret eden bir Sünni idi", bkz. I. Prasad, *The Mughal Empire*, Allahabad, 1974, s. 612. Jadunath Sarkar da beş ciltlik eserinde çok benzer bir portre çizmişti. Jadunath Sarkar, *History of Aurangzeb, Londa*, 1912-24. Son yıllarda bağnaz Evrengzib imgesini yumuşatmak ve hakkındaki daha uç iddiaları çürütmek için birtakım girişimler yapılmıştır. Bunlardan en ilginci Katherine Butler Brown tarafından dile getirilmiştir. Brown'a göre Evrengzib zamanın müziğin kısıtlanması bir yana, önceki yüzyıla çok daha fazla müzik eseri üretilmişti. Bkz. "Did Aurangzeb ban

tarafına bir bu tarafına gidip geliyor, tebasının çıkardığı ayaklanmaları acımasızca bastırıyordu. İmparatorluk pragmatik bir hoşgörü üstüne kurulmuştu. İttifakın merkezinde de Babürlü savaş makinesinin çekirdeğini oluşturan Hindular, özellikle de savaşçı Rajputlar vardı. İttfak üzerindeki baskılar ve imparatorun zaman içinde bağnaz bir tutuma savrulması Babürlü devletinin çatırdama sürecini hızlandırdı ve Evrengzib'in ölümüyle birlikte ordunun omurgası dağıldı.

Ancak imparatorluğun kaynaklarını en fazla tüketen ve hızla azalmasına yol açan asıl olay, Evrengzib'in imparatorluğu Dekken'e kadar genişletmek adına Bijapur ve Golconda Şii Müslüman devletleriyle giriştiği savaşlar oldu. Bu olayla birlikte Babürlülerin karşısına hiç umulmadık şekilde güçlü yeni bir düşman çıktı. Maratha köylüleriyle toprak sahipleri, bir zamanlar Bijapur ve Golconda ordularında askerlik yapmaktaydı. 1680'li yıllarda Babürlüler bu iki devleti ele geçirince, karizmatik bir Hindu savaş ağası olan Şivaji Bhonsle'nin öncülüğündeki Maratha gerillaları Dekken'i işgal eden Babürlü ordularına karşı saldırılar düzenlemeye başladı. Gerillalardan hoşlanmayan bir Babürlü tarihçisinin deyişiyle, "Maratha ordusundaki askerlerin çoğu soylu olmayan çiftçiler, marangozlar ve dükkân sahiplerinden oluşmaktaydı".[91] Ordu büyük ölçüde silahlı köylülerden meydana gelmekteydi, ama bulundukları toprakları iyi tanıyorlar ve dövüşmeyi iyi biliyorlardı.

Music?", Modern Asian Studies, cilt. 41, no. 1 (2007), s. 82-5. Daha tartışmalı olmakla birlikte diğer bir ilginç değerlendirme de Audrey Truschke'nin *Aurangzeb: The Man and the Myth*, Yeni Delhi, 2017 adlı eseridir. Bu eseri Amerikalı Sanskritçe uzmanını Hinduthva sağının en önemli bir nefret figürlerinden hâline getirmiştir. Munis D. Faruki de Evrengzib üzerine önemli bir yeni çalışma hazırlamaktadır, ancak *Princes of the Mughal Empire 1504-1719* (Cambridge, 2011) Evrengzib hakkında aydınlatıcı bilgiler içermektedir. Bana göre Evrengzib kesinlikle muhaliflerinin çizdiğinden çok daha karmaşık bir figürdü, kariyerinin başlarında Brahmanları korumuş, Hindu kurumlarını ve soylularını himaye etmiş ve hayatının sonuna kadar Hindu astrolog ve hekimlere güvenmişti. Buna karşılık olağanüstü soğuk, acımasız ve itici bir karakterdi. Bu saldırganlığı ve iticiliği yüzünden imparatorluğu bir arada tutabilmek için herkesten çok çaba harcamak zorunda kalmıştı.

C. A. Bayly, *Rulers, Townsmen and Bazaars: North Indian Society in the Age of British Expansion*, Cambridge, 1983, s. 20–1; Satish Chandra, "Social Background to the Rise of the Maratha Movement During the 17th Century", *Indian Economic and Social History Review*, x (1973), s. 209–18.

Şivaji nufusun seyrek olduğu batı Dekken'in yüksek bölgelerinden Babürlülere ve onların vergi memurlarına karşı aralıksız ve giderek büyüyen bir köylü isyanı başlattı. Mızraklarla donatılmış Maratha hafif süvarileri son derece hareketli olup Babürlü hatlarının arkalarına baskınlar düzenlemeleriyle dikkat çekiyorlardı. Bir günde 80 kilometrenin üzerinde mesafe katedebiliyorlardı çünkü hiçbir yük veya erzak taşımıyor, sadece kırsal bölgelerde bulduklarıyla yetinebiliyorlardı: Şivaji'nin düsturu "yağma yok, ödeme yok" şeklindeydi.[92] Bir I. James dönemi seyyahı ve DHŞ mensubu olan Dr. John Fryer "çıplak, yarı aç serserilerden" oluşan Şivaji ordusunun elinde sadece "mızraklar ve beş santim genişlikte uzun kılıçlar" bulunduğunu ve bu ordunun "açık bir arazide" savaş kazanmasının mümkün olmadığını, ama "şaşırtma ve yağma operasyonlarında" son derece yetenekli olduğunu söylüyordu.[93]

Fryer'a göre Şivaji'nin Marathaları Babürlü ordusuyla açık arazide çatışmaya girmekten özenle kaçınıyor, bunun yerine Babürlü güç merkezlerine şiddetli saldırılar düzenleyerek ekonomiyi çökertiyordu. Şivaji 1663'te Pune'daki Babürlü karargâhında bulunan saraya düzenlenen cüretkâr bir gece baskınına bizzat katılarak, Evrengzib'in amcası olan Dekken Valisi Şayeste Han'ın bütün ailesini öldürdü. Ayrıca valinin parmağını kesti.[94] Şivaji'nin köylü ordusu, 1664'te Babürlü Surat limanını basarak ağzına kadar dolu olan ambarları ve bankaları yağmaladı. 1670'te baskını tekrarladı. 1677'deki üçüncü Maratha ziyaretine karşı en ufak bir direniş gösterilmedi.

Şivaji son iki baskın arasında Raigad'taki dağ kalesinde Varanasili Hindu din adamı Gagabhatta tarafından kutsanıp taç giydi. 6 Haziran 1674 günü düzenlen ve kariyerinin en yüksek noktasına ulaştığını gösteren bu ritüelle birlikte Şivaji Efendilerin Efendisi yani *Çatrapati* unvanını aldı ve meşru Hindu İmparatoru yani *Samrajyapada* oldu. Kısa bir süre sonra ikinci bir Tantra taç giyme töreni düzenlendi ve Şivaji takipçilerinin gözünde Konkan Dağları'ndaki üç büyük tanrıçanın güçlerine ve kutsallığına sahip oldu:

---

92 Dr John Fryer, *A New Account of East India & Persia 1672–81*, ed. W. Crooke, Hakluyt Society, 3 cilt, Londra, 1909–15, cilt I, s. 341; İrfan Habib, "The Agrarian Causes of the Fall of the Mughal Empire", *Enquiry*, 2, Eylül 1958, s. 81–98 ve *Enquiry*, 3, 3 Nisan 1960, s. 68–80. Bkz. aynı zamanda Meena Bhargava, *The Decline of the Mughal Empire*, Yeni Delhi, 2014, s. 43.

Fryer, *A New Account of East India & Persia*, cilt II, s. 67–8.

Truschke, *Aurangzeb*, s. 66.

> Şivaji elinde bir kılıçla taht odasına girdi ve *lokapala*lara yani dünyayı koruyan tanrılar için kan akıttı. Kralın vücudu Hindu müziği ve şarkıları eşliğinde uğurlu mantralarla donatılırken törene katılan saray mensupları dışarı çıkartıldı. Nihayet Şivaji izleyicilerin "Zafer" çığlıkları arasında arslan tahtına çıktı. Tahtı on Vidyanın mantralarıyla donattı. Taht odası mantraların gücüyle doldu. Ellerinde kandiller bulunan Saktiler, Brahmalar gibi parlayan hükümdarı arındırdı.[95]

Evrengzib, Şivaji'nin "çöl faresi"nden başka bir şey olmadığını söyleyerek küçümsüyordu. Fakat Şivaji, 1680 yılında öldüğünde Evrengzib'in en amansız düşmanı hâline gelmiş ve 500 yıllık İslam hâkimiyetinin ardından Hindu direnişinin ve dirilişinin en büyük sembolü olmuştu. Maratha yazarlar bir kuşak gibi bir zaman içinde onu bir yarı tanrıya dönüştürdü. Örneğin, Kaviraja Paramananda'nın *Sivabharatta*'sında Şivaji, Vişnu'nun enkarne olmuş biçimi olarak ortaya çıkar:

> Efendi Vişnu'yum ben,
> Bütün tanrıların özü,
> Dünyanın yükünü almak için
> Geldim dünyaya!
>
> Ve *darmanın* yolunu yayacağım korkusuzca.[96]

---

[95] Kaushik Roy, "Military Synthesis in South Asia: Armies, Warfare, and Indian Society, *c.*1740–1849", *Journal of Military History*, cilt 69, no. 3 (Temmuz 2005), s. 651–90; V. G. Dighe ve S. N. Qanungo, "Administrative and Military System of the Marathas", R. C. Majumdar ve V. G. Dighe (ed), *The Maratha Supremacy*, Mumbai, 1977, s. 567–8. Şivaji'nin taht giyme törenini anlatan en iyi kaynak, *Sivarajyabhişekakalpataru* (*The Venerable Wish-Fulfilling Tree of Śiva's Royal Consecration*), 30 Eylül 1596 Saka dönemi (= 1674). Bkz. Bihani Sarkar, *Traveling Tantrics and Belligerent Brahmans: the Sivarajyabhişekakalpataru and Sivaji's Tantric consecration*, "Değişen Meslekler: 18. yüzyıl Hindistan'ında Kültür, iktidar ve politika", konulu konferans, St Anne's, Oxford, 2 Haziran 2017; internet adresi www.academica.edu; James W. Laine, *Shivaji: Hindu King in Islamic India*, Oxford, 2003.
Alıntı, Velcheru Narayana Rao, David Shulman ve Sanjay Subrahmanyam, *Textures of Time: Writing History in South India 1600–1800*, New York, 2003, s. 232. Şivaji bugün de İslam'a karşı savaşan bir kahraman olarak bilinmekte ve modern Maharastra'da ve özellikle de Bombay'da giderek daha fazla ilgi görmektedir. Nitekim Bombay'daki havaalanına, demir yolu istasyonuna ve hatta Galler Prensi Müzesi'ne kısa bir süre önce onun adı verilmiştir. Şivaji'nin ordusu olarak nitelenen Hindutva Shiv Sena Partisi bölgedeki en güçlü siyasal güçlerden biri olup, 1992 yılında Babri Mescid'i yerle bir edip şehri ateşe vermişti.

Babürlü ordusu saldırılara yıllarca karşılık verdi, Dekken tepelerini bir bir ele geçirdi ve imparatorluk kuvvetleri tıpkı Şirket'e yaptıkları gibi bir süre için Maratha direnişini sistemli olarak kırıyormuş gibi göründü. Evrengzib orduları 11 Mart 1689 tarihinde, yani Şirket'i ezip geçtikleri yıl Şivaji'nin en büyük oğlu ve varisi Sambaji'yi esir aldı. Talihsiz prens önce komik bir şapka giydirilip bir devenin üstüne oturtularak aşağılandıktan sonra saraya götürüldü. Orada bir hafta acımasız işkencelerden geçti. Çiviyle gözleri delindi. Dili kesildi ve nihayet öldürülmeden önce derisi kaplan pençeleriyle yüzüldü. Bedeni köpeklere atılırken başı da samanla doldurulup Dekken'deki şehirlerde bir süre dolaştırıldıktan sonra Delhi Kapısı'na asıldı.[97] İmparatorluk orduları 1700'de kuşatılan Maratha başkenti Satara'yı aldı. Evrengzib kısa bir süre için Marathaları yenilgiye uğratmış gibi göründü ve büyük Babürlü tarihçi Gulam Hüseyin Han'ın ifadesiyle "asi halkı kendi vatanından sürerek fare deliklerine ve kuytulara sığınmaya zorladı".[98]

Fakat Evrengzib son yıllarına doğru eski hızını kaybetti. Meydan savaşlarından uzak duran Marathaların yağmacı süvari birlikleri gerilla taktiklerine dönerek Babürlü ikmal kervanlarına saldırmaya başladılar. Böylece ağır ve aşırı yüklü Babürlü kervanları ya açlık ya da Evrengabad'daki üslerine geri dönme seçenekleriyle karşı karşıya bırakıldı. Bunun üzerine İmparator idareyi bizzat eline alarak kaleleri tek tek ele geçirmeye başladı, ancak o ayrıldıktan hemen sonra kaleler tekrar Marathaların eline geçiyordu. Bir yerde "Nefes aldığım sürece bana dinlenmek yok," diye yazıyordu Evrengzib.[99]

Bu arada gücünün doruk noktasına çıkan Babürlü İmparatorluğu'nun toprakları artık Kabil'den Karnataka'ya kadar uzanıyordu. Derken, bir anda her yerde düzen altüst oldu. Son zamanlarda tek sorun Marathalar değildi. 1680'li yıllarda imparatorluk merkezindeki topraklarda, yani Ganj Doab'ındaki Jatlarla Pencab'taki Sihler arasında huzursuzluk giderek tırmanıyordu.

---

[97] Truschke, *Aurangzeb*, p. 69.
Syed Gulam Hüseyin Han Tebtebai, *Seir Mutaqherin*, Kalküta, 1790–94, cilt. 1, s. 310–11. Gulam Hüseyin Han için bkz. Ikbal Gani Han, "A Book With Two Views: Ghulam Husain's 'An Overview of Modern Times'", Jamal Malik, ed., *Perspectives of Mutual Encounters in South Asian History, 1760–1860*, Leiden, 2000, s. 278–97 ve Kumkum Chatterjee, "History as Self-Representation: The Recasting of a Political Tradition in Late Eighteenth Century Eastern India", *Modern Asian Studies*, cilt. 32, no. 4 (1998), s. 913–48.
Truschke, *Aurangzeb*, s. 120.

Zemindarlar (toprak sahipleri) Babürlü devletinin hâkimiyetini kırsal bölgelere yayma ve daha önce veraset yoluyla belirlenen yerel liderlerin insafına bırakılan yerleri bir düzen altına alma girişimleri karşısında ayaklanıyor ve vergi düzenlemelerine açıktan direniyorlardı. Her yerde haydutlar vardı: İtalyan seyyah Giovanni Gemelli Careri 1690'lı yılların ortalarında Babürlü Hindistan'ının "hırsızlar yüzünden emniyetli" olmadığından yakınmaktaydı.[100] Evrengzib'in oğlu Ekber de Rajputların üzerine yürümüş ve isyanların standardını yükseltmişti.

Bu farklı direniş hareketleri kira, gümrük vergisi ve benzeri hazine gelirlerinin akışını kesmiş, hazine Babürlü tarihinde ilk kez idare ve personel masraflarını karşılayamaz hâle gelmişti. Askerî harcamalar tırmanmaya devam ederken Babürlü devletindeki çatlaklar da büyümeye ve giderek büyük yarıklara dönüşmekteydi. Bu dönemden kısa bir süre sonra kaleme alınan *Ahkam-ı Alemgiri* başlıklı bir metne göre bizzat İmparator "kâfirlerin sorun yaratmadığı tek bir eyalet veya bölge kalmadığını; gereğince cezalandırılamadıkları için her yerin kâfirlere teslim olduğunu; ülke topraklarının büyük bir bölümünün terk edildiğini, hâlâ terk edilmeyen yerlerde ise köylülerin soyguncularla baş başa kaldığını" söylüyordu.[101]

Evrengzib ölüm döşeğindeyken oğlu Azam'a yazdığı keder ve bozgun kokan mektupta uğradığı başarısızlıkları şöyle anlatıyordu:

> Bir yabancı gibi geldim, bir yabancı gibi gidiyorum. İktidarda geçen günler geride sadece keder bıraktı. Ben İmparatorluğa bekçilik edemedim, onu koruyamadım. Şu değerli hayat çarçur olup gitti. Allah benim kalbimdeydi ama onu göremedim. Hayat fani. Geçmiş geçmişte kaldı, gelecekten ise hiçbir umut yok. Bütün imparatorluk ordusu da tıpkı benim gibi: Şaşkın, tedirgin, Allah'tan uzaklaşmış, tir tir titriyor. Cezalandırılmaktan korkuyorum. Allah'ın merhametine inancım tamsa da, yaptıklarımdan dolayı endişeliyim.[102]

Evrengzib nihayet 20 Şubat 1707'de öldü. Agra'ya veya Delhi'ye değil, hayatının büyük bir bölümünü isyancılara boyun eğdirmeye çalışmakla geçirdiği ama başaramadığı Dekken Platosu'nun ortasındaki Kuldabad'da

---

[100] a.g.e., s. 65, alıntı Giovanni Gemelli Careri, *Indian Travels of Thevenot and Careri*, ed. S. N. Sen, Yeni Delhi, 1949, s. 216. İlk yayın tarihi *Giro del Mondo*, Roma, 1699. *Ahkam-i Alamgiri,* f 61b alıntı Bhargava, *The Decline of the Mughal Empire*, s. 43. Alıntı Waldemar Hansen, *The Peacock Throne*, Yeni Delhi, 1986, s. 28.

gökyüzüne açık, basit bir mezara gömüldü.[103] Babürlü devleti Evrengzib'in ölümünü izleyen yıllarda dağılmaya başladı. Dağılma ilk Dekken'de başladı ve Maratha orduları büyük savaş liderleri Baji Rao liderliğinde kuzeye doğru ilerledikçe orta ve batı Hindistan da giderek çözüldü.

Babürlü'deki veraset kavgaları ve birbirini izleyen bir dizi zayıf ve güçsüz imparator krizi daha da derinleştirdi: Üç imparator suikaste kurban gitti (ayrıca birinin gözleri önce kızgın demirle dağlandı); bir hükümdarın annesi boğularak, başka birinin babası üzerine bindirildiği fille birlikte uçuruma atılarak öldürüldü. En uğursuz yıl olan 1719'da Tavuskuşu Taht'tan dört farklı imparator geçti. Babürlü tarihçi Kahirüddin İllahabadi'ye göre, "İmparator, Marathaların kökünü kazımak için yıllarını -ve servetini- harcadı, ama bu lanetli ağaç bir türlü kökünden sökülüp atılamadı."

> Hindistan Babürlü monarşisi Babür'den Evrengzib'e kadar sürekli güçlendi, ama artık varisler arasında kavga var, hepsi de birbirini aşağı çekmeye çalışıyor. Hükümdarın vezirlerine ve kumandanlarına karşı kuşkulu tavırları, onların işlerine sürekli müdahale etmesi, dar görüşlü bencillikleri ve samimiyetsizlikleri işleri daha da kötüleştirdi. Kargaşa ve yolsuzluklar artık gizlenemez hâle geldi. Bir zamanlar bir barış toprağı olan Hindistan bir anarşi yuvasına dönüştü.[104]

Somut anlamda bu Maratha akınlarının yıkıma yol açtığı ve Babürlü otoritesi altındaki köyleri dumanı tüten kül yığınlarına dönüştürdüğü anlamına gelmekteydi. Bu gerilla saldırılarının acımasızlığı ve gaddarlığı efsane hâline gelmişti. Evrengabad'dan geçen Avrupalı bir seyyah bir Maratha saldırısından hemen sonra karşılaştığı manzarayı şöyle anlatıyordu:

> Sınıra ulaştığımızda her şeyin ateşe verilip kılıçtan geçirildiğini gördük. Küle dönüşen köylerin yakınında kamp kurduk. Yanmış ve etrafa saçılmış insan ve hayvan bedenlerinin yarattığı korkunç manzarayı kelimelerle tarif etmek imkânsızdı. Kollarındaki çocuklarına sarılmış kadınlar, kıvrılıp kalmış erkekler, bazılarının elleri ve ayakları yakılmış, bazılarının sadece bedenleri tanınacak hâlde: Korkunç cesetler, kimi mangalda kızartılmış gibi, kimi yanarak simsiyah olmuş: Ben hayatımda bu kadar korkunç bir manzara daha görmedim. İçinden geçtiğimiz üç köyde bu şekilde tanınmaz hâle gelmiş 600 kadar ceset vardı.[105]

---

[103] Uday Kulkarni, *The Era of Baji Rao: An Account of the Empire of the Deccan*, Pune, 2017, hem bilinen hem de ciddi araştırmalara dayalı bir eser olup Marata hâkimiyetinin bu dönemi konusunda mükemmel bir giriş kaynağı niteliğindedir.

[104] Fakir Kahirüddin İllahabadi, *Ibrat Nama*, BL Or. 1932. 2v.
Jean-Baptiste Gentil, *Mémoires sur l'Indoustan*, Paris, 1822, s. 76.

Savaşta her türlü şiddeti gösteren Marathalar barış zamanında ılımlı hükümdarlar olabiliyorlardı.[106] Başka bir Fransız seyyah da şöyle diyordu: "Marathalar düşmanlarının topraklarını kasten gerçekten tiksindirici bir barbarlıkla altüst ediyorlardı, fakat müttefikleriyle barış ortamını korumada ve kendi topraklarında tarım ve ticaretin gelişmesi konusunda son derece özenliydiler. Dışarıdan bakıldığında bu tarz bir idare şekli korkunç görünebilir, zira bu halk haydutluğa doğuştan yatkın. Ama içerden bakıldığında nazik ve yardımsever insanlar. Hindistan'ın Maratha hâkimiyetine boyun eğen bölgelerinde yaşayanlar son derece mutlu ve refah içindeler."[107] On sekizinci yüzyılın başlarında orta ve batı Hindistan'ın büyük bir bölümü Marathaların kontrolündeydi. Maratha Konfederasyonu beş aşiretten oluşmaktaydı. Akrabalık bağıyla bir araya gelen bu beş aşiret, beş ayrı bölgede yaşamaktaydı. Adlarını Başvezir anlamına gelen ve Bahman Sultanları'nın on dördüncü yüzyılda kullanmaya başladığı Farsça bir terimden Pişuvalar, Maharashtra'yı kontrol ediyorlardı. Konfederasyon'un liderliği de onlardaydı ve bölge valileriyle aktif bir eşgüdüm içinde faaliyet gösteriyorlardı. Bhonsleler Orissa'yı, Gaekwadlar Gucarat'ı ve Holkarlar orta Hindistan'ı kontrol ederken, Sindhialar Racastan ve kuzey Hindistan'daki geniş bir bölgede hüküm sürüyordu. Marathalar Babürlü idari gelenek ve uygulamalarını aynen sürdürdüler. Hatta bu geçiş çoğu zaman o kadar sakin bir şekilde gerçekleşti ki, yönetimdeki değişikliği anlamak bile mümkün olmadı.[108]

Babürlü bölge valileri büyüyen Maratha gücü karşısında giderek kendi başlarına kalmışlar ve bazıları gerçekten de bağımsız liderler gibi davranmaya başlamıştı. 1724'te, Evrengzib'in gözde generallerinden ve en yakın des-

---

[106] Bkz. Stewart Gordon, "The Slow Conquest: Administrative Integration of Malwa into the Maratha Empire, 1720–1760", *Modern Asian Studies*, cilt 11, no. 1 (1977), s. 1–40. Ayrıca Andre Wink, "Maratha Revenue Farming", *Modern Asian Studies*, cilt 17, no. 4 (1983), s. 591–628; Stewart Gordon, *Marathas, Marauders and State Formation in Eighteenth Century India*, Delhi, 1994.
Voyage en Inde du Modave Kontu, 1773–1776, ed. Jean Deloche, Pondicherry, 1971, s. 400–1.

[108] Roy, "Military Synthesis in South Asia"; R. C. Majumdar vd., *An Advanced History of India*, 1978, yeniden basım, Madras, 1991, s. 536–46; Eaton, *India in the Persianate Age 1000–1765*, s. 354; Stewart Gordon, *The Marathas, 1600–1818*, Cambridge, 1993, s. 127–9, 140–3.

tekçilerinden biri olan Nizamülmülk Çin Kılıç Han, genç İmparator Muhammed Şah'ın izni olmadan Delhi'den ayrıldı ve İmparatorun atadığı rakip General'i yenilgiye uğratarak kendisini Dekken bölge valisi ilan etti. Kılıç Han Haydarabad'ı da başkenti yaptı. Benzer bir süreç kabaca bugünkü Uttar Pradeş'in bulunduğu Avadh'ta da yaşandı. Burada güç bir Şii Fars göçmen olan Nevvab Saadet Han ile Nişabur doğumlu yeğeni ve damadı ve nihayet halefi Safder Ceng'in elinde toplanmaya başladı. Ganj Ovası'nın merkezindeki Feyzabad'a yerleşen amca-yeğen kuzeydeki temel güç odaklarından biri hâline geldiler.[109]

Her iki vali de imparatorluk sarayıyla olan ilişkilerini ve imparatora olan kişisel bağlılıklarını giderek kendi şartlarına ve kendi çıkarlarına göre belirliyordu. Görünüşte hâlâ Babürlü devletinin birer parçasıydılar ve otoritelerini imparator adına kullanıyorlardı, ama gerçekte giderek kendi başlarına ve bağımsız birer hükümdar gibi davranmaya başlamışlardı. Nitekim her iki hükümdar da zaman içinde kendi hanedanlıklarına kuracak ve yüz yıl boyunca Hindistan'ın geniş bölgelerine hükmedeceklerdi.

Bu gidişatın kısmen dışında kalan tek yer Bengal'di. Eski bir Brahman köle olan ve daha sonra İslam'a geçen Vali Mürşid Kulu Han, imparatora sonuna kadar sadık kaldı ve her yıl Delhi'ye zengin eyaletin topladığı gelirin bir milyon sterlinini göndermeye devam etti. 1720'li yıllarda merkezî hükûmetin en büyük gelir kaynağı Bengal'di. Mürşid Kulu Han gelir akışının kesilmemesi için katı bir vergi rejimi uygulamasıyla tanınmıştı. Vergilerini aksatan yerel soylular valinin adını taşıyan yeni başkent Mürşidabad'a çağrılır ve yiyecek içecek verilmeden hapsedilirdi. Vali kış aylarında bu kişileri çırılçıplak soyar ve üzerlerine soğuk su tutardı. Ardından "zemindarların ayakları bağlanır ve ince dalla falakadan geçirilirlerdi". Şayet bu da işe yaramazsa "iyice kurtlanmış insan kusmuğuyla dolu bir çukura atılırlardı. Koku o kadar ağır olurdu ki çukurun yanına yana-

[109] Munis D. Faruki, "At Empire's End: The Nizam, Hyderabad and Eighteenth Century India", *Modern Asian Studies*, 43, 1 (2009), s. 5–43; Sanjay Subrahmanyam, "Un Grand Derangement: Dreaming An Indo-Persian Empire in South Asia, 1740–1800", *Journal of Early Modern History*, 4, 3–4 (2000), s. 337–78; Muzaffer Alem, *The Crisis of Empire in Mughal North India: Awadh and the Punjab 1707–1748*, Yeni Delhi, 1986.

şanlar bile güçlükle nefes alabilir, boğulmanın eşiğine gelirdi... Ayrıca içi canlı kedi dolu deri tulumların içine girmeye zorlanırlardı."[110]

Ülke her geçen gün giderek artan bir karışıklığın içine sürüklenirken, Mürşid Kulu Han yıllık vergiyi Delhi'ye her yıl muntazam bir şekilde göndermenin yaratıcı yollarını buldu. Artık silahlı askerler eşliğinde külçe altın taşıyan kervanlar göndermiyordu. Yollar bunun için çok riskliydi. Bunun yerine bankerlik yapan ve aslen Jodhpur eyaletindeki Nagar'dan olan Mervari Oswal Jain ailesini kullanıyordu. İmparator 1722'de aileye Jagat Sethler yani Dünya Bankerleri unvanını vermişti. Mürşidabad'daki muhteşem saraylarından imparatorluğun en zengin eyaletinin para basma, toplama ve gelir transferi işlerini kontrol eden Jagath Setler, validen sonra en önemli güç ve etkinlik odağı hâline gelmişlerdi. Hatta çok geçmeden on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'nın Rothschildlerine benzer bir üne kavuşmuşlardı. Tarihçi Gulam Hüseyin Han "ailenin servetinin abartılı fabıllarda bile eşine rastlanmayacak miktarlara ulaştığına" inanıyordu. Bengalli bir şair şöyle yazmıştı: "Ganj'ın suyu nasıl denize yüz ağızdan birden akıyorsa, servet de Sethlerin hazinesine işte öyle akıyordu."[111] Şirket tarihçilerinin gözleri de kamaşmıştı: Bengal'i yakından tanıyan tarihçi Robert Orme o günkü Jagat Seth'i "dünyadaki bilinen en büyük sermayedar ve banker" diye tarif etmişti.[112] "1747-48 yılları arasında Bengal'de meydana gelen olayları" anlatan Kaptan Fenwick, Mehtap Rai Jagat Seth'ten "Nabob'un gözdesi ve Lombard Caddesi'ndeki [Londra'daki bankalar caddesi] bankerlerin tamamının toplamından daha büyük bir Banker" diye söz ediyordu.[113]

Doğu Hindistan Şirketi yetkilileri Jagat Sethlerin kargaşa içindeki Hindistan siyasetindeki doğal müttefikleri olduğunu daha ilk günlerden fark ettiler. Ayrıca Jagat Sethlerin kredi olanaklarından düzenli olarak ve

---

[110] Salim Allah, *A Narrative of the Transactions in Bengal*, çev. Francis Gladwin, Calcutta, 1788; McLane, *Land and Local Kingship*, s. 72. Bkz. aynı zamanda Tilottama Mukherjee, "The Co-ordinating State and Economy: The Nizamat in Eighteenth-Century Bengal", *Modern Asian Studies*, cilt. 43, no. 2 (2009), s. 389–436.
Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 450; J. H. Little, *The House of Jagat Seth*, Calcutta, 1956, s. 3.

[112] BL, IOR, Orme Mss India, VI, f. 1455.
Doğu Hindistan Şirketi aracılığıyla doğuda ve özellikle Hindistan'da servet yapan İngiliz zenginler.
a.g.e. f. 1525.

bolca yararlandılar: Doğu Hindistan Şirketi 1718 ile 1730 yılları arasında Jagat Sethlerden her yıl ortalama 400.000 rupi kredi kullandı.* İki mali dev arasındaki "karşılıklı çıkarlara" dayanan ittifak ve Mervari bankerlerinin Doğu Hindistan Şirketi'ne sağladığı mali olanaklar zaman içinde Hindistan tarihini de köklü bir şekilde değiştirdi.[114]

Doğu Hindistan Şirketi, katı Babürlü kontrolünün gevşemesiyle birlikte kendi iradesini daha bir kuşak önce hayal bile edilemeyecek biçimde dayatabileceğini gördü. Zaten Evrengzib'in son gerileme yıllarında bile Şirket'in Babürlü otoritesini eskisi kadar dikkate almadığına dair işaretler vardı. Yeni ele geçirilen Karnataka'nın valisi Davut Han, Madras Konseyi'nin nezaketi elden bıraktığından ve "kibirli davrandıklarından ..." yakınmaktaydı: "Bu ülke sayesinde zengin olduklarını unutmuş gibi görünüyorlardı. Kendisinin Karnataka eyaletinin valisi olduğunu unutmamaları gerektiğini, Golconda Krallığı'nın yıkılmasından beri kendilerini hiçbir şekilde kaale almadıklarını ... Her yıl hatırı sayılır miktarlarda gelen tütün, betel, şarap gibi ürünlerden elde ettikleri gelirleri unuttuklarını," düşünüyordu.[115]

---

* Bugünkü değeri 5 milyon sterlinin üzerinde.

[114] Jagat Sethler hakkındaki en iyi kaynak, Little, *The House of Jagath Seth*. Aynı zamanda bkz. Sushil Chaudhury, "The banking and mercantile house of Jagat Seths of Bengal", *Studies in People's History*, 2, 1 (2015), s. 85–95; Lakshmi Subramanian, "Banias and the British: the role of indigenous credit in the Process of Imperial Expansion in Western India in the second half of the Eighteenth century", *Modern Asian Studies*, 21, 3 (1987); Kumkum Chatterjee, "Collaboration and Conflict: Bankers and Early Colonial Rule in India: 1757–1813", *Indian Economic and Social History Review*, cilt 30, 3 (1993); Thomas A. Timberg, *The Marwaris: From Jagat Seth to the Birlas*, Yeni Delhi, 2014, s. 22; Lokanatha Gosha, *The Modern History of the Indian Chiefs, Rajas, Zamindars, & C.*, Calcutta, 1881. Bu dönemdeki Hindistan ekonomisine genel bir bakış için, Rajat Datt, "Commercialisation, Tribute and the Transition from late Mughal to Early Colonial in India", *Medieval History Journal*, cilt 6, no. 2 (2003), s. 259–91; D. A. Washbrook, "Progress and Problems: South Asian Economic History *c.*1720–1860", *Modern Asian Studies*, cilt 22, no. 1 (1988), s 57–96; K. N. Chaudhuri, "India's International Economy in the Nineteenth Century: A Historical Survey", *Modern Asian Studies*, cilt 2, no. 1 (1968), s. 31–50.
Sanjay Subrahmanyam, *Penumbral Visions: Making Politics in Early Modern South India*, Michigan, 2001, s. 106; Muzaffar Alam ve Sanjay Subrahmanyam, *Writing the Mughal World*, New York, 2012, s. 353–5; Niccolao Manucci, *Storia do Mogor, or Mogul India, 1653–1708*, çev. William Irvine, Londra, 1907, cilt 3, s. 369–70.

Madras'ta hekimlik yapan şirket temsilcisi, Venedikli girişimci Niccolao Manucci ise buna DHŞ'nin basit bir kumsalı işlek bir limana dönüştürdüğünü söyleyerek cevap vermişti. Davut Han kendilerine katı davranmış ve aşırı vergiler istemiş olsaydı DHŞ de faaliyetlerini başka bir tarafa kaydırırdı. Sonuçta kaybeden, yabancılarla yaptıkları ticaret sayesinde Davut Han'ın krallığına lakhlar* kazandıran yerli dokumacılar ve tüccarlar olurdu. Bu taktik işe yaradı: Davut Han geri adım attı. DHŞ böylece sonraki 300 yıl boyunca bulundukları ulus devletin benzer düzenleme ve vergi talepleriyle karşı karşıya kalan modern şirketlerin vereceği karşılığın da öncülüğünü yapmış oldu: Bize karşı saygılı olun, diye fısıldayacaklardı, yoksa tasımızı tarağımızı toplayıp başka yere gideriz. Davut Han bu sahilde "şapkalıların kibir şarabını içtiğini" söyleyen son kişi olmayacaktı.

DHŞ dokuz yıl sonra daha da ileri gitti. Madras'ın biraz güneyindeki St. David Kalesi'ndeki temsilciler, iki İngilizin Babürlü Jinji Kaledarı (kale kumandanı) tarafından tutuklanıp kalenin kısa bir süre ablukaya alınması üzerine silahlara sarıldılar. 1710'da Cuddalore yakınlarındaki istihkâmlarından çıkarak Babürlü hatlarını yardılar ve Coromandel sahilindeki elli iki köy ve kasabayı yakıp masum köylüleri katlettiler; Madras Valisi'nin gururla "düşmanı en çok çileden çıkarttığını" söylediği, hasat edilmek üzere olan binlerce pagoda** değerindeki pirinci talan ettiler. Bu olay muhtemelen İngilizlerin sıradan Hint halkına karşı giriştiği ilk büyük şiddet eylemi oldu. DHŞ yerel Babürlü yönetimiyle bu olaydan ancak iki yıl sonra, o da Pondicherry'nin Fransız Valisi'nin araya girmesiyle barıştı. Bu saldırı Londra'daki yöneticilerin de onayını almıştı: "Hindistan'ın bu veya diğer bölgelerindeki yerli halk bu olay sayesinde İngilizlerin cesaret ve yöntemlerini öğrenmiş oldu. Bu durumun bundan sonra da akıldan çıkarılmaması ve ne kadar güçlü olursa olsun her şehzadeye karşı benzer bir savaşla karşılık vermekten çekinilmeyeceğinin bilinmesi gerekmektedir."[116]

Her geçen gün daha da saldırganlaşan Kalküta'daki Şirket yetkililerin kaba ve tacizkâr davranışları Bengal'deki Mürşid Kulu Han'ın da

---

Yüz binler.

Hindistan'ın bazı bölgelerinde, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar kullanılan altın ya da gümüş para.

[116] *CPC* 1, s. xxi; Stern, *The Company State*, s. 176; Alam ve Subrahmanyam, *Writing the Mughal World*, pp. 358–9, 394.

midesini bulandırmış ve düşüncelerini Delhi'ye net bir dille iletmişti. "Bu insanların menfur davranışlarını size üzülerek hatırlatmak isterim," diye yazmıştı.

> Bu ülkeye ilk geldiklerinde o zamanki hükûmete başvurup gayet mütevazı bir dille bir yerleşim kurmak üzere arazi satın alma izni istemişlerdi. İzni alır almaz güçlü bir kale inşa ettiler, etrafını nehirle bağlantılı bir su hendeğiyle çevirdiler ve surlara çok sayıda top yerleştirdiler. Bazı tüccarları ayartıp kalenin koruması altına soktular ve bunlardan 100.000 rupiye* varan gelirler elde ettiler ... Birçok krallığın tebasını kadın-erkek ayrımı yapmadan soydular, yağmaladılar ve esir alıp köleleştirdiler.[117]

Fakat bu sıralarda Delhi'deki yetkililerin daha ciddi endişeleri vardı.

1737'de Delhi'nin nüfusu 2 milyon civarındaydı. Paris ve Londra'nın toplamından daha büyük olan Delhi, Osmanlı İstanbul'uyla emperyal Edo (Tokyo) arasındaki en müreffeh ve en muhteşem şehirdi. Etrafındaki imparatorluk çökünce Delhi de çürüyüp düşerek toprağa karışmayı bekleyen aşırı olgun bir mango meyvesi gibi ortada kaldı.

İmparator giderek artan kargaşaya, huzursuzluklara ve ayaklanmalara rağmen Kızıl Kale'den uçsuz bucaksız toprakları yönetmeye devam ediyordu. İmparatorluk sarayı bütün bölge için hem bir adab-ı muhaşeret okuluydu hem de önemli bir Hint-İslam sanatları merkeziydi. Ziyaretçiler burayı istisnasız Güney Asya'daki en büyük ve en gelişmiş şehir olarak niteliyordu: Şehri 1731'de gezen seyyah Murtaza Hüseyin "Şahcihanabad kusursuz muhteşemlikte ve koca nüfuslu bir şehir," diye yazıyordu. "Akşamları yoğun kalabalıktan dolayı Chandi Chowk'ta** ya da Sadullah Han Chowk'unda adım atmak imkânsız." Saray maiyetinden bir entelektüel olan Anand Ram Muhlis şehri "gürültücü bülbüllerle dolu bir kafese" benzetiyordu.[118] Babürlü şair Hatim'e göre,

---

Bugünkü değeri 1 milyon sterlin.

Brijen K. Gupta, *Sirajuddaullah and the East India Company, 1756–7*, Leiden, 1966, s. 44.

Pazar yeri.

[118] Stephen P. Blake, *Shahjahanabad: The Sovereign City in Mughal India, 1639–1739*, Cambridge, 1991, s. 162.

Bir şehir değil bir gül bahçesidir Delhi,
Çölleri bile bir meyve bahçesinden daha huzurludur.
Utangaç, güzel kadınlar çiçek açar pazarlarında,
Yeşillikle ve zarif servilerle süslüdür her köşesi.[119]

Bu zengin ama kırılgan imparatorluğun başında Rangila diye, yani zevk ve eğlence düşkünlüğüyle bilinen güçsüz İmparator Muhammed Şah vardı. Estetiğe meraklı biriydi. Özellikle kadın *peşvaz*larına ve incilere bezenmiş ayakkabılara çok düşkündü. Sıkı bir müzik ve resim hamisiydi. Saraya sitar ve tabla gibi geleneksel çalgıları ilk sokan isim oydu. Ayrıca Evrengzib ve haleflerinin ihmal ettiği Babürlü minyatür atölyesini yeniden canlandırmış, Babürlü saray yaşamını tasvir eden minyatürler yaptırmıştı: Kırmızı ve mavi renklerle bezenmiş muhteşem tören sahneleri; İmparatoru Yamuna kıyısında şahinle avlanırken yahut duvarlarla çevrili eğlence bahçelerinde gezinti yaparken; ya da daha nadir olarak, Kızıl Kale'nin çiçek tarhları ve bahçeleri arasında vezirleriyle toplantı yaparken tasvir eden sahneler.[120]

Ancak Muhammed Şah iktidar görüntüsü veren her türlü işten uzak durarak her nasılsa tahtta kalmayı başardı: Sabahları keklik ve fil dövüşleri; öğleden sonraları akrobatları, mim sanatçılarını ve hokkabazları izlerdi. Akıllıca bir kararla politikayı danışmanlarıyla vekillerine bırakmıştı. Nevvabların önemli ekonomik, siyasi, iç güvenlik ve savunma kararlarında ipleri ellerine almalarıyla birlikte, güç merkezi giderek Delhi'den diğer bölgelere kaydı.

Fransız seyyah ve tüccar Jean-Baptiste Gentil "Bu hükümdar Salimgarh Kalesi'nde tutuluyor ve yumuşak ve efemine bir hayat sürüyordu," diye yazmıştı, "Kargaşa ve düzensizlik fırtınaları arasında şimdi tahta o geçti."

> Genç ve tecrübesizdi, dolayısıyla taktığı imparatorluk tacının kurban edilmiş bir hayvandan yapılmış, ölüme işaret eden bir baş bandından başka bir şey olmadığını fark edemedi. Doğa ona nazik ve barışçı bir karakter vermiş, ama mutlak bir monarkın ihtiyacı olan -hele hele asilzadelerin en güçlünün ayakta kalmasına dayanan yasadan başka bir yasa tanımadığı, güçlünün hakkı olduğu bir zamanda o çok ihtiyaç duyulan- güçlü karakterden mahrum bırakmış. Bu zavallı hükümdar kendi adına yetki kullananların, o içi boş unvana ancak hu-

[119] Ishrat Haque, *Glimpses of Mughal Society and Culture*, Yeni Delhi, 1992, s. 21.

[120] William Dalrymple ve Yuthika Sharma, *Princes and Poets in Mughal Delhi 1707–1857*, Princeton, 2012, s. 4–5; Zahir Uddin Malik, *The Reign of Muhammad Shah 1719–1748*, Aligarh, 1977.

> kuk dışı bir şekilde kullandıkları güce hizmet ettiği sürece saygı duyanların ellerinde oyuncak olmuş. Dolayısıyla onun hükümdarlığında her türlü suçu işliyor, talihsiz efendilerinin mallarını yağmalıyor ve iktidarından geride kalanları da yok ediyorlardı.[121]

Bar-le-Duc'tan Joseph de Volton adlı bir Fransız görgü tanığı, Pondicherry'deki Fransız Compagnie des Indes karargâhına yazdığı mektupta, başkentteki giderek büyüyen krize dair izlenimlerini anlatıyordu. Şöyle diyordu mektubun bir yerinde:

> Bu imparatorluğun zavallı yönetimi sanki yaklaşan bir felakete hazırlanıyor gibi; insanlar asilzadelerin baskısı altında eziliyor ... [Muhammed Şah] o kadar zayıf bir hükümdar ki, neredeyse budalalık noktasında. Sadece kendi zevkleriyle ilgileniyor ... Ayaklanmalar bir süredir büyük imparatorluğu hayli sarsmış. Marathalar, yani bir zamanlar imparatoru destekleyen Dekken halkları boyunduruklarını söküp atmışlar. Hatta silahlı olarak Hindistan'ın bir ucundan öteki ucuna kadar gidebilecek ve geçtikleri yerleri talan edecek kadar cüretkâr hâle gelmişler. Fazla bir direnişle karşılaşmamaları insana ister istemez imparatorluk tahtının kolayca ele geçirilebileceğini düşündürüyor.[122]

De Volton haklıydı: Maratha orduları kuzeye doğru ilerledikçe başkent bile güvenli olmaktan çıktı. Maratha Kongederasyonu'nun genç yıldız komutanlarından Baji Rao'nun komutasındaki bir grup Agra'nın dış mahallelerini bastı ve iki gün sonra da Delhi kapılarında görünerek şehrin çevresindeki Malcha, Tal Katora, Palam ve Mehrauli gibi köyleri yağmaladı. Marathalar ilk İslam fatihlerinin 600 yıl önce Hindistan'a girişinin anısına yapılan zafer kulesi Kutup Minar'ın dibinde kamp kurdular. Birlik Nevvab Saadet Han'ın ordusuyla birlikte Avadh'tan Delhi'ye doğru ilerlediğini duyunca dağıldı. Ama bu olay hem Babürlülerin onuruna yapılmış beklenmedik bir hakaretti hem de Babürlülerin özgüvenine ve itibarına indirilmiş ciddi bir darbeydi.[123]

---

[121] Gentil, *Mémoires sur l'Indoustan*, s. 123–4.

[122] Subrahmanyam, *Penumbral Visions*, s. 15–16.

[123] Sayid Athar Abbas Rizvi, *Shah Walli-Allah and His Times*, Canberra, 1980, s. 141; Gordon, *The Marathas 1600–1818*, s. 124–5; Zahir Uddin Malik, *The Reign of Muhammad Shah*, s. 133; Michael Axworthy, *The Sword of Persia: Nader Shah from Tribal Warrior to Conquering Tyrant*, Londra, 2006, s. 189; Govind Sakharam Sardesai, *A New History of the Marathas*, 3 cilt, Poona, 1946, cilt 2, s. 154; Bhargava, *The Decline of the Mughal Empire*, s. xv; Jadunath Sarkar, *Fall of the Mughal Empire, 1739–54*, 4 cilt, Yeni Delhi, 1991, cilt 1, s. 2, 135.

İplerin elinden kaydığını gören İmparator, Delhi'yi kurtarmak üzere Nizamülmülk'ü kuzeye çağırdı: Gulam Hüseyin Han, "Yaşlı General Evrengzib zamanında üstün hizmetler göstermişti," diye yazmıştı, "ve çok fırtınalar atlatmış eski bir kurt, yani dünyanın her hâlini görmüş tecrübeli bir isim olarak tanınıyordu."[124] Nizam çağrıya cevap verdi ve bir ordu toplayarak kuzeye doğru yürüyüşe geçti. Ama Marathaları dize getirmenin kolay bir iş olmadığını gördü: İmparatora yazdığı bir mektupta, "Evrengzib'in ölümünden beri Marathaların kaynakları ikiyi katlanmış," diye yazdı, "Buna karşılık İmparatorluk kargaşaya sürüklendi. Gerilemenin işaretlerini her yerde görmek mümkün."[125] Babürlü hazinedarları da Nizam'ın bu tespitini doğruluyordu: Marathalar 1730'larda sadece Malwa'daki zengin orta Hindistan topraklarından 1 milyon rupi* gelir topluyordu. Babürlüler bu kaynağı tamamen kaybetmişti, dolayısıyla hazine de küçülmüştü.[126]

Nizam endişelenmekte haklıydı. Baji Rao'nun Maratha ordusu 7 Ocak 1738 günü Nizam'ı Bhopal yakınlarında gafil avlayarak etrafını kuşattı. Baji Rao başlangıçta Nizam'ın tahkimli mevzilerine saldırmakta tereddüt etti, ama sonra harekete geçti ve her iki tarafı da şaşırtan bir sonuçla tecrübeli Babürlü generali yenilgiye uğrattı. Esir düşen Nizam, kaçak avcılık yapan Marathaları orman korucusuna dönüştürmek, yani onları Babürlü sisteminin bir parçası yapmak umuduyla Baji Rao'yu Malwa Valisi yapmayı teklif etti.[127] Ama Nizam'ın aşağılanmış biçimde Delhi'ye dönmesi bile kuzeyde giderek büyümekte olan yeni bir ciddi tehdit karşısında basit kaldı.

İran Horasan'ında dünyaya gelen Nadir Şah Afşar çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan mütevazı bir ailenin oğluydu. Askerî yetenekleri sayesinde Safevi İran ordusunda kısa zamanda yükselmişti. Muhammed Şah ne kadar sanat düşkünü ve dağınık biriyse, o da o kadar sert, acımasız ve etkileyici bir figürdü. Nadir'i anlatan en güzel yazılı tasvir kibar bir Fransız Cizvit olan

---

[124] Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 1, s. 302; Subrahmanyam, *Un Grand Derangement*, s. 356–7; Malik, *The Reign of Muhammad Shah*, s. 135; Blake, *Shahjahanabad*, s. 150.

[125] Malik, *The Reign of Muhammad Shah*, s. 111.

* Bugünkü değeri 13 milyon sterlin.

[126] C. A. Bayly, *Indian Society and the Making of the British Empire*, s. 8–9.

[127] Malik, *The Reign of Muhammad Shah*, s. 265; Rizvi, *Shah Walli-Allah and His Times*, s. 141; Gordon, *Marathas*, s. 125, 128, 129, 135; Sardesai, *New History of the Marathas*, cilt 2, s. 159.

ve Nadir'in özel hekimliğini yapan Père Louis Bazin tarafından kaleme alınmıştı. Bazin hekimliğini üstlenmeyi kabul ettiği bu zalim ama karizmatik adama karşı hem hayranlık hem de korku duyuyordu: "Mütevazı bir aileden gelmesine rağmen sanki taht için doğmuş gibiydi," diye yazıyordu Cizvit. "Doğa ona kahraman ve hatta büyük bir kral olmak için gereken her türlü özelliği vermişti":

> Siyah boyalı sakalları, bembeyaz olmuş saçlarıyla tam bir tezat oluşturuyordu; uzun boylu, güçlü ve sağlam bir fiziği vardı; ciddi ve hava koşullarının etkisiyle yıpranmış, uzunca bir yüz, kemerli bir burun, öne çıkan alt dudaklarıyla biçimli bir ağız dikkati çekiyordu. Gözleri küçüktü ama bakışları insanın içine işleyecek kadar keskin ve deliciydi; gerekli gördüğünde veya kaprisli anlarında yumuşattığı pürüzlü ve gür bir sesi vardı ...
>
> Sabit bir yeri yoktu - onun evi askerî karargâhıydı. Sarayı bir çadırdan ibaretti, tahtı silahların ortasına yerleştirilmişti ve en güvendiği adamlar en cesur savaşçılarıydı ... Gözüpek bir savaşçıydı, bu cesaretini gözükaralık noktasına kadar götürürdü. Savaşta her zaman cesur savaşçılarının tam ortasında yer alırdı ve çarpışma bitene kadar yerinden ayrılmazdı ... Ancak aşırı tamahkârlığı ve eşi görülmemiş zalimlikleri kısa zamanda halkını da endişelendirmeye başlamıştı. Şiddet eğiliminden ve vahşi karakterinden kaynaklanan aşırılıkları ve yarattığı korku İran'ı tir tir titretiyordu: İnsanlar ona aynı anda hem hayranlık duyuyor hem korkuyor hem de nefret ediyordu ... [128]

Nadir 1732'de bir askerî darbeyle tahtı ele geçirdi. Kısa bir süre sonra son çocuk Safevi şehzadesini de ortadan kaldırıp 200 yıllık Safevi hanedanına son verdi. Yedi yıl sonra, 1739 baharında Afganistan'ı işgal etti. O daha İsfehan'dan ayrılmadan önce asıl planının Babürlü Delhi'sini basıp hazineyi yağmalamak, "Babürlü tavuskuşundan birkaç altın tüy koparmak" olduğu yolunda söylentiler çıkmıştı.[129]

Nadir Şah 21 Mayıs'da 80.000 kişiden oluşan bir kuvvetle Babürlü İmparatorluğu'nun sınırlarını geçerek yazlık başkent olan Kabil'e yöneldi ve

---

[128] Pere Louis Bazin, "*Memoires sur dernieres annees du regne de Thamas Kouli-Kan et sa mort tragique, contenus dans un letter du Frere Bazi*", 1751, *Lettres Edifiantes et Curieuses Ecrites des Mission Etrangeres*, Paris, 1780, cilt IV, s. 277–321. Bu paragraf, s. 314–18.

[129] Willem Floor, "New Facts on Nadir Shah's Indian Campaign", *Iran and Iranian Studies: Essays in Honour of Iraj Afshar*, ed. Kambiz Eslami, Princeton, 1998, s. 198–220, s. 200.

iki yüzyıl sürecek olan Hindistan istilasını başlattı. Büyük Kabil Bala Hisar'ı haziran ayının sonlarında teslim oldu. Nadir Şah sonra Hayber'e yöneldi. Üç aydan kısa bir zamanda Delhi'nin 165 kilometre kadar kuzeyindeki Karnal'a ulaşarak, zamanın en ileri askerî teknolojiyle -at üstünde taşınan ve bir mil üzerinde dönen ve zırh delen küçük top yahut *cezayir*le donatılmış, 150.000 kişilik nispeten küçük ama çok disiplinli tüfekli ve Kızılbaş süvarisiyle, yarısı muharip olan bir milyonluk üç Babürlü ordusunu yenilgiye uğrattı.

Muhammed Şah'ın iki önemli generali yani Saadet Han'la Nizamülmülk arasındaki çekişmeler Nadir Şah'ın işini daha da kolaylaştırdı. Nizam'ın kamp kurmasından çok sonra yola çıkan Saadet Han, dolayısıyla Babürlü karargâhına geç ulaştı. Buna rağmen üstün askerî yeteneklerini sergilemeye hevesliydi. Uzun yürüyüşten dolayı bitkin düşen askerlerinin dinlenmesini beklemeden doğrudan savaşa girmeye karar verdi. "Bir komutana yakışmayacak gereksiz bir acelecilikle" ve geride kalan Nizam'ın "acele giden ecele gider" uyarılarına aldırmadan. 13 Şubat günü öğlene doğru Nizam'ın birliklerini korumak için kazdığı toprak siperlerden çıktı.[130] Nizam dikkatli davranmakta haklıydı: Saadet Han dosdoğru özenle hazırlanmış bir tuzağın içine doğru gidiyordu.

Nadir Şah, Saadet Han'ın eski tip, uzun kılıçlarla donatılmış zırhlı Babürlü süvarisini tuzağa çekerek bütün gücüyle cepheden saldırmaya teşvik etti. Babürlü ordusu İran hatlarına yaklaştığı sırada Nadir'in hafif süvarileri bir perde gibi öne çıktı ve Babürlüler her biri küçük döner toplarla silahlanmış süvarilerle karşı karşıya kaldı. Süvariler kısa mesafeden yaylım ateşi açtı. Birkaç dakika içinde her yer Babürlü süvarilerinin cesetleriyle doldu. Keşmirli gözlemci Abdülkerim Şaristani'nin sözleriyle "Hindistan ordusu cesurca savaştı. Ama okla tüfek misketlerine karşı koymak mümkün değildi."[131]

İlk çarpışmada Babürlüleri bozguna uğratan Nadir Şah basit bir hileye başvurdu ve imparatoru yemeğe davet ettikten sonra esir aldı.[132] Anand Ram

---

[130] Anand Ram Muhlis, "Tazkira", Sir H. M. Elliot ve John Dowson, *The History of India as Told by its Own Historians*, Londra, 1867, cilt VIII, s. 82–3.
Subrahmanyam, *Un Grand Derangement*, s. 357–8.

[132] Axworthy, *The Sword of Persia*, s. 207.

Muhlis, "Ortada bir milyonluk çok iyi donatılmış koca bir ordu vardı. Bu ordu esir düştü ve imparatorla soylularının bütün kaynakları İranlıların eline geçti." diye yazmıştı. "Babürlü monarşisi sona ermiş gibi görünüyordu."[133] Karanlıktan yararlanarak kamptan kaçan ve cangıl içindeki dolaylı rotadan Delhi'ye döndükten sonra aynı gün tekrar yollara düşerek aceleyle güneye yönelen Maratha elçisi de kesinlikle aynı görüşteydi. "Tanrı beni büyük bir tehlikeden kurtardı," diye yazmıştı Pune'deki efendilerine, "ve onurumu kaybetmeden kaçmama yardım etti. Babürlü İmparatorluğu çöktü ve İran İmparatorluğu başladı."[134]

29 Mart günü yani Nadir Şah kuvvetlerinin Babürlü başkentine girmesinden bir hafta sonra Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nden bir haberci Nadir Şah'ın Delhi'de gerçekleştirdiği katliamı tasvir eden bir rapor gönderdi: "İranlılar vahşi hayvanlar gibi davrandı," diye yazıyordu. "En az 100.000 kişi öldürüldü. Nadir Şah direnen herkesin öldürülmesini emretti. Sanki gökten kan yağıyor gibiydi, zira kanallardan kan akıyordu".[135] Gulam Hüseyin Han ise şöyle diyordu: "Evlerin damlarındaki askerler bir anda ateş etmeye, insanları katledip mallarını yağmalamaya ve kadınları ve kız çocuklarını götürmeye başladı. Sayısız ev yakıldı ve yerle bir edildi."[136]

Öldürülenler dışınca birçok Delhili kadın köle yapıldı. Cuma Camii'nin etrafındaki bütün mahalleler yerle bir edildi. Fazla bir silahlı direniş yoktu: "İranlılar her şeye ve herkese şiddet kullanarak el koydu; giysiler, mücevherler, altın ve gümüş tabaklar yağmalandı," diye yazmıştı talanı evinin çatısından izleyen Anand Ram Muhlis, "Direnenler öldürüldü ... Bahçelerin ara yollarının ölü çiçeklerle ve yapraklarla dolu olması gibi, caddeler de uzun süre cesetlerle kaplandı. Yerle bir edilen cadde ve binaları eski görkemli günlerine döndürmek için yıllarca çaba harcamak gerekecek."[137] Fransız Cizvitler şehirdeki yangının tam sekiz gün sürdüğünü ve iki kiliselerinin yıkıldığını söylüyorlardı.

---

[133] Muhlis, "Tazkira", Elliot and Dowson, *The History of India*, cilt VIII, s. 85.

[134] Michael Edwards, *King of the World: The Life and Times of Shah Alam, Emperor of Hindustan*, Londra, 1970, s. 15.
Floor, "New Facts on Nadir Shah's Indian Campaign", s. 217.

[136] Ghulam Hussain Khan, *Seir Mutaqherin*, cilt 1, s. 315–17.
Muhlis, "Tazkira", Elliot ve Dowson, *The History of India*, cilt VIII, s. 86.

Katliam, Nizam başı çıplak ve elleri kendi türbanıyla bağlanmış olarak Nadir'in önünde diz çöküp halkın hayatlarının bağışlanması ve onların yerine kendisinden öç alınması için yalvarana dek sürdü. Nadir Şah ordularına katliamı durdurma emri verdi: Askerler anında emre uydu. Nadir Şah, Nizam'ın 100 kror (1 kror=10 milyon) rupi fidye ödeyip şehri terk etmesi şartıyla katliamı durdurmuştu. "Soygun, işkence ve talan hâlâ devam ediyor," diyordu Hollandalı bir gözlemci, "ama neyse ki katliam durdu."[138]

İzleyen günlerde Nizam kendini, vadedilen fidyeyi toplayabilmek için kendi şehrini yağmalamak zorunda kalmak gibi güç bir durumda buldu. Şehir beş bölgeye ayrıldı ve her bölgeden devasa miktarlarda para talep edildi: "Anand Ram Muhlis "Şimdi de halkın gözyaşları arasında çapul işi başladı ..." diye yazmıştı, "Sadece paraları alınmıyor, bütün aileleri yıkıma uğruyordu. Birçoğu zehir içti, bazıları da kendini bıçaklayarak intihar etti ... Özetle 348 yılda biriktirilen zenginlik bir dakikada el değiştirdi."[139]

İranlılar sonraki birkaç gün içinde önlerine yığılan servet karşısında gözlerine inanamamıştı. Daha önce böyle bir şey görmemişlerdi. Nadir'in saray tarihçisi Mirza Mehdi Astarabadi'nin gözleri açık kalmıştı: "Kraliyet hazinesine el koyma işlemi birkaç gün içinde tamamlandı ve yetkililer verilen görevlerini yerine getirmiş oldu," diye yazmıştı. "Okyanusları dolduracak kadar inci ve mercan, değerli taşlar, altın ve gümüşle dolu kaplar, değerli taşlarla süslü eşyalar, hazinedar ve vakanüvislerin rüyalarında bile göremeyecekleri miktarlarda lüks eşyalar kayıtlara geçti."

> El konan mallar arasında her yeri benzersiz antik kral hazineleriyle süslenmiş Tavuskuşu taht da vardı: Eski Hint İmparatorları zamanında bu tahtı süslemek için iki kror değerinde mücevher kullanılmıştı: Nadir lal taşları ve yakutlar, ne eski ne yeni kralların hazinelerinde bir benzeri olan parlak elmaslar Nadir Şah'ın hazinesine taşındı. Delhi'de bulunduğumuz süre içinde imparatorluk hazinesinden on milyonlarca rupi çıktı. Babürlü devletinin asker ve toprak sahibi soyluları, imparatorluk başkentindeki seçkinler, bağımsız racalar, zengin eyalet valileri - bağlılıklarını göstermek için hepsi de Nadir Şah'ın kraliyet sara-

Bugünkü değeri 13 milyar sterlin.

138 Floor, "New Facts on Nadir Shah's Indian Campaign", s. 217.

139 Muhlis, "Tazkira", Elliot and Dowson, *The History of India*, cilt VIII, s. 87. Bugünkü değeri 260 milyon sterlin.

> yına kelimelerle ifade edilemeyecek kadar külçe altın, mücevher ve değerli taşla süslü nadir eşya ve kıyafetler gönderdiler.[140]

Nadir'in Hindistan'a hükmetmek gibi bir derdi yoktu, onun tek istediği gerçek düşmanları olan Ruslarla Osmanlılara karşı savaşabilmek için kaynakları yağmalamaktı. Elli yedi gün sonra, Babürlü İmparatorluğu'nun 200 yıllık hâkimiyet ve fetih süreci içinde biriktirdiği hazinelerle birlikte İran'a döndü. Kervanlarla taşınan hazinede, Koh-i Nur elması ve Timur'un büyük yakutuyla süslü Cihangir'in muhteşem tavuskuşu tahtı da vardı. Nadir Şah'ın yanında götürdüğü mücevherlerden biri de dünyanın en büyük elması olarak bilinen ve Koh-i-Nur'dan biraz daha büyük, rengi biraz daha pembe olan Derya-i Nur Elması'ydı. Ayrıca "700 fil, 4.000 deve ve 12.000 atın çektiği arabalarla taşınan, o günkü parayla 87.5 milyon sterlin* tutarında altın, gümüş ve değerli taş" vardı.

Nadir Şah tek bir darbeyle Babürlü büyüsünü bozmuştu. Muhammed Şah Rangila tahtını korudu ama artık eski gücünden geriye hiçbir şey kalmamıştı. İnzivaya çekildi ve Delhi'den hemen hemen hiç ayrılmadı. Babürlü tarihçi Warid'in sözleriyle,

> Majesteleri üzüntü verici haberlerle kederlenen yüreğini rahatlatmak için ya yeni dikilen ağaçları görmek üzere bahçelere gidiyor ya da ovalarda avlanıyordu. Vezirse acılarını hafifletmek için Delhi'ye yaklaşık yirmi kilometre mesafedeki havuzlarda yetişen lotus çiçeklerini seyretmeye gidiyordu. Buraya gittiğinde bir ay kalıyor, çoğunlukla çadırda yatıp kalkıyor, ırmakta balık ve ovalarda geyik avlıyordu. Bu tür zamanlarda hem imparator hem de vezir idari işler, vergi toplama ve ordunun ihtiyaçlarını karşılama gibi tüm dertlerinden tamamen uzaklaşıyorlardı. Hiç kimse memleketi ve halkı korumayı umursamıyor, günlük sorunlar giderek büyüyordu.[141]

Yaşlı Babürlü seçkinler sonun yaklaştığını fark etmişlerdi. Şair Hatim'in yazdığı gibi:

> Soylular bahçıvan mertebesine düştü
> Saray mensuplarının sığınabileceği yıkıntı bile kalmadı
> Delhi'de garip rüzgârlar esiyor gibi

---

[140] Mahdi Astarabadi, *Tarikh-e Jahangosha-ye Naderi: The official history of Nader's reign*, Bombay lithograph 1849/1265), s. 207.

* Bugünkü değeri yaklaşık 9 milyar 200 milyon sterlin.

[141] Sarkar, *Fall of the Mughal Empire, 1739–54*, cilt 1, s. 2–3, 4, 13.

Soylular şehirlerden kaçıyor
Şahcihanabad'ta kaçanların yerine ormandan baykuşlar geliyor,
Ve şehzadelerin saray avlularını mesken tutuyor.

Bir asilzade olan Şakir Han gibi birçok gözlemci bu durumdan dolayı Muhammed Şah dönemindeki yolsuzlukları ve toplumdaki yozlaşmayı sorumlu tutmakta ve imparatorun pervasız hedonizmine karşı daha katı bir İslam'ı savunmaktadır: "Bu dönemin başlarında," diye yazıyordu Şakir Han, "müzik ve içki, patırtılı eğlenceler, hayat kadınları, maskaralıklar, tuhaf şakalar, kadınsı davranışlar vardı."

> Yasak veya serbest her türlü zevk vardı, zevk ve sefa âlemlerinin hayhuyu arasında manevi otoritelerin sesi duyulmaz olmuş ve kaybolmuştu. İnsanlar kötülüğü âdet hâline getirmiş ve doğru olanı savunmayı unutmuştu, kalp aynaları artık erdemli bir yüzü yansıtmıyordu - felaket gelip de toplum dağıldığında artık onu ayağa kaldırmak imkânsız hâle gelmişti.
>
> İş öyle bir noktaya geldi ki, özel dairelerdeki ve kraliyet binalarındaki her şey, kraliyet zırhları, kraliyet kıyafetleri ve mobilyaları, hatta kraliyet mutfağındaki tencere ve tavalar, kraliyet kütüphanesindeki kitaplar, kraliyet bandosunun aletleri, kraliyet atölyelerindeki aletler, her şey satılıyordu. Çoğu askerlerin giderlerini karşılamak için satılmıştı.[142]

O andan itibaren en büyük bölge valilerinden ikisi, yani Nizamülmülk ve Safder Ceng vergi gelirlerini Delhi'ye göndermeyi bırakmış ve zaten iflasın eşiğinde olan Babürlü devletinin mali krizi daha da derinleşmişti. Delhi'nin bir anda yoksullaşması idare ve ordu maaşlarının artık ödenememesi, yani imparatorluk sarayının kazanını kaynatan ateşin sönmesi demekti. Bölge valilikleri hanedanlara dönüşerek iktidarlarını güçlendirmiş ve Delhi'den bağımsız hareket etmeye başlamışlardı. 150 yılda inşa edilen Babürlü İmparatorluğu sadece birkaç ay içinde çatırdamış ve pencereden atılan bir ayna gibi darmadağın olmuş, onun yerinde küçük ve tehditlere daha açık halef devletlerden oluşan kırık mozaik parçaları kalmıştı.

Bir zamanlar dolup taşan hazinelerle desteklenen devasa imparatorluk orduları sonsuza dek geçmişte kalmıştı. Otorite çözüldüğü için herkes kendi başının çaresine bakmanın yollarını aramaya başlamış, Hindistan merkezden uzaklaşmış ve birbirinden bağımsız ama derinden militarize olmuş bir topluma dönüşmüştü. Hemen herkes silah taşıyordu. Hemen herkes potansiyel

---

[142] BL, Add 6585, Şakir Han, *Tarikh-i Shakir Khani*, s. 34–6.

bir askerdi. Hindistan'ın her köşesinde bir askerî iş gücü piyasası oluşmuş, Hindistan dünyanın her yerinde savaşmaya hazır savaşçıların alınıp satıldığı en büyük serbest pazarlardan biri hâline gelmişti. Hatta savaş bir tür iş girişimi olarak görülüyordu.[143] On sekizinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde köylülerin büyük bir bölümü silahlanmıştı ve yılın bir bölümünü uzak yerlerde paralı askerlik yaparak geçirmekteydi. Bazen paralı askerlik yaptıkları yerlere ailelerini de götürüyorlar ve tarım işlerini de oralara taşıyorlardı. Bu arada adına savaştıkları bölgesel yöneticiler bunların maaşlarını ödemenin ve rakiplerine karşı avantaj elde etmek için kurdukları pahalı yeni orduları beslemenin yollarını bulmak zorundalardı. Bunun için yeni bürokratik ve mali araçlar geliştiriyorlar, ticaret ve üretim üzerinde yerini aldıkları Babürlü rejiminden daha sıkı kontrol tedbirleri uyguluyorlardı.[144]

On sekizinci yüzyıl Hindistan'ının en önemli tarihçilerinden biri olan Gulam Hüseyin Han bütün bu gelişmelerde sadece dehşet ve anarşi görüyordu: "Sonra," diye yazıyordu, "zirveden yükselen adalet ve eşitlik güneşi yavaş yavaş alçalmaya başladı ve sonunda cehalet, akılsızlık, şiddet ve iç savaşın ufkunda tamamen gözden kayboldu."

> Kargaşa, tarımda gerileme, umutsuzluk ve yöneticilere karşı nefret duygusu işte bu dönemde başladı. İnsanların kafasında her nasıl olursa olsun para kazanmaktan başka bir şey yoktu. Herkesin aklında sadece ve sadece bu vardı.
>
> Bitap düşen bu imparatorluktan yeni bir insan türü ortaya çıktı. O zamana kadar kendine dindarlığı ve erdemi şiar edinen bu insanlar yoksulların hayatlarını ve mallarını arsızca çarçur ediyor, hiç çekinmeden veya pişmanlık duymadan en kötü, en çirkin davranışları sergiliyordu. Bu insanlardan yeni kötü insanlar çıktı ve bütün Hindistan dünyasını sararak zavallı insanlara eziyet etti ...
>
> Kötülük öyle bir noktaya ulaştı ki artık geri dönmek mümkün değildi. İşte Hindistan bu sefil yönetimler yüzünden yıkıma uğradı. İnsan bugünle geçmişi karşılaştırınca ister istemez bütün dünyanın karanlığa gömüldüğü duygusuna kapılıyor.[145]

Ama imparatorluktaki merkezîleşme yerini bölgesel kimliklerin ve bölgesel yönetimlerin canlanmasına bırakırken, Delhi'den bir dönemin sonu

---

[143] Dirk H. A. Kolff, *Naukar, Rajput & Sepoy*, Cambridge, 1990.

[144] Washbrook, "Progress and Problems: South Asian Economic and Social History *c.*1720–1860", s. 67.
Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 3, s. 160–1.

olarak görünen şeyler Hindistan'ın diğer kısımlarından oldukça farklı görünüyordu. 1707'den sonra Hindistan'ın merkezî toprakları geriler ve dağılırken, Babürlü periferisi gelişiyor ve nispi bir refah yaşıyordu. Yağmalar ve âdeta dolup taşan vergi gelirleriyle coşan Pune ve Maratha tepeleri altın çağını yaşıyordu. Rohilla Afganları, Pencaplı Sihler ve Deeg ve Bharatpurlu Jatlar, Babürlü İmparatorluğu'nun kadavrasından bağımsız devletler çıkarmaya, kraliyet ve devlet gömleğini giymeye başlamıştı.

Bu çağ Jaipur, Jodhpur, Udaypur ve öteki Rajput sarayları için de bir güçlenme ve yeniden canlanma dönemiydi. Bağımsızlığa kavuşan ve Babürlü efendilerine ödedikleri vergi yüklerinden kurtulan bu hükümdarlıklar artık kendilerine kalan gelirleri muhteşem saraylarına görkemli yeni saraylar eklemek için kullanıyorlardı. Avadh'ta Nizam'ın Haydarabad'taki saraylarıyla boy ölçüşen barok Feyzabad sarayları yükseliyordu. Bütün bu şehirler birer edebiyat, sanat ve kültür merkezlerine dönüşüyor, yeşeren kültürlere ev sahipliği yapıyordu.

Bu arada Benares önemli bir finans ve ticaret merkezi olmanın yanı sıra, eşsiz bir din, eğitim ve hac merkezine dönüşmüştü. Bengal'de Nadia hem Sanskritçe bir eğitim hem de bölgesel mimarinin ve Hindistan müziğinin mükemmeliyet merkeziydi.

Güneydeki Tanjavur'da Karnataka müziği kısa bir süre sonra bu kadim Tamil kültür merkezini ele geçiren Maratha sarayının himayesine girecekti. Alt kıtanın öteki ucunda Himalayalar'ın eteklerindeki Pencap dağ devletleri şaşırtıcı bir yaratıcılık dönemine girmiş; küçük dağ krallıkları bir anda çoğu artık yok olmuş Babürlü atölyelerinde yetişmiş sanatçılarla dolup taşmaya ve tıpkı Rönesans İtalyası'ndaki rakip şehir devletler gibi hem birbirleriyle yarışıp hem de birbirlerine esin kaynağı olmaya başlamışlardı. Bu senaryoda Guler'le Jasrota, küçük ama sanata olağanüstü ilgi duyan ve küçük bir grup istisnai yetenekteki sanatçıya hamilik ve ev sahipliği yapan bir sarayın yönettiği San Gimignano ile Urbino'ya karşılık gelmekteydi.

Ancak Babürlü ana vatanının Anarşiye sürüklenmesinin yarattığı fırsatlardan en çok yararlanan iki güç kesinlikle Hintli değildi. Pondicherry ve Madras'ta Babürlülerin zayıflamasını ve Hindistan'daki otoritenin bölünüp parçalanmasına fırsat bilen iki rakip Avrupalı şirket, kendi özel güvenlik kuvvetlerini kurmaya ve askere alınan piyadeleri eğitip cömert ücretler ödemeye başladı.

DHŞ yazarı William Bolts'un daha sonraları belirttiği gibi, bir avuç İranlının Delhi'yi kolayca alabildiğini gören Avrupalıların Hindistan'ı ele geçirip imparatorluk kurma rüyaları depreşmişti. Nadir Şah bunun yolunu göstermişti.

Nadir Şah'ın işgali, Madras'ın güneyindeki sıcak ve kumlu Coromandel sahilindeki çiçeği burnunda Pondicherry Fransız yerleşiminde bulunan Compagnie des Indies'in ihtiraslı ve yetenekli yeni Genel Direktörü Joseph-François Dupleix tarafından da yakından takip edilmekteydi. Dupleix 5 Ocak 1739'da yani Nadir Şah'ın Karnal'a ulaşmasından önce "bu imparatorlukta büyük bir devrimin eşiğindeyiz," diye yazmıştı.

> Babürlü yönetiminin zayıflığı, Nadir Şah'ın yakında bu imparatorluğun efendisi olacağına işaret ediyor. Şayet gerçekleşirse bu devrim ticari sistemi *altüst edecektir*. Ama bu da sade Avrupalıların işine yarar.[146]

Dupleix Hindistan'a genç yaşlarda gelmiş ve yavaş yavaş büyüyüp gelişen işvereni Fransız Compagnie des Indes'yle beraber o da kariyer basamaklarında yükselmişti. Fransızlar Hindistan'ın vadettiği ticari fırsatları nispeten geç fark etmişler ve ancak 1664 yılında DHŞ'ye rakip bir şirket kurmuşlardı. Pondicherry işte bu karardan sekiz yıl sonra kurulmuş, sık sık Karnataka'ya baskınlar düzenleyen Marathalara rüşvet vererek onları uzak tutmuşlardı.

Compagnie ilk yeniden canlanma döneminde ciddi paralar kaybetti ve karıştığı bir düellodan sonra Londra'dan Fransa'ya kaçarak Regent Orleans'a danışman olan dahi Lowland İskoç sermayedar John Law de Lauriston'un maddi desteğiyle yeniden toparlandı. Law iflas eden iki Fransız Hindistan şirketini birleştirip işler hâle getirmek için mali destek verdi. Fakat Compagnie de Indes yine de yeterli parayı bulamadı. Hissedarların sahip olduğu DHŞ'den farklı olarak, Fransız Comgagnie'de kısmen kraliyetin de payı vardı ve kralları gibi ticaretten çok siyasetle ilgilenen aristokratlar tarafından yönetiliyordu. Dupleix ise hem ticarete hem siyasete ilgi duyan biriydi.[147]

---

[146] Subrahmanyam, *Un Grand Derangement*, s. 344.

[147] S. P. Sen's book, *The French in India, 1763–1816*, Calcutta, 1958; Arvind Sinha, *The Politics of Trade: Anglo-French Commerce on the Coromandel Coast, 1763–1793*, Yeni Delhi, 2002; Ferguson, *Empire*, s. 30–2.

Ellili yaşlarında olan Dupleix 1742 yılında başında bulunduğu Bengal'deki Fransız üssü Chandernagar'dan ayrılarak hem Pondicherry Valiliği'ni hem de Hindistan'daki Compagnie'nin genel direktörlüğünü devralmak üzere güneye gitti. İlk iş olarak, Babürlü sarayındaki temsilcisi De Volton'a, imparatora 5.000 atlı bir nevvab olarak atanmasını ve Pondicherry'deki Fransızlara kendi paralarını basma izni verilmesini talep eden bir dilekçe gönderme talimatı verdi. Her iki talebin de anında kabul edildiğini gören Dupleix, Nadir Şah'ın işgalinin Babürlü otoritesini gerçekten zayıflatmış olduğunu anladı.[148]

Dupleix derhâl Compaigne'nin askerî gücünü artırma planları hazırlayarak, Tamilce, Malayali ve Teluguca konuşan savaşçıları Avrupa piyade taktiklerine göre eğitmeye başladı.[149] 1746 yılı itibarıyla "cypahe"lerden (sepoy) yani yerli askerlerden iki alay oluşturuldu, donatıldı, silahlandırıldı ve Fransız usullerine göre maaş bağlandı. Duplex birliğin başına Ile de Bourbon'dan (bugünkü Mauritius) Pondicherry'deki Fransız Compagnie'ye yeni atanan yetenekli Burry Markisi Charles-Joseph Patissier'i getirdi. İkili el ele vererek Avrupalı ticaret şirketlerini Babürlü sonrası siyasete dâhil eden ilk adımları attı.

Dupleix daha Pondicherry'ye gelmeden önce zaten hatırı sayılır bir servet yapmıştı ve bunu daha da büyütmek niyetindeydi. İngiliz meslektaşları gibi o da aldığı maaştan çok özel ticari girişimler üzerinden, yani Hintli tüccar ve tefecilerle ortaklıklar kurarak servet yapıyordu. Dolayısıyla Avrupa'da giderek artan İngiliz-Fransız çekişmesinin savaşa dönüşmek üzere olduğu bir sırada iki şirketini elden geldiğince taraf sız bir konumda tutmaya çalışıyordu.

1740'lı yıllarda Fransa ekonomisi İngiliz ekonomisinin neredeyse iki katıydı. Ayrıca nüfusu üç kat daha fazlaydı ve Avrupa'daki en büyük ordu Fransa'ya aitti. Buna karşılık Britanya'nın çok büyük bir donanması vardı ve

---

[148] Jean Marie Lafont ve Rehana Lafont, *The French & Delhi, Agra, Aligarh and Sardhana*, New Delhi, 2010, s. 41–4.

[149] Dupleix'den önce Hindistan'da piyade eğitimi yok denecek kadar az biliniyordu. Bkz. David Harding, *Small Arms of the East India Company 1600–1856*, Londra, 1997, cilt 4, s. 150–65 ve Randolf Cooper'ın önemli makalesi, "Culture, Combat and Colonialism in Eighteenth and Nineteenth Century India", *International History Review*, cilt 27, no. 3 (Eylül 2005), s. 534–49 özellikle s. 537–8.

denizlerdeki tek hâkim güçtü. Dahası İngiltere 1688'deki Muhteşem Devrim'den sonra Hollandalıların desteğiyle daha gelişmiş mali kurumlar kurmuştu ve savaşı kolayca finanse edebilecek mali kaynaklara sahipti. Dolayısıyla her iki taraf da muhtemel bir savaşı kazanabileceğini düşünüyordu. Dupleix ise bu tür şeylerin kârlı ticari faaliyetlerini sekteye uğratmasını istemiyordu. Bu yüzden, İngiltere ve Fransa'nın Avusturya Veraset Savaşı'na karşı taraflarda katıldıklarını öğrenir öğrenmez Madras'taki DHŞ'li meslektaşı Vali Morse'ye yaklaşarak Pondicherry'deki Fransızların saldıran ilk taraf olmayacağını bildirdi.

Morse kişisel olarak böyle bir tarafsızlık anlaşmasını memnuniyetle kabul edebilirdi, fakat kendisi Dupleix'nin bilmediğini bir şey biliyordu: İngiliz Kraliyet Donanması'na bağlı bir filo çoktan doğuya doğru yola çıkmıştı ve bölgeye ulaşması an meselesiydi. O yüzden kaçamak cevap verdi ve böyle bir anlaşma yapmaya yetkisi olmadığını söyledi. Filo 1745 Şubat'ında bölgeye ulaştı ve derhâl Fransız gemilerine saldırarak bazılarını ele geçirdi. Ele geçirilenlerden biri Dupleix'yi doğrudan ilgilendiriyordu.[150]

Dupleix Madras'tan kaybının telafi edilmesini istedi. Red cevabı gelince zararını kuvvet kullanarak tazmin etmeye karar verdi. Ile de Bourbon'daki Fransız donanma üssünden bir filo topladı ve başmühendisi olan Paradis adlı İsviçreli bir paralı askerin komutasında Madras üzerine gönderdi. Bir ay sonra Mauritius'a "Madras garnizonunun, tahkimatlarının ve valisinin acınacak durumda olduğunu" yazdı. Sonra kendi imkânlarıyla Pondicherry'nin surlarını onarmaya koyuldu. Bu arada sekreteri Ananda Ranga Pillai'de "İngiliz Şirketi'nin yok olmak üzere olduğunu ve uzun zamandır meteliksiz olduğunu ..." söylüyordu. "Bu sözlerimi bir kenara yaz," diyordu, "Çok fazla sürmez, dediklerimin çıkacağını göreceksin."[151]

İyi eğitilmiş Afrikalı köle birlikleri ve birkaç modern kuşatma topunun da dâhil olduğu 4.000 kişilik takviye kuvveti eylül ayının başlarında ulaştı. Dupleix hemen harekete geçti. Sepoylarla Mauritius'tan gelen Afrikalı ve Fransız askerlerden oluşan ve sekiz savaş gemisiyle desteklenen yeni alayların tamamı nakliye gemileriyle bir gece içinde kuzeye gönderildi. Madras'ın güneyindeki St. Thomas Tepesi yakınlarında karaya çıkan birlikler süratle

[150] Henry Dodwell, *Dupleix and Clive: The Beginning of Empire*, Londra, 1920, s. 1–9. Ferguson, *Empire*, s. 31.

kuzeye doğru ilerledi ve şehre beklenmeyen bir noktadan yaklaştı. Böylece bir anda İngiliz hatlarının ve DHŞ tahkimatlarının arkasında beliriverdiler. Kuşatma 18 Eylül günü yoğun bir havan bombardımanıyla başladı. DHŞ'nin asabi baş topçusu Mr. Smith kalp krizi geçirerek hayatını kaybetti.

Madras'ta sadece 300 kişilik bir garnizon vardı ve yarısı da İngiliz işverenler için savaşmaya veya canını vermeye hiç niyeti olmayan Hint-Portekiz melezi muhafızlardan oluşuyordu. Diğer yarısıysa pembe suratlı, şişman ve eğitimsiz İngiliz tüccarlardı. Askerlerinin önemli bir bölümü firar eden Vali Morse üç gün sonra barış çağrısında bulundu. Sadece altı adamını kaybeden DHŞ 20 Eylül'de Madras'ı hiç kayıp vermeyen Fransızlara teslim etti. Ananda Range Pillai aslında pek de fazla kahramanlıklara sahne olmayan bu olayları günlüğünde olduğundan çok daha renkli bir dille anlatmıştı: "Fransızlar," demişti "arslanların fil sürüsüne saldırması gibi Madras'a saldırdılar... Kaleyi ele geçirdiler, burçlara kendi bayraklarını diktiler ve güneşin dünya üzerinde parlaması gibi Madras üzerinde parladılar."[152]

Ancak bu savaşın en önemli olayı bir ay sonra yaşandı. Karnataka'nın Babürlü Nevvabı Enveriddin, Dupleix'nin kendi emirlerini görmezden gelerek ve kendi izni olmadan Madras'a saldırmasından ve ele geçirdiği şehri kendi otoritesine teslim etmeyerek hakaret etmesinden dolayı çok öfkelenmişti. Bir ticaret şirketinin bu şekilde otoritesine meydan okumasına izin vermeye niyeti yoktu. Dolayısıyla oğlu Mahfuz Han'ın komutasındaki bir Babürlü Karnataka ordusunu Fransızların üzerine gönderdi.

Mahfuz Han, Paradis liderliğindeki 700 Fransız sepoy takviye kuvvetinin geçişini önlemek için Adyar Nehri'nin ağzını kapatmak istedi. Hindistan'da daha önce benzeri görülmemiş bir yaylım ateşi ve yakın mesafeden şarapnel mermisi yağmuru desteğinde savaşan Fransız piyadeleri 10.000 kişilik Babürlü ordusunu püskürttü. Ananda Ranga Pillai gene görgü tanığıydı. "Paradis, deniz kıyısında palmira ağaçlarından bir siper hattı kurdu." diye yazıyordu,

> Askerlerle sepoyları dört gruba ayırdı. Her birlik düşmanın farklı bir bölümünü hedef alacaktı. Kendisi de en öndeki birliğin başına geçti. Muhammediler üç roket ve dört topla ateş açtı. Gülleler nehre düştü ve hiçbir hasar vermedi. Sonra Fransızlar düşmana tüfekleriyle yaylım ateşi açtı ve birçoğunu öldürdü.

---

[152] *The Private Diary of Ananda Ranga Pillai, Dubash to Joseph François Dupleix*, ed. J. F. Price ve K. Rangachari, 12 cilt, Madras, 1922, cilt 3, s. 90.

> Muhammediler üstleri başları perişan bir şekilde silahlarını atıp kaçtı. Bazıları kaçarken vuruldu. Böylece büyük kayıplar verdiler. Mahfuz Han da yaya olarak kaçtı. Sonra filine binip uzaklaştı. Mahfuz Han'la adamları Kunattur'a varıncaya kadar kaçmaya devam etti. Yollar bomboştu. Bütün Mylapore'da tek bir sinek, tek bir serçe, tek bir karga bile uçmuyordu.[153]

Karnataka nevvablarının saray tarihçisi tarafından kaleme alınan başka bir öykü de Fransızların gece taarruz ettiğini "nevvab ordusunun bir gece saldırısı beklemediğinden hazırlıksız yakalandığını ve Babürlü ordusunun karanlıkta dağıldığını" iddia ediyordu. Hangi öykü doğru olursa olsun ortada bir gerçek vardı ki, o da Adyar Nehri Muharebesi'nin Hindistan tarihinde bir dönüm noktası olduğuydu. Fransızlar yalnızca iki sepoy kaybederken, Babürlü kayıpları 300'ün üzerindeydi. On sekizinci yüzyılda Prusya'da geliştirilen ve Fransa ve Flanders savaş alanlarında test edilen on sekizinci yüzyıl Avrupa savaş teknikleri Hindistan'da ilk kez kullanılıyordu. Babürlü ordusunun bu kuvvetle başa çıkmasının mümkün olmadığı ortaya çıkmıştı.

Aslında Avrupalılar uzun bir süredir taktik açıdan Babürlülerden daha üstün olduklarını düşünüyorlardı, ama Sir Josiah Child'ın I. James dönemine özgü mızraklı kuvvetlerinin Evrengzib'in Babürlü kuvvetleri tarafından bozguna uğratıldığı 1687'den beri geçen yarım asırda yaşanan askerî gelişmelerin kendilerine ne kadar avantaj sağladığını tam olarak belirleyemiyorlardı. Ancak on yedinci yüzyıl sonlarının Avrupa'sında yaşanan savaşlar askerî taktiklerde önemli gelişmelere sahne olmuştu. Özellikle çakmaktaşıyla ateşlenen tüfekler ve mızrakların yerini alan tüfek süngüleri yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamıştı. Piyadenin taburlar, alaylar ve tugaylar şeklinde tertiplenmesiyle beraber ateş ve muharebe alanında karmaşık manevralar yapma yeteneği ciddi şekilde artmıştı. Artık standart piyade taktiği önce yakıcı bir yaylım ateşi açmak ve sonra da seyyar ve sabit sahra topları desteğinde süngü hücumuna geçmekti. Top namlularını yükseltip indirmek için kullanılmaya başlanan vida tekniğiyle birlikte topçunun isabet yeteneği ve dolayısıyla piyadenin ateş gücü artmış, böylece süvariye karşı avantaj elde edilmişti. Hindistan'da bu taktiklerin ilk kez kullanılmasına sahne olan Adyar Nehri Muharebesi seri ateşli seyyar topçuyla desteklenen, yeni çakmaktaşlı tüfek ve süngüyle donatılmış küçük bir piyade birliğinin koca bir orduyu darmadağın

---

[153] a.g.e., s. 9; Subrahmanyam, *Penumbral Visions*, s. 14; Geoffrey Parker, *The Military Revolution*, Oxford, 1988, s. 133.

edebileceğini göstermişti. Bu ders hiç unutulmadı. Sonraki yüzyılın Hindistan savaşları, seri şarapnel ve gülle atışı yapabilen bir topçu desteğindeki, kare düzeninde yaylım ateşi açabilen, tüfeklerle donatılmış eğitimli bir sepoy birliğini durdurmanın mümkün olmadığını gösterdi.[154]

Ananda Ranga Pillai daha Adyar Nehri Muharebesi'ne tanık olmadan önce Dupleix'ye topçu ve mayın desteğindeki 1.000 kişilik böyle bir Fransız birliğinin bütün güney Hindistan'ı ele geçirebileceğini söylemişti. Dupleix de buna karşılık, iki top ve 500 asker yeterli, demişti.

İzleyen yıllarda her iki isim de bu fikri test etmek için bolca fırsat bulacaktı.

1749'da Avrupa'dan, Avusturya Veraset Savaşı'nın sona erdiği ve imzalanan Aix-la-Chapelle Antlaşması'yla Madras'ın Doğu Hindistan Şirketi'ne devredildiği haberi geldi.

Ancak bu defaki barışın daha kırılgan olduğu anlaşıldı: Bir kez serbest bırakılan savaşın kudurmuş köpeklerini yeniden dizgin altına almak o kadar kolay değildi. Dupleix yeni sepoy alaylarını dağıtmak yerine onları Hintli müttefiklerine kiralamaya ve onlar üzerinden hem siyasal hem toprak avantajları elde etmeye karar verdi.

Yeni Madras Valisi Charles Floyer ertesi yıl, "barışa rağmen, Duplex'nin entrikaları ve nefret ettiği İngilizlere karşı el altından düşmanca faaliyetlere devam etmesi nedeniyle işlerin savaş döneminden daha kötü gittiğini," yazıyordu.[155] Londra'daki yöneticiler her ihtimale karşı tedbirin elden bırakılmaması konusunda hemfikirdi: "Tecrübeler Fransızların Babürlü dominyonlarının tarafsızlığını hiçe saydığını göstermiştir",

---

[154] *The Private Diary of Ananda Ranga Pillai*, s. 96; Subrahmanyam, *Penumbral Visions*, s. 14; Parker, *The Military Revolution*, s. 133; Bert S. Hall ve Kelly De Vries, "Essay Review – The 'Military Revolution' Revisited", *Technology and Culture*, 31 (1990), s. 502; Knud J. V. Jespersen, "Social Change and Military Revolution in Early Modern Europe: Some Danish Evidence", *Historical Journal*, 26 (1983), s. 1–2; Michael Howard, *War in European History* (1976, yeniden basım), Oxford, 1977, s. 61, 78; Hew Strachan, *European Armies and the Conduct of War* (1983, yeniden basım), Londra, 1993, s. 33; Roy, "Military Synthesis in South Asia".
Sir Penderel Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, Londra, 1989, s. 19.

> Ülke [Babürlü] yönetimi bizi korumaya istekli olmakla birlikte kaybedecek fazla bir şeyi olmayan ve talan ve yağma yoluyla servet edinme uğruna uluslararası yasaları hiçe sayan Fransızlar karşısında bir şey yapamamaktadır ... Sizlere Fransızlara veya öteki Avrupalı düşmanlara karşı kendinizi güven altına almanız emredilmiştir ... Majesteleri Şirket'in güvenliğini temin etmek için alınacak her türlü önlemi destekleyecektir. Her ne kadar Fransızlarla barış yapılmış olsa da bunun ne kadar süreceği ve savaşın ne zaman tekrar patlak vereceği belli değildir. Dolayısıyla tıpkı Madras'ta olduğu gibi düşmanın harekete geçmesini beklemeden savunmaları tahkim etmek gerekmektedir.[156]

Çok geçmeden hem İngilizler hem de Fransızlar güneydeki farklı devletlerle gizli iş birliklerine girmeye, bunlara nüfuz, para veya toprak karşılığında askerî destek vermeye başladılar. DHŞ 1749'da küçük bir ticaret limanı karşılığında ilk kez günümüzde rejim değişikliği olarak tanımlanabilecek bir girişimde bulundu ve Tanjavur Maratha Krallığı'ndaki veraset çekişmesinde taraf oldu. Ancak darbe girişimi tam bir fiyaskoyla sonuçlandı.

Buna karşılık Dupleix çok daha becerikli bir askerî girişimciydi. Dupleix toprak bağışı ve toprak geliri toplama hakkı gibi, Fransız Compagnie'nin sepoyları beslemesine ve ticaretini Avrupa'dan gelecek külçeler yerine Hindistan'dan elde ettiği gelirlerle sürdürmesine destek olabilecek imtiyazlar karşılığında müşterilerine Avrupa silahları ve birlikleri temin ediyordu. Önceleri Karnataka tahtı üzerinde hak iddia edenlere paralı asker desteği verdi, daha sonra çok daha ihtiraslı bir adım atarak, bölgenin en güçlü Babürlü hükümdarı Nizamülmülk'ün ölümünden sonra patlak veren veraset krizinde bir tarafı desteklemek üzere Marquis de Bussy'yi Haydarabad'a gönderdi. Nizamülmülk'in oğulları Babürlü İmparatorluğu'ndan yarı bağımsız hâle gelmiş toprakların hâkimiyeti için birbirine düşmüştü. Desteği karşılığında Dupleix'yi 77.500 sterlin, 7.000 atlık yüksek Mansab rütbesi -bu rütbe Avrupa'da bir Dükalığa eşitti-, zengin Masulipatnam limanı ve 20.000 sterlin* değerinde bir *cagir*den (arazi) oluşan hatırı sayılır bir armağanla ödüllendirdi. Dupleix çok geçmeden eğitimli ve disiplinli birliklerinin hizmetini satmanın pamuk ticaretiyle uğraşmaktan daha kârlı bir iş olduğuna karar verdi.

---

[156] Partha Chatterjee, *The Black Hole of Empire: History of a Global Practice of Power*, Yeni Delhi, 2012, s. 11.

* Bu miktarların günümüzdeki karşılıkları: 77.500 sterlin= 8 milyon sterlin; 20.000 sterlin=2 milyon sterlin.

Kendisi de hatırı sayılır bir servet yapan Dupleix'nin generali Marquis de Bussy, Dekken üzerine yürürken bu küçük paralı asker kuvvetinin bu kadar büyük sonuçlar yaratabileceğini aklından bile geçirmemişti: "Bizzat kendi ellerimle krallar değiştirdim." diye yazmıştı 1752 yılında Dupleix'ye, "kuvvetlerimle orduları sürdüm, bir avuç adamla şehirler aldım, savaşan tarafları barıştırdım ... Ülkemin şan ve şerefi doruk noktasına ulaştı ve ülkem diğer Avrupa ülkelerinden daha fazla saygı görür oldu ... Compagnie beklediğinden ve arzu ettiğinden bile daha büyük imkânlara ulaştı."[157]

Ama gerçekte bütün bunlar iki taraflı eylemlerdi: Babürlü sonrasında dağılan devletlerin zayıf Hint hükümdarları askerî destek karşılığında farklı Avrupa Şirketlerine büyük toprak parçaları veya toprak gelirleri veriyordu. Bunları izleyen ve genelde çok küçük Şirket orduları tarafından gerçekleştirilen savaşlar çoğu zaman kesin bir sonuca ulaşmıyordu, ama en azından Avrupalıların artık Hint süvarisine karşı belirgin bir üstünlüğe sahip olduğunu ve küçük bir Avrupalı kuvvetin bile Babürlü İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra oluşan yeni siyasi ortamdaki güç dengesini kolayca değiştirebileceğini net bir şekilde gösteriyordu.

Sonraki on yılda aralıklarla devam eden Karnataka savaşları çok az kalıcı veya geçici sonuç doğurmakla birlikte, iki Şirket'in ticari bir karakterden savaşçı ve militarize olmuş varlıklara, kısmen tekstil ihracatçısı, kısmen biber ithalatçısı, kısmen gelir yaratan toprak sahiplerine ve hepsinden kârlısı da son model paralı asker yapılarına dönüşmesine tanıklık etti.

İngilizler Dupleix'nin oburca büyüyüşünü izledi: Bir İngiliz paralı asker Albay Mills, "Babürlülerin kötü bir politikası var," diye yazmıştı, "orduları çok kötü; donanmaları yok ... tıpkı İspanyolların baldırı çıplak Amerikalı Kızılderilileri ezip geçmesi gibi burayı da kolayca işgal etmek işten bile değil ..."[158] Yeni Madras Valisi Tom Saunders da aynı fikirdeydi: "Artık Moorların ne kadar zayıf olduğu biliniyor," diye yazıyordu, "bunlara savaş açmayı kafayı koyan bir Avrupa milleti bütün ülkeyi ele geçirebilir."[159]

---

[157] Subrahmanyam, *Penumbral Visions*, s. 19.

[158] Gupta, *Sirajuddaullah and the East India Company*, s. 36. Hindistan'da Müslüman bir etnik grup – (Ç.N.)

[159] Bryant, *Emergence of British Power*, s. 9.

Elli yıl sonra Karnataka savaşlarına geriye dönüp bakan kibar Comte de Modave, Hindistan kıyılarındaki Avrupalılar arasındaki çekişmelerden ve İngiltere-Fransa savaşlarından kendi Fransız yoldaşlarını sorumlu tutuyor, Dupleix ve Bussy'nin kibir ve gereksiz ihtiraslarıyla kendi kârlı işlerini baltaladıklarını söylüyordu.

İngiliz rakiplerini, bütün askerî kaynaklarını, gönüllü olarak vazgeçilemeyecek kadar kârlı hâle gelen ticari faaliyetlerini korumak için seferber etmeye zorlayarak yaptılar bunu, diye yazıyordu. Comte hayatının sonlarına doğru, geçmişteki tecrübelerinden de yararlanarak Karnataka'da nelerin yanlış gittiğini anlamaya çalışıyordu. "Evrengzib'in hükümdarlığında Babürlü İmparatorluğu bir bütündü," diye yazıyordu, "hatta onun ölümünden sonra da ülke bir süre daha bütünlüğünü korudu."

> Zira yararlı yasaların anarşinin saldırılarına karşı direnç gösterebilecek belli bir iç güçleri vardır. Ama sonunda, yani kırk yıl kadar önce Babürlü İmparatorluğu korkunç bir kargaşanın içine sürüklendi: Evrengzib'in ülkeyi ayakta tutmak için yaptığı her güzel iş yok oldu. Pervasızlık ölçüsünde ihtiraslı Avrupalılar da bu yok oluşa katkıda bulundu. Sanki Avrupa ve Amerika toprakları birbirlerini yutacak kadar geniş değilmiş gibi, çıkarlarını korumak uğruna şiddetli ve haksız çözümlere başvurdular ve bu acımasız adaletsizliklerini sahneye koyacakları yer olarak da Asya'yı seçtiler.
>
> Bu sıralarda Babürlü İmparatorluğu'ndaki ticari faaliyetler iki milli grup yani Fransızlar ve İngilizler arasında paylaşılmıştı. Zira Hollandalılar iyice gerilemişlerdi; artık sadece altın ve baharat yığınlarının üzerine oturmuş birer aşağılık ve açgözlü kurbağalara benziyorlardı. Sanki Portekiz İmparatorluğu'nu yutup ortadan kaldırdıkları için de özür diler gibiydiler.
>
> Gerçek olmaktan çok zahiri -çünkü bunları birkaç ezici bozgun izlemişti- birkaç geçici başarı Fransızların başını döndürmüş ve kendilerini dev aynasında görmelerine yol açmıştı: Sarhoşlar gibi bütün Hindistan ticaretini kolayca ele geçirebilecek durumda olmakla övünüyorlardı. Hâlbuki denizde İngilizlerden zayıflardı, Şirketleri yozlaşmıştı ve liderliği tam bir cehalet abidesiydi. Denizdeki bazı önemli girişimleri kolayca tahmin edilebilecek (ve monarşi devam ettiği sürece varlığını sürdürecek) nedenlerle hep hüsranla sonuçlanmaktaydı: Yani Hindistan'da tek egemen güç olma umutlarını destekleyecek bir güçleri yoktu. Sanki başarılarının önünde hiçbir kuvvet duramazmış gibi bir aymazlık içindeydiler ve dolayısıyla kaçınılmaz olarak istediklerini elde edemiyorlar, hatta ellerindekileri bile yitiriyorlardı.

> O sıralarda İngilizler sadece Hindistan'daki üslerinden yaptıkları ticareti güven içinde sürdürmekle ilgileniyordu. Şirket yöneticileri asla varlık nedenleri olan temel amaçtan başka bir yere sapmıyordu ... İngilizleri kıskançlığa sevk edip öfkelendiren tek şey Fransızların yanlış hesaplara dayanan, entrikalarla dolu ihtiraslarıydı.
>
> İngilizlere göre her yere tam hâkim olmak son derece pahalı ve imkânsız bir projeydi. Fransızlar içinse kurnazlık gerektiren ve büyük kazançlar vadeden bir şeydi. Fransızlar sabırsızca işe koyuldular, altından kalkamayacakları paralar harcadılar. Karşılarında temel amaçlarından asla taviz vermeyen ve kaynaklarını sürekli yenileyen İngilizler vardı. Hayalini bizim kurduğumuz şeyleri onlar gerçekleştiriyorlar ve bizi saf dışı bırakmak için fırsat kolluyorlardı. Bunu yaparken de elde ettikleri avantajları tehlikeye atmamak için her türlü riskten uzak duruyorlardı.[160]

Karnataka Savaşları'nın 1750'li yılların ortalarında belli bir sonuca varmadan hızını yitirdiği bir sırada bu fırsat doğdu. Zira İngilizlerle Fransızlar sadece Hindistan'da rekabet etmiyordu. Nitekim bir sonraki İngiliz-Fransız çatışmasının fitilini ateşleyen olay Hindistan'dan çok uzaklarda bir yerde, Amerika ile New France arasındaki buzlu sınırlarda -bugün Kanada adını verdiğimiz topraklarda-, büyük göllerle Ohio Nehri'nin kaynakları arasındaki bölgelerde patlak verdi.

Bir Huron Kızılderilisiyle evli ve Seneca, Iroquois ve Micmac Kızılderilileri arasında hayli etkili bir figür olan Fransız maceracı Charles Langlade liderliğindeki 240 Fransız Kızılderili savaşçısı Huron ve Erie göllerini geçip İngiliz Ohio'sundaki yeni çiftliklere saldırdı. Grup ellerindeki savaş baltalarıyla Pickawillany'deki İngiliz yerleşimcileri tam anlamıyla gafil avladı. Sadece yirmi İngiliz yerleşimci sağ kaldı, onlar da bir toplama kampına dolduruldu. Daha sonra bunlardan birinin kafa derisi yüzüldü, bir diğeri törenle kazanda haşlandı ve bedeninin lezzetli kısımları yendi.[161]

---

[160] Voyage en Inde, s. 67-8. Modave'nin düşünceleri, dostu Voltaire tarafından da tekrarlanmıştı: "Sonunda dünyanın bu kısmında Fransızları payına bir tek pişmanlıklar kaldı. En ufak bir kâr getirmeyen, ortaklarına ve kreditörlere beş kuruş kazandırmayan, sadece gizli haydutluklarla iş yürüten ve kralın tahsis ettiği tütün üretimiyle ayakta duran şirketi faal tutmak adına kırk yıldan uzun bir zaman boyunca boş yere israf edilen inanılmaz paralar için duyular pişmanlıklar: Sefaletten başka bir şey getirmeyen Hindistan ticaretin Fransızların sergilediği aptallığın unutulmaz ve belki de faydasız bir örneği", Voltaire, *Précis du siecle de Louis XV*, s. 1507, *Oeuvres historiques*, ed. R. Pomeau, Paris, 1962, s. 1297–572.
Daniel Baugh, *The Global Seven Years War, 1754–63*, New York, 2014, s. 52–4.

Bu kanlı baskın çok uzaklardaki New York ve Virginia'da yaşayan İngiliz tüccar ve yerleşimciler arasında bile tedirginlik ve dehşet yaratmaya yetti. Birkaç ay sonra yerli kılavuzlar, yardımcı kuvvetler ve çok sayıda Kızılderili savaşçısıyla desteklenen düzenli Fransız birliklerinin Ohio Vadisi'nde hareket hâlinde olduğu söylentileri dolaşmaya başladı. Virginia Valisi bu söylentiler üzerine 1 Kasım günü 21 yaşındaki bir gönüllü milisi durumu araştırmak üzere kuzeye gönderdi. Bu gencin adı George Washington'du. Amerikalıların bugün dahi Fransız-Kızılderili Savaşları olarak andığı, dünyanın geri kalanının ise Yedi Yıl Savaşları adını verdiği çarpışmalar işte böyle başladı.[162]

Bu seferki topyekûn bir savaş olacak, bütün dünyaya yayılacak ve İngiliz ve Fransız emperyal çıkarlarının çatışma hâlinde olduğu bütün kıtalar acımasız savaşlara sahne olacaktı. Avrupa silahları ve savaş Ohio'dan Filipinler'e, Küba'dan Nijerya sahillerine ve Quebec'in dışındaki Abraham Tepeleri'nden Plassey'deki bataklık düzlüklerine ve mango ormanlarına kadar her yere yayılacaktı.

Ama savaş bir yeri sonsuza dek değiştirecekti, orası da Hindistan'dı.

[162] a.g.e., s. 59-60.

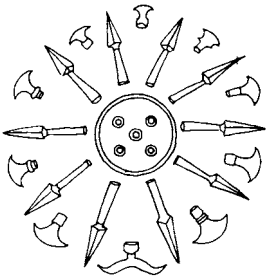

2

REDDEDEMEYECEĞİ BİR TEKLİF

1755 yılının Kasım ayında, meçhul biri, teleskobunu önce Scorff'taki kasvetli ırmak ağzına, sonra Brittany'daki Port Lorient gemi tersanelerine yöneltti. Yuvarlak görüntü rıhtımların ve ambarların üzerinde gezdi, kuru dokları ve dokların etrafındaki arazileri geçti ve sonunda limanın deniz tarafındaki ucunda, diğer gemilerden hafif açıkta demirli hâlde salınan on bir uzun direkli gemiden -tam teçhizatlı altı parça savaş gemisi ve beş Fransız ticaret gemisinden- oluşan filotillanın üzerinde durdu.

Gemilerde olağanüstü bir hareketlilik vardı: Fransız askerler sıra hâlinde iskelelerden fırkateynlere binerken rıhtımdaki ahşap vinçler gemi güvertelerine ağır ağır toplar taşıyordu. Toplar kıç güvertelerine, şarap ve su dolu demir kuşaklı varillerin, erzak balyalarının ve denizde aylarca yetecek ikmal malzemeleriyle yüklü paletlerin aralarına yerleştiriliyordu. Teleskobun sahibi sonra gemileri saymaya ve güvertelere taşınan silah ve ikmal malzemelerini not etmeye başladı. Topların büyüklüklerini, gemilere binen askerlerin tam sayısını ayrıntılı olarak yazıyor, her geminin demirli bulunduğu suyun derinliğini dikkatle tahmin etmeye çalışıyordu.

Doğu Hindistan Şirketi'nin yöneticilerine gönderilen bu istihbarat raporunun özeti hâlen Hindistan Ulusal Arşivleri'nin mahzenlerinde durmaktadır.[1] Malum nedenlerle bu belgeyi hazırlayan kişinin adı verilmemek-

[1] NAI, Bengal Select Committee, *Letters from Court*, 25 May 1756, cilt 23 (1756–71), 13 Şubat 1756.

tedir: Bu kişi limanda çalışan bir yetkili de, yükünü limanın uzak bir yerine boşaltan üçüncü bir ülke tüccarı da olabilir. Ama istihbaratın ayrıntılarla dolu olmasına ve yazarın gemilerin gidecekleri yer ve yola çıkış tarihleri hakkında bilgiler vermesine bakılırsa, bu kişinin dürbünle gözetleme yapan alakasız bir gözlemci veya Rochefort'la Quiberon Körfezi arasındaki ağır silahlarla donatılmış Fransız donanma üslerini geçip Brittany'nın güneyindeki sahile kadar gitmeyi göze alan bir İngiliz korsan gemisi personeli olma ihtimali zayıf görünmektedir. Bu istihbaratın kaynağı, limanda koşuşturan kalabalıktan veya gemilere binen askerlerden biri, denizcilerden, dok çalışanlarından ve depoculardan belki de liman tavernalarında ısmarladığı bir brendiyle birlikte ihtiyatlı bir şekilde bilgi toplarken bir yandan da dikkatle hazırlıkları gözleyen biri olmalıdır.

Doğu Hindistan Şirketi'nin endişeli yöneticileri birkaç hafta sonra, yani 13 Şubat 1756 günü Ladenhall Caddesi'ndeki aynalı Meclis Salonu'nda bir araya gelerek gelen raporu ve gelişmelerin muhtemel sonuçlarını masaya yatırdı. Herkesin hemfikir olduğu bir şey vardı: Amerika sınırındaki Fransız tacizleri göz önünde bulundurulduğunda bir savaş artık kaçınılmazdı. Dolayısıyla filotilla büyük ihtimalle sıradan bir Fransız Compagnie misyonu olmaktan çok Hindistan'a yönelik önemli bir Fransız girişiminin bir ilk işaretiydi. Yöneticiler Versailles'ın, ilk olarak Dupleix'nin tasarladığı planı hayata geçirmesinden, yani İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin devrilip yerini Fransız şirketin almasından çekiniyordu. Buna kesinlikle izin verilemezdi.

Yöneticiler muhtemel seçenekleri gözden geçirdikten sonra istihbaratı Kalküta'daki William Kalesi'nin Valisi Robert Drake'e ileterek bir savaşın eli kulağında olduğunu bildirmeye karar verdiler. On yıl önce Madras'ta yaşanan bozgun bir daha tekrarlanmamalıydı. Zira filotilla büyük bir ihtimalle Kalküta'yı veya Madras'ı hedef alacaktı. "İngiliz ve Fransız milletleri arasındaki mevcut durum göz önünde bulundurulduğunda Fransızların etkili bir darbe indirmek isteyeceğini düşünmek doğaldı".

> Son birkaç yıldır özellikle Bengal'deki yerleşimimizde asker bulunmadığı ve William Kalesi'ndeki tahkimatların ciddi bir Avrupa Gücü'ne karşı koyabilecek durumda olmadığı göz önünde bulundurularak, yönetim kurulu sizi Bengal'deki Şirket mülklerini, haklarını ve ayrıcalıklarını en iyi şekilde korumak ve kollamak üzere gerekli önlemleri almakla görevlendirmiştir.

Yöneticiler, bunun ardından eldeki bilginin ayrıntılarına odaklandı: "Fransız Şirketi'ne ait on bir gemilik bir filotillanın kasım ayının ortalarında yaklaşık üç bin adamla birlikte Port Lorient'ten denize açıldığını öğrendik."

> Normal bir şekilde yüklenmiş beş gemilik konvoya her biri aşağı yukarı altmış topla donatılmış, yarısına kadar yüklü altı gemi refakat etmektedir; bu on bir geminin dışında, onlardan bir süre önce yola çıkmış olan dört gemi daha bulunmakta ve böylece toplam sayı on beşi bulmaktadır; ayrıca birkaç geminin daha yola çıkacağı bildirilmektedir. Ama bunların varış noktaları Çin olmadığına göre silahların Coromandel veya Bengal sahillerini hedef alması muhtemeldir.

Son olarak, alınacak tedbirlere dair kesin talimatlar iletildi: "Yerleşimin savunulması için mümkün olan her türlü tedbir alınacak, sürekli uyanık olunacak ve Güvenlik için gereken en uygun Önlemler belirlenecektir. Bu amaçla riskin yüksek olduğu düşünülen yerler için diğer yerleşimlerden destek alınacaktır."

> Burada en önemli nokta, askerî birliklerin elden geldiğince Avrupalılardan oluşturulmasıdır. Bu konuya azami önem gösterilmeli ve azami çaba harcanmalıdır. Bu çerçevede George Kalesi'ndeki [Madras] Seçim Komitesi'ne baskı yapılarak buradan ve Bombay'dan olabildiğince çok miktarda asker kaydırılması sağlanmalıdır. Ayrıca zaman zaman majestelerinin donanma ve kara kuvvetleri komutanıyla bağlantı kurularak gerekli görüldüğü durumlarda yardım ve koruma talep edilmelidir.
>
> Bölge nevvabıyla [Bengal Nevvabı Aliverdi Han] temasa geçilerek Bengal'deki İngiliz ve Fransız teba arasında çıkabilecek muhtemel düşmanlıkları engellemesi için her türlü tedbiri alması ve yönetimde tam bir tarafsızlık göstermesi mutlaka sağlanmalıdır. Bunun sizin olduğu kadar onun da çıkarına olduğu anlatılmalı, Pasifik'teki önlemlerin bu konuda nasıl olumlu sonuçlar verdiği izah edilmelidir.

Yöneticiler metnin altını imzalarken kesin gizliliğe dikkat edilmesini özellikle hatırlattılar: "Bu bilginin hiçbir şekilde Fransızların kulaklarına gitmemesi için azami gizliliğe dikkat edilmelidir. Muhtemel bir sızıntının yol açabileceği sonuçları hatırlatmaya bile gerek yoktur. Aynı şekilde her türlü faaliyet kesin bir gizlilik içinde yürütülmelidir."[2]

Ancak eski veya yeni istihbarat raporlarında sık sık meydana geldiği üzere bu istihbarat bilgisinin de çok önemli bir açığı olduğu ortaya çıktı. Rapordaki bütün o etkileyici ayrıntılara rağmen Port Lorient'teki filotilla

---

[2] a.g.e.

aslında Hindistan'a gitmiyordu. Hatta 1755 yılında Bengal'e asker taşıyan tek bir Fransız filosu yoktu. Nihayet Aralık 1756'da yola çıkan bir geminin rotası Hindistan'dı, ama onun varış noktası da Kalküta değil; Pondicherry'di.[3] Fakat doğru ya da yanlış, rapor ciddiye alınacak kadar ayrıntılıydı, dolayısıyla Port Lorient'ten önce süratle Londra'ya ve oradan Kalküta'ya iletildi. Vali Drake raporu alır almaz şehir surlarını yeniden inşa etmeye ve onarmaya başladı. Ancak Bengal Nevvabı bu faaliyetin derhâl durdurulmasını istedi. Bu gelişme hem Bengal halkı hem de Hindistan'daki Fransızlar için ölümcül sonuçlara yol açacak bir olaylar zincirini tetikledi.

Yöneticilerin Port Lorient'ten alınan istibaratı Kalküta'ya göndermesinden birkaç ay önce genç bir politikacı Doğu Hindistan Şirketi'nin aynı Meclis Salonu'na davet edilmişti. Bu kişi daha bir gün öncesine kadar Cornwall Kontluğu'nda milletvekiliydi, ancak seçimlere hile karıştığı gerekçesiyle görevden alınmıştı. Yöneticiler bu fırsatı değerlendirmekte tereddüt etmediler. Tıknaz, fazla konuşmayan ama son derece ihtiraslı ve olağanüstü denecek kadar güçlü genç adamı davet ettiler ve Robert Clive'a reddedemeyeceği bir teklifte bulundular.

Şirket merkezi kısa bir süre önce George dönemi mimarisiyle yeniden inşa edilmişti, ama hâlâ önünden geçenlerin dikkatinden kaçabiliyordu: Düz bir ön cephesi olan bina caddeden biraz içeride, demir parmaklıkların arkasında kalıyordu. Sadece iki katlıydı, o yüzden her iki tarafındaki yapılardan hayli alçaktı. Topu topu beş penceresi vardı. Dolayısıyla dünyanın en büyük, en zengin ve en karmaşık iş organizasyonu hâline gelen ve Kral'dan sonraki en büyük siyasi ve mali gücün merkezi olan bir şirket için olağanüstü mütevazı bir binaydı.

Ama bu gözlerden sakınma çabası tesadüfi değildi. Hindistan'da hiçbir şatafat gösterisinden kaçınmayan Şirket, operasyonlarının Londra ucunda zenginliğini elden geldiğince gözlerden uzak tutmaya çalışıyordu. Şirket 1621 yılında, yani kuruluşundan yirmi yıl sonra hâlâ altı kişilik bir daimî ekiple Yönetim Kurulu Başkanı Sir Thomas Smythe'in evinden yönetilmekteydi.[4] Leadenhall Caddesi'ndeki, dar cepheli, mütevazı ve birinci kat cephesi

[3] Daniel Baugh, *The Global Seven Years War, 1754–63*, New York, 2014, s. 462. John Keay, *The Honourable Company: A History of the English East India Company*, Londra, 1991, s. 111–12.

kalyon figürleriyle süslenmiş merkezine ise ancak 1648 yılında taşındı. 1698 yılında binanın önünden geçen bir kişi içeride kimlerin olduğunu sormuştu. "Büyük işler gören ve büyük tasarıları olan adamlar" diye cevap verilmişti kendisine.[5]

East India House adını taşıyan şirket merkezinin ön cephesinin paledyenle kaplanmasından kısa bir süre sonra binanın önünden geçen Portekizli bir seyyah 1731'de "muhteşem yapının caddeye bakan cephesinin taş kaplandığını, ancak ön cephenin çok dar olması nedeniyle, çok büyük bir arazinin içinde bulunan binanın görkemini belli etmediğini, ofis ve ambarların çok iyi tasarlandığını, kabul salonuyla komite salonunun her türlü gösterişten yoksun olduğunu" yazmıştı.[6] Doğu Hindistan Şirketi'nin o gücü düşünüldüğünde East India House'ın mütevazı görünümü son derece aldatıcıydı.

İçeride, giriş salonunun gerisinde ana yönetim bloğu bulunuyordu: Rafları kâğıt rulolarla, arşivlerle ve kayıtlarla dolu olan, deri kaplı binlerce defterin içine gömülmüş 300 memur, noter ve muhasebecinin çalıştığı bir dizi oda. Ayrıca çeşitli boyutlarda bir dizi komite odası. Bunların en büyüğü Meclis Salonu olarak bilinen yönetim kurulu salonuydu. Çok önemli toplantılar burada yapılıyor, Hindistan'a gönderilecek mektupların taslakları burada hazırlanıyor, Şirket'in her yıl düzenlediği otuz seferle gidecek ve gelecek kargo burada belirleniyor ve -o günlerde yıllık 1.25 ile 2 milyon sterlin arasında değişen- satışlar burada hesaplanıp değerlendiriliyordu.

1750'li yıllarda hayal bile edilemeyecek boyutlara ulaşan ve İngiltere'nin toplam 8 milyon sterlini bulan ithalatının 1 milyon sterlinlik kısmını tek başına gerçekleştiren bir iş bu odalardan idare ediliyordu. Sadece çay satışları yarım milyon sterlini buluyordu. Bu da yaklaşık 13 bin tonluk çay yaprağı ithalatı demekti. DHŞ'nin diğer gelir kaynakları güherçile, ipek, şatafatlı palamporlar (yatak örtüleri) ve yıllık ithalatı 30 milyon metre kareyi bulan lüks Hint pamuklularından oluşmaktaydı.[7] DHŞ hisselerinin 1708'deki

---

5 K. N. Chaudhuri, *The English East India Company in the 17th and 18th Centuries: A Pre-Modern Multinational Organisation*, Lahey, 1981, s. 29.
Sir William Foster, *The East India House: Its History and Associations*, London, 1924, s. 132–3.
Holden Furber, "Rival Empires of Trade in the Orient, 1600–1800", *Maritime India*, giriş, Sanjay Subrahmanyam, Yeni Delhi, 2004, s. 128–9; Tirthankar Roy, *East India Company: The World's Most Powerful Corporation*, Yeni Delhi, 2012, s. 116–17.

değeri 3.2 milyon sterlindi. 3.000 hissedar yıllık yüzde 8'lik bir kâr payı alıyordu. Her yıl ortalama 1.1 milyon sterlinlik hisse senedi alınıp satılıyordu.[8] DHŞ mali açıdan çok rahattı, bu sayede rahatça borçlanabiliyordu. Nitekim 1744'te borçları 6 milyon sterlini bulmuştu. Şirket, her yıl devlete çeyrek milyon sterlin vergi ödüyordu. Şirketin çalışma izni devlete verdiği 1 milyon sterlin borç karşılığında 1783 yılına kadar uzatılmış ve böylece Asya ile yürütülen kârlı ticaret tekeli en az bir otuz yıl daha garanti altına alınmıştı. Şirket on sekizinci yüzyıl şartlarına göre bir ekonomi devi ve dünyadaki en gelişmiş kapitalist organizasyondu.[9]

25 Mart 1755'te otuz yaşındaki Robert Clive ile ikinci kez anlaşma imzalayan yöneticilerin şirketi işte buydu. Anlaşma her iki taraf için de sürpriz olmuştu: Hindistan'da şirketin hizmetinde geçirdiği yıllar içinde 28 yaşına bile gelmeden hatırı sayılır bir servet yapan Clive daha on sekiz ay önce emekli olmuştu. Siyasete atılma niyetiyle Londra'ya dönmüş ve servetini kullanarak çürük bir seçim bölgesi satın almıştı. Ama Westminster'da işleri iyi gitmemişti: Clive önceki gün seçim bölgesindeki usulsüzlükler nedeniyle yapılan itirazlar üzerine "beklenmedik bir şekilde" Avam Kamarası'ndan atılmıştı. Whig hükûmetini devirmeye çalışan Toryler birkaç hafta süren dolaplardan, entrikalar ve at pazarlıklarından sonra 183'e karşı 207 oyla Clive'ın üyeliğini düşürmüştü.[10] Seçilmek uğruna servetinin büyük bir bölümünü rüşvetler dağıtarak tüketen Clive hem aşağılanmış hem işsiz kalmış hem de kasası boşalmıştı. Servetini geri almanın en iyi yolu Hindistan'da ikinci bir kariyer yapmaktı. Böylece gelecekte Parlamento'ya tekrar aday olabilirdi.

---

8 Tillman W. Nechtman, *Nabobs: Empire and Identity in Eighteenth Century Britain*, Cambridge, 2010.
Bu rakamları güncel karşılıkları: 1.25 ve 2 milyon sterlin=130 milyon ve 210 milyon sterlin; 1 milyon sterlin=105 milyon sterlin; 8 milyon sterlin=840 milyon sterlin; 3.2 milyon sterlin=336 milyon sterlin; 1.1 milyon sterlin=115 milyon sterlin; 6 milyon sterlin=630 milyon sterlin.
P. J. Marshall, "The British in Asia: Trade to Dominion, 1700–1765", P. J. Marshall (ed.), *The Oxford History of the British Empire*, cilt 2, *The Eighteenth Century*, Oxford, 1998, s. 267–9; Keith Feiling, *Warren Hastings*, London, 1954, s. 13; Burton Stein, "Eighteenth Century India: Another View", *Studies in History*, cilt 5, 1 n.s. (1989), s. 20.
George Forrest, *The Life of Lord Clive*, 2 cilt, Londra, 1918, cilt 1, s. 232–3; Percival Spear, *Master of Bengal: Clive and his India*, Londra, 1975, s. 62–3.

Ama bu kez yöneticiler hızlı hareket etti. Zira ilk seferinde Hindistan'a basit bir muhasebeci olarak giden Clive tamamen farklı bir alanda olağanüstü yetenekleri olduğunu göstermişti. Hiçbir askerî eğitimi, resmî askerlik geçmişi bulunmayan ve henüz yirmili yaşlarının ortalarında olan bu sert, çekingen ve utangaç genç muhasebeci Karnataka Savaşları'nın sürpriz yıldızı ve Dupleix'nin DHŞ'yi Hindistan'dan çıkarıp yerine Fransız Compagnie'yi geçirme rüyalarını engelleyen adam olmuştu. Kuzey Amerika'da Fransız savaş tamtamlarının tekrar çalmaya ve hem Britanya hem de Fransa'nın ateşli bir şekilde yeniden silahlanıp yeni bir savaşa hazırlandığı bir sırada yöneticiler Clive'ı Hindistan'a, bizzat kendisinin kurup eğiterek savaşa gönderdiği özel sepoy ordusunun başına göndermekte çok istekliydi.

Robert Clive, 29 Eylül 1725 tarihinde Moreton Say'e bağlı Shropshire köyündeki Styche Hall'da yerli eşraftan küçük bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Daha küçük yaşlarında olağanüstü yaramazlığıyla ve şiddet eğilimiyle dikkat çekmişti. Endişeli bir amcasının ifadesiyle, on beş yaşına geldiğinde "tam bir kavga bağımlısı hâline gelmiş, sinirliliği ve öfkesiyle en küçük bir fırsatta karşısındakinin üstüne uçan biri olup çıkıvermişti ..." Amca, onu sakinleştirmek için elimden geleni yapıyordum," diyordu, "ona uysallık, yardımseverlik ve sabır gibi değerli nitelikleri aşılamaya çalıştım."[11] Ama nafileydi: Uysallık, yardımseverlik ve sabır Clive'ın yanına hayatı boyunca hiç uğramadı. Aksine, ergenlik yaşına geldiğinde köyün başına bela olup çıktı. Market Drayton'da "camlarının indirilmesinden korkarak tir tir titreyen dükkân sahiplerine şantaj yapıyor; yolun kenarındaki dereden akan suyun önüne yatıp kendisine karşı koyan dükkân sahiplerinin dükkânlarına çevirerek su basmasına yol açıyordu".[12]

Clive on yedi yaşına geldiğinde babası oğlunun Kilise'ye girmek için fazla aksi ve huysuz, hukuk alanına girmek içinse fazla asabi ve sabırsız olduğuna karar verdi. Neyse ki Richard Clive DHŞ yöneticilerinden birini tanıyordu. Robert Doğu Hindistan Şirketi'nin kapısında ilk kez 15 Aralık 1742'de göründü ve resmen en alt rütbeden "Kâtip" atandı. Üç ay sonra yani 10 Mart 1743'te Hindistan'a giden gemiye bindi.

---

[11] Mark Bence-Jones, *Clive of India*, Londra, 1974, s. 3; A. M. Davies, *Clive of Plassey*, Londra, 1939, s. 7.
Forrest, *The Life of Lord Clive*, cilt 1, s. 4–5.

İyi bir başlangıç yapamadı. Yolda, Brezilya açıklarında valizlerinin çoğunu kaybetti, sonra güverteden denize düştü, az kalsın boğuluyordu. Şans eseri bir denizci kendisini fark etti ve ip atarak kurtardı. Madras'a vardığında ne yapacağını bilmiyordu: Kimseleri tanımıyor, alelade biri gibi muamele görüyor ve yardım isteyecek birilerini bulamıyordu. Bir başına kalmıştı. Arada bir kâtip arkadaşlarıyla dalaşıyor, yumruk yumruğa kavga ediyordu. Bir defasında St. George Kalesi'ndeki sekretere hakaret edince Vali tarafından uyarılmış ve özür dilemesi istenmişti. Yapayalnızdı, evini özlüyordu ve sefil bir durumdaydı. Bir zaman sonra Hindistan'dan nefret etmeye başladı ve bu nefret hiçbir zaman yakasını bırakmadı. Birinci yılın sonunda iyice depresyona girdiği bir sırada evine gönderdiği bir mektupta, "Ülkemden ayrıldığımdan beri bir günüm bile huzurlu geçmedi." diye yazmıştı. Bir yıl sonunda daha iyi bir çıkış yolu bulamayınca içindeki şiddeti kendisine yöneltti ve intihara kalkıştı.

Madras'tan gönderilen mektupların bir tekinde bile Hindistan'ın güzelliklerinden söz edilmemekte, gördüğü şeyler üzerine tek bir kelime etmemektedir. Hatta Hintlilerin dilini öğrenmek için bile en ufak bir istek duyar gibi görünmemektedir. Clive bu ülkeyi sevmiyordu, güzelliklerine, tarihine, dinlerine ve uygarlıklarına en ufak bir ilgi duymuyordu. Ayrım yapmaksızın "tembel, uyuşuk, cahil ve korkak" olarak nitelediği insanları küçümsüyordu.[13] 1745'te eve gönderdiği bir mektupta, "Sadece sevgili ana vatanımı düşünüyorum." diyordu. En başından itibaren rakiplerini gözleyen bir sokak dövüşçüsü gibi davranıyor, beklenmedik fırsatlar kolluyor, büyük riskler alıyor, nefes kesen bir cesaret sergiliyordu. Pervasızlığa varan bir cüretkârlığı vardı. Bu cüretkârlığıyla karşısındaki üzerinde karanlık bir çekim gücü yaratıyordu.

Clive'ın yetenekleri 1746 yılındaki Fransız taarruzuyla Madras işgali sırasında açığa çıktı. Dupleix'nin birlikleri şehre girdiğinde o da Madras'taydı. Fransızlara karşı silah çekmeyeceğine dair verdiği sözü çiğnedi ve gece yarısı Fransız devriyeleri atlatıp gizlice şehirden çıkarak Coromandel sahilindeki daha küçük İngiliz yerleşimi olan St. David Kalesi'ne gitti. "Yaşlı Horoz" lakabıyla bilinen Stringer Lawrence adlı kaba ve iri yarı bir İngiliz'den dövüş eğitimi aldı. Lawrence daha önce Fontenoy'da Fransızlara ve Culledon

[13] Feiling, *Warren Hastings*, s. 31.

Moor'da Bonnie Prens Charlie'nin Jakobitlerine karşı savaşmış biriydi. İki huysuz ve açık sözlü adam iyi anlaştılar. Nitekim Clive'daki potansiyeli ilk gören Lawrence oldu. Dupleix'nin 1740'ların sonlarında sepoy alaylarını nevvablara kiraladığı sıralarda Clive da "askerî alanda" yetenek vadetmeye başlamış, yavaş yavaş yükselerek bir Piyade Bölüğü'nde komutanlık rütbesine kadar yükselmişti. Agresif cüretkârlığı ve risk alma arzusu ömrü boyunca onu diğerlerinden ayıran başlıca özelliği olacaktı.

İşte bu noktada, Stringer Lawrence'ın da teşvikiyle Madras yetkilileri Fransızları taklit etmeye ve ilk kez kendi -ilk başlangıçta esas olarak Telugu dili konuşan- sepoylarını eğitmeye, onlara Avrupa sahra topçusu desteğinde ve piyade düzeninde savaşma talimleri vermeye başladı. Sepoyların sayısı uzun yıllar birkaç yüzü geçmedi, hatta doğru dürüst üniformaları bile olmadı. Amatörce ve acemice savaşıyorlardı: Clive 1750'lü yılların ortalarında yazdığı bir mektupta Karnataka Savaşlarının ilk yıllarını anlatırken, "O günlerde savaş konusunda çok cahildik." diyecekti.

Clive kendini ilk kez 26 Ağustos 1751'de, 200 Avrupalı ve 300 sepoydan oluşan bir kuvvetle Karnataka Nevvablarından birinin başkenti olan Arcot'taki kuşatmayı kırmak üzere sel gibi yağan muson yağmurları altında gönüllü olarak gittiği savaşta gösterdi. Bir fırtınanın tam ortasında saldırıya geçerek Fransızlarla müttefiklerini hazırlıksız yakaladı ve kale kapılarına Nevvabın Babürlü renklerini astı. Clive bu zaferiyle Şirket'in gerek o güne kadar kendilerini devamlı hezimete uğratan Hint birlikleriyle, gerekse daha birkaç yıl öncesine kadar modern piyade ve sahra topçusu tekniklerinin Hint süvari orduları karşısında neler yapabileceğini ilk gösteren Fransızlarla rahatça baş edebileceğini kanıtladı. Bu olay Şirket'in Hindistan'da kendine güveninin artmasında dönüm noktası oldu.[14]

Profesyonel askerî uzmanlar, bu amatör askeri yoklamış ve "şansından dolayı ona gıpta etmekle birlikte askerlik sanatı konusundaki bilgisine hayran kalmadıkları" sonucuna varmışlardı.[15] Ama Clive'ın art arta elde ettiği başarılar başka şey söylüyordu. Bir asker olarak Clive'ın en gözde stratejisi sürat ve sürprizdi. On sekizinci yüzyıl Hindistanı'nda savaş acelesiz, centilmenlik gerektiren ve şekilci bir olaydı, yani bir saldırı eylemin-

[14] Sir Penderel Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, Londra, 1989, s. 29. Spear, *Master of Bengal*, s. 61.

den çok sofistike bir satranç oyununa benziyordu: Rüşvet ve müzakere genelde biçimsel taarruzlardan daha önemli bir rol oynardı; ordular satın alınabilir veya generaller kendilerine ödeme yapanların tarafına geçebilirdi. Clive da gerektiği durumlarda bu oyunlara başvurdu, ama gerektiğinde karşı tarafa en acımasız ve en büyük kuvvetle saldırmaktan, birliklerini muson yağmurunun altında cebri yürüyüşe zorlamaktan, sürpriz pusular atmaktan ve gecenin karanlığında veya yoğun sisin içinde taarruz etmekten de çekinmedi.

Clive en büyük başarısını 1752 yılında elde etti ve Madras'a yönelik bir saldırı tehdidini bertaraf etti. Clive ve Stringer Lawrence daha sonra taarruza geçerek Karnataka çevresinde bir dizi küçük çatışmaya girdiler ve Arcot ve Trichinopoly'yi İngilizler ve müttefikleri Nevvab Muhammet Ali adına emniyet altına aldılar. Bu arada Fransızların parası tükenmeye başlamış, Hint askerlerinin maaşlarını ödeyemez hâle gelmişlerdi.[16] Fransız Compagnie'nin kurucusunun yeğeni olan Fransız komutan Jacques Law 13 Haziran 1752'de Tamil Vişnuizminin kadim merkezi olan Srirangam'daki muhteşem ada tapınağının dışında Clive ve Lawrence'a teslim oldu. Yedi yüz seksen beş Fransız ve 2.000 Compagnie sepoyu esir alındı.

Dublex'nin ihtiraslarına ezici bir darbe indirilmişti: Sekreteri Ananda Ranga Pillai'nin anlattıklarına göre, Dupleix haberi alınca "ne Pazar ayinine katılabilmiş ne de yemek yiyebilmişti". Dupleix bu olaydan kısa bir süre sonra kovuldu ve onuru kırılmış bir şekilde Fransa'ya geri gönderildi.[17] Buna karşılık Clive, Madras'a bir kahraman olarak döndü. Clive'ın babası gönderdiği tebrik mektubunda, Hindistan'da elden geldiğince çabuk bir şekilde servet yapmasını söylüyordu: "Başarıların ve kahramanlıkların bütün ülkede konuşuluyor." diye yazıyordu, "Şirketten ayrılmadan önce cebini doldurmaya ve elindeki fırsatı değerlendirmeye bak."[18] Aslında Clive'ın bu konuda cesaretlendirilmeye hiç ihtiyacı yoktu. Başarılarının ödülü olarak kendisine Komiserlikte hayli ballı bir konum olan levazım müdürlüğü verilmişti. Bu

---

[16] Bruce Lenman, *Britain's Colonial Wars, 1688–1783*, Harlow, 2001, s. 99–100. Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 30–1; Baugh, *The Global Seven Years War*, s. 67; G. J. Bryant, *Emergence of British Power Power in India 1600–1784: A Grand Strategic Interpretation*, Woodbridge, 2013, s. 59; Forrest, *The Life of Lord Clive*, cilt 1, s. 194–201; Bence-Jones, *Clive of India*, s. 65–7.

Forrest, *The Life of Lord Clive*, vol. 1, s. 218.

sayede komisyonlardan kısa bir zamanda 40.000 sterlin* gibi bir dev bir servet edindi.

Clive 18 Şubat 1753'te Kraliyet Astronomu Nevil'in görenleri hayran bırakan kız kardeşi Margaret Maskelyne ile Fort St. George'taki St. Mary's Kilisesi'nde** evlendi. Çift ertesi ay yani 23 Mart'ta *Bombay Castle* gemisiyle İngiltere'ye doğru yola çıktı. Bir daha Hindistan'a dönmeye niyetleri yoktu. Clive, Londra'ya varır varmaz çabucak ailesinin borçlarını ödedi -rivayete göre babası "Bob artık bir süt çocuğu değil." demişti- ve Parlamento'ya girebilmek için epey para harcadı. Fakat Cornwall'da çürük bir seçim bölgesini satın almaya başarmasına rağmen kariyeri kısa zamanda parti içi entrikaların kayalıklarına çarparak enkaza döndü ve aradan sadece on sekiz ay geçmesine rağmen Hindistan'a geri dönerek ikinci bir servet yapması gerektiğine karar verdi.

O sıralarda büyük bir Fransız saldırısının eli kulağındaydı, dolayısıyla hizmetine fena hâlde ihtiyaç vardı. Clive, sivil ve askerî hizmetler arasında gidip gelen pozisyonunu da yansıtan bir şekilde Madras vali yardımcılığına atandı ve ayrıca kendisine orduda askerî bir rütbe verildi: Sadece Hindistan'da geçerli olmak üzere kraliyet yarbaylığı rütbesi aldı.[19] Şirketin gaza getirdiği bakanlar, Fransa'nın Hindistan'da yapmakta olduğu kuvvet yığınağı ve İngilizlerin bu kuvvetle başa çıkmasının mümkün olmadığı haberleri karşısında paniğe kapılmıştı. Bu iş birçok milletvekilini de doğrudan ilgilendiriyordu, zira çoğu Doğu Hindistan hisselerine ciddi paralar yatırmıştı.*** Hindistan'da

---

Bugünkü değeri 4 milyon sterlinin üzerinde.

Dava Sobel'in çok satan *Longitude: The Storyof a Lone Gneius Who Solved the Greatest Scientific Problem of His Time*, Londra, 1995 adlı eserinin kötü adamı tabii ki Rahip Nevil Maskelyne idi. Bir eleştirmenin deyişişle, Maskelyne burada "Cambridge eğitimli aptal ama kıskanç ve snob bir din adamı olarak resmediliyordu. Elitist biri olan ve astronomiyi mekanik yaratıcılığın önüne koyan Maskelyne, Yokshire'da doğu Lincolnshire'da büyüyen [kitabın kahramanı John] Harrison'a ön yargıyla bakıyordu. Kıskanç, ufak tefek ve itici biri olan bu kişi potansiyel kişisel kazanımları tarafsız yargıların önünde tutardı."

a.g.e., s. 233.

Doğu Hindistan Şirketi yönetici ve memurlarının cömert hisse senetleri dışında sundukları değerli bir şey daha vardı, o da politikacılarla bağlantıları sayesinde Hindistan'daki kazançlı mevkilere yakınlarını yerleştirebilme imkânıydı. Milletvekillerinin DHŞ'nin etrafında dolaşmasının ve onu korumak üzere Kraliyet Donanması'yla İngiliz ordu birliklerini harekete geçirmelerinin diğer bir nedeni işte buydu.

önemli çıkarları olan kabine üyesi Lord Holderness meslektaşı Lord Albemarle'ye İngiliz hükûmetinin, "dünyanın bu köşesinde askerî üstünlüğü asla Fransızlara kaptırmaması gerektiğini" söylemişti. DHŞ'nin özel ordusunu desteklemek üzere Amiral Watson komutasında bir kraliyet donanması filosu ile Fransızların gönderdiği düşünülen alayı geri püskürtmek üzere bir düzenli İngiliz ordu birliği kısa bir süre sonra yola çıktı.[20] Bir ay sonra Clive da ayrı bir filotillayla denize açıldı. Cebinde Hindistan'a ulaşır ulaşmaz birliklerin başına geçeceğini bildiren bir kraliyet fermanı vardı.

Clive'ın politikacı olma hırsını yerle bir edip servetini yiyip bitiren ve onu tekrar Şirket'in kollarına dönmeye zorlayan koşullar tamamen tesadüf eseriydi. Ama bu tesadüflerin ciddi ve geniş sonuçları oldu. Olayların sonraki birkaç aydaki gelişimini yönlendiren ve doğrudan dünya tarihinin en tuhaf gelişmelerinden birinin yaşanmasına yol açan şey Clive'ın aşırı saldırganlığı ve pervasızlık noktasına varan cüretkârlığı oldu: Merkezi Londra'da küçük bir binadan ibaret olan bir ticaret şirketi bir zamanların heybetli Babürlü İmparatorluğu'nu yenilgiye uğrattı, varlıklarını gasp etti ve iktidarı elinden aldı.

"Kalküta," diye yazıyordu Clive birkaç yıl sonra, "Kâinattaki en harika yerlerden biri ... Anlatılamayacak kadar açgözlü ve zengin."[21]

Clive'ın gemisi *Stretham* 1755 yılının Eylül ayında Hindistan'a ulaştı. Job Charnock'un daha altı yıl önce kurduğu çamurla kaplı ticaret merkezi nedeniyle İngilizlerin Bengal'deki köprübaşı tanınmayacak kadar değişmişti. Charnock'un gelini hâlâ Kalküta'da yaşıyordu, onun dışında şehrin kurucusuna tanıdık gelen hiçbir şey kalmamıştı.[22]

Kalküta, Charnock'un ölümünden sonra hızla büyüyerek Şirket'in en güzel denizaşırı ticaret merkezlerinden biri hâline gelmişti: DHŞ'nin Hindistan'daki en önemli ticaret üssü ve İngiliz tekstil ithalatının başlıca kaynağıydı. Hatta DHŞ'nin Asya'dan gerçekleştirdiği ihracatın yüzde 60'ı artık

---

[20] P. J. Marshall, *The Making and Unmaking of Empires: Britain, India and America c. 1750–1783*, Oxford, 2005, s. 84–5.
Alıntı John Keay, *India Discovered*, Londra, 1981, s. 21.
Feiling, *Warren Hastings*, p. 10.

Kalküta'dan geçiyordu.[23] DHŞ bu ihracat karşılığında Bengal'e her yıl 180.000 sterlin* aktarıyordu. Bu miktarın yüzde 74'ü altın ve gümüş külçelerle ödeniyordu.[24]

Şehir bu devasa nakit akışı sayesinde baştan aşağı değişmişti: Tahkimatlar, rıhtımlar ve arı peteği gibi örülmüş antrepolar Sunderbans ormanlarına doğru nehrin kıyısı boyunca beş kilometre kadar uzanıyordu. Şehrin ufuk çizgisi William Kalesi'nin alçak kale duvarlarıyla ve bir dizi yepyeni "Grek tarzı" yapılarla örülmüştü: Roger Drake'in Valilik Malikânesi, bir okul, tiyatro, St. Anne Protestan kilisesi, Ermenilerin St. Nazareth kilisesi, bir hastane, bir hapishane, büyük içme suyu deposu ve giderek büyüyen mezarlık.

Bazı tahminler rakamı ikiye katlasa da - Kalküta'da tahminen 200.000 kişi yaşıyordu. Bunların 1.000 kadarı Avrupalılardı. Şehir rıhtımları pazarlar gibi kalabalık ve üst üsteydi. Bu rıhtımlara her yıl nehrin yukarısındaki Babürlü limanı Hughli'nin tam iki katı gemi yanaşıyordu. Meyhaneler her daim Kalküta'nın ünlü umumhanelerine gitmeden önce kederlerini içerek atan kaptanlar, lostromolar, miçolar ve serdümenlerle doluydu.

---

[23] Marshall, *The Making and Unmaking of Empires*, s. 148.
Bugünkü değeri yaklaşık 19 milyon sterlin.
Brijen K. Gupta, *Sirajuddaullah and the East India Company, 1756–7*, Leiden, 1966, s. 14. Fakat on sekizinci yüzyılda Bengal'in asıl külçe ithalatçıları hâlâ Avrupalılar değil, Asyalılardı. 1750'li ve 60'lı yıllarda Bengal'de yaşayan DHŞ yetkililerinden biri Benal'deki asıl büyük külçe ithalatçılarının Avrupalılardan çok Asyalı tüccarlar olduğunu ve bunların değerli metal ithalatının Avrupalılarınkini kat kat geçtiğini yazmaktadır. Başka bir Şirket yetkilisi yani Luke Scrafton da bu gözlemciyi doğrulamaktadır. Bkz. Sushil Chaudhury, *Companies Commerce and Merchants: Bengal in the Pre-Colonial Era*, Oxford, 2017, s. 389–95. Richard Eaton'a göre "Asyalı tüccarlar -özellikle de Gucaratlılar, Ermeniler ve Pencaplılar- on sekizinci yüzyılın sonlarında bile Bengal'in ticari ekonomisinde Avrupalılara göre daha büyük pay sahibiydi." Eaton gerek Asyalı gerekse Avrupalı tüccarların mamul tekstil ürünü karşılığında deltaya ciddi miktarlarda gümüş getirdiğini ve bunların paraya çevrilerek tarım cephesine ve dolayısıyla yerel ekonomiye sokulduğunu söylemektedir. Eaton, Babürlü belgelerine dayanarak Bengal deltası, uzun vadede genişleyen tarım cephesi ve on sekizinci yüzyılda nehirlerin değişen rotaları ve Babürlü hükümdarların bu sayede verimli ve zengin bir pirinç tarım alanı oluşturma sürecini, bu süreç nedeniyle Şirket'in on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar Bengal'e müdahalede yaşadığı güçlükleri anlatmaktadır. Bkz. Richard M. Eaton, *Essays on Islam and Indian History*, Oxford, 2000, s. 263.

Nehir kıyısından içerilere ilerlendiğinde, her yerde Avrupalılara ait geniş, havalı, lüks, parlak beyaz boyalı, geniş verandalı binalar, ahır blokları ve geniş bahçeler göze çarpıyordu. Kalküta en parlak günlerinde dahi planlı bir şehir olmamıştı: Mrs. Jemima Kindersley şehrin "inanılmayacak kadar biçimsiz ve düzensiz olduğunu, âdeta bütün evler havaya atılmış da rastgele oldukları yerlere düşmüş gibi göründüğünü; insanların habire binalar yaptığını; bir parça arazi bulanın kendi keyfine ve kafasına göre bina diktiğini, şehrin görüntüsünü veya düzenini bozup bozmadığını umursamadığını" söylüyordu.[25] Evet, her yerde karmaşa vardı belki, ama aynı zamanda olağanüstü bir refah da vardı.

Kalküta ticaretinden devasa gelirler elde ediliyor ve bu gelir sürekli büyüyordu, ama Hintlileri Şirket'in sahip olduğu bu şehre asıl çeken şey güvenliğiydi. Karnataka Savaşları'nın güneyi yerle bir ettiği 1740'lı yıllarda Marathalar Bengal'e bütün acımasızlıklarıyla saldırmış, Bengal'deki Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin tahminlerine göre 400.000'e yakın insan öldürmüşlerdi.[26] Maratha lideri Bhonsle'nin generallerinden Bhaskar Pandit 1750'de Bengal'e bu kez 20.000 süvariyle baskınlar düzenlemişti. Süvariler gece baskınları yapmış, nevvabın kampını yağmalamış ve konvoyları talan ederek erzaklarına el koymuşlardı. Marathalar geçtikleri yerleri ve ekinleri yakıp yıkarak tahılın düşman eline geçmesini engelliyorlardı. Dolayısıyla erzak sıkıntısı çeken nevvabın ordusu giderek zayıflıyordu. Şirket temsilcileri ana vatana gönderdikleri mektuplarda bu duruma sık sık dikkat çekiyorlardı.[27] Bardwan Mihracesi'nin Danışmanı Vaneshwar Vidyalankar, Maratha-

---

[25] Mrs Jemima Kindersley, *Letters from the East Indies*, Londra, 1777, s. 17. Bu dönemin Kalküta'sını anlatan diğer bir güzel eser, Farhat Hasan, "Calcutta in the Early Eighteenth Century", J. S. Grewal, *Calcutta: Foundation and Development of a Colonial Metropolis*, Yeni Delhi, 1991, ve Rajat Datta, "From Medieval to Colonial: Markets, Territoriality and the Transition in Eighteenth-Century Bengal", *Medieval History Journal*, cilt 2, no. 1 (1999).

K. N. Chaudhuri, *The Trading World of Asia and the English East India Company 1660–1760*, Cambridge, 1978, s. 253.

Kaushik Roy, "Military Synthesis in South Asia: Armies, Warfare, and Indian Society, *c.*1740–1849", *Journal of Military History*, cilt 69, no. 3 (Temmuz 2005), s. 651–90; V. G. Dighe and S. N. Qanungo, "Administrative and Military System of the Marathas", R. C. Majumdar ve V. G. Dighe (eds), *The Maratha Supremacy*, Mumbai, 1977, s. 567–8; Jadunath Sarkar, *Fall of the Mughal Empire, 1789–1803*, 4 cilt, 1950; yeniden basım, Yeni Delhi, 1992, s. 85. İngiliz temsilcilerin kayıtları yaşanan anarşiyi

ların "acımasız olduğunu, kadın ve çocukları, Brahmanları ve yoksulları katlettiğini, insaf nedir bilmediklerini, buldukları her şeyi yağmalayıp her türlü günahı işlediklerini; gittikleri yerlere felaket götürdüklerini ve Bengal köylülerini [uğursuz] bir kuyruklu yıldız gibi yok ettiklerini" yazıyordu.[28]

Bengalli şair Ganga Ram, *Maharashta Purana* adlı eserinde yaşanan terörün eksiksiz bir resmini çizmekteydi. "Dünyanın insanları günahla doluydu," diye yazıyordu, "ne Rama'ya ne de Krişna'ya tapan vardı. İnsanlar gece gündüz başkalarının karılarıyla düşüp kalkıyordu." Sonra, Şiva'nın Nandi'ye Maratha Kralı Şahu'nun bedenine girme emri verdiğini söylüyordu. "Söyle ona, ajanlarını göndersin ve günahkârlarla kötülük yapanlar cezalandırılsın."[29] Kısa bir süre sonra:

> Bargiler [Marathalar] köyleri yağmalamaya ve halk dehşet içinde kaçışmaya başladı. Brahman bilgeler kaçtı, kaçarken yanlarında elyazmalarını da götürdü; sarraflar altınlarını ve terazini alıp kaçtı; ve balıkçılar da ağlarını ve oltalarını - hepsi kaçtı. İnsanlar dört bir yana kaçıştı; kim bilebilir ki sayılarını?
>
> Köylerde Bargilerin adını duyan herkes kaçtı. Daha önce yola adımını bile atmamış ailelerinin kadınları başlarında sepetleriyle Bargilerden kaçtı. Servetlerini kılıçlarıyla kazanan toprak sahibi Rajputlar kılıçlarını bırakıp kaçtı. Sadular ve keşişler tahtırevanlarına binip kaçtı. Yükleri de tahtırevancıların omuzlarındaydı ve birçok çiftçi ertesi yılın tohumlarını öküzlerine, sabanları omuzlarına yükleyip kaçtı ve yürüyemez hâldeki hamile kadınlar, yollarda sancılar çekti ve yollarda doğurdu.
>
> Yolda birileri vardı, gelen geçene Bargilerin nerede olduğunu soruyorlardı. Herkes aynı cevabı veriyordu - Kendi gözlerimle görmedim, diyordu. Ama herkesin kaçtığını gördüm, ben de kaçıyorum.
>
> Sonra aniden Bargiler göründü ve naralar atarak tarladaki insanların etraflarını sardı. Altınlarını ve gümüşlerini zorla aldı, diğerlerine dokunmadı. Bazılarının ellerini kestiler, bazılarının da burunlarını ve kulaklarını; bazılarını düşünmeden öldürdüler. Güzel kadınları, kaçmaya çalışanları ellerinden ve boyunlarından bağladılar ve sürükleyip götürdüler, tecavüze uğrayan kadınlar yardım için

---

grafiklerle anlatmaktaydı: "The Marathas are plundering Birbhum (1742) which has put a stop to all businesses, the merchants and weavers flying whenever they can." Bazı raporların alındığı kaynak, Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*, cilt 1, s. 43.

Alıntı, Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*, cilt 1, s. 44.

Velcheru Narayana Rao, David Shulman ve Sanjay Subrahmanyam, *Textures of Time: Writing History in South India 1600–1800*, New York, 2003, s. 236–7.

yalvardı. Bargiler ancak bütün bu suçları, bütün bu günahları ve vahşice eylemleri bitirince kadınları bıraktı.

Tarlaları yağmaladıktan sonra köylere girdiler ve evleri ateşe verdiler. Ahşap evler, saman kulübeler ve tapınaklar - küçük büyük demeden hepsini yaktılar. Köyleri yakıp yıktılar ve her yeri talan ettiler. Bazılarının ellerini arkadan bağladılar, bazılarını yerlere savurdular ve yerdeyken ayakkabılarıyla tekmelediler. Sürekli "Bize rupi verin, bize rupi verin, bize rupi verin" diye bağırıyorlardı. Rupi bulamayınca ya kurbanlarının burun deliklerini suyla doldurdular ya da su tanklarında boğdular. Para isteyip de alamayınca erkekleri öldürdüler ... Ahşap evler, samandan kulübeler, Vişnu-*mandapaları*, küçük büyük demeden hepsini yaktılar ... Brahmanları, Vişnavaları ve *sannyasi*leri gördükleri yerde öldürdüler, inekleri ve kadınları sürüler hâlinde katlettiler.[30]

Bengal'in kâbusu Şirket için ciddi bir fırsat kapısı oldu. Maratha süvarisi eğitimli piyade ve topçu karşısında etkisiz kalıyordu.[31] Özellikle Kalküta, Maratha süvarisini uzak tutmak için Şirket tarafından özel olarak kazılan derin bir savunma hendeğiyle korunuyordu. Marathalardan kaçarak yerlerinden olan Bengalliler güvende olacaklarını düşündükleri şehre akın ediyordu, hatta bu yüzden şehrin nüfusu üçe katlanmıştı. Bu dönemde Bengal'i ziyaret eden Abdülkerim adlı Keşmirli bir askere göre Marathalar Hooghly boyundaki Avrupa istihkâmlarına saldırmamaya özen gösteriyordu: "Avrupalı askerler dünyadaki bütün ülkelerin askerlerinden daha üstün," diye yazıyordu Abdülkerim, "o yüzden Marathalar her türlü zenginliğine ve ciddi tahkimatları olmamasına rağmen Kalküta konusunda dikkatli davranıyorlar. Şehirdeki Avrupalı sayısı çok az olmasına ve her yer çekirgeler ve karıncalar gibi Maratha kaynamasına rağmen buraya asla saldırmıyorlar çünkü Avru-

---

[30] John R. McLane, *Land and Local Kingship in Eighteenth-Century Bengal*, Cambridge, 1993, s. 163–5; *The Maharahtra Purana: An Eighteenth Century Bengali Historical Text*, çev. ve ed. Edward C. Dimock Jr ve Pratul Chandra Gupta, Honolulu, 1965, s. 28–32. Ganga Ram'ın anlatımlarını doğrulayan daha birçok öykü mevcuttur. Örneğin tarihçiler Salimullah ve Gulam Hüseyin Han da bu anlatımları doğrulamakta ve "*Bargiler* yüzlerce insanın kulaklarını, burunlarını ve ellerini kestiler ve onları işkencelerden geçirip katlettiler – ağızlarına toprak doldurdular ve parçaladılar" (ya da kadınlarına tecavüz ettiler); bkz. Sarkar, Fall of the Mughal Empire, cilt. I, s. 44. Sarkar, Vidyalankar'ın anlatısından uzun bir alıntı yapar. Yine, Chandernagar'daki Fransız yerleşimiyle Kalküta'daki İngiliz yerleşiminden gönderilen mektuplar da aynı işkence ve katliam öykülerini anlatır.

Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*, cilt 1, s. 8.

palıların güçlerini birleştirip karşılık vermesinden korkuyorlar. Avrupalıların elinde bol miktarda top ve tüfek var."[32]

Şehre göç edenler arasında ilerde Nabakrişna Deb ve Ramdulal Dey gibi gösterişli hanedanlıkları kuracak olan mülteciler de vardı.[33] Ama bu insanları çeken tek şey şehrin güvenliği değildi. Kalküta çoktandır bir özel girişim cennetine dönüşmüş, sadece Bengalli tekstil tüccarlarını ve tefecileri değil, aynı zamanda işleri için güvenli ve korunaklı bir ortam arayan Parsis, Gucarat ve Mervarili girişimcilerle iş çevreleri için de bir çekim merkezi hâline gelmişti.[34] Bu büyük Hintli nüfusun arasında tek derdi Nevvabın vergi ağından kurtulmak olan birçok zengin tüccar da vardı. Bazıları da İngiliz filosunun koruması altında İran'la, Körfez ülkeleriyle ve Malakka Boğazı üzerinden Çin'le ticaret yapmaya çalışmaktaydı.[35] Şehirdeki hukuki sistem, ticaretin devlet destekli İngiliz yasaları ve resmî ticari sözleşmeler çerçevesinde yapılması burayı bütün Asyalı tüccar ve bankerler için çekim merkezi yapıyordu.[36]

Sonuç olarak 1756 yılı itibarıyla şehirde çok renkli ve çok dilli bir toplumsal yapı vardı: Bir tarafta Bengalliler, Hindu ve Jain Mervari bankerler, diğer tarafta Portekizliler, Ermeniler, İranlılar, Almanlar, İsveçliler ve Hollandalılar vardı. İlk nüfus sayımlarına bakılırsa, saat üreticilerinden ressamlara, hamur işi imalatçılarından, kuyumculara, müteahhitlerden perukacılara kadar her türlü meslekten insan vardı.

Siyah Şehir -sayısız tapınakları, camileri ve sebze pazarlarıyla Hintlilerin yaşadığı mahalleler- Beyaz Şehre göre daha karışık, pis ve çamurluydu. Yine de Asya'nın çeşitli yerlerinden gelenler şehirden büyük bir hayranlıkla bah-

---

[32] Francis Gladwin, çev., *The Memoirs of Khojeh Abdulkurreem*, Külküta, 1788, s. 147–8. Roy, *East India Company*, s. 165.

a.g.e., s. 25, 141-2, 165-7.

C. A. Bayly, *Indian Society and the Making of the British Empire*, Cambridge, 1988, s. 49. Roy, *East India Company*, s. 23. Kalküta'nın Hintli tüccarlar açısından bir tür korunaklı vergi cenneti olarak görülmesinin sakıncası, bu tüccarların sadece Kalküta'da iş yapmayıp, doğu ve kuzey Hindistan'daki çok geniş tüccarlar ve tedarikçiler ağına bağımlı olmalarıydı. Kalküta'nın büyüyen bir liman olma özelliği ve Şirket'in büyük serveti onu bir yandan çekim merkezi yaparken, diğer yandan geç dönem Babürlü ekonomisinin birçok sektörüne de bağımlı hâle getiriyordu. Belli bir "hukuk sistemi"nin bulunduğu tek şehir Kalküta değildi, dolayısıyla Roy'un bu anlamda Şirket'i çok farklı bir yere koyması abartılı bir yaklaşım olabilir.

sediyorlardı. Seyyid Abdüllatif Şuştari isimli seçkin bir İranlı seyyaha göre "Kalküta, artık sadece Hollanda gemilerinin uğradığı Hoogly'nin yerini almış. [Beyaz Şehir]'de birçok 2-3 katlı taş, tuğla ve dış cephesi sıvalı, boyalı ve mermer gibi renkli bina bulunuyor"du.

> Evler yol kenarına sıralanmış, yoldan geçenler içeride olup bitenleri rahatlıkla görebiliyor. Geceleri alt ve üst katlarda gazyağı lambaları yanıyor ve bunlar hoş bir görüntü yaratıyor. Kimsenin soyguncu veya hırsız gibi bir korkusu yok, kimse size nerden geliyorsun, nereye gidiyorsun, diye sormuyor. Avrupa'dan, Çin'den ve Yeni Dünya'dan gelen gemiler değerli eşyalarla ve güzel kumaşlarla dolu. Kadife, saten, porselen ve cam eşyalar artık sıradan yaşamın bir parçası hâline gelmiş. Kalküta limanında aynı anda 1.000'den fazla küçüklü büyüklü gemi demirliyor. Kaptanlar gelişte ve gidişte toplarını ateşliyorlar ...[37]

Şuştari İngilizlerin bütün kötülüklerine rağmen yeteneği takdir ettiklerini ve ödüllendirdiklerini yazıyordu: "İngilizler kimseyi keyfî olarak işten atmazlar," diyordu, "yetenekli biri bizzat kendi isteğiyle ayrılıncaya veya emekli oluncaya kadar çalışır. Ama daha da önemlisi Müslümanlarla Hinduların bütün bayram kutlamalarına ve törenlerine katılırlar, halkla iç içe olurlar. Hangi dinden olursa olsun bilim insanlarına büyük saygı duyarlar."

Hintli kadınların Avrupalı erkeklerle evlenmesi pek hoş karşılanmasa da evliliklerin yaygın olduğunu yazıyordu: "İngilizler evlendikleri yozlaşmış Müslümanların, kötü Hinduların veya geleceği olmayan kimselerin kadınlarının dinlerine karışmazlar veya onları *purdah*larını (başörtüsü, perdelerini) çıkarmaya zorlamazlar; bu evlilikten doğan erkek çocuk 4 yaşına geldiğinde annesinden alınır ve eğitilmek üzere İngiltere'ye gönderilir."

> İngilizler sakal ve bıyık bırakmazlar ve saçlarını domuz kuyruğu şeklinde örerler. Saçları beyaz görünsün, gençlerle yaşlılar arasındaki görüntü farkı azalsın diye, kadın erkek herkes saçlarına beyaz bir toz sürer.
>
> Kadınlar baş örtüsü takmadığı ve kızlarla erkekler okulda bir arada eğitim gördüğü için kolayca birbirlerine âşık olurlar. Hem kadınlar hem de erkekler şiire tutku duyar ve şiirler yazarlar. Üst sınıftan kadınların zaman zaman alt sınıflardan erkeklere âşık olduğunu, ama bunun bir skandal olarak görülmediğini ve herhangi bir ceza konusu edilmediğini duydum. Böyle bir durumda babalar

---

[37] Abdüllatif Şuştari, *Kitab Tuhfat al-'Alam*, 1802'de Haydarabad'ta kaleme alınmış ve 1847'de Bombay'da basılmıştır, s. 427.

> sadece kızlarını evden uzaklaştırıyormuş. Sokaklar bir zamanlar asil bir ailenin kızı olarak doğup bugün kaldırımlarda sürünen kadınlarla dolu.
>
> Umumhanelerin kapılarında hayat kadınların fotoğrafları ve eğlence giderleriyle birlikte fiyatları yazıyor ... Bu kadınlar nedeniyle her sınıftan erkekte belsoğukluğu görülüyor. Bu hastalık insandan insana bulaşıyor, sağlıklı-sağlıksız herkes birbirine karışıyor, ama yine de kimse hayat kadınlarından geri durmuyor![38]

Kalküta'daki hovarda İngilizlere kuşkuyla bakan tek kişi Şuştari değildi. Bu insanlar doğuya tek bir amaçla gelmişlerdi: En kısa zamanda servet yapmak. Ticaret yaptıkları ülkenin ahlaki değerleri veya giderken arkalarında bıraktıkları toplumsal sorunlar umurlarında bile değildi. Kalküta'ya her yıl birçok memur ve asker geliyordu. Bunlar genelde toprak sahibi ailelerin beş parasız çocukları, 1745'teki Jacobite ayaklanmasında bütün malını mülkünü yitiren İskoçlar, Doğu Yakası'nın sokaklarından toplanan maceraperest askerler, sefil duruma düşmüş toprak sahipleri ve din adamlarının çocuklarıydı. Hayatlarını tehlikeye atmaya, Bengal'in insanı tüketen ikliminde, hiç kurumayan bataklıklarında, hep sisler içindeki ormanlarında, belki de bir şekilde vakitsiz ölmelerine yol açacak koşullarda yaşamak uğruna binlerce mil yol kat etmeye hazır insanlardı bunlar: Hayatta kalmayı başarırsan, dünyada para kazanmak için bundan iyi yer yoktu.

Kalküta birkaç ayda büyük paralar kazanılabilecek yer olduğu gibi, bir bahis veya whist masasında birkaç dakikada bütün servetin kaybedilebileceği bir yerdi aynı zamanda. Hastalık veya kötü alışkanlıklar nedeniyle ölümler hayli yaygındı, bu ülkeye gelen Şirket çalışanlarının üçte ikisi hiçbir zaman geri dönememişti. Bu oran Şirket'in ordusunda daha da düşüktü. Her yıl Avrupalı askerlerin dörtte biri ölüyordu.[39] Her an ortalıkta gezen ölüm insanları duygusuzlaştırıyordu: Bir dostları öldüğünde kısa bir süre ahlayıp vahlıyorlar, sonra içip içip ölen kişinin geride bıraktıklarına -atlarına ve arabalarına, Visakhapatnam işi fildişi oymalı mobilyalarına ve hatta Bengalli *bibi*lerine- konmaya kalkıyorlardı.[40] Dolayısıyla şehirde yaşayanların çoğu gençlerden oluşuyordu: Örneğin Robert Drake, vali olarak atandığında sadece otuz yaşındaydı.

---

[38] a.g.e., s. 434.
P. J. Marshall, *East India Fortunes: The British in Bengal in the Eighteenth Century*, Oxford, 1976,s. 218–19.
Andrew Ward, *Our Bones Are Scattered*, Londra, 1996, s. 8.

Çoğuna göre Kalküta pahalı bir şehirdi: Bu dönemde ortalama bir evin yıllık kirası 1.000 sterlindi.* Ayrıca Kalküta'da yaşayan Avrupalıların neredeyse tamamı bir şekilde Hintli tefecilere borçluydu.[41] Kuzey Berwick'ten yeni gelmiş Stair Darylmple adlı genç bir İskoç 3 Ocak 1754'te milletvekili babası Sir Hew'a şunları yazıyordu: "Burada her şeyin fiyatı evdekinin iki katı. Dünyanın en iyi ekonomisi burada ama her şey ateş pahası. Buraya daha ayak basar basmaz öğrendiğim ilk şey bu oldu. Çevremdeki herkes de aynı şeyden yakınıyor. Burada hiçbir şey düşünüldüğü gibi değil ... Olmayacak hayallere kapılmışım meğer." Darylmple "dünyanın en iyi ekonomisi"nde yıllık gelirinin sadece yarısıyla idare edebileceğini düşünüyordu. Daha önce "Burada en az on beş yirmi yıl kalırım. Belki bu süre içinde vali olurum. Olmazsa beni bir beyefendi yapacak kadar sağlam bir servet yaparım." diye yazmıştı.[42]

Drake'in Kalküta Konseyi para kazanma mücadelesiyle geçen bu hayhuy arasında önemli bir noktayı unutmuştu: Şehrin tahkimatları. Kale duvarları gözle görülür bir şekilde dökülüyordu, toplar paslanmıştı ve siperlerin sağına soluna yeni binalar dikilmişti. Hatta bazı yerlerde binalar tahkimatlardan daha yüksekti. Dahası muhtemel bir saldırı durumunda toplayacak çok az milis vardı: Sadece dörtte biri İngiliz olan aşağı yukarı 260 asker ve subay - gerisi Portekizli, İtalyan, İsviçreli ve İskandinav paralı askerlerden oluşuyordu. Karnataka Savaşları sırasında Madras'taki yerli savaşçı kastları sepoy olarak eğitme tecrübesi henüz Bengal'de uygulanmamıştı. Kaptan David Renny'nin dediği gibi, "Kalküta'da silah ve asker sıkıntısı vardı":

> Doğru dürüst top çekicimiz yok. Milislere yetecek kadar küçük silah da yok fişek de ... Şirket'e geçen yıl *Delawar* ile bir mektup gönderilerek tahkimatları güçlendirilmesi gerektiği bildirildi, fakat bu işe ayıracak paraları yoktu. Ayrıca bu işe uygun istihkâmcı da yoktu. Belki para bulunabilirdi, ama Şirket buna kesinlikle karşıydı. Cephane durumu felaket, hazır kartuş yok: Depodaki az miktardaki şarapnel mermisi o kadar uzun zamandır orada ki, artık neredeyse kurtlanmış; hazırda hiç küçüklü büyüklü top güllesi yok ... Elimizde az miktarda barut var, ama onun da büyük bir kısmı rutubetlenmiş.[43]

Bugünkü değeri 105.000 sterlin.

Marshall, *East India Fortunes*, s. 159.

İskoç Arşiv Dairesi, Hamilton-Dalrymple Mss, paket 56, GD 110, folyo 1021,1021. Stair Dalrymple'den Sir Hew Dalrymple'a mektuplar, 3 Ocak 1754; Marshall, *East India Fortunes*, s. 159, 215.

Causes of the Loss of Calcutta 1756, David Renny, Ağustos 1756, OIOC, BL, O.V. 19,s. 147–61; OIOC, HM cilt 66, s. 821–4.

Fransızlar bu zafiyetin çok iyi farkındaydı. Clive'ın Karnataka Savaşları'nda yenilgiye uğrattığı Jacques'ın kardeşi Jean Law, Bengal'in başkenti Mürşidabad'ın güney ucundaki Kasım ticaret merkezinde bulunan Fransız yerleşiminin başındaydı. Kalküta'daki "kalenin ne kadar küçük ve berbat durumda olduğunu ve etrafında hendek bulunmadığını; surların binaların altında kaldığını ... birliklerin çok yetersiz olduğunu" yazmıştı.[44]

Londra'daki yöneticiler de bu zafiyetin farkındaydı. Fransa'yla muhtemel savaş her geçen gün biraz daha yaklaşırken Kalküta'ya ilave olarak elli dokuz top daha gönderdiler ve Konsey'e tahkimatların bir an evvel güçlendirilmesi tavsiyesinde bulundular. Şirket 1756'da Drake'e savunmaların tahkim edilip edilmediğini sorarak, Nevvab Aliverdi Han'ın da onayıyla "veya en azından uygun bir şekilde nevvabın memurlarının göz yummasını sağlayarak" gerekli onarımların süratle tamamlanmasını istedi. Tek endişeleri Fransız tehdidi değildi. "Artık ileri yaşlarda olan nevvab her an ölebilir. Dolayısıyla gerekli tedbirlerle emniyet yeniden sağlanana dek eyalette büyük karışıklıklar ve sorunlar yaşanabilir. Bu yüzden, ne olursa olsun durumunuzu ve ayrıcalıklarınızı korumak ve faaliyetlerinize devam edebilmek için her türlü gerekli önlemi almanızı tavsiye ederiz."[45]

Hazırlık ve yeniden inşa çalışmaları 1756 yılının ilk haftalarında başladı. Ancak Drake, Kasımbazar'daki İngiliz yerleşiminin başında bulunan William Watts'ın da tavsiyesiyle nevvabdan izin almaktan vazgeçti. Watts, "Aliverdi'nin Kalküta'daki tahkimatları umursadığını sanmıyorum ... ama izin verecek olsa da bunun karşılığında ciddi bir para isteyeceğinden emin olabiliriz. Dolayısıyla, sayın başkan, izin beklemeden tahkimat çalışmalarına başlamanızda yarar var." diyordu.[46]

Fakat nevvabın istihbarat servisi Drake'le Watts'ın düşündüğünden daha güçlüydü. Yaşlı Nevvab Aliverdi Han, Drake'in onarım programını

---

[44] Jean Law de Lauriston, *A Memoir of the Mughal Empire 1757–61*, çev. G. S. Cheema, Yeni Delhi, 2014, s. 59.
OIOC, Bengal Correspondence, Direktörler Meclisi'nden William Kalesi Konseyi'ne, 16 Ocak 1752; Gupta, *Sirajuddaullah and the East India Company, 1756–7*, s. 37.
Watts'tan Drake'e ve William Kalesi Konseyi'ne, BL, OIOC, Bengal Public Consultations, 15 Ağustos 1755; Gupta, *Sirajuddaullah and the East India Company, 1756–7*, s. 38.

birkaç gün içinde öğrendi ve aynı zamanda vileahtı olan torununu çağırarak, Babürlü otoritesini ihlal eden bu küstah tüccarlara karşılık verilmesini istedi. Torunun adı Siracüddevle'ydi.

Geç dönem Babürlü Bengal'inin başkenti olan Mürşidabad, Ganj'ın en büyük iki kolundan biri olan Bhagirathi üzerinden Kalküta'ya üç günlük seyir mesafesindeydi.

En önemli dokumacılık merkezlerinden biri olan Dakka ve Mürşidabad 1756'da hâlâ Kalküta'dan daha büyüklerdi. Hatta bazı tahminlere göre Mürşidabad'ın nüfusu Londra'nınkine yakındı. Nevvab Aliverdi Han, Babürlü İmparatorluğu'nun en zengin eyaletini işte bu şehirden yönetiyordu. Gerçi 1756'da bu imparatorluğun ne kadar ayakta olduğu da ayrı bir tartışma konusuydu. Nevvab 1740'ta başlayan Maratha işgallerinden beri Delhi'ye vergi geliri göndermeyi kesmişi. Bu işgaller artık sona ermişti, ama Delhi'ye yapılan ödeme hâlâ başlamamıştı.

Arap ve Afşar Türkmen soylarından gelen Aliverdi Han, 1740'ta Bengal'in mali yapısının kontrolünü elinde tutan güçlü Jagat Seth bankerlerinin planlayıp desteklediği bir askerî darbeyle iktidara gelmişti. Jagat Sethler hükümdar da dâhil olmak üzere Bengal'de herkesi ihya edebilecek veya devirebilecek güçteydi. Ayrıca politik içgüdüleri de finansal içgüdüleri kadar güçlüydü. Sethler çoğu zaman olduğu gibi bu kez de doğru ata oynamıştı: Aliverdi sevilen ve kültürlü bir hükümdar olduğunu kanıtladı. Ayrıca son derece yetenekli bir hükümdardı. Cesareti, kararlığı ve askerî dehası sayesinde Maratha işgallerini uzak tutmayı başarmıştı. Başka çok az Babürlü generali yapabilmişti onun yaptığını. Bunu kısmen askerî gücüyle, kısmen de acımasız kurnazlığıyla başarmıştı: 1744'te Başkar Pandit ve onun Maratha subaylarını müzakere masasına oturtmaya ikna ettikten sonra Afgan generali Mustafa Han eliyle masadaki bütün Maratha liderlerini öldürmüştü.

Aliverdi Han, Mürşidabad'da güçlü ve baş döndürücü bir Şii saray kültürü yarattı ve burayı istikrarlı bir siyasal ve ekonomik merkez hâline getirdi. Mürşidabad, Babürlünün gerileme sürecinde yaşanan anarşi ortamındaki ender istikrar ve refah adalarından biri oldu. Birçok Babürlü göçmen -asker, idareci, şarkıcı, dansçı ve ressam- kargaşa ve şiddetin hâkim olduğu Şahcihanabad caddelerinden buraya göçtü. Sonuçta Müşridabad,

Aliverdi'nin hükümdarlığında geç Babürlü sanatının en önemli merkezlerinden biri hâline geldi.[47]

Dip Chand ve Nidha Mal gibi Delhili ünlü sanatçıların başını çektiği göçmen ressamlar Mürşidabad sarayında, sakin sakin akan Ganj'a bakan atölyelerinde göz alıcı bir bölgesel tarz geliştirdiler. Yeni tabloların çoğunda muhteşem bir yeni natüralizm havası esiyor, mango ve kadambar ağaçlarının gölgelediği, nehir kıyısı boyunca uzanan tapınaklar ve camilerle dolu, nehir kıyısı boyunca uzanan köy manzaraları tasvir ediliyordu. Bu manzaralara sabanlarıyla çift süren çiftçiler, ellerinde terazileriyle sokaklardan geçen ve bu sırada üstüne kaplan postu atmış, rastalı saçlı din adamlarına selam veren satıcılar ekleniyordu. Diğer taraftansa fillerin mahfelerine oturmuş asilzadeler veya tahtırevanları üzerindeki şehzadeler geçmektedir. Bu arada nehir kıyısında yer yer Palmira palmiyeleri, balıkçı kanoları ve Bhagirati üzerinden Kuşbağ'daki Babürlü bahçelerine doğru orsa seyreden muhteşem yaldızlarla kaplanmış, orak biçimli Mürşidabad kraliyet harem kayıklarının yanından geçen Şirket tekneleri görülmektedir.[48]

1755'li yıllardan önce çizilen bu saray minyatürlerinden birinde, Aliverdi'nin damadı Şahamat Ceng hepsi akraba olan Delhili bir müzisyenler kumpanyasını yani *kalavantları* dinlemektedir. Müzisyenlerin adlarının tek tek yazılmış ve ayrıntılı biçimde tasvir edilmiş olmasına bakılırsa önemli kişiler olmalıdırlar. Salonun diğer ucunda şarkı sıralarının gelmesini bekleyen Delhili dört güzel cariye görülmektedir. Yine bunların adları da tek tek yazılıdır.[49]

---

[47] Philip B. Calkins, "The Role of Murshidabad as a Regional and Subregional Centre in Bengal", Richard L. Park, *Urban Bengal*, East Lansing, 1969, s. 25–6.
J. P. Losty, "Murshidabad Painting 1750–1820", Neeta Das ve Rosie Llewellyn Jones, *Murshidabad: Forgotten Capital of Bengal*, Mumbai, 2013, s. 82–105; J. P. Losty, "Towards a New Naturalism: Portraiture in Murshidabad and Avadh, 1750–80", Barbara Schmitz (ed.), *After the Great Mughals: Painting in Delhi and the Regional Courts in the 18th and 19th Centuries*, Mumbai, 2002; J. P. Losty, "Eighteenth-century Mughal Paintings from the Swinton Collection", *The Burlington Magazine*, CLIX, Ekim 2017, s. 789–99; Tilottama Mukherjee, "The Coordinating State and the Economy: the Nizamat in Eighteenth Century Bengal", *Modern Asian Studies*, 43, 2 (2009), s. 421.
Minyatürdeki tasvire göre Delhili sürgün Natthu Han rubab adlı çalgısıyla grubun öncülüğünü yapmaktadır. İnsanı hayran bırakan mavi gözleriyle genç ve yakışıklı

Bu dönemde Delhi'nin enkaz hâlindeki sokaklarından göç edenler arasında parlak bir genç olan Nevvabın kuzeni, Babürlü tarihçi Gulam Hüseyin Han da vardı. Gulam Hüseyin Han'ın gözünde Aliverdi Han bir kahramandı. Gulam Hüseyin Han, on sekizinci yüzyıl Hindistanı'nı ele alan ve dönemi anlatan en önemli kaynak olarak görülen *Seyr-i Mütekarin* yani Modern Zamanların Tarihi adlı eserinde, akşamlarını ziyafetlerle, kitaplarla ve öykülerle geçirmeye bayılan kedi düşkünü bir hükümdar portresi çizmektedir: "Tebasının ve özellikle de çiftçilerin huzur ve güvenliğine o kadar önem verirdi ki, insanlar kendilerini âdeta babalarının dizlerinin dibinde veya annelerinin kucağındaymış gibi rahat hissederdi":

> Sanattan anlar, kaliteli müzikten hoşlanır ve sanatçılara son derece saygılı davranırdı. Yetenekli sanatçıları ödüllendirmeyi bilirdi. Eski günlerden konuşmayı severdi. Mükemmel bir sohbet arkadaşıydı. Zamanının hükümdarları arasında bir eşi daha yoktur. İleri görüşlü ve cesaretli bir general ve yiğit bir askerdi. Bütün olumlu erdem veya özelliklerini üzerinde toplamıştı ...
>
> Aliverdi asla tütün içmezdi, kahve içer ve çevresindeki herkese de ikram ederdi ... [Sabah işlerini bitirdikten sonra] bir saat boyunca çevresindekilerle sohbet eder, şiirler okur veya hoş öyküler dinlerdi. Arada bir yemek tarifleri verir ve huzurunda hazırlatırdı. Bunun için İran'dan ve diğer ülkelerden çok ünlü aşçılar getirtmişti. Çünkü yemeyi severdi ve bu konuda çok iyi bir zevki vardı.
>
> Bazen eti, baharatları ve diğer malzemeyi huzuruna getirtir, aşçılarına talimatlar verir ve sık sık onları yönlendirirdi. Bazen de yeni pişirme yöntemleri geliştirirdi ... Akşam yemeğinden sonra odasına çekilip kısa bir uyku çekerdi. Bu arada öykücülerle yatak başı görevlileri de yanında olurdu.[50]

Aliverdi'nin diğer tutkusu beyaz İran kedileriydi. Bengal'deki Fransızlarla İngilizler ona en güzel cinsleri bulmak için birbirleriyle yarışırdı, zira nevva-

---

Muhammed Han şarkı söylerken, büyükleri Chajju Han ile Dindar Han her iki yanında tamburlarıyla ona eşlik etmektedir. Bu arada Tac Han pungiyi, Sita Ram da pakhavajı tıngırdatmaktadır. Şahamat Jang'ın ölüm tarihi 1755'tir. "Eighteenth-century Mughal Paintings from the Swinton Collection", *The Burlington Magazine*, CLIX, Ekim 2017, s. 789–99, şek. 29. Bu tasviri bana açıklayan Katherine Butler Schofield'a teşekkürler.

Seyyid Gulam Hüseyin Han Tebetebai, *Seir Mutaqherin*, Kalküta, 1790–4, cilt 2, s. 156–62; Mukherjee, "The Coordinating State and the Economy: The Nizamat in Eighteenth Century Bengal", s. 412.

bın gözüne girmenin en garanti yolu buydu.[51] Aliverdi, zaman zaman Avrupalı Şirketlere baskı yaparak Marathalara karşı Bengal savunmasına yüklü miktarda katkıda bulunmalarını isterdi. Şirketler, bu baskıdan hoşlanmasa da Aliverdi'nin kurduğu barış ve huzur ortamını takdir ederdi. Aliverdi de ticari şirketlerin kendi dünyasına kattığı zenginliklerin ve benzeri avantajların farkındaydı: "Tüccarların krallığa zenginlik kattığına," inanıyordu, "onların yaptığı ithalat ve ihracat herkese fayda sağlıyordu."[52]

Aliverdi Han bir defasında yaşlı generali Mir Cafer Han'a Avrupalıların "balından faydalanılması gereken" arı kovanları gibi olduğunu söylemiş, "ama kovanı rahatsız edersen seni sokup öldürürler" diye eklemişti.[53] Generallerine Avrupalılarla zıtlaşmamalarını tembihliyordu: İnatçı bir Afgan subaya, "İngilizler bana karşı ne hata işledi ki kötülüklerini isteyeyim?" demişti: "Şuradaki otlarla kaplı ovaya bak; orayı ateşe versen de otlar büyür, hem denizde çıkacak bir yangını kim söndürecek? Hem sonra buralara gelecek? Bu tür zıtlaşmalardan uzak dur çünkü kötülükten başka bir şey getirmez."[54]

Bugün Bengalliler Aliverdi Han dönemini bir benzeri daha olmayan altın çağ olarak hatırlamaktadır: Ülke refah içindeydi ve giderek daha da zenginleşiyordu - Bengal'in gelirleri 1720'li yıllarda yüzde 40 artmıştı. Sadece Mürşidabad yakınlarındaki tek bir pazarda bile yılda ortalama 650.000 ton pirinç el değiştiriyordu.[55] Bölgenin ihraç ürünleri -şeker, afyon, çivit ve bir milyon dokumacı tarafından üretilen tekstil ürünleri- bütün dünyada rağbet görüyordu. Marathaların yenilmesinden sonra devlet muhteşem bir barış

---

[51] Sir Jadunath Sarkar (ed.), *The History of Bengal*, cilt II, *The Muslim Period 1200 A.D.–1757 A.D.*, Yeni Delhi, 1948, s. 448.
NAI, Home Dept, Public Branch, cilt 1, 9 Ocak 1749, s. 73; Mukherjee, "The Coordinating State and the Economy: The Nizamat in Eighteenth Century Bengal", s. 389–436.
Gupta, *Sirajuddaullah and the East India Company, 1756–7*, s. 45.
Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 164. Bu dönemi anlatan diğer bir güzel kitap *Waqa-i-Mahabat Jang [The Full History of Aliverdi Khan] or Ahwal-i-Mahabat Jang of Yusuf Ali*, İng. çev. Sir Jadunath Sarkar, *Nawabs of Bengal* adıyla yayımlayan Asya Bengal Derneği, Kalküta, 1952.
Robert Travers, *Ideology and Empire in Eighteenth Century India: The British in Bengal*, Cambridge, 2007, s. 3; McLane, *Land and Local Kingship*, s. 6; Marshall, *East India Fortunes*, s. 34.

dönemine girmişti. Bir İngiliz 1753'te tüccarların Bengal'in bir ucundan diğer ucuna "sadece bir veya iki kişiyle" altın külçeler gönderebildiğini yazmıştı.[56] Birçok saray mensubu gibi Gulam Hüseyin için de ufukta tek bir bulut vardı: Aliverdi Han'ın torunu ve veliahtı Siracüddevle.

Dönemin birçok -Farsça, Bengalce, Babürlüce, Fransızca, Hollandaca veya İngilizce- kaynağında Siracüddevle'den olumlu şekilde söz eden ifadeler de görülmektedir: Siracüddevle'nin siyasi müttefiki Jean Law'a göre "Şöhreti anlatılamayacak kadar kötüydü."

> Bu 24-25 yaşlarındaki orta boylu, genç adam ... sefahat alemlerine düşkünlüğüyle ve insanı isyan ettiren zalimliğiyle ünlüydü. Putperestlerin [Hinduların] kadınları Ganj'da yıkanırlar. Sirac bazen dalkavuklarından kimi güzel kadınların şöhretini duyunca, adamlarını küçük teknelerle gönderip yıkanan bu kadınları zorla kaçırırdı. Birçok defa suyun yükseldiği zamanlarda kasten yolcu teknelerine çarparak onları devirmeye kalktığı görülmüştü. Yüzme bilmeyen ve suya düştüklerinde ölecekleri kesin olan -kadınlı, erkekli, çocuklu- insanları korkutmaktan zalimce bir zevk alırdı.
>
> Bir vezirden veya asilzadeden kurtulmak gerektiğinde Sirac hemen gönüllü olurdu. İnfaz edilenlerin bağırtılarını duymaya asla dayanamayan Aliverdi Han böyle zamanlarda şehrin dışındaki bahçesine veya malikânesine giderdi. İnsanlar Sirac'ın adını duyunca tir tir titrerdi. O kadar korku salmıştı ... Bu düşüncesiz genç adam devlet yönetmekten acizdi. Ancak korku salarak hüküm sürerdi. Ama aynı zamanda korkağın biri olarak tanınırdı.
>
> Atak bir mizacı vardı, ama cesaretsizdi, inatçıydı ve iradesizdi. En küçük bir şeyde, hatta bazen görünürde hiçbir neden yokken öfkelenirdi. Her zayıf karakter gibi öfkeyle sakinlik arasında kolayca gidip gelirdi. Tehlikeli biriydi, sadakat bilmezdi ve kimseye güvenmezdi. Kendi ettiği yeminlere bile sadık kalmaz, kolayca unutuverirdi. Bütün bunları mazur gösterebilecek tek şey, çocukluğundan beri hükümdarlığa hazırlanmasıydı. Ama doğru dürüst bir eğitimi yoktu ve ona itaatin değerini öğretebilecek bir ders almamıştı.[57]

---

[56] BL, OIOC, IOR, Bengal Public Consultations, 10 Haziran 1753, Range 1, cilt 26, f. 169. Sirac'ın 9/11 öncesi Bağdat'taki Uday Hüseyin gibi davrandığına dair ciddi kanıtlar bulunmasına rağmen, sömürge sonrası dönemde kötü ününü düzeltmeye yönelik çabalar da vardır. Örneğin Suşi Chaudnury, Siracüddevle'nin bozuk karakterinin yanlış bir değerlendirme olduğunu düşünmektedir. Bkz. Suşil Chaudhury, *The Prelude to Empire: Plassey Revolution of 1757*, Yeni Delhi, 2000, s. 29–36.
Law, *A Memoir of the Mughal Empire 1757–61*, s. 65–6.

Ama onun hakkındaki en lanetli portreyi kendi kuzeni ve maiyetindekilerden biri olan Gulam Hüseyin Han çizmişti. Gulam Hüseyin Han, onun bir psikopat olduğunu söylemektedir: "Cehalet ve ahlaksızlık karışımı bir karakteri vardı," diye yazmıştı. "Asilzadelerle komutanlar laubaliliklerinden, küfürlü konuşmalarından ve katı yürekliliğinden dolayı ondan hoşlanmazdı":

> Bu Şehzade ... kadın-erkek demeden gözüne kestirdiği herkesi şehvetine kurban eder, hiçbir vicdan azabı duymadan kötücül arzularının tatmin aracına dönüştürür veya bencil gençlik heveslerinin nesnesi yapardı ... Aliverdi Han'a sadakatle ve yiğitçe hizmet eden eski komutanları küçümser ve her gün hakaret ederdi. Aliverdi Han'ın torununun kötü karakteri ve küfürbaz dili yüzünden kendilerini aşağılanmış hisseden bu insanlar ağızlarını açmaya cesaret edemezler, hatta onun yanında nefes bile almaya korkarlardı. Kendilerine karşı kullandığı ifadeler karşısında şok olan bu insanlar kendisine idari konularda tavsiyelerde bulunmaktan kaçınır, bir an evvel ondan kurtulmayı arzu ederlerdi ki zaten onun da kimseye danışmak gibi bir âdeti yoktu.
>
> Cahilin biriydi, sağduyulu kararlar almaktan acizdi, sezgi veya kavrama gibi yeteneklerden tamamen yoksundu. Cehaletin sis perdesi arasında kalmış bulanık başı gençliğin, gücün ve üstünlüğün yarattığı sarhoşlukla döner, iyiyle kötüyü, erdemle ahlaksızlığı birbirinden ayıramazdı. O kadar düşüncesizdi ki, o kırıcı diliyle ve fevri tavırlarıyla seferin tam ortasında en cesur ve en yetenekli komutanlarının böğrüne hançerler saplardı ... Onları saymaz ve fena hâlde küçümserdi. Firavundan nefret eder gibi nefret ederlerdi ondan. Tesadüfen kendisiyle karşılaşanlar, *Allah bizi şundan korusun!*, derdi.[58]

Sirac'ın en büyük hatası ise Bengal bankerlerini, yani Jagat Sethleri kendinden uzaklaştırmasıydı. Aliverdi Sethlerin desteğiyle iktidar olmuştu. Ayrıca bu bölgede bir şeyler yapmak isteyen biri onlarla iyi geçinmek zorundaydı. Oysa Sirac bankacılık sisteminin başında bulunan ailenin iki üyesine yani o sırada Jagat Seth unvanını elinde bulunduran Mehtab Rai ile Aliverdi Han'ın "Mihrace" unvanıyla ödüllendirdiği kuzeni Swaroop Chand'a bunun tam tersini yapmıştı. Sirac, hükümdarlığının ilk günlerinde Purnea'daki kuzenini devirmek için bir ordu kurup silahlandırmaya karar verdikten sonra bankerlerden 30.000.000 rupi* istedi. Mehtap Rai'den ret cevabı alınca kendisine vurdu.[59] Gulam Hüseyin Han'a göre, "başkentin bir numaralı

---

[58] Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 122, 183–4, 188.

Bugünkü değeri 390 milyon sterlin.

J. H. Little, *The House of Jagat Seth*, Kalküta, 1956, s. 165.

vatandaşı olmasına rağmen Sirac'ın küçümseyici ve hakaretamiz davranışlarına hedef olan ve zaman zaman zorla sünnet edilmekle tehdit edilen Jagat Seth, [Sirac rejiminden] tamamen soğumuş ve uzaklaşmıştı.[60] Oysa bu kolayca kaçınılabilecek ve ileride pişmanlıklara neden olacak bir hataydı.

Bütün bunlara rağmen Sirac'ın büyükbabası üzerinde tuhaf bir etkisi vardı. Yaşlı adamın hiç oğlu yoktu, sadece üç kızı vardı. Diğer erkek torununun yani Sirac'ın ağabeyinin çiçek hastalığından ölmesinden sonra bütün umutlarını hayattaki bu torununa bağlamıştı. Ama iki adam birbirinden tamamen farklıydı. Aliverdi Han bilge ve disiplinli biriyken, torunu zırcahil bir hovardaydı. Ama Aliverdi'nin sevgisi sınır tanımıyordu. Gulam Hüseyin Han'a göre 1750 yılında Sirac'ın Aliverdi'ye isyan edip Patna şehrini ele geçirdiği zaman bile torununu seven büyükbaba onu affetmekte ısrar etmiş ve "artık sevilmeyen ve bu yaşında kendisini hayata bağlayan o tek sevdiği kişinin gözüne yeniden girmeye çalışan tutkulu bir ihtiyar âşık gibi bir mektup yazmıştı".[61]

İnsanlar bir dönem Aliverdi Han'ın aklıyla davranıp cömert ve sevilen damadı Navaziş Han'ı halef yapacağını ummuştu. Navaziş Han, Aliverdi Han'ın en büyük kızı Ghasiti Begüm'le evliydi ve saray maiyeti en mükemmel seçimin o olduğunu düşünüyordu. Ama 1754'te Sirac resmen veliaht ilan edildi.

1755'e gelindiğinde bu durum gerçek bir endişe konusu hâline geldi, zira herkes vücudu ödem toplayan seksen yaşındaki nevvabın artık sona geldiğinin farkındaydı. Bu durum Şirket'i de çok endişelendiriyordu çünkü Sirac'ı yanlarına çekmeyi başaramayınca Navaziş Han'la Sirac'ın nefret ettiği karısına yanaşmışlardı. Fransızlar ise kartlarını daha akıllıca oynamıştı. Jean Law, Aliverdi'nin ölümü hâlinde Bengal'de avantajın kendilerine geçeceğini umuyordu. Buna karşılık İngilizler "Sirac'ın kötü karakteri ve çevresinde yarattığı nefret nedeniyle asla Subedar* olamayacağını düşünüyorlardı."

---

[60] Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, vol. 2, s. 225. Aynı zamanda bkz. Lakshmi Subramanian ve Rajat K. Ray, "Merchants and Politics: From the Great Mughals to the East India Company", Dwijendra Tripathi, *Business and Politics in India: A Historical Perspective*, Yeni Delhi, 1991, s. 19–45.

Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 95.

Babürlülerde eyalet valisi – (Ç.N.)

> Ona asla yaklaşmadılar, hatta bir kez bile herhangi bir yardım talep etmediler. Aksine, ondan uzak durmaya baktılar. Ayrıca Kasımbazar'daki İngiliz yerleşimine ve kırsal kesimdeki evlerine girmesini de birkaç kez reddettikleri çok iyi bilinmektedir. Küstah ve cahil Siracüddevle sırf canı çektiği için eşyaları kırıp dökmesiyle ve aklına geleni yapmasıyla tanınıyordu. Ama kendisine yapılan bir kırıcı hareketi veya hakareti unutmazdı. Aliverdi'nin ölmesinden çok önce bile Siracüddevle'nin İngilizlere öfkeli olduğu çok iyi biliniyordu.
>
> Öte yandan bize [Fransızlar] karşı çok iyiydi. Ona iyi davranmak çıkarımıza olduğu için yerleşimimizde en iyi şekilde, hatta hak ettiğinden çok daha iyi ağırlamaya bakar, önemli konularda fikrini sorardık. Arada bir kendisine hediyeler gönderirdik. Aramızdaki iyi ilişkiyi bu şekilde koruyorduk.[62]

Aliverdi Han'ın sağlığı 1756 Mart'ında iyice kötüleşti ve ciddi bir ödem atağından sonra yarı felç indi. Yaşlı Nevvab, Babürlü güneyinden kendisini ziyarete gelenlerden Avrupalıların beş yıl önceki Karnataka Savaşları'nda nasıl davrandıklarını işte o günlerde öğrendi. Kendisine özellikle de İngilizlerin bir zamanlar Karnataka'daki Babürlü Nevvabların ellerinde yararlı araçlarken bugün güçlü kukla efendilerine döndükleri, hükümdarları kendilerine oyuncak edip karşı çıkanları saf dışı bıraktıkları anlatıldı. Gulam Hüseyin Han bu haberlerin Aliverdi Han'ı "çok etkilediğini," yazıyordu, "çünkü Tanrı'nın Siracüddevle'yi bilgi ve basiretinden yoksun bıraktığının; kötü bir yönetici olacağının, askeri yöneticilerle arasının ne kadar kötü olduğunun ve Kalküta'daki İngilizlerle ters düşeceğinin çok iyi farkındaydı. Kendisi ölüp yerine Siracüddevle'nin geçmesiyle beraber bütün Hindistan sahillerinin bu "şapkalı adamların" eline geçeceğini biliyordu."[63]

Dolayısıyla, kısa bir süre sonra DHŞ'nin kendisinden izin almadan kalelerde onarım yaptığı ve Kalküta surlarının bazı noktalarını yeniden inşa ettiği haberlerleri gelir gelmez Sirac'ı çağırdı ve İngilizlerle Fransızlara tahkimatları derhâl sökmelerini isteyen bir mektup göndermeye karar verdi. Fransızlar nazik bir cevapla karşılık verdiler ve Chandannagar'daki Babürlü yetkililere rüşvetler dağıtarak yeni surlara göz yummalarını sağladılar. Buna karşılık, surları Fransızlarınkine göre çok daha mütevazı olan Vali Drake onlar gibi alttan almayı reddetti ve nevvaba meydan okuyan küstahça bir cevap yazarak işleri daha da kötüleştirdi. Drake, nevvabın tebasını koruyacak

---

[62] Law, *A Memoir of the Mughal Empire 1757–61*, s. 52.
Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 163.

durumda olmadığını ima ediyor ve Karnataka'da oncak kaosa yol açan İngiliz-Fransız savaşının Bengal'e sıçramakta olduğunu belirterek bunun için hazırlık yaptıklarını bildiriyordu: "Dolayısıyla böyle tuhaf bir talebe boyun eğmeyi düşünemeyiz bile," diye yazıyordu.

> Yüzyıl boyunca kendisinin [Nevvabın] topraklarında ticaret yaptık, bazı subahlar (eyaletler) tarafından korunduk ve desteklendik ve biz de onlara her zaman bağlılık gösterdik. Ama şimdi endişeyle görüyoruz ki, bazı düşmanlarımız majestelerine yalan söyleyerek bizlerin yeni tahkimatlar yaptığımızı söylemektedir ... Majestelerine Fransızların Madras'ı ele geçirerek Şirket'e nasıl büyük zarar verdiğini, yeni bir savaşın yaklaşmakta olduğunu, dolayısıyla suyun yükselmesiyle birlikte çökme tehlikesi bulunan surları onarmakta olduğumuzu, yani yeni surlar yapmadığımızı bildirmek isteriz.[64]

Aliverdi buna karşılık son bir kez daha diplomatik yönteme başvurdu ve elçiye Narayan Sing'i Drake'e göndererek isteklerine itaat edilmesini istedi. Ayrıca elçiden tüccarlara Babürlü topraklarındaki yerlerini ve statülerini hatırlatmasını ve Şirket'in taleplerini yerine getirmemeye devam etmesi hâlinde karşılaşacakları sonuçları bildirmesini istedi.

Yaşlı nevvab son günlerini horoz dövüşleri seyrederek ve torununa elden geldiğince uzlaşmacı davranmasını tavsiye etmekle geçiriyordu: "Devletimizin refahı birliğe ve iş birliğine bağlı," diyordu, "kavga ve zıtlaşma yıkım getirir. Şayet uzlaşmaya ve itaate dayanan bir hükümdarlık yapacaksan ve hayatının sonunda düşmanlarının eline düşmek istemiyorsan üslup ve davranışlarında dikkatli olacaksın. Yok, kavga ve düşmanlık yolunu seçersen, bu devlet gider ve uzun süre keder ve pişmanlık hâkim olur."[65]

Aliverdi Han 9 Nisan 1756 günü sabah 5'te öldü. Aynı gün Kuşbağ'da annesinin yanına gömüldü. Siracüddevle aynı akşam teyzesi Gasiti Begüm'ün sarayına saldırdı ve muhafızları öldürüp bütün para ve mücevherlere el koydu.

Sirac ertesi ay yani 22 Mayıs'ta binlerce asker ve 500 fille potansiyel rakip olarak gördüğü kuzenine saldırmak üzere Purnea'ya yürüyordu ki, yolda büyükbabasının Kalküta'ya gönderdiği öfkeli ve küçük düşürülmüş

---

[64] Gupta, *Sirajuddaullah and the East India Company, 1756–7*, s. 39, 51; S. C. Hill, Indian Records Series, *Bengal in 1756–7*, 3 cilt, Londra, 1905, cilt 1, s. 147.
"The Muzaffarnama of Karam Ali", *Bengal Nawabs*, çev. Jadunath Sarkar, Kalküta, 1952, s. 58.

Narayan Singh ile karşılaştı. Narayan Singh yeni Nevvaba Drake'in kendisini tutuklatıp şehir dışına attırdığını anlattı. "'Temizlenmeyi bilmeyen üç beş tüccar bir hükümdarın emrine elçisini kovarak cevap veriyorsa,' dedi, "bizim ne onurumuz kalır?" Bu sözleri duyan Siracüddevle geri döndü ve bir gecelik yürüyüşle Kasımbazar'daki İngiliz yerleşiminin arkasına çıktı."[66]

DHŞ yerleşimi kapıları kapatıp şarapnel atan topları hazırladı. Birkaç gün sakin geçti. Yerleşim önce ablukaya alındı, sonra kuşatıldı. Ellerindeki sınırlı sayıdaki asker ve silahla ne yapacaklarını bilmeyen temsilciler bölünmüştü. Bir grup askeri yardım talep etmeyi savunurken, diğerleri öylece Sidacüddevle'ye teslim olmayı istiyordu. Başlangıçta yerleşimin etrafında sadece 300 Babürlü süvari vardı, ancak askerlerin sayısı giderek arttı ve nihayet 3 Haziran'da Sirac temsilcilerin 30.000'i bulduğunu düşündüğü bir kuvvetle birlikte bizzat göründü.[67] Kendileri sadece 200 kişiydi. Nihayet Baş Temsilci William Watts, Bengal sarayındaki çeşitli dostlarının koşulsuz teslim olması hâlinde Nevvabın yüce gönüllülük göstereceği şeklindeki tavsiyesine uyarak teslim olmaya karar verdi.

Bir İngiliz görgü tanığına göre "Mr. Watts, elleri çapraz bir şekilde bir mendille bağlanmış olarak Nevvabın huzuruna çıktığında [Sirac] kendisine ağır hakaretler etti."[68] Watts Nevvabın ayaklarına sarılıp "*Tomar ghulam, tomar Ghulam*" - "Senin kölenim, senin kölenim" diye yalvartıldı.

> Yerleşimin kapıları açılır açılmaz düşman içeri daldı ve hem özel hem şirkete ait ambarların anahtarlarını istedi. Alelacele silah ve mühimmata el koydular, ama insanlara çok kötü davrandılar ve itaat etmeyen erkekleri kulaklarını kesmekle, burunlarını doğramakla ve kırbaçlamakla tehdit ettiler ... Sonra [Sirac] bütün Avrupalıların Yerleşim dışına çıkartılıp sıkı gözetim altında tutulmasını emretti. Bütün esirler Mürşidabad Hapishanesi'ne götürüldü ve demir parmakların arkasına konuldu.[69]

---

[66] a.g.e., s. 63.
Gupta, *Sirajuddaullah and the East India Company, 1756–7*, s. 54.
Narrative of the Capture of Calcutta from April 10 1756 to November 10 1756, William Tooke, BL, OIOC, O.V. 19, Bengal 1756, s. 5–46; Rajat Kanta Ray, *The Felt Community: Commonality and Mentality before the Emergence of Indian Nationalism*, Yeni Delhi, 2003, s. 233.
Narrative of the Capture of Calcutta from April 10 1756 to November 10 1756, s. 5–46.

Esir edilip malları yağmalandıktan sonra zincire vurulanlardan biri de Warren Hastings isimli 24 yaşındaki eski bir temsilci yardımcısıydı. Teslim olan garnizonun komutanı Teğmen Elliot bu hakaretlere, aşağılanmalara ve demir parmaklıkların arkasına hapsedilmelere katlanmaktansa beynini uçurmayı seçti.[70]

Siracüddevle 28 Mayıs'da, yani kuşatmanın sürdüğü günlerde, Ermeni bir aracıyı son bir talepler listesiyle birlikte Kalküta'ya göndererek Drake'e şu mesajı iletmişti: "İngilizler ülkemde kalmak istiyorlarsa kalelerini yıkmalı, hendekleri doldurmalı ve Nevvab Mürşid Kulı Han zamanındaki koşullarla ticaret yapmaya devam etmelidir. Yoksa kendilerini subahı [vali] olduğum eyaletten tamamen atarım ... Sizi yukarıda bahsedilen koşullara geri döndürmeye kesinlikle kararlıyım ..."[71] Sirac İngilizlerin tıpkı Ermenilerin yüzyıllardır davrandıkları gibi davranmasını istiyordu: Eyaletin tebası olan bir tüccar cemaat olarak ticaret yapmak ve kendi tahkimatlarını değil Babürlü valinin korumasına güvenmek.

Drake cevap vermeye tenezzül bile etmedi ve Siracüddevle Kasımbazar yerleşiminin teslim olmasından bir gün sonra artık 70.000 askere ulaşan ordusuyla birlikte tüccarları dize getirmek üzere Kalküta'ya yöneldi.

Siracüddevle iradesini Şirket'e kabul ettirmek üzere güneye yönelirken, 1.650 kilometre uzakta, yine otuzlu yaşlarının başlarında olan ve kaderi hem Clive hem de Şirket'le iç içe geçen başka bir genç Babürlü şehzadesi de Delhi'nin birkaç yüz kilometre batısında bulunan Hansi'deki Jat kalesi üzerinde otorite kurmaya çalışıyordu. Kibar, entelektüel ve edebiyat adamı ve Comte de Modave'ye göre "zafiyet derecesinde iyi biri" olan şehzadenin çıktığı seferin asıl amacı cezalandırmak değildi. Dolayısıyla onun seferi acımasız ve kana susamış Siracüddevle'ninki kadar başarılı olmamıştı.[72]

Şehzade Ali Gauhar yani Şah Alem uzun boylu, yakışıklı ve yapılı biriydi. Siracüddevle'de bulunmayan bütün çekici özellikler, duyarlılık ve bilgi düzeyi

---

[70] Feiling, *Warren Hastings*, s. 21.
Gupta, *Sirajuddaullah and the East India Company, 1756–7*, s. 14, 53; Hill, *Bengal in 1756–7*, cilt 1, s. 3.
Voyage en Inde du Modave Kontu, 1773–1776, ed. Jean Deloche, Pondicherry, 1971, s. 67–8.

onda vardı. Asker değildi, ama birkaç dilde yazabilecek kadar mükemmel bir şairdi. Savaşlarda yiğitliğiyle ve iyi bir kılıç ustası olmasıyla tanınsa da o savaş sanatına değil bu alana ilgili duyuyordu.

Siracüddevle'den tiksintiyle söz eden Jean Law, sıra Şah Alem'e geldiğinde onun kusursuz bir şehzade olduğunu söylüyordu: "Ortalamadan uzun, çekici biri, ama insanı şaşırtacak kadar esmer" diye yazmıştı.

> Şehzade çok iyi eğitim almış ve bu özelliğini de dışarı çok iyi yansıtan biri. Bende çok olumlu bir izlenim bıraktı. Doğu dillerinde çok iyi şiirler yazıyor ve çok da iyi bir tarihçi. Arapça, Farsça, Türkçe ve Hindistan dillerini biliyor. Okumayı çok seviyor ve birkaç saat okumadan bir gün bile geçirmiyor ... Meraklı biri, özel ortamlarda rahat ve nazik. Güvendiği komutanlarıyla sık sık bir araya geliyor. Ben de onun tarafından sık sık onurlandırılma fırsatı buldum.[73]

Şehzade kötü bir zamanda, şiddet ve kaba gücün cazibe veya uzlaşmadan daha güvenilir sonuçlar verdiği bir çağda dünyaya gelmişti. Kendi deyişiyle:

> Bu anarşi asilzadelerle vassalların hıyanetinden kaynaklandı. Herkes kendi yerinde kendini hükümdar ilan ediyor, birbirleriyle kavga ediyorlar ve güçlü zayıfı eziyor ... Majestelerinin kalbi çok kırık. Ailesinin ve imparatorluğunun onurunu korumadığı takdirde sadece görüntüye bakarak değerlendirenlerin gözünde itibarını kaybedeceğinin farkında ... Majesteleri bu yanılsamalar ve yalanlar çağında kaderini hiç kimsenin sadakatine bırakmak istemiyor.[74]

İmparatorluğun yirmi yıl önce yani Muhammed Şah Rangila döneminden itibaren dramatik bir şekilde küçülmesinden beri Şahcihanabad'ın hinterlandı herkesin birbiriyle kıran kırana mücadeleye girdiği vahşi bir kargaşaya sürüklendi. Artık her köy kendi yağıyla kavrulan ve ötekilerle savaş hâlinde olan müstahkem bir cumhuriyete dönüşmüştü. Babürlüler kargaşa veya istila dönemlerinde bu köy cumhuriyetlerine ya çok az destek verdiğinden ya da hiç vermediğinden köylüler vergi ödemek için bir neden görmüyordu. *Şah Alemname*'ye göre şehzadenin işi "itaat etmeyen asi Racalarla yüreklerindeki karanlıktan dolayı isyan eden zemindarları cezalandırarak hizaya getirmek"ti.[75] Şehzade, Hansi'yi boyun eğip vergilerini ödemeye

---

[73] Law, *A Memoir of the Mughal Empire 1757–61*, s. 218–19.
CPC ii, no. 1101; Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*, cilt 2, s. 315, 328.
Bihari Han mahlaslı Gulam Ali Han, *Shah Alam Nama*, BL, Add 24080, f. 21.

zorlayınca, kasaba halkı evlerinin kapılarını kapatıp karanlıkta kampına saldırarak yağma yapmak suretiyle cevap verdi.

İmparator Bahadır Şah Alem, Kızıl Kale'de dünyaya gelmişti. Şehzade "kafesi"nde -Kızıl Kale'de şehzadelerin belli bir konfor içinde yaşamakla beraber hapishanelerinden çıkma özgürlüğünün bulunmadığı selatin bölümde- büyütülüp eğitilmişti. Nadir Şah Delhi'ye girip Babürlü hazinelerini neredeyse tamamen yağmaladığında sadece on iki yaşındaydı. Dolayısıyla hanedanının İranlılar, Afganlar ve Marathalara neler kaybettiğinin ve yeniden inşa ihtiyacının aciliyetinin bilincinde olarak büyüdü. Ancak Babürlüler 1753'te bir araya gelip düşmanlarına karşılık vermek yerine tekrar birbirlerine düşüp iç savaşa sürüklenerek imparatorluğun yeniden ayakları üzerine dikilme umutlarını suya düşürdüler.

Avad nevvabı, Vezir Safder Ceng kendisine karşı girişilen bir saray komplosu üzerine daha önce himayesinde bulunan ve o tarihte on altı yaşında olan -Nizamülmülk'ün megalomanyak torunu- İmadülmülk'le Delhi sokaklarında savaşa tutuştu. Yaşlı vezirle onlu yaşlarındaki rakibi arasındaki iç savaş mart ayından kasım ayına kadar altı ay boyunca şehrin dış mahallelerini kasıp kavurdu. Eski Delhi bir tarafın, Yeni Delhi diğer tarafın elindeydi. İki bölge arasında kalan yerler yerle bir edildi. Şair Sauda, Şahcihanabad'ın göbeğinde bile insanların saldırı tehlikesi nedeniyle akşamları *müşaarelere* [şiir dinletileri] âdeta savaşa gider gibi tepeden tırnağa silah kuşanmış hâlde gittiklerini yazıyordu: "Şu sapkın adalet çağına bakın hele!" diyordu. "Her yerde başıboş kurtlar geziyor: Çobanlarsa zincirle bağlanmış."[76]

Yeni vezir Gaziddin gibi sofu bir baba tarafından büyük bir disiplin altında yetiştirilmişti. Günlerini hocalarla mollalardan eğitim alarak geçirmişti, cuma günleriyse sadece harem ağalarıyla görüşmesine izin verilmişti. Akranlarıyla bir araya gelmesine, müzisyenlerin yanına gitmesine veya kadınlarla dans etmesine kesinlikle izin verilmemişti. Dolayısıyla ortaya vaktinden önce gelişmiş bir entelektüel çıkmıştı. Fakat sınırsız ihtiras ve sonsuz bir ahlaksızlık bu meziyetleri gölgede bırakmış ve yeni vezir ilk iş olarak kendisine destek olanlara yönelmişti. En başta da hamisi Safder Ceng geliyordu.

---

[76] Khurshidul ve Ralph Russell, *Three Mughal Poets: Mir, Sauda, MirHasan*, Yeni Delhi, 1991, s. 30, 59.

Safder Ceng, babasının ölümünden sonra İmad'ın aile mülküne el konmasını engellemiş ve onu daha on altı yaşındayken önemli bir görev olan imparatorluk veznedarlığına atamıştı.[77] "İmadülmülk her bakımdan yakışıklı, çekici ve sıcakkanlı bir gençti." diye yazmıştı Jean Law. "Safder Ceng onu oğlu gibi görüyordu ama aslında koynunda bir yılan beslediğinin farkında değildi."

> Cazibesiyle ve yeteneğiyle imparatorun zihnini ele geçirmişti ... hedefine ulaşmak için hiçbir onursuzluktan kaçınmaz, kendisine iyilik yapanları bile gözünü kırpmadan harcardı ... Kurnaz ve tiksindirici denecek kadar acımasız bir karakteri vardı. Elinden tespih eksik olmazdı, ama Evrengzib'den aşağı kalmayan görünüşteki dindarlığının altında hakiki bir riyakârlık yatardı. Aşırılık noktasına varan dindarlık korkulması gereken bir şeydir. Vezirlik payesini alır almaz ilk işi kendisi için canla başla çalışanları ezmek oldu.[78]

Safder Ceng'in kalesi olan Eski Delhi -Purana Qila'nın (Eski Kale) etrafındaki bölge- yağmalanarak yerle bir edildi ve bir daha asla eski hâline dönmedi. Gulam Hüseyin Han'a göre "yeni şehirden yani Şahcihanabad'tan çok daha zengin ve nüfusu yüksek olan Eski Delhi öyle bir yağmalanıp talan edildi ki birçok erkek hem kadın ve çocuklarını kaybetti hem de evleri yerle bir oldu, ayrıca birçok insan da katledildi."[79] Safder Ceng mecburen Avadh'a çekildi. Bir daha asla belini doğrultamadığı gibi, "yaşadığı şok ve keder yüzünden erkenden, yani bir yıldan az bir zaman içinde mezara gitti".[80]

Bir komployla ilk hamisi Safder Ceng'i on altı yaşında saf dışı bırakan İmadülmülk on yedisinde diğer büyük hamisi olan İmparatorun kendisini alaşağı etmeye karar verdi. İmparator Ahmed Şah Cürcani ve annesi Kudsiye Begüm, Kızıl Kale'nin Rang Mahal'inin ön tarafındaki bahçede saklanırken yakalandı. Her ikisi de hapsedildi ve İmadülmülk kızgın şişle gözlerini dağlattı. İmadülmülk, Ahmed Şah'ın yerine 55 yaşındaki kuklası II. Alemgir'i getirdi. Alemgir'in hiçbir yönetim tecrübesi olmadığı gibi, İmadülmülk'ün rahatça kontrol edebileceği biriydi. Yani Law'un sözleriyle, II. Alemgir en başından itibaren "kraldan çok köle oldu".[81]

---

77 Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*, cilt 1, s. 222.
Law, *A Memoir of the Mughal Empire 1757–61*, s. 126.
Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 3, s. 334.
Law, *A Memoir of the Mughal Empire 1757–61*, s. 126; Manna Kai, "Imad ul-Mulk", *The Encyclopedia of Islam – Three*, ed. Kate Fleet ve Gudrun Krämer, Brill, 2018, s. 110–13.
Law, *A Memoir of the Mughal Empire 1757–61*, s. 125.

Dolayısıyla II. Alemgir'in yirmi altı yaşındaki büyük oğlu Şah Alem bir anda kendini "kafes"in dışında buldu ve parçalanmakta olan imparatorluğun veliahtı ilan edildi. Kendisine Ali Gevher ve Şah Alem, Soyunun En Yücesi, Dünyanın Efendisi gibi unvanlar verildi ve ilk ve en büyük tutkusu olan şiire ilave olarak siyasetle ilgilenmek zorunda kaldı. Ama onun gönlünde yatan asıl arslan edebiyattı. Şehzade, "Aftab" mahlasıyla kaleme aldığı Urduca, Farsça, Pencab ve özellikle de Braj Başa dillerinde eserlerle üretken ve saygın bir yazar olarak tanındı. Braj Başa dilinde Tanrı Krişna'ya, Şiva'ya ve tanrıça Kali ve Sarasvati'ye tutkulu kasideler yazdı. Bu kasidelerin çoğu daha sonra kendi arzusu üzerine *Nadirat-ı Şahi* adlı bir *divan*da (seçmeler) toplandı. Ayrıca daha sonraları *Acaibü'l-Kasas*[82] adıyla romantik bir destan kaleme aldı. Şah Alem bir mutasavvıftı. Babası, İmparator II. Alemgir'in aksine tam bir sofu olan ve yeni İmparator Evrengzib'in dar yolundan giden Şah Alem, Allah'ın cami ritüellerinde değil; yarattığı harikalarda bulunabileceğine inanıyordu:

> Camide, Kâbe'de vakit kaybetme, ey Molla,
> Git ve sevgili Hakk'ın ayak izlerini her yerde ara.

Şah Alem, türbesi Babürlülerin muson dönemlerinde ikâmet ettiği Mehrauli'de bulunan mutasavvıf Kudbeddin Bahtiyar Haki'nin sadık bir müridiydi. Tasavvuf edebiyatına ve tasavvufi düşünceye tutkuyla bağlı olan Şah Alem'in şiirleri sevinç, aşk ve özlem mevsimi olan musonun dünyevi doğurganlığıyla çok sevdiği mürşidinin tasavvufi maneviyatı arasındaki bağa vurgu yapmaktaydı. En beğendiği *raga* ya da müzik tarzı bugün artık kaybolmuş olan muson *raga*sı, yani Raag Gaund idi. Bu tarz yağmur mevsimlerinde çalınıyor ve insanların içinde mutluluk uyandırıyordu:

> Ah, geldi o çok sevdiğim toplanma mevsimi!
> Kurbağalar, tavuskuşları ve guguk kuşları ötüşüyor; muhabbet kuşları sesleniyor.
> Toplanıyor yağmurlar ve sular, gök gürültüleri ve bulutlar,
> Şimşek çakıyor ve sarsıyor beni; nasıl uyuyacaksın sevgilim?[83]

---

[82] Muzaffer Alem ve Sanjay Subrahmanyam, *Writing the Mughal World: Studies on Culture and Politics*, New York, 2012, s. 434–4.
Bu bölümün alındığı eser, Katherine Schofield ve David Lunn, "Delight, Devotion and the Music of the Monsoon at the Court of Emperor Shah Alam II", Margit Pernau, Imke Rajamani ve Katherine Schofield, *Monsoon Feelings*, Yeni Delhi, 2018, s. 185–218.

Yemyeşil toprağın güzelliği insanı mutlu ediyor ve bulutlar dolaşıyor her tarafta
Efendi Kudbeddin'den bir lütuf için yalvarıyor bu fakir.[84]

Fakat bu saygın mutasavvıfların arasında yaşayan şehzade babasını iktidara getiren adamdan giderek daha fazla tedirgin olmaktaydı. Kendisinden yaklaşık on yaş küçük olan Vezir İmadülmülk yakışıklı veliahtı kıskandığını gizlemiyordu: *Şah Alemname*'ye göre, "kalbi kötülük ve hileyle dolu olan İmadülmülk başarılı insanlardan hazzetmezdi. Şehzadenin çok sevilmesi onu çok rahatsız etmekteydi. Onun hakkında entrikalar çeviriyor, komplolar hazırlıyordu. Nitekim bu kötülükleri imparatorluk topraklarında huzursuzluğa yol açtı. İmadülmülk'ün zorbalıklarının dikeni krallığın bahçesinde kargaşa yarattı ve karanlık ruhu bu coğrafyaya perişanlık getirdi."[85]

Dolayısıyla İmadülmülk, ramazan ayının ortasında, kavurucu nisan sıcaklarının zirvesine çıktığı bir sırada Şah Alem'e övgüler düzüp kendisini Kızıl Kale'de onurlandırmak istediğini söyleyerek Hansi seferinden geri çağırınca şehzade haklı olarak kuşkulandı. Hansi'de yaptığı tek iş vergi toplamak olmadığı için daha da tedirgin olmuştu. Babürlü vakanüvis Kahirüddin'e göre, "İmparator İmadülmülk'ün gücünden, ipleri ele geçirmesinden ve hepsinden çok da ona olan bağımlılığından dolayı rahatsızdı, bu yüzden İmadülmülk'ten hoşlanmayanları yavaş yavaş kendi etrafından toplamaya başladı. İkili arasındaki ilişkiler kısa bir süre içinde gerildi, siyasi sistem aksayıp çürümeye başladı."

İmparator Şah Alem'in Kızıl Kale'den çıkmasına izin vererek, görünüşte kraliyet otoritesini sağlamak ve vergi sistemini düzene sokmak üzere Hansi ve çevresine gönderdi. Diğer taraftan Şah Alem'e gizlice bir ordu toplayıp İmadülmülk'ün düşmanca tertiplerini bastırma ve kahraman ve sadık savaşçılarıyla birlikte bu rüzgârın önünü kesme talimatı verdi.[86]

---

[84] a.g.e. "Mutasavvıf" Şah Alem ve mutasavvıflarla birçok bağlantısı olan "sofu" babası arasında büyük bir zıtlık olduğunu söylemek biraz indirgemeci bir yaklaşım olabilir. Evet, aralarında bir fark olduğu doğrudur, ancak Nile Green'in eseri ikna edici bir şekilde, Babürlü tasavvufunun modern dönemde Müslümanlar arasında yerleşen çok başlı ve çok yüzlü bir ilim veya silsile anlayışı olmaktan ziyade "mistik İslam'ın" bir kolu olarak görülmesi gerektiğini savunmaktaydı. Nile Green, *Sufism: A Global History*, Londra, 2012.
Bihari Han mahlaslı Gulam Ali Han, *Shah Alam Nama*, BL, Add 24080, f. 18.
Fakir Khair ud-Din Illahabadi, *'Ibrat Nama*, BL Or. 1932, 17v–18r.

Şehzade önündeki seçenekleri tartarak Delhi'ye dönüşe geçti, yolda ağırdan alarak bazı Babürlü bahçelerinde kamp kurdu ve Mehrauli'deki mutasavvıfın türbesini ziyaret etti. Saraydaki bazı dostları Haryana'ya gelerek bir tuzağa doğru ilerlediği konusunda uyardılar ve dikkatli olmasını istediler. İmadülmülk'ün asıl niyetinin onu onurlandırmak değil, Kızıl Kale'ye ayak basar basmaz, kısa bir süre önce kurtulduğu selatin "kafes"e geri kapatmak olduğunu söylediler. Bu arada İmadülmülk kendini şirin göstermeye, sıcak dostluk mesajları, "büyük tepsilerle nefis yemekler, çiçekler ve betel kutuları" göndermeye devam ediyor, kendisini Kızıl Kale'de ağırlamak için sabırsızlandığını bildiriyordu.[87] Fakat giderek daha fazla kuşkulanan şehzade pusuyu fark etti ve bir zamanlar mutasavvıf şehzade Dara Shukoh tarafından kütüphane olarak kullanılan, Ali Merdan Han'ın şehrin kuzey ucundaki büyük malikânesine yerleşti.[88]

Kairüddin "İmadülmülk Şehzade'ye sanki dostmuşlar gibi davranıyor ve ona övgüler yağdırmaya devam ediyordu." diye yazmıştı. "Nihayet Şah Alem bu övgü dolu teklifleri yutmuş gibi görünmeye karar verdi."

> İmadülmülk'ün önerdiği gibi, birliklerinin bir kısmını vergi toplama işini düzene sokmak ve askere ödenecek maaşları toplamak üzere kırsal kesime gönderdi. Ama en güvenilir adamlarını yanında tuttu. Piyade ve süvari muhafızlarını yanına alıp, cezayir nişancılarıyla tüfekçileri siperlere yerleştirdi, giriş kapısını sağlamlaştırdı ve buraya roketçi ve gözcüler yerleştirdi.
>
> İmadülmülk iki hafta boyunca Şah Alem'e sahte bir güven duygusu aşılamaya çalıştı. Sonra bir gün [şehzadenin kaldığı yerin hemen kuzeyinde bulunan] Kadem-i Şerif'i yani Peygamber'in Ayak İzini ziyaret etmek üzere yanında bir bölük askerle birlikte yola çıktı. Jumna'da fazla su yoktu, dolayısıyla grup Ali Merdan Han'ın malikânesinin yakınlarında bulunan nehrin sığ bir noktasından karşıya geçip pazarların içinden ilerleyerek malikânenin ana kapısına yaklaştı. Grup bir yüzüğün parmağı sarması gibi malikâneyi dört bir taraftan sardı. Askerlerini Ali Merdan Han'ın malikânesinin etrafına güya şerefkıtası olarak yerleştirmiş gibi yapan İmadülmülk sonra da adamlarına Şehzade'yi tutuklama emri verdi. Askerler dört bir yandan malikâneye saldırdı, bazıları duvarları yıkarken, bazıları da çatılara tırmanıp tüfekleriyle sarayın bahçesine ateş açtı. Şehzadenin adamları umutsuz bir direniş gösterdi ama katledilmekten kurtulamadı.[89]

---

87 *Tarikh-i-Alamgir Sani*, BL Mss Or. 1749, f. 166 sol sayfa.

88 a.g.e., f. 167 sağ sayfa.

89 Fakir Khair ud-Din Illahabadi, *'Ibrat Nama*, BL Or. 1932, 17v–18r. Bu noktada söz konusu eserden kısa bir süre önce aynı olayı kaleme alan *Tarikh-i-Alamgir Sani*, BL Mss Or. 1749, f. 166 sol sayfa, adlı eserden de ilaveler yaptım.

Gulam Hüseyin Han'a göre şehzadenin yanında "sadece birkaç adam kalmıştı, ama bunlar direnmeye kararlı ve yürekli askerlerdi."

> Atlarına binen grup binanın arka tarafına yönelerek aşağıdaki nehre bakan duvardaki gedikten dışarı çıktılar, ama çıkar çıkmaz düşmanlarının kucağına düştüler. Etraf düşmanlarını yararak ilerlemeye çalışan adamların cesetleriyle doldu. Şehzade bizzat kendi elleriyle iki düşmanı biçti. Boğuşma sırasında öyle bir kahramanlık, öyle bir yiğitlik gösterdi ki, eski kahramanlar bile gördükleri karşısında şaşırıp kaldı. Avının ellerinden kurtulmak üzere olduğunu gören düşman derhâl toplanıp peşlerine takıldı. Cesur askerler bir anda geri dönüp kendilerini izleyen düşmanın üzerine atıldı, o zamanda bile savaşmak için artık ilkel kalan kılıçlarını çekip birçoğunu öldürdü.[90]

Akşama doğru sayısal üstünlük şehzadenin aleyhine dönmeye başladı: Şehzadenin yanında sadece 400 asker vardı, buna karşılık İmadülmülk'ün yanında 1.500'ün üzerinde asker bulunuyordu. Üstelik bunların arasında bulunan Avrupalı altmış paralı asker son model tüfeklerle donatılmıştı. Şehzadenin adamlarının elindeyse esas olarak "mızrak, kılıç, ok ve yay" vardı.[91]

"Derken, Şehzadenin en yiğit askerlerinden Mir Cafer ve Ali Azam Han dövüşerek düşman içinde gedik açıp çekilmeyi teklif etti:

> Düşmana aniden saldıralım ve ölmeye hazır olalım. Başarırsak bir süre kafa ve boyun kırıp çekiliriz. Yoksa ebediyen kahramanlık destanlarının bir parçası oluruz. Şehzade oturuyordu, yoldaşlarını dinledikten sonra ayağa kalktı ve yanındaki birkaç yiğitle birlikte düşünmeden düşmanın üzerine atıldı. Birçoğunu yere serdi. Bu arada boğuşmanın ortasında diğer yiğitler de yetişti: Süratle ve ustaca bir manevrayla aradan sıyrılıp uzaklaşmaya başladılar.
>
> Fakat vadinin çıkışına yaklaştıklarında düşman yetişti ve etraflarını sardı. Bu arada şehzadenin atı yaralanınca düşman ileri atılıp onu yakalamaya çalıştı. Ali Azam Han, o bildik yiğitliğini gösterip şehzadeye seslendi: "Şah Alem, bu halk senin sayende ebediyete kadar var olacak, bu yüzden sen bizden çok daha değerlisin. Koş ve uzaklaş. Sen uzaklaşırken ben düşmanı oyalayacağım. Hayatım pahasına da olsa dövüşüp sana yol açacağım!" Sonra atına atlayıp kükreyen bir arslan gibi düşmanın üzerine atıldı, birçok yara aldı ve sonunda yere düştü.
>
> Bu arada şehzade, şehirden uzaklaşıp düşmanın kuşatmasından kurtulmuştu. Sonunda [Maratha] dostu Athil Rao'nun askerî kampına vardı. Athil Rao dos-

---

[90] Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 3, s. 365-8.
Law, *A Memoir of the Mughal Empire 1757–61*, s. 254.

> tunun gösterdiği kahramanlığı övüp Şehzade ve yoldaşları için çadırlar kurdurdu. Şehzadeyle yanındakileri bir süre ağırladıktan sonra onlarla birlikte doğuya, Farrukhabad'a gitti. Burada kendisine 3 lakh (300.000) rupi haraç ödendi. Şehzade buradan Rohillaların topraklarına geçti. Rohillalar grubu karşılayıp geleneklerin gerektirdiği gibi ağırladı.[92]

Şehzade yeni destekçilerin geleceği umuduyla birkaç gün Farrukhabad'ta bekledi. İmadülmülk'ün kendisini öldürmeden peşini bırakmayacağını bilen şehzade Delhi'ye dönmek yerine, "doğuya giderek zengin ve müreffeh Bengal ve Bihar [Purab] eyaletlerinin yöneticiliğini üstlenmeye" karar verdi.[93] Böylece yönetimi Delhi'ye artık vergi göndermeyen nevvab valilerin elinden alacaktı. "Bu dünya," diyordu, "yabani otlar ve dikenlerle kaplanmış bir çiçek bahçesi gibidir. Ben bu dikenlerle yabani otları temizleyip sadık ve namuslu insanların huzur içinde yaşamasını sağlayacağım."[94]

Şehzade sürgün hayatının getireceği belirsizlik ve acıların tamamen farkındaydı, dolayısıyla "bu yabaniliğin ortasında yüzünü tek dayanağı olan Allah'a döndü". Şansının zayıf olduğunu biliyordu ama mirasını geri alabilmek için elinden geleni yapmaya da kararlıydı. Ancak Delhi'de gösterdiği kahramanlık ve çok sevilen, yiğit bir Babürlü şehzadesinin imparatorluğu ayağa kaldırıp yarım yüzyıldır hüküm süren anarşiye son vermek üzere doğuya yöneldiği haberleri çabucak yayıldı. Takipçileri bu yeni Ekber'e katılmak üzere Hindistan'ın her köşesinden yanına akmaya başladı.

Başlangıçtaki küçücük damla önce bir yağmura, sonra da sele dönüştü. Çok geçmeden yarım yüzyıllık iç savaştan büyük zarar gören eski Babürlü aileler şehzadenin etrafında toplanmaya başladı. Gulam Hüseyin Han'a göre, Delhi'den ayrılmasının üzerinden birkaç ay geçmeden şehzade yaklaşık 30.000 kişilik bir ordu oluşturdu. Şehzadeye katılanlardan biri de annesi Ziynet Mahal'in danışman olarak Kızıl Kale'den gizlice gönderdiği Gulam Hüseyin Han'ın babasıydı: "Şehzadenin yanında sağlam karakterli ve seçkin isimler vardı. Bunlar kaderlerini onun kaderine bağlamışlardı. Onlar da en az efendileri kadar endişeliydi."

Bugünkü değeri yaklaşık 4 milyon sterlin.

Fakir Khair ud-Din Illahabadi, *'Ibrat Nama*, BL Or. 1932, 17v–18r. Burada Gulam Hüseyin Han'ın aynı olayla ilgili anlatısından da alıntılar yaptım.

Bihari Han mahlaslı Gulam Ali Han, *Shah Alam Nama*, BL, Add 24080, f. 30.

K. K. Dutta, *Shah Alam II & The East India Company*, Kalküta, 1965, s. 1–2.

> Şehzade Şahcihanabad'tan geldiğinde o kadar ümitsiz ve perişan durumdaydı ki, kimse başlangıçta ona destek olmayı veya peşinden gitmeyi düşünmüyordu. Vezir İmadülmülk'ün gazabından herkes korkuyordu ... Fakat babam duruma el atıp gerekli düzenlemeleri yaptı ve ordudan ayrılarak evlerine dönen birçok Babürlü askerini şartlarını düzeltme vaadiyle kendilerine katılmaya ikna etti.
>
> Şah Alem'in Bihar ve Bengal eyaletlerine doğru bir sefere hazırlandığı ve ilk olarak Azimabad'a [Patna] yöneldiği kesinleşir kesinleşmez, şehzadenin atalarının zamanındaki güçlü yönetimin nimetlerini hatırlayan insanlar onun zafere ve refaha ulaşması için dua etmeye başladı. Hepsi tek bir ağız, tek bir yürek olmuş gibiydi, ama henüz kimse şehzadeden herhangi bir lütuf görmemiş veya Hazretleri'nin masasından düşen kırıntılardan yararlanmamıştı.[95]

Ama aslında Şah Alem çok geç kalmıştı. Bengal çoktandır Hindistan politikalarındaki yeni bir güç tarafından sonsuza dek değiştirilme sürecine girmişti: Doğu Hindistan Şirketi ve özellikle de Robert Clive'ın entrikaları.

---

[95] Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 286–9, cilt 3, s. 189–90; Ray, *The Felt Community*, s. 333.

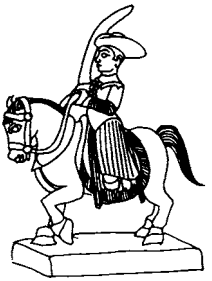

3

TALAN SÜPÜRGESİYLE SÜPÜRMEK

Siracüddevle, kuvvetleriyle birlikte hayal bile edilemeyecek bir süratle Kalküta'ya ilerliyordu. Oysa Babürlü ordusu genelde ağırkanlı hareket etmesiyle meşhurdu, yani günde en fazla beş kilometre yol alabiliyordu. Kuvvetlerinin sınırlarını zorlayan Siracüddevle haziran Bengali'nin o dayanılmaz tropikal sıcaklığına rağmen on günde 215 kilometre yol katetmişti.

Vali Drake, Kasımbazar yerleşiminin düşmesine rağmen birkaç gün boyunca yeni nevvabın sadece blöf yaptığına ve William Kalesi'ne saldırmaya asla cesaret edemeyeceğine inanmaya devam etti. İstihbaratı o kadar kötüydü ki Sirac'ın kuvvetlerinin dış savunma hatlarına yaklaştığı bir sırada bile hâlâ aynı düşüncedeydi. Kalküta'daki Şirket Konseyi'nin kapsamlı bir savunma stratejisi oluşturmasına kalmadan, Sirac'ın ilk kuvvetleri 13 Haziran'da Dumdum'un kuzeyindeki dış mahallelerde göründü. Birlikler düzenli bir şekilde Maratha Hendeği'ne doğru ilerliyordu.

Drake yeteneksiz olduğu gibi, etrafı tarafından da sevilmeyen biriydi. Şehir milislerine katılmak için gönüllü olan Kalkütalı sivillerden William Tooke'ye göre Drake çevresindekileri kendisinden öyle uzaklaştırmıştı ki, sağlam bir savunma organize etmesi fiilen mümkün değildi: "Mr. Drake'in son yıllardaki davranışları kabul edilebilir gibi değildi," diye yazıyordu. "Sadece kız kardeşiyle yaşadığı yasak ilişki bile durumunun affedilir gibi olmadığını göstermektedir. Bu yüz kızartan suç zaten başlı başına kötü olduğu gibi, en karakteri bozuklar da dâhil olmak üzere etrafındaki herkesi kendisinden uzaklaştırmıştı. O yüzden alakasız insanlarla arkadaşlık yapıyor, her

türlü aşağılık ve çirkin davranışı sergiliyordu. Değil bir vali, sıradan bir insan olarak bile kabul edilebilir gibi değildi."[1]

Drake'in askerî birliklerinin başındaki komutan, Albay Minchin de ondan aşağı kalır değildi. Hayatta kalanlardan biri daha sonradan şunları yazmıştı: "Kumandanımızın askerî yeteneklerine gelince, bu konuda bir bilgim yok. Sadece, bir yeteneği varsa eğer, onu da kendisine sakladığını ve bunun da hiç hoşumuza gitmediğini söyleyebilirim. Zaten ne ben ne de başka birisi bu komutanın askerî yeteneklerini gösteren herhangi bir davranış veya sözüne şahit olduk".[2]

Watts'ın tahminlerine göre, Kalküta'ya doğru ilerleyen Sirac'ın arkasında 70.000 kişilik bir kuvvet bulunuyordu. Drake'in elindeyse 265 kişiden oluşan üniformalı bir Şirket birliğiyle silahlı ama eğitimsiz 250 sivil milisten oluşan 515 kişilik bir kuvvet vardı.[3] Böyle bir durumda en akıllı strateji özür dileyip müzakere masasına oturmak olurdu. Drake ise geç de olsa, bunun yerine Maratha Hendeği'nin üzerindeki belli başlı noktalara bir dizi tahkimat yığmayı tercih etti.

Kaleye yukarıdan bakan ve surların arasına kadar giren bazı binaların yıkılması fikri ortaya atıldı, ama çabucak reddedildi. İkinci komutan, Kaptan Grant'ın anlattıklarına göre "O kadar ciddiyetsiz bir ortam vardı ki, yeni ve ciddi önlemler alma gereği bile duyulmadı":

> Nevvabın hareketleri ve kuvvetleri hakkında kesin bir bilgi sahibi değildik. Ayrıca üzerimize yürüyecekleri konusunda da emin değildik. En fazla bizi ablukaya alıp pes edinceye kadar ikmal hatlarımızı keseceklerini düşünüyorduk ...
>
> Dolayısıyla en son gün bile nevvabın saldırıya geçeceğine ihtimal verilmiyor, [tahkimatların dış hattında kalan] Avrupalıların evlerini yıkma fikri homurdanmalarla karşılanıyordu. Herhangi biri ağzını açıp da kaleyi savunabilmek için bazı evlerin yıkılması gerektiğini söyleyecek olursa, bu işi yapabilecek yeterli zaman ve barut olduğu hâlde fikir saçma bulunarak reddediliyordu.[5]

---

[1] William Tooke, *Narrative of the Capture of Calcutta from April 10, 1756 to November 10, 1756*, BL, OIOC, O.V. 19, Bengal 1756, s. 5–46.
John Zephaniah Holwell, alıntı John Keay, *The Honourable Company: A History of the English East India Company*, Londra, 1991, s. 301.
William Watts ve John Campbell, *Memoirs of the Revolution in Bengal, Anno. Dom. 1757*, s. 14.
An Account Of The Capture Of Calcutta By Captain Grant, BM Add Mss 29200, f. 38.

Siracüddevle 16 Haziran'da bizzat boy gösterip ağır topçuya şehri ateş altına alma talimatı verince "ciddiyetsiz ortam" dağılmaya başladı. Babürlü kuvvetlerinin ilk iki hendeği geçme teşebbüsü ağır kayıplar verdirilerek geri püskürtüldü. Ama akşama kadar yirmi savunmacı kaybedildi ve "[ileri hatları oluşturan] bütün Babürlü birlikleri akşama doğru güneye yönelerek Kara Şehir'i çevreleyen hendeği geçmeyi başardı ve hiçbir engellemeyle karşılaşmadan ilerlemeye başladı".[6]

Ertesi gün Kara Şehir tam bir yağmaya uğradı: "Birçok asker içeri girerek bütün evleri yağmaladı ve yakıp yıktı. Akşam olduğunda şehir tamamen kuşatılmıştı ... Birkaç bin asker gece yarısı büyük pazara girerek karşılaştıkları herkesi katletti ve evleri talan edip yaktı."[7] Garnizon Kara Şehir'i korumak için kılını bile kıpırdatmadı veya dehşet içindeki sivilleri kaleye almadı. Hâl böyle olunca Hintli askerler Avrupalılardan desteklerini çekerek garnizonu terk etti. Topları ateşleyecek, barutu ve gülleleri taşıyacak, bataryalar inşa edecek ve top arabalarını çekecek ve hatta milislere yemek yapacak adam kalmadı.

Kalenin kuzeyinde sokak sokak, kapı kapı yaşanan çarpışmalarla devam eden Babürlü ilerlemesi 18 Haziran günü geri püskürtüldü, fakat Sirac'ın kuvvetleri doğuda rahat bir şekilde ilerlemeye devam etti. Buradaki Şirket kuvvetleri ağır kayıplar vererek öğleden sonra 3'te hapishanenin bulunduğu noktadaki tahkimattan geri çekildi: "Küçük grup mevzisini kahramanca savundu, ama adamların çoğu yaralanınca geri çekilmek zorunda kaldı". Akşama doğru Babürlüler, Büyük Tank'ın yakınlarında bulunan Şirket hatlarını da yardılar. Kuzey ve güneybatı bataryalarıyla irtibat kesilmek üzereydi, dolayısıyla buralar süratle boşaltıldı. Şirket kuvvetleri tamamen iç savunma hattına yani kaleye çekildi: "Daha sonra elimizdeki tek kalan yer olan kale için savunma düzeni alındı," diye yazıyordu Kaptan Grant.

> Hiç kimse Bataryaların böylesine bir anda terk edileceğini tahmin etmiyordu. Dolayısıyla insanlar bataryaların düşmesinin ölümcül sonuçları olacağını düşünüyordu. Çünkü düşman kaleye ve kiliseye bitişik binaları ele geçirince burçlara ve duvarlara da hâkim olacak, özellikle siper önlerindeki parapetlerin alçak olması ve mazgalların gizlenmeye izin vermeyecek kadar geniş olması nedeniyle

[6] a.g.e.
Concerning the Loss of Calcutta, BL, OIOC, HM vol. 66, s. 821–4.

> buralardan ateşe başlayan toplarla binlerce küçük silah karşısında dayanmak imkânsız hâle gelecekti. Bu açığı bir nebze olsun kapatabilecek kum torbalarımız vardı, ama Hintliler gidince bunları surlara taşıyacak adam da kalmamıştı. Ayrıca askerlerle milisler öyle yorgun düşmüştü ki artık kollarını bile güçlükle kımıldatıyorlardı.[8]

Gece yarısı toplanan Savaş Konseyi en fazla üç günlük cephane kaldığını ve askerlerin yorgunluktan tükendiğini tespit etti; ayrıca birçoğu da sarhoş olmuştu: "Adamların yarısı sarhoştu, erzak ve su yoktu; düşman surların dibine kadar gelince üç defa alarm davulu çalındı, ama tek bir adam bile surlara çıkmadı."[9]

Milislerden biri olan David Renny, "İlk kez işlerin artık iyice sarpa sardığını düşünmeye başladık," diye yazmıştı.

> Çok umutsuz bir durumdaydık ... En az iki bin kadın ve çocuğun da bulunduğu kalede yaşanan keşmekeşi kelimelerle anlatmak imkânsız gibi ... Asker ve milisler kendi ailelerinin de yerleşimin içine alınmaması hâlinde savaşmayacaklarını söyleyince işler daha da karıştı. Düşman kaleye her yerden ateş ediyordu. Askerler cephane ve yemek pişirecek aşçı yokluğu nedeniyle homurdanmaya başladı. Asker önceki gece sabaha kadar silah başında olduğu için bitkin düşmüştü. İçki içen asker ve milislerin çoğu söz dinlemez, emirlere itaat etmez olmuştu. Hatta bazıları subaylarına silah bile çekmişti.
>
> Kadınları gemilere göndermeye karar verdik ve hemen harekete geçtik. [Gece yarısı] Saat 12 civarında düşmanın güneydeki antrepoların [depoların] orada hazırlanan büyük merdivenlerle kaleye girmeye çalışacağı haberi geldi. Derhâl o taraftaki duvarların onarımına başladık. Herkese silah başına geçme talimatı verilmişti ama Ermenilerle Portekizliler ortalıkta gözükmedi, her biri kalenin bir yerlerine gizlenmişti. Aşağı, düşmanın üstüne el bombaları attık, hemen kaçıştılar.[10]

Ertesi gün yani ayın 19'unda direniş yerini giderek büyüyen paniğe bıraktı. Nevvabın başkomutanı Mir Cafer Ali Han taarruza geçti ve öğlene doğru, yani sadece iki günlük bir cephanenin kaldığı bir sırada konsey büyük bir çoğunlukla kaleyi terk ederek nehirde demirli gemilere çekilme yönünde görüş bildirdi. Öğleden sonra 2'de çekilme planları hâlâ tartışılıyordu ki

---

[8] *An Account Of The Capture Of Calcutta By Captain Grant*, BM Add Mss 29200, f. 39. a.g.e.
Account of the loss of Calcutta by David Renny, BL, OIOC, HM cilt 66, s. 821–4.

toplantı odasına bir gülle düştü ve "oluşan o panik, kargaşa, gürültü ve şaşkınlık içinde" toplantı dağıldı.[11] Moraller sıfıra inmiş, her yere sarhoşlukla karışık bir umutsuzluk havası çökmüştü.

Kaleye ve kıyıya yağan ateşli oklardan kaçınmaya çalışan *Dodally* adlı gemi talimat verilmediği hâlde nehirden yukarı yöneldi. Sonra öteki gemiler de aynısını yapmaya başladı. Gemilerin kendilerini almadan gittiğini düşünen kadın ve çocuklar paniğe kapıldılar ve canlarını kurtarmak için kaleden dışarı koşarak gemilere binmeye çalıştılar. Kalabalığı gemilere taşıyacak küçük kayıklardan bazıları ağırlığa dayanamayarak battı.

Bu noktada "daha önce yerleşim yerini terk etmeyi aklından bile geçirmeyen birçok erkek de kayıklara hücum ederek gemilere doğru kürek çekmeye başladılar. Hiç hesapta olmayan bir şekilde yerleşimi terk edenler arasında Vali Mr. Drake ... [ve] Kumandan Minchin de vardı ... Bu beklenmedik durum kargaşayı daha da büyüttü ve izleyen felaketin önünü açtı."[12] Bir saat içinde bütün gemiler demir alıp nehirden aşağı Sunderbans cangılına ve ilerisindeki sahile doğru ağır ağır sürüklenmeye başladı.

Gulam Hüseyin Han, "İşlerin sarpa sardığını gören Mr. Drake," diye yazıyordu, "vatandaşlarını haberdar bile etmeden her şeyi terk edip kaçtı."

> Yanındaki birkaç arkadaşı ve yöneticiyle birlikte bir gemiye sığındı ve hızla gözden kayboldu. Geride kalanlar şeflerinin kaçtığını anlayınca bütün umutlarını yitirdiler ve yaşamaktansa ölümü seçerek son barutları, son mermileri tükeninceye kadar dövüştüler ve ölümün acı suyunu kahramanca içtiler. Bazıları da kaderin pençesinden kurtulamadı ve esir düştü.[13]

Geride kalan askerler hâlâ nehrin az yukarısında demirli olan *Prince George* ile kaçmayı umut ediyordu. Fakat gemi ertesi sabah erken saatlerde medcezir dalgasına yakalanarak karaya oturdu ve kurtarılamadı. "Bütün çekilme hatlarının kesildiğini gören savunmacılar kapıları kapatarak hayatlarını pahalıya satmaya ve çılgınlar gibi dövüşmeye karar verdi."[14]

---

[11] *Cooke's Evidence before the Select Committee of the House of Commons*, W. K. Firminger (ed.), *Great Britain, House of Commons, Report on East India Affairs, Fifth report from the Select Committee*, cilt III, s. 299.
Sir Penderel Moon, *The British Conquest and Domi ion of India*, Londra, 1989, s. 42.
Syed Gulam Hüseyin Han Tebetebai, *Seir Mutaqherin*, Calcutta, 1790–4, cilt 2, s. 190.
Concerning the Loss of Calcutta, BL, OIOC, HM cilt 66, s. 821–4.

Dublin doğumlu John Zephaniah Holwell'in komutasındaki kalan yaklaşık 150 kişilik asker grubu kaçmayı başaramadığı için bir gün daha direndi. Fakat Babürlü birlikleri şiddetle saldırıyordu. Ayrıca Kaptan Grant'ın önceden tahmin ettiği üzere Mir Cafer uzun namlulu cezayirler taşıyan keskin nişancıları surlara bakan evlerle kilise kulesinin önündeki düz parapete göndermişti. Bu parapetler "surlardan daha yüksek olup bütün burçlara hâkim bir konumdaydı ki, buralardaki keskin nişancılardan saklanmak mümkün değildi. Dolayısıyla gördükleri her şeyi ya öldürdüler ya da yaraladılar. Subaylarımızın çoğu vuruldu, bazı adamlarımız aldıkları yaralardan öldü. Geri kalanlar ellerinde tabancalarla ortaya çıkarak askerleri siperlerinde tutmaya çalıştı."[15]

Akşam vakti yaklaştığında savunmacıların çoğu ölmüştü, geri kalanlar da "bitkin düşmüş ve bütün enerjilerini kaybetmişti". "Öğleden sonra 4 sularında burçlarda topu topu yüz kadar adam kalmıştı ki düşman ateşi kesme çağrısı yaptı. Holwell de bunun üzerine ateşkes bayrağı çekerek askere ateşi kesme emri verdi".

> Ateşin kesilmesinden sonra düşman kalabalıklar hâlinde surlarımızın dibine geldi ve gelir gelmez pencerelere ve kumaş ve pamuk balyalarıyla desteklenmiş olan kale kapılarına ateş açtı ve kapıyı zorlayıp duvarı her yandan yıkmaya başladı. İnsanlar bir anda paniğe kapılarak nehre doğru koşmaya ve yarı batık yarı yüzer durumdaki bir kayığa binmeye çalıştı. Tıklım tıklım dolan kayık yerinden bile oynamadı.[16]

Sirac kuvvetleri bu kez kalenin içini yağmalamaya başladı: John Cook, "Yerleşim birkaç dakika içinde düşmanla doldu," diye hatırlıyordu, "zaman kaybetmeden ellerine geçeni yağmalamaya başladılar; saatlerimizi, tokalarımızı, düğmelerimizi, yani ne bulurlarsa talan ettiler ama şiddete başvurmadılar. Yerleşimde kalan önemli kişilerin çuha balyaları, mercan, tabak ve hazine sandıkları kırılıp açıldı ve Moorlar ne var ne yok yağma etti."[17]

---

[15] *Narrative of the loss of Calcutta, with the Black Hole by Captain Mills, who was in it, and sundry other particulars, being Captain Mills pocket book, which he gave me*, BL, OIOC, O.V. 19, s. 77–92.
a.g.e.
Account of the loss of Calcutta by John Cooke Esq. who was in the Black Hole, June 1756, in *Cooke's Evidence before the Select Committee of the House of Commons*, W. K. Firminger (ed.), *Great Britain, House of Commons, Report on East India Affairs, Fifth report from the Select Committee*, cilt III, s. 299.

"Kalküta'yı çekirgeler gibi silip süpüren" Siracüddevle o akşam tahtırevanıyla yeni mülkünü görmeye geldi.[18] Kalenin tam ortasına bir ziyafet düzenleyerek, Şiilerin çoğunlukta olduğu Kalküta'nın adını İmam Ali'ye atfen Alinagar olarak değiştirdiğini ilan etti. Sonra Hindu saray mensuplarından Raca Manikçand'ı Alinagar Kalesi'nin muhafızı atadı ve güzelliğine hayran kaldığı ama tüccarlardan çok şehzadelere yakıştığını" düşündüğü Hükûmet Konağı'nın yıkılmasını emretti. Anlaşıldığı kadarıyla buranın o nefret ettiği Drake'in özel mülkü olduğunu sanıyordu.[19] Esirlerden biri "Siracüddevle karşısında küçük bir birlik görünce şaşırdı," diyordu, "hemen o gazabının asıl hedefolan Mr. Drake'i sordu. Mr. Holwell elleri bağlı şekilde karşısına getirildi. Holwell ellerindeki iplerden yakınınca Nevvab ipleri çözdürdü ve askerlerinin başı üzerine tek bir kişinin kılına dokunulmayacağını söz verdi."[20] Sonra zaferinden dolayı şükür namazı kılıp çadırına gitti.

Teslim olan garnizona o ana kadar Babürlü standartlarına göre çok iyi davranılmıştı: Kimse Babürlü geleneklerinde alışık olunduğu şekilde anında köle yapılmamış, yargısız infaz edilmemiş, kazığa oturtulmamış, kafası kesilmemiş veya işkenceden geçmemişti. Ama Sirac oradan ayrılır ayrılmaz işler değişti.

Şirketin kışlasındaki askerlerin çoğu hâlâ zil zurna sarhoştu. Sabah saatlerinde üzerindeki eşyaları talan edilen sarhoş bir asker gördüğü muameleye öfkelenip tabancasını çekerek Babürlü bir yağmacıyı öldürdü. Bu olayla birlikte her şey değişti. Hayatta kalanlar üç buçuk metreye altı metrelik küçük bir hücreye tıkış tıkış dolduruldu. Hücrenin sadece küçük bir penceresi vardı, hava almak mümkün değildi, su ise daha da azdı. Bu hücrenin adı Kara Delik'ti. Babürlü vakanüvis Yusuf Ali Han'a göre "o gün o küçük odada kaderin pençesine kurban düşmüş tam 100 Frenk vardı. Odadaki bütün Frenkler boğularak öldü."[21]

---

[18] Gulam Hüseyin Salim, *Riyazu-s-salatin: A History of Bengal, Translated from the original Persian by Maulvi Abdus Salam*, Kalküta, 1902, s. 366.
S. C. Hill, Indian Records Series, *Bengal in 1756–7*, 3 cilt, Kalküta, 1905, cilt 1, s. 51, Fransızların Chandernagar'dan gönderdiği mektup.
Account of the loss of Calcutta by John Cooke Esq. who was in the Black Hole, June 1756, Cooke's Evidence before the Select Committee of the House of Commons, in W. K. Firminger (ed.), *Great Britain, House of Commons, Report on East India Affairs, Fifth report from the Select Committee*, cilt III, s. 299.
Yusuf Ali Han, *Tarikh-i-Bangala-i-Mahabatjangi*, çev. Abdus Subhan, Kalküta, 1982, s. 120–2.

Sayılar kesin olmadığı gibi hayli de tartışmalıdır: 1758 yılında Kara Delik hakkında hayli renkli bir yazı kaleme alan ve olayı âdeta bir efsaneye dönüştüren Holwell, buraya bir kadın ve 145 Şirket askerinin doldurulduğunu ve bunlardan 123'ünün öldüğünü yazıyordu.[22] Tabii bu rakamlar kesinlikle abartılıydı. Uzun uğraşlarla elde edilen son bulgular Kara Delik'e 64 kişinin tıkıldığını ve bunların 21'inin hayatta kaldığını göstermektedir. Kara Delik'ten çıkamayanlardan biri, iki yıl önce Kalküta'daki hayat pahalılığından yakınan ve en büyük hayalinin Vali olmak olduğunu söyleyen Stair Dalrymple adlı on dokuz yaşındaki bir Kuzey Berwickliydi.

Doğru rakamın hangisi olduğu bir yana, olay birkaç kuşak boyunca Hindistan'daki İngilizlerin hafızalarından silinmediği gibi, 150 yıl sonra bile İngiliz okullarında Hintlilerin barbarlığının bir göstergesi ve İngiliz yönetiminin neden gerekli ve haklı olduğunun bir kanıtı olarak öğretiliyordu. Oysa o zamanın kaynaklarında Kara Delik'ten neredeyse hiç söz edilmediği görülmektedir. Nitekim başta Gulam Hüseyin Han olmak üzere dönemi ayrıntılı olarak anlatan hiçbir kaynakta bu olaya değinilmemektedir. Zaten Şirket otoritelerini asıl ilgilendiren de talihsiz garnizonun başına gelenler değil, en kârlı istasyonlarından birini kaybetmiş olmaktı.[23]

---

[22] John Zephaniah Holwell, *A Genuine Narrative of the Deplorable Deaths of the English Gentlemen, and others, who were suffocated in the Black Hole in Fort William, in Calcutta, in the Kingdom of Bengal; in the Night Succeeding the 20th June 1756*, Londra, 1758. Kara Delik üzerine bolca kaynak mevcuttur. Olayı hukuki açıdan inceleyen en iyi kaynaklardan biri Brijen K. Gupta, *Sirajuddaullahand the East India Company, 1756–7*, Leiden, 1966, s. 70–81, adlı eserdir. Ayrıca şu eserlerde de kayda değer tartışmalar yer almaktadır: Partha Chatterjee, *The Black Hole of Empire: History of a Global Practice of Power*, Ranikhet, 2012, s. 255; Jan Dalley, *The Black Hole: Money, Myth and Empire*, London, 2006; Rajat Kanta Ray, *The Felt Community: Commonality and Mentality before the Emergence of Indian Nationalism*, Yeni Delhi, 2003, s. 235–7; Linda Colley, *Captives: Britain, Empire and the World 1600–1850*, Londra, 2002; Ian Barrow, "The many meanings of the Black Hole of Calcutta', in *Tall Tales and True: India, Historiography and British Imperial Imaginings*, ed. Kate Brittlebank, Clayton, Vic., 2008, s. 7–18. Betty Joseph, Kara Delik olayın, Şirket'in Hindistan'daki rolünde yarattığı değişimin sorgulanmasını engellediğini ve sonuç olarak Şirket'in ticari bir güçten bölgesel bir güce dönüşerek Hindistan'ı herhangi bir eleştiriye hedef olmadan fethetme sürecini kolaylaştırdığını savunmaktadır. Betty Joseph, *Reading the East India Company*, New Delhi, 2006, s. 70–1.

Kalküta'nın düşmesinin yol açtığı felaketin boyutları ancak izleyen haftalarda anlaşıldı. Herkes bu olayın çok geçmeden her şeyi değiştirdiğini gördü: William Lindsay, ileride Şirket'in tarihini kaleme alacak olan Robert Orme'ye "Yarattığı sonuçları düşündükçe, beni olduğu gibi hem Hindistan'daki hem de İngiltere'deki her aklı başında insanı tir tir titreten ... bir yıkım ve çöküştü bu. Hindistan'daki kuvvetlerimizin artık bizi burada güven altında tutmaya yetmeyeceğini düşünüyorum. Neredeyse buraya ayak bastığımız ilk günlere döndük; o zaman nasıl hiçbir şeyimiz yoksa şimdi de o durumdayız."[24]

Sorun sadece hayatların ve itibarın yitirilmesi veya dehşete düşen Şirket yetkililerinin yaşadığı travma ve aşağılanma değildi. Asıl sorun DHŞ'nin yediği ekonomik darbe ve bunun sonucunda dip yapan hisseleriydi: Kaptan Renny, "Şirket'in bu korkunç olaydan dolayı neler kaybettiğini anlatacaktım." diye yazmıştı. "Fakat kayıplar o kadar büyük ki anlatılacak gibi değil. Ama durum derhâl düzeltilmezse olacakların yanında bunlar hiç kalır."

> İngiltere'den beklenen kargolar satılamayacak, gemilerin sürastarya tazminatları artacak ve bir sonraki sezon aynı şeyler tekrarlanacak. Güherçilere ve ham ipek gibi olmazsa olmaz ürünleri yüksek fiyatlarla Hollandalılardan, Fransızlardan, Prusyalılardan ve Danimarkalılardan almak zorunda kalacağız. Aynı şekilde Dakka muslinlerini de mecburen onlardan alacağız ... ki bu da büyük bir gelir kaybı demek.
>
> Kalküta'nın kaybedilmesi Hindistan'ın diğer kısımlarını da ciddi şekilde etkileyecek, zira yanılmıyorsam, Coromandel Sahili ve Malalar, İran Körfezi ve Kızıldeniz ve hatta Manila, Çin ve Afrika Sahili pamuk, biber, ecza ürünleri, meyve, deniz kabuklusu ve kalay gibi ürünlerde Bengal'e göbekten bağımlılar. Ayrıca ham ipek, ipekli ürünler, afyon, pamuklu dokuma, pirinç, zencefil, zerdeçal, sivri biber ve her türlü ürün konusunda da onlara bağımlılar.[25]

Kasımbazar'ın düştüğü haberi ve ilk askerî destek talebi Madras'a 14 Temmuz'da ulaştı. Siracüddevle'nin William Kalesi'ni başarılı bir saldırıyla ele geçirdiği haberleriyse tam bir ay sonra yani 16 Ağustos'ta ulaştı. Madras normal koşullarda büyük ihtimalle Mürşidabad'a bir heyet göndermekle

---

[24] *Concerning the Loss of Calcutta*, BL, OIOC, HM cilt 66, s. 821–4.

Geminin yükleme boşaltma süresinin uzaması dolayısıyla yapılan cezai ödeme.

Causes of the Loss of Calcutta 1756, David Renny, Ağustos 1756, BL, OIOC, O.V. 19, s. 147–61.

yetinir, müzakereler yapılır, özürler dilenir, güvenceler verilir, bir tazminat ödenir ve ticaret kaldığı yerden devam ederdi. Böylece her iki tarafın da çıkarları korunmuş olurdu. Fakat bu defa tesadüfün de yardımıyla başka bir alternatif daha vardı.

Zira büyük bir tesadüf eseri Robert Clive ve üç Kraliyet Topçu alayı Coromandel Sahili'nde, Madras'ın hemen güneyinde yer alan David Kalesi'ne henüz ulaşmıştı. Alayları getiren Amiral Watson'ın filotillası da tepeden tırnağa silahlıydı ve savaşa hazırdı. Aslında bu kuvvetin hedefi Bengal Nevvabı değil Fransızlardı. Nitekim sonraki tartışmalarda Madras Konseyi'nin bazı üyeleri filonun Coromandel'de kalarak Lorient Limanı'ndan gönderildiği düşünülen Fransız filotillasına karşı hazırlıklı olması gerektiği yönünde görüş belirttiler. Fransız filosunun ve savaşın başladığına dair haberlerin ulaşması an meselesiydi. Dolayısıyla bazı Konsey üyeleri, Şirket'in önemli bir ticaret merkezinin kaybedilmesinden sonra bir ikincisinin de riske atılmasının büyük bir ihtiyatsızlık olacağını savunuyorlardı.

Ayrıca Amiral Watson Saray'ın sadık bir hizmetkârı olarak birinci görevinin, yerli rakiplere karşı Şirket'in ekonomik çıkarlarını değil; Fransızlara karşı İngiliz çıkarlarını korumak olduğunu düşünüyordu. Ancak Clive, özellikle de Bengal'de doğrudan ve Şirket hisseleri üzerinden dolaylı şekilde büyük kayıplara uğradığı bir sırada önüne gelen fırsatı kaçırma niyetinde değildi. Israrla daha aktif bir yol izlenmesini savundu ve sonunda başarılı oldu hem Konsey üyelerini hem de Watson'ı dört muharebe gemisi ve bir fırkateynle birlikte gelmeye ikna etti. Watson bir tek ekim ayının başlarında muson yağışlarının başlamasına kadar beklemekte ısrarcı oldu. Zira Fransızlar bu tarihten sonra açık denize açılmayı göze alamazdı. Böylece bir yandan Bengal'deki İngiliz çıkarlarını yeniden tesis ederken diğer yandan Coromandel'i savunmasız bırakmamış olacaktı.[26]

İstediğini elde eden Clive birkaç hafta sonra babasına şunları yazacaktı: "Şayet bu sefer başarılı olursa büyük kazançlar elde edebilirim. Şimdiye kadar girıştiğim en büyük iş olacak bu. Büyük bir kuvvetle ve geniş yetkilerle donanmış olarak gidiyorum." Leadenhall Caddesi'ndeki patronlarına karşı ise daha ölçülü ve daha az bencilce bir tutum sergiliyordu: "Saygıdeğer

[26] G. J. Bryant, *Emergence of British Power in India 1600–1784: A Grand Strategic Interpretation*, Woodbridge, 2013, s. 118–21.

Baylar," diye yazıyordu, "Kalküta'nın Moorlar tarafından ele geçirildiğini, özelde Şirket'in ve genelde ülkenin başına gelen talihsizlikleri sanırım birçok kaynaktan duymuşsunuzdur."

> Herkes keder, dehşet ve korku içinde ... Vali ve Konsey işte bu ruh hâli içinde beni davet etti. Bir sefere karar verilir verilmez hizmetlerimin kabul edilmesini rica ettim ve olumlu cevap aldım. Şu anda uğardıkları hakaret ve barbarlıklar yüzünden yürekleri öfke ve kararlılıkla dolu olan Avrupalılardan oluşan büyük bir kuvvetle majestelerinin gemilerine binmek üzereyiz. Bu seferin sadece Kalküta'nın geri alınmasıyla bitmeyeceğini, ülkenin her köşesindeki diğer Şirket varlıklarının da daha iyi ve daha güçlü bir konuma geleceğini ümit ediyorum.[27]

Madras'taki Özel Komite de Clive'ın ihtiraslarını paylaşıyordu: "Seferin tek hedefi Kalküta'yı geri almak değildir," diye yazmışlardı Ekim ayının başlarında Londra'daki direktörlere. "Sadece [DHŞ'nin Bengal'deki] yerleşimleri ve temsilciliklerini kurtarmakla yetinilemez, ayrıca bütün imtiyazların eksiksiz biçimde geri alınması ve kayıpların tamamen tazmin edilmesi de gerekir. Aksi hâlde sadece ilk baştaki durumumuza dönmüş, yani butün bu silahlara rağmen hiçbir yeni avantaj elde etmemiş, kolonileri güvence altına almamış ve buraları yeni hakaret ve saldırılara açık bırakmış oluruz."[28]

İki ay boyunca ayrıntılıplanlamalar yapıldı, gemirel onarımdan geçirildi, toplar yüklendi ve erzak hazırlandı. 785 Avrupalı asker, 940 sepoy ve 300 denizciden oluşan ordu, yani Hindistan'daki İngilizlerin o güne kadar topladığı en büyük kuvvet 13 Ekim'de denize açıldı. Ancak Watson'ın Fransızları limana hapsedeceğini düşündüğü muson rüzgârları denize açılan gemileri de batma noktasına getirdi. Filo denize çıkar çıkmaz dağıldı. Bazı gemiler Sri Lanka'ya kadar sürüklenirken, Watson'ın amiral gemisi *Kent*'te bulunan Clive bile Ganj'ın Bengal Körfezi'ne döküldüğü noktadaki çamur ve kum tabakasının kendine özgü rengini ancak altı hafta sonra görebildi.[29]

Görev kuvvetinin ilk gemileri medcezirden de yararlanarak ancak 9 Aralık'ta Hughli'ye ulaşabildi. Ancak bu süre içinde Clive'ın askerlerinin yarısı başta iskorbüt olmak üzere çeşitli hastalıklara yakalandı. Altı hafta

---

[27] Hill, Indian Records Series, *Bengal in 1756–7*, vol. 1, p. 233, Albay Clive'ın Gizli Komite'ye gönderdiği mektuptan alıntı, Londra, St George Kalesi, 11 Ekim, 1756. George Forrest, *The Life of Lord Clive*, 2 cilt, Londra, 1918, cilt 1, s. 278. Mark Bence-Jones, *Clive of India*, Londra, 1974, s. 94.

sonra *Kent*, Kalküta felaketinden kurtulanların sığındığı Fulta'ya demir attı. Felaketten kurtulanlar sıtmalı bir bataklığın kenarına sığınmıştı. Sığınmacıların yarısı sıtmadan hayatını kaybetmiş ve bu alüvyonlu Sunderbans toprağına gömülmüştü.[30]

Kısa bir süre sonra Watson'ın gemilerinden ikisi daha geldi. Clive, sefere katılacak top ve birliklerin büyük bir bölümünü taşıyan *Marlborough* ve *Cumberland* adlı gemileri beklerken, Alinagar-Kalküta'nın yeni Kale Muhafızı Raca Manikçand'a bir mektup yazdı. Bengal'e bugüne kadar görülmemiş devasa bir kuvvetle istediklerini almaya geldiklerini" bildirdi. Fakat Clive'ın tehditleri sonuç vermedi. Gulam Hüseyin'in deyişiyle, "O zamanlar İngilizler Bengal'de sadece tüccar olarak biliniyordu", dolayısıyla saraydaki hiç kimsenin bu ülkenin savaş yeteneği konusunda veya ters düştüklerinde neler yapabilecekleri konusuda bir fikri yoktu".[31]

Karşı taraftan bir cevap gelmeyince ve hastalıklar askerleri zayıf düşürmeye başlayınca, Clive'ın kuvveti 27 Ocak'ta demir alarak ağır ağır nehirden içeri doğru ilerlemeye başladı. Ancak iki gemi hâlâ görünürde yoktu. Filotilla dev yarasalarla ve kaplanlarla dolu Hindistan cevizi ormanlarının ve lotus yapraklarıyla kaplı mangrov bataklıklarının içinden sessiz biçimde yol aldı. İlk ciddi engele yani nehrin kıvrımındaki ağır toplarla donatılmış Budge Kalesi'ne yaklaşınca sepoyları indirdiler. Sepoylar zaman zaman göğüslerine kadar yükselen suyun içinde ve sık cangılın ortasında kâh düşüp kalkarak, kâh bataklıklara saplanarak, binbir güçlük içinde tam on altı saat yürüdü.[32]

Birlik gün batımına doğru Kale'ye yaklaştığı sırada pusuda bekleyen Raca Manikçand bir anda sık ağaçların içinden ve beklenmedik bir yönden ortaya çıkarak düşmanını gafil avladı. Çatışma bir saat sürdü ve her iki taraf da büyük kayıplar verdi. Clive sarsılmıştı, tam geri çekilme emri vermeye hazırlanıyordu ki, sahra topçusuyla desteklenen birliğin yeni Brown Bess tüfekleri işlerini yaptı. Clive'ın yeğeni Edward Masklyne'in sözleriyle, Babürlüler "açılan ateşin isabetini ve önceki gece imkânsızı başararak karadan taşınan topları görünce paniğe kapıldılar. 200 asker, 4 Cemidar (teğmen)

---

30 Daniel Baugh, *The Global Seven Years War, 1754–63*, New York, 2014, s. 286.
Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 220.
Bence-Jones, *Clive of India*, p. 98; Keith Feiling, *Warren Hastings*, Londra, 1954, s. 23.

ve bir fil kaybettiler. Komutanları da [Raca Manikçand] başından vurularak yaralandı".[33]

Manikçand geri çekilirken Watson'ın gemileri de borda ateşi açarak kısa zamanda Babürlü toplarını susturdu. Karadan taarruza geçecek birlikler karaya çıkartılırken "*Kent* mürettebatından Strahan adlı bir gemici içtiği romun etkisiyle sarhoş bir şekilde sendeleyerek karaya çıktı ve "gemi toplarının açtığı bir gediği büyütmek için kale hendeğinin içinden ilerledi. Karşısına çıkan askerlerin "üzerine palayla yürüyerek tabancasını ateşledi. Sonra üç kere yüksek sesle hurra diye bağırarak 'Burası benim' diye haykırdı". Arkadaşları onu kurtarmak için ileri atıldı ve düşman askerleri hızla gecenin karanlığında gözden kayboldu.[34]

Sonra filo nehirden yukarı doğru ilerledi ve Sirac'ın iki kalesi daha vuruşmadan teslim alındı.

2 Ocak 1757 günü şafak sökerken filo William Kalesi açıklarında göründü. Denizciler karaya çıkarken gemiler de tahkimatlara borda ateşi açtı. Kısa bir çarpışma oldu ve Manikçand dokuz kayıp vererek tekrar geri çekildi: Gulam Hüseyin Han, "Bölgenin sağduyu yoksunu valisi," diye yazıyordu, "gördükleri karşısında korkuya kapıldı ve savaşa tutuşacak cesareti bulamadı. Düşmandan uzak durmanın akıllıca olduğunu düşünerek var gücüyle kaçtı. Düşmanın ortadan kaybolduğunu gören İngiliz generali [Clive] hem yerleşime hem de kaleye el koyduktan sonra kaçan mültecileri geri getirterek herkesi eski evlerine yerleştirdi."[35]

İnsanlar el sallıyordu. Bir adam bir ağaca İngiliz bayrağı asmıştı;[36] fakat yıkımın asıl boyutları gün ağarınca ortaya çıktı: Hükûmet binası, St. Anne kilisesi ve nehir boyunca sıralanan büyük konaklar yanıp kül olmuştu. Yağmalanarak yerle bir edilen nehir kıyısındaki binaların simsiyah olmuş iskeletleri görünüyordu. Rıhtımlar harabeye dönmüştü. Binaların içlerinde,

---

[33] Captain Edward Maskelyne, *Journal of the Proceedings of the Troops commanded by Lieutenant Colonel Robert Clive on the expedition to Bengal*, BL, OIOC, Mss Eur Orme, cilt 20, s. 19.
Edward Ives, *A Voyage From England to India in the Year 1754*, Londra, 1733, alıntının yapıldığı yer Keay, *The Honourable Company*, s. 307.
Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 221.
Ives, *A Voyage From England to India in the Year 1754*, s. 102.

George dönemine ait muhteşem mobilyalar, aile tabloları ve misafir salonlarının tam ortasında duran hatta klavsenler odun niyetine yakılmıştı. Kalenin doğu duvarının dibine küçük bir cami yapılmıştı.[37]

Bütün bunlara rağmen bu yarı harabe durumundaki Kalküta 2 Ocak 1757 sabahı saat sekiz itibarıyla yeniden Şirket'in ellerindeydi işte.

Clive 3 Ocak'ta Şirket adına Siracüddevle'ye savaş ilan etti. Watson da aynı şeyi Kraliyet adına yaptı. DHŞ ilk kez bir Hint şehzadesine resmen savaş ilan ediyordu: Gulam Hüseyin Salim, *Riyazü's-Selatin* adlı eserinde "Zamanın satranç tahtasında yeni bir oyun kurulduğunu" yazıyordu.[38]

Clive âdeti olduğu üzere derhâl saldırıya geçti. 9 Ocak günü yerleşimciler evlerini onarır ve istihkâmcılar William Kalesi'nin tahkimatlarını yeniden inşa edip surlara yukarıdan bakan binaları nihayet yıkarken, Clive ve Watson da Siracüddevle'nin ana limanı olan Hughli Bandar'a saldırıp Kalküta'nın intikamını almak üzere *Kent*'le denize açıldı. Limana varır varmaz Hughli'deki nehre inen basamakları şarapnel yağmuruna tuttular. Ardından, akşam üzeri dörtte İngiliz muhafızları karaya çıkartarak kalenin etrafını ele geçirdiler. Gece yarısı 2'de, dolunay ışığında kuşatma merdivenleriyle istihkâmlara tırmandılar. "Yerleşimi tek bir kayıp vermeden ya da çok az bir kayıpla, yarım saat içinde ele geçirdiler ve uyuyan askerlere tam bir katliam uyguladılar. Sonra "düşmana ne kadar zarar verirsek o kadar korku salarız ve Sirac'ın hâkimiyet ihtirası da o kadar törpülenir" diyerek yağmaya giriştiler ve limanı yakıp yıktılar. Evler ateşe verildi ve özellikle de nehrin her iki kıyısındaki ambarlar yerle bir edildi."[39] Sonra yağmacı gruplar etrafa dağıldı, buldukları silahlara el koyup bazı köyleri talan ettiler ve tahıl ambarlarını boşalttılar. Akşama doğru William Kalesi'nin surlarının gerisine döndüler.

İki hafta sonra, yani ayın 23'ünde tekrar 60.000 kişilik devasa bir ordu toplayan Siracüddevle yeniden Kalküta'ya yöneldi. Daha önceki gibi yine

---

37 Feiling, *Warren Hastings*, s. 23.

38 Gulam Hüseyin Salim, *Riyazu-s-salatin*, s. 369–70.
Captain Edward Maskelyne, *Journal of the Proceedings of the Troops commanded by Lieutenant Colonel Robert Clive on the expedition to Bengal*, BL, OIOC, Mss Eur Orme, cilt 20, s. 23–4; Watts ve Campbell, *Memoirs of the Revolution in Bengal, Anno. Dom. 1757*, s. 18.

hızlı hareket etti. Clive, 4 Şubat günü Sirac ve kuvvetlerinin Kalküta'nın hemen kuzeyindeki bir gezinti yerinde, surların hemen kuzeyinde kamp kurduğunu duyunca şaşırdı. İki Şirket yetkilisi Siracüddevle'yle görüşmeye gönderildi, fakat Siracüddevle "Onları öyle bir aşağıladı, öyle bir kibirli davrandı ki, anlaşma konusunda neredeyse hiçbir umut vermedi".[40] Adamlar ertesi gün tekrar "müzakere etmek üzere" davet edildi. Ama bir tuzak kokusu alan Şirket adamları göndermedi. Clive, tekrar Karnataka günlerinde bolca uyguladığı o eski taktiğe başvurdu: Sürpriz bir gece taarruzu.

Her zamanki gibi kararlı hareket eden Clive "derhâl Amiral Waston'ın gemisine giderek Nevvaba gecikmeden saldırmasını talep etti; ayrıca cephane ve topları taşımak üzere dört-beş yüz denizci istedi. [Watson'dan] olumlu cevap aldı. Denizciler gece yarısı birde karaya çıktı. İkiye doğru silah kuşanan asker, nevvabın kampına taarruz etmek üzere yürüyüşe geçti.[41]

Yeni gün yani 5 Şubat 1757 nehirden yükselen yoğun bir kış sisiyle doğdu. Edward Maskely günlüğünde, "470 asker, 800 sepoy, 6 sahra topu, 1 Obüs ve 70 cephane arabasıyla ve yarısı topları çekerken, kalanı silahları taşıyan bir grup denizciyle birlikte sessizce yola koyulduk." diye yazıyordu.

> Nevvabın kampına ulaştığımızda hava yeni ağarıyordu. Bir anda üzerimize yoğun bir ateş açıldı, ileri hatlardaki sepoylarımız ateşe ateşle karşılık verdi. Düşman geri çekildi ve hiçbir kayıp vermeden onları kampın ortasına kadar takip ettik. Taburun 10 metre kadar önünde sislerin arasından 300 kadar süvari belirdi, müfrezeler üst üste iki yaylım ateşi açtı. Bu yaylım ateşinden en çok 13 süvari kurtulabildi. Ardından ordu etrafımızı çevirmeye başladı, biz de aralıksız top ve tüfek ateşiyle onları uzakta tuttuk. Kampın içinde tam 2 saat çarpıştık, süvariler birkaç kez arkadan saldırdı, ama her defasında daha az cüretkâr davranıyorlardı.[42]

Clive'ın kuvveti sabah 11.00'da yaklaşık 150 kayıp vermiş ve moral yönden yıkılmış bir şekilde şehre geri döndü. Kaybedilenler arasında Clive'ın emir subayıyla sekreteri de vardı. Her ikisi de yanında vurulmuştu: Clive

---

40 Watts ve Campbell, *Memoirs of the Revolution in Bengal, Anno. Dom. 1757*, s. 20. Clive's Evidence – First Report of the Committee of the House of Commons; Forrest, *The Life of Lord Clive*, cilt 1, s. 354–5.
Captain Edward Maskelyne, *Journal of the Proceedings of the Troops commanded by Lieutenant Colonel Robert Clive on the expedition to Bengal*, BL, OIOC, Mss Eur Orme, cilt 20, s. 28–30.

babasına yazdığı mektupta, "Şimdiye kadar girdiğim en şiddetli çarpışmaydı," diye yazacaktı, "taarruz ana hedefine ulaşamadı" - yani Nevvab yakalanamadı veya öldürülemedi.[43] Clive manevranın zaferle mi, yoksa yenilgiyle mi sonuçlandığından emin değildi, ama yenilgi ihtimali daha yakın görünüyordu. Kılavuzlar siste yollarını kaybedince nevvabın konağını bulamamışlar, neyi vurup vurmadıklarını bile bilmeden etrafa rastgele ateş etmişlerdi. Ayrıca iki top kaybetmişlerdi. Daha doğrusu toplar nevvabın kampında batağa saplandığı için geride bırakmak zorunda kalmışlardı. Canını ancak son anda kurtarabilen Siracüddevle'ye ne kadar zarar verdikleri hakkında hiçbir fikirleri yoktu. Oysa Siracüddevle'nin 1.500 Mürşidabad piyadesiyle 600 süvarisi ve dört fili onun kadar şanslı değildi. Gulam Hüseyin Han saldırının Babürlüler açısından nasıl göründüğünü şöyle anlatıyordu: "Sandalları gece ikiye doğru nehre indirdiler ve düşman kampının sınırına kadar kürek çektiler. Sabaha orada beklediler."

> Sabaha doğru gün ağarırken ordunun arkasına çıktılar ve kampa girerek yaylım ateş açtılar. Ateşe teknelerden karşılık verildi ve her yere tüfeklerden atılan misketler yağmaya başladı. Yağmur gibi yağan mermiler birçok insanın ve atın ölümüne veya yaralanmasına yol açtı. Başkomutanlığının yanında hem çok önemli bir insan hem de Siracüddevle'nin en sadık adamlarından biri olan Dost Muhammed Han yaralanarak saf dışı kaldı. Birçok subay da aynı kaderi paylaştı. Hedefin bizzat Siracüddevle olduğu ve kendisinin kaçırılacağı bildirildi.
>
> Şans eseri, Hindistan'da *cohessa* denilen yoğun bir sis ve pus çöktü ve göz gözü görmez oldu. O kadar ki, iki adam [Clive ve Sirac] burun buruna geldikleri hâlde birbirlerini fark etmediler. Karanlıkta yollarını kaybettiler ve Siracüddevle'nin malikânesini ıskaladılar. Böylece Şehzade kılpayı kurtuldu. İngilizler düzenli ve ne yaptıklarını bilir bir şekilde, âdeta tatbikattaymış gibi rahatça ilerliyor, aralıksız her tarafa ateş ediyorlardı. Sonunda kampın ön tarafına ulaştılar. Sonra fazla bir kayıp vermeden kendi kalelerine ve tahkimli binalarına geri döndüler.[44]

Clive'ın o sırada kesinlikle bilmediği bir şey vardı, gece taarruzu aslında tam bir dönüm noktası olmuştu. Bu beklenmedik saldırı karşısında dehşete düşen Sirac o sabah kampı terk edip yaklaşık 16.5 kilometre geriye çekilmişti. Ertesi gün de bir elçi göndererek barış teklif etti. Aslında bu saldırıdan önce

---

[43] Forrest, *The Life of Lord Clive*, vol. 1, s. 359–60.

[44] Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 222.

de Kalküta saldırısıyla Bengal ekonomisine ne kadar zarar verdiğinin farkındaydı. Dolayısıyla bir miktar cömert davranmaya hazırdı. Ama 9 Şubat Alinagar Antlaşması'yla Şirket'in hemen hemen bütün taleplerini karşıladı, İngilizlere tanınan bütün eski imtiyazları iade etti, İngilizlerin vergiden muaf tutulmasına ve Şirket'in kalelerini koruyup kendi parasını basmasına razı oldu. Bir tek Drake'in gönderilmesinde ısrar etti ki -"Söyleyin Roger Drake'e, işlerimize çomak sokmasın"- Şirket de bunu memnuniyetle yerine getirdi.[45]

Siracüddevle ertesi gün kendi zaferlerine kendileri de şaşıran Clive ve Watson'ı geride bırakarak Mürşidabad'a döndü. Asgari maliyet ve kayıpla bütün savaş hedeflerine ulaşan Clive Madras'a geri dönmeye hazırdı: 23 Şubat'ta babasına şöyle yazmıştı: "Kısa zamanda kıyıya geri dönmeyi planlıyorum, zira burada iş bitti."[46]

Watson'a gelince, o şirkete değil Kral'a karşı sorumluydu, dolayısıyla durum onun için çok daha karmaşıktı.[47] Daha birkaç gün önce sonraki kuşakların Yedi Yıl Savaşları olarak adlandırılacağı savaşın başladığını haber almıştı. İngiltere'yle Fransa Quebec'ten Senegal Irmağı'na, Ohio'dan Hanover'e, Minorca'dan Küba'ya kadar dünyanın her köşesinde, yani bütün imparatorluk topraklarında karşı karşıya gelmişti. Resmî emirler Watson'a bir paket hâlinde ulaştı. Emirnamenin yanında savaş ilanının resmî bir nüshasıyla Deniz Kuvvetleri'nden gelen "Kral'ın emrindeki bütün subaylara düşmana bütün güçleriyle yüklenme" talimatı da vardı.[48]

Yapacakları konusunda Watson'ın kafası netti: Bulduğu yerde Fransızlara saldıracaktı. Bengal'de bulunduğuna göre, bu işe nehrin yaklaşık otuz kilometre içerisindeki Chandernagar Fransız kolonisine saldırmakla başlayacak demekti.

---

45 P. J. Marshall (ed.), *The Eighteenth Century in Indian History. Evolution or Revolution*, Yeni Delhi, 2003, s. 362.

46 Ray, *The Felt Community*, s. 244.
Bu anlatıdaki üç İngiliz oyuncu -Kraliyet, Şirket ve Parlamento- nadiren birlikte hareket ediyordu. Bu üçlü arasındaki gerilimler hakkında ayrıntılı bir analiz için bkz. Lucy Sutherland'ın klasik eseri, *The East India Company in Eighteent-Century Politics*, Oxford, 1952.
Baugh, *The Global Seven Years War*, s. 291. Küba, bir İspanyol kolonisiydi, savaşa ancak son aşamada yani İspanya'nın da dâhil olmasından sonra katıldı.

Chandernagar'la Kalküta otoriteleri arasındaki ilişkiler şaşırtıcı denecek kadar iyiydi: Chandernagar'daki Fransızlar Kalküta'nın düşmesinden sonra Siracüddevle'den kaçan Şirket personeline içten bir misafirperverlik göstermişlerdi. Bir tek Drake ile onun Konsey'ini bunun dışında tutmuşlardı: "Utanç verici bir şekilde kaçarak bütün Avrupalıları bir daha silinmeyecek bir şekilde lekelediler." diye yazmıştı Fransız Vali M. Renault. "Herkes onları lanetliyor, iğreniyor ve nefret ediyor ... Kısaca, bu adamlar ve özellikle de Mr. Drake asla bu utançtan kurtulamazlar. Milletinin Mr. Drake ve onun Konsey'ini asma hakkı sonsuza dek bakidir."[49]

Fransızlar şehrin geri alınmasından sonra hemen İngiliz muhataplarına giderek bir savaş çıkması hâlinde bölgesel tarafsızlık anlaşması yapmak istediler. Kalküta bu talebe sıcak yaklaştı ve müzakereler başladı. Ancak Watson, 6 Mart günü tarafsızlık antlaşmasının imzalanmasından sadece birkaç saat önce müzakereleri bozdu. Jean Law'a göre Amiral "Chandernagar yetkililerinin antlaşma yapma yetkisi olmadığını savunuyordu, dolayısıyla antlaşma taslağını imzalamayı reddetti. Aslında gerçek bambaşkaydı: Amiral tam da antlaşmanın imzalanacağı gün, uzun zamandır beklediği kayıp iki gemisinin Ganj'ın ağzına ulaştığını haber almıştı. Fikrini değiştiren olay işte buydu. Böylece kayıp gemiler Ganj'dan içeri doğru yola çıkmaya hazırlanırken İngiliz ordusu da Candernagar'a doğru yola çıktı."[50]

Clive 8 Mart'ta sayısı artık 2.700'e çıkan küçük bir orduyla birlikte yola koyuldu. Acele etmedi ve iki rakip ticaret merkezi arasındaki yaklaşık otuz üç kilometreyi üç günde kat etti. Üç gün sonra Nevvabtan bir mektup aldı. Clive'a göre İngilizlerin Fransızlara karşı harekete geçmesine Sirac da olumlu bakıyordu. Sirac bunun karşılığında Şirket'in, Afgan kralı Ahmed Şah Dürrani'ye karşı Bengal'e askeri destek vermesini talep ediyordu. Zira Dürrani Hindistan'ın kuzeyine karşı on yedi yıl boyunca her yıl girişeceği akınların ilkini gerçekleştirmiş ve Yeni Delhi'yi ele geçirmişti. Nitekim şimdi de doğuya yönelmeyi düşündüğü haberleri geliyordu. Clive ayın 12'sinde Chandernagar'a üç kilometre mesafede kamp kurdu ve Fransızlara teslim olma çağrısı yaptı. Fransızlar reddetti.

---

[49] Hill, Indian Records Series, *Bengal in 1756–7*, cilt 1, s. 180–1, M. Demontorcin'e gönderilen mektup, Chandernagar, 1 Ağustos 1756.
Jean Law de Lauriston, *A Memoir of the Mughal Empire 1757–61*, çev. G. S. Cheema, Yeni Delhi, 2014, s. 87.

Kalküta gibi Chandernagar da diğer yerleşimleri geride bırakarak Doğudaki en büyük Fransız ticaret merkezi hâline gelmişti. Kalküta gibi burası da karadan çok denizden saldırılara açıktı. Sebastien de Vauban'ın ilkelerine göre inşa edilen d'Orleans Kalesi, William Kalesi'nden daha tahkimliydi. Ancak denizden gelebilecek saldırılara karşı çok korunaklı değildi. Renault durumun farkındaydı. Savaş başlar başlamaz, İngiliz savaş gemilerinin kalenin en zayıf noktası olan kuzey kanadına yaklaşmasını engellemek için dört gemiyi batırıp nehirde bir engel oluşturdu ve bunları zincirlerle çevirdi.

Clive 23 Mart'ın erken saatlerinde nehre bakan ana Fransız bataryasına saldırarak ele geçirdi. Bu noktadan sonra Amiral Watson devreye girdi. Ancak en fazla kayıp verenler Clive'ın kara birlikleri değil; deniz gücü oldu. Kalelerini sadece 700 adamla savunan Fransızlar yanarak enkaza dönen binaların arasında, hiçbir kurtuluş umudu olmadan kahramanca çarpıştılar.

Chandernagar'ın ele geçirilmesiyle ilgili en iyi günlüğü tutan yine Clive'ın yeğeniydi: Edward Maskelyne, "Kent ve Tyger bu sırada nehirden yukarı ilerlediler," diye yazmıştı, "ancak Fransızlar tarafından kanala batırılan dört gemi onları epeyce geciktirdi."

> Nihayet bu engel aşıldı [zincirler kırıldı ve batırılan gemiler parçalanarak kaldırıldı] ve iki gemi kaleye yaklaştı. Ama yaklaşır yaklaşmaz tüfek menzili içine girdiler. Ayrıca 16 Fransız topu büyük bir tahribat yarattı. Gemilerden borda ateşi başlayınca düşman toplarını bıraktı, zira iki saatte 150 kayıp verdiler. Bu arada iki kale burcu da yerle bir olunca Mösyöler teslim bayrağını çekti.
>
> [Bundan önce] *Kent*'in kıç güvertesinde enkaza dönmüş ve Amiral [Watson], serdümen ve Kaptan Speke dışındaki bütün denizciler ya ölmüş ya da yaralanmıştı. Her iki gemide kaybedilen denizci sayısı 150'yi buluyordu. *Tyger*'ın kayıpları daha çok deniz erlerinden oluşurken, *Kent* hem subay hem de er kaybetti. Kaptan Speke bacağından yaralandı, oğlu Billy ise tek bir mermiyle hem bir bacağının tamamını hem de öteki bacağının baldır kısmını kaybetti. Genç Perreau başından vuruldu, Üsteğmen Hayes de bacağından vurularak hayatını kaybetti.
>
> Biz [yani kara birlikleri] binaların korumasında olduğumuz için fazla kayıp vermedik. Buna karşılık top ve tüfeklerle düşmana epeyce hasar verdirdik. Ama gemilerin gelmesinden iki saat sonra Kale düşse de Mösyölerin iyi direndiğini belirtmek gerekir.

Hayatta kalan denizcilerden biri, "*Kent* ve *Tyger* bu çarpışmada bugüne kadar benzeri görülmemiş kayıplar verdi." diye yazmıştı. "Bir zafer kazandık, ama çok pahalı bir zafer oldu bu."[51]

Kale de tıpkı rıhtım gibi tam bir enkaza dönmüştü. Güneş battığında 24 librelik beş Fransız topu da kundaklarından çıkmış, "d'Orleans'ın surları yerle bir olmuş, topçuların neredeyse tamamı ölmüş, askerler karşı binaların çatılarına, gemilerin direklerine ve donanımların aralarına mevzilenmiş tüfekçiler tarafından vurulmuştu. Fransızlar tek bir günde ölü ve yaralı olarak iki kaptan ve iki yüz adam kaybetti."[52]

Chandernagar'ın kaybı Hindistan'daki Fransız varlığı için büyük bir darbe oldu. Jean Law'un da belirttiği gibi, "Chandernagar'ın düşmesiyle birlikte bütün ülkenin kapıları İngilizlere açıldı. Zafere ve zenginliklere giden bir kapıydı bu. Bu olayla birlikte Fransız Şirketi'nin ana ticaret merkezi, gemilerin sığındığı tek liman uzun bir süre için kapandı. Gelişmekte olan bir koloni yerle bir oldu ve Fransız Hindistanı'ndaki birçok iyi insan mahvoldu. Mahvolanlardan biri de benim."[53]

Bu çarpışma devam ederken Siracüddevle de kararsızlıklarla boğuşuyordu: Bir yandan Fransızlara yardım etmek istiyor, ama Şirket'e antlaşmayı bozacak bir bahane vermekten çekiniyordu. Bir noktada Chandernagar'a bir destek gücü gönderdi, ama tereddütte kalarak geri çağırdı. Bir gün sonra olan bitenden yararlanmanın daha iyi olacağına karar verdi ve Clive'a bir mesaj göndererek zaferinden dolayı "anlatılmaz bir mutluluk duyduğunu" bildirdi. Mesajla birlikte bir de hediye gönderdi.

Riyazü's-selatin genç Nevvabın "gözü karalığı bir yana bırakıp" "geyik yakalamada hayli iyi olan" iki leopar göndererek Clive'ın dostluğunu kazanmaya çalıştığını yazıyordu. Ama artık çok geç kalmıştı. "Zira Allah bir kez aksine karar verdiyse kaderin okunu kalkanla savuşturmak mümkün değildi".[54]

---

[51] Keay, *The Honourable Company*, s. 314.
Alıntı Sir Jadunath Sarkar (ed.), *The History of Bengal*, vol. II, *The Muslim Period 1200 A.D.–1757 A.D.*, Yeni Delhi, 1948, s. 484–5.
Law, *A Memoir of the Mughal Empire 1757–61*, s. 98.
Gulam Hüseyin Salim, *Riyazu-s-salatin*, s. 373–4; BL, OIOC, HM 193, s. 88.

Nisan ayı yaklaşırken Clive ve Watson toparlanıp kuvvetleriyle birlikte Bengal'dan Coromandel'e geçmek için hazırlık yapmaya başladı. Madras'ı Fransız saldırılarına açık bıraktıkları için gergindiler. Bengal seferi böylece sona erecekti. Fakat sarayın ve özellikle Bengal'in güçlü bankerler hanedanının yani Jagat Sethlerin Siracüddevle'ye duyduğu nefret ve düşmanlık bitmemişti.

Siracüddevle'nin Clive'ın gece saldırısı üzerine Kalküta'dan kaçması ve ardından Alinagar Antlaşması'yla yaşanan utanç Sirac'a karşı duydukları korkuyu bastırmıştı. Sirac büyükbabasının askerî komutanlarının çoğunu, özellikle de bugün Irak topraklarında bulunan kutsal Necef şehrinden gelen tecrübeli Şii General Mir Cafer Ali Han'ı kendinden uzaklaştırmıştı. Aliverdi'nin Marathalar karşısında kazandığı birçok zaferin ardında Mir Cafer vardı. Yine Kalküta'ya karşı gerçekleştirilen başarılı saldırının başında da o bulunuyordu. Fakat Mir Cafer şehri alıp Şirket'i bozguna uğrattıktan sonra bir kenara itilmiş ve valilik onun yerine Hindu rakibi Raca Manikçand'a verilmişti. O ve Maratha savaşçılarından oluşan silah arkadaşları, "yetenekli komutanlar, en büyük saygıyı hak eden tecrübeli askerler böyle bir idare altında yaşamaktan bıkmışlardı," diye yazıyordu Gulam Hüseyin Han, "ve Siracüddev'den kurtulmak için can atıyorlardı".

> Dolayısıyla nerede yönetime karşı bir hoşnutsuzluk veya bir nefret işareti görseler, oraya hemen gizli mesajlar gönderiyor ve kurtuluş için yöntemler tavsiye ederek gönülden destek vaadinde bulunuyorlardı. Bunların en başında da durumdan en fazla hoşnuzsuz ve kalbi en kırık olan Mir Cafer Han geliyordu. Jagat Seth, Mir Cafer'e gizlice mesaj göndererek sonuna kadar destek vadetti. Birlikte bir konfederasyon oluşturdular ... Gidişattan memnun olmayan diğer önemli isimler de hiddet ve acımasızlığı yüzünden sürekli tedirgin oldukları ve gazabı karşısında tir tir titredikleri Siracüddevle'yi devirme planına destek verdi.[55]

Komplocuların birinci planı Aliverdi Han'ın kızı Gasiti Begüm'ü desteklemekti, fakat Sirac daha hızlı hareket ederek bu planı engelledi. İkinci plan "Jagat Seth'lerin, önde gelen Moorların va Racaların desteklediği" Sirac'ın kuzeni, subahdar Purnealı Şevket Jang'ın üzerine kurulmuştu. Ama sonradan bu ismin Sirac'dan daha güvenilmez olduğu ortaya çıktı.[56] Bir orduyla birlikte psikopat kuzeninin üzerine yürüdüğü sırada "afyon içtiği için kafası öyle dumanlıydı ki başını bile kaldırabilecek" veya "kadınlarının

---

[55] Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 193.
Law, *A Memoir of the Mughal Empire 1757–61*, s. 66.

söylediği şarkıları dinleyebilecek durumda değildi ... sarhoşluğun etkisiyle filinden düştü ... ve alnının ortasına gelen bir tüfek mermisiyle ruhu yaradanın yanına döndü".[57]

Komplocular ancak Clive'ın Kalküta'yı geri alıp Chandernagar'ı ele geçirerek askerî yeteneğini göstermesinden sonra üçüncü bir alternatif olarak Şirket'e yönelmeye karar verdiler. Böylece DHŞ'nin askerî gücünü kendi çıkarları için kullanabileceklerini umuyorlardı. Alinagar Antlaşması çerçevesinde, yağmalanan Kasımbazar İngiliz yerleşimine henüz dönmüş olan William Watts bu hoşnutsuz mırıldanmalardan haberdar olan ilk isimdi. Mürşidabad'ın güney ucundaki DHŞ yerleşimindeyken saraydaki rahatsız asilzadelerin homurdanmalarını ve muhtemel bir darbenin eli kulağında olduğunu duyan Watts, Ermeni temsilcisi Hoca Petrus Aratun'u durumu araştırmaya gönderdi. Bengal ordusunun veznedarı Mir Cafer'in, Nevvabı devirmeye yardım etmesi hâlinde Şirket'e 2.5 kror* rupi ödemeye hazır olduğunu öğrendi. Biraz daha araştırınca planın asilzadelerden büyük destek gördüğü, ancak siyasetten anlamayan ve eğitimi olmayan Mir Cafer'in aslında darbenin arkasındaki gücün yani Jagat Seth bankerlerinin vitrininden başka bir şey olmadığı ortaya çıktı. Jean Law aylar sonra "Devrimin arkasında onlar var, bundan eminim," diye yazacaktı. "Onlar olmasaydı İngilizler istediklerini elde edemezdi. İngilizlerin davası Sethlerin davası hâline gelmişti."[58]

Watts bu teklifi hâlâ Chandernagar'ın dışındaki kampta bulunan ve muhtemel bir saray devrimiyle ilgili söylentileri çoktan duymuş olan Clive'a iletti. Clive, o tarihten itibaren kendi adıyla birlikte anılacak olan plandan ilk kez 30 Nisan 1757 tarihli bir mektupta söz etti. Siracüddevle'nin her zamankinden daha sert davrandığını yazıyordu Madras Valisi'ne gönderdiği bu mektupta – "Haftada iki kez Mr. Watts'ı kazığa oturtmakla tehdit ediyor ... özetle kötü olan ne varsa kendisinde toplamış, yanında hizmetçilerinden başka kimse kalmamış, herkes nefret ediyor, iğreniyor ondan."

> Başta bizzat Jagat Seth olmak üzere ileri gelenlerin kendisine karşı bir komplo hazırlığı içinde olduğunu size bildirmek isterim. Benden de destek istediler ve

---

[57] Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 211, 213.

1 kror: 10 milyon, bugünkü değeri 325 milyon sterlin.

Law, *A Memoir of the Mughal Empire 1757–61*, s. 82–3.

> Şirket için bir yığın vaatte bulundular. Komite de destek verilmesi gerektiği kanaatinde. Bana gelince, ben de böyle bir canavar iş başında olduğu sürece ne huzur ne güvenlik olacağını düşünüyorum.
>
> Mr. Watts Mürşidabad'da ileri gelenlerle birçok görüşme yaptı. Tekliflerimi göndermemizi ve sadece onlar harekete geçene kadar beklememizi istiyor. Özetle pek yakında Fransızların bu ülkeye yerleşme umutlarına sonsuza dek elveda diyecek bir Devrim'in haberini alabilirsiniz ...[59]

O güne kadar Siracüddevle rejimini destekleyen banker ve tüccarlar sonunda ona sırtını dönmüş ve ordusunun hoşnutsuz kesimleriyle ittifak kurmuştu. Şimdi de Doğu Hindistan Şirketi'nin paralı askerlerini yanlarına çekmeye çalışıyorlardı. Bu Hindistan tarihi açısından yepyeni bir şeydi: Bir grup Hintli sermayedar çıkarlarını tehdit eden bir rejimi alaşağı etmek için uluslararası bir şirketin özel güvenlik kuvvetiyle iş birliği yapıyordu.[60] Herhangi bir emperyal planın parçası filan değildi bu. Aslında sahadaki DHŞ mensuplarının Londra'dan gelen kesin emirleri göz ardı ettiği bile söylenebilirdi. Emirler sadece Fransız saldırılarının püskürtülmesini ve Babürlü ev sahipleriyle sonuçta zararlı çıkılabilecek savaşlara girilmemesini söylüyordu. Fakat önlerinde kendileri açısından kişisel zenginleşme ve şirket açısından siyasi kazanç fırsatı gören bu adamlar, komployu yöneticilerinin gözüne hitap edecek bir kılığa büründürüp, darbeyi esas olarak Fransızları Bengal'den ebediyen uzaklaştıracak bir eylem olarak satmayı çok iyi biliyorlardı.

---

[59] Hill, Indian Records Series, *Bengal in 1756–7*, cilt 2, s. 368–9, Albay Clive'dan Mr Pigot'a mektup, 30 Nisan 1757.

Önde gelen Hintli bilim adamı K. M. Pannikar, Plassey Muharebesi'ni işte bu nedenle "bir muharebe değil de bir ticari işlem, başını Jagat Seth'in çektiği komprador lar tarafından gerçekleştirilen ve Nevvabın Doğu Hindistan Şirketi'ne satılmasıyla sonuçlanan bir ticari işlem" olarak nitelemekteydi. K. M. Pannikar, *Asia and Western Dominance*, New York, 1954, s. 100. Aynı zamanda bkz. Sushil Chaudhury, *Companies, Commerce and Merchants: Bengal in the Pre-Colonial Era*, Yeni Delhi, 2015, s. 336–52.

Bu nokta çok önemlidir. DHŞ'de gerek hisse sahipleri gerekse yönetici ve çalışanlar ortak bir şirket iradesine göre hareket ediyorlardı: Olabilecek en yüksek kârı elde etmek ve hem kendilerinin hem de hissedarlarının gelirlerini düzenli bir şekilde artırmak. Philip Stern'in de belirttiği üzere, on yedinci yüzyılın sonlarından beri Hindistan'dan gelen ticari sermayeden ve tabii sonra da Clive'ın bu gelirleri sağlama almasından fazlasıyla memnunlardı. Ama bu yöneticiler fetih gibi ihtiraslı planlardan kesinlikle

Bengal'deki üst düzey Şirket yetkililerinden oluşan bir Gizli Komite 1 Mayıs'ta resmen komploya katılmaya karar verdi: "Komite oy birliğiyle Nevvabın sözüne, şerefine ve dostluğuna güvenilemeyeceğine ve bir yönetim devriminin kesinlikle Şirket'in işine yarayacağına karar verdi."[61]

Gizli Komite yine Hoca Petrus aracılığıyla destek şartları konusunda pazarlığa koyuldu. Mir Cafer ve Jagat Sethler çok geçmeden tekliflerini yükselttiler ve destekçilere Sirac'ı devirmeye yardım etmeleri karşılığında 28 milyon rupi yani 3 milyon sterlin, bir başka deyişle Bengal'in bir yıllık vergi gelirini vadettiler. Ayrıca Şirket askerlerinin bir aylık maaşı olan 110.000 rupiyi de onlar ödeyecekti. DHŞ bunlara ek olarak Kalküta yakınlarında *zemindari* -yani toprak sahipliği-, para basma ve gümrük muafiyeti hakları elde edecekti. Mir Cafer 19 Mayıs'ta bütün bunların dışında DHŞ'ye Kalküta'da uğradığı zarardan dolayı tazminat olarak müthiş bir rakam -1 milyon sterlin*- ödeyecekti. Yarım milyon sterlin tazminat da Kalküta'daki Avrupalılar için ödenecekti.[62]

---

hoşlanmıyorlar, bunun kontrolden çıkarak kendilerini borç batağına sürüklemesinden çekiniyorlardı. Bu nedenledir ki Hindistan'daki büyük fetih planları nadir olarak Leadenhall Caddesi'nden çıkıyordu. Hatta fetih, yağma ve talan gibi eylemlerin neredeyse tamamen, metropolün kontrolü dışında olan ve açgözlülükten aleni paragözlüğe ve kısa yoldan zengin olma hırsına, ülkesinin itibarını yükseltme kaygısından Fransızları saf dışı bırakma ve Hintlilerin ihtiraslarını gemleme kaygısına kadar çeşitli motiflerle hareket eden Hindistan'daki Şirket yetkililerinin başının altından çıktığı bile söylenebilirdi. Clive, Hastings, Corwallis ve Wellesleyişte bu yetkililerden bazılarıydı.

Fort William Select Committee Proceedings of May 1, 1757, Hill, Indian Records Series, *Bengal in 1756–7*, cilt 2, s. 370.

Bu rakamların günümüzdeki karşılıkları: 3 milyon sterlin=315 milyon sterli 110.000 rupi=1.430.000 sterlin; 1 milyon sterlin= 105 milyon sterlin.

Zaten karmaşık olan anlatıyı biraz düzeltmek için Şerket'in Omichand olarak adlandırdığı, Emir Chand isimli Pencaplı bir diğer bankerin oynağı önemli role değinmedim. Emir Chand, Plassey komplosunda önemli bir rol oynamıştı. Clive, Omichand'dan müzakereci olarak epeyce yararlandı. Omichand ayrıca şubat ayında imzalanan antlaşmadan sonra Mürşidabad Watts'a eşlik etti. Omichand, Plassey olayında oynadığı rol nedeniyle pay, yani Nevvabın hazinesinin yüzde 5'ini istiyor, verilmediği takdirde komployu Sirac'a bildirmekle tehdit ediyordu. Ancak Özel Komite 17 Mayıs'ta toplandığında Clive komiteyi Mir Cafer'le İngilizler arasında ikili bir antlaşma yapmaya ikna etti. Buna göre bir antlaşmada Omichand'ın talebine olumlu cevap verilirken, diğerinde hiç yer verilmiyordu. Bkz. Sushil Chaudhury, *The Prelude to Empire: Plassey Revolution of 1757*, s. 127 ve muhtelif yerlerde.

2 Haziran'da nihai bir anlaşmaya varıldı. Hoca Petrus aynı akşam Watts için "Moor kadınlarını taşımak için kullanılan ve kadının en yakınları dışında hiç kimsenin içine bakmaya cüret edemeyeceği türden" kapalı bir tahtırevan ayarladı.[63] Watts Mir Cafer ve oğlu Miran'ın imzalarını almak ve anlaşmanın şartlarına uyacağına dair Kur'an'a el bastırmak için bu tahtırevanla yaşlı generalin malikânesine götürüldü.[64] İmzalanan belge 11 Haziran'da Kalküta'ya geri getirildi ve Özel Komite tarafından da imzalandı. Ertesi akşam bir av safarisine çıkıyormuş gibi yapan Watts ve adamları gece yarısı Kasımbazar'dan ayrılıp Chandernagar yoluna çıktı.

Clive 13 Haziran 1757'de yani Sirac'ın Kalküta'ya saldırmasının birinci yıl dönümünden bir gün önce Siracüddevle'ye bir ültimatom göndererek onu Alinagar Antlaşması'nın şartlarını ihlal etmekle suçladı. Aynı gün 800 Avrupalı, 2.200 güney Hindistanlı sepoy ve sadece sekiz topla birlikte Plassey'e doğru tarihi yürüyüşe geçti.

Kalküta-Mürşidabad yolu bataklık Sunderbans'a, yani Ganj deltasıyla güneydeki Bengal Körfezi'ne uzanan yemyeşil taşkın ovalarıyla ve pirinç tarlalarıyla kaplı -büyük ve yemyeşil bir su ve bitki Cenneti denilen- bir coğrafyadan geçiyordu. Bu sulak coğrafyada öküzler çamur pirinç tarlalarını sürüyor, köylüler de tarlaların kenarlarındaki toprak setlerde keçilerini ve ördeklerini otlatıyordu. Çatıları kamışla örtülmüş Bengal kulübeleri akşamları muhabbet kuşlarının uçuşup ötüştüğü taze bambular ve dev banyan ağaçlarıyla çevriliydi.

Clive muson öncesinin sıcağında sepoylarıyla birlikte bu uçsuz bucaksız sulak arazilerin arasından uzanan dar bir toprak set boyunca ilerledi: Bir tarafta yarısı hasat edilmiş, balçık içindeki çeltik tarlaları, diğer tarafta genç filizlerin aktarıldığı titrek ışıklarla parıldayan, sular içindeki kare şekilli tarlalar vardı. Kara birlikleriyle gelen ve Avrupa birliklerinin bazı subaylarını, erzak ve mühimmatı taşıyan küçük bambu ve ahşap sandallar da bütün bu tarlaların arasından geçen ana Bhagirathi suyolu üzerinde ilerliyordu.

---

[63] Petrus Arratoon'dan Yönetim Kurulu Üyeleri'ne mektup, 25 Ocak 1759, alıntı Forrest, *The Life of Lord Clive*, cilt 1, s. 432.

[64] Watts ve Campbell, *Memoirs of the Revolution in Bengal, Anno. Dom. 1757*, s. 98–9.

Clive bir önceki hafta yaşanan o hummalı faaliyetlerden sonra komplocuların bu uğursuz sessizliği karşısında giderek daha da geriliyordu. 15 Haziran'da Jagat Sethlere bir mektup daha yazarak anlaşma şartlarına bağlı olduğu konusunda tekrar güvence verdi:

> Nevvabın İngilizlerle yaptığı antlaşmanın şartlarını yerine getirmekte ayak sürümesi nedeniyle, şartların uygulanmasını bizzat sağlamak üzere bu yola başvurdum. Şehirde büyük rahatsızlık olduğunu duyuyorum. Şehre gidip duruma el koyarak bütün bunlara bir son verebileceğimi ümit ediyorum. Sizinle beraberiz ve tavsiyelerinize her zaman açığım. Şu anda Culna'dayım. İki gün içinde Agoa Diep'te olmayı umuyorum. Şehirde güven içinde olacağınıza, aski hâlde ordumun bugüne kadar olduğu gibi yine gereğini yerine getireceğine ve en küçük bir yağmaya izin vermeyeceğine emin olabilirsiniz.[65]

Hiçbir cevap gelmedi. Ertesi gün tekrar, ama bu kez Mir Cafer'e yazdı: "Patlee yakınlarındaki Tantesaul'a ulaştım. Sizden haber bekliyorum ve dileklerinizi yerine getirmeye hazırım. Beni günde iki kez haberdar ediniz. Sizden haber alana kadar Pattlee'de bekleyeceğim."[66] Yine cevap çıkmadı. Clive şüphelenmeye başlamıştı: Ayın 17'sinde "Bütün kuvvetlerimle birlikte Pattlee'deyim," diye yazdı, "ve sizden cevap alamadığıma çok şaşırdım. Bu mektubu aldıktan sonra niyetleriniz konusunda beni bilgilendirmenizi bekliyorum."[67]

Clive ses çıkmadığı hâlde, Katwa Kalesi'ni ele geçirme talimatıyla ayın 18'inde kuzeye bir müfreze gönderdi ve müfreze herhangi bir direnişle karşılaşmadan kaleyi aldı. Mir Cafer'in işte burada Şirket kuvvetlerine katılması bekleniyordu, fakat sözde müttefikten hâlâ bir ses yoktu. Clive o öğleden sonra eşine az rastlanır bir güven bunalımı yaşıyordu: Kalküta'daki özel komiteye yazdığı mektupta, "Şu anda ne yapacağımı gerçekten bilmiyorum." diyordu.

> Mir Cafer'den tarafsız kalacağını da [yani sonraki muharebeye katılmayacağını] bildirse, bir haber almam gerekiyor. Şimdilik nevvabın kuvvetlerinin 8.000'i geçmediği söyleniyor, ancak talepleri karşılanırsa bu rakam kolayca artabilir. Yapacaksak sağlam bir saldırı yapmalıyız ve destek beklememeliyiz. Öldürücü bir darbe indirmeliyiz; yoksa avantajımızı kaybederiz ... Lüt-

---

[65] BL, OIOC, Mss Eur Orme India XI, no. 153.
BL, OIOC, IOR, HM 193, no. 158.
a.g.e. no. 159.

fen bu kritik anda nasıl hareket etmem gerektiği konusunda siz de düşüncelerinizi bildiriniz.[68]

Clive o gece geç saatlerde Mir Cafer'den kısa ve hayli muğlak bir not aldı: "Nevvab sizin geldiğini haber alınca çok korktu ve böyle bir zamanda yanında olmamı istedi. Bana gelince, şartlar gereği onun talebine olumlu cevap vermenin doğru olduğunu düşünüyorum, ama üzerinde anlaştığımız konu yerine getirilmelidir. Ayın ilk günü harekete geçeceğim. Allah izin verirse zamanında ulaşacağım."[69] Clive, Mir Cafer'den nihayet bir cevap geldiği için önce rahatladı ve notun hak etmediği kadar minnettar bir cevap yazdı: "Mektubunuzu aldım, cevap vermediğiniz o acılı günlerden sonra çok rahatladım."

Katwa şehrini ve kasabayı ele geçirmek üzere bir müfreze gönderdim, ben de bütün orduyla birlikte yarın hareket edeceğim. Ertesi gün de umuyorum, oradan yola çıkacağım. İki gün içinde Moncurra'da olmayı ümit ediyorum, fakat nasıl hareket edeceğimi büyük ölçüde sizden gelecek tavsiyelerle belirleyeceğim. Ne düşündüğünüzü ve ne yapmam gerektiğini bana yazın. Başarı birbirimizi karşılıklı bilgilendirmemize bağlı, o yüzden bana her gün ve ayrıntılı olarak yazın. Şayet Nevvabın ordusuyla karşılaşırsam siz nasıl hareket edeceksiniz, ben nasıl davranacağım? Şundan emin olun: Nevvabla karşılaştığım takdirde ilk 24 saat saldırıya geçmeyeceğim. Ama hepsinden önemlisi, kendinize dikkat edin ve ben gelmeden bir hainliğe kurban gidip esir düşmeyin.[70]

Fakat Clive ertesi gün Mir Cafer'in mektubunu tekrar okuyunca giderek bir tuzağın içine çekildiğini düşünmeye başladı ve sözde müttefikine öfke dolu bir mektup yazdı: "Özellikle de sizin açınızdan bu kadar önemli olan bir durumda net bir tavır takınmamanız beni çok endişelendiriyor."

Yürüyüşe geçtiğimden beri ne yapmam gerektiği konusunda bana en ufak bir bilgi vermediğiniz gibi, Mürdişabad'da neler olup bittiği konusunda da en ufak bir bilgi sahibi değilim. Bana her gün rahatça haber gönderebilirsiniz. Hâlbuki benim size gönderilecek güvenilir kuryeler bulmam sizin bulmanızdan daha zor olmalı. Ancak bu mesajı getiren adam mantıklı, akıllı ve çok güvendiğim biri. Düşündüklerinizi ona rahatlıkla söyleyebilirsiniz; sizden uygun bir cevap gelinceye kadar burada bekleyeceğim. Elden geldiğinde çabuk bir şekilde benim or-

[68] Spear, *Master of Bengal*, s. 87.
Forrest, *The Life of Lord Clive*, cilt 1, s. 440.
BL, OIOC, IOR, HM 193, no. 161.

> duma katılmanız kesinlikle çok önemli. Zira nevvab her geçen gün kuvvetlerini daha da artırıyor. Elinizdeki kuvvetle birlikte Plassey'ye veya uygun bulduğunuz başka bir yere geliniz - bin süvari bile yeterli. Siz gelir gelmez Mürdişabad'a yürüyüşe geçeceğim. Kesin bir galibiyeti tercih ederim.[71]

Clive 21 Haziran'da sefere devam edip etmeyeceğine karar vermek üzere bir Savaş Konseyi topladı. Siracüddevle'nin artık 50.000'e çıkmış olan ordusunun emniyet içinde mevzilendiği Plassey mango plantasyonlarına sadece bir günlük yürüyüş mesafesindeydiler. Clive elindeki istihbaratı Savaş Konseyi'nin önüne koyunca meslektaşları seferin derhâl iptalini istedi. Clive geceyi kararsızlıklar içinde bocalayarak geçirdi, ama uyandığında ne olursa olsun harekete geçmeye karar verdi. Kısa bir süre sonra Mir Cafer'den kısa bir mesaj geldi, anlaşıldığı kadarıyla sefere katılacağını söylüyordu: "Yaklaşınca size katılırım."

Clive buna kısa ve net bir cevap verdi: "Siz gelseniz de gelmeseniz de ben her türlü riski göze almaya kararlıyım."

> Bu akşam nehrin karşı tarafında olacağım. Şayet Plassey'de bana katılacak olursanız, sizi yarı yolda karşılarım, o zaman nevvab ordusu sizin için dövüşeceğimi öğrenmiş olur. Zaferin ve kendi güvenliğinizin buna bağlı olduğunu size hatırlatmak isterim, bunu unutmayın. Bu toprakların subahı (vali) siz olacaksınız, ama bize destek olmazsanız, Tanrı'ya yemin ederim ki hata benim olmayacak. Nevvabla bir barış yapabilmek için sizin de onayınızı almak isterim.[72]

Aynı akşam saat altı sularında kısa ve muğlak bir mektup daha alan Clive yine yazdı: "Mektubunuzu aldıktan sonra derhâl Plassey'e ilerlemeye karar verdim. Sabırsızlıkla cevabınızı bekliyorum."[73]

Clive, bunun ardından birliklerine ilerleme emri verdi. Sepoylar akıntılar, ırmaklar, balık ve zambaklarla dolu sulama havuzlarının arasında yüzen küçük adacıkların üzerinden yürüyüşe geçti. Akşama doğru suların içinden çıkan birlikler palmiyeler, bambular ve çiçekli, uzun otlarla çevrili tepecikler gördüler. Tepeciklerden birinin üzerinde sağda solda öküz arabalarının, saman yığınlarının, banyan ağaçlarının ve sazdan yapılmış kulübelerin dik-

---

[71] a.g.e., no. 162.
a.g.e., no. 167.
a.g.e., no. 169.

kat çektiği küçük bir köy vardı. Diğer tarafta at nalı şeklinde kıvrılan Hughli Irmağı'nın çevrelediği, tuğladan küçük bir av köşkü yükseliyordu. Adını yukarıdan baktığı turuncu çiçekli palas ağaçlarından alan bu yapı Mürşidabad Nevvabı'na aitti. Clive muson öncesi yağmurlarından kurtulmak için gece yarısı birde Plassey'deki işte bu binaya sığındı. Sırılsıklam olan askerleri onun kadar şanslı değildi, zira onlar binanın arkasındaki sık mango ağaçlarının altında kamp kurmuşlardı.

Gece geçti, sabah oldu ama Mir Cafer'den tık çıkmadı. Endişeli Clive sabah 7'de generale tehditkâr bir ifadeyle, hiçbir şey yapmayıp sessiz kalmaya devam etmesi hâlinde Siracüddevle ile uzlaşacağını yazdı: "Ben elimden geleni yaptım." diye yazdı. "Benden bu kadar. Dandpore'ye gelirseniz, Plassey'ye doğru ilerleyip sizi karşılarım. Yok, gelmezseniz, kusura bakmayın, ben de Nevvabla anlaşırım."[74] Nevvabın on binlerce askeri siperlerinden çıkıp kendilerinin yirmide biri kadar bile olmayan Şirket'in ordusunu kuşatmaya başlarken Mir Cafer'in gelme olasılığı da giderek azalıyordu.

Önceki gece patlak veren fırtınadan sonra hava açılmış ve 22 Haziran parlak, açık ve güneşli bir sabahla başlamıştı. Clive karşısındaki kuvveti daha iyi görmek için av köşkünün düz çatısına çıktı. Gördükleri karşısında nutku tutuldu: "O ne çok fil öyle, hepsi de kırmızı süsler içinde; atları üzerindeki süvarilerin kılıçları güneşte parıldıyor; toplar sayısız öküz katarlarıyla çekiliyor; ve bayrakları rüzgârda uçuşuyor. Müthiş heybetli bir görüntü."

Clive'ın hesabına göre Nevvabın yanında tahminen 35.000 piyade, 15.000 süvari ve bir Fransız uzman grubunun komutasında olduğu anlaşılan elli üç ağır top vardı. 08.00 itibarıyla arkasını Hughli'nin kıvrımlarına veren Clive'ın birliklerinin geri çekilme şansı yoktu. Mir Cafer sözünü tutsun veya tutmasın dövüşmekten başka gerçekçi bir seçeneği bulunmuyordu.

Sekizde yoğun top ateşi başladı, otuz sepoyunu kaybeden Clive adamlarını mango ormanının hemen dibindeki çamurlu ırmak kıyısına çekti. Kuşatılma tehlikesi yok gibiydi. Bir subay, Clive'ın şöyle dediğini söylüyordu: "Aydınlıkta canımızı dişimize takıp savaşmalıyız, hava kararır kararmaz tüfeklerimizi omuzlayıp Kalküta'ya doğru yola koyuluruz. Kendisi gibi su-

[74] a.g.e.

bayların büyük çoğunluğu da endişeliydi."[75] Clive resmî raporunda, "Adım adım yaklaştılar," diye yazıyordu, "ve saat sekizde askeri birliklerin desteğindeki ağır toplarla saldırıya geçtiler."

> Birkaç saat boyunca bizi çok şiddetli bombardımana tuttular. Ama çok iyi bir yerdeydik, çamurlu nehir kıyısıyla çevrili büyük bir ormanın içinde siper almıştık. Toplarını ele geçirmek imkânsız gibiydi, zira etrafımızı kuşatacak şekilde ve birbirinden epeyce uzak noktalara mevzilendirilmişlerdi. Dolayısıyla bulunduğumuz yerden kıpırdamadık ve geceleyin başarılı bir baskın fırsatı yakalama umuduyla beklemeye başladık.[76]

Derken, öğlene doğru gökyüzü kararmaya, muharebe meydanının üzerinde fırtına şiddetlenmeye ve bardaktan boşanırcasına bir muson yağmuru yağmaya başladı. Askerler sırılsıklam olmuş, toprak bir anda çamur deryasına dönmüştü. Şirket birlikleri barut ve fişeklerini çadır bezlerinin altına sokarak kuru tutmaya çalışıyordu ama Babürlülerin böyle bir kaygısı yoktu. Sel gibi boşalan yağmurun başlamasından on dakika sonra, Clive'ın üstünü değiştirip kuru kıyafetlerini giyerek çatıya çıktığı bir sırada Sirac'ın topları bir anda tamamen sustu.

Şirket toplarının da aynı şekilde saf dışı kaldığını sanan Nevvabın süvari kumandanı Mir Madan ilerleme emri verdi ve 5.000 elit Afgan süvarisi Şirket'in sağ kanadından ileri atıldı: Gulam Hüseyin Han, "O ana kadar külün altında saklanan muharebe ve katliam ateşi yeniden tutuştu." diye yazıyordu.

> Fakat topçu ve tüfek ateşinde, seri ve düzenli ateş etmekte şapkalıların bir eşi daha yoktu. Öyle bir misket ve gülle yağmuru başladı ki izleyenler şaşkınlıktan öylece kala kaldı. Gök gürültüsünü andıran aralıksız ateş savaş alanındaki adamların kulaklarını sağır ederken, silahlardan çıkan kıvılcımlar da gözlerini kör etti.[77]

Ölenler arasında "ileri atılmak için büyük çaba harcayan, fakat bir top güllesiyle karnından yaralanıp ölen" Mir Madan da vardı.[78] "Olayı gören Siracüddevle'nin askerleri paniğe kapıldı ve topçular Mir Madan'ın cesedini

---

[75] BL, OIOC, Orme Papers, O.V., CLXIV-A, f. 115.

[76] NAI, Home Misc of Ancient Records, 1757, cilt 19, s. 120–8, 26 Temmuz 1757.

[77] Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 230–1.

[78] *The Muzaffarnama of Karam Ali, Bengal Nawabs*, çev. Jadunath Sarkar, Kalküta, 1952, s. 76.

de alıp çadırlara çekildi. Öğlene doğru önce çadırdakiler ve sonra da diğer askerler birer birer kaçmaya başladı."[79] Clive'ın yardımcısı Binbaşı Kilpatrick bazı Babürlü bataryalarının kaçtığını görünce, emirlere karşı çıkarak boşaltılan mevzileri ele geçirmek üzere ileri atıldı. Clive öfkeye kapıldı ve Kilpatrick'i emre itaatsizlikten tutuklamakla tehdit etti; ama muharebeyi kazandıran işte bu itaatsizlik oldu. Edward Maskelyne'e göre işlerin tersine döndüğü an bu noktaydı: "Askerlerin çoğunun kamplarını geri döndüğünü fark edince sabahleyin canımızı çok sıkan düşman toplarını ele geçirmenin tam zamanı olduğunu düşündük."

> Bunun üzerine Muhafız Alayı'nın birinci taburuyla ve 4 müfrezenin desteğindeki sepoylara 2'şer sahra topuyla birlikte boşalan mevzileri ele geçirmek üzere ilerleme talimatı verildi ve yürüyüş başladı. Elde edilen başarıdan cesaret alarak, bu kez düşman kampının girişine 300 metre mesafedeki başka bir mevziye yöneldik ...[80]

Ardından, sol kanattaki büyük bir Babürlü süvari grubu Huhgli'nin kıyısı boyunca uzaklaşarak savaş alanından çekildi. İşte, Mir Cafer'in tıpkı söz verdiği gibi bu anda geri çekildiği anlaşıldı. Mir Cafer liderliğindeki Mürşidabad kuvvetleri artık geri çekiliyordu. Düzenli bir ricat şeklinde başlayan çekilme çok geçmeden kargaşaya dönüştü. Babürlü birlikleri gruplar hâlinde kaçmaya başladı: Clive hâlâ Hindistan Ulusal Arşivleri'nde bulunan ilk raporunda, "Bunun üzerine genel kurala uyuldu," diye yazıyordu, "ve düşman yaklaşık 10 kilometre takip edildi, geride bıraktıkları 40 parça top ve her türden malzemeyle dolu çok sayıda kağnı ve at arabası ele geçirildi."

> Siracüddevle bir devenin üzerine binerek kaçtı, ertesi sabah erken saatlerde Mürşidabad'a ulaştı ve bulabildiği bütün mücevher ve hazineyi toplatıp gönderdi. Kendisini ertesi gece yanında sadece iki üç kişiyle birlikte şehri terk etti. Düşman 500 kadar kayıp vermişti. .Bizim kayıplarımız 22 ölü, elli yaralıydı.[81]

---

[79] Gulam Hüseyin Salim, *Riyazu-s-salatin*, s. 375–6.

[80] Edward Maskelyne, *Journal of the Proceedings of the Troops commanded by Lieutenant Colonel Robert Clive on the expedition to Bengal*, BL, OIOC, Mss Eur Orme, cilt 20, s. 30.
NAI, Home Misc of Ancient Records, 1757, cilt 19, s. 120–8, 26 Temmuz 1757.

Ertesi sabah yani 24 Haziran sabahı Clive, Mir Cafer'e dikkat çekecek kadar samimiyetten uzak bir not gönderdi: "Benim değil sizin olan zaferden dolayı sizi kutlarım." diye yazıyordu. "Seferin devamına da katılmanızdan memnun olurum. Tanrı'nın bize lütfettiği fethi tamamlamak üzere ilerlemeye devam edeceğiz. Bu arada sizi Nevvab ilan etme onuruna da ulaşmayı umuyorum."[82]

Sinirli ve bitkin görünen Mir Cafer o sabah geç saatlerde İngiliz kampına geldi, ne ki kendisini selamlamak için hazırola geçen muhafızı görünce korkuyla geri çekildi. Ancak Clive'ın çadırına götürülüp albay tarafından sarılarak karşılandıktan ve yeni Bengal Valisi olarak selamlandıktan sonra cesareti yerine geldi. Clive'ın aklında başka bir entrika yoktu: Her daim pragmatik biri olarak, Mir Cafer'i kukla niyetine kullanma düşüncesi geçen hafta boyunca yaşadığı bütün o öfkeye ağır basmıştı. Sonra Mir Cafer'e Watts'la birlikte süratle Mürşidabad'a gidip başkenti emniyete almasını tavsiye etti. Watts'a ayrıca hazineye göz kulak olması söylendi. Clive de onları ordunun ana grubuyla birlikte uzaktan takip etti. Başkent Mürşidabad'a olan yaklaşık 80 kilometrelik mesafeyi üç günde alacak şekilde yavaş hareket etti. Yol boyunca terk edilmiş topların, kırılmış at arabalarının, şişmiş insan cesetlerinin ve at leşlerinin yanından geçti.

Clive ayın 27'sinde tam şehre girmek üzereydi ki, Jagah Seth'lerden bir suikast planlandığına dair bir haber aldı. Dolayısıyla Clive, Mir Cafer'le birlikte şehre girmek için 29'una kadar bekledi. İkili şehrin kapısında marşlar, davullar ve renkli bayraklar eşliğinde 500 kişilik bir muhafız birliği tarafından fatihler gibi karşılandı. Mir Cafer, Clive'ın davetiyle *musnad*a yani tahta oturdu ve vali olarak selamlandı. Sonra herkesin önünde ve muhtemelen de söylediğine inanarak, Şirket'in hükûmet işlerine karışmayacağını ve "sadece ticaretle ilgileneceğini" söyledi.[83] Yaşlı general "sessizce Saray'a yerleşip Hazine'yi devraldı ve derhâl Nevvab ilan edildi".

İkili daha sonra dosdoğru kendilerini bulundukları konuma taşıyan kişiye saygılarını sunmaya gitti: Mahtab Raj Jagat Seth. Clive, "Büyük bankerle gayet güzel bir görüşme yaptık," diyordu, "Kendisi çok zengin ve üç subahda [eyalet - Bengal, Orissa ve Bihar] hayli nüfuzu olan biri. Ayrıca

---

[82] BL, OIOC, IOR, HM 193, no. 172.
Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 55.

Babürlü sarayında epeyce ağırlığı var, dolayısıyla hükûmet işlerini onunla konuşmak ve onun üzerinden halletmek en doğru yol olacak. Bu yüzden Nevvab bana iadei ziyarete geldiğinde kendisine her konuda Jagat Seth'e danışmasını tavsiye ettim ki o da bunu gönülden kabul etti."[84]

Sonradan da görüleceği üzere Jagat Seth'in iyi niyetine acil ihtiyaç vardı. Hazinede sadece 1.5 kror rupi vardı, yani beklenenin çok altındaydı. Clive ve Şirket'in komisyonlarının ödenebilmesi için büyük bankerlerden borç alınması gerekiyordu. Sadece Clive'ın payı 234.000 sterlin tutuyordu. Ayrıca yıllık geliri 27.000 sterlin' olan bir *jagir* yani toprak hakkı vardı. Clive henüz otuz üç yaşında bir anda Avrupa'nın en zengin adamı olmak üzereydi - tabii para ödenirse. Sonraki birkaç gün gergin geçti. Clive, Mir Cafer'in sözünü tutacağından kuşkuluydu, yaşlı generalin bir kez daha ikili oynamasından korkuyordu. Clive ve Mir Cafer soygun yapmış iki gangster gibi birbirini kollarken, Jagat Seth de para arıyordu: Clive bir hafta sonra Mir Cafer'e yazdığı mektupta, "Ne zaman ekselanslarına yakınan bir mektup göndersem içimi sonsuz bir endişe kaplıyor." diyordu,

> Bu endişe özellikle de İngilizlerin çıkarlarını ilgilendiren konularla ilgili olunca daha da artıyor. Şundan eminim: Yanlış bir şey yapmak sizin ilkelerinizle de kalbinizin güzelliğiyle de bağdaşmaz. Ortada bir yanlışlık varsa mutlaka vezirlerinizden kaynaklanıyor olmalı. Fakat Mr. Watts ve Walsh'ın, Jagat Seth'in tanıklığında ve aracılığında siz ekselanslarıyla vardığı anlaşmanın üzerinden birkaç gün geçti. Fakat onların varlığı tek başına bir anlam ifade etmiyor; siz ekselansları ödenecek para, kumaş ve mücevher miktarını bizzat belirleyip hizmetkârlarınıza bizzat emir vermediğiniz sürece hiçbir şeyin yapılması mümkün değil.
>
> Para meselesinin bir an evvel halledilmesi gerekmektedir, zira aksi hâlde bu konular aramızda ihtilaf meselesi olmaya ve tartışma yaratmaya devam edecek ve bu da sadece düşmanlarımızı mutlu edip cesaretlendirecektir. Oysa İngilizlerle sizlerin çıkarları aynıdır, dolayısıyla birlikte hareket etmemiz gerekmektedir.

Clive, mektubu her zaman olduğu gibi örtülü bir tehditle bitirdi: "Allah göstermesin, şayet başınıza bir kaza gelirse, bu İngiliz Şirket'in de sonu

---

[84] Hill, Indian Records Series, *Bengal in 1756–7*, cilt 2, s. 437, Clive'dan Özel Komite'ye, William Kalesi, 30 Haziran 1757.
Bu miktarların günümüzdeki karşılıkları: 1.5 kror rupi=yaklaşık 200 milyon sterlin; 234.000 sterlin=yaklaşık 25 milyon sterlin; 27.000 sterlin: yaklaşık 3 milyon sterlin.

olur. Düşüncelerimi ekselanslarına yazılı olarak bildirmek istedim çünkü bu konu sözlü olarak iletilemeyecek kadar hassas."[85]

Clive, "Jagat Seth'in ricası üzerine" endişeyle parasının ödenmesini beklerken, Mir Cafer'in oğlu Miran da "dilenci gibi giyinip" ... güvendiği birkaç harem ağası ve cariyeyle başkentten kaçarak nehirden yukarı yönelen Siracüddevle'yi bulmak için Bengal'in altını üstüne getiriyordu. Gulam Hüseyin Han, Plassey'den sonra Sirac'ın "kendisini rahatlatacak tek bir arkadaş, konuşacak tek bir kişi olmadan sarayda bütün gün tek başına oturduktan sonra son çareye başvurduğunu" yazıyordu.

> Gecenin zifiri karanlığında eşi Lütfunnisa'yı ve birkaç cariyesini kapalı araba ve tahtırevanlara bindirip, yanına alabildiği kadar altın ve mücevher aldı. En gerekli eşyalarıyla bazı mobilyalarını birkaç file yükleyip sabaha karşı üçte saraydan çıktı ve kaçtı ...
>
> Bagvangolah'a giderek hemen orada hazır bekleyen birkaç tekneye bindiler ...Kaderin pençesinden kaçamayan bu talihsiz şehzade [iki gün sonra] karşı yakadaki Racmahal'e ulaştıktan sonra, üç gün üç gecedir boğazlarına bir lokma girmemiş olan kızları ve kadınları için biraz kiçri [mercimek ve pirinçten yapılan yemek] almak için bir saatliğine karaya çıktı. Yakınlarda bir fakir oturuyordu. Kudretli günlerinde Şehzadeden çok zarar ve eziyet gören bu adam eline geçen intikam fırsatını kaçırmadı ve bunun tadını çıkardı. Misafirini görmekten memnuniyet duymuş gibi yapıp birkaç erzak hazırlamaya koyuldu. Bu arada da birini gönderip şehzadeyi bulmak için dağı taşı altüst eden düşmanlarına haber verdi.
>
> [Mir Cafer'in damadı] Mir Kasım Şah, Dane'den -fakirin ismi buydu- gelen haber üzerine derhâl suyu geçerek silahlı adamlarıyla Siracüddevle'nin etrafını sardı ve hem onu hem de ailesini ve mücevherlerini ele geçirme zevkini yaşadı ... Esir düşen şehzade ... perişan bir hâlde Mürdişabad'a geri götürüldü.
>
> [Sirücaddevle'yi öldürmek için] para alan Mahmedi Bey adlı biri kaçağın getirilmesinden iki üç saat sonra işini halletmek üzere yola çıktı. Karşısındaki zalimin niyetini fark eden Siracüddevle, kendisini öldürmeye mi geldiğini sordu. Beriki, evet, dedi. Talihsiz şehzade bunun üzerine hayatından umudunu kesti.
>
> Bütün Merhametlerin Sahibi'nin önünde mütevazı bir şekilde diz çökerek geçmişte yaptıklarından dolayı bağışlanmasını istedi. Sonra katiline dönüp, "Demek bir köşeye çekilip emekli maaşımla günlerimi geçirmem onları tatmin etmiyor, dedi. Daha fazla konuşma fırsatı bulamadı; kasap kurbanının sözlerini tamamlamasına fırsat bırakmadan kılıcını birkaç kez indirdi; birkaç kılıç darbesi de bütün Bengal'de o güzelliğiyle, kusursuzluğuyla ve çekiciliğiyle meşhur

[85] BL, OIOC, IOR, HM 193, no. 194.

yüzüne indi, şehzade yüz üstü yere düştü ve ruhunu yaradana teslim etti. Kendi kanına basarak bu sefillikler vadisinden çıktı. Bedeni sayısız kılıç darbeleriyle parça parça edildi ve artık tanınmaz hâle gelen parçalar bir filin sırtına yüklenip şehrin sokaklarında dolaştırıldı.[86]

Siracüddevle henüz yirmi beş yaşındaydı. Miran kısa bir süre sonra Aliverdi Han'ın sarayındaki bütün kadınları sürdü: "Yaklaşık yetmiş masum Begüm, Hooghly'nin ortasındaki ıssız bir yere götürüldü ve tekneleri batırıldı." Geridekiler de zehirlendi. Zehirlenenlerin cesetleriyle kıyıya vuranların cesetleri toplanıp, bugün Mürşidabad'dan geriye kalan küçük pazar kasabasının karşı yakasında bulunan eski hükümdarın kasvetli Kuşbağ bahçesindeki mezarının yanına sıralar hâlinde gömüldü.

Ancak bir kadın canını kurtarmaya başardı. Hem Miran'ın hem de babasının güzelliğiyle dillere destan olan Lütfunnisa'da gözü vardı. "Fakat o ikisini de reddederek şöyle bir cevap gönderdi: 'Attan inip eşeğe binemem.'"[87]

Siracüddevle'den geriye kalanların sokaklarda dolaştırıldığı 7 Haziran günü, yani görev kuvvetinin Hughli'den Fulta'ya doğru yola çıkışından tam 200 gün sonra Clive nihayet parasına kavuştu. Şirket tarihinde başına konan en büyük talih kuşlarından biriydi bu - bugünkü değeriyle 232 milyon sterlin ödenmişti ve bunun 22 milyonu Clive'ındı. Clive ödülünü hemen Kalküta'ya gönderdi.

Clive'ın yardımcılarından Luke Scrafton "Başarımızın ilk meyvesi 75 lakh rupi, yani yaklaşık bir milyon sterlin* oldu. Subahın ödediği para filoyla birlikte gelen 200 tekneye yüklenerek bir müfrezenin refaketinde yola çıkarıldı." diye yazıyordu.

Tekneler büyük nehre girer girmez filonun diğer gemileri de onlara katıldı ve üç yüz tekneden oluşan filo marşlar, davullar ve bayrakların eşliğinde ve önlerinden geçtikleri Fransız ve Hollanda yerleşimlerine gövde gösterisi yaparak ilerledi. Nevvabın filosuyla ordusunun esir İngilizlerle ve Kalküta'dan yağmalanan savaş ganimetleriyle geçit yaptığı bir yıl öncekinden tamamen farklı bir manzaraydı. Fransızlarla Hollandalılar hangi manzaradan daha büyük keyif aldı, bilemiyorum.

---

[86] Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 235–42.
The Muzaffarnama of Karam Ali, s. 78.

Bugünkü değeri 100 milyon sterlin.

Clive'ın 1757'deki öyküsü Şirket'i ilk kuran Karayip korsanlarının 157 yıl önceki kişisel zenginleşme öyküsüne çok benziyordu: Şirket'ten çok bir kişisel zenginleşmeyle, şan ve şöhretten çok hazineyle, güçten çok yağma ve talanla ilgili bir öyküydü bu. Ama bütün bunlar daha başlangıçtı: Mir Cafer Şirket'e ve çalışanlarına, bizzat Clive için verilen 170.000 sterlin de dâhil toplam 1.128.757 sterlin ödeme yapmıştı. Mürşidabad Nevvabları 1757 ile 1765 yılları arasında Şirket'e "politik hediye" olarak toplamda aşağı yukarı 2.5 milyon sterlin vermişti. Clive toplam miktarın "üç milyon sterlin"i bulduğunu düşünüyordu."[88]

Clive ganimetiyle birlikte Bhagirathi'de ilerlerken babasına yazdığı mektupta "tarihte eşi görülmemiş bir devrim" yaptığını söylüyordu.[89] Hiç de mütevazı bir iddia değildi bu; ama çok yanlış da değildi. Kalıcı ve derin bir iz bırakmıştı. Ticari bir şirket ilk kez gerçek ve somut bir politik güç sahibi olmuştu.[90] Şirket Plassey ile birlikte Babürlü İmparatorluğu topraklarında gerçek bir askerî güce dönüştü. 1740'lı yıllarda Bengal'de terör estiren ve her yeri yağmalayan Marathalar ise zalim ve şiddet düşkünü olarak hafızalara kazındı. Şirket'in aynı bölgede on yıl sonra gerçekleştirdiği yağma daha düzenli ve daha sistemliydi, ama sonuçları çok daha ölümcüldü çünkü çok daha ustaca ve acımazca uygulanmıştı. Üstelik daha kalıcı sonuçları olmuştu.[91]

Bu olayla birlikte İngilizlerin "pagoda ağacının silkelenmesi" adını verdiği sınırsız bir yağma ve talan dönemi başladı.[92] İngiliz ticaretinin yapısı bu noktadan sonra değişti: Yüzyılın ilk yarısında İngiltere'den 6 milyon

---

Bu paraların bugünkü değerleri: 1.238.575 sterlin=yaklaşık 130 milyon sterlin; 170.000 sterlin=yaklaşık 18 milyon sterlin; 2.5 milyon sterlin=260 milyon sterlin; 3 milyon sterlin=300 milyon sterlinden fazla.

P. J. Marshall, *The Making and Unmaking of Empires: Britain, India and America c. 1750–1783*, s. 150; John R. McLane, *Land and Local Kingship in Eighteenth-Century Bengal*, Cambridge, 1993, s. 150.

Forrest, *The Life of Lord Clive*, cilt 2, s. 35.

Philip Stern, Şirket'in çok daha önce siyasal bir güce kavuştuğunu söylüyordu. Ancak Plassey'yin bu gücü daha da büyüttüğü aşikârdır. Bkz. Philip J. Stern, *The Company State: Corporate Sovereignty & the Early Modern Foundations of the British Empire in India*, Cambridge, 2011.

Ray, *The Felt Community*, s. 245–6.

Keay, *The Honourable Company*, s. 317–18.

sterlin* gönderilmişti, ama 1757'den sonra çok az gümüş külçe gönderildi. Bengal, yani 1757'den önce yabancı külçeleri yutan bataklık Plassey'den sonra karşılığında hiçbir şey verilmeden devasa zenginliklerin hortumlandığı bir hazine sandığına dönüştü.

Bengal her zaman Babürlü İmparatorluğu'nda en fazla ve en kolay gelir yaratan yer oldu. Plassey DHŞ'ye bu gelirin büyük bir bölümüne el koyma fırsatı verdi ve 1803'te bizzat Babürlü başkenti Delhi'yi de ele geçirene dek rakiplerini tek tek yenmesini sağlayan kaynaklar yarattı. Şirket artık Hindistan pazarı ve ürünleri için birbiriyle yarışan Avrupalı ticaret şirketlerinden biri değildi. Artık iktidarlar değiştiren, başlı başına bağımsız bir güce dönüşmüştü. Şirket saray darbesine sadece kendisine çok iyi paralar ödendiği için destek vermemişti. Bu zaferle birlikte Hindistan'daki bütün güç dengesi de değişti.

Şirket Bengal'de en büyük askerî ve siyasal güç hâline geldi. Artık orduyu yeterince büyütürlerse ülkenin canlarının istediği her kısmını ele geçirip, ister doğrudan isterse kuklalar üzerinden rahatça yönetebileceklerini görmüşlerdi. Dahası, birçok Hintli artık tahtından, mülklerinden edilen veya durumundan rahatsız olan hükümdarların Şirketi de hesaba katmak zorunda kalacağını gördü. Bu da bazen değişim bazen statükoyu korumak isteyen bir yığın ittifaklara yol açtı ve bu noktadan itibaren bölgede ne huzur ne de istikrar kaldı.

Aslında Clive'ın saray darbesinin ilk sonucu Bengal'in istikrarsızlığa sürüklenmesi oldu. Clive giderek büyüyen kargaşayı bastırmak üzere üç ay sonra yeniden Mürşidabad'a dönmek zorunda kaldı. Şirket'in bitip tükenmek bilmeyen talepleri, Mir Cafer'in askerlerinin biriken ödemeleri, isyanlar nedeniyle askerin çıkmaza saplanması ve Şirket'in sepoylarıyla düzenlenen cezalandırma operasyoları tam bir şiddet ve huzursuzluk sarmalı yaratmıştı. Giderek Mir Cafer'in bu işe uygun olmadığı konuşulmaya başlamıştı. Miran'la birlikte Siracüddevle rejiminin kadrolarını her ne kadar tasfiye etseler de kendi Nevvabını katleden ve bir Şirket yetkilisinin deyişiyle "Efendisinin kanının sıcaklığını taşıyan bir tahtta oturan" bu generalin meşruiyeti bir türlü tartışma konusu olmaktan çıkamamıştı.[93]

Bugünkü değeri 630 milyon sterlin.

Alexander Dow, *History of Hindostan*, 3 cilt, Dublin, 1792, cilt 3, s. xxiv.

Artık bütün ağırlık yavaş yavaş askerler, tüccarlar, bankerler ve memurlardan oluşan Şirket'e kayacak ve Nevvablara eski görkemli günlerin gölgesinden başka bir şey kalmayacaktı. Clive ve meslektaşlarının tek isteği İngiliz ticaretini daha elverişli bir zemine oturtup iş başına daha dostane bir Nevvab getirmekti. Ama gerçekte Nevvabların otoritesine ölümcül bir darbe indirmiş ve bu otoriteyi bir daha ayağa kalkamayacak şekilde sarsarak Babürlü İmparatorluğu'nun en huzurlu ve en kârlı kısmını kaosa sürüklemişlerdi.[94]

[94] P. J. Marshall, *East India Fortunes: The British in Bengal in the Eighteenth Century*, Oxford, 1976, s. 8.

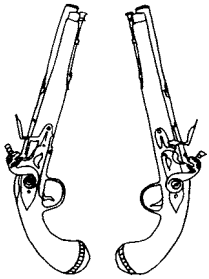

4

ÇAPSIZ BİR HÜKÜMDAR

Mir Cafer, on iki ay sonra Plassey Devrimi'nin birinci yıl dönümünü kutlamak üzere Kalküta'ya resmî bir ziyaret gerçekleştirdi.

Bu, iki yıl önce general olarak Siracüddevle'ye karşı giriştiği saldırıdan beri ilk ziyaretiydi. Ayrıca Clive'ın parlamentodaki hırslarının peşinden koşmak üzere Londra'ya dönmesinden önceki son ziyaret olacaktı. Dolayısıyla ticaret merkezi henüz tam olarak eski hâline kavuşmamış olsa da çok önemli bir ziyaretti: Tiyatro ziyaret edildi, birkaç konser izlendi, Kalküta Adalet Sarayı'nın insanları hafiften şaşkınlığa uğratan duruşma salonunda büyük bir balo düzenlendi ve birkaç kadın "ayakları şişene kadar" dans etti.

Ama asıl şaşırtıcı olan, bu dindar Şii Müslüman Nevvabı eğlendirmek için adalet salonunu süslemek üzere seçilen dekorasyondu: Trompetler, borazanlar ve orkestra davulunun seslerine "on iki adet balmumundan Venüs heykeli eşlik ediyordu". Luke Scrafton, "Nevvabın onuruna düzenlenen balolar, konserler ve ziyaretler nedeniyle," diye yazıyordu, "devlet işleri tamamen ertelenmişti."[1]

Ama müttefikler arasındaki bu görünüşteki dostluk gösterisinin ardında belki de kaçınılmaz olarak, iki rakip Bengal hükûmeti arasında giderek büyüyen bir karşılıklı güvensizlik ve nefret vardı. Scrafton bir hafta sonra, "Tanrı'ya şükür, ekselansları nihayet gitti." diye yazmıştı. "Bana burada tam

[1] Percival Spear, *Master of Bengal: Clive and his India*, Londra, 1975, s. 97.

bir cehennem hayatı yaşattı. Sürekli onun ve cariyelerinin peşinde dolaşmak ve dalkavukluk etmek zorundaydım. Zira kendisi sarayından yirmi metre bile uzaklaşmaz, herkesin yanına gelmesini isterdi."[2] Clive ise karakteri gereği daha sert ifadeler kullanmıştı: Plassey'den önce Şirket yöneticilerine sık sık mükemmel bir karakteri olduğunu ve "kendisine en az babası kadar saygı duyduğunu" söylediği "merhametli, cömert ve açık sözlü şehzade"nin babasından şimdi "yaşlı ahmak", oğlu Miran'dan da "beş para etmez toy köpek" diye söz ediyordu.[3] Clive, miskinlik, yeteneksizlik ve afyon Mir Cafer'i değiştirmiş, diye yazmıştı Londra'ya. Tahta çıkardığı adam "kibirli, açgözlü, ağzı bozuk birine dönüşmüştü ... ve bu davranışlarıyla tebasını kendinden uzaklaştırmıştı".[4]

Oysa gerçekte ille de biri değişmişse, o kişi kendini beğenmiş birine dönüşen ve artık aklın alamayacağı kadar zengin olan Clive'di. Hatta o günlerde Clive'ın özgüveni öyle bir noktaya gelmişti ki iktidarı Babürlülerle paylaştığı için rahatsız bile olmaya başlamıştı. Londra'ya gönderdiği raporlarda, her geçen gün daha da büyüyen sepoy alaylarının desteğiyle Bengal'in derhâl tam kontrol altına alınması gerektiğinden söz ediyordu. 1758 yılının sonlarında DHŞ'nin yönetim kurulu başkanına yazdığı mektupta küçümser bir ifadeyle, "Şunu rahatlıkla söyleyebilirim ki, bu zengin ve giderek daha da büyüyen krallığı sadece Avrupalılardan oluşan 2.000 kişilik küçücük bir orduyla kolayca ele geçirebilirim." diyordu:

> Moorlar tembel, rahatına düşkün, cahil ve kelimelerle anlatılamayacak kadar korkak insanlar ... Aslında isimlerini hiç de hak etmeyen askerlerin Şehzade'ye en ufak bir bağlılığı yok. Bunlar sadece kendilerine en fazla para ödeyene sadıklar, gerisi umurlarında bile değil. Ayrıca Plassey muharebesinden sonra bütün ülkeyi rahatlıkla ele geçirebilir ve İngiliz silahlarının yarattığı dehşet sayesinde en azından bugünkü Subah [vali] Mir Cafer'den daha iyi idare ederdim ...
>
> İç kavgalar [Babürlü] İmparatorluğun gücünü çok zayıflattı. Tamamen yerle bir olmadıysa eğer, bunun tek sebebi [Bengal'den] Delhi'ye gönderilen muazzam miktarlardaki paradır ... Bu Müslümanların karakter ve huylarını siz de çok iyi bilirsiniz, uyguladıkları siyasal sistemin başka yerlerde bir benzeri daha

---

[2] a.g.e.
Clive'dan Mir Cafer'e, 15 Temmuz, 1757, OIOC, HM 193, 180; Mark Bence-Jones, *Clive of India*, Londra, 1974, s. 157.
Clive'dan John Payne'e, 11 Kasım 1758, Galler Milli Kütüphanesi, Clive Mss 200 (2), s. 102–4.

yoktur... Bu şartlarda Mir Cafer gibi bir hükümdarı kolayca ortadan kaldırmak mümkün olduğu gibi, kendisinin bizi ortadan kaldırmak üzere kolayca ayartılması da mümkündür. Bu durumda mevcut kazanımlarımızı korumak veya geliştirmek için ihanet veye riyakârlık karşısında kuvvete başvurmaktan başka bir çare var mıdır?[5]

Bu mektuplarda güvensizlik ve küçümseden çok, fiziki olarak birbirine bu kadar yaklaşan bu iki çok farklı dünyanın birbirini anlamaktan yoksun olduğu izlenimi ağır basmaktadır. Örneğin Mir Cafer, Şirket'i kesinlikle bir birey olarak görüyordu. Clive'ın İngiltere'ye döneceğini duyunca bu saygıdeğer müttefikine armağanlara ek olarak bir de Farsça yazılmış, övgülerle dolu bir mektup göndermişti. Bu mektuptan Mir Cafer'in Şirket'i Londralı zengin tüccarlardan oluşan anonim bir yönetim kurulu tarafından değil de doğrudan ve mutlak bir şekilde Clive tarafından yönetilen bir girişim olarak gördüğü anlaşılıyordu. Warren Hastings'in yaptığı çeviriye göre, Mir Cafer "sizi tanımaktan ... kelime veya sözlerle anlatılamayacak kadar büyük memnuniyet duydum ... kalbim her zaman sizinledir, size karşı dostluk duygusuyla çarpmaktadır ... Gözlerimin nuru, hayatımın en değerli varlığı, Nevvab Sabut Jung Bahadır [Clive] benim ülkemden ayrılıyor. Ondan ayrılmak beni derin bir üzüntüye boğdu. Umarım buralara tekrar döner ve en kısa zamanda kendisini görme mutluluğunu bana tekrar yaşatır." diyordu.[6]

Birbirini anlamama hâli karşılıklıydı. Londra'da, yöneticiler Siracüddevle'nin devrilerek öldürüldüğüne dair haberleri henüz hazmetmekteydi ki endişeli ama dikkatsiz bir Şirket yöneticisi bir diğerine, kısa bir süre önce öldürülen Sir Roger Devlet'in baronet olup olmadığını sormuştu.[7]

İngiliz halkının kesin olarak anladığı tek şey vardı, o da Clive'ın yanında getirdiği inanılmaz miktardaki paraydı - ya da İngilizceye yeni giren bir terimle söylersek, *loot*, yani yağmalanmış ganimet. Avrupa, Cortez'den beri uzak diyarlardan böylesine büyük bir hazineyle dönen bir maceracı daha görmemişti.

---

[5] George Forrest, *The Life of Lord Clive*, New Delhi, 1986, cilt 2, s. 119–22. Abdülmecid Han, *The Transition in Bengal 1756–1775*, Cambridge, 1969, s. 10–11. J. Price, *Five Letters from a Free Merchant in Bengal, to Warren Hastings Esq*, Londra, 1778, s. 136; Peter Marshall, *Problems of Empire: Britain and India 1757–1813*, Londra, 1968, s. 26.

Clive ve eşi Margaret 5 Şubat 1760'ta *Royal George* adlı gemiyle denize açıldı. İngiltere'ye onlardan önce yanlarında getirdikleri inanılmaz miktarlardaki servetin dedikodusu ulaştı: Edmund Burke, *Annual Register*'da "Generalin nakit, senet ve mücevher hâlinde 1.200.000 sterlin* getirdiği düşünülüyor; sadece eşinin yanındaki mücevher sandığında en az 200.000 sterlin* değerinde mücevher bulunduğu sanılıyor. Bu servetle üç krallığın en zengin adamı olduğu söyleniyor." diyordu.

Aslında gerçek rakam bundan biraz daha azdı. 35 yaşındaki eski Bengal Valisi bu servetle Shropshire'daki Walcott malikânesini satın aldı, Londra'nın en seçkin semti olan Mayfair'deki Berkeley Meydanı'nda bir malikâne kiraladı. Clive bir yıl sonra da Newcastle Düşesi'nin Claremont'taki malikânesini 25.000 sterline satın aldı. Ayrıca haftasonlarını geçirmek üzere Esher'de bir kır eviyle etrafındaki araziyi aldı. Bu kır evi ve arazi 43.000 sterline mal oldu. Bunların dışında Co. Clare'de uçsuz bucaksız araziler satın aldılar ve Clive, Ballykilty olarak bilinen arazinin adını Plassey şeklinde değiştirdi. Asabi ruhlu Whig politikacı Horace Walpole günlüğünde, "bu Krezüs'ün** gelmesinden sonra bölgede hayat bir anda pahalandı." diye yazmıştı. "İçi dışı mal mülk ve elmas oldu ... bir dilenci sadaka istese, 'Dostum, üstümde hiç pırlanta yok' der." O günlerde dedikodu değirmeninin çarkları da hızlanmıştı. Örneğin Salisbury Journal Leydi Clive'ın evcil gelinciğinin boynundaki elmas kolyenin değerinin bile 2.500 sterlinden*** fazla olduğunu yazıyordu.

Bu arada Clive'ın daha yeni fethettiği Bengal hızla kaosa sürüklenmekteydi.

Alarm zillerini çalan ilk isim şirketin Mürşidabad Temsilcisi (fiilî elçi) genç Warren Hastings olmuştu. Hastings, patronuna Hindistan'da kalıp kendi yarattığı anarşiyi bastırmasını söylemişti. Özellikle de Mürşidabad sarayındaki giderek büyüyen istikrarsızlığa dikkat çekmişti. Mir Cafer, Clive'ın ayrılmasından hemen önce ordusunun on üç aylık maaş alacağının sadece üçünü

Bu rakamların günümüzdeki karşılıkları: 1.200.000 sterlin=126 milyon sterlin; 200.000 sterlin=21 milyon sterlin.

Zenginliğiyle tanınan ünlü Lidya kralı – (Ç.N.)

25.000 sterlin=2.625.000 sterlin; 43.000 sterlin=4.515.000 sterlin; 2.500 sterlin=262.500sterlin.

ödeyebilmişti. Dolayısıyla maaşları ödenmeyen askerler huzursuzluklarını açıktan göstermeye başlamıştı. Hatta bazıları açlık noktasındaydı: Hastings "atları iskelete dönmüş," diye yazıyordu, "binicileri de onlardan farklı değil. Camadarlar [subaylar] bile paçavralar içinde dolaşıyor."[9] Hindistan'ın en zengin şehri Plassey'den sadece üç yıl sonra yoksulluğa gömülmüştü.

Kuşkusuz bu kargaşada bizzat Mir Cafer'in de sorumluluğu vardı. Plassey, danışmanı Clive gibi onu da zengin etmişti ve o askerlerinin açlıkla boğuştuğu bir sırada bu zenginliğini sergilemekten çekinmiyordu: Gulam Hüseyin Han'a göre güzel mücevherlere eskiden beri zaafı vardı, ama artık "bu parıldayan şeyler âdeta paçalarından akıyordu; ayak bileklerine her biri farklı mücevherlerle bezenmiş yedi sekiz halhal takıyor, boynundan hepsi de paha biçilmez üç dört inci kolye sarkıyordu ... Şarkılar dinleyip dansözleri seyrederek vakit geçiriyor, gittiği yerlere onları da fillerle götürüyordu."[10]

Artık herkes aynı kanıdaydı: Mir Cafer, Bengal'i yönetmekten acizdi. Eğitimsiz bir Arap askeri olarak hiçbir siyasal becerisi olmadığı gibi, devleti ve hazineyi idare etmekten de acizdi. Clive hazinesiyle beraber gemiye binmeden önce soğukkanlı bir ifadeyle dile getirdiği gibi, Mir Cafer'in "adamlarının sevgisini ve güvenini kazanmaktan aciz, çapsız bir hükümdar olduğu ortaya çıkmıştı. Yanlış yönetim yüzünden ülkeyi kargaşaya sürüklemişti."[11] 1760'ta Mir Cafer'in hâkimiyet bölgesindeki Midnapur, Purnea ve Patna'da üç isyan çıkmıştı. Babürlü asilleri ve ordu subayları Mir Cafer'in, Siracüddevle'yi devirmek için Şirket'e ödediği muazzam miktarlardaki paralardan dolayı giderek öfkelenmeye başlamışlardı. Sırf bu yüzden devlet çarkını çevirmek için elzem olan maaş ve ödemeleri karşılayamıyorlardı.

Yanlış ata oynadıklarını düşünenlerin başında her zaman ferasetli ve dikkatli davranmaya özen gösteren Jagat Sethler geliyordu. Orman yangını gibi eyaletin her yanına yayılan isyanları bastırmak için düzenlenen askerî seferler için bile borç vermeyi reddetmeye başlamışlardı. Bankerler sıkıntılardan uzak durmak için aileleriyle birlikte Jarkand Dağları'ndaki Parasnat

---

9 Sir Penderel Moon, *Warren Hastings and British India*, Londra, 1947, p. 35; Abdülmecid Han, *The Transition in Bengal 1756–1775*, s. 28–9.
Seyyid Gulam Hüseyin Han Tebtebai, *Seir Mutaqherin*, Kalküta, 1790–94, cilt 2, s. 262, 270.
Sir Penderel Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, Londra, 1989, s. 62.

Tapınağı'nı ziyarete gideceklerini açıkladılar. Nevvab askerleriyle yollarını kesti, ancak Sethler blöfü gördüler ve yollarına devam ettiler.

Mir Cafer tökezleyip hazinesi boşaldıkça, Mürşidabad sarayında entrikalar hızlanıp askerî çark tıkanmaya başladıkça, Mir Cafer'in enerjik ama şiddet düşkünü oğlu Miran da giderek gaddarlaşıyordu. Kendisini yakından tanıyan Gulam Hüseyin Han "Giderek insanlara baskı ve zulüm uygulamaya başladı." diye yazıyordu. "Gözünü karartıp hiç tereddüt etmeden insanları katlediyor, cinayetler işliyordu. Bu işlerde becerikliydi. Tedbir ve önlem adına her türlü utanç verici ve iğrenç yönteme başvurmakta sakınca görmüyordu."[12]

Miran'ın ilk işi muhtemel bir karşı darbenin önünü kesmek için Aliverdi Han'ın sarayından geriye kalan herkesi sistematik biçimde yok etmek oldu. Cellatlarını gönderip Aliverdi Han'la Siracüddevle'nin bütün haremini boğdurttu. Sonra sıra Siracüddevle'nin beş yakın akrabasına geldi. Özellikle de henüz ergenlik çağındaki kardeşi Mirza Mehdi vahşice işkencelerden geçti: "Talihsiz masum çocuk şal ve benzeri değerli eşyaların saklandığı iki *kalasın* arasına sokuldu ve ipler tek tek ve aynı anda gerilmek suretiyle çocuk iki tahta arasında sıkıştırılarak öldürüldü. O masum ruh bu işkencelerin sonunda ebedî masumiyet ve huzur dünyasına uçtu".[13] Miran daha sonraları bu olayı Sa'di'nin bir sözüyle maruz göstermeye çalıştı: "Yılanı öldürüp yavrusunu sağ bırakmak akıllıca bir iş değildir."

Eski rejimin gözde isimleriyle sarayın iki önemli vezirinin de aralarında bulunduğu diğer potansiyel rakipler ya durbarda yani sarayın kapılarında hançerlendi ya da "güçlü bir zehirle" tasfiye edildi. Kargaşayla beraber Miran'ın paranoyası da büyüdü: Özel bir not defterine kaydettiği potansiyel kurbanların listesi kısa zamanda 300'ü aştı.[14] Sirac'ın ailesinin kitleler hâlinde öldürüldüğünü duyan Warren Hastings'in Kalküta'ya bildirdiği gibi, "hiçbir şey böylesine vahşice bir acımasızlığı mazur göstermez veya hafifletmez, (beni bağışlayın Efendim) böyle bir tiranı desteklememizin de hiçbir mazereti olamaz."[15]

---

[12] Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 241.
a.g.e., cilt 2, s. 351.
a.g.e., cilt. 2, s. 262, 250–1, 373; Henry Vansittart, *A Narrative of the Transactions in Bengal from the Year 1760, to the year 1764, during the Government of Mr Henry Vansittart*, Londra, 1766, cilt. 1, s. 151–3.
Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 86.

Oysa Şirket, Mir Cafer'i desteklemek bir yana, onu ayakta tutan ekonomiyi fiilen baltalamak suretiyle bu kadar büyük altın yumurtalar yumurtlayan Bengal kazının boynunu sıkmakla meşguldü. Plassey'den sonra Bengal'de düzensiz İngiliz girişimciler dolaşmaya başlamış, pazarları ele geçirmiş ve Devrim'den önce mümkün olmayan bir şekilde kendi otoritelerini dayatmışlardı. 1762 itibarıyla en az otuz üç özel girişimci eyaletin çeşitli noktalarında 400'den fazla ticaret merkezi kurmuştu. Girişimciler buralarda yerel yetkililerin gücüne meydan okuyor, yükümlü oldukları hâlde vergi, harç ve gümrük ödemeyi reddediyor ve hiçbir hakları olmadığı hâlde arazilere el koyuyorlardı. Tıpkı ahşap bir yapıyı kemiren termitler gibi Bengal ekonomisini kemiriyorlardı.[16]

Clive'ın yerine vali atanan Hastings'in arkadaşı, parlak ama zayıf bir genç olan ve bu tür suistimalleri önlemek için boşuna kendini paralayan Henry Vansittart "Daha önce kendilerine yasak olan malların ticaretini yapmaya ve ülkenin iç işlerine müdahale etmeye başladılar." diye yazıyordu. "Nevvab sık sık şikâyet ediyordu."[17] Bu tüccarların bazıları büyük çaplı işler yapıyordu: Archibald Keir 1762-3 yıllarında 13.000 adam çalıştırıyor, bu iş resmî olarak sadece Nevvabın tekelinde olduğu hâlde 12.000 ton tuz üretiyordu.[18]

Ortadaki zafiyetten yararlanıp ayrıcalıklar koparmak için güç kullananlar sadece Şirket yetkilileri değildi: Şirket'e gerekli parayı veren herkes faaliyet izni koparabiliyor, işlerini görebilmek için sepoylar kiralayabiliyordu. Mir Cafer Şirket'e şirin gözüküp desteğini alan ve Assam'da ticaret izni koparmak için bir tabur sepoy kiralayıp "keyfî biçimde şiddet ve zor kullanan" bir Fransız tüccardan özellikle şikâyetçiydi.[19] Vatandaşı olan Comte de Modave'ye göre, Mösyö Chevalier "İngilizlerden kopardığı faaliyet iznine ve sepoyların gücüne dayanarak zengin Assam eyaletinden büyük miktarlarda tuz ve başka maddeler çıkartıyordu. Satış işini kolaylaştırmak için silahlı

---

[16] OIOC, Bengal Secret Consultations, 30 Nisan, 25, 26, 30 Temmuz, 27 Ağustos 1764, Range A, cilt 5, s. 156–61, 408–21, 444–58; P. J. Marshall, *East India Fortunes: The British in Bengal in the Eighteenth Century*, Oxford, 1976, s. 118, 128; Bence-Jones, *Clive of India*, s. 156.

Vansittart, *A Narrative of the Transactions in Bengal*, cilt 1, s. 25.

Marshall, *East India Fortunes*, s. 120.

Alıntı Bence-Jones, *Clive of India*, s. 156.

adamlarını kullanıyor, askerlerini bölgenin zenginlerine gönderip onları kendi belirlediği fiyatlardan tuz satın almaya zorluyordu. Diğer mallarını da aynı şekilde sopa zoruyla satıyordu."[20]

Modave, Kalküta'dan uzaklaştıkça durumun daha da kötüleştiğini yazıyordu: "Ganj'ın yukarı kısımlarını dolaşan biri, Şirket işlerinin tamamen, en olmadık zorbalıklara başvurmaktan başka bir şey düşünmeyen soyguncular ve onur ve insanlıktan uzak, iğrenç tutumlarıyla İngiliz halkını utandıran sefil hırsızlara bırakıldığını görür."

> Saygıyı fazlasıyla hak eden bu ülkenin ahlaki değerleri burada, samimi ve sağduyulu bir gözlemcide rahatsızlıktan başka bir şey yaratmayacak şekilde pervasızca ayaklar altına alınıyor. İngiliz askerlerle tüccarlar özel çıkarlar ve dokunulmazlık elde etmek uğruna her türlü yönteme başvuruyorlar. Görevi güvenliği sağlamak olan bazı askerlerin bu görevlerini unutarak, zavallı Hintlilerden para koparmak için onları ölümüne dövdüklerine tanık oldum.
>
> Ülke anarşi altında inliyor, yasaların hiçbir yaptırım gücü yok, ahlak tamamen çökmüş, insanlar eziyet çekiyor. Bütün bunların tek sebebi, bir zamanların büyük imparatorluğunun çürüyüp kargaşaya sürüklenmesi, meşru hükümdarların hiçbir itibarının ve otoritesinin kalmaması. Bu zengin ve bereketli topraklar bir çöle dönüyor. Beklenmedik bir devrim gerçekleşip bu toprakları eski muhteşem günlerine döndüremezse, her şey bitmiş demektir.[21]

Eyaletin her köşesine sızan bu azgın zorbalığı teşhir edip, bu gayrimeşru faaliyetlere dur demek bir kez daha genç Warren Hastings'e düştü: Dostu ve müttefiki Vansittart'a yazdığı mektupta, "Derhâl düzeltilmesi gereken ve müdahale edilmediği takdirde Nevvabla Şirket arasındaki sağlam ve daimî uyumu bozacak olan bu sorunları, yani İngilizlerin adı kullanılarak işlenen bu zorbalıkları" diyordu, "senin takdirine sunuyorum."

> Eminim, bu kötülükleri yapanlar sadece bizim vatandaşlarımız değil; sepoy kılığına bürünüp kendilerini *gomasta* [temsilci/yönetici] olarak gösteren birçok kişi var. İnsanlar böyle durumlarda İngilizlerin büyük gücünden korkuyor ve boyun eğiyor. İnsanların adaleti sağlayacak olanlara ulaşmakta güçlük çekmesi nedeniyle birçok haksızlıktan haberdar olmuyoruz ve bu da suçluları cesarendirip hükûmetimizin adını lekeliyor.

---

[20] *Voyage en Inde du Comte de Modave, 1773–1776*, ed. Jean Deloche, Pondicherry, 1971, s. 48.

a.g.e., s. 282-7.

> [Hughli'den] geçerken bazı yerlerde İngiliz bayrakları görünce şaşırdım; nehirde İngiliz bayrağı taşımayan tek bir tekne yoktu. Ama hangi bayrağı taşırlarsa taşısınlar bunların Nevvaba da halkımızın onuruna da zarar verdikleri açıktı.[22]

"Ama Nevvabın otoritesiyle kendi ayrıcalıklarımızın arasına kesin bir sınır çekinceye kadar," diye ekliyordu, "bu kötülüklerin kaynağını kurutmak mümkün değil."[23]

Doğu Hindistan Şirketi'nin Bengal yönetiminin yükselen yeni yıldızı artık Hastings'ti. Hastings anne babasını tanımamıştı: Annesi kendisini doğururken ölmüş, babası da ondan kısa bir süre sonra yeniden evlenip yerleştiği Barbados'ta ansınız hayatını kaybetmişti. Warren büyükbabası tarafından büyütülmüş ve Gloucestershire'daki Daylesford köyünün yoksul çocuklarıyla birlikte bir yetimler okulunda okumuştu. Bir noktada imdadına amcası yetişmiş ve onu Londra'ya göndererek Westminster'a yerleştirmişti. Warren'ın burada Roma İmparatorluğu'nun yükselişini ve düşüşünü anlatan kitabın müstakbel yazarı Edward Gibbon'la kriket oynadığı söylenir.[·] Hastings burada kısa zamanda okulun en gözde öğrencilerinden biri oldu, fakat amcası ölünce daha on altı yaşında okulu bırakmak zorunda kaldı. Hamisi, ona Şirket'te kâtip olarak iş buldu ve dosdoğru Bengal'e gönderdi. Ancak Kasımbazar yerleşiminin 1756'da Siracüddevle'nin eline geçmesiyle esir düştü.[24]

O sıralarda akıcı Urducası ve Bengalcesiyle ve hayli ilerletmiş olduğu Farsçasıyla Mürşidabad'ın çevresindeki köylerden ipek satın alıyordu. Yeni ülkesini seviyordu. Hatta sık sık tekrarladığı üzere burayı ana vatanından "biraz daha fazla" seviyordu. O döneme ait bir portre, ince yapılı, sade giyimli, geniş alınlı, zeki bakışlı, biraz düşünceli ama dudaklarında mizahi bir karakterin ipuçlarını veren ve saçları dökülmekte olan genç bir adam tasvir etmektedir. Nitekim mektupları da bu izlenimi desteklemektedir. Bu mektuplar

---

[22] Alıntı Vansittart, *A Narrative of the Transactions in Bengal,* cilt 2, s. 79–84. Hastings'ten Vansittart'a, 25 Nisan 1762, OIOC, BL Add Mss 29,098, f. 7–8. Aynı zamanda bkz. Walter K. Firminger ve William Anderson, *The Diaries of Three Surgeons of Patna*, Kölküta, 1909, s. 16.

Gibbon'ın Hastings'ten beş yaş genç olduğu yani 1737 doğumlu olduğu düşünüldüğünde öykünün uydurma olduğu akla gelmektedir.

Keith Feiling, *Warren Hastings*, London, 1954, s. 1–11; Jeremy Bernstein, *Dawning of the Raj: The Life & Trials of Warren Hastings*, Chicago, 2000, s. 32–5.

mahcup, ağırbaşlı, duyarlı ve sabahları şafakla birlikte kalkıp soğuk bir duş aldıktan sonra bir saat at binen ve kendi kendine yeten bir genç adam portresi çizmektedir. Görünüşe göre yalnızlığı sevmekte, "az miktarda şarap"tan başka bir şey içmemekte, akşamlarını okuyarak, gitar çalarak ve Farsça çalışarak geçirmektedir. Eve gönderdiği mektuplar bolca kitap talepleriyle doludur.[25] Daha en başından itibaren, Plassey'den sonra Şirket *gomastaları*nın yağma ve sömürüsü karşısında kendilerini savunamayan Bengallilerin haklarının şiddetli bir savunucusu olmuştu: Bu acentaların baskıları "skandal" düzeyine vardı, diye yazıyordu, "artık karakterimden taviz vermeden bunlara katlanamıyorum ... "Adalet, vicdan ve utanma duygusundan nasibini almamışlara şikâyet iletmekten bıktım."[26] Parlak, çalışkan ve sıra dışı denecek bir dil yeteneğine sahip olan Hastings hızla Şirket'in Mir Cafer'in sarayındaki temsilcisi oldu. Görevi bahtsız Nevvab rejiminin çökmesini önlemeye çalışmaktı.

Rejimin çökme ihtimali her geçen gün artıyordu. Vergi ve gümrük harçlarının toplanamaması Nevvab üzerindeki mali baskıyı artırıyor ve Mürşidabad sokaklarında şiddetin artmasına yol açıyordu. Nevvabın aç sepoyları kendi işlerini, kendileri halletmeye başlamıştı. Dahası, kaderlerini Şirket destekli rejime bağlayan güçlü isimler de giderek uzaklaşmaktaydı. Bengal'deki yeni dengenin ilk kurbanlarından biri Mir Eşref adlı nüfuzlu bir Keşmirli tüccardı. Mir Eşref, Bihar topraklarında doğal hâlde bulunan nitrat minerallerinden güherçile üretip satarak zengin olan Patna merkezli tüccar prens hanedanlarından birine mensuptu. Barutun önemli bir bileşeni olan güherçile aynı zamanda Babürlüler tarafından içkileri soğutmak için kullanılıyordu.

Mir Eşref hanedanının Mürdişabad sarayında sağlam politik bağlantıları vardı. Plassey Muharebesi'ne kadar Nevvabın desteğiyle güherçile ticaretine onlar hâkim olmuştu. Ancak bu durum Mir'in sağlam organizasyonuyla baş edemeyen ve güherçile tekelinin yıllardır onun elinde olması nedeniyle pazara girememekten yakınan İngilizleri rahatsız etmekteydi.

Nevvab Aliverdi Han, Plassey'den önce bu tür yakınmalara fazla kulak asmamakta ve bu davetsiz misafirlerin arkadaşı hakkındaki şikâyet dilekçe-

---

[25] Feiling, *Warren Hastings*, pp. 39, 66. Portre hâlen Ulusal Portre Galerisi'nde bulunmaktadır, Londra, NPG 81.
a.g.e., s. 28, 41.

lerini küstahlık olarak görmekteydi. Ancak Siracüddevle'nin devrilmesinden sonraki iki ay içinde Şirket'in Patna'daki tüccarları sadece Mir Eşref'in imtiyazlarına tecavüz etmekle kalmayıp, silah zoruyla bütün güherçile stoklarına da el koydular: Adı Mir Cafer'in bazı şikâyet mektuplarında da geçen Paul Pearkes adlı son derece saldırgan bir Şirket yetkilisi 1757 Ağustos'unda, Mir Eşref'in, depolarında rakip Fransızların mallarını sakladığı bahanesiyle, Şirket'in taşradaki üssünü koruyan 170 silahlı sepoyla birlikte Eşref'in depolarını basmıştı. Pearkes depolardaki güherçilenin tamamına el koydu ve Patna'daki bazı İngiliz yetkililerin araya girmesine rağmen geri vermeyi reddetti. Mallar, ancak Mir Eşref'in bizzat Clive'a gidip ricacı olmasından sonra iade edildi.[27]

1760'a gelindiğinde bu tacizler yüzünden hem Mir Eşref hem de nüfuzlu Jagat Sethler yeni rejime sırt çevirmiş ve Bengal'i Şirket'in tacizlerinden kurtarabilecek tek isim olarak gördükleri güce mektuplar yazmaya başlamışlardı. Bu kişi Delhi'den kaçtığı günden beri Ganj ovalarında dolaşarak yönetecek bir krallık arayan ve etrafına eski Babürlü düzeninin canlandırılmasını isteyen takipçileri toplayan yeni Babürlü İmparatoru Şah Alem'di.[28]

Şah Alem, Clive'ın Hindistan'dan ayrılmasından sadece dört gün sonra yani 9 Şubat 1760 günü Mir Cafer'in hâkimiyetindeki topraklarla sınır oluşturan Karmanasa'yı geçerek takipçilerine "zengin ve müreffeh" Bengal eyaletini geri almanın zamanının geldiğini ilan etti. Nihai hedefi [Delhi'deki genç psikopat vezir] "İmadülmülk ile kendisine karşı olanların tamamını saf dışı bırakmak için gereken para ve geliri toplamaktı".[29]

Ama gizli mesajlaşlarını iletmek için Hint fakirlerini kullanan Mir Eşref'in de desteğini alan Şah Alem'in ilk hedefi Mir Cafer'in hâkim olduğu topraklardaki büyüyen anarşi ortamından istifade ederek onun batı karargâhı Patna'ya saldırmaktı. Bengal'in Babürlü soyluları birkaç gün içinde Mir

---

[27] Kumkum Chatterjee, *Merchants, Politics & Society in Early Modern India Bihar: 1733–1820*, Leiden, 1996, s. 118–23. Pearkes hakkındaki diğer şikayetler için bkz. Vansittart, *A Narrative of the Transactions in Bengal*, cilt 1, s. 28.
Jagat Sethlerin Şah Alem'e gönderdiği mektuplar için bkz. Forrest, *The Life of Lord Clive*, cilt 2, s. 126. Mir Ashraf'in Şah Alem'e verdiği destek için bkz. BL, Or. 466, *Tarikh-i Muzaffari*, Panipatlı Muhammed Ali Han Ensari, s. 635–6.
Bihari Han takma isimli Gulam Ali Han, *Shah Alam Nama*, BL, Add 24080.

Cafer'e sırt çevirerek Babürlü İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak için yola koyulan genç imparatora destek verdiler.[30]

Mürşidabad dağıladursun, Babürlü başkenti Delhi'nin durumu ondan daha iyi değildi: Rakip çakal sürülerinin çürüyen cesedin üstüne üşüşmesi gibi, güneyden Marathalar ve kuzeyden Afgan istilacılar şehirdeki zenginliklerden geri kalanları birbiri ardına yağmalıyordu.

İmadülmülk işte bu akınlar sırasında Marathaların desteğiyle Şah Alem'in babası II. Alemgir'i kâh yok sayarak kâh taciz ederek Delhi'nin yıkıntıları arasında iktidara gelmişti. Nihayet Alemgir'in kızıyla evli olan Ahmed Şah Dürrani'nin liderliğindeki yeni bir Afgan işgalinin arefesinde vezir, II. Alemgir'in daha önce davranmasını beklemeden kraliyet yükünden tamamen kurtulmaya karar verdi.[31]

Hayreddin İllahabadi'nin *İbretnamesi*'ne göre İmadülmülk 1759 yılının 29 Kasım günü öğleden sonra erken saatlerde, Yamuna Nehri'ne bakan Kızıl Kale'nin güneyindeki on dördüncü yüzyıl yapısı Firuz Şah Kalesi'nden harekete geçti. "İmadülmülk, Şaha güvenmediği gibi, onun gizli danışmanlığını yapan vezir Han-i Hanan'a da güvenmiyordu."

> Bu yüzden ilk olarak namaz kılmakta olan Hani Hanan'ı öldürdü, sonra Şah'ı tuzağa çekmek için bir yalan haber gönderdi: "Firuz Şah Kalesi'nin yıkıntılarına Kandaharlı bir derviş gelmiş, kesinlikle kendisini görmeye değermiş!" Dindar Şah'ın fakirlere zaafı olduğunu ve davete mutlaka olumlu cevap verip Ahmed Şah Dürrani'nin memleketinden gelen bu adamı görmeye geleceğini biliyordu.
>
> Şah, zaafına teslim olarak hemen yola çıktı: Kaleye gelince girişte durduruldu ve kılıcı kibarca elinden alınıp tartırevan perdesi kaldırıldı: İçeri girer girmez perde tekrar indirildi ve sıkıldı. Kendisine eşlik eden Mirza Babür, Şah'ın tehlikede olduğunu görerek kılıcını çekti ve saldırganların üzerine atıldı: Fakat İmadülmülk'ün adamları çok kalabalıktı, kılıcı elinden alındı, zorla üstü kapalı bir tahtırevanın içine tıkıştırılıp apartopar Kızıl Kale'deki Selatin zindanına götürüldü.

---

[30] Dönemin tarihyazımı genelde Babürlünün gerilemesiyle eyaletlerdeki bağımsızlık ve zenginleşme süreci arasında bağlantı olduğu şeklindeki eski tezle çelişmektedir. Şah Alem'in öyküsü ademimerkezileşme sürecinden daha karmaşık bir öykü ortaya koymakta ve bunun yerine durumun değişken olduğu ve siyasal ittifak ve çıkarlara bağlı olarak sürecin de *lineer* olmayan bir çizgi izlediğini söylemektedir.
Sayid Athar Abbas Rizvi, *Shah Walli-Allah And His Times*, Canberra, 1980, s. 170.

> Bu arada Şah'ın gelmesini bekleyen birkaç kana susamış asker gölgelerin arasından çıkıp silahsız adamı defalarca hançerledi. Sonra onu ayaklarından tutup sürüklediler ve aşağıdaki nehrin kumsalına attılar. Ardından kıyafetlerini ve iç çamaşırlarını çıkarıp altı saat boyunca öylece bıraktılar. Sonra da alıp İmparator Hümayun Türbesi'ne götürdüler.[32]

Şah Alem, babasının suikaste kurban gittiğini üç hafta sonra öğrendi. Şehzade hâlâ doğuda dolaşmaktaydı. Resmî saray vakayinamesi *Şah Alem-name*, genç şehzadenin Ganj ovalarında dolaşıp unvanlar dağıtarak ve mülkler vadederek, türbeleri ziyaret edip velilerin duasını alarak, toplantılar düzenleyip destekçileriyle görüşerek, tıpkı seçime hazırlanan modern Hintli politikacılar gibi destek toplamaya çalıştığını yazmaktadır.[33]

Şah Alem'in toprağı da yoktu parası da ama bunu albenisiyle, çekiciliğiyle, şiirsel denecek davranışlarıyla ve seçkin tavırlarıyla telafi ediyordu. Kâinatın Efendisi kendi başkentine giremiyor olabilirdi, fakat unvanı hâlâ büyüleyici bir güç taşıyordu ve bu beş parasız gezgin neredeyse bütün Hindistan'ın *meşru* hükümdarı olarak görülüyordu.[34] Genç Şah Alem de imparatorun kişiliğiyle özdeşleşen kutsallık havasından ve Babürlü İmparatorluğu'nu o eski güzel günlere döndürme özleminden yararlanmayı fazlasıyla biliyordu. Nitekim bu sayede etrafına 20.000 sivil ve işsiz paralı asker toplamayı başardı. Bu askerlerin çoğu kendisi gibi beş parasız ve teçhizatsızdı. Şahın cebi bomboş olsa bile işler sanki karizmayla yürüyor gibiydi.

Para bir yana, Şah Alem'in Avrupa tarzında modern bir piyade birliği veya surlarla çevrili şehirleri kuşatacak topçusu da yoktu. Ancak Şah Alem babasının ölümünü öğrenmeden kısa bir süre önce şans eseri kısmi bir çözüm buldu. Bu çözüm, İskoç asıllı kaçak Fransız komutan Jean Law de Lauriston'du. Law, Fransızların doğu ve batı Hindistan'daki ihtiraslarına geçici olarak son veren Chandernagar ve Plassey felaketlerinden kısa bir süre sonra Bengal'den kaçmayı başarmıştı. Şahın karargâhıyla karşılaştığında hâlâ Şirket'ten kaçmaktaydı. Hırslı ve çekici genç şehzadeyi gördüğüne çok memnun olmuştu.

Şah Alem içinde bulunduğu durumun zorluğunu Law'dan saklamadı. "Nereye gitsem sadece riyakârlarla karşılaşıyorum," dedi, "kendi işlerine

---

[32] Fakir Kahirüddin İllahabadi, *Ibrat Nama*, BL Or. 1932, 20r–21vd. Bihhari Han takma adlı Gulam Ali Han, *Shah Alam Nama*, BL, Add 24080. Krishna Dayal Bhargava, *Browne Correspondence*, Delhi, 1960, s. 1.

gelen bir bağımsızlığa alışmış, dolayısıyla benim için kıllarını kımıldatmak isteyen nevvablar veya racalar var her yerde. Bir mucize olup da rüzgâr benden yana esmezse eğer - onların elindekilerden başka hiçbir kaynağım yok. Bütün Bengal kargaşa içindeyken rüzgârın benden yana esmesi de kolay değil. Bu da benim sonum olabilir. Bekleyip göreceğiz bakalım."[35]

Hükümdar tarafından kabul edilmiş olmak Law'ın hoşuna gitse de yaşadığı zorlu tecrübeler ışığında, yeni imparatorun fazla şansının olmadığını biliyordu. Özellikle de Şah Alem'in güvendiği Babürlü asilleriyle ilgili tecrübeleri onu daha da karamsar yapıyordu. Tarihçi Gulam Hüseyin Han'a şöyle bir itirafta bulunmuştu: "Bengal'den Delhi'ye kadar her yere gittim, ama hiçbir yerde yoksullara yapılan baskılardan, yolcuların uğradığı yağmalardan başka bir şey görmedim."

> Şücacüddevle [Avadh Veziri], İmadülmülk veya benzerleri gibi nüfuz sahibi ünlü isimlerden Bengal'de işleri yoluna koymalarını ve bu işe hiç gönüllü olmayan İngilizleri bastırmalarını istedim, ama hiçbiri buna yanaşmadı. Bu tavırlarının ne kadar utanç verici olduğu bir kere bile akıllarına gelmedi ... Hintli asiller halkın hayatını zindana çevirmekten başka bir işe yaramayan bir başıbozuklar, kararsız aptallar güruhundan başka bir şey değiller.[36]

Law'un yanında kuzey Hindistan'daki son Fransız birliklerinden geriye kalan yüz kadar pejmürde kılıklı ama kararlı askerle savaş tecrübesi olan 200 kişilik hayli eğitimli ve disiplinli bir sepoy birliği vardı. Law, Şah Alem'e işte bu birlikleri teklif etti ve teklifi memnuniyetle kabul edildi. Genç imparator 23 Aralık 1759 günü, babası için yas tutmak üzere üç gündür kendini kapattığı Allahabad yakınlarındaki Gothauli'de bulunan çadırından çıktı.

Babürlü tarihçi Şakir Han'ın sözleriyle "Kutsal Majesteleri, Allah'ın Gölgesi, Merhamet Sahibi'nin Vekili, Bütün Dünyanın Sığınağı İmparator, halkın destek tezahüratları arasında tahta çıktığı gün Dünyanın Efendisi, Savaşçı, İmparator, kadim Pers Krallarının yüce Hükümdarlık Halesiyle donanmış Yüce Evlat Şah Alem adına para basma ve *hutbe* okunması emri verdi. Allah, onu ebediyen hükümdar kılsın!"[37]

---

[35] Jean Law de Lauriston, *A Memoir of the Mughal Empire 1757–61*, çev. G. S. Cheema, Yeni Delhi, 2014, s. 297.
Jadunath Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*, 4 cilt, Yeni Delhi, 1991, cilt 2, s. 315.
Tarikh-i Shakir Khani, British Library Doğu Elyazmaları, Add. 6568, f. 14r.

Saray ressamı Mihir Çand kısa bir süre sonra Şah'ın tahta çıkışını tasvir eden bir portresini yaptı, askere Şah Alem adına basılan yeni rupiler dağıtıldı ve subay ve komutanlar Şah'ın huzuruna çıkıp saygılarını sundu. Law "Mir Ateşlik göreviyle onurlandırıldım, yani Babürlü Topçu Kumandanı yapıldım," diyordu, "fakat ortalıkta tek bir ağır top yoktu, ama kâğıt üzerinde imparatorluğun bütün top ve çakmaklı tüfekleri benim emrimdeydi":

> Sonra diğer subaylara görevler dağıtıldı. *Nevbet* [davul] sesleriyle topçu atışlarının eşlik ettiği mükemmel bir tören oldu ...
>
> Bu sırada bütün ülke alevler içindeydi ve çeşitli hizipler arasında parçalanmıştı. Dahası Şah'ın subayları da kendi aralarında bölünmüştü. Bir komuta birliği yoktu ve maaşlar aylardır ödenmiyordu. Para ve savaş malzemesi yoktu ... Uzun sırıkların ucuna taktırmak üzere birkaç süngü yaptırdım ve bunları bizimle birlikte gelen Koli kabilesinden 300 adama dağıttım. Sonra onları sıraya sokup düzenli sepoylarımın arkasına yerleştirdim. Böylece gücümüz epeyce arttı. Ayrıca iyi ata binen 15 Babürlü süvarisinden bir müfreze kurdum ... Mükemmel değildi elbette, ama tıpkı Şah Alem'in imparator olması gibi ben de artık Mir Ateş'tim. Her şey fikirden ibaretti yani.[38]

Şah Alem'in Bengal'i geri alma seferi umut verici bir başlangıç yaptı. İmparator Karmanasa'yı kolayca geçti ve şehir kapısında resmen halkın, toprak sahiplerinin ve Bengal hükümdarlarının "kulaklarındaki ihmal tıkacını çıkarıp" kendisine katılmasını istedi. Birkaç gün içinde Hughli'nin batısındaki üç önemli Bengalli zemindar ve Mir Cafer'in üst düzey iki komutanı desteklerini ilan etti; kuvvetleriyle birlikte süratle imparatora katıldılar.[39]

Şah Alem, Şirket'in komutanlarından Binbaşı John Caillaud'un takviyelerle Mürşidabad'dan yetişmesine fırsat bırakmadan, derhâl saldırıya geçmeye karar verdi. Böylece imparatorluk kuvvetleri yürüyüşe geçti ve Patna'ya kısa mesafedeki Masumpur'da Patna Valisi Raca Ram Narain'in komutasındaki Şirket sepoylarıyla çarpışmaya girdi. Çarpışma Devha Nehri'nin kıyısında gerçekleşti. Gulam Hüseyin Han, "İngiliz hattından misket mer-

---

[38] Law, *A Memoir of the Mughal Empire 1757–61*, s. 265, 280, 290–1.
Bihari Han takma adlı Gulam Ali Han, *Shah Alam Nama*, BL, Add 24080. Ayrıca John R. McLane, *Land and Local Kingship in Eighteenth-Century Bengal*, Cambridge, 1993, s. 181.

mileri yağıyordu," diye yazmıştı, fakat önce genç imparatorun kuvvetleri saldırıya geçti ve "düşman hatlarını dağıtarak onları arkalarını dönüp kaçmaya mecbur bıraktı ..."

> İngiliz ateşi kesilip düşman kaçmaya başlar başlamaz [Şah Alem'in komutanı] Kamgar Han, yanında birkaç adamıyla [bir filin üzerinde] duran Ram Narain'in peşine düştü ...
>
> Ram Narain'in ordusu bozguna uğrayınca Raca da canının derdine düşerek kaçmaya başladı. Kamgar Han peşine düşüp bir mızrak fırlatarak onu ağır yaraladı ... Raca ses çıkarmadan mahfenin içine düştü. Şansına, etrafı mahfenin tahtalarıyla çevriliydi ... Ram Narain kendinden geçmiş görünüyordu, dolayısıyla sürücü fili ters yöne çevirip kaçtı ... İmparator kaçanları takip etmekten vazgeçti ve zafer marşları çalınmasını emretti.[40]

Bozguna uğrayan ordunun yaralarını sarmasına izin vermek soylu bir davranış olabilirdi belki, fakat Gulam Hüseyin Han bunun ölümcül bir hata olduğunu düşünüyordu: "Zafer kazanan taraf peşlerine düşüp son darbeyi indirmiş olsaydı, Patna şehri onların olacaktı çünkü şehirde tek bir asker kalmayacaktı. Şehri yağmalayacaklar ve zaten köşeye sıkışan Ram Narain'i bitireceklerdi. Fakat kader şehri kurtardı, Kamgar Han sur dışındaki düzlükleri yağmalamakla yetinerek şehrin toparlanmasına izin verdi."[41]

Patna'daki İngiliz cemaatinin bir kısmı teknelerle nehirden aşağı kaçtı. Fakat Ram Narain'in ordusu güvenli bir şekilde şehirde kaldı, zira şehir kapıları kapatılmıştı ve imparatorun duvarları imha edebilecek topu veya kuşatma araçları yoktu.

İmparatorun zaferiyle ilgili abartılı haberler kısa zamanda Mürşidabad'a ulaştı ve saray paniğe kapıldı. Başında bulunduğu rejimin son derece istikrarsız olduğunun farkında olan Mir Cafer umutsuzluğa kapıldı.[42] Ancak imparatorun zaferi kısa ömürlü bir zafer oldu. Binbaşı Caillaud ve Miran bir haftadan kısa bir zamanda Patna üzerine yürüyerek garnizonu kurtardıktan sonra yönünü imparatorluk kuvvetlerine çevirdi. Bir kanadın başında Caillaud, ötekinde Miran vardı. İmparatorun kuvvetleri önce Miran'ın süvarilerine saldırdı.

---

[40] Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 338–41.

[41] a.g.e., cilt. 2, s. 342.

[42] Hastings'ten Vansittart'a, BL, OIOC, Add Mss 29132, f. 103–11; ayrıca Moon, *Warren Hastings and British India*, s. 37.

Caillaud daha sonra, "düşman şiddetli bir saldırı başlattı," diye yazacaktı, "ama düzensizdiler ve Doğu savaş geleneğine uyarak küçük gruplara ayrılmışlardı."[43]

Miran'ın ordusu darmadağın oldu: Gulam Hüseyin Han, "Rütbesinin azametine bakmadan ve içinde bulunduğu durumu doğru dürüst değerlendirmeden," diyordu, "Miran paniğe kapılarak geri dönüp kaçmaya başladı. Geri dönmesi için boşuna yalvaran komutanları da istemeden kendisini takip etti." İmparatorun okçuları Miran'ın peşine düşüp üzerinde bulunduğu filin etrafını sararak mahfeyi ok yağmurunu tuttu: "Oklardan biri Miran'a isabet ederek dişlerini kırdı, elini dişlerine götürdüğü sırada başka bir ok boynuna isabet etti." Fakat Caillaud'un disiplinli Şirket sepoyları yerlerinden kımıldamadı, bir kare düzeni oluşturarak tüfekçilerin desteğinde Babürlü ordusuna kanattan ve geriden saldırıya geçti. Sonuç yıkıcıydı. Yüzlerce kişi öldü. Bu kez kaçma sırası imparatorun ordusuna gelmişti.

Fakat Şah Alem bu kadar yolu kaçmak için gelmemişti. Topçu birlikleriyle teçhizatı Law'un komutasında kampa geri gönderirken, kendisi de Kamgar Han'ın komutasındaki seçkin askerlerden oluşan hafif teçhizatlı bir elit süvari birliği topladı. Geri çekilmek yerine ileri atıldı ve doğuya, açık araziye yöneldi. Gulam Hüseyin Han, "İmparator düşmanı geride bıraktı," diye yazmıştı, "savunmasız durumdaki Mürşidabad'a saldırmak üzere kestirme yolu seçerek tepelerin ve dağların arasından geçti. Amacı bizzat Mir Cafer'i ve bu zengin başkentin hazinesini ele geçirmekti."[44]

Şirket, Şah Alem'in küçük kuvvetinin hızı ve cüretkârlığı karşısında hazırlıksız yakalandı. Caillaud imparatorun niyetini ve nereye yöneldiğini ancak birkaç gün sonra anlayabildi. Peşine düşmek üzere derme çatma bir süvari birliği oluşturmaya koyuldu.

Bu arada üç günlük bir avantaj sağlayan imparator ve Kamgar Han, "*Tarih-i Muzaffer*"nin sözleriyle "olabilecek en kestirme yolu seçerek süratle ve büyük bir gizlilik içinde yüksek geçitlerden geçtiler; dik dağları, dar geçitlerini ve karanlık vadileri aşıp güneye, Bengal ovalarına yöneldiler. Birbhum'u

---

[43] John Caillaud, *A Narrative of What Happened in Bengal in the Year 1760*, Londra, 1764, s. 15.

[44] Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 344–5.

geçerek nihayet Bardhaman'a ulaştılar". Kamgar Han'ın amcası olan buradaki Raca çoktandır Şah Alem'e desteğini ilan etmiş ve Mir Cafer'e karşı baş kaldırmıştı.[45]

İmparatorluk ordusu işte burada, yani Mürşidabad ile Kalküta'ın tam orta yerinde dinlenmek ve henüz durumdan etkilenmemiş olan Bengal soylularından adam, para ve teçhizat temin etmek üzere üç gün duraklama hatasını yaptı. Caillaud bütün bu olayların ardından şöyle yazacaktı: "[Şah Alem] ya kararsızlıktan ya da komutanları arasındaki herhangi bir rahatsızlıktan dolayı affedilmeyecek kadar büyük bir hata yaptı ve yaşlı Nevvaba hemen saldırmakta tereddüt etti. Bu gecikme başlangıçta mükemmel gözüken ve o güne kadar harfiyen uyguladığı planlarını altüst etti."[46]

Şah Alem'in Patna dışında elde ettiği zaferden sonra hızını kaybetmesi muhaliflerine yeniden toparlanıp kendisine yetişme fırsatı verdi. İmparatorun biraz daha büyümüş olan kuvvetleriyle Bardhaman'dan kuzeye yöneldiği sırada, Miran ve Caillaud da onlara yetişmiş ve 4 Nisan'da Mir Cafer'in ordusuyla buluşmuşlardı. İki kuvvet birleşip Mürşidabad yolunu kapattı.

Savaşta hayati olan sürpriz unsuru kaybedilmişti. Mir Cafer'in birleşik kuvveti Mongalkote'de, Damodar Irmağı'nın kıyısında düzen aldı. Böylece geçiş noktasını kapatmış ve imparatorun şehirle arasındaki birkaç kilometrelik yolu tıkamışlardı. Şah Alem güneye yani Bardhaman yerine dosdoğru Mürşidabad'a yönelmiş olsaydı önü açık olacaktı. Aradan geçen bir haftada Mir Cafer'in ordularına yeni takviyeler katıldı: "İmparatorun nehrin öte yakasındaki ordusunun karşısında artık İngiliz askerleriyle de takviye edilmiş böyle bir kuvvet vardı."

> Damodar'ın kıyısıda saf tutan ezici düşman kuvvetini gören ve bunları yenip barikatı aşamayacağını anlayan İmparator Patna'ya dönmekten başka seçeneği olmadığına karar verdi. Bir anda beklenmedik bir zafer elde eden Mir Cafer bir askerî kuvvetle geri çekilen imparatorun peşine düştü. Ancak Kamgar Han ve diğerleri takipteki düşman kuvvetini oyalayarak, bazen vuruşup bazen kaçarak birliklerin ve teçhizatlarının emniyet içinde Patna'ya çekilmesini sağladılar. Geri çekilen kuvvetler burada yeniden M. Law'un sepoylarıyla buluştu.[47]

---

[45] *Tarikh-i Muzaffari,* Muhammad Ali Khan Ansari of Panipat, s. 634–6. Ayrıca McLane, *Land and Local Kingship*, s. 181.
Caillaud, *A Narrative of What Happened in Bengal in the Year 1760*, s. 25.
Tarikh-i Muzaffari of Muhammad Ali Khan Ansari of Panipat, s. 634–5.

Net, kesin ve tam denecek kadar açık bir darbeydi. Plan suya düşmüştü. Daha birkaç ay öncesine kadar Şah Alem'i büyük bir memnuniyetle misafir eden Bihar halkı büyük, disiplinsiz ve kaybeden bir orduya ev sahipliği yapmaktan sıkılmaya başlamıştı. Gulam Hüseyin Han'a göre "istikrarlı bir Babürlü yönetimine dönme fikrine başlangıçta sıcak yaklaşan halk, karşısında başıbozuk askerler, disiplinsiz generaller, eziyet ve baskı buldu. Öte yandan bir de daha önce her gün tanık oldukları, aralarında dolaştıkları disiplinli, askerlerine sonuna kadar hâkim olan İngiliz subayları vardı. Asker, bu subaylardan izinsiz bir ot bile koparamazdı. Derken işler tersine döndü ve hükümdar bölgeye ikinci kez geldiğinde halk bu kez kendisine beddualar edip İngiliz ordusunun zaferi için dua etmeye başladı."[48]

Aradan geçen birkaç ayda imparatorun şansı iyice tersine döndü, askerler firar etmeye başladı ve imparatorluk kuvvetleri 15 Ocak 1761'de, Buda'nın aydınladığı Bodhgaya yakınlarında gerçekleşen Helsa Muharebesi'nde kesin yenilgiye uğradı. İmparatorluk ordusu kırmızı ceketli sepoylardan oluşan taburlar tarafından son kez köşeye sıkıştırıldı.

Law bu muharebeden önceki gece imparatorla son bir akşam yemeği yedi. "Çok özel bir yemekti. Mevki ve seremoni gibi o her zamanki kısıtlamaların olmadığı, son derece rahat bir hava vardı. İmparatora bütün içtenliğimle durumun çok kötü olduğunu söyledim. Sonra hükümdar yüreğini açtı ve bir türlü yakasını bırakmayan talihsizliklerden bahsetti. Kendi güvenliği ve huzuru için bakışlarını Bengal'den başka bir tarafa çevirmesi gerektiğini anlatmaya çalıştım. 'Heyhat!' dedi, 'Geri çekilirsem ne derler sonra? Tebamın bana karşı duyarsızlığına bir de aşağılama eklenir."[49]

Şirket birlikleri ertesi sabah erkenden inisiyatifi ele alarak süratle siperlerinden ileri atıldı. "Asker ilerlerken topçu da onları destekliyordu". İyi nişanlanmış 12 librelik bir top güllesi imparatorun filinin mahutunu öldürdü. Diğer bir gülle fili yaraladı. Fil, üzerindeki imparatorla birlikte rastgele koşuşturmaya başladı.[50] Eski entrikacı taktiklerine başvuran Mir Cafer, Şah

---

[48] Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 3, s. 180.
Law, *A Memoir of the Mughal Empire 1757–61*, s. 297.
K. K. Dutta, *Shah Alam II & The East India Company*, Kalküta, 1965, s. 15. Şah Alem, aynı zamanda eşyalarını ve yazı masasını da kaybetti. Archibald Swinton'ın eline geçen malzeme hâlen Edinburgh'taki Kraliyet İskoç Müzesi'nde sergilenmektedir.

Alem'in yozlaşmış komutanı Kamgar Han'la bazı önemli saray mensuplarını büyük rüşvetlerle kendi yanına çekmişti. Fransız paralı asker Jean-Baptiste Gentil "bu kişilerin savaş başlar başlamaz karşı tarafa geçerek Nevvabın birliklerine katıldığını" yazıyordu. "O andan itibaren sonuç belli oldu. Generalle saray mensupları topukları yağladı ve kendileriyle beraber Babürlü ordusunun büyük bir bölümünü de götürdü. Topçunun başında bulunan Monsieur Law de Lauriston bütün cesaretine, askerî becerisine ve çabalarına rağmen onları durduramadı ve esir düştü."[51]

Gulam Hüseyin Han, Law'un son anlarını ve kararlılığını, imparatorun başkomutanı tarafından ihanete uğrayıp yalnız bırakıldığını görünce nasıl ölümüne savaştığını canlı bir dille anlatmaktadır: "M. Law elindeki küçük kuvvetle ve bulabildiği birkaç parça topla İngilizlere karşı kahramanca çarpıştı ve bu kendinden sayıca üstün kuvvet karşısında bir süre direndi. Ama imparatorun savaş alanından uzaklaştığını gören ve o güne kadar boş yere onun peşinden dolaşmaktan artık yorulmuş olan M. Law'un yanındaki bir avuç asker arkasını dönüp kaçtı. Tek başına kalan M. Law kaçmamakta kararlıydı. Bir topun başına geçip dimdik durarak ölüm anını beklemeye başladı."[52]

Law'un kahramanca davranışlarından etkilenen Şirket komutanlarından John Carnac atından indi, yanında sadece üst düzey subaylarıyla yürüyerek ve "başlarındaki şapkaları çıkartıp selam verir gibi sallayarak" Law'a yaklaştılar ve teslim olması için yalvardılar: Carnac, "Yapabileceğiniz her şeyi yaptınız, bir kahraman gibi davrandınız, adınız tarihe kesinlikle bir kahraman olarak geçecek," diye yakardı. "Şimdi kılıcınızı bırakıp yanımıza gelin ve İngilizlerle dövüşme fikrini bir yana bırakın."

Law, "kılıcıyla beraber teslim olmasını kabul etmeleri hâlinde itirazı olmadığını söyledi". "Kılıcı olmadan teslim olma onursuzluğunu kabul etmeyecek ve bu utanca boyun eğmeyecekti. Şayet kabul etmiyorlarsa kendisini öldürebilirlerdi. Law'un dirayeti karşısında hayran kalan İngiliz komutanlar onun istediği koşullarda teslim olmasını kabul ettiler. Binbaşı kendisiyle bir Avrupalı gibi tokalaştı ve her iki taraf da her türlü düşmanca duyguyu bir kenara bıraktı."[53]

---

[51] Jean-Baptiste Gentil, *Mémoires sur l'Indoustan*, Paris, 1822, s. 203–4.
Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 404.
a.g.e., cilt 2, s. 403.

Şirket kampında Mir Cafer'in Mürşidabadlı askerlerinin esir düşen Law'a "Bibi (Bayan) Law nerede kaldı?" diyerek alay etmesi Gulam Hüseyin Han'ı bile rahatsız etmişti.

> Carnac söylenen sözler karşısında öfkelendi: "Bu adam," dedi, "kahramanca dövüştü. Dolayısıyla bir kahraman gibi muamele görmeyi hak ediyor. Bu yaptıklarınız belki sizin arkadaşlarınızın veya milletinizin hoşuna gidebilir, ama bizim aramızda kabul edilemez. Çünkü biz, savaşta kaybetmiş bir düşmana kötü muamele etmeyiz." Law ile alay eden adam bu uyarı karşısında sustu, dilini tuttu ve hiçbir cevap vermedi. Önemli bir komutan olduğu hâlde mahcup olmuş bir şekilde uzaklaştı ... Kimse, kendisiyle konuşmadı veya onu durdurmaya çalışmadı.

Gulam Hüseyin Han bu olaydan sonra ana vatanını yerle bir eden bir millet olarak gördüğü İngilizlere karşı nadir bir iltifatta bulundu:

> Bu uyarı İngilizlerin gözümüzdeki yerini yükseltti. Bu yabancıların savaştaki ve muharebedeki tavırları gerçekten hayranlık verici. İster savaşın yarattığı o duygusal atmosferden ister başarının veya zaferin verdiği gururdan olsun, bundan daha güzel bir davranış olamaz.[54]

Mir Cafer'in "aşağılık", cani ve uçarı oğlu Miran, 2 Temmuz 1761 günü Şah Alem'in kampına karşı giriştiği bir seferden dönerken bir yıldırımın kurbanı oldu. O sırada kampta bulunan John Caillaud'a göre "genç nevvab gece yarısı çadırında uyumaktaydı. Derken çok olağanüstü bir şey oldu. Şiddetli bir fırtınanın ortasında şehzadeyi yıldırım çarptı. Ateş çadırın tepesini parçaladı, göğsünün sol tarafına çarptı ve alevler içinde bırakarak canını aldı."[55]

Bu olay tam da Miran'ın Siracüddevle'nin hareminde giriştiği büyük katliamın yıl dönümünde meydana gelmişti. Dolayısıyla ortalıkla Şehzadenin ya ilahi kudretin gazabına kurban gittiği ya da bu olayın bir tesadüf değil; cinayet olduğu söylentileri dolaşıyordu. En muhtemel aday da kız kardeşini Miran'ın canice hevesleri yüzünden kaybeden ve dolayısıyla çadırı gizlice ateşe verdiği düşünülen bir cariyeydi.[56]

Bu kana susamış ahlaksız şehzadenin ölümü babası Mir Cafer dışında herkesin hoşuna gitmişti, Ama Mir Cafer için bardağı taşıran son damlaydı.

---

[54] a.g.e., cilt. 2, s. 401-3.
Caillaud, *A Narrative of What Happened in Bengal in the Year 1760*, s. 35.
Ghulam Hussain Khan, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 371–2.

Şirketin kendisine olan borçları bir an evvel ödemesi için baskı yaptığı, tebanın ve askerin kendisine karşı isyan ettiği bir sırada yaşlı adamın her geçen gün biraz daha fazla güvendiği tek kişi, oğlu ve onun gözü karalığıyla kararlılığıydı. Onsuz Mir Cafer'in kolu kanadı kırılmıştı. "Gulam Hüseyin Han, "Aklı başından gitti," diye yorum yapıyordu, "Kalan azıcık mantığını da şimdi kaybetti. Ordu ve hükûmet işleri tamamen kendi hâline bırakıldı ve tarif edilemeyecek bir karışıklık baş gösterdi."[57]

Fakat Mir Cafer'in bir de damadı Mir Kasım vardı. Mir Kasım kafası karışık ve eğitimsiz kayınpederiyle karşılaştırılamayacak kadar farklı biriydi. Babasının Patna yakınlarındaki malikânesinde doğduğu hâlde İran kökenli soylu bir aileden gelen Mir Kasım ufak tefek biriydi ve askerî bilgisi azdı fakat gençti, yetenekliydi, zekiydi ve hepsinden öte kararlıydı.[58]

Mir Kasım'ın sıra dışı yeteneklerini ilk fark eden Warren Hastings oldu. Yine, Bengal'in ayakta kalabilmesi için Mürşidabad'daki yönetimin değişmesi gerektiğini Kalküta'ya bildiren ilk isim de oydu. Mir Kasım'ın "hem eğitimi ve hem de soylu bir geçmişi var," diye yazmıştı, "Bu mevkide biri için sahip olmadığı hiçbir yetenek yol gibi. Ayrıca kararlılığını, iş yapma yeteneğini ve tuttuğunu koparma becerisini birçok defa kanıtlamış biri. Camadarların [subaylar] ve eyaletin önemli kişilerinin saygısını da kazanmış biri. Örneğin Bihar'ın önemli zemindarlarının bazı Mektuplarını gördüm; karakterinden övgüyle söz ediyor ve onun yönetiminde olmaktan büyük bir memnuniyet duyacaklarını söylüyorlardı."[59]

Beklendiği gibi Mir Kasım yeni Vali Henry Vansittart'la görüşmek üzere Kalküta'ya gönderildi. Görüşmede hem Şirket'in mali sorunlarını çözecek hem de Mürşidabad'ın borçlarının ödenmesini kolaylaştıracak ayrıntılı bir plan sundu. Buna göre Bardhaman, Midnapur ve Chittagong -bunlar her iki orduyu da besleyebilecek kapasitede topraklardı- Şirket'e bırakılacaktı. Vansittart plandan etkilendi ve kayınpederini devirip yerine Mir Kasım'ı çıkartacak bir darbeyi yani ikinci bir devrimi desteklemeye karar verdi. Anlaşmayı sağlama almak üzere çeşitli yerlere rüşvet dağıtılacaktı. Bu çerçe-

---

[57] a.g.e., cilt 2, s. 374.

Hastings'den Vansittart'a, BL, OIOC, Add Mss 29132, f. 103–11.

Hastings'den Vansittart'a, 10 Temmuz 1760, BL, OIOC, Add Mss 29132, f. 103–11.

vede Vansittart 50.000, Vansittart'ın konsey üyeleri de 150.000 sterlin* alacaktı.[60]

Bu arada 10 Temmuz 1761'de Mürşidabad'da bardak taşma noktasına gelmiş ve bu da Şirket'e ikinci darbe için gerekli bahaneyi vermişti: "Birkaç yıldır maaşları ödenmeyen ordu sonunda kazan kaldırdı." diye yazıyordu *Riyazü's-salatin*. "İsyancılar sarayı kuşatıp subayları atlarından ve tahtırevanlarından indirdiler, sarayın duvarlarından tırmanarak söktükleri taşları saray hizmetkârlarının üzerine attılar. Sonra Nevvabı Çihil Sarayı'nda kıstırıp yiyecek ve su ikmalini engellediler."

> Mir Kasım, Jagat Seth ile iş birliği içinde ve İngilizlerle birlikte hareket etti ... Mir Cafer'i Kale'den çıkardı, [sanki kendisini kurtarıyormuş ve onun iyiliği içinmiş gibi yaparak] bir tekneye bindirip Kalküta'ya gönderdi. Kendisi de aynı sırada kaleye girip *musnud*'a [tahta] çıktıktan sonra kendi adına barış ve güvenlik hutbesi okuttu.[61]

Her olayda boy gösteren Binbaşı Caillaud'la birlikte yola çıkan Mir Cafer'i "halkın hakaretlerinden korumak için yanına bir de refaketçi verildi ve kadınlarını, mücevherlerini, hazinesini ve gerekli gördüğü eşyaları yanında götürmesine müsaade edildi."[62] Şaşkın durumdaki Mir Cafer nehirde yol aldığı sırada nihayet uyanıp başına gelenin aslında kurtarılmak değil; tahttan indirilmek olduğunu anlayınca hamisi Clive ile konuşmasına izin verilmesi için yalvarmaya başladı: "Beni *musnud*'a İngilizler çıkardı," dedi. "Dolayısıyla, isterseniz beni indirebilirsiniz. Siz sözünüzü tutmadınız. Ama ben tutacağım. Beni ya Sabut Jung'a [Clive] gönderin çünkü o bana adil davranacaktır ya da Mekke'ye gitmeme izin verin."[63]

Fakat artık Şirket'in hiçbir işine yaramayan yaşlı nevvabın iki talebi de reddedildi. Bunun yerine kendisine Kalküta'nın kuzeyinde mütevazı bir kasaba

---

Bugünkü karşılıkları: 50.000 sterlin=5 milyon sterlin; 150.000 sterlin=yaklaşık 16 milyon sterlin.

60 Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 88; Moon, *Warren Hastings and British India*, s. 39; Nicholas B. Dirks, *The Scandal of Empire: India and the Creation of Imperial Britain*, Harvard, 2006, s. 50.
Gulam Hüseyin Salim, *Riyazu-s-salatin: A History of Bengal. Translated from the original Persian by Maulvi Abdus Salam*, Kalküta, 1902, s. 385–6.
Caillaud, *A Narrative of What Happened in Bengal in the Year 1760*, s. 50.
Lushington'dan Clive'a, 3 Aralık 1760, alıntı John Malcolm, *Life of Robert, Lord Clive*, Londra, 1836, cilt II, s. 268.

verildi, aynı şekilde mütevazı bir maaş bağlandı ve birkaç ay boyunca sıkı bir ev hapsinde tutuldu. Şirket'in bu kez kendi kuklasına karşı tezgahladığı ikinci devrim birinciden daha pürüssüz ve tamamen kansız bir devrim oldu.

Ama Bengal'in başına getirdikleri yeni adam Mir Cafer'den daha çetin ceviz çıkacaktı. *Tarih-i Muzafferi*'nin kısa ve özlü sözleriyle "Mir Kasım, hiç beklenmedik bir şekilde hızla İngilizlerden uzaklaşarak dizginleri ele alıverdi."[64]

Mir Kasım'ın yeteneklerine büyük hayranlık besleyen Warren Hastings dahi yeni nevvabın yüz seksen derece dönüş hızı karşısında şaşırıp kaldı.

Yeni nevvab, ilk iş olarak isyancı Mürşidabad sepoylarının maaşlarını kendi hazinesinden ödeyip onları dağıttı. Sonra bizzat mali kaynak yaratmaya soyundu ve bu konudaki becerisiyle herkesi şaşırttı: Panipatlı Muhammed Ali Han Ensari, "Mir Kasım Han istihbarat toplamada ve yazılı ve sözlü raporları analiz etmede çok becerikliydi," diye yazmıştı. "İş başına gelir gelmez Bengal topraklarına çeki düzen vermeye koyuldu."

> Hazinedarlarla vergi görevlilerini çağırdı, hesapları ayrıntılı olarak inceleyip önceki rejim döneminde yapılan yolsuzlukları tespit etti. [Şah Alem'i yenmesine destek olan Patna Valisi] Raca Ram Narain'i getirtip sorguladı ve Bihar'ın vergi hesaplarını görmek istedi. Askere ödendiği söylenen miktarları vergi müfettişlerine tek tek inceletti, kâğıt üzerindeki asker sayısıyla gerçek asker sayısını karşılaştırdı ve kayıtları buna göre düzeltti. Raca Ram Narain bu incelemeden sonra suçlu bulunarak hapse atıldı. Raca'nın 15 lakh rupilik kişisel servetine ve mücevherlerine el kondu.[65]

Mir Kasım el koyduğu bu paralara rağmen başlangıçta İngilizlere olan borcunu ödemekte zorlandı. Vergileri Aliverdi Han döneminin yaklaşık iki katına çıkararak yıllık 30 milyon rupi** toplamayı başardı - bu miktar Plassey'den önceki rejimin topladığı 18 milyon rupinin iki katıydı.[66] Bu arada yeni nevvab bir yandan da İngilizlere karşı bir strateji geliştirmekteydi:

---

[64] *Tarikh-i Muzaffari,* Panipatlı Muhammed Ali Han Ensari, s. 681.

Bugünkü değeri yaklaşık 20 milyon sterlin.

a.g.e., s. 681-9.

Bugünkü değeri 390 milyon sterlin.

[66] P. J. Marshall, *Bengal: The British Bridgehead – Eastern India 1740–1828*, Cambridge, 1987, s. 86.

Aşağı Bengal'i bir şekilde Şirket'e bırakmaya karar verdi, ama diğer bölgelerdeki etkilerini en aza indirmeye çalıştı. Ayrıca hayli merkezî bir askerî devlet kurdu, yolsuzluk yaptığından kuşkulandığı bütün yetkililerin mülklerine ve hazinelerine el koydu: "Gayrimeşru bir şekilde servet edindiğinden veya kendisine karşı en ufak bir düşmanlık beslediğinden kuşkulandığı kişilerin gizli servetlerine derhâl el koydu. Bu şekilde Mir Kasım Han'ın hazinesine ciddi miktarda altın aktı."[67]

Mir Kasım yeniden yapılanma planı çerçevesinde, Kalküta'dan müdahale edilemeyecek kadar riskli gördüğü Mürşidabad'ın başına amcasını getirdi. Kendisi de Şirket'ten olabildiğince uzak bir noktada olmak için yönetim merkezini Bihar'a taşıdı. Önce Patna'ya giderek artık hapiste olan Raca Ram Narain'in boşalttığı kale binalarını işgal eti. Sarayını kısa bir süre için buraya taşıdı. Ancak Şirket'in buradaki saldırgan temsilcisi William Ellis'in tavırları nedeniyle nehrin biraz aşağısındaki Monghyr'deki Babürlü kalesine taşındı. Böylece Şirket'in casus gözlerinden de uzak durabilecekti.

Monghyr'de mali reformlarına devam etti. Jagat Sethlere kendisine katılmalarını emretti, muhafızlar eşliğinde Mürşidabad'dan getirtip kaleye hapsetti. Burada onları hem nevvabın Şirket'e olan borçlarını hem de Mürşidabad birliklerinin biriken maaşlarını ödemeye zorladı.

Hem iradesini hayata geçirecek hem de kendisini Şirket'ten koruyacak bir ordu yaratmak üzere reforma girişti. Mir Kasım'ın kâğıt üzerindeki 90.000 kişilik ordusunun aslında yarısı kadar bile olmadığı ortaya çıktı. Beceriksiz ve yozlaşmış generaller atıldı ve yeni bir asker alım kampanyası başlatarak kısa zamanda 16.000 kişilik bir süvari gücüyle Avrupa tarzında sepoylardan üç tabur kurdu. Böylece yaklaşık 25.000 kişilik yeni bir kuvvet oluşturdu.

Bu kuvveti yeni Avrupa tarzında yetiştirmek için iki Hristiyan paralı asker tuttu. Bunlardan biri Sumru veya Somble takma adıyla tanınan, iç karartıcı ve soğukluk derecesinde duygusuz biri olan Walter Reinhardt adlı bir Alsace Almanı'ydı. Reinhardt, Rhine'in aşağı Palatinate bölgesindeki Moselle'de doğmuş yoksul bir köylü çocuğuydu. Fransız ordusunda atlı *cuirassier*liğe yani zırhlı süvariliğe kadar yükselmiş ve Ittingen Muharebesi'nde kahramanca çarpışmıştı. Arkadaşı olan Comte de Modave'nun ifadesiyle,

[67] *Tarikh-i Muzaffari*, Panipatlı Muhammad Ali Han Ensari, s. 683, 685.

Hollanda'ya yaptığı bir yolculuk sırasında bir anda aklına esen bir düşünceyle kendisini Hindistan'a giden bir gemide bulmuştu. "Kısa zamanda bulunduğu ülkenin âdetlerini ve ön yargılarını benimsemiş, hatta bu işi o kadar ileri götürmüştü ki Babürlüler bile onun Hindistan'da doğduğunu düşünmeye başlamıştı. Yerel dillerin neredeyse tamamını konuşuyordu, ama ne okuma ne yazma biliyordu. Buna rağmen yardımcıları aracılığıyla sık sık mektup yazmak gibi bir alışkanlığı vardı."[68]

Mir Kasım'ın ikinci Hristiyan komutanı İsfehanlı bir Ermeni olan Hoca Gregori'ydi. Mir Kasım, ona Gürgin Han yani Kurt unvanı vermişti. Gürgin Han'la tanışma fırsatı bulan Gulam Hüseyin Han onun göze çarpan bir figür olduğunu söylüyordu: "Normalden uzun bir boy, güçlü bir beden yapısı, çok güzel bir yüz, kemerli bir burun ve ateş fışkıran büyük siyah gözler".[69] Bu adamların işi Mir Kasım'ın kuvvetlerini eğitip Şirket'inkilerle aynı düzeye getirmekti. İki isim ayrıca efendilerine kaliteli ve modern tüfek ve top imal edecek silah fabrikası kurma işine soyundu. Mir Kasım, kısa bir zaman içinde "bolca top, çakmaklı tüfek ve savaş malzemesi imal ederek yığınak yapmaya başladı".[70]

Yeni nevvab, aynı zamanda güçlü bir istihbarat ağı kurmak üzere harekete geçti. Bu ağın başında üç baş casus bulunacak ve her birinin emrinde yüzlerce casus görev yapacaktı. Ancak kısa bir süre sonra üç istihbarat şefi de entrikalara karıştıkları şüphesiyle idam edildi. Kısa zamanda Mir Kasım'ın iktidarının etkili olduğu kadar da tüyler ürpertici olduğu ortaya çıktı. Yeni nevvab karşısında dehşete düşen Gulam Hüseyin Han, "O kadar kuşkucuydu ki her türlü sosyal ilişkiye kulak kabartıyordu," diye yazmıştı. "En küçük bir bahanede insanların mallarını el koyuyor, hapse atıyor ve kan döküyordu ... Birbirleriyle gidip gelmeye ve ahbaplıklar kurmaya alışık olan insanlar korkudan sinip evlerine çekilmişlerdi."[71]

Ancak bu tarihçi bütün bunlara rağmen nevvabın sıra dışı yönetme yeteneklerine hayranlık besliyordu: Nitekim "Bazı hayranlık verici yetenekleri vardı," diye itiraf da ediyordu.

---

[68] Sumru hakkında ayrıntılı bilgi için, *Voyage en Inde*, s. 420-2.
Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 500–3.
a.g.e., cilt 2, s. 421, 434.
a.g.e., cilt 2, s. 427, 433.

> Bu özellikleri kötü yanlarını dengeliyordu. Karmaşık hükûmet işlerinin inceliklerini ve özellikle de içinden çıkılması güç mali sorunları çözme; askerlerinin ve memurlarının maaşlarını zamanında ödeme; yetenekli insanları ve bilge insanları onurlandırma ve ödüllendirme; müsriflik ve tamahkârlık gibi uçlar arasında gidip gelmeden dengeli bir bütçe oluşturma; ve parasını nerede bolca harcayacağını, nerede ölçülü davranacağını sezgisel olarak bilme – bütün bu konularda benzersiz bir yeteneği vardı; ve bu yönleriyle çağı için olağanüstü bir hükümdardı.[72]

Fakat bu becerilerin arkasından yeni nevvabın hükümdarlığının karanlık yanları baş göstermeye başladı. İnsanlar kaybolmaya başladı. Zengin toprak sahipleri ve bürokratlar Monghyr'e çağrılıyor, hapsedilip işkenceden geçiriliyor, yolsuzluğa bulaşıp bulaşmadıklarına bakılmaksızın mallarına el konuyordu: Ensari, "Sırf şüpheden dolayı birçok insan idam edildi," diye yazıyordu. "Bu cinayetler insanların yüreklerine korku salıyor, kimse onun veya uygulamaları hakkında konuşmaya cesaret edemiyor, hiç kimse evinde bile kendini güvende hissetmiyordu."[73]

Babürlü İmparatoru 1761 yılının Ocak ayının başlarında gerçekleşen Helsa Muharebesi'nden sonra kendini ummadığı bir durumda buldu ve bir zamanlar küçük bir ticari girişim olan şirketin paralı askerlerinden kaçmak zorunda kaldı.

Kırmızı ceketliler, amansızca peşine düştü. Binbaşı John Carnac 24 Ocak günü Kalküta'daki amirlerine şunları yazdı: "En başından itibaren hükümdarın peşini bırakmadık, hatta zaman zaman kamp ateşlerini görecek kadar yaklaştık ... Ordusu tamamen dağılmış durumda ... artık korkulacak bir nesne olmaktan çıktı."[74]

Fakat İngilizler ancak Şah Alem'in yenilip ordusunun büyük ölçüde dağılmasından sonra imparatorun sahip olduğu moral gücünün farkına vardı. Şah Alem her şeyini kaybetmişti -hatta filinin vurulup muharebe alanının dışına doğru koşuşturduğu sırada kişisel eşyalarını, yazı masasını ve kalemlerini bile yitirmişti-, dolayısıyla takipçilerine önerecek neredeyse

---

[72] a.g.e., cilt 2, s. 427.
Tarikh-i Muzaffari, Panipatlı Muhammed Ali Han Ensari, s. 683, 688.
Carnac'ın Özel Komite'ye gönderdiği mektup, 5 Mart 1761, Vansittart, *A Narrative of the Transactions in Bengal*, cilt 1, s. 185.

hiçbir şeyi yoktu. Ama takipçileri buna rağmen ona saygı göstermeye devam ettiler: Carnac, "Hükümdarın sadece adının bile insanların zihninde bu kadar güçlü bir saygı yaratması anlaşılır gibi değil." diye yazıyordu. "Bu çaresiz durumda dahi hem Müselmanlar hem de Gentoolar [Müslümanlar ve Hindular] kendisine bir tür hayranlık duyuyorlardı."

Carnac bir iyi bir asker olmanın yanında iyi de bir politikacıydı. Şöyle bir zekice tespitte bulunmuştu: "Bu durumu kendi lehimize kullanabiliriz. Bu eyaletin başına ne zamandır dert olan sorunların köküne bir balta indirebiliriz."[75]

Uğradığı yenilgiden sonra Şah Alem de Şirket karşısındaki durumunu yeniden değerlendirme fırsatı bulmuş ve her iki tarafın da birbirine önerecek bir şeyleri olduğunu fark etmişti. Hem zaten Bengal'i doğrudan yönetmek gibi bir niyeti yoktu. Ekber'in eski Rajput düşmanı Raca Jai Singh'i ordusunun başına geçirdiği günden beri Babürlüler eski düşmanlarını işe yarar müttefiklerine dönüştürmekte ustaydı ne de olsa. Belki şimdi de kendisi İngilizleri Ekber'in Rajputları kullandığı gibi kullanabilirdi, neden olmasın? Çoğu Hintliye göre yasal olarak Şirket'in kimseyi yönetmeye hakkı yoktu. İhtiyaç duydukları bu meşruiyeti onlara ancak Şah Alem verebilirdi. Belki bir ittifak oluşturulabilir ve İngiliz silahlarıyla Delhi'ye dönebilir, isyancı İmadülmülk'ü devirip hakkı olan tahta kendisi geçebilirdi.

29 Ocak günü Carnac'ın kampına imparatordan bir elçi geldi. Elçi yanında bir uzlaşma teklifi getirmişti. Karşılıklı elçiler gidip geldi, Kalküta'ya mesajlar gönderildi ve nihayet 3 Şubat'ta Gaya yakınlarındaki bir mango ormanında bir toplantı ayarlandı. Gulam Hüseyin Han da oradaydı, zira babası Şah Alem'in İngilizlerle yaptığı pazarlıklarda gönüllü arabuluculuk yapmıştı: "İmparator askerleriyle beraber savaş alanından İngiliz kampına doğru ilerledi ve öğlene doğru Binbaşı da subaylarıyla birlikte göründü."

> Şapkasını çıkartıp koltuğunun altına koyduktan sonra yaya olarak imparatorun filine yaklaştı. Fakat hükümdar ona atına binmesini söyledi. Carnac atına bindi ve tek başına öne geçip imparatorun filine bir ok atımı kadar mesafede ilerlemeye başladı. Babam da kendi filinin üzerinde imparatoru kısa bir mesafeden takip etti. İki adam da tamamı tepeden tırnağa silahlı ve hazır bekleyen birliklerin önünden yürüdü.

[75] Dutta, *Shah Alam II & The East India Company*, s. 18.

> İmparator, Binbaşı Carnac'ın isteği üzerine bir korulukla çevrili olan bir bahçenin içinde kurulu bir çadıra girdi. Burada âdet olduğu üzere betel, esans ve gülsuyu ikramı yapıldı, akşamki eğlence için dansçı kızlar ve müzisyenler getirildi.[76]

Ertesi gün iki ordu birlikte Patna'ya doğru yola çıktı. Daha önce Şirket'ten çok az kişi bir Babürlü İmparatoru görmüştü. Şah Alem'in yaklaştığı haberlerinin yayılmasıyla birlikte Bihar'daki İngiliz yerleşimcilerin tamamı onu kısa bir an içinde olsa görmek için yollara dökülerek caddelerin kenarına sıralanan kalabalığa katıldı. İronilerle dolu bir sahneydi: Zafer kazanan taraf son bir yılını kendilerini Hindistan'dan sürmek için elinden geleni ardına koymayan ama sonunda bozguna uğrayan tarafı onurlandırmak için yolun kenarından yürüyordu. Hatta Helsa'daki muharebe alanında Şah Alem'in filinin peşine düşen ve imparatorun kişisel eşyalarına el koyan Archibald Swinton bile kenardaydı.[77]

Ama her iki taraf da bu durumun herkesin çıkarına olduğunun farkındaydı, dolayısıyla sergilenen zırvalıkta üzerlerine düşen rolü oynuyorlardı: "İngilizler yerleşimdeki bir binayı bir imparatorluk kabul salonuna dönüştürmekle meşguldü," diyordu Gulam Hüseyin Han, "yemek yedikleri uzun masaları bir araya getirip Hindistan usulü bir taht kurmaya çalışıyorlardı."

> Salon [kısa zamanda] döşendi ve bolca süslenerek muhteşem bir görünüm aldı ... İngilizler hayli kalabalıktı. İmparatorun ardından, başlarında binbaşı olmak üzere onlar da yürüdü ve hükümdarı selamladıktan sonra, yine onun ardından yürüyüşe devam ettiler. Yerleşimin kapısında karşılanan imparator salona alındı ve tahtına oturdu. Sağında ve solunda İngilizler vardı. Binbaşı eğilerek hükümdarı selamladıktan sonra yerine oturdu.[78]

Gelişmelerden memnun olmayan bir tek kişi vardı, o da daha koltuğu bile ısınmamış olan Nevvab Mir Kasım'dı. Haklı olarak Şirket'in imparatoru parmaklarında oynattığını, kendisine artık ihtiyaç kalmadığını ve Şirket'in kendi yerine göz dikebileceğini düşünüyordu. Mir Kasım endişelenmekte haklıydı: Nitekim Kalküta'daki Konsey'in kafasından geçen de buydu, ama bu işi şimdilik bir kenara bıraktılar.[79]

---

[76] Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 406–7.

[77] Eşyalar kısa bir süre önce Swinton ailesi tarafından Edinburgh'taki Kraliyet İskoç Müzesi'ne bağışlanmıştır.
Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 407.
Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 92–3.

Sonunda Mir Kasım, Doğu Hindistan Şirketi'nin afyon fabrikasındaki eğreti bir tahtta oturmakta olan imparatoruyla, yani Dünya'nın Sığınağı'yla buluştu. Gözlerden uzak bir yerde birbirlerini saray usulü kucakladıktan sonra bir anlaşma yaptılar. Mir Kasım, imparatorun önünde üç kez eğilip bağlılıklarını bildirdi ve 1001 altın paralık resmî bir *nazar* [hediye] sundu. Ayrıca "değerli ve ilginç taşlarla süslenmiş birkaç tepsi, bir miktar mücevher ve çeşitli pahalı eşyalar armağan etti. İmparator, Mir Kasım'ın bağlılığını kabul etti ve onu bir inci tespih ve siyah kartal tüyleriyle ve mücevherle bezenmiş bir sorguçla onurlandırdı."

Bu seremoni Babürlü sarayında bir atamanın, yani Mir Kasım'ın Bengal, Bihar ve Orissa subadarı [valisi] olduğunu bildiriyor, Şirket eliyle gerçekleştirilen iki devrimin onaylanıp meşru bir zemine oturtulduğu anlamına geliyordu. Mir Kasım da buna karşılık Bengal'in Babürlü İmparatoru'na tekrar yıllık ödeme yapmaya başlayacağını ilan etti ve bu çerçevede 2.5 milyon gibi büyük bir rakam sözü verdi. Bu rakam o zamanlarda 325.000 sterline karşılık gelmekteydi. Bu arada İngilizler de imparatora 1.800 rupilik* bir günlük ödenek bağladı.[80]

Olayların beklenmedik bir şekilde çözülmesinden her iki taraf da memnundu. Özellikle Şah Alem her zamankinden daha zengin oldu, daha birkaç hafta öncesine kadar sadece rüyalarında görebileceği düzenli bir gelire kavuştu. Sadece tek bir konuda hayal kırıklığına uğramıştı: Şah Alem yeni müttefiki olan Şirket'in derhâl bir sepoy alayı gönderip kendisini yeniden Delhi'deki tahta oturtmasını istiyordu. Delhi seferi fikri hem ordudaki hem de Kalküta'daki birçok kişiye çekici geliyordu. Fakat kana susamış Afgan hükümdar Ahmet Şah Dürrani'nin yaptığı yeni bir istenmeyen ziyaret nedeniyle başkentin kargaşa içinde olmasından dolayı Vansittart, Şah'ı tahtına yerleştirme kararını en azından "yağmurlar dininceye kadar" erteledi.[81]

Üç ay sonra Kızıl Kale'deki evine dönme planında herhangi bir ilerleme olmadığını gören sabırsız Şah Alem bizzat yola çıkmaya karar verdi. Sonraki durağının Avadh olacağını duyurdu. Orada bulunan zengin ve güçlü Nevvab

---

Günümüzdeki karşılıkları: 325.000=34 milyon sterlin; 1.800 rupi=23.400 sterlin.

Dutta, *Shah Alam II & The East India Company*, s. 21.

G. J. Bryant, *The Emergence of British Power in India, 1600–1784: A Grand Strategic Interpretation*, Woodbridge, 2013, s. 161 n; Dutta, *Shah Alam II & The East India Company*, s. 47.

Şücaüddevle'nin daha sıcak davranacağını umuyordu. Mir Kasım imparatordan kurtulacağı için memnundu. Hatta gidişini hızlandırmak için vadedilen yıllık ödeneğin yarısını nakit ve peşin olarak ödedi. Doğu Hindistan Şirketi'nin de imparatoru alıkoymak için bir nedeni yoktu, zira zaten alabileceklerini almışlardı. Şah Alem, 5 Haziran 1761 günü kuzey Hindistan'daki önemli savaş beylerinden bağlılık mektupları alır almaz yola çıkarak batıya, Avadh sınırına yöneldi.[82]

Binbaşı Carnac askeri bir onur kıtasıyla kendisine Karmana kıyılarına kadar eşlik etti. İmparator, 21 Haziran'da Avadh'a ulaştı ve resmen Babürlü İmparatorluk Veziri olarak atadığı Nevvab Şücaüddevle tarafından karşılandı. Fakat İngilizler gibi Şüca da Afganların şehirde olduğu bir sırada Delhi'ye dönmenin sakıncalı olacağını söyledi. O sıralarda Şüca için çalışan Fransız paralı asker Jean-Baptiste Gentil'e göre: "Vezir, Dürrani'nin niyetleri konusunda imparatoru uyardı."

> Afganlar bir zamanlar kendi elleriyle tahta çıkardıkları Timurlu hanedanını ortadan kaldırdılar - Timurlulardan geriye kalan tek kişi Şah Alem'di. Dürrani'nin planı Hindistan'ı ele geçirmekti. Bir Babürlü Hükümdarı böyle bir durumda sadece can sıkar ve mide bulandırırdı: Dolayısıyla imparatorun düşman eline düşmesi hem kendisi hem de Hindistan için kötü olurdu. Şah Alem, Şücaüddevle'nin tavsiyesini doğru buldu ve Dürrani'nin yaptığı Delhi davetini kibarca geri çevirdi.[83]

Bu arada Bengal birbirlerinden pek hazzetmeyen Mir Kasım'la Şirket'in ortak yönetimine bırakılmıştı.

İki rakip Bengal yönetimi arasındaki ilişkiler sonraki iki yılda, yani 1761-2 yıllarında daha da düşmanca bir hâl aldı. Bunun altında özel Şirket tüccarlarının Bengal ekonomisine nüfuz etmek adına ayrıcalıklarını pervasızca ve açıktan suistimal ederek Mir Kasım yönetimini görmezden gelmesi yatmaktaydı.

Bu özel tüccarlar Nevvabın memurlarını tutuklayıp kötü muamele ediyor, eyaleti yönetmesini engelliyorlardı. Nevvab, bu olaylar nedeniyle Patna'daki İngiliz ticaret merkezinin başında bulunan Willam Ellis'ten gi-

---

[82] Nandalal Chatterji, *Mir Qasim, Nawab of Bengal, 1760–1763*, Allahabad, 1935. Gentil, *Mémoires sur l'Indoustan*, s. 205.

derek rahatsız olmaya ve kendisine karşı bir darbe tezgahlandığından kuşkulanmaya başlamıştı. Ellis bir bacağını 1756'daki Kalküta kuşatması sırasında kaybetmişti. Dolayısıyla Hintlilerle ilgili her şeyden nefret ediyor ve bu da onu daha huysuz, neredeyse sadist biri yapıyordu. Mir Kasım'ın egemenliğini ihlal etmekten büyük bir keyif alıyor, onun kâğıt üzerindeki egemenliğini bile takmadığını göstermek için elinden geleni ardına koymuyordu.

Henry Vansittart, Mir Kasım'a yapılanlar düşünülünce onun yaptıklarının solda sıfır kaldığını düşünüyordu. Konseydeki en yakın müttefiki Warren Hastings de aynı fikirdeydi. Hastings, Mürşidabad'da gösterdiği başarılardan sonra hızla Vansittart'ın yardımcılığına kadar yükselmişti. Nitekim şimdi de müstakbel vali olarak görülüyordu. Bengal'deki Babürlü-Şirket idaresinin başarılı olmasını isteyen Hastings, Mir Kasım'la iş yapmanın avantajlarını görmüş ve onu hemen savunmuştu. "Nevvabtan daha samimi ve mütevazı birini görmedim." diye yazmıştı. "Onun gösterdiği hoşgörünün yarısını biz de göstersek, aramızda en ufak bir sorun çıkmaz ... Her gün o kadar hakarete maruz kalıyor ki buna en sıradan insan bile katlanamaz ... Nevvabın otoritesinin sürekli çiğnendiğini, memurlarının hapsedildiğini ve kalelerine sepoylar gönderildiğini bütün dünya görüyor."[84] Şöyle de eklemişti: "Halkımız millete efendilik taslayıp baskıcı davranacağına, dürüst ve adil bir ticaretle yetinmiş olsa her yerde saygı ve sevgi görür."[85]

Derken Ellis, 1762 yılının Şubat ayı başlarında Mir Kasım'ın üst düzey danışmanlarından Ermeni asıllı Hoca Antoon'u tutuklayarak İngiliz ticaret merkezindeki bir hapishaneye attı. Mir Kasım, Ellis'e mektup göndererek, "Benim hizmetkârlarım hakarete uğruyor ve mektuplarım dikkate alınmıyor. Bu olaylar yüzünden otoritemin ne kadar zayıfladığını anlatamam." diye yazdı. Kasım, bu olaydan sonra bir daha Ellis'le görüşmemeye karar verdi.[86]

Mir Kasım giderek uzayan ve giderek daha da umutsuzlaşan Farsça mektuplarla içini Kalküta'daki Vansittart'a dökmeye başladı. Fakat genç Vali bir Clive değildi, dolayısıyla iradesini meslektaşlarına ve özellikle de Patna yerleşimindeki Ellis'in adamlarına kabul ettirebilecek gücü yoktu. Mir Kasım 1762 Mayıs'ında Ellis ve adamlarının hükümdarlığını baltalamaya karar

---

[84] Feiling, *Warren Hastings*, s. 42.
Moon, *Warren Hastings and British India*, s. 39.
Vansittart, *A Narrative of the Transactions in Bengal*, cilt 1, s. 300–7, 322–3.

verdilerdiklerini belirterek şöyle yazdı: "Halkıma hakaret ediyor, aşağılıyorlar. Hindistan sınırlarından Kalküta'ya kadar beni küçük düşürüp hakaretler ediyorlar."

> Sizin beyler işte böyle davranıyor: Ülkeyi altüst ediyor, halkı yağmalıyor, hizmetkârlarımı incitip saygısızlık ediyor, yönetimime tepeden bakıyor ve beni küçük düşürüyorlar. Kendi sancaklarını çekip Şirket pasaportlarını göstererek, çiftçi köylülere,* tüccarlara ve diğer insanlara baskı yapıyorlar. Tüccarların mallarının dörtte birine zorla el koyuyorlar ve şiddet ve zor yoluyla çiftçilerden bir rupilik bir şey için beş rupi koparıyorlar.
>
> Daha önce bana verilen ve bu çerçevede gümrük noktalarına gönderilen tekneleri arama ruhsatını** takmıyorlar. Tebama ve özellikle de yoksul halka yaptıkları eziyeti kelimelerle anlatmak mümkün değil ... Üstelik Şirketin bütün temsilcileri aynı yetkiye sahip, canlarının istediği yerli mültezimi [Nevvabın baş memurunu] hapse atıp yetkilerini elinden alabiliyorlar.
>
> Hâkimiyetim altındaki topraklarda dört-beş yüze yakın yeni [özel İngiliz] temsilcilik kuruldu. Bütün bölgelerdeki memurlarım işlerini bıraktı. Bu baskılar ve gümrük vergilerinin aksaması karşısında ben nasıl borçlarımı ödeyeceğim, peki? Ordumun ve devlet işlerinin masraflarını nasıl karşılayacağım? Görevlerimi nasıl yapacağım ve İmparatora vergi gönderebileceğim?[87]

Vansittart büyüyen krizi yatıştırmak ve işleri yoluna sokmak üzere Hastings'i Eylül ayında Monghyr ve Patna'ya yolladı. Hastings yolda birkaç mektup yazıp şiirsel sözlerle Bengal'in güzelliklerinden bahsettikten sonra Şirket'in sorumlu olduğu tecavüz ve yağma olaylarından duyduğu dehşeti anlattı. "Güzel çayırlarında" ördeklerin dolaştığı Monghyr'e varınca, kibar bir dille yolda tanık olduğu "İngilizler adına yapılan baskılar" nedeniyle duyduğu endişeyi dile getirdi. "Bu kötülüklerin arkasında sadece bizim insanlarımızın değil, sepoylarımızmış gibi davranan veya kendilerini bizim temsilcilerimiz olarak tanıtan birçok kişinin bulunduğuna eminim ..."

> Bizim önümüzden giden bir grup sepoyun kendi başlarına kalınca bu tür rezil ve küstah işlere soyunduğuna dair bulgular var. Yolda bunlar hakkında birçok şikâyet duydum. Bizim yaklaştığımızı gören kasabalılar ve köylüler bizden de

---

* Özgün metinde *ryot* olarak geçmektedir. Metinde, bu sözcük yerine "çiftçi" terimini kullandım.

** Özgün metinde destek sözcüğü kullanılmaktadır. Burada "ruhsat" sözcüğünü kullandım.

a.g.e., cilt 2, s. 97–102; Forrest, *The Life of Lord Clive*, cilt 2, s. 227–8.

> aynı muameleyi görecekleri korkusuyla yerlerini terk edip kaçtı ve dükkânlar kapandı ... Şapka takıp Kalküta'dan yola çıkan herkes başına buyruk hükümdar kesiliveriyor ... Şayet ben Nevvab olsaydım tebamı ve hizmetkârlarımı bu hakaretlerden koruyamadığım için rahatsız olurdum.[88]

Hastings özellikle de "son derece basiretsiz davranan ve Nevvaba olan antipatisini ifrat noktasına vardırarak Şirket'i son derece rahatsız etmeye başlayan" Ellis'i eleştirmekteydi.[89]

Hastings, ekim ayında Mir Kasım'ı ziyaret etmek üzere tekrar Monghyr'e gitti. Bu kez yanında Vali Vansittart da vardı. Böylece vali olan biteni kendi gözleriyle görebilecekti. Gördükleri karşısında rahatsız olan ikili, bu tecavüzlere bir son vermeye kararlı bir şekilde Kalküta'ya döndüler. Fakat iki genç adam dönüşlerinde Konsey'deki arkadaşlarını ikna etmeyi başaramadılar. Çoğunluk en saldırgan üyelerinden birini, Ellis'in dostu James Amyatt'ı göndermeye karar verdi. Buna göre Ellis, Mir Kasım'a yerini hatırlatacak ve Şirket çalışanları ve yöneticilerinin Nevvab yönetiminin kontrolünden tamamen muaf tutulmasını talep edecekti.

Hastings buna şiddetle karşı çıkıyordu: "Şu anda bütün Şirket çalışanlarının [Nevvab] hükûmetinin denetiminden muaf olması isteniyor," diye yazıyordu. "Böylece diğerlerine tam baskı yapma hakkı tanınıyor ... Böyle bir yönetim sistemi İngiliz adına ve otoritesine karşı nefret duygusundan başka bir şey yaratmaz. Bir Nevvab, halkının çığlıklarını duyarken nasıl öylece oturup bakabilir? Bu tür aşağılamalardan kurtulmak için bu ittifakın boyunduruğundan kurtulmak istemez mi?"[90]

Kibar bir adam olan Gentil'in haklı olarak işaret ettiği gibi, "İngilizler, Mr. Hastings'in doğru tavsiyelerine kulak vermiş olsalardı Nevvabla ittifakın bozulmasının yarattığı talihsizlikler başlarına gelmezdi - gırtlağına kadar borca batmış ve her ne pahasına olursa olsun tekrar köşeyi dönmeye kararlı olan birkaç yozlaşmış ve sefih İngiliz yöneticinin ihtirasları yüzünden savaş çıktı."[91]

---

[88] Vansittart, *A Narrative of the Transactions in Bengal*, cilt 2, s. 97–102; Feiling, *Warren Hastings*, s. 46–7; G. S. Cheema, *The Ascent of John Company: From Traders to Rulers (1756–1787)*, Yeni Delhi, 2017, s. 66.
Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 98–9.
Moon, *Warren Hastings and British India*, s. 50–1.
Gentil, *Mémoires sur l'Indoustan*, s. 210.

Mir Kasım, 1762 yılının Aralık ayında tam Amyatt'ın Kalküta'dan ayrılmak üzere olduğu bir sırada zekice bir siyasi hamle yaptı. Ellis'in şiddet ve saldırganlıklarına iki yıl katlandıktan sonra Şirket'in aşağılayıcı tutumlarına direnip karşılık verme kararı aldı. Karşı koyacaktı.

Memurlarının silahlı Şirket karakollarını vergi ve gümrük harçlarını ödemeye zorlamakta yetersiz kaldığını gören Nevvab hâkimiyet alanındaki bütün vergileri kaldırarak, "zenginlerden vergi alamadığı sürece yoksullardan da vergi almayacağını" ilan etti.[92] Hem bireysel hem de eyalet yönetimi olarak büyük kayıplara uğramak pahasına, İngilizlerin yerli tüccarlar karşısındaki haksız avantajını ellerinden aldı.

Kısa bir süre sonra, 11 Mart 1763 günü Mir Kasım'ın adamlarıyla Şirket'in adamları arasında çatışmalar başladı. Dakka ve Jafarganj'da yer yer çatışmalar yaşanıyordu. Mir Kasım'ın yeni ordusunun desteğindeki eyalet temsilcileri Şirket yöneticilerinin talanlarına direnmeye ve temsilcilere eşlik eden sepoylara karşılık vermeye başladı. Mir Kasım'ın adamlarından biri DHŞ'nin koruması altında olduğunu söyleyen herkesin idam edileceğini söyleyecek kadar işi ileri taşıdı. İki Şirket yöneticisinin evi basıldı. Her ikisi de arka kapıdan çıkıp bahçe duvarından atlayarak canlarını kurtardı. Mir Kasım'ın adamları aynı sırada Bengal sınırları içinde seyreden İngiliz teknelerini durdurup özel Şirket tüccarlarının mallarının geçişini engellemeye ve güherçile, afyon ve betel cevizi gibi mallara el koymaya başladı. Bir defasında birkaç sepoy el konan tekneleri geri almaya kalkışınca çatışma çıktı ve birkaç kişi öldü. Artık herkes savaştan söz ediyordu.[93]

Derken, tam Amyatt'ın Mir Kasım'ı serbest ticaret fermanı çıkarmaya zorlamak üzere Monghyr'e geldiği 23 Mayıs günü, kendisiyle birlikte gelen teknelerden birine iskeleye yanaşır yanaşmaz Mir Kasım'ın polisleri tarafından el kondu: Gulam Hüseyin Han, "Tekne mal yüklüydü," diye yazmıştı, "ama malların altından Patna yerleşimine götürülen beş yüz çakmaklı tüfek çıktı. [Kurt, Mir Kasım'ın Ermeni komutanı] Gürgin Han bunlara el koymak isterken, Mr. Amyatt teknenin durdurulup aranmasına bile karşı çıkıyordu."[94]

---

[92] Gulam Hüseyin Han, *Riyazu-s-salatin*, s. 387–8.
Vansittart, *A Narrative of the Transactions in Bengal*, cilt 2, s. 164–8; aynı zamanda Rajat Kanta Ray, *The Felt Community: Commonality and Mentality before the Emergence of Indian Nationalism*, Yeni Delhi, 2003, s. 282–7.
Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 465–6.

İtişme bir süre devam etti. Mir Kasım, Amyatt'ı tutuklamayı düşünüyordu. Amyatt'a Şirket'le savaş hâlinde olduklarını düşündüğünü ve kendisinin misyonunun da sadece diğer düşmanca davranışları perdelemeye yönelik olduğunu söyledi. Fakat "uzun müzakerelerden sonra elçiyi bırakmaya razı oldu ... Orada daha fazla kalmasının bir işe yaramayacağını gören Mr. Amyatt [Kalküta'ya] geri dönmeye karar verdi ve yola çıktı."[95]

Ellis işte bu olay üzerine Patna'yı kuvvet zoruyla ele geçirmek üzere bir plan hazırlamaya karar verdi. Hastings'le Vansittart'ı uzun zamandır Mir Kasım'ın "kibirli tavırları" karşısında zayıf ve pasif davranmakla suçluyordu. Artık işi kendisi ele alacaktı. Fakat Mir Kasım'ın istihbarat servisi Patna yerleşimine casuslar yerleştirmişti. Dolayısıyla Nevvab çok geçmeden Ellis'in planının bazı ayrıntılarını öğrendi. Eski hamilerine yani Hastings'le Vansittart'a son bir mektup yazdı: "Mr. Ellis, Patna'daki kaleyi ele geçirmek için merdivenler ve platformlar yaptırıyor. Bu durumda iş size düşüyor. Artık Şirketiniz ve kendiniz açısından en uygun nasıl görüyorsanız öyle davranabilirsiniz."[96] Sonra da Wolf'u birlikleri toparlamaya gönderdi.

Bu aşamada Ellis'in elinin altında 300 Avrupalı ve 2.500 sepoy vardı. Patna yerleşiminin cerrahı Anderson 23 Haziran'da yani Plassey'yin yıl dönümünde günlüğüne şu notu düşmüştü: "Yerleşimdekiler [Wolf'un komutasında] güçlü bir süvari ve sepoy birliğinin Patna'ya doğru yola çıktığını öğrendiler, yani savaş kaçınılmaz görünüyordu. Patna'yı ele geçirerek ilk darbeyi kendileri indirmeye karar verdiler." Babürlü hâkimiyetine karşı ayaklanmayı planladıkları yer, tam da daha on sekiz ay önce Şah Alem'e bağlılık yemini ettikleri yerdi.

24 Haziran telaşlı hazırlıklarla geçti: Bambudan tırmanma merdivenleri yapıldı, silahlar depolardan çıkartılıp temizlendi, barut ve çakmaklar hazırlandı. Toplar koşumlara bağlanıp atlar hazır edildi. Sepoylarla Şirket'e bağlı tüccarlar gece yarısından hemen sonra tüfeklerini alıp ana temsilcilik binasının dışında tam teçhizatlı olarak tabura geçti.[97]

25 Haziran gecesi saat birde yerleşimin kapıları açıldı ve Ellis sepoylarını yürüyüşe geçirerek henüz uykuda olan Patna şehrine saldırdı. Şirket ve Babürlüler bir kez daha savaşa tutuştu.

---

[95] a.g.e.
Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 100.
Firminger and Anderson, *The Diaries of Three Surgeons of Patna*, s. 38.

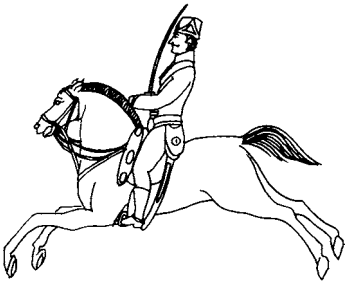

5

KATLİAM VE KARGAŞA

Şirket'in sepoyları iki gruba ayrılıp şehre dağıldılar. Bir grup surlara yöneldi. Tırmanma merdivenlerini surlara dayadılar ve sessizce duvarlara tırmandılar. Hiç ses çıkarmadan ve seri bir şekilde burçları ele geçirdiler ve kubbeli kulelerde silahlarına dayanmış, uyuyan muhafızları süngülediler.

Ellis'in komutasındaki ikinci grup yanlarındaki toplarla birlikte Patna pazarındaki ana caddeden ilerledi. Aşağı yukarı bir buçuk kilometre ilerlemişlerdi ki tüfek ateşiyle karşılaştılar. Evlerin damlarından ve kapılarından başlayan düzensiz atışlar az sonra şiddetlendi. Ateşe rağmen hızla ilerlediler ve gün ağarmadan hemen önce kale kapılarını havaya uçurup eski Babürlü kalesine girdiler: "Kaleye girer girmez yarısı uykuda olan, yarısı gelişigüzel yapılmış nişancı yuvalarında uyanık bekleyen askerlerin üzerine çullandılar." diye yazıyordu tarihçi Muhammed Ali Han Ensari. "Çoğunu öldürdüler, ancak birkaçı sürünerek bir köşeye sığınabildi."

> Sepoylar kalenin batı kapısını açıp dışarıda bekleyen askerleri içeri aldı. Sonra tekrar ikiye ayrıldılar ve Diwan mahallesiyle pazar yerine giden yol boyunca ilerlediler. Vali kaledeydi, başına gelen felaketi fark eder etmez birlikleriyle İngilizlerin peşine düştü ve pazar yerinde karşılaştılar. Her iki taraf da ağır kayıplar verdi.
>
> İlk dakikalarda valinin komutanlarından biri cesurca ileri atıldı ancak şiddetli bir misket yağmuruyla yaralandı. Bunu gören diğer askerler paniğe kapılarak kaçtı. Bu durum karşısında valinin Doğu Kapısı'ndan çıkıp dosdoğru Mir Kasım'a giderek darbeyi haber vermekten başka seçeneği kalmadı. Bu arada valinin yaralı komutanı [kalenin içindeki] [Babürlü] Çihil Sütun sarayına ulaşarak kapıyı arkasından kapattı ve bir gün boyunca dayandı.

> İngilizler şehri ele geçirmişti. Ağızlarından köpükler saçan askerler -Telenganalı esmer, düşük kastlı sepoylar- dükkânları talan ediyor, bütün şehre dağılıp masum insanların evlerini yağmalıyordu.[1]

Tamamen kuşatılmış olan kale dışında direnişin tamamen kırıldığını gören Ellis adamlarına şehri baştan sonra yağmalama emri verdi. Bu emir "askerin cesaretini açgözlülüğe dönüştürdü; asker artık eline ne geçerse talan etmekten başka bir şey düşünmüyordu".[2] Cerrah Anderson, "Yoğun kan tabakasının içinde yürümekten," diyordu, "askerin adım atacak mecali kalmamıştı."[3]

Ancak Şirket temsilcilerinin bilmediği bir şey vardı. Kaçmakta olan vali Patna'nın beş kilometre kadar dışında Mir Kasım'ın Yeni Ordu'sunun dört müfrezesinden oluşan büyük bir takviye gücüyle karşılaşmıştı. Nevvab casuslarından eli kulağındaki darbe hazırlıklarını haber alır almaz en kıdemli komutanlarından General Markar komutasındaki bu kuvveti Monghyr'den cebri yürüyüşe geçirmişti. Gulam Hüseyin Han, "Asker elinden geldiğince hızlı bir şekilde yürüdü," diye yazıyordu, "ve nehir kenarından ilerleyerek şehrin Doğu kapısına ulaştıktan sonra saldırı hazırlıklarına başladı."

> İngilizler hiç paniğe kapılmadan kapıyı açtılar. Hendeğin üstünden geçen köprüye iki top yerleştirdiler, bir hat oluşturdular ve düşmanı beklemeye başladılar. Fakat Markar'ın önden giden adamlarından biri adamlarının önüne geçip roket ve tüfek salvosu desteğinde İngilizlere saldırdı; göz açıp kapayıncaya kadar Şirket hattını dağıttı. Verilen kayıplardan gözü korkan İngilizler geri çekildi. Bu durumdan cesaret alan vali, komutanlarına İngilizlerin peşine düşme emri verdi. Felaketi duyan ve henüz kule ve duvarlarda mevzilenmemiş olan diğer Şirket birlikleri paniğe kapıldı, cesaretini yitirdi ve sağa sola kaçışmaya başladı. Mir Kasım'ın ordusu zafer ilan etti, kule ve duvarlar temizlenip onarıldı.[4]

Şirket birlikleri kısa zamanda üstünlüklerini kaybetti, disiplin bozuldu ve yerleşim sarılarak kuşatma altına alındı. Binalar şehir surlarının altında kaldığından savunulabilecek durumda değildi. Ellis hızla mevzileri boşaltıp

---

1 BL, Or. 466, *Tarikh-i Muzaffari*, Panipatlı Muhammed Ali Han Ensari, s. 700–2. Walter K. Firminger ve William Anderson, *The Diaries of Three Surgeons of Patna*, Calcutta, 1909, s. 40.

a.g.e., s. 24.

Seyyid Gulam Hüseyin Han Tebtebai, *Seir Mutaqherin*, Kalküta, 1790–94, cilt 2, s. 473–4.

adamlarını suya açılan kapıdan çıkartarak "üç müfrezeyi barçalara bindirdi ve tarafsız topraklara ulaşabilmek umuduyla batıdaki Avadh sınırına doğru yola çıktı".

> Ancak fazla uzaklaşamadılar. Çapra'da tekneler Saran *fojdar*larının saldırısına uğradı. Kısa bir süre sonra [Mir Kasım'ın Alman komutanı] Sumru da [Walter Reinhardt] Buksar'dan başlayan bir cebri yürüyüşün sonunda birkaç bin kişilik sepoy birliğiyle arkalarından yetişti. Her yandan kuşatılan ve sayısal üstünlüğü yitiren askerlerin silahlarını yere atmaktan başka seçeneği kalmadı. Sumru zincire vurduğu İngiliz esirleri Monghyr Kalesi'ndeki zindana kapattı. Mir Kasım ayrıca her yere ve bütün askerî personele bir yazı göndererek İngilizlerin bulundukları yerde tutuklanmasını istedi.[5]

Savaşın birinci haftası bittiğinde Bihar'daki 5.000 askerden 3.000'i ya öldürülmüş ya tutuklanmış ya da karşı tarafa geçerek Mir Kasım'ın ordusuna katılmıştı. Ölenlerden biri Kalküta Konseyi'nin elçi olarak gönderdiği James Amyatt'tı. Amyatt, sağ salim Mürşidabad'a ulaşmıştı ki içinde bulunduğu tekne bir anda saldırıya uğradı ve tutuklamaya direnirken yerel askeri vali tarafından öldürüldü. "Bütün ricalarına ve Mir Kasım'a salimen götürülmesi için yalvarmasına rağmen bir işaretle o ve yanındakiler paramparça edilerek öldürüldü."[6]

Öfkeli Mir Kasım, Kalküta'ya bir mektup yazarak Ellis'in "bir gece soyguncusu gibi Patna Kalesi'ne saldırdığını, pazarı, tüccarları ve şehir sakinlerini soyup yağmaladığını, sabahtan öğlen saatlerine kadar halka dehşet saçıp katlettiğini," bildirdi. "Siz baylar, Şirket'in yol açtığı bu felaketin hesabını vermelisiniz. Şehri acımasızca ve haksızca yağmalayıp halkı katlettiniz, yüz binlerce rupilik malı yağmaladınız. Dolayısıyla tıpkı daha önce [Siracüddevle'nin yağmaladığı] Kalküta'da olduğu gibi yoksul insanların kayıplarını siz telafi edeceksiniz."[7]

Fakat bunun için geç kalınmıştı. Artık geri dönüş yoktu. Bihar ve Bengal'de, Babürlü elit çöken dünyalarını yabancı bir ticaret şirketinin sömürücü hâkimiyetinden kurtarmak için son bir çabayla Nevvab Mir Kasım'ın

---

5 *Tarikh-i Muzaffari*, Panipatlı Muhammed Ali Han Ensari, s. 703.
a.g.e., s. 704.
Rajat Kanta Ray, *The Felt Community: Commonality and Mentality before the Emergence of Indian Nationalism*, New Delhi, 2003, s. 277; Nicholas Shreeve, *Dark Legacy*, Crossbush, 1996, s. 11–12.

arkasında birleşti. Mir Kasım farkında mıydı bilinmez, ama topyekûn bir savaş artık kaçınılmazdı.

Kalküta'daki konsey bir hafta sonra, yani 4 Temmuz 1763 günü Mir Kasım'a savaş ilan etti. Âdeta alay eder bir üslupla kendi aralarında bir oylama yaparak tahtı tekrar yaşlı kayınpederi, eski Nevvab Mir Cafer'e iade etme kararı aldılar. Mir Cafer inzivaya çekildiği yerde tam bir afyon bağımlısı olmuştu, dolayısıyla kafası eskisinden çok daha bulanıktı. Yaşlı Nevvab devlet işlerindeki savrukluğuyla, hırslı damadının yol açtığı 5 milyon rupilik[7] zararı bizzat kendisinin tazmin edeceğini vadetti.

Mir Cafer üç hafta sonra Kalküta'dan gelen Şirket'e ait büyük bir sefer kuvvetinin eşliğinde eski başkentine geri taşındı. Sefer kuvveti 28 Temmuz günü, Bengal musononun yakıcı sıcağında yürüyüşe geçti. Kuvvet 850 Avrupalıyla 1.500 sepoydan oluşuyordu. Jean-Baptiste Gentil, "İngilizler tam hazır değildi, dolayısıyla Fransız savaş esirlerini de Binbaşı Adams'ın komutasında savaşa zorladılar." diye yazmıştı. "Bu subay, vakit kaybetmeden Mürşidabad'a doğru yola çıktı ve [9 Temmuz'da] Plassey yakınlarındaki Katwa'yı tutan askerî birliği yenerek şehri teslim aldı. Binbaşı bardaktan boşanırcasına yağan yağmur altında Rajmahal'in sınırlarına ulaştı. Ancak ordusu ayakta duracak hâlde değildi. Buna rağmen Nevvabın top ve cephanelerini ve kampındaki erzakları ele geçirdi ve hiç beklemeden Rajmahal'e saldırdı."[8]

Yalnızca beş yıl önce bizzat iktidara getirdikleri Nevvaba savaş açmak Şirket için sadece siyasi bir sıkıntı değil, aynı zamanda mali bir felaketti: Luke Scrafton, "Şirket savaş giderleri yüzünden batıyordu," diye yazmıştı, "kendi çalışanlarından yüzde sekiz faizle büyük miktarlarda borç almak zorunda kaldı. Üstelik bunca borçlandığı hâlde gemiler Avrupa'ya ancak yarı yüklü gitmek zorunda kalıyordu [çünkü mal almak için paraları yoktu].[9] Fakat Mir Kasım'a karşı yürütülen savaş ağır ağır da olsa iyi gidiyordu.

Kısa zamanda Mir Kasım'ın Yeni Ordusu'nun Şirket'in tecrübeli sepoyları karşısında durabilecek kadar iyi silahlanmadığı ve yeterince eğitimli

---

Bugünkü değeri 65 milyon sterlin.

Jean-Baptiste Gentil, *Mémoires sur l'Indoustan*, Paris, 1822, s. 216–18.

Luke Scrafton, *Observations on Vansittart's Narrative*, Londra, 1770, s. 48–9.

olmadığı ortaya çıktı. Evet, Şirket eski Babürlü süvari orduları karşısında olduğundan daha fazla kayıp veriyordu şimdi, ama iki ordu karşı karşıya geldiğinde son kertede kaçan hep Mir Kasım'ın ordusu oluyordu. Binbaşı Adams'ın Mir Cafer'in en cesur generallerinden Muhammed Taki'yi pusuya düşürüp öldürdüğü Katwa Zaferi'ni üç hafta sonra Gheria'da ikinci bir Şirket zaferi izledi: "Mir Kasım Han'ın birlikleri şiddetli ve kahramanca bir mücadeleden sonra yine bozguna uğradı ve dağıldı," diye yazıyordu Muhammed Ali Han Ensari, "ve zafer rüzgârı Şirket'in bayraklarını dalgalandırdı."

> Bozguna uğrayan birlikler vargüçleriyle kaçarak Bihar'a, Udhua Nullah'ının (dağ geçidi) tahkimli zirvesine çekildi. Bu tür ihtimallere karşı önceden tedbir alan Mir Kasım Han burada güçlü bir savunma mevzii oluşturmuştu. Bu ücra tahkimatta ırmak dağların arasından büyük bir hızla akarak Ganj'la birleşiyor ve hayli derinleşiyordu. Her iki yaka da yoğun ve yabani ormanlarla kaplıydı. Köprüden geçen yol dışında başka bir ulaşım yöntemi yoktu. Köprü, Mir Kasım tarafından yaptırılmıştı. Mir Kasım ayrıca derin bir hendek kazdırmış ve kıyısına, bir tepeden karşı tepeye kadar uzanan, İskender'inkine benzer, güçlü bir savunma duvarı inşa ettirmişti. Tam karşıda dağlardan Ganj'ın yakınlarına kadar uzanan bir göl vardı. Mir Kasım hendeğin üzerine toprak bir köprü yaptırmıştı. Ayrıca bir de duvarların üzerinde bir yol vardı. Tahkimata tek giriş noktası olan bu yol bir gelin saçı gibi kıvrılarak uzanıyordu. Mir Kasım bu nedenle Udhua Nullah'ına çok güveniyordu. İngilizlerin burayı asla aşamayacağını düşünüyor, aşsalar bile epeyce uğraşmaları gerekeceğini düşünüyordu. Ama talih bir kez sırtını ona dönmüştü.[10]

Mir Kasım'ın Yeni Ordusu'ndan geriye kalan 20.000 kişi son direnişi işte burada gösterecekti. Kuşatmanın ilk ayında Binbaşı Adams'ın ağır toplarının tahkimatlar üzerinde hiçbir etkisi olmadı. Fakat Mir Kasım'ın generalleri tahkimatlarının gücüne güvenerek gevşediler. Gulam Hüseyin'in ifadesiyle, "Bu doğal tahkimatın gücüne o kadar fazla güvendiler, düşmanın burayı aşmasının imkânsız olduğuna o kadar inandılar ki görevlerini ihmal etmeye başladılar. Cebinde biraz parası olan geceleri kendini şaraba veriyor, bütün geceyi dansçı kızları izleyip yatağa atmakla geçiriyorlardı."[11]

Mir Kasım'ın generallerinden sadece bir tanesi tepenin dibindeki kuşatmacıları taciz etmeye çalışıyordu. İsfehan'dan Hindistan'a yeni gelmiş genç

---

[10] *Tarikh-i Muzaffari*, Panipatlı Muhammed Ali Han Ensari, s. 710–13. Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 496.

bir İranlı süvari komutanıydı bu kişi. Adı Mirza Mecef Han'dı. Babürlü tarihi onu uzun zaman övgüyle anacaktı. Necef Han yerli kılavuzlar bulup onları adamlarıyla birlikte tepenin dibindeki bataklıkların arasından geçirdi. "Grup bataklığı sessizce geçip gölün boşaldığı noktaya ulaştı. Sonra şafakla birlikte ansızın yaşlı Nevvab Mir Cafer'in de bulunduğu İngiliz kampına saldırdı. Saldırı öyle şiddetliydi ki Mir Cafer'in adamları sanki yer sarsılıyormuş sandı."[12]

Fakat Mir Cafer'in şansına kılavuzlardan biri düşman eline düştü. Bu kılavuz bir hafta sonra, yani 4 Eylül'de Binbaşı Adams'ın adamlarını aynı gizli geçitten ve bataklıktan geçirip Babürlü tahkimatlarının gerisine çıkardı: "İngilizler, Mirza Necef Han'ın sürpriz şafak saldırısında kullandığı yolu buldular ve aynı rotayı bu kez kendileri kullandılar." diye yazmıştı Ensari. "Bu iş için de uzun boylu gençlerden oluşan bir müfreze yolladılar."

> Grup gecenin zifiri karanlığında göle girdi, ellerinde tüfekleri ve barut torbalarıyla çenelerine kadar gelen suyun içinden ilerledi. Sonunda savunma mevzilerine ulaştı, merdivenlerini kurdu ve duvara tırmandı. Nullahı ve gölü geçmenin imkânsız olduğu düşüncesiyle gevşeyen savunmacılar çoktan uykuya dalmışlardı. İngilizler ateş açıp üzerlerine çullandı, çoğunu öldürüp birçoğunu da yaraladı.
>
> Şirketin askerleri karanlıkta ana kapıya kadar gelmiş ve mevzilenmişti. Kapı açılır açılmaz içeri daldılar ve etraftan yükselen canhıraş feryatlar arasında kıyamet gününü andıran bir katliama giriştiler! Birçoğu -uyanık olanlar ve uyudukları sırada katliamdan kurtulmuş olanlar- panik içinde kendilerini muson yağmurlarıyla iyice azan nehre attılar ve buz gibi, azgın suların içinde boğuldular. O gece yaklaşık on beş bin asker öldü. Yüze yakın top ele geçirildi.
>
> Necef Han bir şekilde İngilizlerin pençesinden kurtulmayı başararak dağlara yöneldi. Ama birçok kişi daha nehri geçerken ya sulara kapıldı ya da tüfeklerle vuruldu. Uzun ve zorlu mücadelelerden sonra Sumru'nun liderliğindeki bir grup da Monghyr'de Mir Kasım'ın ordusundan geri kalanlara katıldı. İngilizler davul zurnayla zafer ilan ettiler ve zaptedilen kampa kendi bayraklarını diktiler. Çatışmalar gün doğumundan bir buçuk saat sonra durdu.[13]

O gece Mir Kasım kalede değildi. Kısa bir süre önce Monghyr'e gitmişti, dolayısıyla yeni bir çarpışmaya kadar hayatta kalmayı başardı. Fakat Udhua

---

[12] *Tarikh-i Muzaffari*, Panipatlı Muhammed Ali Han Ensari, s. 710.
a.g.e., s. 711.

Nullah bozgunundan sonra bir daha asla tam olarak kendisine gelemedi. "İkiye bölünmüş gibiydi. Her yerinden keder ve acı fışkırıyordu. Bütün günü büyük bir moral bozukluğuyla geçirdi ... Kendisini yatağa atıp acılarına gömüldü. Gürgin Han'ın tesellileri onu ayağa kaldırmaya yetmedi."[14] Başka bir seneçeği olmadığından, yanındaki esirlerle birlikte Patna'ya döndü.

Mir Kasım ihanete uğradığı fikrine kapılmış ve bizzat kendi komutanlarının kendisine karşı komplo hazırladığını düşünmeye başlamıştı. Ensari, "Zaten eskiden beri zalimliğe eğilimi vardı," diye yazmıştı, "yıldızı sönüp de iktidarı çatırdamaya başlayınca kendini iyice zulüm batağına kaptırdı."

> Art arda uğradığı bozgunların ardından morali bozulup paniğe kapılan Mir Kasım hazinesini, mücevherlerini ve en gözde karısını birkaç güvenilir adamının eşliğinde büyük Rothas kalesine göndermeye karar verdi. Haremindeki diğer kadınların tamamını serbest bıraktı, başka bir deyişle sokağa attı. Bu iki büyük bozgun ve kadınların şok edici bir şekilde sokağa atılması bazı adamlarının bağlılık duygularını sarstı. Ancak Mir Kasım'ın korkunç zalimliği hiç kimsenin ağzını açmasına izin vermediği için otoritesini sürdürdü. Bu arada halka karşı duyduğu kuşkular her geçen gün biraz daha arttı ve sonunda hapisanelerdeki bütün mahkûmların öldürülmesini emretti.[15]

Mir Kasım bu paranoya içinde ilk olarak en sadık Ermeni komutanı Gürcin Han'ın yani Kurt'un öldürülmesini emretti. Jean-Baptiste Gentil bütün bu kendine zarar veren delilik eylemlerinin yakından tanığıydı. "Patna'ya doğru yürüyüş hâlindeyken," diye yazmıştı, "Mir Kasım'ın düşmanları onu Gürcin Han'ın kendisine ihanet ettiğine inandırdılar. İddialarına göre Gürcin Han İngiliz kampında esir tutulan kardeşinin sözleriyle hareket ediyordu. Nevvab, hain ilan ettiği sadık vezirini ortadan kaldıracağına yemin etti. Gentil "Gürgin Han bütün bu iğrenç planlardan haberdardı." diye yazmaktadır, "Çadırlarımız her zaman yan yanaydı ve yemeklerimizi birlikte yerdik."

> Bir gün akşam yemeği için gelmesini beklerken, Nevvabın mutfağından gönderilen yemeklerin başında oturuyordum. Tam kaşığımı yemeğe sokmuştum ki: Vezir içeri girdi ve beni durdurup, "Ne yapıyorsun? Bunların zehirli olabileceğini bilmiyor musun? Benim ve kardeşim hakkında etrafta dönen bu dedikodulara rağmen ne kadar dikkatsizsin - her yerde bir sürü düşmanım var, dikkatli ol!" dedi. Hemen bu yemekleri döktürdü ve daha az kuşku duyduğu eller tarafından hazırlanan yemekler getirtti.

---

[14] a.g.e.

a.g.e., s. 715.

Monghyr ile Patna arasında bir yerde bir suikast girişimi düzenlendi. Şans eseri, aşırı sıcak nedeniyle yatağımı onun çadırının önüne sermiştim, o yüzden suikastçiler komplolarının ortaya çıktığını zannederek planlarını yürüyüşe geçeceğimiz ertesi güne erteleldiler. Yolların kötü olması nedeniyle vezir her zamankinden geç geldi ve hemen akşam yemeği hazırlanmasını istedi. Süvari kampından geçerken atların arasından çıkan bir Babürlü süvarisi yanına yaklaşarak parasız kaldığından ve erzak malzemesinin pahalılığından yakındı. Oysa maaşını daha yeni almıştı.

Adamın daha fazla para istemesi Gürcin Han'ı kızdırmıştı. Adamlarından birini çağırıp süvariyi uzaklaştırdı. Başka şeylerden söz etmeye başladığı sırada, aşırı sıcak nedeniyle daha serin bir yer bulmak için yanından ayrıldım. Daha otuz adım atmamıştım ki vezirin yanındaki adamların yardım çığlıkları attığını duydum: Dönüp baktığımda az önceki süvarinin kılıcıyla Gürcin Han'ı biçtiğini gördüm.

Gürcin Han gibi yanındaki adamlar da silahsızdı ve üstlerinde hafif muslin kıyafetler vardı: Yardımına koşmak için çok geç kalmıştım, zira göz açıp kapayıncaya kadar üç kılıç darbesi almıştı: İlk darbe boynuna inmiş, ikincisi omuz kemiğini kesmişti. Üçüncü darbe de böbreklerine inmişti. Gürcin Han atların bağlandığı iplere tutunarak elli adım ötedeki çadırına ulaşmaya çalıştığı sırada yere düştü ve saldırgan bir darbe de yüzüne indirdi. Üzerinde ince bir muslin kumaş olduğundan kılıç bedenine kolayca giriyordu. Süvari son darbesini indirir indirmez gözden kayboldu.

Hemen koştum ve veziri rahat edecek şekilde tahtırevanına yatırdım, sonra da adamlarına seslenip çadırına taşımalarını söyledim. El işaretiyle içecek bir şey istedi: Su verdik ama su boynundaki yaradan dışarı aktı. Yanında oturduğumu fark edince gözlerini bana dikti, iftiraya kurban gittiğini ve artık kendi başımın çaresine bakmam gerektiğini söylercesine üç kez dizine vurdu.[16]

Ondan sonra sıra Şah Alem'e karşı cesurca savaşan eski Patna Valisi Raca Ram Narain'e gelmişti. Raca Ram Narain, Babürlülere yönetici olarak hizmet veren ve genelde çocuklarını Fars medreselerinde eğiten Hindu Kayaşt kabilesindendi. Ram Narain, Fars şiiri sevgisiyle büyümüştü. Söylenenlere göre on sekizinci yüzyılın en büyük Fars şairi olan ve Benares'te sürgünde yaşayan Şeyh Muhammed El-Hazin'in talebesiydi. Her an bir suikaste uğrayabileceğini anlayan Ram Narain *üstadının* üslubunda son birkaç beyit kaleme almıştı. Bir zamanlar dilden dile dolaşan bu dizeler kederi ve teslimiyeti dile getiriyordu:

[16] Gentil, *Mémoires sur l'Indoustan*, s. 218–21.

Yeter! Bir mumun titrek alev gibi sönüp gidiyor hayatım,
Mumdan gözyaşları süzülüyor eteklerinden

İşveli güzelliğin, karanlık günlerim, hepsi geçip gidiyor,
Bir şahın seheri, bir yoksulun akşamı, hepsi geçip gidiyor

Bahçedeki ziyaretçi, kahkahalar atan gül goncası, ikisi de yitip gidiyor
Keder ve neşe, her şey geçip gidiyor.[17]

Raca Ram Narain bu dizeleri kaleme aldıktan kısa bir süre sonra Mir Kasım'ın emriyle, zincire vurulduğu zindanda Sumru tarafından vuruldu.

Sıra, Jagat Sethlere gelmişti. Mir Kasım, Ellis ve adamlarının tutuklanmasından sonra yerleşimde ele geçirdiği İngilizlerin belgelerini dikkatle incelemişti. Bu belgeler arasında Jagat Seth Mahtab Rai ile kuzeni Mihrace Swaroop Chand'tan Ellis'e gönderilen bir mektup bulmuştu. Mektupta Ellis, Nevvaba karşı kışkırtılıyor ve bir askerî sefere girişmesi hâlinde masraflarının karşılanacağı vadediliyordu. Bu iki kardeş Nevvabın emriyle Mürşidabad'daki evlerinden alınıp Monghyr'deki büyük bir malikâneye nakledilmişti. Kardeşler devasa bir arazinin yanında bulunan malikânede lüks içinde yaşıyordu. Gentil, "Kardeşler çok zengindi," diye yazıyordu, "hayal bile edilemeyecek bir servetleri vardı ve bütün Hindistan'ın en zengin bankerlerinden biriydiler."

Delhi gönderdikleri paralar sayesinde Bengal'e valiler atayıp görevden alabiliyorlardı. Paralarının gücüyle herkese, her şeyi yaptırmaya alışıklardı. Ellis'in, Amyatt'ın ve diğerlerininin entrikalarına da işte böyle dâhil olmuşlardı. Fakat bu kez yakayı ele vermişlerdi.

Nevvab mektupları görür görmez kardeşleri tutuklatıp zincire vurdurdu. Fakat Mir Kasım ancak Gürcin Han ile Ram Narain'in öldürülmesinden sonra Jagat Seth kardeşlerin cezasını infaz etti. Saraya gece yarısı ulaştım ve Nevvabın dilekçe kâtibiyle baş başa oturduğunu gördüm. Memur bu iki talihsiz kardeşin yazdığı dilekçeyi okuyordu. Bağışlanmaları için yalvarıyorlar, hayatlarının ve özgürlüklerinin bağışlanması hâlinde dört kror [40 milyon] rupi vadediyorlardı.

Mir Kasım, bu sözler üzerine bana dönerek haykırdı: "Adamın önerisine bakar mısın? İki kardeş adınaymış? Dört kror. Kumandanlarım bunu duymuş olsa onları hemen salarlar ve gözlerini kırpmadan beni satarlardı!"

---

[17] *Tarikh-i Muzaffari*, Panipatlı Muhammed Ali Han Ensari, s. 708. Bugünkü değeri 250 milyon sterlin.

> Sonra dilekçe kâtibine dönüp, "Yerinde dur!" dedi ve hemen Sumru'yu çağırttı. Alman cellat geldi ve Nevvab, Jagat Sethlerin teklifini ona da okuyup her ikisinin de derhâl öldürülmesini emretti. Aynı sırada Sumru geri dönüp infazın tamamlandığını bildirene kadar çadırda bulunanların uzaklaşmasını yasakladı. Sumru geldi ve iki kardeşi zincirli bulundukları yerde tabancayla infaz ettiğini bildirdi.[18]

Mir Kasım, 29 Ağustos'ta umutsuzluktan deliye dönmüş bir hâlde Warren Hastings'e son bir mektup yazarak "evine ve ocağına dönüp mübarek yerleri ziyaret edebilmek için [başka bir deyişle emekliye ayrılıp Mekke'ye Hacca gidebilmek için]" izin istedi.[19]

Hastings teklife sıcak bakıyordu ama Mir Kasım'ı kendi eylemlerinden kurtarmak için artık çok geç olduğunun da farkındaydı: Artık geri dönemeyecek kadar derin bir kan batağına saplanmıştı. "Yol açtığı yaraların yarattığı büyük öfke," diye yazıyordu Hastings, "korkaklığı ve kaçınılmaz yıkımın an meselesi olduğu duygusu yüzünden daha da büyümüştü. Zihnini bütünüyle ele geçiren bu duygu yüzünden, onun emriyle ellerini kana bulayan veya düşmanla bağlantılı olduğuna inandığı herkes intikamının hedefi hâline geldi."[20]

Mir Kasım eski dostunun bile artık kendisini kurtaramayacağını anlayınca son kartını oynadı. Binbaşı Adams'a bir mektup göndererek DHŞ'nin faaliyetlerini meşruluğunu sorguladı ve son bir tehditte bulundu: "Bu son üç aydır kuvvetlerinizle Şah'ın ülkesini yakıp yıkıyorsunuz." diye yazdı. "Bu yetkiyi nereden alıyorsunuz? Eğer böyle devam ederseniz, Mr. Ellis ve diğer şeflerinizin kafalarını kesip size göndereceğime emin olabilirsiniz."[21]

---

[18] Gentil, *Mémoires sur l'Indoustan*, s. 226–7. Gentil'in bizzat görgü tanığı olmasından yola çıkarak ifadelerini aynen aktardım. Ancak Jagat Sethlerin ölümleriyle ilgili anlatımlarda bazı çelişkiler görülmektedir. Örneğin Ghoşa kardeşlerin bizzat Nevvab tarafından acımasızca öldürüldüğünü söylemektedir. "Yanlarında sadık hizmetkârları Churi de vardı. Bütün ısrarlara rağmen onların yanından ayrılmamış ve Kasım Ali [Mir Kasım] onları oklarken önlerinde siper olmuştu. Dolayısıyla ilk o hayatını kaybetmiş, sonra da kuzenler ölmüştü." Bkz. Lokanatha Ghosha, *The Modern History of the Indian Chiefs, Rajas, Zamindars, &c*, Kalküta, 1881, s. 346.
Firminger ve Anderson, *The Diaries of Three Surgeons of Patna*, s. 1.
Sir Penderel Moon, *Warren Hastings and British India*, Londra, 1947, s. 54.
Shreeve, *Dark Legacy*, s. 16.

Adams 6 Ekim'de Monghyr'e doğru yola çıkmadan önce bu ültimatoma kısa bir cevap gönderdi: "Esirlerden birinin saçının teline zarar gelirse," diye yazıyordu, "İngilizlerin elinden kurtulamaz ve onların merhametine kalırsınız. Onların da size dünya üzerindeki en büyük laneti layık göreceğinden emin olabilirsiniz. Eğer elinizdeki esirleri öldürmek gibi korkunç bir işe kalkışırsanız ve sonra da elimize düşerseniz ölümlerden ölüm beğenebilirsiniz."[22]

Adams'ın cevabı o akşam Mir Kasım'a ulaşınca Nevvab Gentil'i Patna kalesinin bahçesinde kurdurduğu çadırın kabul salonuna çağırdı. Gentil daha sonra "Nevvab yalnızdı," diye yazacaktı. "Beni tahtının yanındaki küçük bir mindere oturttu ve şöyle dedi":

> Binbaşı Adams'a bir mektup gönderip Racmahal'in ötesine geçerse, elimdeki bütün İngiliz esirleri öldürteceğimi söyledim ve bunun için de Kur'an üzerine yemin ettim. Tehditlerimi ciddiye almadı ve Monghyr'e girip ilerisine geçti. Bu durumda yeminimi tutmam gerekecek, değil mi? Beni esir alırlarsa kesinlikle onlar da aynı şekilde davranacak. Bu durumda ilk vuran ben olacağım! Sen ne dersin? Benim gibi düşünmüyor musun?"
>
> Söyledikleri karşısında şaşkınlıktan küçük dilimi yutmuştum, içimdeki tiksintiyi makul sözlerden daha iyi ifade edeceğini düşünerek sessiz kaldım. Ancak Mir Kasım gerçek fikrimi söylememde ısrar edince şöyle cevap verdim: "Böyle bir yemini yerine getirmek bütün insanların gözünde suçtur: Amaçsız bir suç, hiçbir barış ihtimaline yer bırakmayan bir suç. Şayet bu İngilizleri bir çarpışma sırasında öldürseniz hiç kimse tepki göstermez - zira bu risk savaşın doğasında vardır. Fakat esirleri yani artık size zarar veremeyecek durumda olan, silahlarını bırakıp hayatlarını size emanet eden ve sizin adınıza hareket eden subaylarınızın merhametine sığınan düşmanlarınızı katletmek - işte bu Hindistan tarihinde bile görülmemiş korkunç bir vahşet olur. Onlara zarar vermek bir yana, aksine onları korumanız ve tüm ihtiyaçlarını karşılamanız gerekir. Ayrıca onların milletine karşı duyduğunuz nefretin acısını onlardan çıkarmamalısınız, zira işinize yarayabilirler!"
>
> "Fakat," diye karşılık verdi Nevvab, "İngilizlerin eline düşersem bana acımazlar, öldürürler beni."
>
> "Asla!" diye cevap verdim. "Böyle şeylere inanmayın: Yerine geçtiğiniz kayınpederinize nasıl davrandılarsa size de öyle davranırlar: Bengal valiliğinden alınırsanız, size mevkinize göre yaşama imkânları sunarlar."
>
> "Peki, onlardan nasıl faydalanabilirim?" diye sordu hükümdar.

[22] a.g.e.

"Aralarından en itibarlı iki ismi seçip," diye karşılık verdim, "barış için müzakereye göndererek: Sizin için ellerinden geleni yapacaklarına ve size namus sözü verdikleri için geri dönüp müzakere sonucunu bildireceklerine sizi temin ederim."

O sırada Sumru geldi ve hükümdarı uzaktan selamlayıp yerine geçti. Mir Kasım onu yanına çağırdı. Beni de öfkeli bir sesle artık maiyetinde istenmediğimi söyleyerek dışarı çıkarttı.

Tam Nevvabın çadırından çıkıyordum ki Sumru da ayağa kalkarak Nevvabı selamladıktan sonra İngilizleri katletmek üzere gitti. Sepoyların başında bulunan Chateau adlı bir Fransız çavuş, "bir Fransız olarak İngilizlerin düşmanı da olsam ben cellat değilim: Bu vahşete alet olmayacağım!" diyerek Sumru'nun emrini yerine getirmeyi reddetti. Sumru, adamı gözaltına aldırdıktan sonra efendisinin emirlerini bizzat yerine getirmeye gitti.[23]

Sumru ve yanındaki silahlı sepoylar sabah saat yedi sularında İngilizlerin tutulduğu alana ulaştı. Sumru ilk olarak Ellis'i ve onun yardımcısı Lushington'u getirtti. Lushington "daha önce birlikte iş yaptığı Sumru'yu tanıdığı için yanına gitti ve gider gitmez Ellis'le birlikte öldürüldü"[24] Sumru, daha sonra askerlerini esirlerin bulunduğu alana yukarıdan bakan teraslara çıkarttı. Esirler uzun bir masada akşam yemeklerini bitirmek üzereydi. Daha sonra Sumru'yla olan bitenler hakkında konuşan Comte de Modave'ye göre katil elinden geldiğince fazla adamı kurtarabilmek için bağırarak "aralarında Fransız, İtalyan, Alman veya Portekizli varsa ayrılabileceklerini söylediğini; fakat esirlerin durumun vahametini kavrayamadığını ve yemeklerini yerken sanki tamamı İngilizmiş gibi neşeyle kendisine karşılık verdiklerini" iddia etti.[25]

Yemek bitip tabakların kaldırılmasıyla birlikte hizmetliler çekilir çekilmez Sumru askere, nişan al, emri verdi ve ardından, ateş, emri geldi. Esirler önce tüfekle vuruldu, askerler daha sonra aşağı inip kaçmaya çalışanları süngüledi. Tuvalet kabininin arkasına saklanmayı başaran bir adam üç gün sonra vuruldu: "İngiliz esirlerin hiçbir korku belirtisi göstermediği, aksine yemekten sonra çatal bıçakları alındığındığı için cellatlarına şarap şişeleri ve taşlarla direndiği söylenmektedir."[26] Kesilip parçalanmış cesetler arazideki

---

[23] Gentil, *Mémoires sur l'Indoustan*, s. 227–34.

[24] Shreeve, *Dark Legacy*, s. 18.
Julia Keay, *Farzana: The Woman Who Saved an Empire*, Londra, 2014, s. 48.
Tarikh-i Muzaffari, Panipatlı Muhammed Ali Han Ensari, s. 713.

bir kuyuya atıldı. Başka nerede Şirket'e ait esir varsa onlar da öldürüldü. Sadece kendisi gibi Babürlü minyatürlerine ilgi duyan tarihçi Gulam Hüseyin Han'ın bizzat araya girmesiyle ünlü İskoç cerrah ve sanat adamı Dr. William Fullarton gibi birkaç isim sağ kurtulabildi.

İngilizlerin Patna Katliamı adını verdiği bu olayda kırk beş Şirket çalışanı hayatını kaybetti. İngiliz tarih anlatılarında pek söz edilmemekle birlikte, bunların dışında Mir Kasım'a katılmayı reddeden veya bazı yerel askerî şeflerin elinde esir bulunan 200 sepoy da infaz edildi.[27]

Mir Kasım ertesi sabah çadırlarını toplayıp Avadh sınırı yakınlarındaki Karmanasa'ya doğru yola çıktı. Götürebildiği bütün servetini ve askerlerini de -yani 30.000 savaşçıyı ve purdah altına gizlenmiş hâlde 300 hazine filiyle taşınan 100 milyon rupiyi- ve "sözde bazı gözde kadınları taşıyormuş gibi görünen ama gerçekte içi altın sikke ve değerli mücevher dolu beyaz torbalar taşıyan- çok sayıda üstü kapalı araba ve tahtırevanı" yanına aldı.[28] Gentil'in deyişiyle, "ta bilinmeyen zamanlardan beri bu toprakları yağmalayan büyük toprak sahiplerinden toplanan Bengal'in bütün hazinesi" yanındaydı.[29]

Mir Kasım bundan kısa bir süre önce Avadh Nevvabı Şücaüddevle ile hâlâ onun misafiri olan Şah Alem'e birer mesaj göndererek Şirket'e karşı büyük Babürlü ittifakı kurmayı teklif etmişti. Mir Kasım'ın ordusu sınıra yaklaşırken daha önce gönderdiği haberciler de olumlu mesajlarla geldiler. Yanlarında "bazı boş sayfaları teklifin kabul edildiğine dair bizzat hükümdar eliyle imzalanıp mühürlenmiş" bir Kur'an nüshası da vardı.[30]

Mir Kasım'ın keyfi yerine geldi. Yürüyüş sırasında Gentil'i de yanına almış ve ona artık hiçbir adamına güvenmediğini belirterek yeni müttefiklere ihtiyaç duyduğunu söylemişti. "Yürüyüş sırasında bir gölgede dinlenirken hükümdar bana şöyle dedi: 'Bu insanları görüyor musun? Bütün bu askerleri? Komutanlar geri çekildiğim ve İngilizlerin üzerine yürümediğim için bana

---

[27] Kara Delik katliamından farklı olarak Patna Katliamı neredeyse tamamen unutuldu. İngiltere'deki tarih kitaplarında nadir olarak sözü geçen bu olay Hint tarih kitaplarında hiç yer almamaktadır.
Bugünkü değeri 1 milyon sterlin.
Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 518.
Gentil, *Mémoires sur l'Indoustan*, s. 35.
Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 514.

kötü gözle bakıyor - ama hepsi hain bunların! Savaşa girseydik dövüşmeyecekler, ihanet edip düşmana satacaklardı beni! Onları tanıyorum: Hiçbir ilkesi olmayan korkaklardır bunlar, onlara asla güvenmiyorum! Artık cepleri para dolu: Patna'dan çıkarken ne kadar borcum varsa hepsini ödedim – 25 milyon rupi.'"[31]

Teklif edilen ittifaka karşı çıkan tek kişi vardı – Mir Kasım'ın komutanları arasında seferden alnının akıyla çıkan tek kişi olan İranlı genç süvari subayı Mirza Necef Han. Mirza, Şücaüddevle'nin ihanetleriyle ünlü olduğunu ve ittifak kurduğu her yerde ikili oynadığını hatırlattı: "Asla," dedi, "kendinizi o hükümdarın insafına bırakmayın. Aileniz ve hazinenizle birlikte Rohtas kalesine çekilin ve savaşın idaresini bana bırakın."[32]

Fakat Mir Kasım uyarıları kulak ardı etmeyi yeğledi ve Rohtas'ın sularının kendisine hiç iyi gelmediğini söyledi. Bunun yerine Karmanasa'yı geçerek Avadh'a girdi.

Büyük Babürlü Veziri Safder Ceng'in oğlu ve ondan sonra Avadh Nevvabı olan Şücaüddevle iri yarı, dev gibi biriydi. Boyu 2 metre 10 santimi bulan ve yağlı bıyıkları yüzünü kartal kanatları gibi kaplayan bu adam son derece güçlü biriydi. 1763'te artık orta yaşını geçtiği hâlde tek bir kılıç darbesiyle bir mandanın başını gödesinden ayırabiliyor, her bir eliyle birer subayını havaya kaldırabiliyordu. Maratha düşmanlarından biri "sıradan bir adam olmadığını; bedeniyle bir şeytana benzediğini ... bir ayağını arka bacağına dayayıp kuyruğundan tutarak bir fili rahatlıkla durdurabileceğini" söylemişti.[33]" Jean Law onun "Hindistan'da gördüğü en yakışıklı adam" olduğunu söylüyordu. "İmadülmülk'e yukarıdan bakıyor. Ayrıca yüreğinin

---

Bugünkü değeri 25 milyon sterlin.

Gentil, *Mémoires sur l'Indoustan*, s. 35.

Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 512.

The *Bhausahebanci Bhakar*, alıntı Velcheru Narayana Rao, David Shulman ve Sanjay Subrahmanyam, *Textures of Time*, Delhi, 2003, s. 232–3.

Bhausahebanci Bhakar, bir fakirin Şüca'nın annesine verdiği bir meyve nedeniyle olağanüstü bir fiziğe sahip olduğunu söylemektedir. Kadın meyveyi yiyince "doğurganlaşmış ve tıpkı Kumara Rama ile Polika Rama gibi çocuk olağanüstü güçlü olmuştu". Alıntı Velcheru Narayana Rao, David Shulman ve Sanjay Subrahmanyam, *Textures of Time: Writing History in South India 1600–1800*, New York, 2003, s. 232–3.

ve karakterinin de boyundan aşağı kalmadığını düşünüyorum. Eğlenceye, avcılığa ve şiddet sporlarına düşkün biri."[34]

Şüca tam bir maçoydu: Atılgan ve dobra, on sekizinci yüzyıl Hindistanı'nda eşine az rastlanacak kadar insanları kendine bağlayan biriydi. En kötü huyu aşırı mağrur olması, kendini çok beğenmesi ve yeteneklerine fazla güvenmesiydi. Nitekim bu özellikleri tam bir entelektüel olan Gulam Hüseyin Han'ın dikkatini hemen çekmiş, onu sorumsuz ve budalalık ölçüsüne varacak kadar küstah olarak nitelemişti. Şüca, diye yazmıştı, "aynı şekilde kibirli ve cahil":

> Gücüne fazla güveniyor ve düşmanlarını fazla küçümsüyor. Üç eyaleti [Bengal, Bihar ve Orissa] tek başına ele geçirebileceğini sanıyor. Aslında büyük bir ordusu, çok sayıda irili ufaklı topu ve savaş için her türlü teçhizatı olduğu doğru. Fakat bunlardan nasıl faydalanacağını bildiği söylenemez ... Kendini kusursuz zannediyor ve birilerinden tavsiye almayı itibarsızlık olarak görüyor, o kişi Aristo bile olsa ...
>
> Kendisiyle o kadar böbürleniyor, kendisine örnek aldığı Ahmed Şah Dürrani'nin yanında savaştığı için o kadar gururlanıyor ki, biri kendisine savaş konusunda herhangi bir tavsiye verecek olsa derhâl sözünü keserek, "kendini yorma, sen sadece benim dediğimi yap!" diye tersliyor.[35]

Mir Kasım'ın Şirket'e karşı büyük Babürlü ittifakı fikri Şüca'nın da hoşuna gitmişti. Sürgündeki Bengal Nevvabıyla ve İmparator Şah Alem'le güçlerini, kaynaklarını ve otoritelerini birleştirdikleri takdirde, kısa bir süre sonra Şirket'ten gelen şaşkın barış elçilerine dediği gibi, "Bengal'i kolayca geri alıp İngilizleri sürebileceklerine ve -İngilizler saraya mütevazı birer ricacı olarak geldikleri takdirde- majestelerinin onlara ticaret yapabilecekleri uygun bir yer göstereceğine" emindi. "Aksi takdirde İngilizlere gerekli cevabı kılıcı verecekti."[36]

Şüca'nın misafir ettiği İmparator Şah Alem o kadar emin değildi. Şirket resmen kendisine bağlılık yemini etmişti, dolayısıyla onun gözünde Mir Kasım ve Şüca gibi Şirket de imparatorluğun müttefikiydi. Kahirüddin İllahabadi'ye göre İmparator Şüca'nın ihtiraslarından son derece kaygılıydı. Açık bir dille "İngilizlerin Bengal'de nasıl savaştığını bizzat gördüğünü söyleyerek Nevvab Veziri durdurmaya çalışmış" ve söyle demişti:

---

[34] Alıntı Jadunath Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*, 4 cilt, Yeni Delhi, 1991, cilt 2, s. 316.
Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 528, 558.
Fakir Kahirüddin İllahabadi, *Ibrat Nama*, BL Or. 1932, 38v–39r.

"Sönmüş bir ateşi yeniden canlandırmanın alemi yok. İngilizlerle ters düşen Bengal hükümdarları çok zorlu zamanlar geçirdiler. İngilizlere saldırma cüretinde bulunanlar onların askerinin gazabından kaçamadı. Şirketin bin kişilik bir modern sepoy piyadesinin karşısına çıkacak 50.000 kişilik Hindistan süvarisi bile canını kurtaramaz! Dolayısıyla bunlar karşısında atacağınız adımlara dikkat etmek ve mektuplar gönderip barış tekliflerimizi kabul ettirmek daha akıllıca olacaktır. Ayrıca bizlere olan saygı ve bağlılıklarını daha önce zaten gösterdiler ve kanıtladılar, dolayısıyla şimdi de imparatorluk emirlerine kesinlikle uyacaklardır."

Nevvab Vezir aynı fikirde değildi. "İngilizler kendi cesur kumandanlarının yiğitlik ve becerilerine daha görmemişti - tek bir süvari tokadıyla onları silip süpürebilirdi!" İngilizlerin kendisine olan bağlılığından emin olan Majesteleri onlara daha sempatiyle bakmakla birlikte kendi başına karar verebilecek çapta biri değildi. Dolayısıyla ev sahibi olan Nevvab Vezir'in peşine takılmaktan başka bir seçenek görmüyordu.[37]

Bozguna uğrayan Mir Kasım'ın Karmanasa'yı geçerek Bihar'a ulaştığını duyduklarında Şah Alem ve Şüca Avadh'ın diğer ucunda, yani Bundelkhand'taki Orchha yakınlarında seferdeydiler. Bu yüzden Mir Kasım yeni ev sahibinin yanına ancak 1764 Şubat'ından sonra ulaşabildi ve üç Babürlü ordusu nihayet bir araya geldi.

"Bengal Hükümdarı, Yüce Efendimiz [Mir Kasım], Nevvab Vezir'in [Şüca] yaklaştığını duyunca karşılama hazırlıklarına başladı ve kırmızı çadırlar kurdurup içlerine iki Nevvab tahtı yerleştirdi."

Süvari ve piyade on kilometre boyunca dizildi, subaylar en güzel kırmızı üniformalarını giyip parıldayan yeni tüfeklerini omuzladı. Nevvab Vezir girişte filinden indi ve Yüce Efendimiz tarafından törenle karşılandı. Karşılıklı selamlaşıp tokalaştıktan sonra tahtlarına oturdular. Bengal Hükümdarı Yüce Efendimiz, Majestelerine 21 tepsi değerli kumaş ve mücevherle koca dağlar kadar büyük filler gönderdi. Nevvab Vezir, Mir Kasım'ın yanındaki servetten etkilendi ve büyük bir iştahla İngilizlerden elde edilebilecek altın ve zenginliklerin hayalini kurmaya başladı. Konuğuyla nazikçe konuştu, kayıplarından dolayı üzüntülerini bildirdi ve İngilizlerin eline geçen toprakların geri alınması için yardım sözü verdi. Mir Kasım ve Şücaüddevle daha sonra iki uğurlu takımyıldızın birleşmesi gibi bir filin üzerine oturarak, Majesteleri İmparatoru ziyaret etmek üzere imparatorluk kampına gittiler.[38]

---

[37] a.g.e., 39r.

a.g.e. 40v-41r.

Babürlü liderler sonraki haftalarda bir yandan planlarının ayrıntıları üzerinde çalışırlarken, diğer yandan Şirket'i Bengal'den söküp atacak son ortak girişim için Bundelkhand saraylarından haraç almaya ve para toplamaya devam ettiler. Mart ayının ilk günlerinde, başlarında René Madec adlı bir Breton paralı askerin bulunduğu Fransız savaş esirlerinden oluşan bir alayla daha da büyümüş olarak tekrar doğuya yöneldiler. Fransızlar daha önce kılıç zoruyla hizmet ettikleri Şirket'ten intikam alma fırsatını kaçırmak istemiyordu. Birleşik ordu "dev bir karınca ya da çekirge sürüsü gibi ağır ağır yol aldı". Ordular 17 Mart'ta Benares dışında, Şüca'nın Ganj üzerine teknelerden bir köprü kurdurduğu noktada bir araya gelerek kamp kurdu. İşte bu kuvvetin gerçek gücü o zaman gözler önüne serildi.

Gözlemciler, Babürlü İmparatorluğu'nun her köşesinden 150.000'i aşkın devasa bir ordudan söz etmekteydi. Bir tarafta Mir Kasım'ın yeni ordusundan kalanlar vardı. Bunlar soğukkanlı acımasızlığını Patna Katliamı'nda fazlasıyla gösteren Sumru'nun komutasındaydı. Onların yanında, nehir kıyısı boyunca Şah Alem'in Turani Babürlü süvarisinin muhteşem kızıl çadırları uzanmaktaydı. Şüca'nın kuvvetleri daha renkliydi. Kırmızı başlıklı İranlı Kızılbaş süvariler, bir zamanlar Ahmed Şah Dürrani'nin yanında savaşmış olan 3.000 kadar güvercin armalı ve uzun botlu Afgan Rohillaları vardı. Hepsi de atların ve develerin üzerindeydi ve zırh delen döner toplarla silahlanmışlardı. Sonra Madec'in Fransız firarilerden oluşan alayı vardı. Bunlar ironik biçimde Şirket üniformaları içindeydi. Fakat Şüca'nın en korkulan birlikleri 6.000 kişilik, saçları rastalı Hindu Naga sadularıydı. Bunlar yaya savaşırdı ve ellerinde sadece mızrak, kılıç ve oklar olurdu. Tamamen çıplak olan ve yüzlerini külle boyayan bu savaşçıların başında o çok korkulan Gossain liderleri Aupgiri ve Umraogiri kardeşler vardı.[39]

---

[39] Gulam Hüseyin Han'a göre, Naga Gossainler aslında tüfeğe yabancı değillerdi, hatta bazıları at üstünde savaşıyordu. Ama Rajendragiri'nin 1751'deki Allahabad savunmasında olduğu gibi genelde yakın muharebede uzmanlaşmışlardı. William Qinch, *Warrior Ascetics and Indian Empires*, Cambridge 2006 adlı eserinin ikinci bölümünde Gossainlerin askerî tarzının gelişimini ayrıntılı olarak ele almaktadır. Naga askerlerinin silah kullanma tarzını tam olarak anlamak güç olmakla birlikte, Bengal'deki uzun süreli sanyasi/fakir ayaklanmasındaki anlatımlar için bkz. David N. Lorenzen, "Warrior Ascetics in Indian History", *Journal of the American Oriental Society*, cilt 98, no. 1 (Ocak–Mart 1978), s. 61–75.

Devasa ordu liderlerin kendilerine olan güvenlerini artırırken, nehrin karşısındaki Şirket kuvvetleri arasında rahatsızlığa ve yeni karışıklıklara yol açtığına dair haberlerin de çoğalmasına yol açmıştı. Büyük bir zaferden emir görünen Şüca, imparatorun veziri olarak Kalküta'ya, yani DHŞ'ye bir ültimatom gönderdi. Mektupta Şirket'i nankör yabancılar, meşru Babürlü düzenine isyan ederek "imparatorluk topraklarını yağmalayan" azgın ve itaatsiz isyancılar olarak suçluyor, "El koyduğunuz toprakları geri verin ve ülkenin hükûmetinin işlerine müdahale etmeyi bırakın. [Basit tüccarlar olarak] yerinizi bilin ve sadece asıl işinizle yani ticaretle uğraşın; yoksa sonuçlarına katlanırsınız." diyordu.[40]

Fakat Şüca Şah Alem'in adına bunları yazadursun, Şirket'in savaş makinesinin nasıl işlediğine daha önce tanık olan imparator hâlâ sefere ikna olmuş değildi. Bu konuda yalnız da değildi. Şüca, nisan ayının başlarında imparatorla Mir Kasım'ı dönemin en ünlü şairi olan Şeyh Muhammed Ali Hazin'le tanışmaya götürdü. Şeyh yaşadığı iki büyük felaketten sonra Benares'e yerleşmişti. Bu felaketlerden ilki İsfehan'ın 1722'de Afganlar, ikincisi de Delhi'nin 1739'da Nadir Şah tarafından yağmalanmasıydı. Artık yaşlanmıştı, yetmiş iki yaşında herkesin saygısını kazanmış bir ihtiyardı.

> Şair-veli, Şüca'ya ziyaretinin nedenini sorunca Nevvab Vezir gürledi: "Kâfir Hristiyanlara kesinlikle savaş açmaya karar verdim. Allah'ın yardımıyla onları Hindistan'tan söküp atacağım!
>
> Şüca şairin kendisini tebrik edeceğini sanıyordu. Fakat aksakallı Şeyh gülümsedi ve şöyle dedi: "Seninki gibi, kılıç çekmeyi, kalkan tutmayı bilmeyen, barsakları saçılmış cesetlerle dolu modern bir muharebe alanı görmemiş, eğitimsiz askerlerle mi bu ülkenin şimdiye kadar gördüğü en tecrübeli ve en disiplinli orduyu yeneceksin? Benim tavsiyemi mi istiyorsun? Tavsiyem şudur: Bu bir ahmaklıktır, kazanmak mümkün değildir. Frenkler strateji ustasıdır ... onları ancak birlik ve disiplinleri çökerse yenme şansın olur."
>
> Nevvab Vezir bu tavsiyeden hiç hoşlanmadı, ama saygısından yaşlı Sufi alimle ters düşmek de istemedi. Gitmek üzere ayağa kalkınca Şeyh içini çekti ve şöyle dedi: "Allah kendileri için neyin iyi neyin kötü olduğunu bilmeyen liderlerin peşindeki bu deve kervanını korusun!"[41]

---

[40] *CPC* 1, maddeler 2130–1, 2136; Ashirbadi Lal Srivastava, *Shuja ud-Daula*, cilt. 1, *1754–1765*, Kalküta, 1939, s. 182; Rajat Kanta Ray, "Indian Society and the Establishment of British Supremacy, 1765–1818", Peter Marshall, *The Eighteenth Century*, Oxford, 1998, s. 518–19.
Fakir Kahirüddin İllahabadi, *Ibrat Nama*, BL Or. 1932, 41v.

Ordu 26 Mart'ta teknelerden yapılmış köprüler üzerinden Ganj'ı geçerek Patna'ya yöneldi: "Ordu o kadar büyüktü ki ovalarda ve kırlarda gözün alabildiğine uzanıyordu. Bir sel baskınını andırıyor, dev deniz dalgaları gibi hareket ediyordu." diye yazıyordu Gulam Hüseyin Han. "Bu bir ordu değildi, hareket eden bir şehirdi âdeta. Bir zamanlar bütün Hindistan'ın başkenti ve gözünün nuru olan Şahcihanabad'ta ne varsa orada da vardı."[42]

Devasa Babürlü ordusu doğuya doğru ilerlerken, Şirket'in Avadh sınır muhafızı Binbaşı John Carnac ağır yükünü bırakıp, en ufak bir direniş göstermeden veya ordunun Karmanasa'yı geçişini engellemeye çalışmadan, elden geldiğince hızlı bir şekilde Patna'ya çekildi. Yanında 19.000 asker vardı. Şirket'in sahadaki en büyük gücüydü bu, fakat doğuya yani üzerine doğru gelen 150.000 kişilik dev kuvvetin yanında cüce gibi kalıyordu. Müstakbel kuşatmacılara karşı siper, hendek ve modern topçu istihkâmları hazırlamak için önünde iki haftadan az bir zaman vardı.[43]

Carnac'ın iyice yorgun düşmüş olan sepoyları sürekli kargaşa çıkarıyordu. Fakat Patna'ya yaklaştıkça Babürlü kuvvetleri arasındaki çatlaklar da iyice görünür hâle gelmeye başlamıştı. Çıplak Naga sadularıyla Peştunlar birbirine girmiş, kan dökmenin eşiğine gelmişlerdi. Bu arada komutanlar arasında Şah Alem'in Şirket'le gizli bağlantı içinde olduğu söylentiler dolaşmaya başlamıştı: "Majesteleri İngilizlerle savaşmaya kesinlikle karşıydı," diye yazmıştı Ensari, "bu yüzden sefer sırasında planlamalara katılmadı ve çarpışan vasallarını uzaktan gözlemekle yetindi."[44]

Gulam Hüseyin Han, "Bu birlikler arasında düzen ve disiplin yoktu." diye yazıyordu. "Asker emir almaya alışık değildi. Kampın ortasında birbirlerine giriyor, birbirlerini öldürüyor ve en ufak bir müdahaleye uğramadan birbirlerini yağmalayıp talan ediyorlardı. Hiç kimse olan biteni ciddiye almıyordu. Ele avuca sığmayan bu adamlar sanki birbirlerini tenha bir noktada yakalayıp soymak ve öldürmek için toplanmıştı. Tam bir ekşiya güruhu gibi davranıyorlar ... buldukları sığırları çalıyorlardı."[45] Yağmacı askerler on beş

---

[42] Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 530.
a.g.e., cilt 2, s. 531.

[44] Fakir Kahirüddin İllahabadi, *Ibrat Nama*, BL Or. 1932. 42v.
Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 530.

kilometre çapındaki alanda taş üstünde taş bırakmadı, ekili ve dikili ne varsa yok etti," diye ekliyordu Ensari. "Sıradan insanlar sefalet içindeydi."[46]

Birleşik Babürlü ordusu nihayet 3 Mayıs 1764'te Patna surlarının önüne ulaştı. Şüca'nın ısrarı üzerine beklemeden savaşa girdiler. Şüca'nın tecrübeli danışmanları "Nevvab Vezir'in çarpışmayı uzaktan, Majesteleri İmparatorun yanında, büyük bir filin üzerinde, yararlı ve muhteşem bir güneş gibi yüksek bir noktadan izlemesi için yalvardılar. Kendisini sakin ve cesurca savaşı izlerken gören askerleri böylece düzeni koruyacak ve cesaretlerini yitirmeyecekti."

Fakat Şüca, bu tip tavsiyelere kulak asacak biri değildi:

> "Burada savaş tecrübesi en fazla olan kişi benim." dedi. "Bir kenarda öylece durmayı kabul edemem. Sadık askerlerimin bana ihtiyaç duyduğu anda orada olabilmem için en hızlı ata binmem gerekir!" Dolayısıyla askerlerinin en önünde merkeze geçerek adamlarını düzene soktu. Sonra en cesur askerleriyle surların dışındaki binaların arkasından çıkarak İngiliz hatlarına doğru ağır ağır ilerledi. Birliklerin arasında bir uğultu, hücuma kalkan atların topuklarının havaya savurduğu topraktan bir toz bulutu yükseldi. İngiliz hatları uzaktan kırmızı-siyah bir bulut gibi görünüyor, gülleler Nevvab Vezir'in askerlerinin üzerine sonbahar yaprakları gibi yağıyordu. Askerler büyük gruplar hâlinde, kıvranarak ve kanlar içinde toz toprağın içine karışıyordu.[47]

Ama asıl kabak "önü-arkası çıplak" Naga saduların başına patladı. Yüzlerce sadu âdeta biçildi, fakat *bang*ın (haşhaş) etkisiyle tehlikeye aldırmadan, dalgalarda hâlinde İngiliz siperlerine saldırdılar. Bu arada Mir Kasım ve birlikleri arkadaki yerlerini korudular ve "Şüca birliklerinin oluşturduğu hattın gerisinde bekleyip çarpışmayı uzaktan izlediler."

> Nevvab Vezir, Mir Kasım'a bir mesaj göndererek şöyle dedi: "Ben ve meslektaşların savaşın tam ortasındayız - hizmetkârlarım mum alevine üşüşen pervane böcekleri gibi bir bir düşüyor, sen ise uzakta durmuş, hiçbir şey yapmadan öylece bakıyorsun! Gel ve İngilizlere karşı savaşa katıl; yok, bunu yapamıyorsan, en azından Sumru'yla onun modern topçusunu gönder!" Fakat Bengalli Efendi yerine çakılmış gibiydi ne kendisi gitti ne de Sumru'yu müttefikine yardıma gönderdi.
>
> Gün batarken Gossainlerle Nagalar saldırılarını sürdürüyordu. Sonra sıra Nevvab Vezir'in komutasında yardımlarına koşan Rohillalara geldi. Çarpışma şid-

[46] Fakir Kahirüddin İllahabadi, *Ibrat Nama*, BL Or. 1932. 42v.
a.g.e., 43v.

detliydi, gözleri kör eden İngiliz topçu ateşi dehşet saçıyordu. Kafalar patlıyor, boyunlar kırılıyor, savaş alanında yer yer yabani menekşeleri ve laleleri andıran kan gölleri oluşuyordu. Her tarafta kulakları sağır eden topçu ateşi ve havada parıldayan kılıçların şakırtıları vardı. Kaderin eli, zamanın suratına tokat atar gibiydi. Fakat Binbaşı Carnac soğukkanlılığını yitirmedi ve cehennemin laneti gibi taş kalpli birliklerin üzerine atılarak ya yerlerde kıvrandırdı ya da Yokluk Vadisi'ne gönderdi.

Nevvab Vezir çarpışma sırasında iki kez yara aldı ama yaralarına aldırmadı bile. Çarpışmanın heyecanı içinde yeni bir mesaj göndererek Yüce Bengal Efendisi'ne hakaret etti. O da şöyle cevap verdi: "Gün bitti, çadırlarımıza dönüyoruz! Nasıl olsa yarın devam ederiz!"

Bu cevaptan daha da garip olanı rüzgârdı: Bütün gün batıdan, yani Şüca birliklerinin arkasından eserek İngilizlerin gözünü toz ve zamanla dolduran rüzgâr, ansızın ters dönüp doğudan eserek Nevvab Vezir'in askerlerini diken, toz toprak, duman ve barutla körleştirmişti. Sonunda davulları çalan ve bir daha dövüşmemek üzere geri çekilip yaralarını sarmaya giden taraf Şüca oldu.[48]

Patna kuşatması şiddetli mayıs sıcağında üç hafta daha devam etti. Dökülen kanın büyüklüğünden ve tanık oldukları çarpışmanın vahşetinden şaşkına dönen taraflar ilk başta mevzilerinde direndi. Çarpışmalar sonuçsuz kaldığı gibi, kuşatma da sonuçsuzdu.

Şüca buna rağmen Şirket sepoylarına baskı yapmaya ve kendisini sürekli riske atmaya devam etti. Bir defasında bir ileri gözetleme noktasında bekleyen iki muhafız kendisini tanıdı. Şüca peşine düşen Şirket devriyelerinin elinden son anda kurtuldu: "Nevvab Vezirin düşman pençesine düşmesine ramak kalmıştı. Fakat Şüca soğukkanlılığını korumayı bildi ve atının dizgilerine asılarak yavaşladıktan sonra başını ters yöne çevirerek bu ölüm tuzağından kurtulmayı başardı".[49] Fakat Şüca'nın gösterdiği bütün bu kahramanlık karşısında Carnac'ın adamları da boş durmamış ve "ateş ve alev kusan bir duvara benzeyen" ayrıntılı ve çok iyi tahkim edilmiş bir savunma hattı oluşturmuşlardı.[50] Şüca zorlandıkça daha da öfkeleniyor, müttefiklerinin ve özellikle de Mir Kasım'ın kılını kıpırdatmaması karşısında duyduğu tiksinti

[48] a.g.e., 43v-44r.
a.g.e., 44r.
a.g.e.

daha da artıyordu. Ama misafirine karşı harekete geçmenin zamanı olmadığını da biliyordu. Fakat eline geçen ilk fırsatta gerekeni yapmayı da kafasına koymuştu.

Şüca'nın müttefikleri arasında bir tek Fransız tüccar Rene Madec gerçekten bir çaba gösteriyordu: "Bir anda kendimi İngilizlerle savaşırken buldum," diye yazmıştı Breton'a, "onlardan bana ve halkıma yaptıklarının intikamını alacaktım."

> Ummadıkları bir şiddetle siperlerine atıldık, fakat mevzileri o kadar iyi tahkim edilmişti ki yirmi gün boyunca hiçbir sonuç alamadık. Nevvab sık sık beni uyarıyor ve kendimi bu kadar riske atmamamı söylüyordu, fakat ben halkıma zarar veren bu milleti ortadan kaldırılmak için elimden geleni ardıma koymamaya kararlıydım. Onları yok etmek için her yönteme başvurdum, ama ötekilerden destek alamadım. Yani işler planladığım gibi gitmiyordu. Nihayet yaklaşan yağmurlar bizi harekâtı bir sonraki sezona ertelemeye ve kış mevsimini beklemeye zorladı.[51]

Ancak Şüca'nın Babürlülerinin bilmediği bir şey vardı. İyice bitkin düşen ve direncini yitirmeyen başlayan Carnac üç haftalık direnişten sonra şehrin erzakının bitmek olduğunu görünce 14 Haziran 1764'ten itibaren teslim olmayı düşünmeye başlamıştı. İşte artık takati kalmayan Şüca da tam o sırada pes etti ve geri çekilme emri verdi. Birliklerini toparlayıp ilk muson yağmurlarının arasında batıya yöneldi ve Ganj'ın kıyısındaki Buksar Kalesi'nde yani Avadh sınırına yakın bir noktada kamp kurdu. Sonbaharda yani Dusshera Bayramı'ndan sonra başlayacak olan yeni sefer sezonunda Bengal harekâtına devam etmek üzere siperler kazdırıp barakalar inşa ettirdi. Felaketin eşiğinden döndüklerinin farkında olan ve açlıktan teslim olmanın eşiğine gelen Şirket'in savunmacıları Şüca kuvvetlerinin peşine düşmekten vazgeçti.

Fakat Şüca askerine eğitim yaptırıp bir sonraki sefere aktif olarak hazırlamak, "toplarını yenileyip yeni top ve [top] güllesi ikmali yapmak ve eksiklerini giderip kurmaylarıyla yeni planlar yapmak yerine, kendini eğlenceye, zevk ve sefahat âlemlerine verdi. Hatta eksiklerin giderilmesi için kendisinden sürekli talepte bulunan topçu subaylarına bile kulak asmadı. Bu konularda son derece savruk ve gevşek davrandı, zamanını zar oynayarak, uçan güvercinleri seyrederek ve sefahat âlemleri düzenleyerek harcadı."[52]

---

[51] René-Marie Madec, *Mémoire*, ed. Jean Deloche, Pondicherry 1983, s. 71. Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 565.

Sadece bir konuda adım attı, orada da hedefi Şirket değil, Patna seferinin başarısızlığından sorumlu tuttuğu müttefiki Mir Kasım'dı. Mir Kasım'ın komutanı Sumru'yu yanına çağırıp servet ve mülk vaadiyle bu Alman katili yanına çekti. Sonra da Mir Kasım'ın mallarına el koymasını istedi: "Sumru ve birlikleri Yüce Efendi'nin çadırı kuşatıp hazine sandıklarına zorla el koydu. Sonra da Nevvab Vezir'in birliklerinin yanına giderek orada kamp kurdular."

> Mir Kasım bu olaylar üzerine Nevvab Vezir hakkında uluorta konuşmaya başladı ve bu sözler casuslar tarafından Şüca'ya iletildi. Nevvab Vezir derhâl birliklerine Yüce Efendileri'ni kampında tutuklayıp silahlı askerler refakatinde huzuruna getirmelerini istedi.
>
> Nevvab Vezir'in ordusu sabah saatlerinde yola çıkıp Bengal'in Yüce Efendisi'nin çadırını sararak, harem ve erzak bölümlerinde ne buldularsa yüklendiler. Köşeye sıkışan ve bir anda fakirleşen Mir Kasım çareyi delirmiş numarası yapmakta buldu. Üzerine parlak kırmızı bir gömlek giyip başlığını taktıktan sonra tahtından indi ve bir şiltenin üzerine çıkarak çömeldi. Etrafındaki bazı dostları da onunla birlikte akıllarını yitirdi ve onlar da derviş kıyafetini benzeyen parlak deli kostümleri giydi. Askerler onlara bakıp alay etti. Derken bir subay Mir Kasım'ı kendisi için getirilen bir file bindirip kendisi de mahfenin arka tarafına oturdu. Mir Kasım kendisine bakıp kahkahalar atan kalabalık eşliğinde Nevvab Vezir'in kampına götürüldü ve orada kendisi için yapılan zindana atıldı.[53]

Mir Kasım, Hindistan'ın en güçlü ve en zengin hükümdarıyken, birkaç ayda beş parasız ve zincire vurulmuş bir mahpusa dönüştü.

Beş ay sonra yani 22 Ekim günü Şirket'e bağlı kırmızı ceketli ilk sepoy taburlarının davullar eşliğinde Ganj kıyısı boyunca, mango ormanlarının içinden ilerleyerek Buksar'a yaklaştığı görüldü. Kalküta'dan yeni sepoy takviye birlikleriyle bir Kraliyet alayı gelmişti. Kraliyet alayının başında Hindistan'daki en yetenekli İngiliz subaylarından biri olup gözüpekliğiyle, soğukkanlılığıyla ve atılganlığıyla tanınan 38 yaşındaki İskoç Highlanderlı Binbaşı Hector Munro vardı.

Şüca'nın piyade birliklerinin başına getirilen Jean-Baptiste Gentil dosdoğru Nevvaba giderek derhâl harekete geçmeyi talep etti: "İngilizleri ve

---

[53] Fakir Kahirüddin İllahabadi, *Ibrat Nama*, BL Or. 1932, 44r.

savaş yöntemlerini iyi tanırım." dedi. "Onları hafife almamak gerekir. Derhâl kendimize gelmeli, uyuşturucu zevklerden vazgeçmeli ve birlikleri hazırlamalıyız!"

> Hazır İngilizler henüz savaş düzeni almamışken, barçalar henüz nehir kıyısı boyunca dizilip silah ve askerî teçhizatlarını boşaltmamışken, hâlâ çadırlarını toplamakla meşgulken - işte, tam saldırı zamanıdır! Her şeye kadir olan Tanrı onları bozguna uğratıp darmadağın etmemizi kısmet etsin. Hazırlık yapmalarına fırsat verirsek eğer, üstünlük sağlamamız zorlaşır!" Fakat Nevvab Vezir sadece güldü ve "Sen taktik ve strateji işini bana bırak, o kararı ben veririm!" dedi.[54]

Şüca, o gece eşlerini ve hazinesini koruma altındaki başkenti Feyzabad'a gönderdi ve askerler de her an beklenen bir gece taarruzuna karşı alarma geçirildi. Fakat herhangi bir hareket olmadı. Şüca'nın niyeti, tıpkı Şirket'in Patna'da yaptığı gibi tahkimatların ardında bir savunma savaşına girmekti. Fakat o sabah Şirket birlikleri karşısında sayıca üstün olduğunu fark edince fikrini değiştirdi ve saldırı savaşına karar verdi. "Munro şafakta birliklerini savaş düzenine geçirmişti," diye yazıyordu Ensari, "ve topçu ateşi başlatarak düşmana epey zarar vermeye başlamıştı. Nevvab Vezir bunun üzerine savaş planını değiştirdi ve toprak siperlerin arkasından çıkarak süvarileriyle birlikte açıkta dövüşmeye karar verdi."[55]

Şüca, askere güçlü tahkimatlardan çıkarak ilerleme emri verdi. Habercilerinden gelen bu istihbarat Munro'yu şaşırttı, hatta ilk başta inanmak istemedi: Şüca'nın böyle büyük bir savunma avantajından niçin vazgeçtiğini bir türlü anlayamıyordu. Kısa bir süre sonra Madec'in ağır topçusu ateşe başladı. Ateşe Şirket'in seyyar ve seri hafif toplarıyla karşılık verildi: "İngilizlerle Fransızlar kaplanlar veya leoparlar gibi birbirine girdi," diyordu Ensari, "kılıçlar parıldıyor, tüfekler kıvılcımlar saçıyordu."[56]

İki ordu saat dokuza doğru karşı karşıya geldi, aralarında bir bataklık vardı. Ganj'ın geniş ve düz uzantısı Babürlülerin sol kanadında kalıyordu. Savaş Babürlü hattının sağına mevzilendirilen Şüca birliklerinin harekete geçmesiyle başladı. Şüca'nın Naga ve Afgan süvarileri bataklığın etrafından dönüp Munro'nun arkasına sarktı ve Grenadiye muhafızlarının bulunduğu noktadan Şirket mevzilerine karşı saldırıya geçti.

---

[54] a.g.e., 45v.

a.g.e.

[56] a.g.e., 45r.

Şirket'in sol kanadı kısa zamanda çöktü ve Şüca'nın süvarileri Grenadiyelarla ihtiyat birliklerinin arasında dalarak sağlı sollu kırıp geçirmeye başladı: Sonradan Üsteğmen Gabriel Harper'ın yazdığı üzere: "Bin-iki bin kadar düşman süvarisiyle Grenadiye muhafızlarının üzerine saldıran kuvvetleri görünce savaşı kaybettiğimizi düşündüm ... Durum kötüydü, sepoylarımızın top ateşine bir beş dakika daha dayanamayacağını düşünüyordum."[57] Şirket birliklerini yarıp geçen Babürlü süvarisi kampa doğru ilerleyerek erzak ve malzemeyle hazine ve cephane sandıklarını bekleyen düzensiz süvariyi geri püskürttü. Sonra atlarından inip yağmaya giriştiler. Şüca bundan sonra asker üzerindeki kontrolünü kaybetti ve savaş dışı kaldı.

Sonuçta savaşı her zamanki gibi daha disiplinli olan Şirket birlikleri kazandı. Munro, askerlerine "bu ülkedeki Avrupalıların tek üstünlük kaynağının katı disiplin ve mutlak itaat olduğunu" hatırlatmayı severdi. Nitekim yaşananlar da onu haklı çıkarmıştı.[58] Munro'nun sepoyları malzeme ve mühimmatlarını kaybettikleri, hatta Madec ve Sumru'nun ağır topları karşısında büyük kayıplar verdikleri hâlde yerlerini terk etmediler.

Elleri kolları bağlı hâlde karşısına getirilen ilk İngilizlerden sonra savaşı artık kazandığını düşünen Şüca zafer borularının çalınmasını emretti ve bazı komutanlar mevzilerini bırakıp hükümdarı tebrik etmeye gitti. Gidişatı fark eden tek kişi Şüca'nın yanı başında endişeli gözlerle olan bitenleri izleyen Gentil idi: "İngilizler tamamen yenilmiş gibi görünüyordu," diye yazmıştı. "Mühimmat ve erzaklarını, teçhizat ve askerî harcamalar için kullanılan hazine sandıklarını kaybetmişlerdi."

> Savaşı kaybetmek üzere olduğunu ve İngilizlerin nehir kıyısına çekilmekten başka seçeneğinin kalmadığını gören Munro adamlar gönderip ikmal barçalarının savaş alanına elden geldiğince hızlı bir şekilde yaklaşmasını istedi. Fakat emirlerin yerine getirilmesi gecikiyordu. Bu arada Babürlü süvarisi de düşmanın peşine düşüp İngilizlere nefes aldırmamak yerine İngiliz kampını yağmalamakla meşguldü. Bunu gören ve kaybedecek bir şeyi olmadığına karar veren Munro son bir umutla sol kanattaki düşman birliklerinin üzerine atıldı.[59]

Beklediği anın geldiğini gören Munro kendisine nişan alan Babürlü toplarına rağmen hat boyunca atını dörtnala koşturup şapkasını sallayarak

---

[57] Ashirbadi Lal Srivastava, *Shuja ud-Daula*, cilt 1, s. 232.

[58] Sir Penderel Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, Londra, 1989, s. 111. Gentil, *Mémoires sur l'Indoustan*, s. 258–9.

genel ilerleme emri verdi. Gentil, "Son bir umutla yapılan bu hamleyle," diye yazıyordu, "Munro daha birkaç dakika önce çekilmeyi düşündüğü aynı muharebe alanının kontrolünü ele geçirdi."[60] Şirket sepoyları "çoktan çekilmeye başlamıştı," diye yazmıştı Madec, "artık kaybettiklerini düşünüyorlardı. Fırsatını bulsalardı hepsi de kaçacaktı. Fakat kaçma fırsatı bulamayınca ve Ganj tarafında kalan sol kanadımızın zayıflayarak desteksiz kaldığını görünce cesaretlerini topladılar ve daha önce görülmemiş bir yüreklilikle ileri atıldılar."[61]

Şansının bir anda tersine döndüğüne inanamayan Şüca yerinden kımıldamayarak askerini gayrete getirmeye çalıştı. "Güzel Zafer tacının kendi ellerinde olduğunu düşünen Şüca bir anda kendisini o karabasanın yani yenilginin pençesinde boğuşurken buldu. Bulunduğu yere âdeta çakılıp kalmış, inanmayan gözlerle bu korkunç ve ani dönüşümü izliyordu." Şüca'nın etrafındaki Babürlü hatları bir bir çözülürken, bacağından ciddi bir yara alan Naga şefi Anupgiri, Şücaüddevle'yi kaçmaya ikna etti: "Boşu boşuna ölmenin zamanı değil!" dedi. "Başka bir gün rahatça kazanır ve intikamımızı alırız."[62] Hayatta kalmaya çalışan Şüca atını hızla nehir üzerine kurdurduğu tekne köprüye doğru sürerken, kendisini korumaya çalışan çıplak Nagalar da geride ölüm kalım mücadelesi veriyordu. Naga şefi Şüca ve Sumru'yla beraber karşıya geçer geçmez köprünün imha edilmesi emri verdi.

Köprünün imha edilmesiyle Şirket'in ilerlemesi durdu, ama karşıya geçemeyen birlikler ve özellikle de Naga artçıları kaderlerine terk edilmişti. Artçılar çamurların içinden uzaklaşmaya çalıştılar ama kıyıya dizilmiş Şirket sepoyları tarafından bir bir avlandılar. Gulam Hüseyin Han, "Birçok asker kampın arkasından geçen derin ve çamurlu ırmağa daldı," diye yazıyordu, "fakat batağa saplandılar ve Telingaların [sepoylar] aralıksız topçu salvoları arasında hayatlarını kaybettiler ..."[63]

Şimdi zenginleşme sırası Şirket askerlerine gelmişti: "Vezir ve subaylarına ait olan çadır, mobilya gibi eşyalar galiplerin eline geçti." diye yazıyordu Gulam Hüseyin Han. "Altın ve gümüşle ve değerli malzemeyle dolu sayısız sandık göz açıp kapayıncaya kadar yağmalandı. İki yüz parça topa el kondu. İngilizler hatırı sayılır bir ganimet ele geçirdi ... Bu ordunun elinde nasıl bir

---

60 a.g.e.

61 Madec, *Mémoire*, s. 74.

62 Fakir Kahirüddin İllahabadi, *Ibrat Nama*, BL Or. 1932, 45v.
Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 530.

servet olduğunu sadece Allah bilir! O kampta öyle bir servet vardı ki, bir benzerini herhâlde ancak Hindistan'ın başkentinde bulmak mümkündü."[64]

Buksar kısa ve karmaşık ama kanlı bir savaş oldu: Şirket savaş alanına sürdüğü 7.000 askerden 850'sini yani sekizde birinden fazlasını kaybetti. Bunlar ya öldürüldü ya yaralandı ya da kayboldu. Babürlülerin kayıpları çok daha yüksekti, muhtemelen sadece ölü sayısı 5.000'i buluyordu. Savaşın sonucu uzun zaman muğlakta kaldı. Ama buna rağmen Hindistan tarihindeki en belirleyici savaşlardan biri olmuştu. Öyle ki yedi yıl önceki ünlü Plassey Savaşı'ndan bile daha önemliydi.

Babürlü dünyasının üç büyük ordusu Şirket'i yenip Hindistan'dan atmak için bir araya gelmişti. Ama yenilen Babürlüler olmuş ve kuzeybatı Hindistan'da hâkim askerî güç olarak geriye bir tek Şirket kalmıştı. Buksar'la birlikte Bengal'in kontrolü kesin olarak Şirket'in ellerine geçmiş ve İngilizlerin nüfuzlarını batıya doğru yayma sürecinin önü açılmıştı. Hükûmet adına faaliyet gösteren üç beş eski Karayip korsanının girişimiyle işe başlayan Şirket şimdiden nispeten itibarlı bir uluslararası ticaret şirketine dönüşmüş ve hisseleri uluslararası para işlevi görecek kadar güvenilir bir değişim aracı olmuştu. Şirket şimdi bir kez daha dönüşmüş ve Hindistan sahillerindeki dağınık merkezlerden ticaret yapan bir girişim olmaktan çıkarak bütün Güney Asya'ya uzanan zengin ve geniş bir imparatorluğun hükümdarı hâline gelmişti.

Bu savaşla birlikte Şirket'in Hindistan fethinin önü açılmıştı. Bir ticari girişim artık kozasından çıkarak, Britanya Krallığı'nın ordusundan bile daha büyük bir ordunun desteklediği bağımsız bir imparatorluğa dönüşmüş, 20 milyon Hintlinin üzerinde hâkimiyet kurma iddiasına soyunmuştu. Bir grup tüccar kuzey Hindistan'ın büyük bir bölümünün fiilî hükümdarları hâline gelmişti. O dönemde yaşayan bir gözlemcinin deyişiyle: "Bir grup tüccarın bir araya geldiği bir şirket birçok beklenmedik olay sonucunda bir Asya hükümdarları kabinesi [oluverdi]."[65] Sonuçta ortaya Adam Smith'in "tuhaf bir saçmalık" olarak nitelendirdiği bir Şirket Devlet çıktı.[66]

---

[64] a.g.e.
Rahip John Entick vd., *The Present State of the British Empire*, 4 cilt, Londra, 1774, cilt IV, s. 533.

[66] Philip J. Stern, *The Company State: Corporate Sovereignty & the Early Modern Foundations of the British Empire in India*, Cambridge, 2011, s. 3.

Bundan yirmi yıl sonra çay tüccarı ve seyyah Thomas Twining artık terk edilmiş olan Buksar Muhabere alanını dolaşmak için tekneyle Ganj'dan yukarı gittiğinde, günlüğüne "Asya'nın en bereketli topraklarını Hindistan kıyılarına yoksul maceracılar kisvesiyle ayak basan İngiliz tüccarların sömürgesi yapan bir dizi sıra dışı askerî başarının sonuncusunun burada yaşandığı söylenebilir. Tarihte bu kadar önemli çok az olay yaşanmıştır. Sonuçların onlara yol açan nedenlere göre bu kadar orantısız oluşunu kolayca açıklamak mümkün değildir."[67]

Twining haklıydı. Şirket varını yoğunu ortaya koyup bir kumar oynamış - ve kazanmıştı. Babürlü İmparatorluğu büyük bir yenilgiye uğramış hâlde ayaklarının ucunda yatıyordu ve sahne tarihteki en sıra dışı şirket hâkimiyeti için artık hazırdı.[68]

Şirket'e karşı bir araya gelerek güçlerini birleştiren üç Babürlü konfederasyonu Buksar bozgununu izleyen günlerde birbirinden çok farklı yazgılarla karşılaştı.

Şüca, Buksar'dan kaçarken Mir Kasım'ı serbest bıraktı. Fakat hem gücünü hem servetini kaybeden ve Patna Katliamı'ndaki rolünden dolayı Şirket tarafından her yerde aranan bu bir zamanların en muktedir hükümdarı bir daha asla on sekizinci yüzyılın Babürlü siyasal yelpazesinde kendine bir yer bulamadı. Hindistan'da oradan oraya savruldu ve sonunda Agra yakınlarında küçük bir çiftlikte yoksulluk içinde öldü. Cenazede çocuklarının babalarının üstüne örtecek bir kefen bile bulamadığı söyleniyordu.[69]

Şücaüddevle karakteri gereği askerî direniş yolunu seçti. Peşine düşerek Avadh'ın derinliklerine doğru ilerleyen Munro'nun şirket taburlarına karşı gerilla saldırıları düzenledi, fakat giderek gücünü yitirdi. Bu arada eski Binbaşı, yani General Carnac da Şüca'nın Feyzabad'daki malikânesine el koyarak kendi malikânesi yaptı. Sonunda Şirket, Şüca'yı büyük Chunar Kalesi'nde sıkıştırdı. Şüca sıkıştığı yerden kaçarak savaşmayı tercih etti ama 3 Mayıs

---

[67] Thomas Twining, *Travels in India One Hundred Years Ago*, Londra, 1983, s. 144–5.

[68] Bu dönemdeki siyasi ortam için bkz. James Vaughn, *The Politics of Empire at the Accession of George* III, Princeton, 2009.
Keay, *Farzana*, s. 53, 89.

1765'te girdiği bu son savaşta da yenildi. Sonraki birkaç ayı eski topraklarında oradan oraya kaçarak geçirdi ve nihayet Doab'daki Rohilla Afganlarına sığındı.

Sonunda devreye kibar Fransız paralı askeri Jean-Baptiste Gentil girdi ve temmuz ayında teslim olmasına aracılık etti. Gentil Şirket'e yenik bir Şüca'nın İngiliz koruması altında Bengal'in zengin topraklarıyla Delhi çevresindeki rakip Afgan ve Maratha orduları arasında kanlı çekişmelere sahne olan, anarşinin hüküm sürdüğü kanunsuz topraklar arasında bir tampon devlet kurmasının her iki tarafın da yararına olacağını anlattı.

Hayatı ve özgürlüğü bağışlanan Şüca sonunda teslim oldu. Yanında sadece 200 kadar süvarisi olduğu hâlde Munro'nun kampında ortaya çıkıverdi.[70] "Öğleden sonra dört sularıydı," diye yazmıştı Gentil, "general yemek yiyordu; İngilizlerde âdet olduğu üzere tatlının ardından şarap içiyordu. Nevvab Vezir'in yanındaki süvarilerin ansızın kaldırdığı toz bulutu kampta paniğe yol açtı, savaş davulları çalındı ve herkes savaş yerlerine koştu. Derken iki haberci geldi ve Nevvab Vezir'in geldiğini bildirdi."[71]

Şüca beklediğinden farklı bir şekilde "İngilizlerin kendisini şapkalarını çıkararak karşıladığını ve kendi ülkelerinin gelenekleri çerçevesinde her türlü saygıyı gösterip büyük bir nezaketle davrandığını gördü. İngilizler önünde durdu ve hep birlikte ellerini kapattı [yani alkışladı]."[72] İngilizlerin dikkatli gözleri ve bir alay Şirket sepoyunun refakatinde eski hükümdarlığının küçültülmüş bir versiyonunun başına getirildi. Kendisi de bunun karşılığında 5 milyon rupilik* büyük bir savaş tazminatının yanında sepoylara devasa bir bağış yaptı.[73]

Bu arada İmparator Şah Alem de Şirket'le ilişkilerini düzeltebilmek için elinden geleni yaptı. Zaten bütün bir Buksar seferi boyunca Şirket'le gizli gizli irtibat hâlindeydi. Ona göre Buksar, her üçü de Babürlü tahtına bağlı-

---

70 Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 583–4.
Gentil, *Mémoires sur l'Indoustan*, s. 259.
Sadasukh Dihlavi, *Munkatab ut-Tawarikh*, çev. Sir H. M. Elliot ve John Dowson, *The History of India Told By Its Own Historians*, Londra, 1867, cilt VIII, s. 408.

* Bugünkü değeri 65 milyon sterlin.
Richard B. Barnett, *North India Between Empires: Awadh, the Mughals, and the British 1720–1801*, Berkeley, 1980, s. 73.

lık yemini etmiş üç hizmetkârı arasında yaşanan ve dolayısıyla kendisinin tarafsız kalması gereken bir savaştı. Şüca'nın bir aptallık olarak gördüğü çatışmacı stratejisini onaylamadığını göstermek için savaş boyunca çadırından çıkmadı.[74]

Buksar'dan kısa bir süre sonra Şüca ve ordusu savaşı sürdürmek üzere Avadh'a kaçarken, Şah Alem ve onun Babürlü muhafızları da muharebe alanının yakınlarında dolaşıp Munro'ya haberciler göndererek yerleşecek bir yer arıyordu. On sekiz ay önceki Helsa yenilgisinden sonra olduğu gibi şimdi de Şirket'i karşısına almak yerine ondan yararlanmanın daha iyi olacağını düşünüyordu.

Savaş bitip "Nevvab Vezir nehrin karşı tarafına kaçınca kendi başına kalan İmparator Munro'ya, Mir Cafer'e ve Vansittart'a hilatlar gönderip müzakere teklif etti. Zaten böyle bir fırsat kollayan taraflar bir dediğini iki etmediler ve birkaç saat içinde yanına geldiler."[75]

İmparator Şirket'in Şüca ile dost olmadığını bilmesini istiyordu, hatta vezirle İngilizlerin anlaşması hâlinde, "O zaman Delhi'ye giderim, zira beni bu şekilde kötüye kullanan bir adamın ellerine tekrar dönmem," diyerek tehdit ediyordu.[76] Bu arada Munro da kukla bir Şah Alem'in Şirket'in yayılmacı hedefleri açısından iyi bir Babürlü meşruiyet kaynağı olduğunun farkındaydı: "Hükümdarın veya imparatorluğun asilzadelerinin gücümüze karşı bir kıskançlık veya kuşku oluşmaması için," diye yazmıştı Kalküta'ya, "her şeyi hükümdarın onayıyla yapacağız, sanki onun lütfuyla faaliyet gösteriyormuş ve savaşta onun otoritesi altında hareket ediyormuş gibi davranacağız."[77]

Şah Alem, Şirket'in koruması ve eski düşmanı General Carnac'ın şahsi refakati altında önce Benares'e ve oradan Allahabad'a geçti. Şirket, kendisini burada atası Ekber'in Yamuna ile Ganj'ın birleştirdiği noktada inşa ettirdiği eski muhteşem Babürlü kalesine yerleştirdi. Hükümdar burada, en iyi avlak

---

[74] Amar Farooqui, *Zafar, and the Raj: Anglo-Mughal Delhi, c. 1800–1850*, Yeni Delhi, 2013, s. 8–9.
Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 2, s. 571.
Şah II. Alem'den Konsey'e mektup, Kalküta 6 Aralık 1764, NAI, Dışişleri Bakanlığı Gizli Yazışmalar, 1764, 2A, 738; *CPC* 1, lv, s. 353.

[77] K. K. Dutta, *Shah Alam II & The East India Company*, Kalküta, 1965, s. 28–9.

bekçisinin eski bir kaçak avcı olduğu ilkesinden hareketle, itaatsiz hizmetkârların yol açtığı pisliği temizlemek üzere direktörlerin Londra'dan Kalküta'ya gönderdiği adamı bekledi.

Bu kişi artık soylular arasına katılmış olan ve popülerliği her geçen gün biraz daha artan Robert Clive, yani namıdiğer Baron Plassey'di.

Mir Kasım'a karşı girişilen savaş ve Bengal'in bir kez daha "bir kan banyosuna ve kargaşaya sahne olduğu" haberleri 1764 Şubat'ında Şirket'in Leadenhall Sokağı'ndaki merkezine ulaşmıştı. Kısa bir süre sonra da Patna Katliamı'nın haberi gelmişti. Her yerde yenilgiden, artan askerî harcamalardan ve mali kaostan söz ediliyor, bu da yatırımcılar arasında paniğe ve borsada telaşa yol açıyordu. Şirket hisseleri hızla yüzde 14 değer kaybetmişti.[78] Bir hissedarlar toplantısında endişeli yatırımcılardan biri Clive'a Bengal'e dönerek hem valilik hem de başkomutanlık görevlerini üstlenmesini teklif etmişti.[79] Teklif oy birliğiyle kabul edilmişti.

Clive, İngiltere'ye döndükten sonra en büyük iki hedefine ulaşmıştı: Parlamento üyeliği ve Lordlar Kamarası'na girmeyi sağlayan İngiltere'ye göre çok düşük de olsa İrlanda'dan bir asalet unvanı. Topraklar satın almış, mülkler toplamış, Şirket yöneticileriyle ağız dalaşlarına girmiş ve kısa zamanda sıkılmaya başlamıştı: "Tahmin edebileceğin gibi İngiltere'de çok mutlu değiliz." diye yazmıştı 1762 Mayıs'ında Carnac'a. "Birçoğumuz sizin Hindistan'daki hayatınıza gıptayla bakıyoruz."[80] Dolayısıyla kendisine hayal bile edilemeyecek yetkililerle, yönetimde reforma gidip Şirket'in uçsuz bucaksız Asya toprakları üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırma görevi teklif edilince tereddüt bile etmedi. 4 Haziran 1764 günü gün batarken *Kent* adlı gemiyle Portsmouth limanından üçüncü kez Hindistan'a doğru yola çıktı. Eşini ve çocuklarını geride bıraktı, onların yerine yanına Fransız bir şef, dört müzisyenden oluşan bir orkestra ve yüz kırk dört sandık şampanya aldı.[81]

---

[78] Bengal Despatches, Şubat 1764, alıntı Mark Bence-Jones, *Clive of India*, Londra, 1974, s. 205.

Percival Spear, *Master of Bengal: Clive and his India*, Londra, 1975, s. 130–1.

Clive'dan Carnac'a, 7 Mayıs 1762, alıntı Bence-Jones, *Clive of India*, s. 208.

Bence-Jones, *Clive of India*, s. 208.

Clive'ın zamanlaması -ya da belki de şansı- her zamanki gibi mükemmeldi. *Kent*'in 1765 Nisan'ında Madras'a yanaşmasıyla birlikte Munro'nun Buksar zaferi, Avadh'ın işgali ve kısa bir süre önce tahta çıkarılan Mir Cafer'in ölüm haberi de gemiye ulaştı. Bu haberin Şirket hisseleri üzerinde yapacağı olumlu etkiyi bilen Clive'ın ilk işi Londra'daki temsilcisine şifreli bir mektup gönderip bütün mülkünü ipotek ederek alabildiği kadar Şirket hissesi alma talimatı vermek oldu.[82] Sonra da direktörlere yazdı. Gözüpek ve zeki biri olarak bu haberlerin bütün siyasal manzarayı değiştireceğini çok iyi biliyordu: "Nihayet uzun zamandır beklediğimiz kritik Konjonktüre ulaştık," diye yazmışın DHŞ Yönetim Kurulu Başkanına. "Bütününü [Babürlü İmparatorluğu'nu] kontrol altına alıp alamayacağımıza karar vermemiz gereken Konjonktürden söz ediyorum."

> Mir Cafer öldü, oğluysa henüz çok küçük. Şüca, topraklardan kovuldu. Buralar bizim elimizde. Dolayısıyla bütün İmparatorluğun elimizde olduğunu söylemek mübalağa olmayacaktır ... Avrupalılardan oluşan büyük bir orduyla bu hâkimiyetimizi rahatlıkla koruyabileceğimizden, yerel hükümdarların ihtiraslarını kolaylıkla bastırabileceğimizden ve ister Fransız olsun ister Hollandalı, bütün diğer düşmanlarımızı caydırabileceğimizden kuşku duyulabilir mi?
>
> İsmen değilse bile fiilen nevvablığı bizler üstlenmeliyiz, hatta bunu gizlemeye bile gerek duymayabiliriz ... Geriye dönüşü olmayan noktaya kadar gitmeliyiz ... Şirketin hedefi zenginlik ve istikrar ise o zaman bunu başarmanın yöntemi, hatta tek yöntemi de budur.[83]

Yeni vali yaklaşık bir yıl süren yorucu bir yolculuğun ardından, nihayet 3 Mayıs 1765 günü Kalküta'ya ulaştı. Fakat oturup biraz nefes almadan önce derhâl harekete geçip, Buksar'dan beri doldurulmayı bekleyen Hindistan'daki istikrarsız ve her an patlamaya hazır güç boşluğunu doldurması gerektiğini biliyordu. "Mümkünse kesin ve kalıcı bir barış ortamı oluşturulmalıdır," diye

---

[82] H. V. Bowen, "Lord Clive and speculation in East India Company stock, 1766", *Historical Journal*, 30 (1987), pp. 905–20. Clive'ın yaptığı spekülasyon ve yağmalarla ilgili diğer iki muhteşem makale için bkz.: Bruce Lenman ve Philip Lawson, "Robert Clive, the 'Black Jagir' and British Politics", *Historical Journal*, cilt 26, no. 4 (Aralık 1983), s. 801–29, ve C. H. Philips, "Clive in the English Political World, 1761–64", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of Londra, cilt 12, no. 3/44, *Oriental and African Studies Presented to Lionel David Barnett by His Colleagues, Past and Present* (1948), s. 695–702.
BL, OIOC, BL G37/4/1, f. 42; Barnett, *North India Between Empires*, s. 74.

yazmıştı Carnac'a. "Bu hedefe ulaşabilmek için de dosdoğru sizin kampınıza geleceğim ve orada fazla oyalanmadan Hükümdarla bir antlaşma yapacağım."[84] Sonra hemen toparlandı ve Allahabad'a gitmek üzere 25 Haziran'da Kalküta'dan ayrıldı.

İlk olarak Şücaüddevle ile buluştu. Gentil'in ilk çözümü, yani Avadh'ın tamamını doğrudan Şirket'in yönetimi altına almak yerine, kendilerine minnettar bir Şüca'yı korumaya alıp Şirket kuklası olarak başa getirme ve kaynakları onun üzerinden sağma önerisi Clive'e da sıcak gelmişti.

Clive yaptıklarından pişman olmuş Şücaüddevle ile 2 Ağustos'ta Benares'te buluştu ve kafasından geçenleri anlattı. Daha üç ay önce yok olmanın eşiğine gelen ve duydukları karşısında kulaklarına inanamayan Şücaüddevle, Clive'a olan minnettarlığını ve sadakatini bütün açıklığıyla dile getirdi. Keyfi yerine gelen Clive kısa bir süre sonra Konsey'e bir mektup yazarak, "Müslümanların güvenilirliğinden ve diğer değerli prensiplerinden bahsedeceksek eğer bunların hepsi Şücaüddevle'de fazlasıyla var, hem de ülkenin diğer bölgelerinde olduğundan çok daha fazlası."[85]

Clive sonra da bizzat kendi eliyle son bir siyasal katkıda bulundu. Şüca'nın Allahabad ve Kora civarındaki eski hükümranlık bölgelerinin küçük bir kısmını imparatorluk demesnesi olarak Şah Alem'e bırakmaya karar verdi. İmparatorun Delhi'ye geri dönme hayali konusunda muğlak vaatlerde bulunulacak, karşılığında doğudaki Bengal, Bihar ve Orissa gibi imparatorluk dominyonlarının mali yönetimi talep edilecekti. Babürlü hukuk dilinde Diwani olarak bilinen, Babürlü eyaletlerinin ekonomik yönetimini üstlenen daire karar verecekti buna.

Böylece hem Şirket'in işgal ettiği bölgeler üzerindeki meşruiyeti tanınmış olacak hem de bu bölgelerde yaşayan 20 milyon kişiden vergi alma imtiyazı DHŞ'ye geçecek ve böylece yıllık 2 milyon sterlinle 3 milyon sterlin arasında bir gelir elde edilecekti. On sekizinci yüzyıl standartlarına göre muazzam bir rakamdı bu. Bengal'in bereketli çeltik tarlalarına ve pirinç

---

[84] Dutta, *Shah Alam II & The East India Company*, s. 38.
Clive ve Carnac'tan Konsey'e, 14 Temmuz, alıntı Ashirbadi Lal Srivastava, *Shuja ud-Daula*, cilt. 2, *1765–1775*, Kalküta, 1939, s. 10; Barnett, *North India Between Empires*, s. 75.

[85] Bugünkü değeri 210 ile 315 milyon sterlin arası.

fazlasına, dokuma ürünlerine ve zengin mineral yataklarına el koyan Şirket'in önünde büyük fırsatlar açılıyor, Asya'daki en güçlü ordunun inşası için gereken finansmanın temelleri atılıyordu. Clive o güne kadar Babürlü hazinesini dolduran Bengal'in muazzam gelirlerinin artık Şirket'i de dokunulmaz yapacağını ve bir gün belki de ülkenin geri kalanının işgali için gerekecek finansmanı da sağlayacağını biliyordu.

Şah Alem'in danışmanlarıyla Clive'ın danışmanları arasındaki görüşmeler 1 Ağustos'ta başladı. Valinin resmî barçası 9 Ağustos'ta Clive'ın "sinek ve böceklerden geçilmediğini söylediği" Allahabad Kalesi'ne yanaştı. Burada "kederli denecek kadar ağır başlı biri olan" genç imparatorla ilk kez karşılaştı.[86]

Anlaşmanın ana hatları belli olmakla beraber pazarlıklar bir üç ay daha devam etti. Bu arada Şah Alem, Şirket'ten daha büyük bir ödenek istiyordu. Clive ilk ve son kez taviz verdi: "20'nin [lakh rupinin, bugünkü karşılığı 26 milyon sterlin] [bir İmparatorluk ödeneğinin] fazlasıyla yeterli olduğunu düşünüyorum." diye yazmıştı. "Ancak Majestelerinden ülkenin bütün gelirleri üzerine bir senet almak gibi sıra dışı bir beklentimiz olduğuna göre, hükümdardan altı lakh esirgemek nezaketsizlik olacaktır."[87] Anlaşmanın son satırları 11 Ağustos akşamı tamamlandı.

Ertesi sabah yani ayın 12'sinde imparator Clive'ın yemek masasındaki kollu sandalyelerinden birinden gelişigüzel yapılmış, ipek kumaş kaplı bir tahta oturtuldu. Clive'ın çadırında gerçekleştirilen tören kısa sürdü. Gulam Hüseyin'in deyişiyle: "Hiçbir hileye veya kaçamağa yer bırakmayan ve başka bir zaman olsa Şirket'in ve İngiltere Kralı'nın bilge elçileri ve yetenekli müzakerecileri tarafından inceden inceye ele alınıp üzerine konferanslar ve toplantılar düzenlenecek, bakanlıklar tarafından uzun uzadıya didiklenecek olan bu denli kapsamlı bir iş, sıradan bir eşeği veya yük hayvanını bile satmak için gereken süreden daha kısa bir zamanda tamamlanıverdi."[88]

---

[86] Alıntı Bence-Jones, *Clive of India*, s. 219.
Clive'dan Sykes'a, 3 Ağustos 1765, alıntı Barnett, *North India Between Empires*, s. 74. Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt. 3, s. 9–10.Allabahad Antlaşması'nın metnini diğer bir kâtiple birlikte kaleme alan Şeyh İtesamüddin'e göre, Şah Alem', Antlaşmayı imzaladıktan sonra yola çıkmaya hazırlanan Clive ile Carnac'a dönüp göz yaşları içinde, kendisini korumasız bir şekilde düşmanlarının ellerine bıraktıklarını söyledi (*Shigurf Namah* 1825:5). Bkz. Mirza Itesamuddin, *Shigurf Namah-i-Velaet*,

Son derece önemli bir andı: 2.6 milyon rupi* gibi nispeten küçük bir ödeme ile Clive'ın şirket adına verdiği "bu toprakları Muhammed'in kanunlarına ve imparatorluk yasalarına göre yöneteceği" vaadi karşılığında yapılan tek bir kalem hareketiyle, imparator işgal edilen toprakların Şirket'e ait olduğunu kabul etmiş ve bütün kuzeybatı Hindistan'ın mali denetimini onlara bırakmıştı. Hindistan'ın en zengin üç eyaletinin mali işleri bundan böyle 20.000 Hint sepoyundan oluşan bir askerî gücün desteğindeki 250 Doğu Hindistan Şirketi çalışanı tarafından yönetilecek, yani Bengal'deki 200 yıllık bağımsız yönetime fiilen son verilecekti. Varlık nedeni kâr elde etmek olan bir borsa şirketi için bu devrimsel denecek bir dönüm noktasıydı.

Şirket'in askerî gücü artık tamamen törensel bir varlık hâline gelen Babürlü çerçevesine oturtulmuş olsa da Allahabad Antlaşması olarak adlandırılan antlaşmayla gerçekleşen radikal değişim gayet açıktı. Kısa bir süre sonra *Riyazü's-salatin*'de belirtildiği gibi: "İngilizler artık üç *subah*ın [eyalet] yönetimini ele geçirdi ve kendi bölge yöneticilerini atadı, kendi gelir değerlendirme ve toplama yöntemlerini, kendi adaletlerini uygulamaya, kendi vergi memurlarını atamaya ve kendi yönetim ilkelerini uygulamaya başladılar. Artık Nevvabın topraklarında İngilizlerin otoritesi geçiyor ve güya onun hizmetkârı olan İngilizlerin askerleri devriye geziyor, her olayda onlar karar veriyor. Böyle giderse işlerin nereye varacağını Allah bilir."[89] Aslında işlerin nereye varacağı kısa zamanda belli oldu. Bengal artık her zamankinden daha amansızca ve daha insafsızca talan ediliyordu. Genç Bengal Nevvabı aciz ve törensel bir figür hâline gelmişti: Clive'ın deyişiyle, "Ona otoritenin adıyla gölgesinden başka bir şey kalmamıştı".[90] O ve torunları Mürşidabad'da nehir kıyısındaki büyük saraylarında sözde hükümdar olarak yaşamaya devam etseler de Bengal'in fiilî yönetici ve sömürücüleri Doğu Hindistan Şirketi'ydi. Clive Şirket'i günlük idari işlerden uzak

---

Farsçadan İngilizceye çeviren James Edward Alexander (Londra, 1827). İtesamüddin, Şah Alem'in talebini İngiltere Kralı III. George'a iletmek üzere 1767 yılında İngiltere'ye gitti. Alıntının yapıldığı yer, Jeena Sarah Jacob, "The travellers' tales: The travel writings of Itesamuddin and Abu Taleb Khan", William A. Pettigrew ve Mahesh Gopalan, *The East India Company, 1600–1857: Essays on Anglo-Indian Connection*, Londra ve New York, 2017, s. 141.

325.000 sterlin, bugünkü değeri 34 milyon sterlin.

Gulam Hüseyin Salim, *Riyazu-s-salatin*, s. 398, 413–14.

George Forrest, *The Life of Lord Clive*, Yeni Delhi, 1986, cilt 2, s. 335.

tutmaya özellikle dikkat ediyordu: Hatta mevcut gelir toplama yöntemleri bile aynen korunuyor ve günlük mali işler tamamen Babürlü memurları tarafından yürütülüyordu. İdari piramidin tepesindeyse redingotlu ve perukalı İngiliz memurlar vardı, kararları onlar alıyor ve gelir onların kasasına gidiyordu. Ticari bir şirket sadece hükûmetlere ait olan yetkileri kullanan, her türlü yasal sınırlamadan uzak bir sömürge sahibi ve şirket devlete dönüşmüştü: Yasaları o kontrol ediyor, adaleti o sağlıyor, vergileri o belirliyor, parayı o basıyor, korumayı o sağlıyor, cezalandırma yetkisini o kullanıyor, barışa ve savaşa o karar veriyordu.

Şirketin kontrolünde bulunan topraklardan elde edilen toprak gelirleri bundan sonra DHŞ'nin brüt kâr hanesine yazılacak, Clive'ın yazdığı gibi "yatırım harcamaları, Çin hazinesi için yapılan harcamalar [Çin'den çay almak için kullanılan para] ve Hindistan'daki diğer yerleşimlerin her türlü giderleri buradan karşılanacak ve buna rağmen kasada hâlâ fazla para olacaktı".

O güne kadar Bengal'e yapılan ithalatın yüzde 75'i altın külçe altından oluşmaktaydı. Nitekim "eyaletin eski zenginliğinin" başlıca kaynağı da buydu. Fakat Şirket'in artık satın alınan tekstil, baharat ve güherçilenin parasını ödemek için İngiltere'den bir şey getirtmesi gerekmiyordu: Bu tür giderler Hindistan'dan elde edilen vergi gelirleriyle finanse edilecekti. Hindistan'a artık sağılması ve sömürülmesi gereken büyük bir plantasyon olarak bakılacak, elde edilen bütün kâr Londra'ya aktarılacaktı.[91]

---

[91] Şirketin Bengal'e altın ithalatının bu eyaletin ekonomisindeki yeri konusu tartışmalıdır. Bkz. Rajat Datta, *Society, Economy and the Market: Commercialisation in Rural Bengal, yakl. 1760–1800*, Yeni Delhi, 2000. Aynı şekilde Şirket'in Bengal'deki varlık satışlarının boyutları da tartışmalıdır. Peter Marshall'ın bana gönderdiği bir mektupta dediği gibi, "'Hindistan'ın o günden sonra sağılıp sömürülmesi gereken dev bir plantasyon gibi görüldüğü' pekâlâ söylenebilir. Fakat ben, DHŞ'de on yedinci yüzyıla kadar giden bir adil yönetim söylemi olduğu ve direktörlerin 1757'den sonra da iyi kötü bunu uygulamaya çalıştığı gerçeğinin görmezden gelinmemesi gerektiğini düşünüyorum. Devlet müdahalesinin giderek artmasının ardındaki neden bu konuda başarısız olmalarıydı. İnsafsızca talan Bengal'i mahvedecek, özdeyişte sözlendiği gibi altın yumurtlayan kaz kesilecekti. Başta Hastings olmak üzere Hindistan'daki birçok memur da kesinlikle aynı söylemi paylaşmaktaydı. Bu tür iyi yönetim söylemlerinin özellikle olağanüstü durumlarda kârları maksimize etme dürtüsünü teşvik ettiği de söylenebilir, ama bu dürtünün zaten hiç eksik olmadığını da kabul etmek gerekir." Taslağı inceleme nezaketini gösterip yıllar içinde beni sürekli destekleyerek teşvik eden PJM'ye kucak dolusu teşekkürler.

Sonuç olarak, Şirket'in Mürşidabad'daki yeni temsilcisi Richard Becher'in deyişiyle, "ilk İş, Ülkeden elde edilebilecek en yüksek geliri toplamaktı - diğer bir ifadeyle, toprak vergileri üzerinden elde edilebilecek en yüksek geliri elde edip fazlasını Londra'daki banka hesaplarına aktarmaktı.[92]

Clive ve hissedarlar için başka bir zaferdi bu: "Görünüşe göre talih beni bırakmamaya kararlı." diye yazmıştı dostu ve biyografi yazarı Robert Orme'ye. "Koyduğum her hedefe ulaşıyorum, her istediğim oluyor. Bütün o kıskançlıklara, kötülüklere, hiziplere ve şikâyetlere rağmen şirketi dünyanın en zengin şirketi hâle getirerek istediğim her şeyi elde ettim."[93] Clive kişisel servetini büyütürken DHŞ'nin değeri de inanılmaz boyutlara ulaştı ve sekiz ay gibi bir zamanda yaklaşık ikiye katlandı.

Fakat Diwani'nin Şirket'e bırakılması Bengal halkı açısından tam bir felaket oldu. Nevvab halkına en ufak bir şekilde sahip çıkamıyordu: Gelir idaresi memurlarıyla vergi memurları topraktan gelir elde etmek için köylüyü âdeta yağmalıyor, hiç kimse çiftçiye sahip çıkmıyordu. Tüccar ve dokumacılar Şirket'e piyasa fiyatlarının çok altında çalışmaya zorlanıyordu. Fransız ve Hollandalı rakipler için üretilen tekstil ürünlerine el konuyordu. Şirket'in kötü şartlarını kabul etmeye yanaşmayan tüccarlar ya kırbaçlanıyor ya hapse atılıyor ya da herkesin önünde burunları toprağa sürtülerek aşağılanıyordu.[94] Becher birkaç yıl sonra yani 1769'de şöyle yazacaktı: "Diwani'nin Şirket'in eline geçmesinden beri halkın durumunun eskisinden de kötüleştiğini düşünmek İngilizleri üzüyor olmalı; ama korkarım, durum bunun tam tersi. En zorba ve keyfî yönetim altında bile gelişen bu güzel ülke artık yıkımın eşiğinde."[95] Ekonomik göstergeler berbat, diye yazıyordu, üstelik gün geçtikçe de daha kötüye gidiyor: Diwani'nin devredilmesinden beri toprak gelirleri azalıyor, nakit para sıkıntısı artıyor ve Bengal'in iç ticareti çöküyor.[96]

---

[92] Bowen, *Revenue and Reform*, s. 111–12; Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 125.
Bence-Jones, *Clive of India*, s. 221.
Om Prakash, "From Market-Determined to Coercion-based: Textile Manufacturing in Eighteenth-Century Bengal", Giorgio Riello ve Tirthankar Roy (ed.), *How India Clothed the World: The World of South Asian Textiles, 1500–1800*, Leiden, 2013, s. 224–41.
Dutta, *Shah Alam II & The East India Company*, s. 45; Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 125; Jon Wilson, *India Conquered: Britain's Raj and the Chaos of Empire*, Londra, 2016, s. 115.
Alıntı John R. McLane, *Land and Local Kingship in Eighteenth-Century Bengal*, Cambridge, 1993, s. 195.

Dönemin en iyi gözlemcilerinden biri olan Gulam Hüseyin Han bunun ne anlama geldiğini kısa zamanda anladı. İlk olarak kendisinin de ait olduğu toplumsal sınıfın fiilen ortadan kalkması anlamına geliyordu. Şirket'in süvarinin yerini büyük ölçüde kırsal kesimdeki Hindu Rajputlarla Brahmanlerden gelen piyadeyle doldurması nedeniyle, güçlerini esas olarak süvarilikteki uzmanlıklarından alan Babürlü soyluları fiilen işsiz kalmıştı. Gulam Hüseyin Han bu yeni şirket sömürgeciliğiyle onun piyade savaşının sonuçlarını herkesten çok önce görmüştü: "Bu zor zamanlarda ... geride kalan soyluların Hindistan göğü altında hiçbir kaynağı kalmadı ... Çoğu evlerini ve memleketlerini terk etti, evlerini terk etmek istemeyenler de açlık ve sefaletle karşı karşıya kaldı ve kulübelerinin bir köşesinde hayatlarına yoksulluk içinde son verdi."

Gulam Hüseyin Han'ın tahminlerine göre bu değişim Bengal ve Bihar'da 40.000 ila 50.000 askeri işsiz bırakacak, ayrıca varlığını "süvari"ye borçlu olan "binlerce tüccar" ortada kalacaktı. Bunun da ekonomik ve sivil yaşam üzerinde ciddi sonuçları olacaktı: "Hayatlarını soylular sayesinde kazanan ve kimi kendi evinden çalışan birçok zanaatçı" *kârhane*lerini ayakta tutamayacak ve kapatmak zorunda kalacaktı. Başka bir iş bulmak kolay değildi çünkü "artık ülkenin yöneticileri ve efendileri İngilizlerdi" ve "zanaatçıların yaptıkları işlerin İngilizlerin işine yaramaması nedeniyle" zanaatçılar ya hırsızlık yapacak ya da dilenecekti.

> Bu yöneticiler ihtiyaçlarını kendi ülkelerinden karşıladıklarından, bu toprakların zanaatçılarıyla el sanatkârları yoksullaştı. Artık hayatlarını sürdürebilecek parayı kazanamıyorlar. Bu ülkenin yöneticileri ve efendileri artık İngilizler ve para da yalnızca onlarda var, o zaman bu yoksul insanlar el ürünlerini kime satacak, hayatlarını sürdürecek parayı nereden kazanacaklar? İngilizlerin yanında sadece marangoz, gümüşçü ve demirci, vb. gibi zanaatçılara iş var.[97]

Dahası, Gulam Hüseyin Han, Şirket'in fetihlerinin Hindistan'ın daha önce tanık olduğu imparatorluk sömürü biçimlerinden tamamen farklı olduğunu yazıyordu. Bu tuhaf ve yabancı şirket sömürgeciliği biçimin Ba-

---

[97] Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt. 3, s. 3, 46, 192–3, 202–4. Aynı zamanda bkz. Han'ın Rajat Kanta Ray'deki parlak analizleri, "Indian Society and the Establishment of British Supremacy, 1765–1818", Marshall, *The Eighteenth Century*, s. 514–15. Aynı zamanda P. J. Marshall, *The Making and Unmaking of Empires: Britain, India and America c. 1750–1783*, Oxford, 2007, s. 260.

bürlüler için tamamen yeni bir durum olduğunu herkesten önce fark etmişti Gulam Hüseyin Han. "Kısa zamanda Bengal'de para sıkıntısı baş gösterdi." diye yazmıştı. "Bu sıkıntı şirketin baskı ve gasp politikalarından mı, yoksa kamu harcamalarının artmasından ve paranın her yıl İngiltere'ye aktarılmasından mı kaynaklandı" ilk başta kimse anlayamadı. Fakat kısa zamanda bu servet boşalmasının gerçek olduğu anlaşıldı. "Her yıl beş altı İngilizin malikânelerini elden geçirmesi sıradan bir görüntü hâline geldi. Yani bu ülkeden lakh üstüne lakh çıkıyordu."[98]

Gulam Hüseyin Han'a göre kendileri de başlangıçta dışarıdan gelen ama "bu ülkeye [Hindistan'a] kalıcı biçimde yerleşerek burayı temelli yurt edinip torunlarına miras bırakma niyetiyle hareket eden" Babürlülerin sisteminden tamamen farklı bir sistemdi bu:

> Bunların başlıca kaygısı yeni tebalarını mutlu etmekti; bunun için hiçbir fedakârlıktan kaçınmadılar, buranın yerlileriyle evlendiler, onlardan çocuklar yapıp aileler kurdular ve bu toprakların bir parçası hâline geldiler. Onlardan sonra gelenler bu toprakların dilini öğrendiler ve bu toprakların insanlarına aynı dilden, aynı ana-babadan kardeşlermiş gibi davrandılar ... [Hindular ve Müslümanlar] bir araya gelerek, tıpkı sütle şekerin kaynayarak bütünleşmesi gibi bir bütün oldular.[99]

Buna karşılık İngilizler bu ülke için, hatta en yakın müttefikleri ve hizmetkârları için hiçbir şey hissetmiyordu, diye yazmıştı Gulam Hüseyin Han. Başlangıçta İngilizleri coşkuyla karşılayan Hintlilerin düşüncelerinin hızla değişmesinin nedeni işte buydu. "Çünkü bu yeni yöneticiler, Hindistanlıları umursamıyor, atadıkları memurlar aracılığıyla onları amansızca yağmalıyor, soyup soğana çeviriyor, baskı ve işkence yapıyorlardı."

> İngilizlerin sadece birkaç yıl kalıp sonra kendi ana vatanlarına dönmek gibi bir âdeti vardı çünkü kendilerini bu topraklara ait hissetmiyorlardı. Onlar gidince sanki ilahi bir zorunluluk gibi başkaları geliyordu. Tek amaçları vardı: Bu ülkede kaldıkları süre içinde elden geldiğince fazla servet yapmak ve bu muazzam

---

[98] Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 3, s. 158–213. Şirket'in muhbirlerinden Alexander Dow her yıl Bengal'den çıkan servetten söz ederken şöyle diyordu: "Şirket kaynağın çabucak tükenmemesi için serveti yavaş yavaş çekiyordu", alıntının yapıldığı yer, Ranajit Guha, *A Rule of Property for Bengal: An Essay on the Idea of Permanent Settlement*, Durham, NC, 1983, s. 33.
Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 3, s. 158–213.

> servetleri İngiltere Krallığı'na taşımak. Dolayısıyla bu iki âdetin bu memleketi görmezden gelip yıkıma uğratması ve bir daha hiç ayağa kalkamayacak hâle getirmesi hiç de şaşırtıcı değil.[100]

Daha sonra Macaulay'in de dediği gibi, Şirket, Bengal'i "yolunacak bir kaz olarak" görüyordu.[101] Bu amansız yağma rejiminin gerçek yüzünü göstermesi için aradan beş yıl geçmesi gerekti. Gerçek yüzü göründüğünde benzeri görülmemiş bir dehşet yarattı. 1770 yılında Bengal'de yaşanan büyük açlık felaketinin tohumları atılmıştı.

[100] a.g.e., cilt 3, s. 32, 181, 194–5.
Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 224.

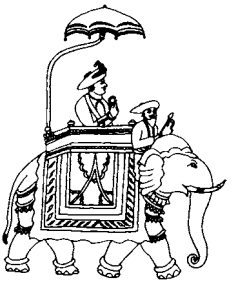

6

AÇLIK FELAKETİ

1768 yılının muson sezonunda kuzeydoğu Hindistan'a o güne kadar görülmüş miktardan az yağmur yağdı. Ertesi yıl, yani 1769'da hiç yağmur düşmedi. Kavurucu sıcaklık her yeri yaktı, nehirler kurudu, kuyular boşaldı, *pukhurlar* -yani Bengal'deki her köyün ortasında bulunan balık havuzları- önce yapışkan balçığa, sonra kuru toprağa ve nihayet toza döndü.

Bengal'in farklı bölgelerinde yaşayan Şirket yetkilileri giderek artan kuraklığı endişeli gözlerle izliyor, bunun gelirlerini de kurutacağını biliyorlardı: "*Ryottlar* [çiftçiler] susuzluk nedeniyle katılaşan pirinç tarlalarını süremedi," diye yazmıştı biri. "Pirinç tarlaları güneşin kavurucu sıcaklığıyla saman tarlalarına dönüştü."[1]

---

[1] OIOC, SCC, P/A/9, 29 Kasım 1769. Bengal'deki açlık felaketi ve bunun Bengal kırsalı üzerindeki etkisi için en iyi kaynak, Rajat Datta, *Society, Economy and the Market: Commercialisation in Rural Bengal, yakl. 1760–1800*, Yeni Delhi, 2000, bölüm 5, s. 238–84. Rajat Datta, askerî fetihlerin, siyasal çalkantıların ve Şirket'in sömürü yöntemlerinin köylülerin kırılgan hâle gelmesinde önemli bir rolü olduğunu kabul etmekle birlikte, Şirket'in tarımsal ve ekonomik politikalarının da felaketi şiddetlendirdiğini söylemektedir. Bengal'de kırılgan bir refah vardı ve bu topraklar ekolojik olarak önemli bir değişimden geçmekteydi. Nehirlerin doğuya doğru akması nedeniyle tarım da doğuya doğru yayılıyordu. Bengal'in batısı kuruyor ve bu da söz konusu bölgeyi kuraklığa karşı hassas hâle getiriyordu. Bengal 1769-70 döneminde kıtlıkla kırılırken bir sonraki yılın felaketi sellerle gelecekti.
Nevvablar döneminde Bengal topraklarında sulu pirinç tarımı artmıştı. Bu da yeni bir ekolojik dönüşüm sürecini başlatmış, bölgedeki Babürlü yetkililer Doğu Bengal'de sulu pirinç tarım alanlarını genişletmek adına on altıncı yüzyılın sonlarında on

sekizinci yüzyılın ortalarına kadar ormanların kesilmesini ve suyun kontrol altına alınmasını teşvik etmişlerdi. Bkz. J. F. Richards, *The Unending Frontier: An Environmental History of the Early Modern World*, Berkeley, 2003, s. 33.

Bu alandaki çalışmaların öncülüğünü yapan Richard Eaton, Bengal cephesini ele aldığı eserinde, Delhi'deki Babürlü iktidarının giderek zayıfladığı bir sırada bölgesel Babürlü yöneticilerinin sulu pirinç tarımını teşvik etmek suretiyle taşradaki otoritelerini artırdıklarını söylemektedir. Nevvabların öncülüğünde yürütülen ve tahıl üretiminin düzenli bir şekilde artmasını sağlayan bu himaye sistemi Doğu Hindistan Şirketi'nin Bengal'deki gücünün zirveye ulaştığı 1760 yılında sona erdi. Bkz. Richard M. Eaton, *The Rise of Islam and the Bengal Frontier 1204–1760*, Berkeley, 1993, s. 5.

Datta'nın anlatımı bölgesel tarım pazarının genişlemesine ve bunun da köylüyü fiyat şoklarına karşı daha kırılgan hâle getirmesine vurgu yapmaktadır. Datta ayrıca kıtlığın şiddetinin bölgeden bölgeye değişiklik gösterdiğine, özellikle Batı Bengal ve Bihar'da şiddetli olmasına karşılık Doğu Bengal'de hiç görülmediğine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla kıtlık nedeniyle ölümlerin bütün Bengal'de görüldüğünü veya 10 milyonla sınırlı olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Tecrübeli DHŞ tarihçisi Peter Marshall da Datta'ya büyük ölçüde katılmaktadır. Bana yazdığı bir mektupta şöyle demektedir Marshall: "Dünden bugüne hiç değişmeyen genel varsayım, Bengal felaketinin altında İngiliz fethinin yattığı şeklindedir. Ben bu konuda büyük ölçüde Rajat Datta'nın dile getirdiği azınlıktaki görüşü savunuyorum. Bu görüş İngilizlerin yahut tek tek bireylerin eyaletin kaderi üzerinde belirleyici olduğu şeklindeki yaklaşıma kuşkuyla yanaşmaktadır. Bengal'in potansiyel olarak hayli verimli ve üretken bir eyalet olduğuna tabii ki kuşku yoktur. Gelişmiş bir ticari ekonomisi vardır ... İngilizler ihracatı artırmak ve Kalküta'da şehirleşmeyi hızlandırmak suretiyle ticarileşme sürecini teşvik etmişlerdir. Siyasal gücü ele geçirmelerinin olumsuz etkileri olmuş mudur? Belki. Köylü kitlelerinden doğrudan vergi alma güçleri olmasa da vergileri daha da artırdıkları doğruydu. Kaliteli tekstil ürünü ve tuz gibi bazı ticaret alanlarına kendi lehlerine ve yerli tüccar ve zanaatkârların aleyhine düzenlemeler getirmişlerdi, fakat tahıl ticareti o kadar büyüktü ki bunun üzerinde ciddi bir etkide bulunabilecek güçleri yoktu. Ben genel itibarıyla, İngilizlerin ne açlığa 'neden olduğunu' ne de özellikle Hastings ve Cornwallis dönemlerinde geliştiğini düşünüyorum Bana göre Bengallilerin kaderini büyük ölçüde yine kendileri belirlemişti Hastings'in Bengal'in gelişmesinde bir rolü olduğunu düşünmüyorum çünkü ne Hastings'in ne de herhangi bir İngilizin böyle bir kapasitesi olduğunu düşünüyorum."

Bunların gerçekten karmaşık konular olduğu, ekolojik ve ekonomik tarihi de içerdiği açıktır. Burada, Şirket'in açlıktan doğrudan sorumlu olup olmadığı ve ekolojik faktörlerin önemli bir rol oynayıp oynamadığı sorularını bir kenara bırakarak, İngilizlerin Batı Bengal'deki felakete verdiği yetersiz tepkinin sorunu daha da şiddetlendirdiğini, aşırı yüksek vergilerin Bengallilerin sıkıntılarını daha da derinleştirdiğini söyleyeceğim. Nitekim söz konusu dönemi ele alan birçok Hintli ve İngiliz yetkili de bu görüştedir.

Pirinç fiyatları günden güne, haftadan haftaya arttı ve beş katına kadar çıktı. Ekim ayında kuraklık, kıtlığa dönüşmeye başladığında Mürşidabad'da "büyük kıtlık ve yokluk"tan söz edilmeye başladı.[2] Kasım ayında çiftçilerin "pirinç hasadından sonra gelen ... pamuk ve dut gibi değerli ürünlerde hasat yapamadığı" konuşuluyordu.[3] Bir ay sonra, Mürşidabad'ın yöneticisi Muhammed Rıza Han, Kalküta'ya işlerin çok kötü gittiğini, aç işçilerin para bulabilmek için mallarından ve sığırlarından sonra çocuklarını da satmaya başladığını; toprakların ekilemediğini ve birçok kişinin evlerini terk ettiğini" rapor etti.[4]

Açlıkla ilk yüzleşenler, "çiftçiler gibi tahıl depolama şansı olmayan" topraksız "rençberler, ırgatlar, imalatçılar ve nehirde çalışanlar [sandalcılar]" oldu.[5] Herhangi bir güvencesi veya koruması olmayan bu kırsal zanaatkârlar yetersiz beslenme nedeniyle hastalanmaya, açlık ve hastalıklardan ölmeye başladılar. Pirinç hasadının yüzde 70 düştüğü ve fiyatların on katına çıktığı Şubat 1770'te açlık, hızla yayılmaya başladı.

Rajmahal yakınlarında yaşayan James Grant bulunduğu bölgede kıtlığın giderek derinleştiğini söylüyor; "Taşrada ana yollar ve tarlalar, kasabalarda sokaklar ve geçitler can çekişenlerle ve cesetlerle dolu." diye yazıyordu. "İnsanlar Mürşidabad'a akın ediyor. Burada birkaç aydır 7.000 kişiye yemek dağıtılıyor. Aynı uygulama diğer yerlerde de var. Ama felaketin büyüklüğü karşısında bunlar devede kulak kalıyor O ağır kokuyu içine çekmeden, korkunç feryatları duymadan ve büyüklü küçüklü, kadınlı erkekli bir yığın insanın can çekişmesine veya ölümüne tanık olmadan dışarıda adım atmak mümkün değil ... Her yerde kasvetli bir hava var."[6]

"1770 yılının boğucu yaz sıcağında insanlar can vermeye devam etti," diye yazıyordu Sir William Hunter. "Çiftçiler sığırlarını, tarım aletlerini sattı; tohumluklarını yiyip bitirdi; oğullarını ve kızlarını sattı, ta ki artık alıcılar tükeninceye kadar. Ağaç yapraklarını ve tarlalardaki otları yediler; Durbardaki temsilci haziran ayında bazılarının cesetleri yediğini bildirdi.

---

[2] OIOC, Bengal Public Consultations, 23 Ekim 1769.
Datta, *Society, Economy and the Market*, s. 244.
Abdülmecid Han, *The Transition in Bengal 1756–1775*, Cambridge, 1969, s. 218.
Datta, *Society, Economy and the Market*, s. 244.
Alıntı John R. McLane, *Land and Local Kingship in Eighteenth-Century Bengal*, Cambridge, 1993, s. 196.

Büyük şehirlere gece gündüz açlıktan ve hastalıktan kırılan insanlar akın ediyor ... sokaklar kısa zamanda can çekişen insanlarla ve cesetlerle doldu."[7]

Felaket 1770 Haziran'ında bütün eyalete yayıldı. Mürşidabad sokaklarında her gün beş yüz kişi açlık yüzünden can veriyordu.[8] Kalküta'da bile pirinç kıtlığı vardı, temmuz ve eylül ayları arasında 76.000 kişi sokaklarda can verdi. Bir memur: "Bütün eyalet ölü mahzenine döndü," diyordu. Ölü sayısı tam olarak bilinmemekle beraber, eyaletin yaşadığı en büyük trajedilerinden biri olan bu felakette açlıktan ölenlerin sayısının 1.2 milyonu bulduğu -yani her beş Bengalliden birinin öldüğü- tahmin ediliyordu.[9]

Açlık, bütün eyaleti etkilememişti; örneğin doğu Bihar'da durum biraz daha iyiydi. Fakat en çok etkilenen eyaletlerde köylülerin tamı tamına üçte biri ölmüş, eski Babürlü aristokrasisinin üçte ikisi sefalete sürüklenmişti. Kırsal kesimdeki zanaatçıların yarısı yok olmuştu. Hugli nehirden aşağı, denize doğru ağır ağır sürüklenen şişmiş bedenlerle doluydu. Deniz kıyısına cesetler serpilmişti. Bu cesetlerle beslenen "köpekler, çakallar, akbabalar ve her çeşitten yırtıcı kuş ve yabani hayvan cesetleri adım atamayacak kadar şişmişti."[10] "Yaşlılar daha önce böyle bir şey görmediklerini söylüyorlardı." diyordu, Clive'ın yerine atanan yeni vali Henry Verelst.[11]

Muhammed Rıza Han havaların üçüncü yıl da kurak geçtiği 1770'in Haziran ayında Kalküta'daki efendilerine gönderdiği raporda felaketin

---

7 Richard Becher'in Yamyamlık vakalarıyla ilgili anlatısı için bkz. OIOC, SCC, P/A/10.

Datta, *Society, Economy and the Market*, s. 252; Robert Travers, *Ideology and Empire in Eighteenth-Century India*, Cambridge, 2007, s. 72.

Bu rakamlar açlık felaketiyle ilgili en ciddi ve en ayrıntılı kaynaklardan biri olan, Datta'nın *Society, Economy and theMarket*, s. 264, adlı eserinden alınmıştır. Datta, (o sıralarda Londra'da bulunan) Warren Hastings'in verdiği, savaştan sonra köy köy yapılan vergi gelirleri araştırmasına dayanan 10 milyon rakamına, yani her üç kişiden birinin hayatını kaybettiği iddiasına itiraz etmektedir. Bu verilen kıtlığın en fazla yıkıma yol açtığı yerin Batı Bengal olduğunu, Doğu Bengal'in büyük bir bölümünün etkilenmediğini göstermektedir. Aynı zamanda bkz. Jon Wilson, *India Conquered: Britain's Raj and the Chaos of Empire*, Londra, 2016, s. 114 ve Abdülmecid Han, *The Transition in Bengal 1756–1775*, Cambridge, 1969, s. 219.

Joseph Price, *The Saddle Put on the Right Horse*, Londra, 1783, cilt 1, s. 33. Aynı zamanda bkz. Wilson, *India Conquered*, s. 114.

OIOC, HM, cilt 102, s. 94. Ayrıca Wilson, *India Conquered*, s. 113.

ölüler ve can çekişenlerle sınırlı olmayıp boş ambarların bile yanarak küle döndüğünü yazıyordu. Birçoğu da hastalıklardan kırılıyordu. Genç Nevvab Seyfüddevle'yi alıp götüren çiçek hastalığı da bunlardan biriydi: "Büyük kıtlıkların ve pahalı tahılın halka yaşattığı sefaleti nasıl anlatabilirim?" diye yazıyordu. "Her gün yüz binlerce insan ölüyor ... Ülke açlıktan kırılırken tek çare Allah'ın merhametine sığınmak."[12]

Zaten elde, O'ndan yardım dilemekten başka da çare kalmamıştı. Aslında açlık kadim zamanlardan beri Hindistan tarihinin ayrılmaz bir parçasıydı, ne zaman kuraklık olsa onu açlık takip ederdi. Fakat yüzyıllardır, özellikle de Babürlüler döneminden sonra geliştirilen gelişmiş tahıl deposu sistemleri, yaygın kamusal faaliyetler ve açlıkla mücadele önlemleri sayesinde kıtlığın sonuçları bir ölçüde hafifletilebilmekteydi. Hatta bu felaket sırasında bile bazı zengin ve ileri görüşlü Babürlü yöneticiler inisiyatif alarak ithalat yapıyor ve aşevleri kurarak halka lapa dağıtıyordu.[13]

Gulam Hüseyin Han özellikle de yeni Patna Valisi Şitab Rai'nin çalışmalarından etkilenmişti. Şitab Rai, Raca Ram Narain'in temsilciciydi. Efendisi Mir Kasım tarafından idam edildiğinde kendisi de son anda ipten dönmüştü. Şimdiyse bölgedeki en önemli yöneticiydi: "Halkın ıstıraplarına kayıtsız kalamayan Şitab Rai yoksulların, acizlerin, yaşlıların ve ıstırap çekenlerin ihtiyaçlarını karşılamak için elinden geleni yaptı." diye yazıyordu tarihçi Gulam Hüseyin Han. "Açlık ve ölümün kol gezdiği ve halkı binler hâlinde biçip yok ettiği o korkunç yılda Şitab Rai tahılın Benares'te bol ve ucuz olduğunu duyunca, otuz bin rupiyi bu işe ayırdı ve bizzat kendi sarayına ait tekne ve kürekçileri görevlendirerek ayda üç kez Benares'ten Patna'ya tahıl getirtti."

> Patna'ya getirilen bu tahıl, alış fiyatına satılırken, tekneler de tekrar yükleme yapmak üzere hemen yola çıkıyordu. Bu sayede tekneler hiç boş kalmıyor, biri yükleme yaparken öteki boşaltma yapıyordu. Böylece üç filoya ayrılan tekneler sürekli mısır taşıyor, getirilen ürün üzerine hiçbir kâr, kayıp veya nakil bedeli eklenmeden, ambarların başına yığılan aç insanlara satılıyordu.
>
> Ama karnını doyuracak parası olmayan nice insan da vardı. Şitab Rai bu insanları dört gruba ayırıp duvarlarla çevrili dört ayrı bahçeye yerleştirildi. Grup-

[12] Khan, *The Transition in Bengal*, s. 219.
Datta, *Society, Economy and the Market*, s. 259.
Bugünkü değeri 390.000 sterlin.

> lar buralarda tıpkı mahkûmlar gibi muhafızların gözetiminde tutuluyordu. Bir grup görevli her gün gelip onları kontrol ediyor ve bu iş için görevlendirilen hizmetkârlar da belirlenen zamanlarda çeşitli tahıllar, bakliyat, yeterli miktarda toprak kap kacak ve yakacak odun getiriyordu. Müslümanlarla Gentooların [Hindular] yemekleri ayrı ayrı hazırlanıyordu. Bunların dışında eşeklere yüklenmiş hâlde bozuk para, afyon, bang [haşhaş], tütün ve benzeri malzeme getiriliyor ve bunlar herkese talebine göre tek tek dağıtılıyordu. Her gün tekrarlanan bu işlem tıkır tıkır yürüyordu.
>
> Valinin cömertliğini duyan [Patna'daki] İngilizlerle Hollandalılar da ondan geri durmadılar ve onlar da yoksullar için barınaklar açıp onları düzenli bir şekilde beslediler ve baktılar. Böylece sayısız insan ölümün dişlerinin arasından alındı ... Fakat [Bengal'deki] diğer bölgelerde insanlar, kaderlerine terk edildi. Hatta bazı memurlar yoksulları gözetmek yerine kendi ceplerini doldurdular. Yoksullar için daha fazla tahıl temin etmek şöyle dursun, halka şiddet uyguladılar. Pazara gelen tekneleri durdurup tahıla zorla el koydular.[14]

Çok az Şirket yetkilisi, açlıktan ölenler için ciddi çaba harcadı. Bazı yerlerde stokçuluk ve pirinç ihracı başarılı bir şekilde engellendi.[15] Mürşidabad'da, Diplomatik Temsilci Richard Becher, "altı bedava pirinç ve erzak dağıtım merkezi açtı". Ayrıca Kalküta Konseyi'ni açlığın yaratacağı ciddi sonuçlar konusunda uyararak normal zamanlarda güvenle kullanılan ana yolların artık emniyetli olmadığını, bir zamanlar akla bile gelmeyen haydutların insafına kaldığını ve açlıkla boğuşan muhtaçların hayatta kalma mücadelesi verdiğini bildirdi.[16] Kalküta Valisi John Cartier de Şirket'in başkentindeki sıkıntıları gidermek için canla başla çalışıyordu: "Birkaç ay boyunca on beş bin kişiyi doyuracak bir tahıl ambarı kurdu. Ama bu bile binlerce insanın açlıktan ölmesini engelleyemedi. Sokaklar perişan durumdaki insanlarla doluydu. Her gün sokaklardan 150 ceset toplanıyor ve nehre atılıyordu."[17]

Fakat kıtlıktan etkilenen birçok yerde Şirket'in çabaları söz etmeye bile değmeyecek kadar yetersizdi. Rangpur'da kıdemli DHŞ memuru John Grose

---

[14] Syed Gulam Hüseyin Han Tebtebai, *Seir Mutaqherin*, Kalküta, 1790–94, cilt 3, s. 56. W. W. Hunter, *The Annals of Rural Bengal*, Londra, 1868, s. 43–5. Khan, *The Transition in Bengal*, p. 219; S. C. Mukhopadhyay, *British Residents at the Darbar of Bengal Nawabs at Murshidabad 1757–1772*, Delhi [tarih yok], s. 388. Jeremy Bernstein, *Dawning of the Raj: The Life & Trials of Warren Hastings*, Chicago, 2000, s. 11.

yoksullara her gün sadece 5 rupilik* pirinç dağıtabiliyordu. Ama buna rağmen 1770 Haziran'ı itibarıyla "çalışanların yarısı" hayatını kaybetti ve bölgenin tamamı "mezar sessizliğine" gömüldü.[18] Dahası Şirket yönetimi de kurum olarak yardım faaliyetlerinden uzak duruyordu. Kasaları nakitle dolu olduğu hâlde zor durumdaki çiftçilere tohum veya kredi vermeye yanaşmıyordu. Tarihindeki en büyük felaketlerden birinin sorumlusu olan Şirket, aksine, üretimin düşük, askerî harcamaların yüksek olduğu bu dönemde bütün dikkatini vergi toplamaya verdi, bu sayede bazı yerlerde vergi gelirlerini yüzde 10 kadar artırdı.

Vergileri zorla tahsil etmek üzere taşraya sepoylar gönderildi. Sepoylar, vergilerini ödemeye yanaşmayanlara gözdağı vermek için gittikleri yerlere darağaçları dikti.[19] Açlıkla boğuşan hanelerden bile vergi talep ediliyordu. Kimse, insani gerekçelerle vergileri hafifletmeye yanaşmıyordu. Mürşidabad'da bulunan Richard Becher gördüklerinden çok etkilenmiş ve Kalküta'ya yazı yazarak ne yapacağını sormuştu: "Tanık olduğum acımasız baskılar karşısında öylece kenarda durup, hiçbir yapmadan seyretmekle mi yetinmeliyim?" diye sormuştu. "Halk açlıktan ölürken, hatta onların açlıktan ölmesi pahasına, bizim hükûmetimizin memurları semiriyor."[20] İnsafsız vergi toplama yöntemleri sayesinde Şirket gelirleri başlangıçta açlık felaketinden etkilenmedi, yani Warren Hastings'in deyişiyle, "normal standartlar aynen korundu".[21] Nitekim Şubat 1771'de Konsey'den Londra'daki yöneticilere gönderilen raporda, "yaşanan büyük felakete ve nüfus kaybına rağmen [gelirlerde] artış kaydedildiği" yazıyordu.[22]

Konsey, başlıca görevinin Bengal savunmasını güçlendirmek ve elde edilen askerî kazanımları korumak olduğunu iddia ediyordu. Bu çerçevede yıllık bütçenin yüzde 44'ü askerî harcama ve yeni tahkimatlara ayrılmıştı. 22 milyon sterlinlik** askerî bütçeyle beraber sepoy alayları da büyütülerek asker

---

Bugünkü değeri 65 Sterlin.

Datta, *Society, Economy and the Market*, s. 259.

Dean Mahomet, *The Travels of Dean Mahomet*, Berkeley, 1997, s. 35–6.

Mukhopadhyay, *British Residents at the Darbar of Bengal Nawabs at Murshidabad*, s. 388.

Datta, *Society, Economy and the Market*, s. 256–60; Nick Robins, *The Corporation That Changed the World: How the East India Company Shaped the Modern Multinational*, Londra, 2006, s. 90.

Romesh Chunder Dutt, *The Economic History of India under Early British Rule, 1757–1837*, Londra, 1908, s. 52.

Bugünkü değeri=2.310 milyon sterlin.

sayıları 26.000'e çıkartıldı.[23] Eldeki tek pirinç stoğu ordu sepoylarına tahsis edilmişti. Varsın, Bengal'in beşte biri ölsündü, askerî bütçenin kısılması söz konusu olamazdı.[24]

Bunların dışında, Şirket'e çalışan bazı tüccarların tahıl stokçuluğu yaparak spekülatif kazanç elde ettiğine dair raporlar vardı. Muhammed Rıza Han, açlık felaketinin en şiddetli günlerinde Kalküta'ya gönderdiği raporda, özel Şirket tüccarlarının "pirinç tekeli oluşturduğunu" yazıyordu.[25] Olan bitenden rahatsız olan bir memurun, muhtemelen John Debrit'in İngiltere'ye gönderdiği ve *Gentelman's Magazine*'de tam metin hâlinde yayımlanan imzasız bir rapor şöyle diyordu: "Mevsimin kurak geçmesi nedeniyle pirinç hasadında sıkıntı yaşanacağı belli olur olmaz, Şirket'e çalışan adamlarımız, özellikle de avantajlı konumda olanlar bulabildikleri bütün pirinci satın aldılar."

> Mürşidabad'ın Yerli sakinleri kıtlığın etkisi giderek hissedilir hâle gelince Nevvaba, İngilizlerin bütün pirinci topladığından yakındılar. Nevvabın Kalküta'daki vekili bu şikâyeti hem Başkan'a hem de Konsey'e iletti. Fakat Yönetim Kurulu'nda Beyefendiler'in çıkarları daha ağır bastı ve şikâyete sadece gülünüp geçildi.
>
> Bizim Beyefendiler, princin 120 ila 140 sihrini (1 sihr=160 gram) bir rupiden alıp, Siyah (Hintli) tüccarlara 15 sihrini 1 rupiden sattılar. Böylece büyük paralar kazandılar. Geçen yıl 1.000 rupiye talim eden Durbardaki yazarlarımızdan birinin bu yıl eve tam 60.000 sterlin gönderdiği söyleniyor.[26]

Adı bilinmeyen spekülatör bu konuda yalnız değildi: Bengal'de açlık felaketinin etrafı bütün şiddetiyle kasıp kavurduğu 1770-71 yıllarında Şirket yöneticileri tarafından Londra'ya tam 1.086.255 sterlin -yani bugünkü rakamlarla aşağı yukarı 100 milyon sterlin- transfer edilmişti.[27]

---

[23] P. J. Marshall, *Bengal: The British Bridgehead – Eastern India 1740–1828*, Cambridge, 1987, s. 134.
Mukhopadhyay, *British Residents at the Darbar of Bengal Nawabs at Murshidabad*, s. 378; Khan, *The Transition in Bengal*, s. 217.
Khan, *The Transition in Bengal*, s. 222.
1.000 rupinin bugünkü değeri=13.000 sterlin; 60.000 sterlin=6 milyon sterlinden fazla.
Gentleman's Magazine, Eylül 1771. Yazar sadece "JC" kısaltmasını kullanmakla beraber, bazı satırlar John Debrit'e işaret etmektedir.
Robins, *The Corporation That Changed the World*, s. 94.

Şirket politikaları 1770 yazının sonlarına doğru öyle dehşet verici sonuçlar yarattı ki sonunda Kalküta'daki yüksek duvarlarla çevrili malikânelerinden çıkmayan en zengin ve açgözlü Şirket yetkilileri bile etkilenmeye başladı. Debrit'in Londralı bir muhatabına dediği gibi, "Mürşidabad Nevvabıyla bazı ileri gelenler ellerindeki stokları yoksullara dağıttılar. Ancak stoklar bitince binlerce kişi bu kez yeni bir umutla Kalküta'ya akın etmeye başladı."

Bu arada Kalküta da ciddi şekilde etkilenmeye başladı. Sokaklar ve meydanlar her gün binlerce cesetle doluyordu. Ortamın enfeksiyon hastalıklarına iyice yatkın hâle geldiği sıcak mevsimin etkisiyle hızla çürüyen cesetler salgın tehlikesi yaratıyordu. Kaçeri'de (Kerala) Şirket bütçesinden 100 kişiyi işe aldık. Bunlar sedye ve kızaklarla cesetleri toplayıp Ganj Nehri'ne atıyorlardı.

Bir sabah yatak odamın penceresinden, sadece duvarın önündeki yirmi metrelik alanda kırk ceset saydım. Cesetlerin etrafı can çekişen, ölmek için yalvaran, karınları neredeyse sırtlarına yapışmış hâlde acı içinde kıvranan insanlarla çevriliydi. Hizmetçimi dışarı yollayıp hareket edebilecek kadar gücü olanların uzaklaşmasını istedim. Zavallı yaratıklar kollarını uzatıp "Baba! Baba! Bu bela senin memleketinden geldi. Allah izin verirse, burada, senin önünde ölmeye geldim. Kımıldayamıyorum, ne yapacaksan yap." diyordu.

Haziran başında durum daha da kötüleşti. Pazarda kişi başına en fazla üç sihr veriliyordu. Almayı başaranların da yolda açlıktan kıvranan insanlar tarafından soyulma ihtimaline karşı eve gizli yollardan dönmesi gerekiyordu. Can çekişenlere, "Allahım! Allahım! Merhamet et, açlıktan ölüyorum," diye feryat edenlere, köpekler, çakallar, domuzlar, akbabalar ve diğer yırtıcı kuşlar tarafından parçalanan cesetlere takılmadan adım atmak mümkün değildi.

Yerliler hiç bu kadar hayvanı bir arada görmediklerini söylüyorlardı. Korkunç bir kasvet sinmişti ortalığa. Akbabalar ve diğer kuşlar cesetlerin gözlerini ve barsaklarını deşerken, diğer hayvanlar elleri ve ayakları kemiriyordu. Dolayısıyla sedyeciler ırmağa sadece cesetlerden kalan küçük parçaları taşıyorlardı. Onlar için de çok zorlu bir zamandı. Bir defasında iki kişinin tek bir sedyeyle yırtıcı kuşlardan geriye kalan yirmi baş ve iskelet parçaları taşıdığına şahit oldum.

O günlerde balık yiyemiyorduk. Nehir insan kalıntılarıyla doluydu. O balıklardan yiyen birçok kişi aniden ölmüştü. Domuzlar, ördekler ve kazlar da aynı şekilde insan cesetleriyle besleniyordu. Bulabilirsek, bir tek koyun eti yiyorduk et olarak. Ama kuraklıktan dolayı zayıf düşen bu hayvanlardan bir kilo bile et çıkmıyordu.

Bundan biraz et suyu çorbası yapıyordum. Yemekten sonra bazen kapının önünde artıkları almak için 100 kişi sıralanıyordu. Çoğu zaman arta kalanları

> birçok kişiye paylaştırmak için mümkün olduğu kadar küçük parçalara böldürüp gönderiyordum. Bir defasında birinin kemikleri iyice emip kuruduktan sonra attığını, o kemiği bir başkasının kaptığını ve bunun üçüncü, dördüncü kez tekrarlandığını görmüştüm.[28]

"Nüfusun azalması yüzünden ... büyük bir bölümü artık ekilemeyen" Bengal açlıkla boğuşurken, Londra'da Şirket hissedarları vergi gelirlerinin düşmediğini görünce rahatlamışlardı. Böylece hisse fiyatları tavan yaparak Diwani öncesine göre ikiye katlanmış, hissedarlar yüzde 12.5'luk bir ek gelir elde etmişti.[29]

Ama bilmedikleri bir şey vardı: Şirket hisseleri görüp görebileceği en yüksek noktaya ulaşmıştı; Şirket mali, siyasal ve askerî olarak uzun bir süre bir daha böyle parlak günler göremeyecek, DHŞ hem içeride hem dışarıda büyük hasar alacak, iflasın eşiğine gelecek ve nihayet tamamen kapanacaktı.

Nitekim daha 1771'in sonlarından itibaren Londra'da hava değişmeye başlamıştı. Her yerde Şirket'in Bengal'deki insanlık dışı faaliyetleri konuşuluyordu: Ölülerin ve can çekişenlerin sayısı gözlerden saklanamayacak boyutlardaydı. Horace Walpole'un mektupları DHŞ'nin elde ettiği devasa kârların ardında derin bir çürümüşlük yattığını gösteriyordu. "Hindistan'da feryatlar göklere yükseldi," diye yazıyordu, "tabii Göklerde-Doğan General [Clive] bu feryatları kesinlikle yalanlayacaktır."

> İspanyolların Peru'da yaptıkları bizimkinin yanında gölgede kaldı! Onlar hiç değilse bu acımasız kasaplığı din için yapıyordu. Biz ise insanları altın için katlettik, yerlerinden ettik, yağmaladık ve gasp ettik. Üç milyon insanın hayatına mal olan Bengal'deki açlık felaketinin sebebi Doğu Hindistan Şirketi görevlilerinin gıda tekelini eline alması değil midir?[30]

Walpole'un sözleri Lordlar Kamarası'nda eski Başbakan'ın ağzından yankılandı. Chatham Lordu William Pitt, Hindistan'da servet yapmış bir aileden geliyordu: Babası "Elmas Pitt" Madras Valiliği'nden Pitt'e kariyer yaptıracak bir servetle geri dönmüştü. Fakat Pitt bunun hatırlatılmasından

---

[28] *Gentleman's Magazine*, Eylül 1771.
Mukhopadhyay, *British Residents at the Darbar of Bengal Nawabs at Murshidabad*, s. 399. Alıntı, George Forrest, *The Life of Lord Clive*, Yeni Delhi, 1986, cilt 2, s. 383.

hoşlanmıyordu. Nitekim DHŞ'nin yolsuz politikalarınının İngiltere'ye, tam da bütün "Parlamentoların Anası"nın sıralarına taşınmasından duyulan rahatsızlığı dile getiren de o oldu. "Asya'nın zenginleri buraya akın ediyor," diye seslendi hatip kürsüsünden, "ve gelirken yanlarında sadece Asya'nın lükslerini değil, korkarım Asya tipi yönetim biçimlerini de getiriyorlar. Yabancı altın ithalatçıları bu topraklarda hiçbir bağlantıları olmadığı, hiçbir doğal çıkarları bulunmadığı hâlde, hiçbir özel çıkarın elinin tersiyle itemeyeceği bir rüşvet çarkı üzerinden Parlamento'ya giriyorlar."[31]

London Post 1772 yılının başlarında Şirket'in Hindistan'da işlediği öne sürülen suç ve cinayetleri gözler önüne seren bir dizi çarpıcı makale yayımladı.[32] Daha önce Debrit'in Bengal'deki açlık felaketiyle ilgili yazısını yayımlayan *Gentelman's Magazine* nisan ayında, DHŞ'nin "insanı insanlığından utandıran ve Hindistan ovalarını yerlilerle masumların kanına bulayan aynı zulmü bu adada da tekrarlayacağı ..." uyarısında bulunarak şöyle sesleniyordu: "Kahrolsun anayasa dışı bir güç, Doğu Hindistan tüccarlarının kurduğu müstebit bir şirket olan Doğu Hindistan Şirketi!"[33]

Yılın ilerleyen günlerinde Bengal'deki korkunç ölüm rakamlarını ortaya koyan yeni makale, broşür ve kitapların yayımlanmasıyla beraber, Hindistan, Londra "basınının vazgeçilmez mezesi" hâline geldi. Giderek Şirket'e, Nevvablara ve özellikle de bu şirketin en göz önündeki figürü olan Clive'e karşı bir kamuoyu oluşmaya başladı.[34] Walpole kendisini umursayan mektup arkadaşlarıyla yazışmalarında "Doğu Hindistan Şirketi'nin, onun canavar yuvasının ... ve nevvablar kuluçkasının günahlarından" artık daha yüksek sesle söz ediyordu.[36]

O yaz Şirket, Londra'da çok daha utanç verici bir dedikoduya konu oldu. Aynı sıralarda DHŞ'nin yöneticilerini eleştiren *Asya Meclisi'ndeki Tartışmalar* başlıklı ilginç bir hiciv dizisi yayımlanmaktaydı. Dizide Sir Janus

---

[31] Alıntı H. V. Bowen, *The Business of Empire: The East India Company and Imperial Britain, 1756–1833*, Cambridge, 2006, s. 16.
H. V. Bowen, *Revenue and Reform: The Indian Problem in British Politics, 1757–1773*, Cambridge, 1991, s. 95.
Gentleman's Magazine, Nisan 1767, s. 152; Robins, *The Corporation That Changed the World*, s. 17.
P. J. Marshall, *The Making and Unmaking of Empires: Britain, India and America c. 1750–1783*, Oxford, 2007, s. 199.
Alıntı Tillman W. Nechtman, *Nabobs: Empire and Identity in Eighteenth-Century Britain*, Cambridge, 2010, s. 87.

Blubber, Shylock Buffalo, Jaundice Braywell, Sir Judas Venom, Donald Machaggies, Caliban Clodpate, Skeleton Scarecrow ve besbelli Clive'ı ima eden zalim Lord Vulture (Akbaba) gibi karakterler vardı. Şirket'in kodamanları Lord Vulture'a övgüler düzerken, sadece tek bir karakter -George Manly- onu ve adamlarını "bir grup iflah olmaz eşkıya ... rezil bir yağmacılar ve soyguncular ittifakı" olarak niteleme cesareti göstermekteydi.

Manly (Adam Gibi Adam) "[Lord Vulture'ın] ... doymak bilmez para hırsının, zulüm ve zorbalık üzerine kurulu yönetiminin, insanlık dışı uygulamalarının ve anarşik düzeninin ... daha derinlemesine araştırılmasını" talep ediyor ve "Ödül-ceza sistemine dayalı politikayı, yolsuzluk ve fuhuş üzerine kurulu bu karanlık düzeni, boynumuzu büküp görmezden gelmeye devam mı edeceğiz?" diye soruyordu. Lord Vulture, diyordu Manly, "her türlü adalet ve insanlık duygusundan yoksun biridir". Şirketin "ihtiraslarıyla bir eşi daha olmayan ve kötülükte sınır tanımayan bu iflah olmaz gaddarın ahlak dışı savurganlığının pençesinden" kurtarılması çağrısında bulunuyordu.[37]

Ardından, Piccadilly Meydanı'nın hemen yanındaki Haymarket Tiyatrosu 1772 Haziran'ında *The Nabob* (Nevvab) adlı yeni bir oyun sergilemeye başladı. Haymarket'ın hamisi Samuel Foote tarafından kaleme alınan bu müstehcen hicivde Sir Matthew Mite, Bengal yağmasından edindiği servetiyle köklü bir aileye girmeye ve seçim çevresinde rüşvet dağıtarak Parlamento'ya kapağı atmaya çalışan sonradan görme bir "Nevvab"dır. Mite'ın yardımcısı Touchit oyunun bir yerinde Mite ve adamlarının servetlerini nasıl yaptıklarını anlatır:

> *Touchit*: Çaktırmadan, ufak ufak yerleşip pozisyonumuzu sağlamlaştırdık. Yerliler artık bizimle baş edemez. Sonra da onları topraklarından çıkartıp para ve mücevherlerine el koyduk.
>
> *Belediye Başkanı*: Peki, bunun biraz barbarca olduğunu düşünmüyor musunuz, Mr. Touchit?
>
> *Touchit*: Ah, hiç de değil! Bu insanların Tatarlardan yani Türklerden hiç farkı yok.
>
> *Belediye Başkanı*: Yok, yok, Mr. Touchit, tam aksine. Onlar bizim içimizdeki Tatarları ortaya çıkaranlar.[38]

---

[37] Jack Green, *Arenas of Asiatic Plunder*, Londra, 1767, Robins, *The Corporation That Changed the World*, s. 103.

[38] Alıntının yapıldığı yer, Oyun II of *The Nabob* Samuel Foote, P. J. Marshall, *Problems of Empire: Britain and India, 1757–1813*, Londra, 1968.

O yaz, Şirket her yönden saldırı altındaydı. Kimi Şirket'i Hindistan'da soykırıma benzer bir katliam yapmakla suçluyordu. Kimiyse geri dönen Nabobların Hint elmaslarıyla, yeni satın aldıkları malikânelerle ve çürümüş kasabalarıyla statü satın alma peşinde olduğunu söylüyordu. Birçoğu da devlet ticaret tekeli imtiyazı kullanan özel bir şirketin denizaşırı bir imparatorluk faaliyeti yürütmemesi gerektiğini gündeme getiriyordu: "Ticaret ve kılıç aynı insanların elinde olmamalıdır," diye yazıyordu Arthur Young, büyük ilgi gören bir broşürde. "Tüccarların işi takas ve karşılıklı değiş tokuş yapmaktır, savaşmak veya hükümdar devirmek değil."[39]

En güçlü eleştirilerden biri bizzat geri dönmüş bir Şirket yetkilisinden, İskoç filozof, tarihçi ve merkantilist Alexander Dow'dan geldi. Farsçadan İngilizceye çevirdiği Firişte'nin *Hindistan Tarihi*'ne yazdığı notta Bengal'deki Şirket yönetimine suçlayıcı eleştiriler yöneltiyordu Dow. İnsani bir bakışla yola çıkan ve sağlam temellere dayanan eleştiri, Şirket'in Bengal'de işlediği barbarlık ve suçlara yönelik derin bir öfkenin sonucu olup içeriden bir bakışla kaleme alınmıştı. Dolayısıyla paha biçilmez bir tanıklığın ürünüydü: "Bengal, yumuşak iklimiyle, verimli topraklarıyla ve Hinduların doğasında var olan çalışkanlıklarıya ticarete çok elverişli bir yerdi," diye yazıyordu. "Bengal ticaret yaptığı bütün milletlere aldığından çok satış yapıyordu. Altın ve gümüşün eridiği potaydı. Buraya giren altın ve gümüşün geri dönme ihtimali çok azdı ... [Fakat yönetimi Şirket'in devralmasından sonra] ardı arkası kesilmeyen felaketler yüzünden ülkenin nüfusu azaldı."

> Bolluk içinde yaşayan bir krallıktaki büyük şehirlerin yarısı altı yıl gibi bir zaman içinde viraneye döndü. Dünyanın en verimli toprakları çöl oldu. Beş milyon zararsız ve çalışkan insan ya topraklarından edildi ya da ortadan kaldırıldı. İleri görüş yoksunluğu doğuştan gelen barbarlıktan daha ölümcül sonuçlara yol açtı ve tek dertleri yağmalamak olan [şirket çalışanları] kan ve harabe içinde kaldı.
>
> Barbar bir düşman zayıf bir hasmı kılıçla ortadan kaldırabilir, ama uygar bir fatih milletleri kılıç kullanmadan da yok edebilir. Tekellere ve imtiyazlı ticarete bir de vergiler eklendi ... Talihsiz insanlar, saçmalık derecesindeki talepler yüzünden bütün varlıklarını kaybettiler ... Gerileme Bengal'in yabancı hâkimiyetine

[39] Arthur Young, *Political Essays concerning the present state of the British Empire*, Londra, 1772, s. 518.

girmesiyle başladı. Bu insanların derdi millet yararına bir şey yapmaktan çok kendi ceplerini doldurmaktı. Altın yumurtlayan tavuktan tek tek yumurta almak yerine gerçek bir dargörüşlülük örneği sergilediler ve yumurtaların tamamını bir defada almak uğruna onu kestiler ...

Dow "Artık Bengal'in enkazı rüzgârda oradan oraya savruluyor," diye bitiriyordu, "ve geriye kalan son kemikler de paylaşıldı."[40]

Fakat DHŞ'yi hedef alan en etkili ve en yıkıcı eleştiri William Bolts'un kaleme aldığı 1772 tarihli *Considerations on Indian Affairs* (Hindistan Üzerine Düşünceler) ile geldi.[41] İngiliz-Hollanda kökenli olan Bolts şirketin gördüğü en vicdansız memurlardan biriydi. Mir Kasım döneminde Patna'da Şirket'in en acımasız faaliyetlerini yürüten William Ellis'le birlikte çalışmıştı. Clive ile yaşadığı anlaşmazlıktan sonra yasa dışı ticaretle suçlanarak Bengal'den atılan Bolts eski Vali'den intikam almaya yemin etmişti. Londra'ya döndükten sonra Şirket'in çevirdiği pis işleri anlatmaya başlamıştı. *Considerations on Indian Affairs* işte bu, Clive'dan intikam alma düşüncesinin ürünüydü. Şirket'in Bengal'de çevirdiği ve kendisinin de bizzat içinde yer aldığı dolapları ifşa ediyordu.[42]

Bolts, Şirket memurlarının "yerli ve siyah [Hintli] tüccarları nedensiz yere hapse atarak onlardan büyük paralar kopardıklarını" yazıyordu. Ayrıca hapishaneye benzeyen fabrika kamplarda ipek dokumaya zorlanan dokumacıların baskıdan kurtulmak için "kendi başparmaklarını kestiğini" söylüyordu: "Hindistan'da suç işleyen tek bir kişinin bile Avrupa'da adalet önüne çıkarılmadığını görüyoruz."

---

[40] Alexander Dow, *History of Hindostan*, 3 cilt, Dublin, 1792, cilt 3, s. v; Ranajit Guha, "servet akışı" gibi terimlerin R. C. Dutt ve Digby ile daha sonraki milliyetçilerden önce Dow gibi Şirket yetkilileri tarafından kullanılmaya başladığını söylemektedir. Ranajit Guha, *A Rule of Property for Bengal: An Essay on the Idea of Permanent Settlement*, Durham, NC, 1983, s. 33–4.

William Bolts, *Considerations on Indian Affairs; Particularly Respecting the Present State of Bengal and its Dependencies*, 3 cilt, Londra, 1772–5.

N. L. Hallward, *William Bolts: A Dutch Adventurer Under John Company*, Cambridge, 1920; Willem G. J. Kuiters, *The British in Bengal 1756–1773: A Society in Transition seen through the Biography of a Rebel: William Bolts (1739–1808)*, Paris, 2002. Lucy Sutherland, kamuoyunun Clive'a karşı tavır almasında Bolts'un önemli payı olduğunu söylemektedir. Lucy S. Sutherland, *The East India Company in Eighteenth-Century Politics*, Oxford, 1952, s. 221.

Bolts'un insanları en fazla düşünmeye sevk eden tespiti de şuydu: Şirket'in Allahabad Antlaşması'yla Diwani hakkı elde ettiği iddiası yasal açıdan Clive'ın askerî fetihlerine uydurulmuş bir kılıftan başka bir şey değildi. Şirket, diye yazıyordu, "emrindeki 60.000 kişilik daimî orduyla devasa, zengin ve yoğun nüfuslu Krallıkların yönetimlerini ele geçirdi". Bengal Nevvabıyla Şah Alem "sözde nevvablardır ... DHŞ'nin emirlerini yerine getiren kuklalardan başka bir şey değildirler. Şirket'in bu topraklar üzerindeki hâkimiyeti de yasalara veya antlaşmalara değil; gaspa, şiddete ve yağmaya dayanmaktadır". Çünkü "ortada bir [Babürlü] yasası veya imparatorluğu kalmamıştı". "Mutlak yönetim tekeli" Şirket'in elindeydi ve bu durum hem Bengal'i tüketiyordu hem de uzun vadede İngiliz çıkarlarına zarar veriyordu. Buna karşılık, diyordu Bolts, Şirket Raja'dan önceki Babürlü yönetimi tüccar ve zanaatkârlara verdiği daimî destekle gerçek bir adil ticaret timsaliydi.[44]

Bolt'un Kraliyete sunduğu çözüm Bengal'i bir hükûmet kolonisine çevirerek eyaletin kâr amaçlı bir Şirket tarafından soyulmasına son vermekti. Bolts doğrudan Kral'a sesleniyor ve doğru tavrı alarak şefkatli elini -gerek İngiliz gerek Hintli- "Asya'daki tebasına" uzatması gerektiğini söylüyordu.

Kitap abartılı yarı-gerçekler ve yalan yanlış suçlamalarla doluydu. Dahası sıraladığı önemli suçların birçoğuna arkadaşı Ellis'le beraber bizzat kendisi de karışmıştı. *Condiderations* buna rağmen muazzam bir etki yarattı. İmparatorluğa yöneltilecek daha sonraki eleştirilerin âdeta kapısını araladı ve o günler için henüz yeni olmakla birlikte sonraları iyice yaygınlaşan birçok tartışmanın temelini attı: Örneğin bir yazar ilk kez kolları ulusal sınırların çok ötelerine uzanan çok uluslu bir şirketle nasıl başa çıkılacağı sorusuna kafa yoruyordu. Ayrıca aşırı güçlü ve olağanüstü zengin bir işletmenin nasıl kontrol altında tutulacağı gibi önemli sorular soruyordu: Herhangi biri, bir ulus devletin kontrol edemeyeceği kadar büyük zenginlik ve güç sahibi olursa ne olacak, diyordu Bolts. Biri yasama meclisini satın alır ve yolsuzluğa meyilli milletvekillerini kendi çıkarları için kullanırsa ne olacaktı?

London Magazine de kitaptan uzun alıntılar yapılarak tekrar tekrar yayımlandı. Bir gazetecinin Warren Hastings'e yaptığı uyarıda söylediği gibi,

---

[44] Nicholas B. Dirks'ün kitabında Bolts hakkında güzel bir analiz yer almaktadır, *The Scandal of Empire: India and the Creation of Imperial Britain*, Harvard, 2006, s. 250–4. Aynı zamanda bkz. Travers, *Ideology and Empire in Eighteenth-Century India*, s. 61–2.

kitaptaki abartılara ve açık ön yargılara rağmen, "olayı ciddiye alan kamuoyu Parlamento'nun devreye girerek bu suistimalleri düzeltmesi gerektiğini düşünüyordu"[45] Horace Walpole'a göre kitap Şirket hakkındaki kuşkularının tamamını doğrulamıştı: Bolts "Lord Clive'a yöneltilen suçlamaları İngiltere'ye taşıdı. Kitap ... Clive'ı cinayet, suistimal ve zorbalık batağına saplanmış bir canavar olarak gösteriyor, Şirket tekeli yaratarak kuralları açıkça çiğnemekle suçluyordu ... Bengal'deki açlığın ve üç milyon insanın ölümünün ardında işte bu tekelleşme yatıyordu. Bu suçların onda biri bile dehşet yaratmaya yeterdi."[46]

Bolts sözlerini Şirket'in mali istikrarıyla ilgili bir uyarıyla tamamlıyordu: "Şirket'i zemini iyi incelenip araştırılmamış bir temel üzerine inşa edilen devasa bir binaya benzetebiliriz," diyordu. "Bu binada bir anda servet sahibi olmuş türedi zenginlerle valiler oturmaktadır. Bunların çıkarları birbiriyle çatışmaktadır; bir kısmı üstyapıya aşırı yüklenirken, diğer kısmı temelleri ihmal etmektedir."[47]

Bolts'un kehaneti doğru çıktı. DHŞ'nin mali temelleri sadece beş ay içinde büyük bir gümbürtüyle çatırdayıverdi.

Alexander Fordyce adlı bir İskoç banker, 8 Haziran 1772 günü geride 550.000 sterlinlik bir borç bırakarak ortadan kayboldu. Fordyce'in kaybolmasından kısa bir süre sonra Neal, James, Fordyce ve Down adlı bankası da çöktü ve iflasını ilan etti. Ertesi hafta Ayr Bank adıyla da bilinen ve Şirket hisselerinin önemli bir bölümünü elinde tutan Douglas, Heron & Company de kapısına kilit vurdu. Ayr Bank'ın kapanmasıyla başlayan kriz, kısa zamanda önce bütün İngiltere'ye yayıldı ve ardından Avrupa'ya sıçradı.

Bunu izleyen hafta Kuzey Denizi bölgesinde ellerinde Doğu Hindistan Şirketi hisseleri tutan bazı Hollanda bankaları da krize sürüklendi. İki hafta içinde bunlara Avrupa'nın çeşitli yerlerinden on banka; bir ay içinde yirmi

---

[45] Ralph Leycester'in Warren Hastings'e gönderdiği mektup, Mart 1772, BL, Add Mss 29133, f. 72.

[46] Alıntı Dirks, *The Scandal of Empire*, s. 15.
The Monthly Review (1772); aynı zamanda bkz. Robins, *The Corporation That Changed the World*, s. 78, 96.
Bugünkü değeri yaklaşık 58 milyon sterlin.

banka daha eklendi. Sonraki haftalarda yıkım domino taşı gibi ilerledi ve otuz banka daha eklendi.[48]

Olay, bütün dünyayı sardı. Virginia'daki iflaslardan, daha yakınlarda, kötüye giden durumu düzeltmek için fazla bir çaba sarf etmeyen Doğu Hindistan Şirketi'nin başkanı Sir George Colebrooke'un iflasına kadar sonuçlar yarattı. İngiltere Merkez Bankası'nın devreye girmesi gerekti, ama bu banka da bıçak sırtındaydı. David Hume, haziran ayında Edinburgh'tan Adam Smith'e gönderdiği mektupta, "Çok iç karartıcı bir durumdayız: Ardı arkası kesilmeyen iflaslar, güven kaybı ve sonu gelmeyen kuşkular," diyordu. "Bu Olaylar teorinizi nasıl etkileyecek? Örneğin bazı bölümlerin [*Ulusların Zenginliği*] yeniden gözden geçirilmesi mi gerekecek?"[49]

Bir ay sonra, yani 10 Temmuz 1772 günü Leadenhall Caddesi'ndeki India House'a Hindistan'daki Şirket memurlarından 747.195 sterlin gibi muazzam bir havale geldi. 1771 ile 1172 yılları arasında Londra'ya transfer edilen para miktarının 1.5 milyon sterlini bulmasına bakılırsa DHŞ'nin mali durumuyla ilgili endişeler giderek artmaktaydı.[50] Para transferinin engellenip engellenmemesi gerektiği tartışılıyordu. Fakat komite faturaların ödenmesi gerektiğinde ısrarlıydı, "zira ödemelerin aksatılması Şirket'in kredibilitesine büyük darbe indirirdi".

Aynı sıralarda açlık felaketi nedeniyle Bengal'den elde edilen gelirler düşmeye başlamıştı. Bu arada aşırı pahalı olduğu için satılamayan muazzam miktarlardaki DHŞ çayı Londra'daki depolarda beklemekteydi. 1762'de depolarda bekleyen stokların değeri 1 milyon sterlini bulurken, bu rakam 1772'de 3 milyon sterline çıkmıştı. Aynı dönemde yani 1764 ile 1770 yılları arasında askerî harcamalar da iki katına yükselmişti. Bu giderlere bir de her yıl 1 milyon sterlin' tutarındaki yüzde 12.5'luk kâr payını eklemek gereki-

---

[48] Bowen, *Revenue and Reform*, s. 127; H. Hamilton, "The Failure of the Ayr Bank, 1772", *Economic History Review*, 2. dizi, VIII (1955–6), s. 405–17.
The Correspondence of Adam Smith, ed. E. C. Mossner ve I. S. Ross, 2. Baskı, Oxford, 1987, s. 162, alıntı Emma Rothschild'ın yayımlanmamış parlak makalesi, "The East India Company ve the American Revolution".
Marshall, *The Making and Unmaking of Empires*, s. 212.
Bu rakamların günümüzdeki karşılıkları: 747.195 sterlin=78.455.475 sterlin; 1.5 milyon sterlin=157 milyon sterlin; 1 milyon sterlin=100 milyon sterlin; 3 milyon sterlin=300 milyon sterlin.

yordu. Gelir-gider dengesi bozulmuştu.[51] Şirket, yılın ikinci yarısında ilk kez gümrük vergilerini ödemeyedi. Bir süre sonra da İngiltere Merkez Bankası'na olan borçlarında temerrüde düştü. Kriz haberlerinin yayılmasıyla birlikte DHŞ hisseleri sadece bir ay içinde 60 puan değer kaybetti. DHŞ bu olaydan kısa bir süre sonra şapkasını eline alıp İngiltere Merkez Bankası'nın kapısını çaldı.[52]

Şirket yöneticileri 15 Temmuz 1772 günü İngiltere Merkez Bankası'na başvurarak 400.000 sterlin borç istedi. İki hafta sonra tekrar gelip 300.000 sterlin daha istediler. Banka sadece 200.000 sterlin verebildi. Temerrüde düşen borç miktarı 1.6 milyon sterlini bulmuştu. Toplam borç ise 9 milyon sterlinin üzerindeydi. Buna karşılık Şirket varlıkları 5 milyon sterlinin altındaydı.[53] Şirket yöneticileri ağustos ayında hükûmetten 1 milyon sterlinlik yeni bir kurtarma paketi talebinde bulundu.

DHŞ, boğazına kadar borca batmıştı: Şirket 1769-1772 yılları arasında İngiltere Merkez Bankası'ndan 5.5 milyon sterlin borç almıştı. Başkanın Kalküta'daki Warren Hastings'e yazdığı mektupta dediği gibi, "içeride sorunlar hızla arttı - yoğun iflas dalgasının yarattığı karamsarlık kamuoyundaki itibarımızı sarstı, satışları kötü etkiledi ve (tek kaynağımız olan) İngiltere Merkez Bankası bize daha ihtiyatlı yaklaşmaya başladı".[54] Bundan kısa bir süre sonra Edmund Burke tarafından kaleme alınan rapor Şirket çalışanlarının "hem kendilerini gönderen ülkeden hem de bulundukları ülkeden koptuklarını" söylüyor ve DHŞ'nin yaşadığı mali sorunların "[hükûmeti] tıpkı bir değirmen taşı gibi dipsiz bir kuyuya doğru çektiğini ... Bu lanetli Şirket'in sonunda bir engerek gibi içinde çiçek açtığı ülkeyi de zehirleyeceğini" belirtiyordu.[55]

---

[51] Bowen, *Revenue and Reform*, s. 117.
BL, Add Mss, 29133, f. 534, alıntı Bowen, *Revenue and Reform*, s. 119–21.
Bernstein, *Dawning of the Raj*, s. 81. Robins, *The Corporation That Changed the World*, s. 90–5.
400.000 = 42 milyon sterlin; 300.000 = 31 milyon sterlin; 200.000 = 21 milyon sterlin; 1.6 milyon sterlin = 168 milyon sterlin; 9 milyon sterlin = 945 milyon sterlin; 5 milyon sterlin = 525 milyon sterlin; 1 milyon sterlin = 105 milyon sterlin.
Bugünkü değeri 577 milyon sterlin.
Bowen, *Revenue and Reform*, s. 127.
Alıntı Wilson, *India Conquered*, s. 129.

Bu arada herkes İngiltere ekonomisinin artık Hindistan'ın zenginlikleri sayesinde ayakta durduğunu söylüyordu. Bu durumda DHŞ'nin içine düştüğü durumun "ilk ve en önemli sonucu" "devletin iflas etmesi" olacaktı, yani "devlet temerrüde düşecekti".[56]

İktisat ve siyaset kuramcısı Thomas Pownall "insanların Hindistan işlerini artık İmparatorluk'la bağlantılı basit bir mali uzantı olarak değil, gelirlerimizin ayrılmaz bir parçası olarak görmeye başladığını ... bu sistemin Hindistan kısmının çökmesi ihtimali karşısında bile dehşete kapıldığını çünkü oranın çökmesinin bütün Britanya İmparatorluğu binasının çökmesi anlamına geldiğinin farkında olduğunu" söylüyordu.[57] Kral da kesinlikle böyle düşünüyordu. III. George "bu ülkenin refahının ve borçlarından dolayı içine düştüğü sıkıntılı durumdan çıkış yolunun" Hindistan'ın zenginliklerinden geçtiğine inandığını yazıyordu.[58]

Parlamento, Doğu Hindistan Şirketi'nin içine düştüğü mali krizi, dillere pelesenk olan yolsuzluk ve DHŞ memurlarına kötü muamele iddialarını görüşmek üzere 26 Kasım'da toplandı: Şirket'in iflas etmesiyle çalışanların muazzam zenginlikleri arasında görmezden gelinemeyecek kadar büyük bir çelişki vardı. Ayrıca bu işin bir de kişisel boyutu vardı: Milletvekillerinin yüzde 40'ında DHŞ hisseleri vardı ve hisse fiyatlarındaki düşüş onları da ciddi şekilde sarsmıştı.

Şu nokta giderek netleşmeye başlamıştı. Parlamento, Şirket için bir kurtarma paketi hazırlar ve 1.4 milyonluk sterlinlik borcunu öderse, bunun bir karşılığı olması lazımdı. Yani bu muazzam borç karşılığında Şirket'in parlamentonun denetimine girmesi gerekecekti. Zira DHŞ'nin işleri kendi başına yola koyamayacağı konusunda ilk kez yaygın bir görüş birliği oluşmuş, Parlamento müdahale etmediği takdirde Bengal ve oradan gelen gelirlerin kaybedileceği sonucuna varılmıştı.

---

[56] Anon, *The Present State of the British Interest in India,* quoted in *Monthly Review*, cilt XLVIII (1773), s. 99.
Thomas Pownall, *The Right, Interest and Duty of Government, as concerned in the affairs of the East India Company*, gözden geçirilmiş baskı, 1781, s. 4. Alıntı Bowen, *The Business of Empires*, s. 17.
George III'dan Grafton'a mektup, 9 Aralık 1766, J. Fortescue, *Correspondence of George III, 1760–1783*, 6 cilt (1927–8), cilt I, s. 423–4. Alıntı Marshall, *The Making and Unmaking of Empires*, s. 209.

Milletvekili William Burrell'in deyişiyle: "Sir, kimse bunun sadece Bakanlığı veya Muhalefeti ilgilendiren basit bir sorun olduğunu sanmasın. Hayır, efendim, bu doğrudan İmparatorluğu ilgilendiren bir konudur. Hatta Büyük Britanya'nın dünya üzerinde iflas eden ya da çöken ilk ülke olup olmaması bile buna bağlıdır."[59]

Doğu Hindistan Şirketi yöneticileri Parlamento'ya davet edildi. DHŞ'nin Hindistan'daki yolsuzluklarını, zimmete para geçirme ve rüşvet iddialarını araştırmak üzere kurulan General John Burgoyne'nin başkanlığındaki Komite tarafından ayrıntılı bir sorgulamaya tabi tutuldular. Başta Burgoyne'nin "baş suçlu değilse bile, en kıdemli suçlu" dediği Clive olmak üzere bazı DHŞ memurlarına yolsuzluk suçlamaları yöneltildi. Komite tarafından hazırlanan nihai raporda, 1757-1765 yılları arasında Bengal'de 2 milyon sterlinlik* "hediye" dağıtıldığı belirtiliyor ve Clive ve yandaşlarının "dağıttıkları ... muazzam miktarlardaki paralarla" "devletin şerefini ayaklar altına almalarının" bedelinin ödetilmesi gerektiği söyleniyordu.[60]

Clive bu suçlamalara 21 Mayıs 1773 günü yaptığı o meşhur konuşmalarından biriyle cevap verdi ve "sıradan bir at hırsızı" muamelesi görmeye kesinlikle itiraz ettiğini söyledi. Plassey'den sonra, diye gürledi, "büyük bir hükümdar benim keyfime kaldı; zengin bir şehir insafıma kaldı; en zengin bankerleri bir gülümsememi görmek için birbiriyle yarıştı; iki elim altın ve mücevherlerle dolu hâlde sadece bana açık olan kubbelerin altından yürüdüm! Sayın Başkan, şu anda kendimi nasıl tuttuğuma ben bile şaşırıyorum."

Clive iki saat süren etkileyici konuşmasında kendini savundu. Son bir dilekte bulunarak "servetimi alabilirsiniz ama şerefime dokunmayın," dedikten sonra gözyaşları ve "Duyun, duyun!" naraları arasında salondan çıktı. Arabasına bindi ve "o sabah artık cebinde bir altı penilik bile bulunup bulunmadığını" bilmeden evine doğru yola koyuldu.[61] Tartışmalar gece yarısına dek sürdü. Konuşmacıların çoğu Burgoyne'ye saldırıyordu. Karar bir dizi değişiklik ve Clive'in "bu memlekek için yaptığı büyük ve erdemli hizmetler"e

---

[59] Bowen, *Revenue and Reform*, s. 85.

Bugünkü değeri 210 milyon sterlin.

[60] Forrest, *The Life of Lord Clive*, cilt 2, s. 404–5.

a.g.e., cilt 2, s. 408–9.

düzülen övgülerle yumuşatıldı. Nihayet, bütün gece süren bir tartışmanın ardından Clive 95'e karşı 155 oyla aklandı.[62]

Başbakan Lord North bir savaşı kaybetmiş olabilirdi belki, ama hâlâ DHŞ'ye diz çöktürmeye kararlıydı. Burgoyne'nin hamlesinin boşa çıkmasından kısa bir süre sonra ortaya çıkıp, "Sanırım, sir, Parlamento'nun Doğu Hindistan Şirketi üzerinde denetleme hakkı var ... Bu ardı arkası kesilmeyen aşırılıklar, ana vatanda işlenen yolsuzluklar, yurt dışındaki baskılar, dünyanın her yerinden yükselen bütün bu feryatlar Kraliyet'e kadar gitmektedir," dedi.[63] Amacı Doğu Hindistan Şirketi'nin elindeki Hindistan topraklarıyla bu topraklarda yaşayan 20 milyon Hintliye devlet adına el koymaktı. Bir milletvekilinin deyişiyle, Parlamento "ülkenin mutsuz ve çalışkan insanlarını bu yönetimin boyunduruğundan kurtarmak" zorundaydı.[64]

Ama North'un bu planı da tutmadı. Zira Şirket, Kraliyet güvencesine alınan yeni sözleşmelerle yeni ayrıcalıklar elde etti; hissedarlar da bu ayrıcalıkları kaybetmemek için ellerinden geleni yaptı. Dahası, çok sayıda milletvekilinin elinde DHŞ hisseleri vardı ve DHŞ'nin ödediği vergiler ekonomi açısından çok önemliydi. Şirket'in sadece ödediği gümrük vergileri bile yılda 886.922 sterlini* buluyordu. Dolayısıyla hiçbir hükûmet bu kadar önemli bir Şirket'in batmasına izin veremezdi. Nihayet, Şirket'i kurtaran şeylerden biri de büyüklüğüydü: Britanya ticaretinin yaklaşık yarısı Şirket'ten geçiyordu, yani batmasına göz yumulamayacak kadar fazla büyüktü.

Şirket'le Parlamento arasında varılan anlaşmanın anahatları kısa zamanda belli oldu ve bununla beraber devletle yeni bir ortaklık kuruldu. Şirket'i iflastan kurtarmak için gereken 1.4 milyon sterlinlik** devasa kaynağın karşılanmasına karar verildi. Şirket de bunun karşılığında, 1773 Haziran'ında Lord North tarafından hazırlanan ve DHŞ'yi parlamento denetimine sokacak olan Tanzim Yasası'na tabi olmayı kabul etti. Parlamento ayrıca Bengal Başkanlığı'nın yanı sıra Madras ve Bombay başkanlıklarını da kontrol edecek bir genel vali atayacaktı.

---

[62] Nechtman, *Nabobs*, s. 84.

[63] 28 Mayıs 1773, BL, Egerton Mss, 249, s. 84–6.

[64] BL, Egerton Mss, 240, s. 221, 225–6.

* Bugünkü değeri 93 milyon sterlin.

** Bugünkü değeri 147 milyon sterlin.

Lord North'un yasa tasarısı 19 Haziran 1773'te 13'e karşı 47 oyla kabul edildi. Dünyanın ilk agresif çok uluslu şirketi tarihin en büyük kurtarma operasyonlarından biriyle kurtarıldı. Batan bir şirketi kurtarma karşılığında düzenleme ve denetleme yetkisini devralmak suretiyle ulus devlet eliyle kaynak sömürme uygulamasının ilk örneğiydi bu. Ancak parlamentodaki söylemlere rağmen DHŞ yarı özerk bir imparatorluk gücü olmaya devam etti. Ama kısmen de olsa Hanover devlet mekanizmasının parçasıydı artık. Tanzim Yasası tek başına DHŞ'nin aşırılıklarını törpülemek için yeterli değildi, fakat bir ilk girişim olarak önemliydi. Zira 1858 yılında Şirket'in millîleştirilmesiyle sonuçlanacak kesintisiz bir devlet müdahalesi sürecinin ilk adımı olmuştu.

Parlamento'nun Hindistan Genel Valiliği'ne atadığı ilk isim Şirket'in yabancı olduğu biri değildi. 41 yaşındaki eski Şirket çalışanı Warren Hastings sade yaşamı, bilgeliği, saygınlığı ve işkolikliğiyle en zeki ve en deneyimli Şirket memurlarından biriydi. Yasa aynı zamanda Hastings'i Parlamento adına denetleyecek üç danışman atıyordu. Bu danışmanlardan biri son derece parlak ve aydın, ama garip bir şekilde art niyetli, kindar ve ihtiraslı biri olan genç bir siyasi müsteşardı. Philip Francis, İrlandalı Protestan bir rahibin oğluydu. Dublin'de doğmuş ve Londra'da yetişmişti. Kendi deyişiyle "hayata doğuştan en küçük bir avantajı olmadan adım atmıştı". Sosyal merdivenin basamaklarını hızla tırmanmaya aday olmakla beraber dışardan biri olduğunun bilincinde ve "attığı her adıma dikkat eden" biri olarak becerikli bir siyaset adamıydı. Dalavereyi, eğri büğrü işleri ve entrikayı severdi: III. George ve bakanlarına saldıran "Junius" mektupları adlı ateşli makalelerin yazarı olmaya en yakın aday oydu. 1768 ve 1772 yılları arasında yayımlanan bu makaleler koloni Amerikası'yla kıta Avrupası'nda birçok baskı yapmıştı.[65] İleriki yıllarda Şirket'in başını ağrıtan ve Hindistan'daki yönetimi işlemez hâle getiren sorunların kökeninde Hastings'le Francis'in birlikte çalışmayı beceememesi ve Francis'in Hastings'i geri gönderip Bengal'in -"korumak ve yönetmek için gönderildiğim bu muhteşem imparatorluğun"- hükümdarı olarak yerine geçme ihtirası yatıyordu.[66]

---

[65] "Junius"un Francis olduğunu destekleyen yazı için bkz. *The Letters of Junius*, ed. John Cannon, Oxford, 1978.

[66] Bkz. Linda Colley's ilginç makalesi: "Gendering the Globe: The Political and Imperial Thought of Philip Francis", *Past & Present*, no. 209 (Kasım 2010), s. 117–48.

Tanzim Yasası'yla bu yasa etrafından dönen parlamento tartışmalarından zarar gören diğer bir isim belki de ilginç bir şekilde Clive oldu. Clive, Parlamento'da aklanmasına rağmen Burgoyne ve onun Soruşturma Komitesi'nin verdiği hasar hiçbir zaman tam olarak onarılamadı. Resmî suçlamadan kurtulsa da artık adı kötüye çıkmış ve antipatiyle bakılan bir figürdü. Herkes, onu Lord Vulture olarak tanıyordu. Yani Doğu Hindistan Şirketi'yle özdeşleştirilen ne kadar çürümüşlük ve ilkesizlik varsa onun kişiliğinde toplanıyordu.

Clive, Tanzim Yasası'nın geçmesinden kısa bir süre sonra büyük bir yurt dışı turuna çıktı. Fransa'dan geçerken Compagnie des Indes'teki eski rakipleriyle yemek yedi. Bir yıl boyunca İtalya'daki topraklarda gezdi, sanat eserleri topladı ve Avrupa'daki güçlü ve gözde isimlerle bir araya geldi. Ama asla kendisini toparlayamadı. Depresyona girmişti. Gençken iki kez intihara kalkışmıştı. Dışarıdan dimdik görünmesine karşın en azından bir kez büyük bir depresyon geçirmişti. Buna bir de onu acılar içinde kıvrandıran mide ve gut ağrıları eklenmişti. Robert Clive İngiltere'ye döndükten kısa bir süre sonra, 22 Kasım 1774 günü, henüz kırk dokuz yaşındayken, Berkeley Square'deki kır evinde yaşamına son verdi.

Clive'ın eski düşmanı Horace Walpole şöyle aktarıyordu, Londra çevresinde dönen söylentileri: "Kesinlikle bir hastalık söz konusu, ama dünya bundan daha fazlasının olduğunu düşünüyor. Aşırı sarsılmış ve çökmüştü. Şiddetli ağrılar ve krizlerle boğuşuyordu. Geçen pazartesi günü şehre son geldiğinde çok hastaydı. Doktoru salı günü bir doz afyon ruhu vermiş ama sonuç alamamış. Devamında iki farklı öykü var: Birine göre hekim dozu tekrarlamış; diğerine göre Clive tavsiyeye uymayıp dozu iki katına çıkarmış. Özetle, şaşayla, rezaletlerle, sanat, zenginlik ve şatafatla dolu bir hayat 50'sinde bitti!"[67]

Gerçek daha tatsızdı: Clive aslında kör bir kâğıt bıçağıyla boğazını kesmişti. Karısı Margaret, sekreteri Richard Strachey ve Strachey'in karısı Jane ile birlikte evdeydi. Jane Strachey daha sonradan Clive'ın şiddetli mide ağrısı nedeniyle oyununu yarıda keserek "tuvalete gittiğini" söylemişti. Ara-

---

Aynı zamanda bkz. Sophia Weitzman, *Warren Hastings and Philip Francis*, Manchester, 1929; Keith Feiling, *Warren Hastings*, Londra, 1954, s. 138.

W. S. Lewis vd., *The Yale Edition of Horace Walpole's Correspondence*, 48 cilt, New Haven, CT, 1937–83, cilt 32, s. 61–2.

dan bir süre geçtikten sonra Clive gelmeyince, Strachey, Margaret Clive'a "Gidip Lord'un durumuna baksanız iyi olur," demişti. Margaret "Clive'a bakmaya gitmiş, ancak kapıyı açtığında boğazı kesilmiş hâlde bulmuştu. Kadın bayılmış ve hizmetçiler koşturmuştu. Patty Ducharel elini kana daldırmış ve yalamıştı."[68]

Clive'ın cenazesi gece yarısı Berkeley Square'den alınarak doğduğu Moreton Say'deki köy kilisesine götürüldü. Cenaze, gece yarısı düzenlenen gizli bir törenle, yarım yüzyıl önce vaftiz edildiği kilisenin bahçesine yeri belli olmayacak şekilde gömüldü.

Clive herhangi bir intihar notu bırakmamıştı, ama Samuel Johnson intihar gerekçesiyle ilgili yaygın kanıyı şu sözlerle aktarıyordu: Clive, diyordu, "servetini, onu boğazını kesmeye götüren suçlar işleyerek elde etmişti."[69]

Tanzim Yasası çerçevesinde atanan üç Kraliyet danışmanı Philip Francis, General Claveringve Albay Monson 19 Ekim 1774'te nihayet Kalküta'da karaya çıktı. Daha karaya ayak basar basmaz aşağılayıcı muameleye uğradılar ve yirmi bir pare yerine on yedi pare top atışıyla selamlandılar. Ayrıca "aşağılayıcı ve küçük düşürücü" bir karşılama yapılmıştı: "Ortada bizi karşılayacak, hatta yolu bile gösterecek tek bir muhafız, tek bir kişi yoktu."[70]

Warren Hastings danışmanlar için evinde verdiği öğle yemeğine gayriresmî bir kıyafetle çıkarak danışmanların huzurunu iyice kaçırdı: Philip Francis'in kayınbiraderi ve sekreteri, "Mr. Hastings pekâlâ fırfırlı bir gömlek giyebilirdi," diye yazmıştı. General Clavering derhâl kaleme kâğıda sarılarak Londra'ya bir şikâyet mektubu yazdı. Warren Hasting hayli gergin geçen bir öğle yemeğinin sonuna doğru çoktan istifa etmeyi düşünmeye başlamıştı. Yeni siyasal düzenleme için bundan daha kötü bir başlangıç olamazdı.

Ama daha kötüsü gelecekti. Ertesi gün yani 20 Ekim'de resmen toplanan yeni danışmanların ilk işi kısa bir süre önce yaşanan Rohilla Savaşı'nı araştırmak ve Hastings'in neden Şirket'in müttefiki Avadh Nevvabı Sücaüddevle'ye

---

[68] Alıntı Mark Bence-Jones, *Clive of India*, Londra, 1974, s. 300, 356. Patty Ducarel, General Gustavus Ducarel'in (1745–1800) kız kardeşiydi.
Nechtman, *Nabobs*, s. 87; Bence-Jones, *Clive of India*, s. 299.
Travers, *Ideology and Empire in Eighteenth-Century India*, s. 150–1.

askerî birlik verdiğini sormak oldu. Hastings'in niyeti Şüca'ya destek vererek isyancı Rohilla Afganlarını durdurup batı cephesinde istikrarı sağlamasına yardımcı olmaktı. Ancak Francis haklı olarak gönderilen askerlerin Şirket için çalışan paralı askerler olduğunu hatırlatıyor ve Şüca'nın komutasında Afganlara karşı korkunç suçlar işlediklerini söylüyordu.

Eleştiriye pek tahammülü olmayan Hastings aşırı kötülük kokan bu havada nefes alamadığını yazmıştı. "Tuhaf kinayeler, kurnazca imalar, acı hakaret ve alaycı ifadelere artık alıştım," diye yazacaktı kısa bir süre sonra da.[71] Keyfi yerine gelen Francis'e göre, "Hastings'in suratından terler akıyor, gözlerinden yaşlar damlıyordu. Kafasına vuruyor, odanın içinde deli gibi oradan oraya koşuyordu".[72] Francis kısa bir süre sonra Başbakan, Lord North'a gönderdiği mektupta Hastings için küçümser ifadeler kullanacaktı: "Üçüncü veya dördüncü dereceden Yeteneklerini inkâr etmemekle birlikte," diyordu, "Yetenekleri, yargı gücü ve diğer nitelikleri konusunda üçümüz de yanıldık. Bir ara deliryum hâlinden kurtulduğunu sanmıştım, ama gene fikrimi değiştirdim ..."[73]

Hastings'in Hint sevgisine her zaman kuşkuyla bakan Clive'ın etkisinde kalan Francis, Bengal'deki bütün kötülük ve yolsuzlukların kaynağında Hastings'in bulunduğuna daha Hindistan'a ayak basmadan önce ikna olmuştu. Büyük Tur'un son ayağından dönmekte olan hamisine yazdığı gibi, "kötülüğün baş sorumlusu Mr. Hastings" idi. Hantings'in Konsey'deki tek müttefiki olan Richard Barwell'e gelince, "cahilin, salak ve haddini bilmez koca kafanın biriydi o".[74]

Philip Francis'in düşünceleri ölene kadar değişmedi. Kalküta'ya ayak bastığı günden itibaren Hastings'i alaşağı etmeye, işlerini engellemeye ve bütün yaptıklarını tersine çevirmeye çalıştı. "Bengal enkaz hâlinde ve bunun tek sorumlusu da Mr. H," diye yazmıştı daha gelişinin ilk haftasında. "Bir sonraki gemiyle buradaki durum hakkında sizlere İngiltere'deki herkesi titretecek bir rapor göndereceğimizi sanıyorum."[75] Francis'in asabi ama pek de

---

[71] Feiling, *Warren Hastings*, s. 133.

a.g.e.

Sophia Weitzman, *Warren Hastings and Philip Francis*, Manchester, 1929, s. 227.

a.g.e., s. 221–2.

a.g.e., s. 224.

parlak olmayan ve Bengal'e yaptıkları bir yıllık deniz yolculukları sırasında tamamen Francis'in etkisinde kalan danışman arkadaşlarıysa o ne derse onu yapıyorlardı.

Hastings fena hâlde incinmişti. Şirket'in yolsuzluk batağına saplanmasının baş sorumlusu olmak şöyle dursun, Francis gelene kadar üzerine en ufak bir leke sürülmemiş biri olarak tanınıyordu. İnce, uzun boylu, ahlaklı, sakin ve bilge biri olan Hastings başından beri Şirket içinde aşırılıklara karşı çıkan birkaç isimden biriydi. İdari yetenekleri ve aşırı çalışkanlığıyla biliniyordu. Warren Hastings'le Ganj'da bir yolculuk yapan sanatçı William Hodges, meslektaşlarının gösterişli kıyafetlerine karşın onun sade giyimine dikkat çekiyor ve sıradan Hintlilere kaba davranan memurlara nasıl şiddetle karşı çıktığını anlatıyordu. Zor durumdaki dostlarına borç veren, ev halkına karşı özenli ve cömert davranan biriydi. Kasımbazar'daki ilk hizmetçisinin dul eşine, hatta Kalküta'da kendisi için şarkı söyleyen kör bir adama kadar bir yığın insana düzenli maaş gönderiyordu.[76] İngiliz yetkililer hakkında hiç olumlu düşünceleri olmayan Gulam Hüseyin Han bile Hastings'in Şirket hâkimiyetindeki sıradan insanlar için verdiği adalet mücadelesinden ve cömertliğinden söz ediyordu: "Her şeye kadir olan Allah'ın merhameti zor durumdaki ailelerin imdadına koşan ... ve zulüm altında inleyen ama acılarını sözle dile getiremeyen binlerce insanın acı ve gözyaşlarına kulak veren valinin üzerine olsun."[77]

Hastings, Şirket rejiminin içine düştüğü bataklığı herkesten çok daha iyi biliyor ve bunları yüksek sesle dile getiriyordu: "Sonsuz kaynaklara sahip olup da basit bir tüccar gibi davranarak her fırsattan bir kâr elde etmeye çalışmak; vergiyi ödeyen insanları korumadan onlar üzerinden büyük paralar kazanmak ... [bunlar] kabul edilemeyecek çelişkilerdir, ulusal karakterimize uymamaktadır ... ve insanlıkdışıdır."[78] Hastings şirketi daha adil, daha verimli ve daha sorumlu yapacak adımlar atmakta kararlıydı: Şirket memurları, diye yazıyordu, yerel dilleri ve gelenekleri bilmiyorlar ve Hintliler onların suistimal ve baskılarına dayanamayacak kadar güçsüzler. "Yönetimimizin kılcal damarlarına kadar işleyen kötülüklerin kökeninde" bunun yattığına

---

[76] Feiling, *Warren Hastings*, s. 232–3.

[77] Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 3, s. 168.
Sir Penderel Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, Londra, 1989, s. 148.

inanıyordu Hastings.[79] Genel valiliği devralmak üzere yola çıkarken, "Bu güzel ülkenin valiliğinin," diye yazmıştı, "üç yılda bir değişen züğürt maceracıların zengin olup geri döndüğü bir makam olmaya devam etmesinden Tanrı bizleri korusun."[80]

Hastings 1772 Şubat'ında atanmasıyla Francis ve diğer danışmanların gelmesi arasında geçen dönemde Bengal'deki Şirket yönetiminde birçok değişikliğe gitmişti. Kalküta'ya geldiğinde karşılaştığı karışıklık karşısında rahatsız olmuştu: "Yeni Şirket yönetimi ne olduğu belirsiz bir yığın materyalden ibaret, tam bir kargaşa var," diye yazmıştı. "Yetkilerin sınırları belli değil: Gelir toplama, yatırım işlemleri, adaletle (tabii varsa) ilgili konular, polisiye faaliyetler, hepsi iç içe girmiş, yetkiler aynı kişilerin ellerinde toplanmış. Özellikle de son iki faaliyet muhatap yokluğu nedeniyle tamamen ihmal edilmiş."[81]

Hastings süratle işe koyuldu ve bu çerçevede DHŞ'yi idari bir hizmete dönüştürme süreci başlattı. Yaptığı ilk önemli değişiklik yönetim birimlerini Mürşidabad'dan Kalküta'ya taşımak oldu. Bengal'in hâlâ bir Nevvab tarafından yönetildiği yanılsamasına son verildi ve Şirket tek hükümdar hâline geldi: "Bengal'in başkenti artık Kalküta," diye yazıyordu, "Eyaletin bütün Kurumları artık burada toplanıyor ve talimatlar buradan çıkıyor ... Şirketin Yetkileriyle Halkın ve Nevvabın Egemenlik alanları arasındaki sınırları belirlemenin zamanı geldi."[82] Ancak Hastings mevcut Babürlü sistemini koruyarak yeniden canlandırmak ve Hint yetkililer üzerinden devam ettirmek istiyordu. Sadece Nevvabın yerini genel valilik ve danışmanlık makamı alacaktı. Hatta Şirket'le bağlantılı birkaç temsilcilik dışında Avrupalıların Kalküta dışında yaşamasını yasaklamayı düşünecek kadar ileri gitmişti.

Hastings 1773 yılı boyunca sıra dışı bir enerjiyle çalıştı. Para birimi sistemlerini birleştirdi, Hindu yasalarının ve Müslüman hukuk kitaplarının sistemli biçimde derlenmesi için talimat verdi, vergi ve gümrük sisteminde

---

[79] Travers, *Ideology and Empire in Eighteenth-Century India*, s. 139.

[80] Sir Penderel Moon, *Warren Hastings and British India*, Londra, 1947, s. 113.
G. R. Gleig, *Memoirs of the Life of the Rt Hon Warren Hastings, First Governor General of Bengal*, 3 cilt, Londra, 1841, cilt 1, s. 317.
Hastings'ten J. Dupre'ye mektup, 11 Kasım 1772, BL, Add Mss 29,127, f. 63v.
Hastings'ten L. Sullivan'a mektup, Kasimbazar, 7 Eylül 1772, a.g.e, f. 38v.

reforma gitti, toprak gelirlerini belli bir sisteme oturttu ve yerli acentaların özel tüccarlar adına halka baskı yapmasına son verdi. Etkin bir posta servisi kurdu, James Rennel tarafından yürütülen doğru bir Hindistan haritası çıkarma çalışmalarına destek verdi ve 1770-71'deki açlık felaketinin bir daha asla tekrarlanmaması için Patna'daki büyük Gola başta olmak üzere bir dizi tahıl ambarı inşa ettirdi.[83]

Hastings'le işte bu günlerde tanışan Tibetli maceracı ve diplomat George Bogle, onu şöyle tanımlıyordu: "Bulunduğu makama her açıdan uygun biri. Metanetli bir duruşu ve mütevazı bir karakteri var. İşle ilgili konularda eli çabuk ve çalışkan. Yerli halkın gelenek ve göreneklerini iyi biliyor, onların dilini anlıyor. Çok cana yakın biri olmasa da insanlarla iletişime açık. Görevi sırasında birçok suistimale son verdi ve yönetimin her kademesinde birçok önemli düzenlemeler yaptı."[84]

Hastings'in bütün bu çabalarının ardında onlu yaşlarından beri yaşadığı bu topraklara duyduğu derin saygı yatmaktaydı. Clive'ın aksine, o Hindistan'ı seviyordu. Vali olduğunda Bengalce ve Urducayı iyi bilmesinin yanında hem saray Farsçasını hem de edebî Farsçayı akıcı bir şekilde konuşabiliyordu. Hatta "Hindustane havasıyla" şarkılar bile söyleyebiliyordu. Başta dostu Samuel Johnson'a gönderdiği bazı mektuplar olmak üzere birçok mektubu Hindistan'a ve Hintlilere duyduğu derin sevgiyi yansıtmaktaydı. Clive'ın apaçık ırkçılık kokan mektuplarının tam tersi söz konusuydu yani: "Bizler de dâhil olmak üzere," diyordu Hastings, "dünya üzerindeki birçok halkın meyilli olduğu kötülükleri Hintli tebamızda göremezsiniz. Onlar nazik ve kibardır. Kendilerine yapılan iyiliklere minnettarlıklarını göstermekten kaçınmazlar. Kötülükler karşısında bile intikam duygusundan uzak dururlar ve kan dökmekten nefret ederler. Yasal otoriteye severek ve sadakatle hizmet ve itaat ederler."[85] Hastings Şirket yetkililerinin Hintlilere davranış biçimlerinden ve onlarla konuşma tonlarından özellikle nefret ediyordu: "Avrupalılar özellikle kendilerinden aşağı statüde olanlara karşı kaba ve sertler. Bu durum Bengallilerin nazik doğasıya hiç uyuşmadığı gibi, otoriteden kaynaklanan ağırlıkları olmasa Avrupalılara hiçbir üstünlük kazandırmıyor."[86]

---

[83] Bernstein, *Dawning of the Raj*, s. 89–90.

[84] Alıntı a.g.e., s. 57.

[85] Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 149.
Moon, *Warren Hastings and British India*, p. 87.

Yıllar içinde Hastings'in Hint kültürü hakkındaki bilgisi arttıkça ona olan saygısı da arttı. 1784 yılında, Hastings'in himayesinde ve yeni bir yasal sistemin kurulmasına nezaret eden İran araştırmacısı ve Oryantalizmin öncülerinden Sir William Jones'un rehberliğinde bir "Asya Derneği" kuruldu. Dernek, diğer projelerin yanında *Bhagavad Gita*'nın ilk çevirisine sponsor oldu. Çeviride Hastings'in de bir önsözü vardı: "Hindistan sakinleri daha kısa bir süre öncesine kadar birçok kişinin gözünde vahşi yaşam süren yaratıklardan başka bir şey değildi," diye yazıyordu, "korkarım, bu ön yargı henüz tamamen kırılmadı, ama epey törpülendi. Onların gerçek karakterini ortaya çıkaran her adım onların doğal haklarına daha sempatik bir gözle bakmamızı ve onlara da kendimiz gibi saygı duymamızı sağlayacaktır. Ancak onların gerçek karakterini sadece onların yazılarından öğrenebiliriz: Bu karakter Hindistan'daki İngiliz hâkimiyeti bittikten ve onun yarattığı zenginlik ve güç ortadan kalktıktan çok sonra bile var olmaya devam edecek ... Doğrusunu söylemek gerekirse, Hindistan'ı kendi ülkemden biraz daha fazla seviyorum."[87]

Asya Derneği, Jones ve Hastings'in de çabalarıyla, Jones'un "bu muhteşem ülke" dediği uygarlık üzerine gerçekleştirilen birçok araştırmaya öncülük etti. Bengal entelijansiyasıyla sağlam ilişkiler kurdu ve Hindistan tarih ve uygarlığının derin köklerini ortaya çıkaran araştırmaların önünü açtı. Jones, Hindistan'da Arkadya'yı bulduğunu yazıyordu. İmparatorluğun tarihinde eşine az rastlanan gerçek bir kültürler arası değerlendirmeydi bu.[88]

Dahası, Hastings'in *Gita*'ya duyduğu ilgi eski eser merakından kaynaklanan bir ilgi değildi: *Gita* felsefesi onun kişisel yaşamına da yön veriyor, şu *sloka*yı [dizeleri] yaşamının düsturu kabul ediyordu: "Arzularının kıskacından kurtulan / İşlerin etki tepki zincirini kıran / İşlerinden bir beklentisi olmayan / Bırakmayı bilmiştir, o bir ermiştir / ermişler doğum-ölüm zincirinden kurtulur / ve sonsuz mutluluğa ulaşır."[89]

Philip Francis ise Hindistan'a tıpkı Clive gibi yaklaşıyor ve küçümser bir dille "Bengal'in cahil ve gelişmemiş yerlilerinden" söz ediyordu. Tıpkı

---

[87] Alıntı Bernstein, *Dawning of the Raj*, s. 147. Jones için bkz. S. N. Mukherjee, *Sir William Jones: A Study of Eighteeth-Century Attitudes to India*, Cambridge, 1968. Feiling, *Warren Hastings*, s. 138.
Bhagavad Gita, 2, 47–51, çeviriyi benim için yapan Sir James Mallinson. Hastings'in bu dizeler hakkındaki düşünceleri için bkz. Feiling, *Warren Hastings*, s. 238.

yıllar sonra Macaulay'in de yaptığı gibi Hindistan'ın idari dilinin İngilizce olması gerektiğini savunuyordu.[90] "Bengalcenin ilkelliği dillere destandır," diye homurdanıyordu, bundan "daha yoz bir dil" tasavvur edilemezdi. Görüşler bu kadar farklı olunca ortak bir noktada buluşmak da zorlaşıyordu. Hastings, -"bu züppe, ahlaksız ... ilkesiz ve insani özelliklerden yoksun dedikoducu" dediği- Francis'ten hoşlanmıyordu. Tabii aynı duyguları, düşmanı da kendisi için besliyordu. Fakat Hastings bütün o söylenmelerine rağmen Kalküta'daki danışmanlar kurulundaki düşmanlıkla başa çıkamıyordu. "Burada kral üçümüzüz," diye meydan okuyordu Francis. Sonra, giderek Madras ve Bombay da Hastings'i umursamamaya başladı.[91]

Şirketin karar alma yöntemlerini şaşkınlıkla izleyen Gulam Hüseyin Han'ın "yönetim çarklarını tıkayan bitmek bilmez bozukluk ve kargaşa" diye nitelediği Bengal'deki politik çekişme ve idari tıkanma süreci işte böyle başladı. "Başlarında tam yetkili ve güçlü bir otorite" yoktu. Otorite "her biri ötekiyle kavgalı ve biri tarafından her an ayağının kaydırılmasını bekleyen ... İngilizlerin komite dediği dört-beş kişilik- bir Konsey arasında paylaşılmıştı. Sonunda Şirket'in "bütün girişimlerini felce uğratan" ... ve bir tarihçiye "Bu ülkede bir baş yok" dedirten "bir başıbozukluk" hüküm sürmeye başladı.[92] Hastings de aynı fikirdeydi. "Bütün işler durdu, zira Kurul sadece aleyhimde kanıt toplamak ve rakiplerime övgüler düzmekle meşgul," diye yazıyordu.[93]

Bengal'deki siyasi kilitlenme bir süre sonra Hindistan'daki düşmanların da kulaklarına ulaştı. Nitekim çok geçmeden, özellikle iki düşman bu bölünmüş ve zayıflamış rakibin gücünü test etmeye karar verdi. Her iki sarayın başkenti de güneydeydi: Şirket yarımadanın kuzey ve doğusunda duruma hâkimdi, ama aynı şeyi güney ve batı için söylemek kolay değildi.

Bunlardan ilki Evrengzib'in ölümünden beri aşağı yukarı yetmiş yıldır Hindistan'daki en büyük askerî güç ve Babürlü İmparatorluğu'nun yavaş

---

[90] Colley, *Gendering the Globe*, s. 121; Moon, *Warren Hastings and British India*, s. 348. Maduniyet Çalışmaları'nın kurucularından biri olan Ranajit Guha gibi bazı sömürgecilik sonrası tarihçiler Francis'e daha ılımlı yaklaşmaktadır. Guha, Francis'ten hayranlıkla söz etmekte ve radikal Fransız düşünürler hakkında geniş bilgi sahibi olduğunu ve entelektüel birikimiyle Bengal'de gerçekleştirilen tarımsal, idari ve parasal reformlara önemli katkılarda bulunduğunu söylemektedir. Bkz. Guha, *A Rule of Property for Bengal*, özellikle 3–4. Bölümler.
Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 3, s. 184–6.
Feiling, *Warren Hastings*, s. 160.

yavaş dağılmasının başlıca sorumlusu olan Marathalardı. Marathalar 1761'deki Panipat Muharebesi'nde büyük bir darbe almışlardı. Ahmet Şah Dürrani'nin komutasındaki istilacı Afganlar silah ve teçhizat bakımından yetersiz durumdaki Marathaları köşeye sıkıştırarak her yandan sarmış, yetersiz beslenme, hastalık ve zayıflıktan bitkin düşen ordu Panipat'ın hemen dışındaki ovada dört bir yandan kuşatılmıştı. Sonraki haftalarda Maratha komutanları yoğun Afgan topçu bombardımanı altında bir bir yok olmuştu: Kaybedilen ilk komutan Balavant Rao Mehendale oldu, onu Govindpant Bundele izledi: "Toprak sarsıldı, insanlar tuhaf şeyler söylemeye başladı. Dünyaya yıldırımlar yağdığını söylüyorlardı".[94] Derken, o uğursuz 7 Ocak 1761 günü, bütün umutlarını yitiren ve açlıkla boğuşan Marathalar kuşatmayı yarmaya çalıştılar. Develerin üzerine yerleştirilmiş toplar ve tepeden tırnağa donatılmış süvariler tarafından sarı sancaklarının altında katledildiler. Gün bittiğinde savaş meydanında 28.000 Maratha yatıyordu. Aralarında genç Maratha liderleriyle göğsünden vurulan Pişuva'nın tek veliahtı da vardı. Ertesi gün, teslim olan ve kendilerini Afganların merhametine bırakan 40.000 silahsız Maratha esir de son adama kadar katledildi. Bundan kısa bir süre sonra Pişuva Ballaci Rao'da yaşadığı üzüntüye dayanamayarak öldü: "Kafası karışmış ve kendi halkına hakaretler yağdırıp sövmeye başlamıştı".[95] Fakat on yıl sonra Dürrani artık ölmüş ve Marathalar yeniden toparlanmaya başlamıştı. Orta ve Batı Hindistan'ın büyük bir bölümünün kontrolünü yeniden ele almış ve hâkimiyetlerini Kaveri'den İndus'a kadar uzanan alana da yaymaya başlamışlardı.

İkincisi yeni bir güçtü. 1770'lerde ortaya çıkmış ve giderek askerî bir güç hâline gelmeye başlamıştı: Haydar Ali ve onun savaşçı oğlu Tipu Sultan'ın Maisur Sultanlığı. Aslen Pencap kökenli olan Haydar, Maisur ordusunda üst kademelere kadar yükselmiş, Karnataka Savaşları'nda Fransız askerlerden gözlemlediği birçok yeniliği kendi ordusuna uygulamıştı. 1760'lı yılların

---

[94] Velcheru Narayana Rao, David Shulman ve Sanjay Subrahmanyam, *Textures of Time: Writing History in South India 1600–1800*, New York, 2003, s. 230, alıntının yapıldığı yer *Bhausahebanci Bhakar*.
a.g.e., s. 231. Aynı zamanda bkz. mükemmel bir eser olan Uday S. Kulkarni, "Solstice at Panipat: An Authentic Account of the Panipat Campaign", Pune, 2012; Jadunath Sarkar, "Events Leading up to Panipat and Panipat, 1761", *India Historical Quarterly* (Haziran 1934), s. 258–73 ve s. 547–58.

başlarında bugün askerî darbe olarak nitelendirilebilecek bir hamleyle Maisur Racası Wodiyar'ı tahttan indirerek iktidarı ele geçirmişti. İktidara gelir gelmez süratle orduyu büyütmüş ve komşu küçük eyaletleri ele geçirmişti.

Haydar, askerlerini eğitmek üzere Fransız subaylar getirmiş, Srirangapatnam adasındaki kaleyi tahkim etmek için Fransız mühendisler tutmuştu. Hatta oğluyla birlikte küçük bir donanma bile kurmuşlardı. 1766 yılı itibarıyla iki savaş gemisi, yedi küçük gemi ve kırk gallivattan (kürek ve yelkenle yol alan küçük savaş teknesi) oluşan bu donanmanın başına da Stannet adlı Avrupalı bir denizciyi getirmişlerdi.[96]

Gerek Marathalar ve gerekse Maisur Sultanlığı zaman içinde Şirket'in görüp göreceği en güçlü ve en tehlikeli düşmanlara dönüşecek ve Hint Yarımadası'nın tamamının ele geçirilmesinin önündeki son engeli oluşturacaklardı.

Yöneticiler, Hint askerî tekniklerinin bu kadar şaşırtıcı bir hızla gelişmesi karşısında bir ara endişeye kapılmışlardı: On yıl önce Plassey meydanında elde edilen kolay zaferler giderek tarihe karışmaktaydı. Hint eyaletlerinin Şirket'i zaferden zafere taşıyan yeni askerî teknolojileri, taktikleri ve disiplini öğrenmeleri yaklaşık otuz yıllarını almıştı. 1760'ların ortalarına doğru aradaki uçurum artık hızla kapanmaktaydı: Yöneticiler, "Gerek Bengal'deki gerekse Coromandel Sahili'ndeki yerlilerin savaş sanatında gösterdiği gelişmeler hayli tedirgin edici." diye yazıyor ve Bengal Konseyi'nden "Avrupalı subayların yerel yönetimlerin hizmetine girmesini engelleyecek" ve "mümkünse her türlü askerî gelişmenin önünü kesecek" önlemler almasını istiyorlardı.[97]

Nitekim yöneticilerin endişeleri haklı çıktı ve Haydar Ali 1767 Ağustos'unda Şirket'e savaş açarak yaklaşık 50.000 kişilik muazzam bir kuvvetle Bangalore'un doğusundaki tepelerden aşağı doğru inmeye başladı. Bu or-

---

[96] Irfan Habib (ed.), *Resistance and Modernisation under Haidar Ali & Tipu Sultan*, Yeni Delhi, 1999, Giriş, s. xxii.

[97] Direktörler Kurulu'ndan Bengal'deki Konsey'e mektup, 27 Nisan 1765, *Fort William-India House Correspondence*, Londra, 1949–58, cilt 4, s. 96.

dunun 23.000'i süvarilerden oluşuyordu, 28.000'i de -yani yaklaşık 20 taburoldukça disiplinli ve eğitimli sepoylardı. Şirket, Haydar'ın bu kadar büyük ve disiplinli bir modern orduya sahip olduğundan habersizdi. Maisur sepoy piyade ve topçusu modern Fransız düzenine göre tertiplenmişti. Topçunun elindeki toplar da gerek kalibre gerekse menzil olarak Şirket'inkilerden çok daha üstündü.

Maisur birlikleri yenilik ve taktik açısından da Şirket ordularından üstün durumdaydı. Maisur'un deve süvarileri ustalaştıkları roket ateşleme sanatı sayesinde düşman süvarilerini darmadığın edebiliyorlardı. Oysa İngiliz ordusu William Congreve'nin getirdiği yeni roket sistemlerini daha yeni yeni öğrenmekteydi.[98] Haydar ve Tipu ayrıca kurdukları "öküzle nakliye" sistemi sayesinde piyadeyi ve ikmal malzemelerini krallığın her yerine süratle taşıyabiliyorlardı. Bu lojistik yenilik daha sonraları Şirket tarafından da benimsendi.

Haydar 1767 Eylül'ünde Trinomalee yakınlarında ana Madras ordusuyla savaşırken, on yedi yaşındaki Tipu da Şirket hatlarının gerisinde Madras'ın dış mahallelerine cüretkâr akınlar düzenliyordu. Birinci sınıf süvarileriyle Karnataka ovalarında hızla ilerliyor, St. Thomas Tepesi'nin eteklerini kaplayan Madras Konseyi'nin George dönemi stilindeki haftasonu villalarını herhangi bir direnişle karşılaşmadan yakıp yağmalıyordu. Hatta Madras Valisi'ni bile son anda elinden kaçırmış, Vali ancak süvarinin kendini yağmaya kaptırması sayesinde paçayı kurtarabilmişti. Savaşan birlikleri izleyen bir Şirket yüzbaşısı "Haydar'ınkiler kadar cesurca savaşan bir siyah ordu görmedim," demişti.[99]

Sonunda Şirket barış istedi. Haydar rüşvetle satın alındı: Maisur ordusu imzalanan bir antlaşmayla geri döndü. Fakat Şirket'in kolayca hazırlıksız yakalanıp yenilebileceği de Hindistan'daki diğer saraylarda bir kenara yazıldı. Kenara yazanların başında da Maisur'daki Haydar'la Pune'deki Marathalar geliyordu.

---

[98] Maisur topçusu için bkz. Jean-Marie Lafont, *Indika: Essays in Indo-French Relations 1630–1976*, Delhi, 2000, s. 157. Roketler için bkz. Linda Colley, "Going Native, Telling Tales: Captivity, Collaborations and Empire", in *Past & Present*, no. 168 (Ağustos 2000), s. 190.
Yüzbaşı Mathews, Partha Chatterjee, *The Black Hole of Empire: History of a Global Practice of Power*, Princeton, 2012, s. 85.

Şirket, Plassey zaferinden sonraki ilk büyük yenilgisini on iki yıl sonra, 1779'da Pune yakınlarında aldı. Bombay Konseyi şubat ayında, Kalküta'daki Hastings'e danışmadan Marathaların iç politikalarına karıştı ve yerinden edilen Maratha liderlerinden Raghunath Rao'yla bir anlaşma imzalayarak onu, Pune tahtındaki genç Maratha Pişuva'nın naipliğine getirmeye karar verdi. Kalküta'nın onayı alınmadan alınan bu kararla, 2.000 sepoy, birkaç yüz süvari ve topçu ile Raghunath Rao'nun Maratha süvarilerinden oluşan 7.000 kişilik bir kuvvet 24 Kasım'da Bombay Limanı'ndan yola çıktı. Birliğin başında yaşlı Albay Egerton vardı. Kısa bir süre önce Bombay Başkanlığı'nda üst düzey göreve getirilen Şah Alem'in eski rakibi John Carnac Komutan Yardımcısıydı.

Egerton'ın kuvveti yavaş yavaş tepeden yukarı doğru ilerlemeye başladı. 10.000 öküzün çektiği top ve ikmal malzemesiyle günde sadece bir buçuk kilometre kadar yol alan birlik nihayet 30 Aralık'ta tepelerin zirvesine ulaştı. Sonra bir on bir gün daha ilerleyerek, sadece on üç kilometre mesafedeki bazı ünlü Budist mağara manastırlarının bulunduğu Karle'ye vardılar. Birlik bu arada neredeyse bütün erzakını tüketmiş ve Marathalara hazırlık yapacak bolca zaman bırakmıştı. Egerton, Karle'ye ulaştığında karşısında genç Maratha lideri Mahadji Sindhia liderliğinde 50.000 kişilik devasa bir Maratha kuvveti görünce dehşete kapıldı.[4]

Durumun çaresizliğini kavrayan ilk kişi Carnac oldu. Carnac, Bombay'a gönderdiği umutsuzluk dolu mektupta şöyle diyordu: "Albay Egerton ordusunu kurarken Almanya'da kaldığı kısa sürede gördüklerinden esinlenmiş görünüyor. Tıpkı karşısında bir Avrupa Ordusu varmış gibi ihtiyatlı bir şekilde ilerliyor. Oysa bu ülkede zaferin yolu dosdoğru ileri atılmaktan geçiyor."

---

4 Ocak 1779 günü Karle yakınlarında öldürülenlerden biri de Yüzbaşı James Stewart'tı. Yüzbaşı Stewart, Maratha askerlerinin bulunduğu yeri tespit etmek için arkasına gizlendiği ağaçtan kafasını çıkartır çıkartmaz bir Maratha keskin nişancısı tarafından vuruldu. Karle civarında bilinen adıyla İştur Phakda iki yüz yıl sonra yerel bir Tantra tanrısı hâline geldi. Diğerleriyle birlikte yerel polis her hafta bu yeni tanrı için kan akıtmaya başladı. Vücudundan ayrılmış olan başı için yapılan türbe yerel polis karakoluna çevrildi. Geleneğe göre, karakol komutanı görevini ihmal ettiği takdirde İştur'dan "okkalı bir tokat yemektedir". Bana bu öyküyü anlatan ve İştur'un bedeninin bulunduğu -keçi kanıyla kaplı- ikinci türbe ile Wadgaon Tutukevi'nde başın bulunduğu üçüncü türbeyi aramaya teşvik eden Maratha tarihçisi Uday S. Kulkarni'ye binlerce kez teşekkürler.

> Böyle giderse, yani bir noktadan öbürüne ağır ağır ilerlemeye devam edersek sonuç almak zor olacak ve avantaj karşı tarafa geçecek. Zira karşı taraf bu durumda kolayca dere yataklarına, çalılarla ve ağaçların ardına gizleniyor ... Her yanda Marathalar var, sabah 11'den öğleden sonra 3'e kadar üstümüze Top ve Roket yağdırdılar ... Albay Egerton'ın fazla dayanabileceğini sanmıyorum.[100]

Şirket birlikleri 9 Ocak 1779'da Pune'ye sadece 30 kilometre mesafedeki Talegaon'a kadar ilerlediler. Şehre vardıklarında her yerin yağmalanıp talan edildiğini gördüler. Ertesi sabah şafak vaktinde tamamen kuşatıldıklarını ve ikmal hatlarının kesildiğini fark ettiler. Maratha süvarisi kaçanları tek tek yakalıyor, öküzleri kaçırıyor ve *bancara*ların (gezgin tüccarlar) Şirket kuvvetlerine ikmal malzemesi taşımasını engelliyordu.[101] Yetmezmiş gibi Egerton da ağır hastaydı. Raghunath Rao yürüyüşe devam etmeleri için yalvarıyor ve birkaç kilometre daha ilerleyip Pune'nin dış mahallelerine ulaşırlarsa destekçilerin kendilerine yardım edeceğini söylüyordu. Fakat Şirket komutanları kontrolü kaybetmişti. İki gün sonra erzakları tamamen tükenince ağır toplarını bir tapınak kuyusuna attılar, ikmal malzemesinden geri kalanları yaktılar ve gece yarısı dağınık ve açlıktan kıvranır bir hâlde geri çekilmeye başladılar. Marathalar hareketi fark edince hemen onları kuşattı ve günün ilk ışıklarıyla birlikte geri çekilen kolun üzerine saldırdı: Öğlen olduğunda 350 ölü vardı. Teslim olmaktan başka çaresi kalmayan Egerton altı gün sonra aşağılayıcı Wadgaon Antlaşması'nı imzaladı. Anlaşmayla birlikte Raghunath Rao ve bazı üst düzey Şirket yetkilileri rehine olarak verildi ve Şirket topraklarının bir kısmı Marathalara bırakıldı.[102]

Şirket ordusu bir daha eski itibarına kavuşamayacaktı. Fakat Pune seferi Şirket'in askerî gücünün sınırlarını göstermenin yanı sıra, Şirket'in ihtiraslarının Güney Asya bölgesinin siyasetini yeniden şekillendirme ve müdahale gücünün sınırlarını da ortaya çıkarmıştı. "Marathaların Macciavveli'si"

---

[100] John Carnac'tan Bombay Konseyi'ne mektup, 1 Ocak 1779, BL, OIOC, P/D/63, f. 132.

Kararlara verilen cevaplar, 24/01/1782, BL, IOR, bscc P/D/68, vd. 617–18, 24, alıntı Mesrob Vartavarian, "An Open Military Economy: The British Conquest of South India Reconsidered, 1780–1799", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. 57, no. 4 (2014), s. 486–510, s. 494.

Stewart Gordon, *The Marathas: 1600–1818*, Cambridge, 1993, s. 164.

olarak anılan ünlü Maratha Veziri Nana Phadnavis'e göre, Hint güçlerinin aralarındaki farklılıklara bakmaksızın bir araya gelmesinin ve yabancı müdahalecilere karşı ittifak oluşturup, hazır liderlik zayıf ve bölünmüşken tek bir kuvvet hâlinde saldırmanın zamanı gelmişti.[103]

Nana Phadnavis, Wadgaon Antlaşması'ndan bir yıl sonra, 7 Şubat 1780'de kalemini eline alarak eski düşmanı Haydar Ali'ye bir mektup yazdı ve aralarındaki savaşa son verip hep birlikte Şirket'e savaş açmayı teklif etti: "İngiliz saldırganlığı," diye yazdı, "artık tahammül edilemeyecek boyutlara ulaştı. Bu son beş yılda kör saldırganlıklarıyla birçok antlaşmayı çiğnediler."

> Önce tatlı dille güzel vaatlerde bulunuyorlar. İnsan neredeyse dünyada onlardan daha içten ve dürüst birinin olmadığını düşünüyor. Ama çok geçmeden aldatıldığımız anlaşılıyor. Kısa zamanda gerçek yüzleri ortaya çıkıyor.
>
> Devletin memurlarını kendi taraf arına çekiyor ve onun üzerinden altımızı kazmaya başlıyorlar. Başlıca yöntemleri böl ve yönet. Kişisel çıkarları gözlerini öylesine kör etmiş ki yazılı anlaşmaları bile hiçe sayıyorlar. Kafalarının içinde dönen tilkileri bir tek Tanrı bilir. Herkesi birbirine karşı kullanarak Pune'ye, Nagpur'a, Maisur'a ve Haydarabad'a bir bir boyun eğdirdiler. Hintlileri birbirine düşürmeyi iyi biliyorlar. İnsanları birbirine düşürme ve Devletin iç uyumunu bozma sanatında çok ustalar.[104]

Haydar ve Tipu'dan olumlu cevap geldi. Onlar da "Bütün kötülüklerin İngilizlerin üstünlüğünden kaynaklandığını" düşünüyorlardı.[105] Bir ay içinde Haydarabad Nizamı'na iki güç daha katıldı. Mayıs ayında yaz sıcaklarının bastırmasıyla beraber Üçlü İttifak "İngilizleri Hindistan'dan sürmek" üzere somut planlar yapılmaya başladı. Bir ay sonra, yani haziran ayında Madras'a Haydar Ali'nin Fransa'dan büyük bir gemi dolusu silah ve askerî malzeme aldığı haberi ulaştı. Vellore'den gelen diğer raporlar Haydar Ali'nin Bangalore civarındaki ovalarda büyük bir ordu topladığını bildirmekteydi.

---

[103] Nana Phadnavis ve ünlü istihbarat ağı için bkz. C. A. Bayly, *Empire & Information: Intelligence Gathering and Social Communication in India 1780–1870*, Cambridge, 1996, s. 31–2.

[104] Govind Sakharam Sardesai, *A New History of the Marathas*, 3 cilt, Baroda, 1948, cilt 3, s. 97–8.

[105] Rajat Kanta Ray, "Indian Society and the Establishment of British Supremacy, 1765–1818", Peter Marshall, *The Eighteenth Century*, Oxford, 1998, s. 519.

Nihayet 17 Temmuz'da Haydar Ali Karnataka ovalarına doğru tekrar harekete geçti. Şimdiki ordusu geçen seferkinin yani otuz yıl önceki ordunun tam iki katıydı: 100.000 kişiyi bulan ordunun 60.000'i süvarilerden, 35.000'i Avrupa tarzında oluşturulmuş piyadeden oluşuyordu. Ayrıca 100 adet de top vardı. Haydar Ali bir kez daha şaşkınlık içinde Şirket'in hiçbir savunma hazırlığı yapmadığını gördü: Şirket kuvvetleri Karnataka ovalarına küçük gruplar hâlinde dağılmışlardı. İkmal malzemesini nakletmek üzere öküz toplamak için bile hazırlık yapılmamıştı. Dahası Madras Başkanlığı kâğıt üzerinde 30.000 silahlı asker tarafından korunuyor görünürken, kısa zamanda bir ay içinde ancak 8.000 asker toplanabileceği ortaya çıkmıştı. Haydar'ın süratli hareket etmesi nedeniyle bu rakama bile ulaşılamadı: Sepoyların çoğunun aileleri Arcot'ta yaşıyordu. Haydar'ın harekete geçtiği duyulunca birçok subay karılarını ve çocuklarını korumak için firar etti. Karnataka'daki tahkimatları yeniden düzenleme çabaları sonuç vermedi. Garnizonlar Haydar kuvvetlerine gönüllü olarak teslim oldu ve rüşvet karşılığında kapıları açtı.[106]

Bengal'den askerî destek istemek üzere derhâl Kalküta'ya bir gemi gönderildi, fakat oradaki durum Madras'takinden daha karışıktı. Zira Tipu bir kez daha St. Thomas Tepesi'yle San Thome'deki zengin villaları yağmalamaktaydı. Haydar ise Madras, Vellore ve Arcot çevresindeki toprakları yağmalıyor, köyleri ateşe veriyor ve Şirket'in erzak depolarından geri kalanları imha ediyordu. Bu arada altı yıldır Şirket yönetimini felce uğratan Hastings'le Francis arasındaki kan davası son kez zirve yapıyordu.

Hasting 14 Ağustos'ta bir açıklama yayımlayarak Francis'i yalancı ve kibirli olmakla suçladı: "Onun samimiyet vaatlerine inanmıyorum," diyordu, "doğası buna uygun değil. Onun tek derdi benim attığım her adımı baltalamak."

> Başından beri kafasında bir tek bu var ... Ben onun herkesin önünde ne yaptığına bakmıyorum, zira sütre gerisinde neler çevirdiğini biliyorum. Orada sadece şeref ve hakikatten yoksunluk var. Bu ciddi bir suçlama, ama bu konuda o kadar eminim ki, bizzat kurbanı olduğum ve halkın çıkarlarına zarar verip felce uğratan entrikaların bilinmesini hem kendim hem de kamuoyu açısından bir

---

[106] Mark Wilks, *Historical sketches of the south of India*, cilt 2, 1820, s. 261–2; Vartavarian, "An Open Military Economy", s. 486–510, s. 491.

borç kabul ediyorum. Yasanın izin vermediği bir yolsuzluğu cezalandırmanın tek yolu onu ifşa etmektir.[107]

Philip Francis, ertesi gün yani 15 Ağustos 1780 günü Warren Hastings'i düelloya davet etti.

İki düellocu, 17 Ağustos sabahı 05.30'da şahitleriyle birlikte, hâlen Warren Hastings'e ait olan Mir Cafer'in eski yazlık sarayı Belvedere'nin batı kıyısındaki ağaçlıkta buluştu.

Hastings o gece hiç uyumamıştı. Gecenin büyük bölümünü çok sevdiği eşi Marian'a bir veda mektubu yazarak geçirmişti. Mektup ölmesi hâlinde eşine verilecekti. Şöyle başlıyordu: "Bu mektup eline geçtiğinde çekeceğin acıları ve yaşayacağın duyguları düşündükçe kalbim kanıyor ... Bir tek seni kaybedeceğim için üzülüyorum. Seni ne kadar sevdiğimi, seni nasıl hayatımda her şeyden çok sevdiğimi bir tek Tanrı biliyor. Beni unutma, Marian'im. Elveda, sevdiğim kadın. Son anımda bile seni düşüneceğim. Beni unutma ve beni sev. Bir kez daha elveda."[108] Sonra Hasting bir arabanın içinde kesik kesik uyudu. Sabah 04.00'da şahidi Albay Thomas Deane Pearse kendisini uyandırdı.

"Hasting daha sonra, "tam belirlenen saatte, yani 05.30'da Belvedere'ye vardık." diye yazacaktı, "ve Mr. F[rancis] ile Albay Watson'ın yolda ileri geri dolaştığını gördük. Bir süre gözlerden uzak bir yer arandı. Şahitlerimiz [İngiltere'deki bir örnekten yola çıkarak] aramızda 14 adım mesafe olması gerektiğini söyledi ve Albay Watson 7'şer adım atıp işaretledi. Ben güneye bakacak şekilde durdum. Hatırladığım kadarıyla hiç esinti yoktu. Şahitler [sanırım Albay Watson) herhangi bir taraf lehine avantaj oluşmaması için tarafların ateş edecekleri anı kendilerinin belirlemesine karar verdi."

Pearse'nin deyişiyle, "işte o anda beyefendilerin bu tür durumda uygulanacak kuralları bilmedikleri ortaya çıktı"; hatta Bengal'deki bu iki gerçek İngiliz entelektüelin tabanca kullanmaktan bile tamamen bihaber oldukları

---

[107] Bernstein, *Dawning of the Raj*, s. 134.

[108] a.g.e.

Allipore'da, Tac Bengal Oteli'ne birkaç dakika yürüme mesafesindeki yapı hâlâ ayaktadır. Yapı, bugün Hindistan Millî Kütüphanesi'ne ev sahipliği yapmaktadır.

anlaşıldı. Francis hayatında hiç ateş etmediğini söyledi. Hastings de hatırladığı kadarıyla bir defa eline silah almıştı. Bu yüzden bunları, meslekleri gereği silahlardan anlayan şahitler doldurdu.

Centilmenliği her zamanki gibi elden bırakmayan Hastings önce Francis'in ateş etmesini istedi. Francis nişan aldı ve tetiği çekti. Horoz düştü ama silah ateş almadı. Francis'in şahidi tekrar geldi ve silahı doldurup çakmak taşını değiştirdi. "Pozisyonlarımıza döndük," diye yazmıştı Hastings. "Ben yine ilk onun ateş etmesini istedim. Fakat Mr. F iki defa nişan alıp ikisinde de silahını geri çekti." Pearse, Francis'in nihayet "tetiği tekrar çektiğini" yazıyordu, "fakat barut nemli olduğu için tabanca yine ateş almadı. Mr. Hastings, Mr. F'nin silahını doldurması için zaman tanıdı. Ancak yedek barut bulunmadığı için kendi fişeğimi verdim. Beyefendiler tekrar yerlerine geçtiler ve vaziyet aldılar."[109]

"Şimdi ciddi ciddi nişan alabilirdim," diye yazıyordu Hastings. "Nişan aldım ve doğru yönü hizaladığıma kanaat getirdiğim an ateş ettim."

> O da aynı anda silahını ateşledi. Tam emin değilim ama, galiba önce benim silahım ateş aldı ve sonra o ateşledi. Bir anda sendeledi, yüzüne bir acı ifadesi oturdu ve yavaş yavaş bacaklarının üzerine düştü. Düşerken alçak sesle, "Ölüyorum!" dedi.
>
> Bunu duyunca ona doğru koştum. Şunu rahatlıkla söyleyebilirim ki içimde en ufak bir sevinç yoktu. Şahitler de yardımına koştu. Ceketinin sağ tarafının parçalandığını gördüm ve güllenin onu deşip geçtiğinden korktum. Ama o, birkaç kez çok zorlanmadan doğruldu. Bir keresinde de bizim yardımımızla ayağa kalktı, ama bacakları tutmuyordu. Sonra yere yığıldı.
>
> Albay W[atson] meselenin kişisel bir hınç değil, onur meselesi olması nedeniyle el sıkışmamız ya da Mr. F'nin elini uzatması gerektiğini söyledi. El sıkıştık. Birbirimize karşı davranışlarımızdan dolayı karşılıklı özür diledik. Rahatlamak için sırt üstü uzandı. Sedye olmadığı için Binbaşı Tolley'in oradan bir çocuk arabası getirildi ve bunun üzerinde Belvedere'ye taşındı. Albay P[earse] ve ben şehirdeki evimize döndük. Dr. Campbell'i aramaya gittik. Dr. Francis'e de [Hastings'in özel doktoru] onunla beraber gitmesini söyledim. İkisi de hemen gittiler. Yaranın ciddi olmadığını tespit ettiler. Mermi omzun biraz aşağısında yeleğin dikiş yerinden girip arka tarafta omurganın üstündeki derinin hemen içinde kalmış.

---

109 a.g.e., s. 113-14.

> Eve döner dönmez olanları anlatması için Mr. Markham'ı Sir E'ye [Elijah Impey, Başyargıç] gönderdim. Sonucu bekleyeceğimi ve ölüm hâlinde gelip bizzat teslim olup adaletin tecelli etmesini bekleyeceğimi söyledim.[110]

Fakat Hastings'in tutuklanması gerekmedi. Doktor Hastings'in "mermisinin Mr. Francis'in sağ tarafından girdiğini, ancak kaburgaya çarpıp yön değiştirerek, toraksa girmek yerine yukarı saptığını," söyledi. "Mermi omurgaya zarar vermeden iki buçuk santim kadar solunda kalmıştı. Bulunduğu yerden çıkartıldı. Önemli bir yara değildi ve hastanın durumu tehlike yaratmıyordu."[111]

Şirket'in güney Hindistan'daki en büyük askerî kuvveti on gün sonra, yani 25 Ağustos 1780 günü, Madras'tan çıkarak Haydar'la kozlarını paylaşmak üzere sahil yolu boyunca güneydeki Kançipuram'a doğru ilerlemeye başladı. Başlarında on beş yıl önce Şücaüddevle'nin Buksar'daki hatlarını yararak son anda felaketin eşiğinden dönen İskoç General Sir Hector Munro vardı. Ancak general, bu kez sadece 5.000 sepoy toplayabilmişti. Maaşları ödenmeyen bu yarı başıbozuk birliğin karşısında 100.000 kişilik bir kuvvet vardı.

Kırk bir kilometre kadar kuzeyde başka bir İskoç, Albay William Baillie çoğu yerli sepoylardan ve yeni gelmiş birkaç yüz İskoç askerden oluşan 2.800 kişilik kuvvetiyle Kançipuram'da Munro'yla buluşmak üzere talimat almıştı. İki ordu birleşirse karşısındaki gücün onda biri kadar edecekti. Bu durumda belki az da olsa Maisur ordusunu yenme şansları olabilirdi. Ama Gulam Hüseyin Han'ın sözleriyle Haydar'ın "öfkeli bir deniz gibi bütün ovaları kaplayan ve topçusunun ucu bucağı görünmeyen" iyi eğitimli ve disiplinli kuvveti karşısında bölünmüş olarak hiç şansları yoktu.[112] Munro'nun Baillie'nin kendisine katılmasını beklemesi gerekiyordu. Ancak her zamanki sabırsızlığıyla ve Kançipuram'daki cephane ve erzakın Haydar'ın eline geçebileceği endişesiyle, elindeki küçük kuvvetle harekete geçti. Oysa bir gün daha bekleseydi iki ordu birleşecekti.

Baillie, 25 Ağustos akşamı Madras'ın kuzeybatısındaki küçük Kortalaiyar ırmağının kıyısında kamp kurdu. O akşam muson yağmurları başladı

---

[110] BL, Add Mss 39, 878, f. 36; Moon, *Warren Hastings and British India*, s. 249. Bernstein, *Dawning of the Raj*, s. 82.

[112] Gulam Hüseyin Han, *Seir Mutaqherin*, cilt 3, s. 125.

ve yağmur on iki saat boyunca bütün şiddetiyle aralıksız devam etti. Günün ilk ışıkları söktüğünde Kortalaiyar öfkeli bir sele dönüşmüştü. Artık geçmek mümkün değildi. Baillie ancak on bir gün sonra karşı kıyıya geçebildi. Fakat Tipu da o sırada 11.000 kişilik en iyi süvari birliklerini Baillie ile Munro'nun arasına mevzilendirmişti.[113] Baillie'nin ordusunu gafil avlayabilirdi.

İlk çarpışma 6 Eylül günü gerçekleşti. İki ordu arasında uzun süreli bir topçu düellosu yaşandı. "Şiddetli yağmur ve yoğun sisin içinde diz derinliğindeki pirinç tarlalarında ilerleyen" Baillie'nin küçük kuvveti çok daha ağır kayıplar verdi, ama her iki taraf da işi sonuna kadar götürmeye kararlıydı ve her iki taraf da takviye istiyordu.[114] Haydar, oğluna büyük bir kuvvet gönderdi; fakat Munro muhtemel bir kuşatmaya karşı tahkim ettiği Kançipuram'daki ana tapınaktan kımıldamaya niyetli değildi.

Sadece bir kez yerinden kımıldamaya yanaştı. Bin sepoy ve cephane taşıyan dokuz deve göndermeyi kabul etti, ama onda da tek şartı Baillie'nin kuvvetini alıp tapınağa geri getirmekti. Kurtarma birliği gece hızla harekete geçti, karanlıkta peşlerini düşen Maisur süvarisini püskürtüp, Tipu'nun ana birlikleriyle karşılaşmamak için geniş bir kavis çizerek Baillie ile temas kurmayı başardı. İki ordunun birleşmesiyle 3.800 asker ve on sahra topundan oluşan bir kuvvet oluştu. Kurtarma birliğinin komutanı hemen hareket etmeleri için Baillie'ye yalvardı. Böylece karanlıktan yararlanarak Munro'nun artık sadece on beş kilometre mesafede bulunan Kançipuram tapınağındaki kuvvetine kolayca geri dönebileceklerdi. Fakat Baillie bu tavsiyeye kulak asmadı ve sabahın ilk ışıklarına kadar yerinden kımıldamadı. Bu tereddüt pahalıya mal oldu.

Baillie şafak sökene kadar kampta kaldı. Yarım saat sonra yani 5.30'da bir tepeden aşağıdaki ovada bulunan nehre doğru inerken yolunun önünde Pollilur adlı küçük bir tahkim edilmiş köy bulunduğunu gördü. Köy, Tipu'nun asker ve toplarıyla doluydu. Birçok top da sol taraflarında mevzilendirilmişti. Önceki gece Tipu'nun kamptaki casusları sayesinde Baillie'nin yola çıkış zamanını ve rotasını öğrendikleri için birkaç saattir pusuda bekliyorlardı. Baillie'nin açık alandaki birliklerine şiddetli bir topçu ateşi açıldı. Topçu ateşiyle araziye dağılan asker bir tepenin üzerinde kalakaldı. Her iki taraf çamurlu ve bataklık

[113] Yüzbaşı Muat, *Account of the Defeat at Pollilur*, BL, IOR, HM 223, s. 117.

[114] a.g.e.

tarlalarla doluydu, sağ taraflarında biraz ötede de nehir vardı. İleri gidemeyen ama gerileme seçeneği de olmayan Baillie, askerlerine ortası boş kare düzeni oluşturma emri verdi. "Asker bir araya toplandı. Üç sıralı bir düzen oluştu", ortada da malzeme ve cephaneler vardı. Tipu'nun birlikleri yarım saat sonra mevzilerinden çıkıp Kançipuram'a giden bütün yolları tuttu.

Topçu ateşi şiddetlenerek sürüyordu. Tipu'nun otuz topu Baiillie'nin kare düzeninin ön tarafını dövüyordu. Baillie de yaralılar arasındaydı, bir top güllesi bacağına isabet etmişti. Fakat arkasında mevzilendiği bir sütrenin gerisinden emirler vermeye devam etti. Derken, yarım saatlik bir sessizlik oldu, top ve tüfek ateşleri sustu ve ortalığa ürkütücü bir sessizlik çöktü.

Otuz dakika sonra ön sıralardaki birlikler uzaklardan kös ve *nageshwaram* (uzun Tamil borazanları) sesleri geldiğini bildirdiler. Şirket askerlerinin gözlerinin önünde, uzaklarda büyük bir toz bulutu yükseldi. Kısa zamanda yedi kırmızı kolun düzenli bir şekilde yaklaştığı görüldü. İskoçlar Munro'nun kendilerini kurtarmaya geldiklerini sanarak sevinç çığlıkları attılar. Ancak kollar yaklaşınca bunların aslında Haydar'ın ana birlikleri olduğu ortaya çıktı. Aşağı yukarı 25.000 kişilik bir süvari birliği otuz kadar sepoy birliğiyle birlikte nihai kaderlerini belirlemek üzere yaklaşıyordu. Bir İskoç subayı "kısa zamanda Haydar'ın atlıları tarafından sarıldık," diye yazmıştı. "Onları topçular izledi ve etrafımızda bir yarım daire oluşturdular. En az 50 top vardı. Giderek şiddetlenen bir topçu ateşi başlattılar."[115]

Baillie'nin komutasındaki İskoç karesi, sonraki bir saat içinde Maisur süvarisinin art arda gelen on üç saldırısını püskürttü. Düşman hattını kıramayan Haydar en büyük toplarını ileri çıkardı. Sabah 08.00'da yakın mesafeden çok şiddetli bir topçu ateşi başladı. Birbirine yakın bir şekilde mevzilenen kırmızı ceketlilerin üzerine misket mermileri yağıyordu. Baillie'nin kardeşi John "Bir saat boyunca Hindistan'ın görüp görebileceği en şiddetli top ateşiyle karşı karşıya kaldık," diye yazmıştı. "Âdeta biçiliyorduk."[116] Derken iki cephane arabası isabet aldı ve aynı anda havaya uçtu. Patlamayla birlikte "hatta iki büyük gedik açıldı ve süvariler buradan saldırdı. Süvarileri filler izledi ve savaşın sonucu belli oldu."[117]

---

[115] John Baillie's *Account of Pollilur*, BL, IOR, HM 223, s. 160–6.

[116] a.g.e.
Yüzbaşı Wood, *Account of Pollilur*, BL, IOR, HM 211, vd. 246.

Baillie kalan son barutu da tükettikten sonra teslim olmaya karar verdi ve mendilini kılıcın ucuna bağlayıp kaldırdı. Baillie ve yardımcısı David Baird adamlarına silah bırakma talimatı verdi. Fakat talimatı duymayan bazı sepoylar Maisur süvarisinin teslimiyeti kabul etmediğini düşünerek silah bırakmayı reddetti. Bunun üzerine süvari hatların arasına dalarak silahsız ve savunmasız askerleri biçmeye başladı. "Tam bir katliam yaşandı ... Artık canlarımızın bağışlanmasını istemenin bir yararı yoktu, silahları bırakır bırakmaz bizi doğradılar."[118]

73. Highland Alayı'ndan bir üsteğmene göre "son çarpışma en şiddetli vuruşma oldu. Kılıçlar ve kalkanlar havada çarpışıyor, atların tekmeleri ve homurtuları, mızrakların şakırtıları, birbirine karışıyor, kanlı kılıçlar havada parıldıyor, küfürler ve yeminler havada uçuşuyordu. Yaralılar inliyor ve çığlıklar atıyor, yaralı atlar ölmüş askerlerin üzerine düşüyor, sağa sola savrulan fillerin tüyler ürperten kükremeleri ve zincirlerinin ürkütücü şakırtıları hem dostu hem düşmanı dehşete düşürüyordu."

> Ölümden kurtulanlar birbirine öyle sokulmuşlardı ki güçlükle ayakta duruyorlardı. Kimi neredeyse boğulurken, kimi de üzerlerindeki cesetlerin ağırlığının altında yerlerinden kımıldayamadan kendilerini düşmanın insafına bırakmışlardı ... Bazıları fillerin, develerin ve atların ayakları altında eziliyor, üzerlerindeki kıyafetleri alınan askerler yakıcı güneşin altında, susuzluktan kıvrana kıvrana ölerek vahşi hayvanlara yem oluyorlardı.[119]

Seksen altı subaydan otuz altısı öldü, otuz dördü yaralandı ve esir düştü. Esir düşenlerden sadece on altısı yara almamıştı. Baillie sırtından ve başından aldığı yaraların dışında bir bacağını kaybetti. Baird başından iki kılıç darbesi, bacağından bir mermi ve kolundan bir mızrak yarası aldı. Kuzeni ve emir subayı James Dalrymple'nin sırtından aldığı ağır yaranın dışında "başında da iki kesik" vardı.

---

[118] Yüzbaşı Muat's *Account of the Defeat at Pollilur*, BL, IOR, HM 223, s. 83–5.

[119] 73. Highland Alayı'ndan bir üsteğmenin anlattıkları, Alan Tritton, *When the Tiger Fought the Thistle*, Londra, 2013, s. 271–2.
Sir David Baird'in annesi oğlunun Tipu'ya esir düştüğünü ve esirlerin ikişerli olarak kelepçelenip götürüldüğünü öğrenince, "bizim Davie'yle birlikte zincirlenen adama acıyorum" demişti. Alıntı Denys Forrest, *Tiger of Mysore: The Life and Death of Tipu Sultan*, Londra, 1970, s. 48. James Dalrymple'in Seringapatam'daki hücresindeki babası, Sir William Dalrymple'e gizlice gönderdiği, hâlen Hindistan Bürosu'nda bulunan mektup. James'in İngiliz-Hint asılı torunu G. Wemyss Dalrymple'ye göre, "Mektup bir kuş tüyünün içine sıkıştırılıp bir yerli aracılığıyla hücreye sokulmuştu. Aynı

Aşağı yukarı 200 esir alınmıştı. 3.800 kişilik birlikten geri kalanların çoğu öldürülmüştü.[120]

Sonra Maisur birlikleri, ölülerle can çekişenlerin kıyafetlerini çıkarıp almaya ve cesetleri yağmalamaya başladı. Yaralı hâldeki John Baillie "ceketimin gümüş düğmelerini koparmaya başladılar," diye yazıyordu. "Sonra pantolonumun dizliklerini ve ceketimin sırt kısmını söküp aldılar. Aralarından biri çakmaklı tüfeğinin dipçiğini enseme indirip beni yere yapıştırırken diğeri botlarımı çekmeye çalışıyordu."

> Adam botlardan birini zorlayarak çıkardı. Ötekini çıkarmasına yardımcı olmadığım için öfkelenerek sağ bacağıma bıçak savurdu ve kemiğe kadar kesti. Az sonra yanımdan geçen başka biri hiçbir sebep yokken kılıcını diğer bacağıma soktu ... Onlar gittikten sonra hâlâ yaşadığımı fark eden Haydar'ın sepoylarından biri, beni kaldırıp bir ağaca yasladı ve biraz su getirdi.
>
> Orada, kafası kopmuş bir topçunun yanında yüzükoyun bir şekilde kaldım. Bu sırada yaralar soğumaya başlamıştı. Artık bulunduğum yerden kımıldayamıyor ve içimde kalan son kanı da emmek için yaralarımın üstüne üşüşen sinekleri kovamıyordum. Baştan aşağı sineklerin işgaline uğramıştım. Bu yaratıklar hem bedene hem ruha işkence ediyorlar, içinde bulunduğum çaresizliği bir an bile unutmama izin vermiyorlardı.
>
> Tam bütün yardım umutlarımı kaybetmiştim ki, ağaçlıklı yolda sağ kalanları araştıran iki Fransız beliriverdi. Birine yaslandım ve akşam 08.00'da kamplarındaki bir Fransız cerrahın çadırına taşındım. Cerrahın bir bıçak, bir makas ve demir bir spatuladan başka bir aleti yoktu. Elindeki tek tıbbi malzeme de toprak ve saç yağına bulanmış bir tas merhemden ibaretti. Yaralarımızı yıkamamız için her gün bir şişe arak (içki) veriyorlardı. Yeterli olmasa da epey iş görüyordu. Yaralar iyice azmıştı: Bir subayın kulağındaki kesik yarasına arak dökülerek 26 tane kurtçuk çıkarıldı.[121]

Nihayet, Baillie bir top arabasının üstüne bağlanıp Haydar'ın huzuruna getirildi ve hayatta kalan diğer adamlarla birlikte yarım daire oluşturacak şekilde ayağa kaldırıldı. Bu sırada sultan, subaylarına getirdikleri Avrupalı asker kellesine veya gövdesine göre ödüller dağıtıyordu. "Bazı askerler kampa kadar sürüklenerek getirilmişti. Kimi parçalanmış, kimi toza ve kana bulan-

---

şekilde cevap mektubu da yine aynı kuş tüyünün içinde ve aynı yerli tarafından dışarı çıkarılmıştı." BL, OIOC, Eur Mss, E 330.

[120] Tritton, *When the Tiger Fought the Thistle*, s. 243, 248–53, 262–3.
John Baillie, *Account of Pollilur*, BL, IOR, HM 223, s. 160–6.

mış, tanınmaz hâldeydi. Bazıları kampa getirilirken sessiz biçimde yolda yığılıp kalmıştı. Muhafızlar bir damla su vermeye yanaşmıyordu."

> Muhafızlar, esirlere dipçikle vuruyordu. Bazıları dayanılmaz işkenceler yüzünden sık sık bayılıyordu. Bu işkenceler ancak esirler tamamen kendilerinden geçtiğinde duruyor, muhafızlar ancak o zaman işkenceye ara veriyordu. Etrafımdakilerin başına gelenleri, ölü bedenleri ve can çekişenlerin acıdan çarpılan yüzlerini gördükçe kısa zamanda beni de aynı kaderin beklediğini düşünüyordum. Karanlık dehşeti de beraberinde getirdi: Can çekişenlerin inlemeleriyle çakalların ulumalarına bir de sel gibi yağan bir yağmurla uzaklardan gelen gök gürültüleri eklendi.[122]

İşler tersine dönmüştü. Yenilginin, esir alınmanın, kötü muamelenin ne demek olduğunu öğrenme sırası Şirket askerlerine gelmişti. Baillie'nin yardımına gitmeyerek felakete âdeta davetiye çıkaran ve panik içindeki ordusundan geri kalanlarla Madras'a döndüğünde sokaklarda yuhalanıp ıslıklanan Munro, Pollilur Muharebesi'nin "İngilizlerin Hindistan'da aldığı en büyük darbe" olduğunu söylüyordu.[123]

Ama daha kötüsü gelecekti. Kolu-bacağı kopan asker sayısı o kadar çoktu ki, cephe hattındakilerin tamamını taşıyacak kadar Hintli sıhhıyeci yoktu. Cerrah Thomas Davis, "Elimden geldiğince kol veya bacak kesmemeye çalışıyordum," diye yazmıştı. Ama yeterli tıbbi malzeme olmadığı için birçoğunu kesmek zorunda kalmıştı.[124] Tipu'nun Şirket'e karşı verdiği savaşın sonraki birkaç ayında ele geçirilen 7.000 esirden 300'ü zorla sünnet edilip Müslümanlaştırılarak Müslüman adları verildi ve Müslüman kıyafetleri giydirildi. Yıl sonu itibarıyla Hindistan'daki her beş İngiliz askerinden biri Tipu'nun Seringapatam'daki tahkimli kalesinde esir durumdaydı. Ama daha da aşağılayıcısı vardı. İngiliz alaylarında görevli davulcu çocuklara kadın kıyafetleri *-gagra çoli-* giydiriliyor ve sarayda *nautch* (dansöz) kızlar gibi oynatılıyorlardı.[125]

---

[122] Tritton, *When the Tiger Fought the Thistle*, s. 272–4.
Alıntı Mohibbul Hasan, *History of Tipu Sultan*, Calcutta, 1951, s. 15.

[124] Ross'tan Macartney'ye mektup, 07/06/1781, IOR, HM 330, vd. 259–61; Davis'ten Coote'ye mektup, 02/07/1781, Add. Mss 22439, f. 9, alıntı Vartavarian, "An Open Military Economy", s. 507.
Aslında alt kastlardan davulcu çocuk ve gençlerin kadınlar gibi dans etmesi eskiden kalma bir gelenekti. Bana göre İngilizler bu durumu hayli aşağılacıyı bulsa da Hintlilerin nezdinde durum, göründüğü kadar rahatsız edici değildi. Linda Colley, *Captives: Britain, Empire and the World, 1600–1850*, Londra, 2002, s. 276–91; Colley, "Going Native, Telling Tales: Captivity, Collaborations and Empire", *Past & Present*, no. 168 (Ağustos 2000).

Bu esirlerden biri olan James Scurry on yıllık bir esaretten sonra sandalyede oturmayı ve çatal-bıçak kullanmayı unuttuğunu söylüyordu. İngilizcesi "bozulmuş ve ana dilindeki deyimleri unutmuş", derisi "yanık tenli zenciler gibi" kararmıştı. Dahası, artık Avrupalı kıyafetlerinden hoşlanmadığını fark etmişti.

Sömürge kâbusunun geldiği son nokta buydu, üstelik de en sevimsiz hâliyle: Esir kendisini esir alanların tarzını benimsemişti, yani sömürgeci sömürgeleştirilmişti.

Pollilur'dan iki gün sonra felaketi William Kalesi'ne bildirmek üzere Madras'tan Kalküta'ya özel bir haberci gönderildi. Haber, 20 Eylül'de ulaştı. Warren Hastings felaketi öğrenir öğrenmez bunun ne anlama geldiğini hemen kavradı: "Uzun zamandır fetihlere alışık olan ordularımız," diye yazmıştı Londra'ya, "bu ürkütücü altüst oluşun etkisinden kolay kurtulamayacak ve başarısız komutanlar altında eski özgüvenini kazanmakta zorlanacak."[127] Lord Macartney'nin Madras'tan gönderdiği mektupta da benzer bir hava vardı: "Hintliler silahlarımızdan eskisi gibi korkmuyor. Onlarla eskisi gibi rahat baş edemiyoruz. Yani geçmişe bakarak geleceğe dair hesap yapamayız."[128]

Borcu artık 10 milyon sterlini aşan ve personelinin maaşlarını ödeyemeyen Şirket üstüne bir de Hindistan'taki en büyük kuvvetlerden oluşan -ve Fransızlar tarafından desteklenen- bir ittifakla karşı karşıyaydı.[129] Hastings kendini "her tarafından su alan ve bir mucize olmadığı takdirde batmaya mahkûm bir gemide kapana kısılmış" gibi hissediyordu.[130]

Herkes aynı fikirdeydi. Şirket'in Hindistan'daki konumu hiç bu kadar sarsılmamıştı. Savaş üzerine yapılan analizlerden birinde Şirket'in rakiplerinin Pollilur'un yarattığı avantajdan yararlanmamasının şaşırtıcı olduğu belirtiliyordu: "Fransızlar beklendiği şekilde düşmana zamanında yardım göndermiş olsaydı," diyordu analiz, "ve Mahratta eyaletleri olan biteni izlemek yerine konfederasyon kuvvetleriyle birleşip hep birlikte hareket etselerdi,

---

[127] G. J. Bryant, *The Emergence of British Power in India, 1600–1784: A Grand Strategic Interpretation*, Woodbridge, 2013, s. 291.

[128] BL, OIOC, HM 246, vd. 335.

[129] Feiling, *Warren Hastings*, s. 246.

[130] Moon, *Warren Hastings and British India*, s. 5.

İngilizler kesinlikte Yarımada'daki her şeylerini kaybederdi. Haydar, Baillie'yi bozguna uğrattıktan sonra devam edip ordunun geri kalanını da ezmiş olsaydı, geriye St. Georgo Kalesi diye bir şey kalmaz, savunmasız bir şekilde tamamen düşmanın insafına teslim olurduk."[131] Neyse ki Haydar kuvvetlerini korumaya karar vermişti. Yeni bir kesin sonuçlu çatışmaya girmekten kaçınmış ve süvarisiyle Şirket'in ikmal hatlarına vur-kaç akınları düzenlemekle yetinmişti. Şirket, düşmanlarının özgüven ve inisiyatif eksikliğiyle Kalküta'dan gelen hızlı destek sayesinde güneydeki köprübaşını koruyabilmişti. Hasting sonraki aylarda bir dizi geniş çaplı askerî harekât ve ustalıklı diplomasi sayesinde hem Üçlü İttifak'ı hem de Maratha Konfederasyonu'nun birliğini bozmayı başardı. 17 Mayıs 1782'de imzaladığı Salbai Antlaşması'yla Maratha komutanı Mahadji Sindhia'yı kendi saflarına çekti. Şirket'in düşmanları böylece önemli bir fırsatı elinden kaçırmış oldu. 1780'de son bir hamleyle Şirket'i tarihe gömmek mümkündü. Böyle bir fırsat bir daha asla ele geçmeyecek ve hem Pune hem de Maisur durbarlarının son pişmanlığı artık fayda etmeyecekti.

İngilizler 1780'de dünyanın başka yerlerinde de önemli darbeler aldı - ve bunları kaçınılmaz sonuçlar izledi. Amerika'da Yurtseverler, İngilizlerin Doğu Hindistan Şirketi'nin çayına uyguladığı yüksek gümrük vergileri nedeniyle Kral'a baş kaldırdı: Boston Çay Partisi değeri 9.659 sterlini (bugünkü değeri 1 milyon sterlinin üzerinde) bulan yaklaşık 41 ton çayı Boston Limanı'ndan denize döktü. Bu eylemin ardında kısmen Şirket'in tıpkı Bengal'de olduğu gibi on üç koloni üzerindeki hâkimiyetinden vazgeçmeye yanaşmaması yatıyordu.

Yurtsever yazarlardan biri olan John Diskinson, Hindistan'ı yağmalayan DHŞ'nin gözlerini şimdi de Amerika'ya dikmesinden ve oradaki yağma, baskı ve zulümlerini buraya da taşımasından ..." korkuyordu.[132] Dickinson çayı "lanetli Çerçöp" diye niteliyor, kokuşmuş Doğu Hindistan Şirketi'nin Amerika'daki baskıcı politikalarını "fareler tarafından yutulmaya" benzetiyordu. "kendi ülkesini yozlaştıran" ve Bengal'de benzeri görülmemiş barbarlıklar, zorbalıklar ve tekelci politikalar uygulayan "bu, neredeyse tamamen

---

[131] *Incomplete Draft (1785) of an account of the Mysore War (1780–84)*, BL, OIOC, Mss Eur K 116, f. 84. Alıntı Maya Jasanoff, *Edge of Empire: Conquest and Collecting in the East, 1750–1850*, Londra, 2005, s. 158.
Marshall, *The Making and Unmaking of Empires*, s. 330–2.

çürümüş Şirket," diyordu, şimdi de aynı şeyi Amerika'da yapmak istiyor. "Ama Tanrı'ya şükür ki, bizler ne Sea Poy'uz ne de Maratha." Amerikalı gözcülere "her gece saat tam on ikide," diyordu, "Doğu Hindistan Şirketi'ne dikkat edin, uyarısında bulunmalı."[133]

Yurtseverler şiddetli bir savaşın ardından gümrük vergisi uygulamasını hayata geçirmek üzere gönderilen hükûmet birliklerini kovmayı başardı. Haydar'ın dehşet içindeki Munro'yu Madras'a kadar kovaladığı sıralarda, Amerika'daki İngiliz kuvvetleri de Yorktown'da Washington tarafından son kez bozguna uğratılmak üzereydi. Nitekim Amerika'daki İngiliz kuvvetleri ertesi yılın ekim ayında teslim olacaktı. Britanya İmparatorluğu dünyanın her köşesinde dağılıyordu. Bir yıl sonra bir milletvekili Parlamento'da "Avrupa'da Minorca'yı, Amerika'da 13 eyaleti ve iki Pensacola'yı; Batı Antiller'de Tobago'yu; ve Afrika'da bazı yerleşimleri kaybettik," diyecekti.[134] "Britanya İmparatorluğu," diye yazmıştı, "Edmund Burke de, "temellerinden sarsılıyor."[135]

Parlamento kısa bir süre sonra bu başarısızlıkları inceleyen altı ciltlik bir rapor hazırladı. Bir üst düzey Şirket yetkilisi Parlamento'ya, "Bu kadar az adamla bu kadar büyük bir toprağı kontrol altında tutmak mümkün olmadığına göre, Hindistan'daki İngiliz nüfuzu gerçek olmaktan çok hayalidir. Korkarım, Hintliler yakında bizim de kendileri gibi sıradan insanlar olduğumuzu anlayacaklar."[136]

Horace Walpole konuyu her zamanki gibi kısa ve özlü biçimde dile getiriyordu: "Hindistan ve Amerika," diyordu, "elden gidiyor."[137]

---

[133] Alıntı, Emma Rothschild'in yayımlanmamış makalesi, "The East India Company and the American Revolution".

[134] *Narrative of all the Proceedings and Debates on East India Affairs* (1784), s. 89, alıntı Colley, *Captives*, s. 272.

[135] Feiling, *Warren Hastings*, s. 230.

[136] *Parliamentary History*, 21 (1780–81), s. 1201–2, alıntı Colley, *Captives*, s. 275. Lewis vd., *The Yale Edition of Horace Walpole's Correspondence*, 48 cilt, cilüt. 29, s. 123.

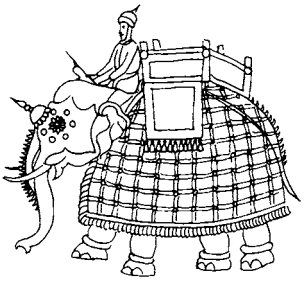

7

DELHİ'NİN HARABEYE DÖNÜŞÜ

Şah Alem, 12 Nisan 1771 günü uzun borazanların kulakları sağır eden sesleri ve develerin taşıdığı *nagara* davullarının ritmik vuruşları arasında gösterişli bir şekilde süslenmiş filine bindi ve Allahabad Kalesi'nin kum taşından yapılmış kubbeli ana kapısından çıktı.

İmparator, on iki yıldan uzun bir sürgün döneminin ardından eve dönüyordu. Kolay bir yolculuk olmayacaktı. Şah Alem'in rotası onu ne zamandır Babürlü otoritesini başından atmış olan eyaletlerden geçirecekti. Düşmanlarının onu geçirmemeye, alıkoymaya ve suikastle öldürmeye çalışması için birçok neden vardı. Dahası, gittiği yer, yani zaten yakılıp yıkılmış olan Babürlü başkenti Delhi, Afgan ve Maratha orduları tarafından tamamen enkaza çevrilmişti.

Ama İmparator da tamamen hazırlıksız değildi: Yanında yeni kurduğu 16.000 kişilik bir ordu ve sivil takipçiler vardı. Günümüze kadar ulaşan bir Babürlü tablosu ilerleyen orduyu tasvir ediyordu: Uzun bir ordu kafilesi verimli bir arazide, Yamuna Nehri boyunca geniş menderesler çizerek ilerliyordu. Kafilenin en başında müzisyenler vardı. Onları tören birlikleriyle Babürlü sembollerini -imparatorluk şemsiyeleri, altın *mahi meratib* yani balık nişanı, kırmızı ipek şeritli, yaldızlı gönderlerin ucuna takılmış ışık saçan bir güneş ve Fatima'nın Eli'ni- taşıyan askerler izliyordu. Ardından mızraklı muhafızlarla çevrelenmiş hâlde filinin üzerindeki imparator geliyordu.

İmparatorun ardında safran rengi başlıkları ve imparatorluk sembolleriyle fillerin üzerinde sıralanan şehzadeler vardı. Şehzadeleri kapalı arabaların içindeki imparatorluk hareminin kadınları takip ediyordu. Onların ardından her biri dört fille çekilen ağır kuşatma topları geliyordu. Arkalarında ordunun ana gövdesi göz alabildiğine uzanıyordu. Askerler sepoy piyadesi, süvari, topçu ve döner toplar taşıyan deve taburları şeklinde ayrılmıştı. Her taburun başında bir filin üzerine binmiş, kubbeli bir mahfenin içinde oturan bir komutan vardı. Kafile yaldızlarla bezenmiş kraliyet kayıklarının eşliğinde nehir kıyısı boyunca ilerlemekte, ağaçlıklardan, çayırlardan, yer yer tapınakların bulunduğu adalardan ve ufuk çizgileri minarelerle kesilen küçük kasabalardan geçmekteydi.[1]

Bu an kayda geçirilmişti çünkü o zaman için bile on sekizinci yüzyıl Hindistan siyasetinde önemli bir dönüm noktası olarak görülmekteydi. Şah Alem nihayet Şirket'ten umudunu kesmiş, değil kendisine başkentini yeniden ele geçirmesi için bir ordu vermek, silahlı bir refakat birliği bile vermeyeceğini anlamıştı. Şirket kendisine yardım etmeyecekse o da yeni müttefikler arardı. Tabii, bunlar da eski düşmanları olan Marathalar'dı. İmparator atalarının Tavuskuşu Tahtı'nı geri almak uğruna her türlü riski göze almaya kararlıydı.[2]

İmparatorun planlarını öğrenen Kalküta'daki Şirket yetkilileri Majesteleri'nin bu isabetsiz girişimini hiçbir şekilde onaylamadıklarını bildirdiler. "İmparatorluğun her köşesinde başıbozukluğun hüküm sürdüğü bir ortamda böyle cüretkâr bir girişimin son derece tehlikeli olduğunu" düşünüyorlardı.[3] "Majestelerinin çok riskli bir işe soyunduğunu unutmaması gerekir. Marathaları dost sanıyorsa, çok yanılıyor demektir. Çünkü onlar kesinlikle kaypak ve güvenilmezdir." "Majestelerinin zor duruma düşmesinden zevk alacaklardır. Onların bu sözde sadakatinin tek nedeni sizi avuçlarının içine alarak isminizi kendi amaçları için kullanmaktır."[4]

---

1 Victoria & Albert Museum (V&A), IS.38–1957.
Şah Cihan'ın mücevherlerle süslü Tavuskuşu Tahtı uzun zaman önce çalınıp tahrip edilmişti. Yarı harabeye dönmüş bir sarayda duran şimdiki taht onun ahşap taklidinden başka bir şey değildir.
NAI, Select Committee Proceedings, 2 Ocak - 6 Aralık 1771, No. 18; Karargâh, Allahabad, 20 Nisan 1771, s. 177–81.
CPC 3, s. 134–5, no. 504, 14 Aralık 1770; *CPC* 3, s. 98, no. 329, 11 Ağustos, Kral'a gönderilen mektup; *CPC* 3, s. 194, no. 719, 22 Nisan, Kral'a gönderilen mektup; K. K. Dutta, *Shah Alam II & The East India Company*, Kalküta, 1965, s. 57.

İmparator için duyulan bu güya sevecen endişenin arkasında Şirket'in duyduğu derin kaygılar yatıyordu. Şah Alem'in bu çıkışı hiç beklenmiyordu. İmparatoru ellerinde tutarak aldıkları kararlara meşruiyet ve yasallık kazandırıyorlardı. Şimdi aynı şeyi başkaları yapacaktı ve bunun istenmeyen sonuçları olacaktı. Marathalar, Şirket'in Hindistan'daki en büyük düşmanlarıydı. Altkıtanın batı sahiliyle iç orta kesimlerin büyük bir bölümü onların hâkimiyetindeydi. Ama geç kalmışlardı. Şirket "Marathaların İmparatoru avuçlarına alarak nüfuzlarını artırmasından ve Şirket'e yeni engeller çıkarmasından" korkuyordu.[5]

Şirket'in üst düzey yöneticilerinden biri olan General Barker, imparatoru ikna etmek üzere Allahabad'a gönderildi. Şah Alem'in kıdemli danışmanları dahi "belirsiz bir hedef uğruna varını yoğunu riske attığını ... imparatorluk sarayını geri almak gibi boş bir amaç için bütün çıkarlarını heba ettiğini" söylüyordu. Ayrıca, "kalleşlikleri ve doymak bilmez hırslarıyla saygıdeğer ailenize ölümcül zararlar veren" Marathalara güvenmemek gerektiğini savunuyorlardı.[6]

Ancak Şah Alem kararını vermişti. Barker, imparatorun "kulaklarını tamamen tıkadığını" gördü.[7] Hatta, Şirket'in kendisini devirmeye kalkması hâlinde intihar edeceğini söyledi. Allahabad'da Şirket'in kuklası olarak yaşamak istemiyordu, her ne pahasına olursa olsun kararını uygulayacaktı. Şah Alem'i yakından tanıyan ve günün birinde biyografisini yazacak olan Şirket yetkilisi William Francklin "başkentin verdiği mutluluğu özlemişti," diye yazmıştı.[8]

Konsey sonunda imparatorun kararına nezaketle boyun eğmekten başka bir seçeneği olmadığına karar verdi: 1771 yılının Ocak ayında Londra'ya "Kral'ın bu adımını engelleme gücümüz yoktu," diye yazacaklardı. "Tek seçeneğimiz vardı, o da onu fiziken engellemekti. Ama insanlık anlayışımıza uymayan bu tutumun saygıdeğer yöneticilerimizden onay görmeyeceğini de

---

5 NAI, Select Committee Progs, 2 Ocak – 6 Aralık, 1771, No. 18; Fort William, 20 Nisan 1771, s. 177–81.
William Francklin, *The History of Shah Alam*, London, 1798, s. 36.
NAI, Select Committee Progs, 2 Ocak - 6 Aralık, 1771, No. 18; Fort William, 17 Mayıs, s. 184–7.
Francklin, *The History of Shah Alam*, s. 27–8.

biliyorduk."[9] Barker, imparatora şöyle yazmıştı: "Majesteleri bütün bunları Marathalarla gizlice ayarladığı için, yazar kraliyet kararının önünden çekilme ama destek de vermeme talimatı almıştır."[10]

Aslında imparatorun bu önemli kararının tek sorumlusu Şirket'ti. Şah Alem'i Delhi seferi gibi bir kumar oynamaya iten başlıca sebep altı yıl önce Allahabad'a geldiğinden beri DHŞ memurlarından gördüğü soğuk muameleydi: İmparatoru Allahabad'taki kalesinde ziyaret eden Jean-Baptiste Gentil, "İngilizler hakarete varan saygısızlıklarıyla II. Şah Alem'i köşeye sıkıştırmıştı," diye yazıyordu. "Üstelik bunu Timur'un eski güçlü ve görkemli günlerini hatırlatan atası Ekber'in sarayında hem de tekrar tekrar yaptılar."

> Gördüğü hakaretler sonunda onu bir zamanların görkemli mirasından geriye kalanları da elinin tersiyle itip, dönüşü için alelacele dikilmiş sefil kulübelerde yaşamak pahasına Delhi'ye geri dönmeye zorladı.
>
> Daha da vahimi, [Şirket] 1765 Allahabad Antlaşması'yla verilmesi kararlaştırılan 26 lakh rupiyi vermeyi reddederek imparatoru iyice zor durumda bıraktı.
>
> Taburda görevli basit bir subay Şah Alem'in en kıdemli hizmetkârlarından birini keyfi olarak tutuklayıp hapse attı. Hizmetkâr bu cezayı hak edecek bir suç işlemediği hâlde imparator, hizmetkârının bundan sonra daha dikkatli olacağını söyleyerek serbest bırakılmasını rica etti. Ama sonuç alamadı. Buna inanabiliyor musunuz? Bu subay adamı hücreden getirtip imparatorun habercisinin önünde kamçıladı ve şöyle dedi: "Bana saygı göstermeyen adamın başına işte bu gelir!"
>
> Bundan kısa bir süre sonra, imparatorluk sarayında kalan Tugay Komutanı Smith, kendisini sabahın köründe uyandırdıkları gerekçesiyle, sarayın ana kapısının üstündeki bir salonda çalışma yapan imparatorun müzisyenlerinin geleneksel *nevbet* müziği çalmasını yasakladı. Müzisyenler, tugay komutanının emrine kulak asmayınca, Smith muhafızları gönderip hem müzisyonleri hem de müzik aletlerini üst kattaki salondan aşağı attırmaya kalktı. Şans eseri, müzisyenler kaçmayı başardı, ama aletler aşağı atıldı.
>
> Bu kaba ve kavgacı subayın davranışları talihsiz imparatorun huzurunu tamamen kaçırdı ve sonunda Delhi'de Yamuna Nehri'nin kıyısında yaşamayı Alla-

---

9 NAI, Select Committee Progs, 2 Ocak - 6 Aralık, 1771, No. 18; Fort William, 17 Mayıs, s. 184–7.

10 *CPC* 3, s. 190–1, no. 702, 14 Aralık 1770, General Barker'dan Nevvab Şücaüddevle'ye; *CPC* 3, s. 189, no. 698, General Barker'dan Kral'a.
Bugünkü değeri 33.8 milyon sterlin.

habad'taki saraya, yani yıkıntılar arasında hayat sürmeyi zenginlik ve bereket içinde yaşamaya tercih etmeye zorladı.[11]

Şah Alem'in üst düzey subaylara karşı hissettiği öfkeye bir de genç subayların düşüncesizce hakaretleri eklenmişti. Kendini ihanete uğramış hissediyordu. Şirket'i sözünü tutmaya davet ettiği birçok girişim arasında, Clive ile yaşadığı bir olay özellikle içine dert olmuştu.

Şah Alem 1766'da III. George'a bir elçi göndererek, "dostluğuna ve içtenliğine inandığı İngiltere'deki kardeşi"nden yardım istemişti. Elçiyle gönderdiği mektupta, Şirket kuvvetlerinin desteğiyle Delhi'ye dönmesine izin verilmesi karşılığında Hanover Kralı'nın üstünlüğünü kabul etmeyi önermişti. Fakat imparatorun krala gönderdiği mektup ve mektupla birlikte gönderilen 100.000 rupi değerindeki nadir taşlardan oluşan *nazir* (sembolik hediye) Clive'ın eline geçmiş ve her ikisine de el koymuştu. Clive, Londra'ya döndüğünde, Şah Alem'in hediyelerini sanki kendisininmiş gibi takdim etmişti. Şah Alem'in elçisi İngiltere'ye gitmiş ve seyahatini anlatan *The Wonders of Vilayet* (Vilayetin Harika Güzellikleri) adlı muhteşem bir kitap yazmıştı. Hintli okuyucu İngiltere kışının sertliğini ve viskiyi içtikten sonra gözü kararan İskoçları ilk kez onun kaleminden öğrenmişti. Ama Şirket elçinin değil kralla, herhangi bir hükûmet yetkilisiyle bile görüşmesini engellemişti.[12]

Kalküta 1769 yılının Aralık ayında "zamanın uygun olmadığı gerekçesiyle" imparatorun Delhi'ye dönüşüne refakat etmeyi bir kez daha reddedince, Şah Alem artık Şirket'e güvenmenin nafile olduğuna karar vermişti: Delhi'ye gidecekse bunu kendi ordusunun korumasında yapacaktı - ayrıca bunun için yeni müttefiklere ihtiyacı olacaktı.[13]

Hindistan politikasında yaşanan köklü değişimler imparatorun harekete geçmesini kolaylaştırdı. Marathalara 35.000 cana -tam bir kuşak Maratha

---

[11] Jean-Baptiste Gentil, *Mémoires sur l'Indoustan*, s. 257–9.
Bugünkü değeri 1 milyon sterlinin üzerinde.
Michael H. Fisher, "Diplomacy in India 1526–1858", H. V. Bowen, Elizabeth Mancke and John G. Reid, *Britain's Oceanic Empire: Atlantic and Indian Ocean Worlds, c. 1550–1850*, Cambridge, 2012, s. 276–7. I'tisam al-Din's book, *Shigrif-namah-i Vilayet* is at BL, Or. 200. Bengalceden tam çeviri için bkz. *The Wonders of Vilayet, being a memoir, originally in Persian, of a visit to France and Britain*, çev. Kaiser Haq, Leeds, 2001.
Nandalal Chatterji, *Verelst's Rule in India*, 1939, s. 129.

savaşçısı ve liderine- mal olan 1761 yılındaki Panipat yenilgisinden sonraki on yılda Afganlar, 1761 ile 1770 arasında Hindistan'da üstünlüğü ele geçirmişti.[14] Ahmet Şah Dürrani 1762'de Şah Alem'in onlu yaşlardaki can düşmanı İmadülmülk'ü Kızıl Kale'den çıkararak yerine Afgan doğumlu bir Rohilla olan Necibüddevle'yi vali yapmıştı. Necib Hindistan kariyerine mütevazı bir Yusufzai at tüccarı olarak başlamış, ama yetenekli bir savaşçı ve politik stratejist olarak basamakları bir bir tırmanmıştı.

Necib "karşılaştığı bütün tehditlere rağmen dokuz yıldır Delhi'nin efendisi kalmayı başarmıştı". Rakip güçlerin birbirini yutmak için fırsat kolladığı bir engerek yuvasında "parlak zekâsıyla bir güç dengesi politikası yürütmeyi" becermişti.[15] Ancak Necib 1770 Ekim'inde öldü ve Allahabad'a kural tanımayan oğlu ve halefi Zabıta Han'ın "hükümdarlık haremine girerek haremdeki bazı kadınlarla ilişki kurduğu" haberi geldi. Bunlardan biri de hükümdarın kendi kızıydı.[16] Babürlülerin onuru ayaklar altına alınmıştı. Sultan Ziynet Mahal oğluna mektup yazdı ve derhâl gelip başa geçmesini istedi.

Kuzey Afganistan'a düzenlenen Afgan seferlerinin başını çeken Ahmed Şah Dürrani ömrünün kalan günlerini geçirmek üzere ana vatanındaki dağlara geri dönmüştü. Uzun süredir vücudunu kemiren bir hastalığı son safhasına gelmişti. Afganların "kangrenli ülser" dediği, muhtemelen cüzam yahut bir tür tümör yüzünü yiyip bitirmişti. Panipat'taki en büyük zaferinden kısa bir süre sonra hastalık Ahmed Şah'ın burnunu yemeye başlamış ve onun yerine iri bir elmasla süslenmiş bir yapay burun takılmıştı. Fakat 1772'ye gelindiğinde, yemek yediği sırada burnunun üst kısmından ağzına ve yemeğine kurtçuklar düşüyordu. Hastalığına deva bulamayan hükümdar döşeğini Toba tepelerini taşıdı. Hem böylece Kandahar'ın bulantıcı yaz sıcağından da kurtulacaktı.[17] Dolayısıyla artık aşağılara inip Hindistan'daki Rohilla akrabalarına yardım edebilecek durumda değildi. Hindistan'daki Afganlar artık kendi başınaydı.[18]

---

[14] Panipat Muharebesi'ni ve muharebenin yol açtığı önemli sonuçları anlatan büyüleyici bir halk şarkısı vardır. K. R. Qanungo, "Fragment of a Bhao Ballad in Hindi", *Historical Essays*, Kalküta, 1968, s. 81–113.
Percival Spear, *The Twilight of the Moghuls*, Cambridge, 1951, s. 16.
Jadunath Sarkar, *The Fall of the Mughal Empire*, 4 cilt, Yeni Delhi, 1991, cilt 2, s. 329.
Ganga Singh, *Ahmed Shah Durrani*, p. 326. Aynı zamanda bkz. Gulfishan Khan, *Indian Muslim Perceptions of the West during the Eighteenth Century*, Karachi, 1998, s. 72–8, ve K. K. Dutta, *Shah Alam II & The East India Company*, s. 49–50.
Ganga Singh, *Ahmad Shah Durrani*, Patiala, 1959, s. 326.

Marathalar 1766 Mayıs'ında yani beş yıl önceki Panipat'tan sonra ilk kez Chambal'ın kuzeyinde nispeten küçük çaplı bir harekât gerçekleştirdiler. 1770'te tekrar geri döndüler, ama bu kez yanlarında 75.000 kişilik "okyanus gibi bir ordu" vardı. Deeg'in Jat Racasını bozguna uğratıp Agra'nın doğusundaki Rohilla topraklarının derinliklerine akınlar düzenlediler.[19] Bir kez daha geleceğin Marathaların olduğu ve Afgan hâkimiyetinin artık sonunun göründüğü giderek belli olmaya başlamıştı.

Dürrani monarşisi zayıflayıp gerilerken, Marathalar kuzeydeki Maratha varlığını güçlendirip genişletme kararlılığını ve yeteneğini gösteren iki rakip genç lider çıkardılar. Bunlardan biri genç Mahadji Sindhia idi. Sıradan bir aileden gelen Sindhia, Panipat muharebe meydanında peşine düşen bir Afgan süvarinin savurduğu balta darbesiyle dizinin altından yaralanmış ve aşırı kanayan yarasıyla ölüme terk edilmişti. Sindhia sürünerek emniyetli bir yere gittikten sonra, ertesi gün tekrar savaşa katılmıştı. Fakat bacağındaki yara nedeniyle ömür boyu topal kalmıştı. Fazla hareket edemediği için aşırı şişmanlamıştı. Ama parlak bir politikacıydı, becerikliydi, kurnazdı ve son derece zekiydi.[20]

En büyük rakibi olan Tukoji Holkar da Panipat ovasında ölümden kılpayı kurtulmuştu, ama tamamen farklı bir kişiliği vardı. Enerjik bir gurmeydi, içkiden ve kadınlardan hoşlanırdı, fakat rakibinin zekâsı veya kurnazlığı onda yoktu. Birçok konuda Sindhia ile anlaşamazlardı. Derebeyleri Maratha Pişuva sık sık iki savaş beyinin çekişmesine müdahale edip araya girmek zorunda kalırdı. Ama iki isim Hindistan'da Marathaları tekrar ayağa kaldırmanın tam zamanı olduğu ve bunun başarmanın yolunun da Şah Alem'i kendi korumaları altında Delhi'ye geri getirip ipleri kendi ellerinden tutmaktan geçtiği konusunda hemfikirdi.[21] Delhi'nin efendisinin her zaman Hindistan'ın da efendisi olduğunu biliyorlardı.

1700 yılının sonlarına doğru Sindhia'dan Allahabad'a gizli bir mesaj geldi. Mesajda Şah Alem'in geri dönmesi hâlinde koruma teklif ediliyordu.

---

[19] Jadunath Sarkar (ed.), *Persian Records of Maratha History*, 1: *Delhi Affairs (1761–1788)*, Bombay, 1953, s. 21.
Michael Edwardes, *King of the World: The Life of the Last Great Moghul Emperor*, Londra, 1970, s. 172.
Govind Sakharam Sardesai, *A New History of the Marathas*, 3 cilt, Baroda, 1948, cilt. 3, s. 138.

İmparator da karşılık olarak her iki Maratha liderine birer mesaj göndererek bir ittifak imkânı olup olmadığını soruşturdu. Her iki rakip de olumlu cevap verdi ve bir anlayış birliğine varıldı. 15 Şubat 1771'de Marathalarla saltanat vekili olarak Delhi'de bulunan Şah Alem'in oğlu ve veliahtı arasında bir anlaşma yapıldı. Buna göre Zabıta Han ve Afgan taraftarları Delhi'den çıkartılacak ve Şah Alem, Sindhia'nın refakatinde Delhi'ye gelerek saraya yerleşecekti. Şah Alem bütün bunların karşılığında 40 lakh rupi ödeme yapacaktı.* İmparator, 22 Mart 1771 günü anlaşmayı imzaladı.

Marathalar yaz aylarının ortalarına doğru Yamuna'yı geçip Delhi'yi ele geçirerek Zabıta Han'ın garnizonunu sürdüler. Sonra yukarı Ganj'a yöneldiler ve Rohilkhand'ın derinliklerine girerek önlerine gelen her şeyi yakıp yıktılar. Zabıta Han, Meerut'un kuzeyindeki çorak arazide bulunan güçlü kalesi Pathargarh'a doğru çekildi.[22]

Geriye kararlaştırılacak tek bir konu kalmıştı: Şah Alem'in yeni ordusunun komutanı. Bu noktada imparatorun şansı çok yaver gitti. İleride en büyük varlığı ve en sadık hizmetkârı olacak bir ismi seçti. Mizra Necef Han daha kısa bir süre önce Şah Alem'in hizmetine girmişti. Genç bir İranlı süvari subayı olarak Mir Kasım'ın yanında Şirket'e karşı savaşırken dikkat çekmişti.

Henüz otuzlu yaşlarının ortalarında, yakışıklı, parlak ve çekici bir figür olan Necef Han'ın damarlarında İran'ın Safevi hanedanının kanı akıyordu ve yaptığı evlilik üzerinden Avadh Nevvabı Şücaüddevle ile ittifak hâlindeydi. Usta bir diplomat, yetenekli bir mali yönetici ve hatta bunların da ötesinde kusursuz bir askerdi. Mir Kasım'ın yanında savaşırken Şirket'in taktik ve stratejilerini dikkatle izlemiş, sıralı atış sanatını, modern Avrupa piyade manevralarını ve topçu balistiğinin inceliklerini öğrenmişti. Necef Han'la tanışan Şirket subayları ondan etkilenmişti: William Francklin onunla tanıştıktan sonra "Gözüpek, aktif ve cesur bir komutandı. Kibar ve yardımseverdi", diye yazmıştı. "İşine çok özen gösteriyor, düzene önem veriyordu, bütün bölümlere bir düzen getirmişti." O zamanlar için sıra dışı denecek kadar "insancıl ve yardımsever biriydi".[23]

---

* Bugünkü değeri 52 milyon sterlin.

[22] İkbal Hüseyin, *The Rise and Decline of the Ruhela Chieftaincies in 18th Century India*, Aligarh, 1994, s. 138.

[23] Francklin, *The History of Shah Alam*, s. 50, 70.

Çok az insan Şah Alem'in başına bir şey gelmeden, güvenli bir şekilde Yeni Delhi'ye ulaşabileceğine inanıyordu. Yine çok daha az insan orada yeniden Babürlü hâkimiyetini kurabileceğini veya tıpkı Şirket gibi onu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak isteyen Marathalardan bağımsız davranabileceğini düşünüyordu. Şah Alem'e bütün bu işlerde destek olabilecek bir kişi varsa o da Necef Han'dı.

Tarihçi Şakir Han'ın deyişiyle, "Stratejik bir dehaya sahip olan yiğit ve kararlı bir adam, bin kararsızdan iyiydi."[24]

İmparator Allahabad'a 33 kilometre mesafedeki Avadh'a geçti ve o gece Serai Alemchand'a ulaştı. 30 Nisan'da burada Nevvab Şücaüddevle de kendisine katıldı.

İkili yedi yıl önce Buksar muharebe alanından kaçtıklarından beri yüz yüze gelmemişti. Şüca'nın yanında başka bir savaş gazisi, yüreklere korku salan ve bir Fars Babürlü unvanı olan "Himmet Bahadır" -"yani Büyük Kahraman"- unvanını alan Naga komutanı Anupgiri Gossain vardı. Diğerleri gibi Şüca da Şah Alem'i Delhi'ye gitmekten caydırmaya çalışmış, fakat "Majestelerinin kararlı olduğunu" görünce, Anupgiri'nin 10.000 kişilik Gossain süvari ve piyadesiyle beş topunu ve erzak, çadır ve 12 lakh rupi nakit para dolu yüzlerce öküz arabasını imparatorun hizmetine vermişti. "Elinde yeterli kuvvet olmazsa majestelerinin tümüyle Marathaların insafına kalacağını" düşünüyordu.[25] Ama kendisi imparatorla birlikte gitmeyi reddetti ve bu seferin kötü sonuçlanacağı konusunda kendisini uyardı.[26]

General Barker da Şüca'nın uyarılarını tekrarladı. İmparatora şöyle yazmıştı general: "Artık yağmurlar başladı. Yürüyüş devam ederse felaketle sonuçlanacak. Majesteleri Kora'da [Avadh'ın batı ucunda] durursa İngiliz birlikleri hizmetinde olacaktır. Tanrı korusun, Majesteleri Kora sınırlarının dışına çıkacak ve başına bir felaket gelecek olursa sorumlusu biz olmayız."[27]

---

[24] BL, Add 6585, Shakir Khan, *Tarikh-i Shakir Khani*, 91 vd.
CPC 3, s. 216, no. 798, Nawab Shuja ud-Daula, 22 Haziran 1771.
a.g.e.
CPC 3, s. 215, no. 795, General Barker'dan Kral'a, 20 Haziran 1771.

Ancak imparator kararlılığını bozmadı. Serai Alemchand'da yaklaşık üç hafta kaldı, çadırında "herkesin gözlerinden uzakta" Mirza Necef Han'la baş başa vererek yürüyüşün bütün ayrıntılarını ve karşılaşılacak engellerle nasıl başa çıkılacağını inceden inceye planladı. Maratha soylularını satın almak için güvenilir bir hadımıyla torbalar içinde 2.5 lakh rupilik* altın gönderdi. Hadımın görevi genç Maratha liderlerinden hangisinin Şah Alem'in hükümdarlığına daha sıcak baktığını öğrenmek ve Kızıl Kale'nin Babürlülere devir şartlarını müzakere etmekti.[28]

İmparator, 2 Mayıs'ta kampı toparlayıp batıya yöneldi ve kafile ağır bir yürüyüşle Kanpur'un dışındaki Bithur'daki son Şirket üssüne ulaştı. Burada General Barker geldi ve imparatora şahsen veda etti. Şah Alem'in ordusundaki bütün İngiliz subaylarını da yanında götürdü. Ama bir iyi niyet göstergesi olarak Şirket'e bağlı iki sepoy taburuyla dört topu imparatora bıraktı.[29]

Şah Alem'in ordusu ertesi hafta sıcak bir havada Kannauj'dan sınırı geçerek Rohilla topraklarına girdi. 17 Temmuz'da muson yağmurları bütün şiddetiyle başladı "ve şiddetli yağmur kafilenin ilerlemesini engellemeye başladı. Toplar muson çamuruna saplanırken, filler yoldan çok kanala benzeyen yollarda güçlükle ilerleyebiliyordu.[30] İmparatorun sırılsıklam hâldeki bitap düşmüş ordusu ağustos ayının sonuna doğru nihayet aralıksız yağmur nedeniyle dağılmış hâlde Farrukhabad'a ulaştı. İmparator ilk gerçek tehditle işte burada karşı karşıya geldi.

Farrukhabad'ın Rohilla Nevvabı Ahmed Han Bangaş yeni ölmüştü. Şah Alem, Babürlü geleneği çerçevesinde Nevvabın bütün mülkünün tahta devredilmesini talep ederek kararlılığını göstermek istedi. Ancak Nevvabın torunu ve halefi direndi ve topladığı Rohilla ordusuyla imparatorun kafilesini kuşatıp önünü kesti ve imparatorun kampına saldırmak üzere hazırlık yapmaya başladı. Şah Alem, Mahadji Sindhia'ya mesaj göndererek acil askerî destek istedi. Kader anıydı: Marathalar sözlerini tutup imparatoru koruya-

---

Bugünkü değeri 3 milyon sterlin.

CPC 3, s. 225, no. 828, 22 Mayıs; Raca Shitab Ray, 20 Temmuz; NAI, Select Committee Progs, 2 Jan to 6 Dec, 1771, No. 18; William Kalesi, 6 Temmuz 1771, s. 266–9.

Dutta, *Shah Alam II & The East India Company*, s. 58–9.

NAI, Select Committee Progs, 2 Ocak - 6 Aralık, 1771, No. 18; Allahabad, 17 Temmuz 1771, s. 258–9.

caklar mıydı, yoksa kenara çekilip yeni müttefiklerini Afgan düşmanlarının insafına mı terk edeceklerdi?

İki gün sonra, Rohillalar tam çatışmaya hazırlanırken Sindhia'nin birkaç bin kişilik Maratha kuvveti ufukta göründü. Genç Bangal Nevvabı karşısındakilerin sayısal üstünlüğünü görünce barış istedi ve imparatorun mirasına dokunmamasına karşılık Şah Alem'e hemen 7 lakh rupi[*] *peşkeş* (haraç) ödemeyi kabul etti. Şah, genç adamın mülküne dokunmamayı kabul edip haracını alarak muson dönemini geçirmek üzere Farrukhabad'a 33 kilometre mesafedeki Nabiganj'a geçti.[31]

Mahadji Sindhia 18 Kasım'da nihayet bizzat imparatorluk kampına geldi. Topallayarak Prens Ekber'in refakatinde imparatorun durbarına gitti. Saraydaki herkes merakla Maratha şefinin Babürlü saray unvanına saygı göstererek imparatora bağlılığını sunup sunmayacağını gözlüyordu. Sindhia Babürlülere rahat bir nefe aldırdı ve kısa bir tereddütten sonra imparatorun önünde diz çöktü, "başını imparatorun ayağına koydu. İmparator kendisini ayağa kaldırıp kucaklayarak övgü dolu sözler söyledi. Topalladığı için İmparatorun tahtının ön tarafına oturtuldu."[32] Sonra Sindhia, imparatora itaat simgesi olan *nazarlar* (törensel hediyeler) sundu. İmparator bunun üzerine "kibarca Sindhia'nın sırtını sıvazladı. Sindhia iki saat sonra izin isteyip kampına döndü."[33]

İki gün sonra Sindhia tekrar ziyarete geldi ve iki lider, yani Babürlü ve Maratha liderleri plan ve stratejilerini masaya yatırdılar. Yeni ittifak ordusu 29 Kasım'da kamplarını toplayıp Delhi'ye doğru yola çıktı.[34]

Şah Alem 1772 yılının yılbaşı günü Sikandra yakınlarındaki kampını toplayarak o akşam Yamuna'nın doğu kıyısındaki Şahdara'ya vardı. Artık nehrin ötesinde uzanan başkentinin kubbe ve surlarını rahatlıkla görebiliyordu. Maratha garnizonu gelerek kendisini selamladı. İmparatorun annesi imparatoriçe ve Veliath Prens Civan Bakht ile "[imparatorun] en az yirmi

---

[*] Bugünkü değeri 9 milyon sterlin.

[31] Sarkar (ed.), *Persian Records of Maratha History*, 1, s. 36; Sarkar, *Fall of theMughal Empire*, cilt 2, s. 330–1.

[32] Sarkar (ed.), *Persian Records of Maratha History*, 1, s. 47.

[33] NAI, Foreign Select Committee Progs, 1772–3, cilt 20, 10 Ocak 1772.

[34] Dutta, *Shah Alam II & The East India Company*, s. 59.

yedi çocuğu da" onlarla birlikte gelmişti.[35] Şah Alem, onları resmî durbarında kabul etti.

Beş gün sonra sabah saat sekizi çeyrek geçe, Şah Alem imparatorluk flamalarının ve çalan davulların eşliğinde Delhi Kapısı'ndan geçerek Şahcihanabad'taki yıkıntılara gitti. O gün, Ramazan ayının son günü olan İdü'l-Fıtr yani Şeker Bayramı'nın ilk günü aynı zamanda *bazgeşt* yani eve dönüş günü oldu.

İmparator on iki yıllık sürgünden sonra o gün atalarının sarayına geri döndü. Babürlüler tekrar Tavuskuşu Taht'a oturdu.[36]

1772 yılının Ocak ayı itibarıyla Şah Alem'in şimdiki hedefi kaybettiği imparatorluğu yeniden fethetmekti – işe de Delhi'nin çevresiyle başlayacaktı.

İmparator ve Mirza Necef Han ilk iki hedefi belirlediler: Delhi ile Agra arasında, başkentin hemen güneyindeki toprakların büyük bir bölümü Deeg Jat Racası'nın elindeydi. Ama ondan önce asi Rohilla lideri Zabıta Han'a diz çöktürmek gerekiyordu. İmparatorun davetine itaat etmemek ve kız kardeşinin şerefine leke sürmekle suçlanıyordu. Bu ertelenemeyecek bir konuydu. Ordusunu şehrin dışında, nehrin karşısındaki kampta bırakan Şah Alem başkentte bir haftadan uzun bir zaman geçirdi, İdgah Camii'nde bayram (İd) namazı kıldı, babasının Hümayun Türbesi'ndeki mezarını ziyaret etti, eski uğrak yerlerini araştırdı ve uzun zamandır görmediği yakınlarını ziyaret etti. Sonra 16 Ocak'ta Şahdara'daki kampına döndü. Ertesi sabah, yani 17 Ocak'ta Mirza Necef Han ve Mahadji Sindhia ile birlikte Zabıta Han'ın kalesine saldırmak üzere yola çıktı.

Ordu önce kuzeye, Himalayalar'ın eteklerine doğru ilerledi, sonra Saharanpur'dan doğuya yöneldi. Orada yani aşağıdaki Haridwar'a bir günlük yürüme mesafesindeki Chandighat'ta Ganj'ın karşısına geçebilecek bir nokta aradılar. Zabıta Han'ın topçusu karşı kıyıda mevzilenerek bütün geçiş noktalarını tutmuş, şarapnel mermileri atıyordu. Fakat kış mevsimiydi ve muson yağmurları geçeli uzun zaman olmuştu. Himalayalar'daki kar ise

---

[35] *Voyage en Inde du Comte de Modave, 1773–1776*, ed. Jean Deloche, Pondicherry, 1971.
Sarkar (ed.), *Persian Records of Maratha History*, 1, s. 55; Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*, cilt 2, s. 331.

henüz erimeye başlamamıştı. Şah Alem'le birlikte seyahat eden bir Maratha vakanüvisine göre Şah Alem, 23 Şubat günü güneş doğmadan bir saat önce "Ganj'ın kıyısına gelerek alelacele 'Kaderim hükümdarlıksa, o zaman bir yol açın,' dedi. Bir anda nehrin geçilebildiği görüldü. Su ancak dize kadar geliyordu, hatta daha da sığdı." İmparatorluk ordusu nehri geçti ve şafak söker-ken elde kılıç, yakın dövüşe girdi. "Beş kilometre kadar sağda Mahadji Sindhia ve subayları da nehri geçip kıyıdan yukarı doğru ilerleyerek Afganları arkadan gafil avladı."[37]

Mirza Necef Han'ın deve süvarisini nehrin ortasındaki bir adacığa geçirip develerin üzerindeki döner toplarla karşı yakadaki Afgan mevzilerine ateş açması dönüm noktası oldu. Zabıta Han şafak söktükten yarım saat sonra savaşmayı bırakıp Himalayalar'a doğru kaçtı. Üst düzey subaylarından bazıları kamışlarla sazlıkların arasında saklanırken yakalandı.[38]

Ardından iki ordu yani Babürlü ve Maratha orduları bir araya gelerek Zabıta Han'ın ailesiyle hazinesini tuttuğu Pathargarh'taki büyük taş kaleyi kuşattı. Kale yeni inşa edilmişti ve erzak yığınağı yapılmıştı. Kuşatmaya bir süre daha dayanabilirdi. Ancak Necef Han işini iyi biliyordu. "Necef Han kaleye su taşıyan kanalı kapattı," diye yazıyordu Maratha vakanüvisi. "Dört gün boyunca iki taraftan yağmur gibi top gülleleri yağdı. Sonunda kalenin geniş cephesi yıkıldı. Garnizondan o anda teslim feryatları yükseldi."[39] Kaledar Necef Han'a bir elçi göndererek askerin hayatına ve onuruna zarar gelmediği takdirde teslim olmayı teklif etti. Necef Han teklifi kabul etti.

Pathargarh'ın kapıları 16 Mart günü açıldı: Kahirüddin, "Marathalar kalenin kapısına dizildi," diye yazıyordu. "Önce yoksullar dışarı çıktı. Bunlar soyularak arandılar ve çıplak hâlde salıverildiler. Bunu gören zenginler değerli taş ve parayla dolu küçük sandıkları kale burçlarından aşağıdaki ıslak hendeğe atarak saklamaya çalıştılar. Bazıları da altın paraları yuttu."[40]

Bunun üzerine Marathalar içeri dalarak dehşet içindeki bütün Rohilla kadın ve çocuklarını çadırlarına taşımaya başladılar. Aralarında Zabıta Han'ın

---

37 Sarkar (ed.), *Persian Records of Maratha History*, 1, s. 57.

38 Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*, cilt 3, s. 32.
Sarkar (ed.), *Persian Records of Maratha History*, 1, s. 58.

40 Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*, cilt 3, s. 34; Fakir Kahirüddin İllahabadi, *Ibrat Nama*, BL Or. 1932, 207–8 vd.

kadın ve çocukları da vardı. Kadınların giysileri parçalandı, birçoğu tecavüze uğradı ve aşağılandı. O kaos ve kan gölü içinde Zabıta Han'ın babası Necibüddevle'nin türbesi de açılıp yağmalandı ve cesedin kalıntıları etrafa dağıldı. İmparator ve Necef Han talanı durdurmak için ellerinden geleni yaptılar ve düşmanlarının birinci derece yakınlarını kurtarıp silahlı muhafızların eşliğinde Delhi'ye gönderdiler. Dağlara geri dönmek isteyen Afganların aileleri refakatçilerin eşliğinde Celalabad'a gönderildi.[41] Kurtarılanlar arasında Panipat Savaşı'ndan beri yani on yıldan uzun bir zamandır esir olan bir grup Maratha kadını da vardı.[42]

Kuşatmacılar, Patargarh'ı iki hafta boyunca yağmaladı, gömülü hazineleri kazarak çıkardı ve atılan mücevherleri bulmak için hendekteki suyu boşalttı. Necib'in Delhi Valiliği yaptığı otuz yıl boyunca elde ettiği, atlar, filler, toplar, altın ve mücevherlerden oluşan savaş ganimetinin 150 lakh rupiyi bulduğu söylenmekteydi.

Esir düşüp rehine olarak Şahcihanabad'a götürülenlerden biri de Zabıta Han'ın küçük oğlu Gulam Kadir'di. İmparator, Gulam Kadir'i evlat edindi ve Şahcihanabad'ın kuzeyindeki Kudsiye Bağ'daki imparatorluk saray ve bahçelerinde büyüttü. Ancak Şah Alem daha sonraları bu kararından dolayı pişmanlık duyacaktı. Babasının imparatora direnip Şah Alem hâkimiyetine karşı sürekli isyan ettiği günlerde dahi Gulam Kadir bir imparatorluk şehzadesi gibi şatafat içinde büyütüldü. Bir Babürlü vezirinin deyişiyle bir "Firavun kadar" kibirli biri olarak yetişti.[43] Kardeşi Zabıta Han tarafından öldürülen önemli bir soylu imparatordan Gulam Kadir'in başını istedi, fakat Şah Alem çocuğu korudu ve çocukların babalarının yaptıklarından sorumlu olmadığını söyledi: "Babası suç işledi diye niye masum oğlu öldürülsün?" diye sordu. "Eğer intikam istiyorsan, o zaman Zabıta Han'ı bul ve öldür."[44]

Çocukla imparator arasında garip bir bağ olduğu şeklindeki söylentilerin kökeninde muhtemelen bu olay yatmaktaydı. Nitekim çok geçmeden

---

41 Hüseyin, *The Rise and Decline of the Ruhela Chieftaincies in 18th Century India*, s. 144. Sardesai, *A New History of the Marathas*, cilt 2, s. 516.
Bugünkü değeri 195 milyon sterlin.
Mirza Ali Bakht, *Waqi'at-i Azfari*, ed. T. Chandrasekharan ve Syed Hamza Hussain Omari, Madras, 1957, s. 5.

44 a.g.e.

imparatorun bu genç Rohillaya duyduğu muhabbetin bazı sınırların ötesine geçtiği söylentileri yayılmaya başladı. *Waqi'at-i Azfari* adlı dedikodularla dolu bir Babürlü vakayinamesine göre, "Majesteleri kraliyet korumasına aldığı bu nankör biçareye aşırı ilgi gösteriyordu."

> Çocuğu kibarca ve özenle Şahcihanabad'a getirtip Kudsi Bağ'a yerleştirdikten sonra başına muhafızlar koydu ve günde üç kez büyük tepsilerle çeşit çeşit yemekler gönderdi. Şah, çocuğu sık sık saraya getirtip devletinin içine düştüğü durumdan dolayı acısını paylaşıyor, şefkatle elini okşayıp sırtını sıvazlıyor ve okuma yazma öğrenmesini istiyordu. Ona Ravşanüddevle unvanını vermişti. Çocuk anne babasını özlediğini söyleyip ağladığında, imparator tez zamanda kendisini geri göndereceğini söylüyordu. Ancak bazı üst düzey yöneticiler mevcut politik durum nedeniyle çocuğun serbest bırakılıp babasının yanına gönderilmesinin doğru olmadığını söylüyordu. Majestelerinin biçareyi serbest bırakmasını engelliyorlardı.
>
> Majesteleri Gulam Kadir'le şakalaşıyor, onunla yakından ilgileniyordu. Rehinesini "sevgili oğlum" diye seviyordu. Yazar bir bahçe ziyafetinde Majestelerinin Gulam Kadir'un onuruna birkaç rehta [Urduca] şiir okuttuğunu hatırlamaktadır. [Şah Alem'in Aftab, yani güneş mahlasıyla yazdığı] Bu dizelerden biri şöyleydi:
>
> O benim özel oğlum, ötekilerse sadece köle,
> Ey Allahım! Bendelerimin ocakları sürekli tütsün.
> Arzu bahçesi hep çicek açsın,
> Güz onun bahçelerine uğramasın.
> Aftab (güneş) parladığı sürece
> O Allah'ın gölgesinde büyüsün,
> Ve gökyüzündeki yıldızlar hep ışıldasın.[45]

Ancak ortada ne bu söylentiyi ne de Gulam Kadir'in uygunsuz ilişkileri olduğu şeklindeki, Ezferi'deki homofobik espriyi doğrulayan herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Bu dönemde yetişkinlerle küçükler arasındaki uygunsuz ilişkiler normal kabul edilmekteydi, dolayısıyla konunun müstehcen şakalara malzeme olması sıra dışı bir şey değildi. Ezferi'nin şakasında Gulam Kadir'in "üstte" değil "altta" olduğu söyleniyordu ki, bu o dönem için önemli bir farktı. Ama sonraki bazı kaynaklar daha da ileri gitmektedir. Bu tarihten yüz yıl sonra, yani 1865'te kaleme alınan *Necibü'l-Tevarih*'e göre Gulam Kadir çok yakışıklıydı. İmparator Şah II. Alem haremdeki kadınların ondan hoşlandığından kuşkulanmaktaydı. Dolayısıyla bir gün

[45] a.g.e., s. 5-6.

imparator genç gözdesini uyuşturup hadım ettirmişti. Nitekim yaygın gelenek de bunu desteklemektedir. Ama çağdaş anlatılar bu konudan hiç söz etmemektedir. Aksine, daha sonraki bazı anlatılar Rohilla şehzadesinin sakallarının olduğunu söylemektedir ki bu durumda hadım olması mümkün değildir.

Genç esir Gulam Kadir içinde tutulduğu altın yaldızlı Babürlü kafesinde istenmeyen temayüllerin kurbanı olmuşsa eğer -ki bu kuvvetle muhtemeldir-, o zaman birkaç yıl sonra işler tersine dönüp de bu kez Gulam Kadir'in esirlerine uyguladığı psikopatça şiddeti başına gelenlerle açıklamak pekâlâ mümkündür.[46]

Şah Alem'in Zabıta Han'a karşı giriştiği seferden sonra döndüğü Delhi'yle çocukluğunu geçirdiği Delhi arasında neredeyse hiçbir benzerlik yoktu. Şehir 1739'dan sonraki otuz yıl boyunca geçirdiği aralıksız savaşlar, işgaller ve yağmalardan sonra enkaza dönmüş ve nüfus boşalmıştı.

Bir seyyah bu dönemde gittiği Delhi'yi şu sözlerle anlatıyordu: "Göz alabildiğine enkaza dönmüş binalar, uzun sur duvarları, kemer ve kubbe kalıntıları uzanıyor ... Bu büyük ve muhteşem şehirden geriye kalanları derin bir hüzne kapılmadan izlemek mümkün değil ... Yıkıntılar nehrin kıyısı boyunca en az yirmi üç kilometre boyunca uzanıyor ... Kırmızı taştan yapılmış Büyük Mescid'in büyük bir bölümü yerle bir olmuş. Onun hemen yanındaki [Chandni] Chowk enkaz hâlinde. Son yetmiş yılda sık sık el değiştiren kale bile hızla harabeye dönüyor ..."[47]

İsviçreli maceracı Antoine Polier de benzer bir kasvetli manzara çizmekteydi. Delhi, diye yazıyordu, "bir çöp ve enkaz yığınına" dönmüş. Binalar bakımsızlıktan harap hâlde, muhteşem oymalarla süslenmiş balkonların ahşapları Rohillalar tarafından sökülüp yakılmış; Faiz Bazaar ve Chandni

---

Bkz. Seyyid Mustafa Barelvi, Ghulam Qadir Ruhela, Lahor, tarih yok, s. 55. Ezferi ve *İbretname*, Gulam Kadir'in Babürlü haremindeki kadınları tecavüzle -"onları cariye olarak alıp ırzlarına geçmekle"- tehdit ettiğini söylemektedir. Bu da Gulam Kadir'in hadım olmadığına işaret etmektedir.

[46] Bu kısım, Muzaffer Alem ve Sanjay Subrahmanyam'ın *Writing the Mughal World*, New York, 2012, s. 433–44 adlı eserinden alınmıştır.
Alıntı Dutta, *Shah Alam II & The East India Company*, s. 81.

Chowk'daki kanallar tıkanıp kurumuş. "Bir tek tüccarlarla bankerlere ait binalar iyi durumda," diyordu Comte de Modave.[48] Şehrin üçte biri tamamen yerle bir olmuştu. Polier, Zabıta Han'ın "şehirde her türlü zulmü uygulayan" babası Necibüddevle'yi suçluyordu. "Nadir Şah'la Ahmed Şah Dürrani de ondan aşağı kalmadılar ve ellerinden geleni ardlarına koymadılar ama kısa zamanda yok olup gittiler. Şehri on yıl boyunca yakıp yıkan Rohillalarsa bir ülkeyi aralıksız altüst edip harabeye çeviren azgın fırtınalara benziyorlardı"[49]

Büyük Urdu şairi Mir sürgün yıllarından sonra Delhi'ye işte bu dönemde dönmüştü. Delhi'nin yıllardır başına gelen talihsizliklerin nihayet son bulacağını umut ediyordu. Karşılaştığı yıkım karşısında gözlerine inanamamıştı. Virane hâldeki terk edilmiş sokaklarda çaresizce dolaşıp eski tanıdıklarını aradı. Boşuna tanıdık bir şeyler bulmaya çalıştı: "Pazarın olmadığı bir yerde pazardaki sefil çocuklardan söz etmek mümkün mü?" diye yazıyordu. "Güzel çocuklar kaybolup gitmiş, dindar ihtiyarlar yok olup gitmiş. Saraylar enkaza dönmüş, sokaklar yıkıntılar arasında kaybolmuş ..."

> Bir anda kendimi yaşadığım mahallede buldum – arkadaşlarımla vakit geçirdiğim ve şiirlerimi yazdığım yerde; aşklar yaşadığım ve geceleri ağladığım yerde; ince, uzun sevgililere tutulduğum ve onlar için şarkılar söylediğim yerde. Ama tek bir aşina yüze rastlamadım, onlarla birkaç mutlu dakika geçiremedim. Konuşacak birini bulamadım. pazar yeri harabeye dönmüştü. Yürüdükçe gözlerim şaşkınlıktan daha da büyüdü. Mahallemi de evimi de tanıyamadım ... Dehşete kapılmış biçimde öylece kalakaldım.[50]

> Dikenler büyümüş toz toprak yığınının arasında,
> Bir zamanlar gözlerimin baharda açan çiçek denizlerini izlediği yerde.
>
> Boş caddelerde tozların uçuştuğu bu şehirde
> İnsanın kucağını altınla doldurduğu günler geride kaldı artık.
>
> Bu gözler daha dün evlere bakıyordu,
> Şimdi onların yerinde yıkık duvarlar ve kapılan var.

---

[48] *Voyage en Inde*, s. 231.
Stephen P. Blake, *Shahjahanabad: The Sovereign City in Mughal India, 1639–1739*, Cambridge, 1991, s. 167.
C. M. Naim (çev, açıklayıcı notlar ve giriş yazısı), *Zikr-I Mir: The Autobiography of the Eighteeenth Century Mughal Poet, Mir Muhammad Taqi 'Mir'*, Yeni Delhi, 1998, s. 83–5, 93–4.

Sihler, Marathalar, hırsızlar, yankesiciler, dilenciler, krallar talan peşinde
Serveti olmayanlar mutlu, bugünün hakiki serveti işte bu.

Bugün artık dünkü gün değil, Mir,
Zaman değişti, yeryüzü ve gökyüzü değişti.

Gözlerimden ırmaklar gibi akıyor gözyaşı.
Yüreğim, tıpkı Delhi gibi artık harabeye döndü.[51]

Ayrıca şehre nihai bir barış gelip gelmediği de belli değildi. Patargarh'ın ele geçirilmesinden sonra ganimetin paylaşımında çıkan anlaşmazlıktan dolayı Babürlülerle Marathalar arasındaki kırılgan ittifak çökmenin eşiğine kadar gelmişti: "İhanet içindeki Marathalar Zabıta Han'ın bütün toplarına, hazinesine, fillerine, atlarına ve diğer mallarına el koydu," diye yazıyordu bir saray vakanüvisi, "ve imparatora bunun sadece işe yaramaz bir kısmını teklif ettiler."[52]

Marathalar imparatorun antlaşma gereği, tahta çıkarılması karşılığında vadedilen 40 lakh rupiyi hâlâ ödemediğini iddia ediyorlardı. İmparatorun müttefiklerini ihanetle suçlamaktan başka yapabilecek bir şeyi yoktu: "İmparatorla Maratha elçileri arasında sert bir tartışma yaşandı ve elçiler öfke içinde uzaklaştılar." Sindhia sonunda Zabıta'nın kalesinden ele geçirdiği söylenen 150 lakh rupinin sadece 2 lakhını imparatora vermeyi kabul etti. İmparator haklı olarak öfkeliydi: "Altı aydır askerlerime tek bir kuruş ödenmedi," diyordu. "Adamlarım üç dört gün aç kaldıktan sonra sadece erzak alabildi."[53]

İki ordu Delhi'ye döndükten sonra da konu hâlâ muallaktaydı. 1772 yılının Aralık ayında gerginlik daha da tırmandı ve Marathalar 17 Aralık Cuma günü Şah Alem'in eski Purana Kila kalesinin yıkıntıları arasında bekleyen küçük ordusuna karşı topyekûn bir saldırı başlattı. Dostu Mirza Necef Han tarafından Delhi'ye davet edilen ve orduya alınan Breton maceracı Rene Madec bu çarpışma sırasında bacağından bir mermi yarası aldı.

---

[51] Khurshidul Islam ve Ralph Russell, *Three Mughal Poets: Mir, Sauda, Mir Hasan*, Yeni Delhi, 1991, s. 221–2, 247–8.

Sarkar (ed.), *Persian Records of Maratha History*, 1, s. 45.

Bugünkü karşılıkları: 40 lakh rupi = 52 milyon sterlin; 2 lakh rupi = 2.6 milyon sterlin.

Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*, cilt 3, s. 35.

Madec, *Memoire*'ında (Hatıralar) "İmparator anlaşma teklif etti," diye yazmıştı, "Fakat Marathalar fırsat yakalamışken alabileceklerinin en fazlasını almak istiyorlardı, dolayısıyla bu talihsiz hükümdarı diz çökmeye zorladılar."

> Hükümdarın askerî gücünü artırmasına izin vermemeye kararlıydılar, zira hükümdarın askerî gücü pek yakında kendilerininkine ulaşmak üzereydi. Tek amaçları Şah Alem'in kendilerine bağımlı olmasıydı. İmparatorun sadece kişisel muhafız bulundurmasına izin veriyorlardı. İmparator bu olaydan sonra acınacak bir duruma düştü. Savaştan önce askerlerinin maaşlarını ödeyememişti, şimdiyse hiç ödeyebilecek durumda değildi. Birlikler isyanın eşiğine gelmişti.[54]

Şah Alem için işler daha da kötüleşebilirdi, fakat son dakikada şans yüzüne güldü. 1773 Eylül'ünün başlarında Pune'dan ekspres kuryeyle beklenmedik bir mesaj geldi. Mesaj genç Maratha Pişuvası Narayan Rao'nun veremden öldüğünü bildiriyordu. Ölen hükümdarın ardından bir anda şiddetli bir taht mücadelesi başladı ve Maratha Konfederasyonu'nun üyeleri birbirine düştü. Sindhia ve rakibi Holkar Delhi'ye ulaşan haberlerden sonra çıkarlarını güvenceye almak üzere elden geldiğince hızlı bir biçimde güneye, yani Pune'ye dönmeye karar verdiler. O aceleyle bir hafta içinde yola koyuldular ve böylece Delhi'nin kontrolü tamamen Şah Alem'le Mirza Necef Han'ın eline geçti.

Şah Alem'in Delhi seferi hiç beklenmedik biçimde sona erdi. Şah Alem'i Delhi'de tahta çıkaran Marathalar birkaç yıl boyunca geri çekilerek kendi aralarında savaşa tutuştular. 1773 musonları başladığında Şah Alem artık zavallı bir kukla değil, kendi dominyonlarının sürpriz hâkimiydi ve yanında da on sekizinci yüzyılın en büyük generallerinden biri vardı.

Şah Alem artık kırk beş yaşındaydı, yani Babürlü standartlarına göre orta yaşa ulaşmıştı. Savaşlarda yaşadığı iniş çıkışlara rağmen geriye baktığında birçok konuda şansının yaver gittiğini görüyordu: İmadülmülk'ün elinde suikastten kurtulmuş ve Şirket sepoylarıyla girdiği dört meydan muharebesinden salimen çıkmış, sadece düşmanlarına bağlılık yemini ederek kendini kurtarmayı bilmişti. Derken Delhi'ye geri dönmüş ve bağımsız bir kral olarak Tavuskuşu Taht'a oturmuştu. Yaşananlar bir mucize gibiydi ve bütün bunların Allah'ın yardımıyla gerçekleştiğine şüphesi yoktu.

---

[54] René-Marie Madec, *Mémoire*, ed. Jean Deloche, Pondicherry, 1983, s. 170.

Nadirat-i Şahi, Divan-e Aftab, Şah Alem'in *gazellerden* (lirik şiirler) *nayika bheda*ya yani 1797'de kendi gözetiminde derlenen şiirlere kadar en iyi 700 şiir ve şarkısını bir araya getirmektedir. Kitap, Yaratıcı'ya yakaran bir *gazelle* başlamaktadır. Aşağı yukarı bu sıralarda yazılan *gazel* Şah Alem'in kraliyet görevlerini ne kadar ciddiye aldığını ve bu görevi Allah'ın emriyle üstlenip onun himayesinde yürüttüğüne olan inancını göstermektedir:

Allah'ım! Bana imparatorluk ihsan ettin
Senin inayetinle tebaamın kalplerini ve zihinlerini kazandım

Beni bu âleme Şah-ı Alem yaptın
Bu âlem ve öbür âlem için adıma para bastırdın

Beni krallığın cennetinin aftabı eyledin
Adaletimin nuruyla aydınlattın âlemi

Ben ki imparator olarak bir dilenciyim senin mübarek kapında
Bu zavallı duacını huzuruna kabul eyledin

Sana yalvarıyorum en Hakiki ve en Yüce Hakim olarak, ey Rabbim!
Hükümdarlığımın adaleti taşa ve çöle hayat üflesin

Musa senin lüfunla zorba Firavunu yendi
Senin ilahi yardımın İskender'i Darius'un krallığının kralı eyledi

Sen ki bu âlemi benim adım aftabla aydınlattın
Dostun ve düşmanın kalpleri de benim iyiliğimin güneşiyle aydınlansın

Gelecek savaş mevsiminde yeni fetihler bekliyordu, ama önce musonun atlatılması ve ona şükredilmesi gerekiyordu. İmparatorun yola çıkmaya hazırlanan Marathalara dediği gibi, onlarla birlikte gitmesi mümkün değildi çünkü "manevi rehberinin oğullarının evliliği ve *pir*i Mehraulili büyük mutasavvıf Kudbeddin Bahtiyar Haki'nin *urs*u [bayram] nedeniyle Delhi'de kalması gerekiyordu.[55] Şah Alem pirinin türbesine en son on iki yıl önce Delhi'den kaçarken himaye ve şefaat istemek için gitmişti. Şimdi de salimen geri döndüğü için evliyaya minnetlerini sunmak istiyordu.

Önce Mirza Necef Han'ı huzuruna çağırdı ve bütün saray halkının önünde kendisini hizmetlerinden dolayı "Haznedar" unvanıyla ödüllendirdi

[55] Sarkar (ed.), *Persian Records of Maratha History*, 1, s. 61.

ve başkentin batısındaki Hansi ve Hissar mülklerini armağan etti.[56] Sonra da muson dönemini geçirmek ve dönüşünü geleneksel Babürlü tarzında -Sufilerin türbelerini ziyaret edip, havuz başlarında müzik, şiir dinletileri ve ziyafetler düzenleyerek ve Mehrauili'nin yüksek duvarlarla çevrili Babürlü bahçelerindeki çadırlarda aşk yaparak- kutlamak üzere Mehrauli'deki mermer köşkler, salıncaklar, mango bahçeleri ve şelalelerle süslü malikânesine gitti.

Şah Alem'in bugün artık tamamen ortadan kaybolmuş olan Raag Gaund tarzındaki bazı muson ragalarından (doğaçlama melodi - ç.) ve "bulutlarla yeryüzü ve âşıkla maşuk arasındaki mutlu birlik anını yücelten" yağmur temalı dizelerden oluşan bazı ünlü şiirlerini işte bu sırada yazdığı tahmin edilmektedir.[57] Bu şarkılar, mevsimin bereket dolu güzelliğini anlatmakta ve Mehrauli'nin koruyucu evliyasına şükredip olacaklar için şefaatini talep etmektedir:

> Tavuskuşu tepelerden mırıldanırken, toplanan kurbağalardan gürültülü sesler yükseliyor
> Dön de bak şu güzel şelalelere ve aç örtüyü sonuna kadar!
>
> Senden bunu istiyorum, efendi Kudbeddin, cevap ver hayatımın arzularına
> Yalvarıyorum sana, lütfen duy beni, kapanıyorum ayaklarına
>
> Gel bu güzel günde; çek bahçenin havasını içine ve mutlu ol,
> Gider susuzluğunu ve Raag Gaund'un güzelliklerini keyfini çıkar
>
> Şah Alem'e zenginlik ve bir vatan ver ve doldur hazinesini
> O mango ağaçlarının arasında dolaşır ve şelalelere bakarken.[58]

Şah Alem, Mehrauli'de dinlenip kutlamalar yaparken, Necef Han bütün gücüyle çalışıyordu. İlk olarak kendisine armağan edilen Hansi'deki mülkleri bir düzene koydu ve elde edilen gelirle askerin maaşlarını ödedi. Yeni taburlar kurup eğitti. Bunlardan biri de Pathargarh'ın düşmesinden sonra beş

---

[56] Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*, cilt 3, s. 55.

[57] Dizeler; David Lunn ve Katherine Butler Schofield'ın "Delight, Devotion and the Music of the Monsoon at the Court of Emperor Shah Alam II" başlıklı makalesinden alınmıştır, Imke Rajamani, Margrit Pernau ve Katherine Butler Schofield (ed.), *Monsoon Feelings: A History of Emotions in the Rain*, Yeni Delhi, 2018, s 219–54.

[58] Lunn ve Butler Schofield, "Delight, Devotion and the Music of the Monsoon at the Court of Emperor Shah Alam II", s. 219–54.

parasız kalan ve içinde bulundukları şartlardan dolayı eski düşmanlarına sığınmak zorunda kalan zor durumdaki Rohillalardan oluşmaktaydı. Şah Alem'in atalarının imparatorluğunu yeniden ayağa kaldırmaya niyetli olduğunu duyan eski askerler Mirza'nın yeni ordusuna katılmak üzere Hindistan'ın çeşitli yerlerinden Delhi'ye akın etmeye başladı.

Mirza Necef doğu ve güney Hindistan'da çok iyi bilinen yeni Avrupai askerî taktiklerin Hindistan'da bilinmediğinin farkındaydı. Burada hâlâ eski tarz düzensiz süvari birlikleri kullanılmaktaydı. Sadece Jatlarda birkaç yarı eğitimli sepoy taburları vardı. Dolayısıyla askerlerini eğitmek için bulabildiği bütün Avrupalı paralı askerleri işe aldı. Bu da 1700'li yıllarda işsiz kalan ve Bengal'deki aralıksız Şirket saldırıları ve yeni müttefiklerinin Avadh topraklarında Fransız paralı asker görmek istememesi nedeniyle batıya doğru itilen Fransız paralı askerleri çekmek demekti.[59]

Mirza Necef Fransız paralı askerleri bir bir yanına çekti: İlk gelen Breton paralı asker Rene Madec oldu; onu Mir Kasım'ı öldüren Alsacelı Walter Reinhardt izledi. Artık Sumru adıyla bilinen Reinhardt ünlü ve etkileyici Keşmirli dansöz Ferzana ile evlenmişti. Sonradan Begüm Sumru adını alan bu dansöz Sumru'ya bir erkek çocuk doğuracak ve paralı askerlik yapan kocasıyla birlikte kuzey Hindistan'da dolaşacaktı. Kısa zamanda kocası gibi dirayetli ve acımasız olduğu görülecekti. Sumru, Necef Han'la birlikte çalışırken, Begüm de Şah Alem'in çifte tahsis ettiği Meerut yakınlarındaki Sardhana'daki mülkleri hale yola koyuyordu.

Çift, kısa zamanda Doab'da kendi küçük krallıklarını kurdu. Comte de Modave ziyarete gittiğinde tanık olduğu zenginlik karşısında şaşırıp kaldı. Fakat Sumru'nun mutlu olmadığını fark etmişti. Katlettiği kişilerin hayaletleriyle boğuşuyordu. "İyi bir Alman gibi dindar, batıl inançlı ve safdil biri olup çıkmıştı. Bütün dinî bayramlarda [Katolik bayramlar] oruç tutuyordu. Elinden geldiğince zekât dağıtıyor, ayinler düzenliyordu. İngilizlerden korktuğu kadar şeytandan da korkuyordu ... Zaman zaman yaşadığı hayattan tiksiniyor, ama bu ihtiyacının çok üstünde, sayısız cariye beslemesini engellemiyordu.[60] Hem şeytanlara hem de insan düşmanlarına karşı silahlanmasını da engellemiyordu. Kont paralı askerler arasında "en iyi silah ve teçhi-

[59] Modave'nin bu konuda güzel bir yazısı bulunmaktadır. Bkz. *Voyage en Inde*, s. 427–8.

[60] a.g.e., s. 420-2.

zatın ... " Sumru'da bulunduğunu söylüyordu. "Askerî kampında mükemmel bir düzen kurmuş ... Topları çok iyi durumda ve ahırlarında [topları çekmek üzere] aşağı yukarı 1.200 Gucarat öküzü var."[61]

Bir de becerikli bir askerî mühendis olan İsviçreli maceracı Antoine Polier vardı. Siracüddevle'nin Kalküta'daki William Kalesi'ni yerle bir etmesinden sonra yenisinin inşasında Şirket'e destek vermişti. Ama o daha yabani ortamlara gitmek istiyordu. Delhi'ye yolu işte bu şekilde düştü ve Necef Han'a askerî mühendislik becerilerini ve kuşatma uzmanlığını sundu. Nihayet tatlı dilli ve parlak bir kişilik olan Comte de Modave vardı. İflas nedeniyle yolu doğuya düşmeden önce Grenoble'da Voltaire'in aristokrat dostu ve komşusuydu. Ayrıca Fransız Dışişleri Bakanı Duc de Choiseul'un sırdaşıydı. Modave zarif Fransızcasıyla birçok kitap yazmış ve çevirmişti. Bu dönemde kaleme aldığı zekâ ve gözlem dolu anılar, dönemi izleyen olaylara dair ayrıntılı tanıklıklarla doludur.

Bir süre sonra Mirza'nın ordusuna çok farklı bir askerî sınıf katıldı: Anupgiri Gossain'in rastalı Nagaları. Anupgiri kısa bir süre önce Şücaüddevle'den ayrılarak 6.000 çıplak savaşçısı ve kırk topuyla Delhi'ye gelmişti. Bu Nagalar her zaman parlak şok birlikleriydi, fakat Hindu hasımlara karşı özellikle etkili olabilirlerdi. Comte de Modave Şirket'in bir defasında "her yeri yağmalayan, yakıp yıkan, katliam yaparak etrafı talan eden ... Nagaları durdurmak için bir tabur gönderdiğini" söylüyordu. "[Fakat] Hindu sepoylar Nagalara saldırmak yerine silahlarını bırakıp bu kutsal tövbekârların önünde yere kapandılar – tabii Nagalar bu fırsatı kaçırmadılar ve sepoyların silahlarını alıp yağma ve talana devam ettiler."[62]

Ağustos ayına gelindiğinde Necef bu tecrübeli isimlerin komutası altında roket ve topçuyla donatılmış altı tabur ve büyük bir Babürlü süvari kuvveti kurdu. Asker sayısı aşağı yukarı 30.000'i buluyordu. Babürlüler bu kuvvetle imparatorluklarını geri almaya hazırdılar.

Necef Han fetih seferine evine yakın bölgelerden başladı. 27 Ağustos 1773'te sürpriz bir baskınla Deeg Jat Raca Nawal Singh'in en kuzeydeki ileri karakolunu ele geçirdi. Maidangarhi adı verilen bu kerpiç kaleyi Mehrauli'nin

---

[61] a.g.e., s. 422

a.g.e., s. 103.

hemen güneyinde, Kutub Minar'ın görüş alanı içinde bulunan ve imparatorluk otoritesine meydan okuyan Jat hükümdar Surajmal inşa ettirmişti. "Köylüler uzun zamandır savaşıyordu ama artık direnecek güçleri kalmadı. Necef Han, kaleyi ele geçirerek bulduğu herkesi kılıçtan geçirdi." Ardından Jat Racanın Delhi'nin güneyine yaptırdığı birkaç küçük kerpiç kaleyi daha zaptetti.[63]

Nawal Singh bir yandan yeni bir savaşa hazırlanıp, kısa bir süre önce harap hâldeki topraklarına geri dönen ve intikam peşinde koşan Zabıta Han Rohilla'yla ittifak imkânları ararken, diğer yandan barış istedi. Fakat Necef Han hızlı hareket ederek ikilinin bir araya gelmesini engelledi. Hızla ilerleyerek Nawal Singh'in ordularını ezdi. 24 Eylül'de Jat topraklarının derinlerine doğru ilerledi ve 30 Ekim günü güneş Deeg'in hemen kuzeyindeki Barsana'da tahıl tarlalarının üzerinden batarken en üst rütbeli Jat generalinin kafasını kesip ordusunu bozguna uğrattı. Çarpışmadan geriye muharebe alanını kaplayan 3.000 ölü kaldı. Jat sepoylar yaylım ateşi açıyordu, ama nasıl sıralı atış yapılacağını bilmiyorlardı. Belli bir doldur-boşalt ritmiyle hareket eden Necef Han'ın askerleri karşıdan yaylım ateş açıldığında yere yatıyor, sonra tüfeklerini yeniden doldurmalarına fırsat vermeden ayağa kalkıp "yalın kılıç" Jat mevzilerine saldırıyorlardı. Çarpışmada Necef de yaralandı. Fakat Jat seferinden elde edilen ganimet seferin geri kalanını telafi etmeye yetti.[64]

Necef Han'ın kahramanlık haberleri yayıldıkça düşmanları yaklaşmasını beklemeden kaçmaya başladı. Böylece Necef Agra'ya yarı mesafede bulunan Ballabgarh kalesiyle Kotvan ve Farrukhnagar'daki küçük Jat kalelerini fazla zorlanmadan ele geçirdi.[65] Necef Han aralık ayının ortalarında Ekber Şah'ın yaptırdığı Agra'daki büyük kaleyi kuşattı. Kuşatmanın başına Polier'i bıraktıktan sonra kendisi güçlü Ramgarh Kalesi'ni ele geçirmek üzere ordunun

---

[63] Sarkar (ed.), *Persian Records of Maratha History*, 1, pp. 68–9. Kahirüddin'in yazdığı gibi: "Bu zafer, Mirza Necef Han'ın başarı ve zafer merdivenlerini bir bir tırmanma sürecinin ilk basamağı oldu." Alıntı K. R. Qanungo, *History of the Jats*, Kalküta, 1925, s. 145–6.

[64] Sarkar (ed.), *Persian Records of Maratha History*, s. 72–3. Barsana muharebesi için bkz. F. S. Growse, *Mathura: A District Memoir*, 1883.
Ballabhgarh Kalesi 20 Nisan 1774'e ele geçirilirken, Farukhnagar 6 Mayıs 1774'te zaptedildi. Bkz. Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*, cilt 3, s. 64.

diğer yarısıyla beraber güneye yöneldi. Kaleyi sürpriz bir saldırıyla ele geçirdikten sonra adını Aligarh olarak değiştirdi.

Polier Agra Kalesi'nin surlarını 5.000'den fazla top güllesiyle dövdükten sonra nihayet 8 Şubat 1774 günü bir gedik açtı. Kale kısa bir süre sonra teslim oldu. Sumru ve tugayı kaleye yerleşti.[66] Girilemez denilen Deeg'deki Jat tahkimatı da nihayet beş aylık bir kuşatmanın ardından Necef Han'ın eline geçti ve Raca kaçtı. Kaleye girildiğinde asker açlıktan iyice zayıf düşmüştü. Madec şehir düştükten sonra Nawal Singh'in üç eşinin kendilerini öldürmesi için saray hadımına yalvardıklarını yazmaktadır: "Kadınlar halıya uzandı ve hadım bir bir kafalarını kesti. Ondan sonra da intihar etti."[67] Kale yağmalandı ve savunmacılar kılıçtan geçirildi: Comte de Modave "Çok kan aktı, hatta kadın ve çocukların dahi boğazları kesildi," diye yazmıştı." Kadınlara tecavüz edildi, eski Racanın üç dul karısı bu kadere boyun eğmektense intihar etmeyi tercih etti. Sonra da yağmacılar şehri ateşe verdi. Yangın baruthaneye ulaştı ve sonraki üç gün boyunca korkunç patlamalar oldu. Necef yağmayı durdurmaya çalıştı, fakat adamlarını ancak üç günde kontrol altına alabildi."[68]

Şah Alem daha sonra yağmadan dolayı Necef Han'ı payladı: "Seni krallığa çekidüzen vermek için gönderdim, yağma için değil," diye yazdı. "Bunu bir daha yapma. Ele geçirdiğin erkek ve kadınları serbest bırak."[69]

Necef Han dört yıldan kısa bir zaman içinde Babürlü topraklarının en önemli kalelerinin tamamını ele geçirerek imparatorun asi vasallarını dize getirdi. Rohillalar 1772'de, 1774'te ve nihayet 1777'de üç kez bozguna uğratıldı. Jat kalelerinin tamamı zaptedildi. Sihler Pencab'a geri itildi ve Jaipur boyun eğdi. Avadh ile Rajputana'nın bazı bölgeleri sembolik olarak yeniden imparatorluğa bağlandı.

---

[66] a.g.e., s. 83.
Emile Barbé, *Le Nabob René Madec*, Paris, 1894, Kısım 48.
Voyage en Inde, s. 438. Kahiriüddin, Mirza Necef Han'la savaşan Catların gösterdiği kahramanlıkları şu sözlerle anlatmaktadır: "Tek bir kişi canını kurtarmaya çalışmadı. Güçlerini birleştirip savaşsalardı birçok kişiyi daha öldürür ve rahatlıkla kaleden çıkabilirlerdi." Qanungo "görünüşe göre Deeg'de *johar* (kadınların toplu intiharı) görülmediğini ve kadın ve çocukların toptan kılıçtan geçirildiğini" eklemektedir. Bkz. Qanungo, *History of the Jats*, s. 174, fn. 15.
Sarkar (ed.), *Persian Records of Maratha History*, 1, s. 75.

Babürlü imparatorluğu kırk yıl boyunca yaşanan bozgun ve kayıpların ardından komadan çıkıyordu. Delhi kırk yıl sonra ilk kez yeniden küçük bir imparatorluğun başkenti oldu.

Mirza Necef Han orduyla ilgilenirken Şah Alem de Delhi de kalmış, sarayını yeniden inşa ediyor ve ölü durumdaki başkentine yeniden hayat üflemeye çalışıyordu. İmparatorluk himaye alanlarını genişletmiş ve sanatçılarla yazarlar geri dönmeye başlamıştı: Mir ve Sauda adlı şairlerle zamanın en büyük ressamları olan Nidha Mal, Kahirullah ve Mihir Chand Lucknow'daki sürgünden eve dönmüşlerdi.[70]

Saray yeniden inşa edildikçe kaçınılmaz olarak saray entrikaları da başladı. Bu entrikaların çoğu sadece dışarıdan biri olmayıp aynı zamanda İranlı bir Şii olan Necef Han'ı hedef alıyordu. Necef Han'ın giderek daha da güçlenmesini ve popüliratesini çekemeyen Şah Alem'in yeni Sünni veziri Abdülahad Han, imparatoru komutanının kendisine karşı bir darbe tezgahladığını ikna etmeye çalışıyordu. Şah Alem'in kulağına, Necef Han'ın yakını Şücaüddevle'yle bir araya gelerek Babürlülerin yerine yeni bir Şia hanedanı kurmayı hedeflediğini fısıldıyordu. 60 yaşındaki Abdülahad Keşmirliydi, fakat "hayatının en olgun döneminde olmasına rağmen hâlâ cevval ve enerjikti," diye yazmıştı Comte de Modave. "İlk gençliğinden itibaren saray entrikalarının içinde büyümüştü. Babası da Muhammed Şah Rangila'ya vezirlik yapmıştı."

> Görünüşe bakıldığında Abdülahad Han'dan daha uygar, daha mütevazı biri olamazdı, fakat siyasal ihtirası, para kazanmak ve kendisine gölge edenleri tasfiye etmek için her türlü hileyi çevirirdi. Özellikle de imparatorun ordusunu komuta eden, ordunun bağlı olduğu ve dolayısıyla ipleri elinde tutan Necef Han'dan nefret ederdi ki bu da bizzat imparatorun da Necef Han'dan çekindiği ve onu sevmediği anlamına geliyordu.[71]

Necef Han dedikodulara kulak asmıyor, gözlemcileri etkileyen bir kararlılıkla fetihlerine devam ediyordu: Polier, "Eşsiz bir dirayeti var," diye

---

[70] Yuthika Sharma, "From Miniatures to Monuments: Picturing Shah Alam's Delhi (1771–1806)", Alka Patel ve Karen Leonard (ed.), *Indo-Muslim Cultures in Transition*, Leiden, 2002, s. 126–30.

Voyage en Inde, s. 434–5.

yazmıştı. "Bu saray entrikaları ve saygısızlıklar karşısında gösterdiği sabır hayranlık vericiydi."[72] Modave de aynı fikirdeydi: "Necef Han'ın kendisine yönelik bu entrikalar karşısında takındığı poker yüzünü tarif edebilecek bir kelime bulamıyorum," diye yazıyordu. "En ufak ayrıntıdan haberi vardı ve dostlarıyla bunları alaycı bir dille konuşur ve sık sık bu tür küçük şeylerle uğraşmak istemediğini söylerdi."

> En ufak bir rahatsızlık işareti göstermiyor, Jatlara karşı seferini kararlılıkla sürdürüyordu ... Delhi'deki gücünün farkındaydı. Yakın arkadaşlarından birine istediği takdirde işleri bir anda altüst edebileceğini ve padişahı, Hükümdarlar Hapishanesi'ne yollayıp yerine başka birini tahta çıkarabileceğini söylerdi. Ama nefret edilmekten korktuğu için asla böyle bir yönteme başvurmadı. Küçük rahatsızlıklara ve önüne çıkan küçük engellere sabırla tahammül etti. Elinde güçlü bir ordu olduğu sürece kifayetsiz rakiplerinden çekinmesi için bir neden olmadığının farkındaydı.[73]

Bu koşullarda kaçınılmaz olarak imparatorla en parlak komutanı arasına karşılıklı nezaket ve saygıya dayalı bir soğukluk girdi. Bu soğukluk kendini Modave'nin yazıya dökmekten büyük keyif aldığı bir incelik içinde dışa vuruyordu: "Delhi'de imparatora hazır yemek göndermek âdettendir," diye yazmıştı. "Hükümdar da buna onurlandırmak istediği kişiye benzer yemekler göndererek karşılık verir."

> İmparatora gönderilecek yemekler geniş tabaklara konur ve üstleri göndericinin mührüyle mühürlenmiş bir örtüyle örtüldükten sonra kraliyet sarayına gönderilir. Padişah Necef Han'ın mutfağından gelen yemekleri gizlice Yamuna'ya attırıyordu. Aynı şekilde Necef Han da kendisine gönderilen kraliyet hediyesini törensel bir baş eğmeyle kabul ediyor, ama tabakları getiren kraliyet hizmetkârları çekilir çekilmez yemekleri *halal-khwar*lara yani yoksullara veriyor ve onlar da keyifli bir ziyafet çekiyordu. Bu insanların işi tuvalet temizlemekti, dolayısıyla statü ve işlevlerini kolayca tahmin etmek mümkündür.[74]

Buna rağmen gerek Modave gerekse Polier; Şah Alem'e hayrandılar. Polier 18 Mart 1773'te yani işe alınmasından kısa bir süre sonra imparator tarafından resmen Divan-ı Has olarak bilinen taht odasında ağırlandı. Kendisine Keşmir Kapısı'nın yakınlarındaki Safder Ceng arazisi verildi. Ayrıca

---

[72] Antoine Polier, *Shah Alam II and his Court*, Calcutta, 1947, s. 99.
Voyage en Inde, s. 432–4.
a.g.e., s. 217–18.

bir fil, bir kılıç ve bir at hediye edildi. İmparator mücevheri Polier'in türbanına kendi elleriyle bağladı ve kraliyet sofrasından kendisine hediye gönderildi. Polier kısa bir süre sonra günlüğüne "Şah Alem artık 50 yaşında," diye yazmıştı. "Güçlü bir çehresi, sağlam bir yapısı var. Boyu ortanın üzerinde. Yüzünde genel olarak melankolik bir ifade bulunmakla birlikte, sevgi ve merhamet dolu. Karşısındakini kolayca etkiliyor."

> Topluluk önünde ağırbaşlı ve temkinli, ama zarif ve lütufkâr. Hizmetkârlarına karşı nazik, her fırsatta memnuniyetini belirtmekten çekinmez. Karşısındakinde nadiren hata bulur veya ihmalkârlıklara dikkat çeker. Şefkatli bir babadır. Çocuklarına büyük sevgi gösterir. Ama asla şımarmalarına izin vermez. Çocuklar büyük bir saygı ve nezaketle davranırlar.
>
> Çok dindar biridir. Dininin bütün gereklerini yerine getirir, ama güçlü batıl inançları da vardır. Farsça ve Arapça şiirde ustadır. Özellikle Farsçası mükemmel olup çeşitli Hint lehçelerini de bilir ve bu dillerde de şiirler ve şarkılar yazar.
>
> Cesaret ve kararlılığını defalarca kanıtlamıştır. Hatta dirayet ve yürekliliğini birden fazla kez sınamak zorunda kalmış ve her defasında karşısındakilere güven veren bir kararlılık sergilemiştir. Fakat başından beri vezirlerine fazla güvenmekte ve onların fikirlerine fazla değer vermektedir. Bu yüzden sık sık verdiği kararlardan vazgeçtiği görülmüştür.
>
> Şah Alem'in en büyük kusurlarından biridir bu, kısmen zihin tembelliğinden kısmen de iyi niyetinden kaynaklanmaktadır. Bu da karşısındakinin kafasının gerisinde yatan asıl niyeti görmesini engellemektedir. Dolayısıyla karşısındakine kolayca güvenmekte ve söylenenlerden kolayca etkilenmektedir. Aslında kralın iki büyük kusuru var. Biri pohpohlanmayı çok sevmesi, öteki de vezirlerine aşırı güvenmesi. Büyük bir kral olmasa da özel hayatında çok iyi ve yardımsever bir insan olduğuna kuşku yok ...[75]

Eleştirilerinde daha sert olan Comte de Modave de imparator hakkında benzer şeyler düşünmekteydi. Şah Alem'i iyi niyetli, nazik, cana yakın ama nüktedanlıktan ve bilgelikten yoksun biri olarak tanımlıyordu. "Zaafiyet derecesinde iyi biri," diye yazıyordu, "fiziksel görünümü ve davranışlarıyla zekâ ve zerafet havası yayıyor. Sık sık yakınında bulunma onuruna eriştim ve aklındaki derin düşünceleri dışa vuran rahatsızlığın yüzüne yansıdığını fark ettim."

---

[75] Polier, *Shah Alam II and his Court*, s. 67–9.

Padişah son derece sevecen biri, çocuklarıyla herkesin önünde kucaklaşmaktan çekinmez. Delhi'de bana 27 erkek çocuğu olduğu söylendi, hepsi de son derece sağlıklıymış. Halkın önüne çıktığında genelde yanında çocuklarından üç-dördü de olur. Kale-Saray'ın dışına çıkarak kendisi gibi at üzerinde olan şehzadelerle birlikte kırlarda at sürdüğünü gördüm. Şehzadeler babalarına çeşitli spor ve oyunlardaki becerilerini gösteriyorlardı. Bazı zamanlarda 3 ile 6 yaşları arasındaki çocukları peşinde, Sarayın içinde binadan binaya geçerken görüyordum, çocuklar harem ağalarının omuzlarındaydı.

Seyahat ve maceralar bu hükümdarın ufkunu genişletmiş ve Fransız ve İngilizlerle kurduğu temaslar sayesinde dünya olayları hakkında genel bir bilgi sahibi olmuştu. Hayallerinin peşinde koşarken bu bilgilerin de rehberliğinden yararlanmış olmalıydı. Ama Delhi'ye döndükten sonra düzeni altüst oldu. Tembellik eğilimi o kadar ağır bastı ki hükümdarın bütün o iyi özelliklerinin hiçbir anlamı kalmadı, en azından şimdiye kadar ...

Bu hükümdarın -zekâ, nezaket ve çabuk kavrama gibi- bazı iyi özellikleri olsa da zaman zaman küçücük şeylere takılarak her şeyi altüst edebilir. Kendisini şımartan kadınlarının arasında pelteye dönmüş hâlde, efemine bir hayat sürüyor. En sevdiği şeylerden biri gözde cariyeleriyle tahta oyunlan [*chaupar*] oynamak. Orta parmak boyunda, dikdörtgen şeklinde bir zar atıyorlar ... Hanımlarıyla 3-4 paisasına (1 ruble=60 paisa - ç.) iddiaya giriyor, kaybederse ödüyor, kazanırsa alıyor.

Zayıf liderlerin bütün zaaflarını gösteriyor. Örneğin yükseltmeye mecbur olduğu kişilerden nefret ediyor. Nitekim Necef Han'a karşı tam da böyle bir duygu besliyor - ikisi de birbirine güvenmiyor ve sürekli araları açılıyor ... Şah Alem de savaşa bizzat katılmasına ve içinde bulunduğu durum nedeniyle askerî konulara ilgi göstermesi gerekmesine rağmen askerlik mesleğinden hiç hazzetmedi. İnsanlar sefere çıkması için onu ikna etmeye çalışıyor, ama nafile. Delhi'ye döndüğünden beri bu tür önerileri ya duymazdan geldi ya da açıktan reddetti.

Vezirinin [Abdülahad Han] gözünü öyle bir güç ve servet ihtirası bürümüş ki, Şah Alem üzerindeki nüfuzunu bir tek hükümdarı kendisine gerçekten sadık olan hizmetkârlarından soğutup onların yerine kendi yandaşlarını geçirmek için kullanıyor. Bu davranışın saray efradında ve onlar arasında en önemli figür olan Necef Han'da yarattığı öfke yeni dolap ve entrikalara yol açıyor ... Generalini [Necef] kıskanan ve haklı olarak vezirlerine çok güvenmeyen Şah Alem kendisine bir saray darbesi düzenlenip içinde doğduğu zindana geri gönderilmekten çekiniyor.[76]

[76] *Voyage en Inde*, s. 254–69.

Ama sarayın önündeki en büyük sorun iç çekişmeler ve entrikalar değil, Şah Alem'in hiç bitmeyen parasızlığıydı. Şah Alem 9 Eylül 1773'te Warren Hastings'e bir mektup yazarak Bengal için haraç istedi. "Son iki yıldır Şirket'ten hiç para almadığını, dolayısıyla büyük sıkıntı içinde olduğunu" söyledi. Şirket'in antlaşmadan kaynaklanan yükümlülüklerini -toplanan vergileri gönderme ve kendisine verilen Kora ve Allahabad'taki topraklara girmesine izin verme- hatırlattı.[77]

Ancak sonuç alamadı. Bengal'de yaşanan büyük açlık felaketinden çok etkilenen Hastings "bu sefil paçavralar Kralı'na" yaptığı bütün ödemeleri durdurma kararı almıştı.[78] "Ben bu eyaletlerinin halkına bakmak ve onları korumakla görevliyim," diye yazmıştı, "ellerinde kalan son küçük varlığı da alıp onları tamamen yıkımın içine sürükleyemem."[79] Ama bu Hastings'in Şirket'teki meslektaşlarının buralardan daha fazla para toplayıp İngiltere'ye göndermesine izin vermesine engel değildi.

Hastings bir yıl sonra Londra'daki direktörlere "Şah Alem Marathaların elinde olduğu sürece ona daha fazla ödeme yapmayacağımı söyleyebilirim," diye yazacaktı, "hatta mümkünse *bir daha hiç* yapmayacağım. Eyaletin zenginliğinin (yani kanının) sahte bir Kral'ın, kendi yarattığımız bir idolün şatafatını sürdürmesi için harcanması ... tuhaf bir durum! Ama o Hindistan'daki tek düşmanımızın elinde oyuncak olmuşken ve onlar bu parayı bizi mahvetmek için kullanmayı düşünürken ona hâlâ ödeme yapmamız çok daha tuhaf."[80] Konsey'deki meslektaşları Şirket'in elindeki toprakları imparatorun fermanı sayesinde tutabildiğini hatırlatınca, Hastings Şirket'in Bengal'i "kılıcın fermanı"yla elinde tuttuğuna inandığını söyledi. 1774'te Şah Alem'e yaptığı bütün ödemeleri kesti.[81]

Şah Alem'in hazinesinin kaybı büyüktü, askerlerinin parasını tam olarak ödeyemeyecek duruma düşmüştü. Bir Şirket raporunda belirtildiği gibi, "ordunun harcamaları Gelirleri o kadar aşıyordu ki, maaşların ödenmesi birkaç ay sarkıyor, onlar da ancak borç veya ganimetlerle karşılanabiliyordu.

---

77 *CPC* 4, s. 95, no. 506, 9 Eylül 1773, Kraldan gelen mektup.

78 Sir Penderel Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, Londra, 1989, s. 158.
Dutta, *Shah Alam II & The East India Company*, s. 69.
Sir Penderel Moon, *Warren Hastings and British India*, Londra, 1947, s. 158–9.
Sir John Strachey, *Hastings and the Rohilla War*, Oxford, 1892, s. 97.

Dolayısıyla birçok asker ordudan ayrılıyor ve onların yerini ayrım yapmaksızın orduya doldurulan maceracılar alıyordu."[82]

Necef Han, Delhi çevresindeki imparatorluk demesnesini bir bir geri alıp Jatlardan elde ettiği ganimetlerle Hindistan gelirlerini saraya taşıyadursun, maddi sıkıntı bir türlü bitmek bilmiyordu. Ama asıl sorun Necef Han'ın sağlığının bozulmasıyla başladı. Necef Han hastalıktan ve yorgunluktan bitap düşmüş ve çökmüş hâlde yatağa düştü.

Necef Han ilk kez 1775 kışında hastalandı ve birkaç ay boyunca yatakta kaldı. O hasta yatağındayken Jatlar ayaklandı. Necef Han ancak Nisan ayında iyileşip ayağa kalktı ve Haryana bölgesinde düzeni yeniden sağlamak üzere ikinci bir sefere çıktı.

Keşmirli entrikacı vezir Abdülahad Han 1779 Kasım'ında Patiala Sihlerine karşı giriştiği seferde bozguna uğrayınca İmparatorun güvenini kaybetti. Şah Alem, bu bozgundan sonra Abdülahad Han'ın yerine Mirza Necef Han'ı Naip yani Vekil-i Mutlak ilan etti. Mirza Necef Han kırk iki yaşındaydı. Aslında bu imparatorun yıllar önce alması gereken bir karardı. Bütün gözlemciler Babürlü yetkililer arasındaki en parlak ismin Mirza olduğu konusunda hemfikirdi. Ancak Mirza Necef Han yönetimin dizginlerini ele almasından kısa bir süre sonra ateşlenip yatağa düştü. Bir gözlemci "Saadetin kapıları bu zamanların insanlarına açılmış görünüyordu," diye yazmıştı. "Halk aynada kendisini mutluluğun beklediğini görüyordu. Ancak [Necef Han'ın yatağa düşmesinden sonra] yaklaşan askerlerin davul ve borazanları düşünceleri dağıtan bir zehre benziyordu."[83]

Bu göçmen Şiinin ışık hızıyla yükselişi birçoğunu kıskandırmıştı. Mirza'nın ortadan kaybolmasıyla baş gösteren dedikodulara bakılırsa, Delhi'de dansözlerle gününü gün ediyordu. Kahirüddin İllahabadi, *İbretname*'de, büyük komutanın kötü kalpli bir hadım tarafından baştan çıkarıldığını iddia etmektedir. "Letafet Ali Han adlı biri Mirza Necef'in güvenini kazandı," diye yazıyordu, "ve onu etkiledi."

> İyi niyetliymiş gibi davranarak, o güne kadar hayatını devlet düşmanlarıyla savaşıp onları ezmekle geçiren Mirza'ya daha önce bilmediği şehvetin tadını tat-

[82] BL, IOR, HM/336, f. 1–8.

[83] Fakir Kahirüddin İllahabadi, *Ibrat Nama*, BL Or. 1932, 116v.

> tırdı. Letafet Ali Han o güne kadar gece gündüz bin farklı kişiyle takılmış tecrübeli bir hayat kadınını Mirza'nın haremine soktu. Her özel sohbete onu da getirdi ve kadın sonunda Mirza'nın kalbini çaldı. Letafet Ali Han bu yolla büyük paralar ve hediyeler kazanırken, Mirza da şarap ve kadın yüzünden kısa zamanda tükendi.
>
> Mirza bütün zamanını bu kadınla geçiriyor, onun güzelliğine tapıyor, kendini şaraba vuruyor, gözlerinden alevler saçıyor ve giderek hâlsiz düşüyordu. Sonunda ateşlendi. Dengesi bozuldu ve yorgan döşek yataklara düştü. Ama o hastalığını hiç ciddiye almıyor, hekimlerin artık yavaşlamasını söylemesine kulak asmıyor ve yerlere düşene kadar cümbüşe devam ediyordu. Nihayet hastalık artık tedavi edilemeyecek bir noktaya ulaştı. Başından çaresizlik iksiri döküldü ve Rab, hayatının en verimli döneminde bir anda ölmesine karar verdi.[84]

Necef Han'ın aşk hayatının ayrıntıları bir yana bırakılsa bile hastalığı bilinenden çok daha ciddiydi. Aslında günlerini sarhoşluk içinde değil; acı ve ıstırap içinde, kan tükürerek geçirmişti. Komutan verem olmuştu. 1781 Ağustos'unda iyice yatağa mahkûm olmuştu. 1782 yılının ilk üç ayını âdeta can çekişerek, bir deri bir kemik kalmış biçimde, diriden çok ölüye benzer bir hâlde geçirdi. Kahirüddin, "İmparatordan sokaktaki en sıradan insana kadar hem Hindular hem de Müslümanlar bu sevilen kahramanın hayatı için dua ediyordu," diye yazmıştı. "İnsani çabalar sonuç vermeyince semavi güçlere yöneldiler ve iyelişmesi için dua ettiler. 7. Rabi gecesi [Oklah yakınlarındaki] tanrıça Kalka Devi tapınağında Mirza adına büyük bir (bet) adak adandı. Mirza'nın sağlığının düzelmesi için dua edildi. Nevvab Brahmanlara ve küçük çocuklara tatlı dağıttı ve kasaplara parasını peşin ödeyerek kurbanlık inek satın aldı. Hayvanlara acı çektirilmemesini özellikle tembih etti. Ama hiçbir işe yaramadı."[85] Merhametli İmparator, nisan ayının sonunda veda etmeye geldiğinde Necef Han artık "onu ayakta karşılayamayacak kadar zayıf düşmüştü":

> Majesteleri Mirza'nın hâlini görünce gözyaşlarını tutamadı, onu rahatlatmak için elini nazikçe omzuna koydu ... Nevvabın ölüm döşeğinde olduğu haberi bütün şehre yayıldı. Kadınlar haremlerinden çıkıp ağladılar, yaslara büründüler ve yatağının başına toplandılar. Mirza'nın gözlerine son bir kıpırtı geldi. Sonra kız kardeşini çağırdı ve üzüntüyle içini çekip, "Bir süre yanıbaşımda otur, merhametli gölgen üzerime düşsün, birkaç dakika misafirin olayım," dedi. Ağzın-

---

[84] a.g.e., 117d-120v.

[85] Alıntı Qanungo, *History of the Jats*, s. 185–6.

dan fısıltıyla çıkan bu sözlerin ardından gözlerini kapadı. Söylediklerine göre aradan bir gece geçtikten sonra son nefesi de bedenini terk etti.[86]

Mirza Necef Han, 6 Nisan 1782 günü henüz kırk altı yaşında öldü. Şah Alem'i atalarının imparatorluğunun başına oturtmak için genelde değeri de bilinmeden, on yıl boyunca her türlü güçlükle mücadele etti. Bir tarihçinin deyişiyle, ondan sonra "Babürlü görkeminin yeniden yükseliş umutları giderek yükselen anarşi bulutları arasında soluklaşmaya başladı."[87] Necef Han, Hindistan'daki Babürlü hükümranlığının gerçek anlamda son güçlü adamı olarak anıldı ve kendisini onurlandırmak için Zülfikârüddevle (Devletin Ana Omurgası) unvanı verildi.[88] Safder Ceng'in türbesinin az ilerisindeki bir bahçede mütevazı bir türbeye gömüldü.* Hayatındaki birçok proje gibi bu türbe de yarım kaldı.

Necef Han'ın yası bile bitmeden subayları arasında güç mücadelesi başladı ve saray farklı hiziplere bölündü. Necef Han'ın en yetenekli subayı ve kafasındaki veliahtı Efrasiyab Han Hindu bir tüccarın oğluydu. İslam'ı seçen Efrasiyab Han'ın arkasında Anupgiri Gossain ile çileci savaşçılardan oluşan taburları vardı. Ama sıradan bir aileden geldiği için sarayda fazla destek görmüyordu.

Efrasiyab Han'a karşı çıkanların başında aristokrat bir aileye mensup olan Necef Han'ın yeğeni Mirza Muhammed Şafi geliyordu. Mirza Muhammed 10 Eylül 1782'de bir karşı darbe düzenledi ve askerî operasyonları Cuma Mescid'inin merdivenlerinden bizzat yönetti. İki rakip hizip Delhi sokaklarında birbirini boğazlarken, şehrin dışında da durumu fırsat bilen Sihler, Jatlar ve Rohillalar ayaklanmıştı. Şah Alem'in evlilik ittifakıyla tarafları uzlaştırma girişimi sonuç vermedi.[89] Her iki rakip iki yıl içinde suikaste kurban gitti ve Mirza Necef Han'ın sağlığında ele geçirilen toprakların neredeyse tamamı kaybedildi. Şah Alem'in Delhi'den sadece on altı buçuk kilometre

---

[86] Fakir Kahirüddin İllahabadi, *Ibrat Nama*, BL Or. 1932, 120v.
Sayid Athar Abbas Rizvi, *Shah 'Abd al'Aziz: Puritanism, Sectarianism and Jihad*, Canberra, 1982, s. 29.
Urdu Letters of Mirza Asadu'llah Khan Ghalib, New York, 1987, s. 435.
Delhi'nin güneybatısındaki bir kasabaya Necef Han'a ithafen Necefgarh adı verildi. Aynı şekilde türbenin güneyindeki Jor Bagh'a giden yol da Necefgarh olarak adlandırıldı.
Sarkar (ed.), *Persian Records of Maratha History*, 1, s. 105–6.

uzaktaki Palam'ı nasıl yönetebildiğine dair fıkralar -*Sultanat-ı Şah-ı Alem az Dilli ta Palam*- ortada dolaşmaya başladı.

Maratha vakanüvisi Pune'ye "şehrin yeniden enkaza döndüğünü" bildirdi. "Gucarlar gece gündüz yol kesip seyyahları soyuyorlar. Hırsızlar geceleri evlere giriyor, dükkân sahiplerini ve diğer zenginleri fidye için kaçırıyorlar. Kimse de onları durduramıyor."[90] Sih savaşçılar tekrar şehrin kuzey mahallelerine akınlar düzenlemeye başlamışlardı. Polier'in deyişiyle, Sihler "yağmurların bitiminin ardından 10.000'lik süvari kolları hâlinde yollara dökülerek komşularına saldırdılar. Ellerine geçen her şeyi yağmaladılar ve şehirleri yakıp yıktılar."[91]

Art arda geçen üç kurak muson mevsimini bütün Hindistan'a yayılan ciddi bir açlık felaketi izledi ve kırsal nüfusun beşte birini yok etti. Buna bir de kargaşa ve çöküş duygusu eklendi.[92] Aynı sıralarda Lucknow'da Nevvab Asafüddevle 40.000 kişiye istihdam sağlayarak açlıktan kurtarmak için büyük İmambara'yı inşa ettiriyordu. Ancak Şah Alem'in böyle bir kaynağı yoktu.[93] Şair Sauda mektuplarında giderek büyüyen umutsuzluk duygusunu anlatıyordu: "Devlet hazinesi tamtakır," diye yazıyordu. "Hükümdarlık topraklarından hiçbir şey gelmiyor; maaş ödemeleri içler acısı durumda."

> Askerler, memurlar, hepsi işsiz. Maaş bordroları çöp kâğıdından başka bir şey değil: Eczacı bunları ilaç paketlemek için kullanıyor. Bir zamanlar cagir yani makam sahibi olan ve hazineden maaş alan insanlar, köy korucusu olarak iş arıyor. Kılıç ve kalkanları çoktan rehinci dükkânlarına gitti. Bir dahakine önlerine kâse koyup dilenmek zorunda kalacaklar. Bu insanlardan bazılarının eski yaşamlarını kelimelerle bile anlatmak mümkün değildi oysa. Gardrobları artık eskici dükkânlarında ...
>
> Bu arada Delhi'nin yaşadığı sefaleti nasıl tarif edeceğim, bilemiyorum? Çakal sesinin yükselmediği tek bir ev yok. Camilerde ışık yok, hepsi terk edilmiş. Yüz evden sadece birinde kandil yanıyor artık. Bir zamanlar açların açlıklarını unuttuğu binalar şimdi enkaz hâlinde. Bir zamanlar bülbüllerin güllere aşk şarkıları söylediği bahçelerde yere düşmüş sütunların ve yıkık kemerlerin arasından bele kadar otlar büyüyor.

---

[90] a.g.e., s. 146.

a.g.e., s. 124; Ganda Singh, "Colonel Polier's Account of the Sikhs", *The Panjab Past and Present*, 4 (1970), s. 239, 24.

Spear, *The Twilight of the Moghuls*, s. 21.

C. A. Bayly, *Rulers, Townsmen and Bazaars: North Indian Society in the Age of British Expansion*, Cambridge, 1983, s. 102.

> Etraftaki köylerde genç kadınlar artık kuyulardan su çekip ağaç yapraklarının gölgesinde çene çalmıyorlar. Şehrin etrafındaki köyler boşalmış, ağaçlar kurumuş ve kuyular cesetlerle dolu. Şahcihanabad, sen hak etmedin böyle bir kaderi. Bir zamanlar hayat, aşk ve umut doluydun, tıpkı genç bir âşığın kalbi gibi: Bir zamanlar dünyanın okyanuslarındaki insanların vadedilmiş kıyı olarak gördüğü sen, bir zamanlar tozlarının arasından insanların inciler topladığı sen. Artık tek bir toprak kandil yanmıyor bir zamanlar kandillerle ışıldayan yerlerde.
>
> Bir zamanlar büyük malikânelerde yaşayanlar yıkıntıların arasında hayatta kalmaya çalışıyor şimdi. Bir zamanlar umut dolu binlerce kalp umutsuzluğa düşmüş artık. Şundan başka söylenecek bir şey kalmadı: En karanlık zamanlarda yaşıyoruz.[94]

Sarayda düzeni sağlayamayan ve her yandan isyancı düşman tehdidiyle kuşatılan Şah Alem'in, on iki yıl aradan sonra nihayet Dekken'den Hindistan'a dönen Mahadji Sindhia'ya tekrar avuç açmaktan başka çaresi yoktu: Şah Alem "Sarayın naipliğini sen üstlenmelisin," dedi, "ve imparatorluğa çekidüzen vermelisin."[95] Rica mektubuyla birlikte Urduca yazılmış iki dize gönderdi:

> Krallığımı ve servetimi kaybettim, artık senin ellerindeyim,
> Ne istiyorsan yap, Mahadji.[96]

Neresinden bakılırsa bakılsın, Şah Alem, Mahadji Sindhia'dan ikinci kez yardım isteyerek akıllıca bir karar vermişti. Sindhia 1772'de Delhi'den ayrılarak güneye yöneldikten sonra Dekken'e çekidüzen getirmiş ve hayli güçlenmişti. Artık Tipu'yla birlikte ülkedeki en güçlü iki Hintli komutandan biriydi. Dahası, askerleri on sekizinci yüzyıl Hindistanı'nın en önemli askerî figürlerinden biri olan Comte Benoit de Boigne tarafından son Fransız askerî tekniklerine göre eğitilmeye başlamıştı. De Boigne ortaya bambaşka bir ordu çıkaracaktı. Çok geçmeden karşılarındaki en iyi eğitilmiş Hint ordularını bile ezip geçen "ateş duvarları"yla tanınacaklardı.[97]

De Boigne'nin görevi, Sindhia'nın ordusunu, başta yükseklik ayarlı topçu görüş ve nişan sistemleri ve iyi eğitimli askere dakikada üç kez ateş

---

[94] Islam ve Russell, *Three Mughal Poets*, s. 62–3.
Dutta, *Shah Alam II & The East India Company*, s. 86.
Sayid Athar Abbas Rizvi, *Shah 'Abd al'Aziz: Puritanism, Sectarianism and Jihad*, s. 47.
Alıntı Jean-Marie Lafont, *Indika: Essays in Indo-French Relations 1630–1976*, Delhi, 2000, s. 179.

etme imkânı veren tüfek doldurma çubukları olmak üzere en son askerî teknolojiyle donatmaktı. Maratha sepoyları üçlü piyade düzeninde sürekli ateş edebiliyor, müthiş bir ateş gücüne ulaşıyordu. Bir hesaba göre, bir Boigne taburuna karşı 300 metreden dörtnala hücuma kalkan bir süvari takımı sepoyların süngülerine ulaşana kadar aşağı yukarı 3.000 mermiye hedef oluyordu.

Bu tarihten on yıl sonra Sindhia'nın taburları tam eğitimden geçip güçlerinin zirvesine ulaştığında, birçokları bu orduyu Hindistan'ın en güçlü ordusu olarak niteleyecek ve Şirket ordusuyla karşılaştıracaktı.[98] Sindhia'nın Rajput düşmanları artık Boigne'nin taburlarını yenilgiye uğratmak yerine teslim olmayı öğrenmeye başlamıştı. Nitekim Ajmer, Patan ve Mertalar Boigne karşısında ordularını ve atlarını göz göre göre katliama hedef yapmak yerine, kısa bir bombardımanın ardından teslim olmayı seçmişlerdi. Hatta bir komutan ölüm döşeğindeyken karısına "Boigne gelene kadar [Sindhia'ya] diren. Ama o gelince teslim ol" tavsiyesinde bulunmuştu.[99]

Sindhia 1784 Kasım'ında Şah Alem'le Fetihpur Sikri yakınlarındaki Kanua'da buluştu. Sindhia İmparatoru yine eğilerek selamladı ve başını İmqaratorun ayağına koyup kendisine 101 altın para ödedi. Böylece Mirza Necef'in ölümüyle boşalan Vekil-i Mutlak makamına geçti. Fakat bir İngiliz gözlemcinin dediği gibi, "Sindhia [artık] sadece kâğıt üzerinde köleydi, ama [gerçekte] talihsiz Şah Alem'in efendisi oydu."[100]

Ancak Maratha generalinin kendi öncelikleri vardı ve İmparatoru korumak onlardan biri değildi. Ziyaretçiler düzenli bir erzak tahsisatı yapılmadığı için imparator ailesinin zaman zaman aç kaldığını söylüyordu.[101] Sindhia ziyarete geldiğinde "genelde atlara ve kölelere verilen susamlı tatlılar" gibi hakaret kabul edilecek kadar ucuz hediyeler getiriyordu. İmparatora bile danışmadan Delhili kasapların inek kesmelerini yasaklamıştı.[102] Nihayet

---

98 a.g.e.
Herbert Compton, *The European Military Adventurers of Hindustan*, Londra, 1943, s. 8–9; Lafont, *Indika*, s. 185.

100 Sayid Athar Abbas Rizvi, *Shah 'Abd al'Aziz: Puritanism, Sectarianism and Jihad*, s. 29–30.
Sarkar (ed.), *Persian Records of Maratha History*, 1, s. 127.

102 Muzaffar Alam ve Sanjay Subrahmanyam, *Writing the Mughal World*, New York, 2012, s. 416–23.

1786 yılının Ocak ayında gelir toplamak ve Maratha hükümranlığını Rajastan topraklarına yaymak üzere kuvvetleriyle birlikte Jaipur'a doğru yola çıkmıştı. Kızıl Kale'yi neredeyse tamamen korumasız bırakmıştı, zira geride sadece Anupgiri Gossain'in taburu kalmıştı.

Artık yirmi yaşında olan Gulam Kadir, Sindhia'nın Rajastan'da olduğu işte bu günlerde hem Kızıl Kale'nin hem de hazinenin neredeyse tamamen savunmasız olduğunu fark etti. Zabıta Han yeni ölmüştü ve Gulam Kadir sadece babasının mülkünü değil, aynı zamanda annesiyle amcalarının mülklerini de sahiplenmiş ve amcalarını hemen zindana attırıp tüm mallarına el koymuştu. Ezferi, "Nankör sefil firavunlar gibi davranıyordu," diye yazmıştı. "Aptalca şeyler söylüyor, yükses sesle tuhaf sesler çıkarıyor, kendi kendine böbürleniyor, 'Yakında Şahcihanabad'a gidip intikamımı alacağım. Bir şekilde onları cezalandırıp Kızıl Kale'yi Yamuna Nehri'ne gömeceğim' diyordu." Bu dedikodular hızla yayıldı. Hem sıradan halkın hem de soyluların dilinde Gulam Kadir'in Delhi'ye giderek taş üstünde taş bırakmayacağı haberleri dolaşıyordu."[103]

Gulam Kadir nihayet 1788 Temmuz'unun ortalarında sözlerini eyleme döktü. Atına bindi ve babasının intikamını alıp topraklarını İmparatordan geri almak ve kendisine ve halkına yapılanların bedelini ödetmek üzere yanındaki Rohilla ordusuyla birlikte Delhi'ye yöneldi.

Rohillalar 17 Temmuz'da Yamuna Nehri'nin öteki kıyısında, Kızıl Kale'nin tam karşısına düşen Şahdana'ya ulaşarak kamp kurdu. Sarayda sinirler hayli gergindi, fakat imparator sakindi. Endişe edecek bir şey olmadığını söylüyordu: "Bu genç yetimi hasım yerine koymanın ne anlamı var, bilmiyorum," diyordu. "Bu Gulam Kadir Majestelerinin sarayının çocuğu, onun tuzunu yedi. Delilik edip saldırması mümkün mü? Bütün bu iftiralar halktan çıkıyor. Sakin olun, çocuklarım."[104]

Ancak birkaç gün sonra Rohillaların göründüklerinden çok daha tehlikeli olduklarını gösteren iki şey oldu. İlk olarak, Gulam Kadir, İmparator

---

[103] Mirza 'Ali Bakht, *Waqi'at-i Azfari*, ed. T. Chandrasekharan ve Syed Hamza Hussain Omari, Madras, 1957, s. 6.
Namak parvardah: Şah Alem'e rağmen büyütülüp desteklenen.

[104] a.g.e., s. 8.

Ahmed Şah'ın yaşlı dul karısı ve Gulam Kadir'in büyükbabası Necibüddevle'nin eski müttefiki, Valide Sultan Melike-i-Zamani Begüm'den bir mesaj aldı. Şah Alem'i devirip tahta torununun yani imparatorun genç kuzeni Bidar Bakht'ın çıkması hâlinde on iki lakh* vermeyi teklif ediyordu. İkinci olarak, küçük taburuyla beraber Kudsiye Bağ'da kamp kuran Anugripi Gossain karşı yakadaki Rohilla gücünün büyüklüğünü görünce korkmuş ve 28 Temmuz akşamı karanlıkta birliğini toplayıp -kendi deyişiyle- takviye bulmak üzere yola çıkmıştı.[ٲ]

Rohillalar 29 Temmuz sabahı günün ilk ışıkları sökerken Yamuna Nehri'ndeki geçitlerde ve şehir kapılarında kimsenin bulunmadığını gördüler. Gulam Kadir yanında bir tekne dolusu adam ve askerî malzeme olduğu hâlde "bir ışık ve rüzgâr hızıyla" karşıya geçti.[105] Kudsi Bağ'daki eski evine çıktı ve Babürlülerin kıpırdamasına bile fırsat vermeden Keşmir Kapısı'nı ele geçirdi. Parapete kendi adamlarını yerleştirdi ve teknelerin kuşatma toplarıyla askerlerin geri kalanını getirmesini bekledi.

Karşıya geçen Rohilla sayısı 2.000'i bulunca onlarla birlikte şehrin caddelerinden Kızıl Kale'ye doğru ilerledi. Kale'nin kapılarının kapalı olduğunu görünce Delhi Kapısı'nın önündeki Altın Cami'de mevzilenerek içeri bir mesaj gönderdi: "Bu sarayda doğan adam kaderin ellerinde çok acı çekti, şimdi kraliyetin gölgesine sığınmak istiyor ve nazik bir karşılama talep ediyor!"[106]

Maratha vakanüvisi "Rohillalar herhangi bir zarar vermeyeceklerine dair [Kur'an üzerine] yemin ettiler," diye yazmıştı. "Sadece imparatorun şefkatli ellerini başlarına koymasını istediklerini söylediler. Gulam Kadir'in hükümdarın yanına barış için ve bir müttefik olarak geldiğine resmen yemin etmesi üzerine imparator harem ağalarını gönderdi ve kendisini kabul salonunda beklediğini bildirdi, ama yanında en fazla on-yirmi refakatçi olacaktı."[107] Bu arada, zamanda Nazır yani kalenin idaresinden sorumlu olan Baş Hare-

---

Bugünkü değeri 15.6 milyon sterlin.

ٲ William Pinch, *Warrior Ascetics and Indian Empires*, Cambridge, 2006, 2, Anupgiri'nin Gulam Kadir'le gizlice anlaştığına ve onunla temas hâlinde olduğuna inanmaktadır.

Fakir Kahirüddin İllahabadi, '*Ibrat Nama*, BL, Or. 1932, 212 vd.

[106] a.g.e.

Sarkar (ed.), *Persian Records of Maratha History*, 1, s. 195.

mağası Mansur Ali Han Pathargarh düştüğünde Gulam Kadir'in hayatını kurtarmıştı, şimdi de tekrar onun yanında olmak istiyordu. İmparatorun emrine karşı gelerek kalenin büyük kapılarını açtı ve 2.000 Afgan'ın tamamını içeri soktu. Kahirüddin, "Nazır kalenin kapılarını Gulam Kadir Han'ın adamlarının ellerine bıraktı," diye yazmıştı. "İçeri giren Gulam Kadir Han, Rohilla askeri şeflerini göndererek kalenin ve kraliyet dairelerinin hem içindeki hem dışındaki yolları ve geçitleri, kapıları ve kraliyet binalarını tuttu."[108]

Necef Han'ın Kızıl Müfrezesi'ndeki askerler dövüşmeye hazırdı. Divan-ı Has taht odasında, Şah Alem'in gözde oğlu Şehzade Ekber diğer genç Babürlü şehzadeleriyle birlikte toplanmış, savaşmak için izin istiyordu: "Tek seçenek kaldı," diyordu. "İzin verirseniz, kardeşlerimle birlikte bu hainlerin üstüne atılalım ve kahramanca çarpışarak şehit olalım." Fakat imparator başını salladı: "Kimse Allah'ın yazdığı kaderden kaçamaz," dedi. "Alın yazısına karşı çıkılmaz. Güç artık başkalarının elinde."[109]

Gulam Kadir hızlı hareket ediyordu. Kraliyet muhafızlarıyla şehzadeler derhâl silahsızlandırıldı. Muhafızlar kaleden çıkarıldı, şehzadeler de Evrengzib'in beyaz mermerden Moti Mescid'ine kapatıldı. Gulam Kadir başka bir zaman affedilmez bir hata kabul edilecek bir harekette bulunarak tahta, imparatorun yanındaki minderlerin üzerine oturdu, "elini imparatorun omzuna atarak çektiği tütün dumanını suratına üfledi".[110] Maratha vakanüvisin deyişiyle "şeytanların dansı" diye nitelediği dokuz haftalık bir terör dönemi başladı.[111]

Gulam Kadir o akşam sarayın bahçelerinden biri olan Hayat Bahş-ı Bağ'da kurulan kampa çekildi. Rohilla ertesi sabah, yani ayın 30'unda tekrar taht odasına geldi. "Hükümdar onun *serir-i has*'a yani İmparatorluk Tahtı'na yöneldiğini görünce yumuşak bir dille sitem etti: "Kutsal Kur'an üzerine verdiğin söze ve ettiğin yemine güvendim," dedi. "Meğer aldanmışım."

---

[108] Fakir Kahirüddin İllahabadi, '*Ibrat Nama*, BL, Or. 1932, 214 vd.
A.g.e., 213 vd. Bu bölümün çevrildiği yer, Sir H. M. Elliot ve John Dowson, *A History of India as Told By Its Own Historians*, 8 cilt, Londra, 1867–77, cilt VIII, s. 246.

[110] Fakir Kahirüddin İllahabadi, '*Ibrat Nama*, BL, Or. 1932, 214 vd. Aynı zamanda Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*, cilt 3, s. 270.
Dutta, *Shah Alam II & The East India Company*, s. 101.

İmparator bunları söylerken, Rohilla Şehzade Bidar Bakht'ı çağırttı. Gulam Kadir ayağa kalkıp imparatorun kuşağındaki hançeri aldı, sonra da tek bir söz etmeden imparatoru Salimgarh'taki imparatorluk hapishanesine gönderdi. Boşalan tahta Bidar Bakht'ı oturttu. Davullar çalındı ve yeni İmparator Bidar Şah adına paralar bastırıldı.[112] "İmparator sadece şaşkınlıktan elini ısırmakla yetindi."[113]

Vakanüvise göre "Gulam Kadir sonra da [çocuğun büyükannesi] Melike-i-Zamani Begüm'den vadettiği parayı istedi."

> Melike-i-Zamani Begüm şehirdeki malikânesinden kaleye geldi ve "imparatorluk daireleriyle Begümlerin odalarını aradıktan sonra paranı vereceğim. Tavsiyeme uyarsan geleceğin parlak olur." dedi. Gulam Kadir, "kaledeki bütün para ve servet bana aittir," diye cevap verdi, "Sen bana vadettiğin parayı vermek zorundasın."
>
> Gulam Kadir daha sonra Şah Alem'in bütün parasına, servetine, eşyalarına, imparatorluk depolarındaki değerli taşlara, altın ve gümüş malzemelere el koydu. Sonra Begümlerin ve şehzadelerin dairelerini arattı, bulduğu bütün eşya ve süslemelere el koydu. Hatta kadınların giydiği kıyafetler bile alınarak çırılçıplak bırakıldılar. Sonra sıra kaledeki erkeklerle canlarını kurtarmak için kaleye sığınan Delhili erkeklere geldi. Hepsi bir bir bulundu ve mallarına el kondu. Gulam Kadir evlerin döşemelerini söktürmeye başladı. "Şah Alem benim evimi yıktı ve Marathalarla Mirza Necef'i yanına alıp Pathargarh'a giderek kadınlarının namusunu kirletti. Şimdi bile Sindhia'yı çağırtıp evimi yerle bir ettirmek istiyor. İntikamdan başka yapabileceğim bir şey yok."[114]

Altın Cami'nin kubbesindeki altın kaplamalar söküldü.[115] "Nazır Mansur Ali Han'ın da iş birliğiyle bütün şehir halkına baskı yapmaya başladılar."[116] Kısa zamanda şehirdeki kuyumcularla bankerlerin ellerindeki 25 kror rupi

---

[112] Fakir Kahirüddin İllahabadi, '*Ibrat Nama*, BL, Or. 1932, v. Bu bölüm Elliot ve John Dowson, *A History of India as Told By Its Own Historians*, Cilt VIII., s. 247-7 tarafından çevrilmiştir.
Fakir Kahirüddin İllahabadi, '*Ibrat Nama*, BL, Or. 1932, 214 vd.

[114] Sarkar (ed.), *Persian Records of Maratha History*, 1, s. 199.
Sarkar'ın "Kadir, Camii-i Mescid'in altın kaplamalarını söküp sattı. Ancak Maniyar Singh'in kutsal emanete zarar vererek halkın gazabını çekeceği ve silahlı ayaklanmaya yol açacağı şeklindeki uyarısı üzerine geri kalan kaplamaya dokunmadı" şeklindeki ifadesine bakılırsa, yanlış camiden söz ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. *Fall of the Mughal Empire*, cilt 3, s. 273.

[116] Fakir Kahirüddin İllahabadi, '*Ibrat Nama*, BL, Or. 1932, 214 vd.
Bugünkü değeri 3.250 milyon sterlin.

değerindeki mücevherlerine el kondu. Ezferi'ye göre, Rohilla şehri ve sarayı "gece gündüz demeden yağmalarken bir yandan da bang [kenevir bitkisinin yapraklarından yapılan bir uyuşturucu], boza [biraya benzer bir içki] ve ganca [kenevir] gibi alkol ve uyuşturucular kullanıyordu".[117]

Gulam Kadir giderek vahşi bir ruh hâline bürünmeye başladı. İmparatorluk hazinesinin yerini söyletmek için saray hizmetkârlarını bacaklarından asıyor ve ateş üstünde tutarak işkenceler yapıyordu.[118] "Şah Alem'in bazı gözde dansöz ve cariyeleri çırılçıplak soyuluyor, *daire* kampa götürülerek içki alemlerinde kaba adamların önüne atılıyordu."[119] Baş Hadımağası Mansur Ali bir tuvalete sürüklenip kanalizasyon çukuruna atılmış, boğulmaktan son anda kurtulmuştu: Gulam Kadir adamlarına şöyle demişti: "Bu hain (*namak-haram*) bir saat içinde yedi lakh rupi vermezse ağzına dışkı doldurun!"[120] Hadım, bebekken Gulam Kadir'in hayatını kurtardığını söyleyince, Kadir şöyle cevap vermişti: "O eski sözü biliyor musun? 'Yılanı öldürüp yavrusunu sağ bırakmak akıllıca değildir.'"

Warren Hastings'e gönderilen bir rapora göre "yeni Kral Bidar Şah'a kıyafet parası bile verilmediği gibi bir öğün yemek parası için Gulam Kadir'e yalvarmak zorunda bırakıldı. Majesteleri yalvarmak için gittiğinde bile Rohilla kendisini görmeyi reddetti. Nadir Şah'ın işgalinden önceki Delhi'nin ihtişamlı günlerini bilen Muhammed Şah'ın [Rangile] yaşlı hanımları evlerinden atıldı ve malları yağma edildi. Şah Alem'e yedi gün boyunca ekmek ve sudan başka bir şey verilmedi".[121]

Gulam Kadir hâlâ imparatorun hazinesinin büyük bir bölümünü sakladığını düşünüyordu. Dolayısıyla 10 Ağustos günü imparatorla şehzadeleri Salimgarh Hapisanesi'nden yanına getirtti. Kahirüddin'e göre Rohillalar önce "Şehzade Ekber'le Şehzade Süleyman Şukoh'u bağlatıp halı sopasıyla dövdürttüler ... şehzadelerin ağız ve burunlarından kanlar fışkırdı. Şah Alem 'Ne yapacaksanız bana yapın! Onlar küçük ve masum!' diye bağırdı. Bunun

---

[117] Mirza 'Ali Bakht, *Waqi'at-I Azfari*, ed. Chandrasekharan ve Syed Hamza Hussain Omari, s. 9.

[118] Fakir Kahirüddin İllahabadi, *'Ibrat Nama*, BL, Or. 1932, 214 vd.

[119] a.g.e., 215 vd.
Bugünkü değeri 9 milyon sterlin.

[120] a.g.e., 216 vd.
BL, Add Mss 29171, ff 319–20, Jonathan Scott'tan Warren Hastings'e gönderilen rapor.

üzerine Gulam Kadir, gözü dönmüş birkaç Afgan'a dönerek, 'Yatırın şu çenesi düşüğü ve gözlerini oyun.' diye seslendi."[122]

Şah Alem dosdoğru Gulam Kadir'in gözlerinin içine baktı ve sordu: "Ne? Altmış yıldır mübarek Kur'an okumaktan başka bir şey yapmayan bu gözleri mi kör edeceksin?"[123] Ama bu sözler, Afgan'ın kılını bile kıpırdatmadı.

> Adamlar imparatoru yere yatırıp gözlerine mil çektiler. Üstüne çöküp sopalarla vurdular. Gulam Kadir alaylı bir dille bir şey görüp görmediğini sordu. İmparator cevap verdi: "Sadece seninle benim aramdaki Kur'an'ı görüyorum." İmparator, şehzadeleri ve hareminin kadınları bütün gece ağlayıp feryat ettiler. Gulam Kadir o gece Moti Mahal'de kalıp bu feryatları dinledi. Bir yılan gibi tısladı ve hizmetkârlarına kim bağırıyorsa döve döve öldürmelerini emretti. Fakat adamlar hesap gününün korkusuyla ellerini kaldırmaya çekindi.
>
> Gulam Kadir ertesi gün Bidar Şah'a, "Gel, sana bir şey göstereceğim." dedi. Sonra Şah Alem'in yanına gidip, "Bana altın getir, yoksa seni de ölülerin yanına gönderirim." dedi. Şah Alem öfkeyle meydan okudu ve "Senin elindeyiz, böyle yaşamaktansa kafamı kesip öldürmeni tercih ederim." diye cevap verdi.
>
> Gulam Kadir Han kurbanının üstüne atlayıp göğsüne oturarak, Kandahari Han'la Purdil Han'dan imparatorun ellerini boynuna bağlayıp dirseklerini aşağıya bastırmalarını emretti. Kandahari Han [gözleri şişle oyma uygulamasının yerine] elindeki Afgan bıçağıyla Şah Alem'in bir gözünü yuvasından çıkardı. Diğer gözü de öbür hayasız alçak oydu. Boğazı kesilen Şah Alem bir tavuk gibi yerlerde çırpınıyordu.
>
> Gulam Kadir daha sonra Şehzade Ekber'le Süleyman Şikoh ve Ahsan Bakth'ın gözlerine mil çektirdi. Harem kadınları perdelerin arkasından fırlayarak kendilerini Gulam Kadir'in ayaklarına attılar. Ama o kadınları tekmeleyip kovdu. Arkalarından da "Bağlayın şunları, onlarla ne yapacağımı sonra düşünürüm." diye seslendi. Sonra adamlarına kadınları bayılıncaya kadar dövüp zindana atma talimatı verdi. Ardından bir ressamı çağırttı ve "Beni Şah Alem'in böğrüne basmış, hançerimle gözlerini oyarken tasvir eden bir resim yap." dedi. Sonra da Şah Alem ve çocuklarına yiyecek ve su verilmesini yasakladı.[124]

---

[122] Fakir Kahirüddin İllahabadi, *'Ibrat Nama*, BL, Or. 1932, ? vd. Bu bölüm Elliot ve John Dowson, *A History of India as Told By Its Own Historians*, Cilt VIII., s. 248, tarafından çevrilmiştir.

[123] Francklin, *The History of Shah Alam*, s. 127.

[124] Fakir Kahirüddin İllahabadi, *'Ibrat Nama*, BL, Or. 1932, 216 vd. Bu bölüm Elliot ve John Dowson, *A History of India as Told By Its Own Historians*, Cilt VIII., s. 248, tarafından çevrilmiştir. Viktorya döneminde sansürlenen bazı ayrıntıları da ekledim.

O gece üç uşakla iki saka, imparatorun susuzluğunu gidermeye çalıştı. Gulam Kadir beşinin de öldürülüp cesetlerinin oldukları yerde yani hıçkıra hıçkıra ağlayan imparatorun yanı başında çürümeye bırakılmasını emretti.

Ayın 25'inde Gulam Kadir'in gözleri şehzadelere döndü. Tıpkı bir zamanlar kendisinin oğlan olarak kullanılması gibi, şimdi de sarayın erkeklerini aşağılama sırası kendisine gelmişti. Yirmi şehzade, ki aralarında müstakbel imparatorlar olarak görülen Ekber Şah'la oğlu Bahadır Şah Zafer de vardı, Rohilla subayların önünde dans edip şarkı söylemeye zorlandı: "Şehzadeler söylenenleri yapmamak için direndikçe Gulam Kadir şöyle diyordu: 'Ne zamandır duyuyorum, muhteşem dans ediyor, muhteşem şarkı söylüyormuşsunuz!'"

> Sonra Gulam Kadir muhafızlara döndü ve âdeta şöyle hırladı: "Bir daha direnecek olurlarsa sakallarını kesin, hatta vücutlarındaki bütün kılları tıraş edin!" Şehzadelerle oğullarının boyun eğmekten başka şansı kalmadı. Şarkı söyleyip dans etmeye, gerdan kıvırıp göbek atmaya başladılar. Gulam Kadir zevkten dört köşe olmuş bir hâlde şöyle dedi: "Şimdi size ne ödül vermemi istiyorsunuz?" Şehzadeler şöyle cevap verdi: "Babamızın ve çocukların acil yiyecek ve suya ihtiyacı var, verirseniz minnettar kalırız."
>
> Gulam talebi kabul etti, sonra da adamlarını başından savıp kılıcıyla hançerini çıkararak şehzadelerin kolayca ulaşabileceği bir yere bıraktıktan sonra Veliaht Şehzade Mirza Ekber Şah'ın dizinde uyuya kaldı. Bir saat boyunca gözlerini kapadı, sonra kalktı ve şehzadeleri sırayla tokatlayıp alayla bir dille şöyle dedi: "Hem bütün bunları içinize sindiriyorsunuz hem de kral olma hayali görüyorsunuz, öyle mi? Hıh! Ben sizi deniyordum: Birazcık erkeklik onurunuz olsaydı, kılıcımı ve hançerimi kapıp çabucak işimi bitirirdiniz!" Şehzadelere hakaretler edip huzurundan kovarak zindana geri gönderdi.[125]

Bazı şehzadeler çaresizlik içinde kendilerini sarayın duvarlarından aşağı atarak Yamuna'da boğuldu. Bazıları da zaman içinde açlıktan öldü: "Haremağası Salty (*Namakin Khwaja-sara*) içeri girerek Şah Alem'in on yaşındaki bir çocuğunun açlık ve susuzluktan öldüğünü bildirdi: Ancak Rohilla şöyle bağırdı: 'Düştüğü yere bir çukur kaz ve içine at, giydiği kıyafetleri değiştirmeye de çalışma!'"[126]

---

[125] Kahirüddin İllahabadi, *'Ibrat Nama*, BL, Or. 1932, 216 vd. Daha önce tercüme edilmemişti.

[126] a.g.e.

İzleyen günlerde Gulam Kadir son tabuyu da yıktı ve gözlerini yasaklı, kutsal saray kadınlarına dikti. 29 Ağustos'ta Valide Sultan Melike-i-Zamani Begüm çırılçıplak soyularak güneşin altında aç ve susuz bırakıldı. Aynı gün bazı genç sultanlar da çırılçıplak soyularak "en mahrem yerlerine kadar" arandı, taciz edildi, kırbaçlandı ve tecavüz edildi. Kaynaklardan yapılan Viktorya dönemi çevirileri bu satırları sansürlemiştir, ancak Kahirüddün'in özgün metinlerinde acımasız olay bütün ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Bir akşam Gulam Kadir'e "Mirza Hika ile Mirza Jaka'nın güzel kızlarından söz edilmişti. O akşam bu zavallıları Moti Mahal'e getirtti, örtülerini çıkarıp önüne diktikten sonra güzellikleri karşısında kendini kaybetti".

> Sonra en yakın adamlarını özel odasına davet edip bu eşsiz güzellikleri gösterdi. Olanları duyan Bidar Şah başını ve göğsünü dövdü ve bir haberci gönderip o yalancı hilekârdan durmasını istedi. Haberci geri dönerek özür diler bir dille şöyle dedi: 'Benim gibi bir hizmetkâr onun gibi bir savaş beyine ne diyebilir?'
>
> Bidar Şah bunun üzerine Gulam Kadir'in yanına bizzat giderek bağırdı: 'Düşmanının kızlarına bile böyle davranamazsın, çok çirkin! Babalarının günahlarının bedelini çocuklar ödememeli! Şah Alem senin babanın kızlarına veya kız kardeşlerine bir kez olsun yan gözle bile bakmadı! Böyle davranmayı kes!' Fakat Gulam Kadir taş atarak cevap verdi: "Bu kızları cariye olarak haremime göndereceğim, hepsini düzeceğim! Sultanların bütün kızlarını Afganlarıma vereceğim: Onların döllerinden yeni bir kuşak yetişecek, erkek gibi yürekli! Kraliyet subayları Pathargarh yağması sırasında babamın hizmetçilerine bundan daha kötüsünü yaptılar! O zamanlara dönmüşüz gibi düşünün."[127]

Ezferi'nin ifadesiyle: "Yaşanan bu felaketlerin, bu talihsizliklerin küçücük bir kısmını bile duyanın kulakları sağır olur. Sağır olmayanın da azıcık merhamet duygusu varsa kesinlikle üzüntüden kahrolur."[128]

Mahadji Sindhia'nın yeni bir ordu ve silah toplayıp imparatorun yardımına koşması eylül ayının ortalarını buldu. Yine muson mevsimiydi ve her zamanki

---

[127] a.g.e., Elliot ve Dowson bu bölümü ciddi sansürden geçirmiştir. Metnin Farsçası çok daha ağırdır: "*Mi-khwaham ke in-ha-ra dar zomra-ye parastaran-e khod dakhel nemayam wa dad-e mobasherat deham! wa hama dokhtaran-e salatin be Afghana separam, ke az notfa-ye an-ha farzandan-e jawan-mard be-ham-resad.*"

[128] Mirza 'Ali Bakht, *Waqi'at-I Azfari*, ed. Chandrasekharan ve Syed Hamza Hussain Omari, s. 8.

gibi sular altında kalan yollar ilerlemeyi neredeyse imkânsız hâle getirdiği için birlikler çok yavaş yol alıyordu. Maratha kuvveti Şahdara'ya ancak ayın 21'inde ulaşabildi. Anugpiri'nin savaşçı Gossainleriyle bağlantı kurdular. Begüm Sumru da Sardhana'dan bir tabur sepoyla birlikte kocasının öldüğü 1778 Nisan'ından beri yanında bulunan bir adamı gönderdi. Bu kişi George Thomas adlı İrlandalı bir paralı askerdi. "Tipperaryli Raca" olarak tanınan bu İrlandalı miço olarak çalıştığı gemiden atlayarak Madras'a çıkmış ve yetenekli bir topçu ve usta bir top dökümcüsü olarak sağlam bir isim yapmıştı.

Sindhia, Gulam Kadir'e karşı gerçekleştirilecek taarruzun başına en güvendiği iki adamını getirdi. Bunlardan biri on yedi yıl önceki Panipat Savaşı'ndan sonra Sindhia'yı bir hendekte ölmek üzereyken bulan Rana Han'dı. Sindhia hayatını kurtarıp tedavi eden bu eski Müslüman *bihisti*yi yani sakayı asker olarak yetiştirmiş ve Rana Han yetenek ve cesurluğu sayesinde hızla yükselerek Sindhia'nın en önemli generallerinden biri olmuştu. Kurtarma harekâtının diğer lideri iyi yetişmiş Savoylu paralı asker Benoit de Boigne idi. De Boigne, Sindhia için modern bir piyade birliği kurmuştu.

Yardım kuvveti 29 Eylül'de nehri geçince sürpriz bir şekilde şehrin kapılarının açık olduğunu gördü. Kuvvet ürkütücü bir sessizliğe bürünmüş tenha caddelerden geçerek Kızıl Kale'nin etrafında mevzilendi. Kapıları tutup surları kuşattıktan sonra muson nedeniyle bataklığa dönen yollardan güçlükle ilerleyen topçuyu beklemeye başladı.

Üç gün sonra yani 2 Ekim günü öğlen saatlerinde Sindhia'nın kuşatma topları tam şehre yaklaşırken Delhi göğü devasa bir patlamayla âdeta yarıldı: "Patlamanın sesi İsrafil'in Mahşer Günü'nde çalacağı Sur'un sesini akıllara getirdi." diye yazmıştı Ezferi. Patlayan cephanelikle birlikte gündüz geceye döndü, havada uçuşan barut, toplar, kapılar ve duvarlar yüzünden etraf toz ve dumanla kaplandı. Sahne Kur'an ayetini hatırlatıyordu: 'Güneş karanlığa gömüldüğünde.' Yıkılan kale mazgalları, parçalanan kapılar ve duvarlar ve çöken güçlü çatılar - her şey tıpkı ayette yazıldığı gibiydi: 'Ve dağlar atılmış pamuk gibi olur.'"

> Kalenin bu tarafında yaşayanların çoğu cephaneliğe çok yakın oldukları için öldüler. Fakat bazı kardeşlerim ve teyzelerim Allah'ın hikmetiyle kurtuldular ama ağır yaralar aldılar. Gökyüzünden yağan toplar, kayalar, tuğlalar ve sıvalar her yeri karanlığa boğdu. İniltiler ve feryatlar göklere yükseldi. Acı içinde haykıran-

> ların seslerini duyuyorduk, ama toz ve dumandan birbirimizin yüzünü göremiyorduk. Korkunç patlamanın sesi Delhi'den yirmi altı kilometre ötedeki Bahadır Garh'tan bile duyuldu. Sarsılan insanlar birbirine 'Gökyüzü, yeryüzüne mi düştü?' diye soruyordu.[129]

Duman bulutları dağılmaya başlarken, kalenin terasından aşağı bakanlar nehirden yukarı doğru kürekle ilerleyen tekneleri izliyordu. Bu arada hazineyle yüklü bir fil de nehir boyunca hantal hantal yürüyordu. Gulam Kadir aşağı yukarı üç ay sonra, yağmaladığı her şeyi yanına alarak nihayet kaleden ayrılmıştı. Giderken Şehzade Ekber'in de aralarında bulunduğu on dokuz yetişkin şehzadeyi de yanında rehine olarak götürmüştü. Ağır yaralı hâldeki Şah Alem'i Kızıl Kale'de bırakmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla Şah Alem'in patlamayla yanıp kül olmuş bedenini Babürlülere ayrılık hediyesi olarak bırakmayı düşünmüştü.[130]

Kaleye ilk girenlerden biri dokuz hafta önce görev yerinden kaçmış olmanın verdiği suçluluk duygusuyla herkesten önce davranan Anupgiri oldu. Anupgiri yanında birkaç adamıyla şehzadelerden biri tarafından sarkıtılan bir ip yardımıyla duvara tırmanarak kapıları açtı ve birliğinin geri kalanını da içeri sokup yangını söndürmeye başladı. Onlar yangını söndürürken imparator ailesinin geri kalanı da saklandıkları yerlerden çıkmaya başladılar. Görüntüleri savaşlarda katılaşmış kurtarıcıları bile şok etti. Saçları başları darmadağın, dumandan simsiyah olmuş, iskelete dönmüş ve pislik içinde kalmış şehzade ve sultanlar kurtarıcıların etrafında toplandılar ve hıçkıra hıçkıra ağladılar.

İmparatorun durumu daha da sarsıcıydı. Her nasılsa kendini bulunduğu zindana kilitlemeyi başarmış olan imparator ancak Rana Han'ın çabalarıyla dışarı çıkmaya ikna edilebildi.[131] Başta her türlü tedaviyi reddetti. Yaralarına bakması için gönderilen cerrahı "geri çevirdi ve 'çocuklarım ve torunlarım çoğu açlık ve susuzluktan öldü, şimdi biz de ölümü bekliyoruz" diyerek gözlerine sürülen merhemi silip attı."[132]

Rana Han İmparatoru ve kaleyi korumaya alıp yiyecek ve suyun yanında imparatorluk erkeklerinin sakallarını düzeltmek için berberler getirtirken,

---

[129] a.g.e., s. 9.

[130] Julia Keay, *Farzana: The Woman Who Saved an Empire*, Londra, 2014, s. 183–4. a.g.e., s. 184.

[132] Sarkar (ed.), *Persian Records of Maratha History*, 1, s. 200.

Begüm Sumru'yla de Boigne de Gulam Kadir ve hazinesini aramaya koyuldu. Rohilla Pathargarh'a doğru gidiyordu, ancak 12 Aralık itibarıyla henüz Meerut Kalesi'ne ulaşabilmişti. Peşine düşen kuvvetler yetişti ve etrafını sardı. Yanında kuşatmaya dayanabilecek kadar malzeme ve erzakı olmayan Gulam Kadir rehineleri serbest bırakıp "gece yarısı 500 atlısıyla birlikte kuşatmayı yararak kaçmaya karar verdi. Adamlarının başında öyle bir şiddetli çıkış yaptı ki bütün çabalara rağmen hattı yarıp kaçmayı başardı."[133]

Ama fazla gidemedi. Tıpkı Siracüddevle gibi o da dikkatlerden kaçamayacak kadar kötü bir şöhret yapmıştı. Kahirüddin, "Yanındakiler gece karanlığında onu kaybetti," diye yazıyordu. "O bir tarafa, adamları bir tarafa gitti."

> Adamlarını bulmaya çalıştı ama olmadı. Yol su ve çamur içindeydi. Atın ayağı bir çukura girince Gulam Kadir bir hendeğe yuvarlandı. Gece zifiri karanlıktı ve yol dikenli akasyalarla doluydu, ne tarafa gideceğini bilemedi. Sabah olup kendini tenha bir yerde bulunca rastgele yürümeye başladı ve kendini bir Brahman'ın evinde buldu. Fakat Brahman daha önce bu zalimin elinde çok çekmiş ve köyü yağmalanmıştı. Kendisine zulmeden adam şimdi avucuna düşmüştü. İçeri davet edip kapıyı üstüne kapattı.[134]

Brahman zemindarına haber gönderdi, o da Marathaları haber verdi. Sindhia'nın adamları öğlen saatlerinde köye gelerek evin etrafını sardı. Gulam Kadir'i yakalayıp bağladıktan sonra bir kafese kapattılar. Bacaklarını ve boynunu zincirleyip bir öküz arabasıyla, "iki alay sepoy ve bin atlı eşliğinde" Sindhia'nın karargâhına gönderdiler. Gulam Kadir'in kafesi havaya çekilip bir süre askerin önünde teşhir edildi, alaylara ve hakaretlere maruz kaldı.[135] Sonra "Sindhia'nın emriyle Gulam Kadir'in kulakları kesilerek boynuna asıldı ve yüzü siyaha boyanarak şehirde dolaştırıldı."

> Ertesi gün burnu, dili ve üst dudağı kesildi ve tekrar dolaştırıldı. Üçüncü gün yere yatırılıp gözleri çıkarıldı ve bir kere daha sokaklarda dolaştırıldı. Sonra elleri, ardından ayakları, cinsel organları ve nihayet kafası kesildi. Bunun ardından ceset baş aşağı bir ağaca asıldı. Güvenilir bir isim gözlerinin çevresi beyaz

---

[133] Francklin, *The History of Shah Alam*, s. 189.

[134] Fakir Kahirüddin İllahabadi, *'Ibrat Nama*, BL, Or. 1932, ? vd. Bu bölüm Elliot ve John Dowson, *A History of India as Told By Its Own Historians*, Cilt VIII., tarafından s. 253'te çevrilmiştir.

[135] Francklin, *The History of Shah Alam*, s. 190.

renkli olan siyah bir köpeğin ağacın altında durup damlayan kanları yaladığını söyledi. Seyirciler cesede taş ve toprak attı, ama ceset olduğu yerde bırakıldı. Üçüncü gün ceset kayboldu ve onunla birlikte köpek de.[136]

Mahadji Sindhia kulaklarla gözleri bir sepete koyup tebrik hediyesi olarak İmparator Şah Alem'e gönderdi. Sonra Afganları kaleye sokan baş haremağası Mansur Ali Han'ı getirtip "bir filin ayaklarının altında ezdirdi".[137] Fakat bu arada Şah Alem bu dünyayla olan bağlantısını kesmişti. Begüm Sumru saygılarını sunmaya geldiğinde onu Şah Burc'un yıkıntıları arasında sessiz sedasız Kur'an okurken buldu. Bir şiir yazmıştı, onu Begüm Sumru'ya okudu:

Biz parçalandık ve felaket rüzgârları esti
Hükümdarlığımız acımasızca çöp olup gitti

Bir zamanlar gökleri aydınlatıyordu hükümdarlığın soylu Güneşi (*Aftab*),
Şimdi enkazımızın karanlığına ağlıyoruz tozlar yağarken üstümüze

O alçak Afgan çocuğu sultanlığımızın onurunu çiğnedi
Allah'tan başka artık kimler dost olur bize?

Bir yılanın yumurtalarını emdik, iyi ettik onu
Ama sonunda o bizim celladımız oldu

Bu dünyanın zenginlikleri ve onurları tehlikelerle dolu
Artık kader acılarımızı ebedî kıldı

Bu genç Afgan ki Devletimin onuruna halel getirdi
Senden başka kimseyi görmüyorum ey Yüceler Yücesi!

Allah'ım, bana acı,
Bir günahkâr.

---

[136] Fakir Kahirüddin İllahabadi, '*Ibrat Nama*, BL, Or. 1932, ? vd. Bu bölüm Elliot ve John Dowson, *A History of India as Told By Its Own Historians*, Cilt VIII., tarafından s. 254'te çevrilmiştir.
Francklin, *The History of Shah Alam*, s 190.

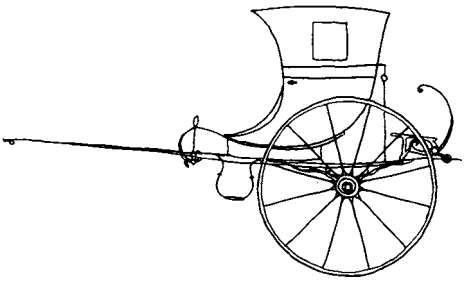

8

WARREN HASTİNGS'İN YARGILANMASI

13 Şubat 1788 günü öğlen saatlerinde Gulam Kadir Delhi'ye saldırmaya hazırlanırken Londra'da, Parlamento'nun önünde toplanan büyük kalabalık Lordlar Kamarası üyelerinin Warren Hastings'i yargılamak üzere Westminster'a girişini izliyordu.

İzleyiciye ayrılan birkaç koltuk 50 sterlin* gibi paralara el değiştiriyordu. Buna rağmen yargılamayı izlemek isteyen kalabalık o kadar büyüktü ki, yargılamaya katılan bir yöneticinin deyişiyle, "saat dokuza doğru kapının önünde öyle bir kalabalık birikti ki kapılar açılır açılmaz Kral Lear'ı oynayan Garrick'in tiyatrosuna dalar gibi içeri daldılar ... Hanımlar güzel giysilerini giymiş [sabah] altıda saray bahçesine toplanmıştı. Saat dokuzdan öğlen on ikiye, yani yargılama başlayıncaya kadar orada beklediler ... Bazıları, hatta sanırım bazı kadınlar kapılar açılır açılmaz girebilmek için geceyi Westminster Hall'un bitişiğindeki kahvehanelerde geçirmişlerdi."[1]

170 lordun dışında kürkler giyip peruklar takmış yargıçlar, her iki tarafın siyah cübbeli avukatları ve Avam Kamarası'nın 200 üyesi vardı. "Üzerinde açık kahverengi bir ipekli ve son derece narin elmaslarla süslü sade bir başlık bulunan" kraliçe, yanında oğlu ve iki kızı, Gloucester Düşesi ve diğer refakatçiler olmak üzere Kraliyet Locası'ndaki yerini aldı. Refakatçiler arasında

---

* Bugünkü değeri 5.250 sterlin.

[1] Alıntı, Tillman W. Nechtman, *Nabobs: Empire and Identity in Eighteenth-Century Britain*, Cambridge, 2010, s. 104.

Cumberland, Gloucester ve York Dükleri de vardı. Galler Prensi de Charles James Fox'la birlikte oradaydı. İçeri girmek için kuyruğa girenler arasında ünlü aktris ve sosyete dilberi Sarah Siddons, ressam Joshua Reynolds, günlük yazarı Fanny Burney ve tarihçi Edward Gibbon gibi isimler de bulunuyordu.

Salondaki o teatral havaya rağmen -nitekim yargıçlardan biri oyun yazarı Richard Brinsley Sheridan idi- bu olay sadece III. George döneminin en büyük politik gösterisi olmayıp aynı zamanda Şirket'in Hindistan İmparatorluğu'nu yargılamaya İngilizlerin en çok yaklaştığı fırsattı. Yargılamanın başında zamanın en büyük hatiplerinden biri olan yarı İngiliz, yarı İrlandalı Whig devlet adamı ve siyaset teorisyeni Edmun Burke vardı. Yardımcısı da belagatte ondan aşağı kalmayan ve çok daha radikal olan rakibi Charles Jamie Fox'tu.

Warren Hastings Hindistan'ı iğfal etmekle -ya da Burke'nin deyişiyle "adaletsizlik ve ulusların inancına ihanetle"- suçlanıyordu:

> Zorbalıkla ve yönetimde çeşitli suistimaller yapmakla ... Bütün ülkeyi yoksullaştırmak ve nüfusunu yok etmekle ... gücü ahlak dışı, adil olmayan bir şekilde ve habis niyetlerle kullanmakla ... ülkenin kadim kurumlarını altüst etmekle ... Daha önce benzeri görülmemiş zulümler işlemek ve felaketlere yol açmakla ... Ancak en uğursuz insanların aklına gelebilecek suçlar işlemekle -açgözlülük, ihtiras, kibir, zalimlik, kötücüllük, kendini beğenmişlik, arsızlık, gaddarlık, ihanet, kötü huylulukla- kısaca müzmin bir şekilde kararmış, kapkara olmuş, çürümüşlükten kangrene dönüşmüş bir kalbin göstergesi olan her türlü ahlaki ilkeden tamamen yoksun olmakla suçlanan ... Her türlü alçaklığın elebaşı -Hindistan'da yaşanan her türlü yolsuzluğun, her türlü hırsızlığın, her türlü şiddetin, her türlü zorbalığın vücut bulmuş hâli- olan bir kişiyi getirdik huzurlarınıza.[2]

Burke'nin deyişiyle, Hastings tam bir suçluydu: "O *bir* soyguncu. Çalıyor, aşırıyor, yağmalıyor, baskı yapıyor, gasp ediyor." O bir "suç profesörü, bir suç doktoru.[3] Ama dahası var. Hastings, diyordu Burke, aynı zamanda "bir sıçan", "bir çakal", "yolsuzluk çamuruna bulanmış bir domuz ahırı bakıcısıdır". "Ölülerin ve can çekişenlerin arasında homurdanan bir vahşi hayvan gibidir."[4]

---

[2] Edmund Burke, *The Writings and Speeches of Edmund Burke*, ed. P. J. Marshall, 6 cilt, Oxford, 1991, cilt 6, s. 275–6, 457.
Edmund Burke, *Speeches on the Impeachment of Warren Hastings*, ed. George Bell, Kalküta, 1906, cilt 1, s. 361, cilt 6, s. 275–6.
Keith Feiling, *Warren Hastings*, Londra, 1954, s. 355.

Temsil ettiği kurum da en az onun kadar kötüydü. Çünkü Bengal'i yöneten Şirket, Burke'nin deyişiyle, ulusal bir hükûmeti adil ve meşru kılan kontrol ve denetim mekanizmalarından yoksun bir kurumdu: "Hindistan'daki Doğu Hindistan Şirketi İngiliz ulusu değildir," diye haykırıyordu. "Tatarlar Çin'e ve Hindistan'a girdiklerinde, Gotlar ve Vandallar Avrupa'ya girdiklerinde, Normanlar İngiltere'ye geldiklerinde bunu bir ulus olarak yaptılar."

> Hindistan'daki Şirket bir ulus değil. Ona hizmet etmeyen hiç kimse oraya gidemez ... Onlar atanmış görevliler. Onlar halkı olmayan bir cumhuriyet, bir uluslar topluluğu ... Bunun sonucu da iktidarı kontrol edecek, gözleyecek ve dengeleyecek bir mekanizmanın olmamasıdır ...
>
> Bütün bu suistimaller, en tepesinde Mr. Hastings'in bulunduğu, İngiltere'deki Doğu Hindistan Şirketi'nin ve ülkedeki her türlü otoriteyi yok sayan o Şirket'in başının altından çıkmıştır ... Ellerini yolsuzluk çamuruna bulaştırmış ve hükûmetini rüşvetlerle lekelemiştir. Meşru yönetimin yerine baskıyı ve zorbalığı koymuştur; dürüst, saygın ve yetenekli insanlarla halka hizmet etmek yerine, o insanları bütün denetim mekanizmalarından uzak bir şekilde halkı yağmalamak için kullanmıştır.[5]

Burke daha sonra bir an durdu ve tekrar gök gürültüsü gibi gürlemeye başladı:

> Dolayısıyla Beyler, Warren Hastings'i ağır suçlar ve kabahatler işlemekle suçluyorum. Onu parlamentosuna ihanet ettiği Büyük Britanya halkı adına suçluyorum. Onu ulusal onuru ayaklar altına alınan Büyük Britanya halkı adına suçluyorum. Onu yasalarını, haklarını ve özgürlüklerini ayaklar altına aldığı, mülklerine zarar verdiği, ülkesini harabeye çevirdiği Hindistan halkı adına suçluyorum. Onu çiğnediği ebedî adalet yasaları aracılığıyla ve bu yasalar adına suçluyorum. Onu acımasızca zulmettiği, yaraladığı ve işkence ettiği insanlık adına, her cinsten, yer yaştan, her mevkiden, her durumdan ve her tabakadan insan adına suçluyorum.[6]

Sadece Burke'nin açılış konuşması dört gün sürdü. Şirketin acımasızca yağma uğruna yaygın işkence uyguladığını söyledi ve Hastings'i "coğrafi ahlâka yani ahlaki göreceliğe başvurmakla ... ekvator çizgisini geçince bütün erdemler de ölüyormuş gibi davranmakla" suçladı. Doğa yasası, dedi, adalet ve insan haklarının evrensel olduğu anlamına gelir: "Ahlak yasaları," diye

---

[5] Burke, *Speeches on the Impeachment of Warren Hastings*, cilt1, s. 361, cilt 6, s. 285–7. V. K. Saxena (ed.), *Speeches on the Impeachment of Warren Hastings*, 2 cilt, Delhi, 1987, cilt 1, s. 13–14.

haykırdı, "her yerde aynıdır; İngiltere'de yanlış olup da Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da ve dünyanın başka yerinde doğru olan bir yağma, hırsızlık ve baskı yoktur."[7]

Şirket yönetimi, diye devam etti, Hindistan için varlıklarını yağmalamaktan başka hiçbir şey yapmadı: "Bir İngiliz'in Hindistan'da elde ettiği her bir rupi kâr bu ülke için sonsuza dek kayıp oldu. Diğer bütün fatihler ... arkalarında bir anıt bırakmıştır. Oysa bugün Hindistan'dan çıkacak olsak, bu utanç verici hegemonya döneminden geriye, orangutanlarla kaplandan başka söz etmeye değer hiçbir varlığımız kalmayacak ... [Şirket] ticaret görüntüsü altında halkı soyan bir orduya benziyor daha çok ... [İşleri] ticaret değil de soygun sanki."[8] Yargılama için burada toplananların görevi, dedi, bireyler gibi şirketlerin de Parlamento'ya hesap vermesini sağlamaktır.

Burke Bengalli bakirelerin ve annelerinin Şirket'in vergi memurlarının nasıl tecavüzüne uğradığını -"evlerinden dışarı sürüklendiler, çırılçıplak soyularak kalabalığın önüne atıldılar ve herkesin gözlerinin önünde kırbaçlandılar ... kadınların meme uçlarına ucu sivri bambu çubuklar sokup meme uçlarını parçaladılar"- anlatmaya başlayınca seyirciler arasındaki bazı kadınlar bayıldı. Macaulay'e göre "bu tür konuşmalara alışık olmayan localardaki kadınlar duygularına hâkim olamadılar. Mendiller çıkarıldı; koku şişeleri elden ele dolaştı; histerik hıçkırıklar ve haykırmalar duyuldu ve Mrs. Sheridan sinir krizine girince dışarı çıkartıldı."[9]

Sonra sözü Sheridan aldı ve dört gün boyunca konuştu. Hastings'i ahlaki karanlığa gömülmekle suçladı ve bu durumu kıvranan ... sinsi, kurnaz ve hilekâr bir yılanın aldatıcı görüntüsüne benzetti ... Şirket de onun işvereni olarak "bir işportacının basitliğiyle bir korsanın hovardalığının" bileşiminden ibaretti ... bir elinde asa tutarken, diğer eliyle yankesicilik yapıyordu".[10]

Bu konuşma zamanın hitabet sanatının en önemli örneklerinden biri olarak görülüyordu. Sheridan tutkulu konuşmasının sonunda "Lordlarım,

---

7 Burke, *The Writings and Speeches of Edmund Burke*, 6 cilt, cilt. 5, s. 401–2.
Burke, *Speeches on the Impeachment of Warren Hastings*, cilt 1, s. 79.
Thomas Babington Macaulay, "Warren Hastings", *The Historical Essays of Macaulay*, ed. Samuel Thurber, Boston, 1892, s. 362.
Alıntı Nick Robins, *The Corporation That Changed the World: How the East India Company Shaped the Modern Multinational*, Londra, 2006, s. 133.

ben bittim." diye fısıldadı ve hemen arkasındaki Burke'nin kollarına yığıldı. "Salonda -üyeler, gözlemciler, yabancılar arasında- bir alkış tufanı koptu ... Herkesin gözlerinden yaşlar süzülüyordu."[11] Dostunun durumunu merak eden Gibbon ertesi gün gidip Sheridan'ı ziyaret etti: Günlüğünde, "Çok iyi," diye yazmıştı. "O iyi bir oyuncu."[12]

İddia makamının dile getirdiği -örneğin evrensel insan hakları veya "doğal haklar" fikri gibi- bazı suçlama ve değerlendirmeler önemli ve etkileyiciydi.[13] Geri kalan değerlendirme ve suçlamaların büyük bir bölümü ürkütücü biçimde ilginç ve skandalvariydi. Tek sorun şuydu: Philip Francis'in çarpıtmaları yüzünden parlamento yanlış adamı yargılıyordu.

Burke meslek yaşamının ilk dönemlerindeki bir parlamento soruşturmasında Robert Clive'ın avukatlığını yapmış ve kelimenin hakiki anlamında ilkesiz bir yağmacıyı kurtarmıştı. Hitabet becerisini şimdi de Warren Hastings'e, konumu gereği kesinlikle Hindistan'daki bütün bir ticari baskı sisteminin sembolü olan, ama kişisel olarak Şirket'e çekidüzen verip ıslah etmeye çalışan ve Şirket'in aşırılıklarını törpülemek için muhtemelen herkesten fazla çaba gösteren bir isme karşı kullanıyordu.

Yargılama Philip Francis'in düelloda kendisini vuran ve takıntılı bir tutkuyla nefret ettiği adamdan aldığı son intikam oldu. Francis 1870 Ekim'inde aldığı düello yarası iyileşir iyileşmez istifasını verip Londra'ya giden ilk gemiye bindi. Hindistan'da elde ettiği servetle parlamentoda bir sandalye satın aldı ve Hastings'i alaşağı etmek için lobi faaliyetlerine başladı.

1782 Şubat'ında o zamanın yükselen Whig yıldızlarından biri olan Edmund Burke'nin dikkatini çekmeyi başardı. Burke hiç Hindistan'da bulunmamıştı, ama Doğu Hindistan hisseleri nedeniyle ailesinin bir bölümü büyük zarar görmüştü. Burke ve Francis baş başa vererek Şirket'in Hindistan'daki yolsuzluklarını ifşa eden bir dizi Seçilmiş Komite raporunu incelemeye koyuldular. Burke, Francis'le tanışmadan önce Hastings'in yeteneklerine büyük hayranlık besliyordu.[14] Francis o kara büyüsüyle bunu tersine

---

[11] Alıntı, *Oxford Dictionary of National Biography*, cilt XVIII, s. 81.
Feiling, *Warren Hastings*, s. 357.
Jennifer Pitts, "Edmund Burke's peculiar Universalism", Jennifer Pitts, *A Turn to Empire: The Rise of Imperial Liberalism in Britain and France*, Princeton, 2005.
a.g.e., s. 285.

çevirmek için süratle işe koyuldu. 1782 Nisan'ında Hastings'e karşı yirmi iki suçlamadan oluşan uğursuz bir liste çıkardı ve Burke de bunu Avam Kamarası'na sundu.[15] Burke ve Francis 1787 Mayıs'ında, yani Hastings'in adını ve şöhretini karalama kampanyasına başlamalarından beş yıl sonra Parlamento'yu elde yargılamaya yetecek kadar kanıt bulunduğuna ikna etmeyi başardı. Ülkeye yeni dönmüş olan Hastings 21 Mayıs'ta Meclis Güvenlik Amiri tarafından gözaltına alınarak Başkan'a teslim edildi. Sonra, Lordlar Kamarası'nın önüne çıkarıldı ve yöneltilen suçlamalar yüzüne karşı okundu.

Kuşkusuz ki Hastings bir melek değildi. Yönetimi altındaki DHŞ de her zamanki kadar sömürgeciydi. Hastings, Francis'in ülkeden ayrılmasından sonra eski tarza daha yakın, psödo-monarşik ve hatta daha baskıcı, yani Burke'nin hiç hoşlanmadığı bir çizgi izlemeye başlamıştı.[16] Dahası, Tipu ve Maratha ordularının elde ettiği zaferlerden sonra, yani 1780'lerin başlarındaki askerî kriz sırasında Şirket'in Hindistan'dan kolayca sökülüp atılabileceği anlaşılınca, Hastings savaşı finanse etmek ve Madras'la Kalküta'yı elde tutabilmek için hızla mali kaynak aramak zorunda kalmıştı. Bu kaynağı da Şirket'in müttefiklerini katkıda bulunmaya zorlayarak sağlama yoluna gitmiş, ihtiyaç duyulan miktarı toplamak için son derece kuşkulu yöntemlere başvurmuştu. Örneğin Lucknow Nevvabı Asafüddevle'yi, Avadh Begümleri olan purdah ardındaki teyzelerinin servetlerine el koymaya zorlamıştı. Ayrıca Benares Racası Chait Singh'i bizzat tehdit etmişti. Hatta bu müdahale nedeniyle yol açtığı yerel ayaklanma yüzünden az kalsın kendisi de hayatını kaybetmenin eşiğine gelmişti. Başka kuşkulu kararları da vardı. Kendisi hakkında yolsuzluk yaptığına dair yalan deliller hazırlayıp Philip Francis'e veren Bengal Nevvabının eski Diwan'ı yani veziri Nandakumar'ın hayatını bağışlamamıştı. Nandakumar, Hastings'in Westminster'dan okul arkadaşı, Kalküta Baş Yargıcı Sir Elijah Impey tarafından sahtecilik suçlamasıyla ölüme mahkûm edilmişti. Burke ve Francis bu yüzden Hastings'i bir muhbiri "adli gerekçeler uydurup katletmek"le suçluyorlardı.

Bunlar büyük suçlamalardı. Ama Hastings bütün bunlara rağmen Şirket'in Hindistan'a gönderdiği uzak arayla en aklı başında ve en sempa-

---

[15] a.g.e., s. 339.
Hastings'in genel vali olarak son dönemde daha baskıcı bir yöntem izlemesi Andrew Otis'in *Hicky's Bengal Gazette: The Untold Story of India's First Newspaper*, Chennai, 2018, adlı ilginç çalışmasında hayli kapsamlı olarak ele alınmıştır.

tik yöneticiydi. Yirmili yaşlarının başlarından beri yazdığı mektuplar Şirket'in Hindistan'ı insafsızca soyup soğana çevirmesine ve Hintlilere kötü davranılmasına duyduğu öfkeyi yansıtıyordu. Birçok Hintli dostu vardı ve kendisini Bengal halkının haklarının koruyucusu olarak görüyordu. Ülkeyi yağmalayıp Bengal ekonomisini yerle bir edenlerle mücadele etmiş, ekonomiyi düzeltip refah düzeyini yükseltmek için elinden geleni yapmıştı. 1779'daki korkunç açlık felaketinin bir daha tekrarlanmaması için somut önlemler almıştı. Örneğin, günümüze kadar ulaşan Patna'daki büyük Gola yani tahıl ambarı bunlardan biriydi. Halefi Hastings'in Bengal'deki en sevilen İngiliz yetkili olduğunu ve "halkın sevgilisi" hâline geldiğini söylemişti.[17]

Hatta bulunduğu pozisyona uygun bile görünmüyordu: Hastings koca ağızlı ve fiyakacı, türedi zengin "Nabob"a benzemek şöyle dursun, aksine saygın, entelektüel ve ciddi bir figürdü. Sade görünümlü siyah frağı, beyaz çorapları ve ağarmış başlarıyla sefil bir yağmacıdan çok vaaz vermeye hazırlanan Püriten bir vaize benziyordu: Aşağı yukarı 1.80 metre boyundaydı ve 50 kilogramdan daha azdı: "kibar, son derece çekingen, sakin ve düşünceliydi, ama neşeli olduğu anlarda gözlerinden âdeta zekâ fışkırırdı."

Francis'in etkisiyle suçlama dosyası, sözü edilen konular ve kişiler hakkında hiçbir bilgisi olmayan izleyicinin cehaletine seslenen abartılı fanteziler ve suçlamalarla doluydu. Ayrıca kötü kaleme alınmıştı ve gerekli yasal ayrıntılardan yoksundu. Etkiliymiş gibi görünen konuşmaların çoğu çarpıtılmış bir tarihle kanıtlanmamış suçlamaları birbirine karıştıran kişisel laf kalabalıklarından başka bir şey değildi. Hastings kariyerine "sahtekâr bir öküz tüccarı" olarak başlamamıştı. Benares'in Chait Singh'i iddia edildiği gibi "egemen bir hükümdar" değildi. Marathalara savaş ilan eden kişi Hastings değildi. Kesinlikle "Rohillaları imha etmek için" herhangi bir emir vermemişti. Avadh Begümü'nün harem ağaları asla kırbaçlanmamıştı.[18] Hastings'in sadece iddia makamının temel konulardaki hatalarını düzeltmesi bile haftalar aldı.

Dahası, yargılama İngilizlerin otuz yıldır doymak bilmez bir iştahla yağmaladıkları altkıta hakkında da hiçbir şey bilmediklerini ortaya çıkardı.

---

[17] Sir Penderel Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, Londra, 1989, s. 222. Feiling, *Warren Hastings*, s. 354.

Hatta bazı suçlamalar komik denecek kadar yanlıştı: Örneğin Burke, okuma yazma bilmeyen, korsan ruhlu Rohilla Afgan savaş lordu Hafız Rehmat Han'ı on dördüncü yüzyılda yaşamış ve yargılamanın yapıldığı tarihte 400 yüzyıldır mezarında yatmakta olan mistik Fars aşk şairi Hafız'la karıştırmıştı.[19]

Hastings yedi yıl sonra, 23 Nisan 1795'te nihayet bütün suçlamalardan aklandığında çok az kişi sonuca şaşırmıştı. Ama bu yargılama Hastings'in ömrünün son yıllarında büyük bir iz bırakmış, kendi deyişiyle "son yılları ıstırap ve bunalım içinde geçmişti ... Bana yöneltilen sahte suçlamalarla uğraşmam yetmiyormuş gibi, yargılama boyunca hiçbir ülkenin yargı tarihinde benzeri görülmemiş biçimde en aşağılıkça tacizlere, kaba ve çirkin sıfatlara maruz kaldım."[20]

Yargılama ne kadar çarpıtılmış ve yanlış yönlendirilmiş olursa olsun faydalı bir sonucu da olmuştu: Şirket'in işlediği suçlardan dolayı parlamentoya hesap verebildiğini göstermiş, işlediği yolsuzluk, şiddet ve rüşvet suçlarının herkes tarafından duyulmasını sağlamıştı. Böylece gelecekteki hükûmet gözetimlerinin, düzenlemelerin ve denetimlerin önü açılmıştı. Aslında bu süreç 1773 tarihli Düzenleme Yasası'yla başlamış ve Pitt'in Şirket'in siyasi ve askerî harcamalarını hükûmet denetimine açan 1784 tarihli Hindistan Yasası'yla belli bir noktaya kadar getirilmişti. Düzenlemeler nihayet yetmiş yıl sonra, yani 1858'de Şirket'in doğrudan devletleştirilmesiyle doruk noktasına ulaştı. Ama bu devletleştirme fikri ilk kez 1784'te gündeme gelmişti. Şirket'in artık emekli olan hidrografi uzmanı Alexander Dalrymple o yıl açık ve net bir dille şöyle demişti: "Doğu Hindistan Şirketi iki açıdan ele alınmalıdır: Ticari ve siyasi. Ama bu ikisi birbirinden ayrı düşünülemez: Politika ticarete hizmet etmeyecekse, Şirket'in yok olması kaçınılmazdır."[21]

Hastings'e açılan davanın hayhuyu içinde yapılan tek bir mantıklı şey vardı, o da Parlamento'nun Hastings'in yerine Hindistan'a gönderdiği ismin dürüstlüğüyle tanınan biri olmasıydı. General Lord Charles Cornwallis kısa bir süre önce Britanya'ya ait on üç Amerikan Kolonisini George Washington'a

---

[19] a.g.e., s. 111.

BL, Add Mss 39903, f. 34r.

Alexander Dalrymple, *A Retrospective View of the Antient System of the East India Company, with a Plan of Regulation*, Londra, 1784, s. 73.

teslim etmişti. George Washington da derhâl bu kolonileri özgür ve bağımsız bir devlet ilan etmişti.

Cornwallis'in şimdiki görevi aynı şeyin Hindistan'ın da başına gelmesini engellemekti.

Cornwallis 1786 yılının Ağustos ayında Kalküta'ya ulaştığında karşısında Hastings'in on dört yıl önceki açlık felaketiyle boğuşan Bengal'inden çok farklı bir Bengal buldu.

Bunda kısmen de olsa Hastings'in yaptığı reformların da bir payı vardı. Kalküta, zamanın Plassey'inin iki katına çıkan yaklaşık 400.000 kişilik nüfusuyla çok hızlı gelişen bir şehirdi. Şehirde yaşayan İngilizlerin Saraylar Şehri veya Doğu'nun St. Petersburg'u, eski Babürlü aristokrasisinin *Cennetü'l-Bilad* yani Beldelerin Cenneti dediği, Şirket'in Bengal'deki köprübaşı tartışmasız biçimde Doğu'nun en zengin, en büyük ve en zarif koloni şehriydi: Şehre yeni adımını atan William Hunter, "Muhteşem doğasını güzel mimariyle birleştirmiş bir yer hayal edin," diye yazmıştı, "işte, onun adı Kalküta."[22]

Kalküta hızla büyüyen müreffeh bir şehirdi. Tek eksiği düzenli planlamaydı: Comte de Modave "Kalküta'daki tuhaf görüntüler insanı hem şaşırtıyor hem de öfkelendiriyor," diye yazıyordu. "Hâlbuki burayı dünyanın en güzel şehirlerinden birine dönüştürmek mümkün, yeter ki düzenli bir planlama yapılsın. İnsan İngilizlerin neden böyle güzel bir mekânı değerlendirmediğini ve güzel bir planlamayla neden insanların güzel binalar yapmasına izin vermediğini merak ediyor. Bir iki düzenli cadde dışında geri kalanı dar labirentlerden ibaret. İngilizlerin özgürlük anlayışının bir sonucu olduğu söyleniyor, sanki bu özgürlük anlayışı düzen ve simetriye izin vermiyormuş gibi."[23]

Bu yeni patlamanın tadını çıkaranlar yahut hovarda bir yaşam sürenler sadece İngilizler değildi: Bengalli tüccar ve tefeci aileler de farklı değildi. Örneğin Mullick ailesi şehrin çeşitli yerlerine göz alıcı barok saraylar dikmiş, Kalküta'nın caddelerinde iki zebranın çektiği süslü arabalarla do-

---

[22] Denis Kincaid, *British Social Life in India up to 1938*, Londra, 1938, s. 22, 95. *Voyage en Inde du Comte de Modave, 1773–1776*, ed. Jean Deloche, Pondicherry, 1971, s. 77.

laşıyorlardı. Refah patlaması sıradan aşağıdaki Bengalli işçilere kadar ulaşmıştı: Bengalli işçilerin maaşları son 10 yılda yani 1780'lerin sonlarında iki katına çıkmıştı.[24]

Aslında Bengal 1740 ve 1750'li yıllardan yani Aliverdi Han döneminden beri müreffeh bir eyaletti: Cornwallis, dönemin sonlarına doğru Londra'ya gönderdiği raporda gelirlerin harcamaları 2 milyon sterlin kadar aştığını söylüyordu. Diğer yerlerdeki bütçe giderlerinin karşılanmasından sonra ihracat "yatırımlarına" 1.3 milyon sterlin kaldığını belirten Cornwallis'e göre Londra'daki satışlar 2.4 milyon sterlini bulacaktı.[25] Şirket bıçak sırtında geçen bir dönemden sonra tekrar işe koyulmuş ve ciddi kârlar elde etmeye başlamıştı. Bu kârların bir kısmı şeker, afyon ve çivit gibi yeni piyasa ürünlerinden geliyordu, ama büyük bir bölümü Bengal'in doğal ürünlerinden yani pirinç üretimi fazlasından kaynaklanıyordu. Bir zamanlar Babürlü İmparatorluğu'nu besleyen tarımsal gelirler şimdi de Şirket Raj'ı besliyordu.[26]

Gelirin tek kaynağı toprak ve tarım değildi. Ticaret de gelişiyordu. Şirket'in 1772'de iflasın eşiğine gelmesinden sonra Bengal'den yapılan ihracat beşe katlanmış ve 15 milyon rupiyi yani 5 milyon sterlini geçmişti. Göstergeler, bunun aynen devam edeceğine işaret ediyordu.[27] Halis Bengal tekstili -özellikle pamuklular, muslinler ve halis ipek- çok iyi satıyordu, nitekim satış rakamları 28 milyon rupiye ulaşmıştı. Aynı şekilde Malwa afyonu ve Gucarat pamuğu da gözde ürünlerdi. Ama en büyük başarı öyküsü Çin'den gelen çayda yaşanıyordu.[28] Çay satışları son on yılda ikiye katlanarak 1795'te

---

[24] Rajat Datta, "The Commercial Economy of Eastern India under British Rule", H. V. Bowen, Elizabeth Mancke ve John G. Reid, *Britain's Oceanic Empire: Atlantic and Indian Ocean Worlds, c. 1550–1850*, Cambridge, 2012, s. 361.

Bu paraların bugünkü değerleri: 2 milyon sterlin=210 milyon sterlin; 1.3 milyon sterlin=136 milyon sterlin; 2.4 milyon sterlin=252 milyon sterlin.

Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 245.

P. J. Marshall, *The Making and Unmaking of Empires: Britain, India and America c. 1750–1783*, Oxford, 2007, s. 243.

P. J. Marshall, *Bengal: The British Bridgehead – Eastern India 1740–1828*, Cambridge, 1987, s. 114; Datta, "The Commercial Economy of Eastern India under British Rule", s. 346.

H. V. Bowen, "British India, 1765–1813: The Metropolitan Context", Peter Marshall, *The Eighteenth Century*, Oxford, 1998, s. 535; C. A. Bayly, *Indian Society and the Making of the British Empire*, Cambridge, 1988, s. 35; Datta, "The Commerical Economy of Eastern India under British Rule", s. 358.

20 milyon sterline (9.000 ton) ulaşmıştı. Eski DHŞ direktörlerinden biri çayın âdeta Büyük Britanya halkının "başlıca yiyeceği hâline gelmiş olduğunu" yazıyordu.[29] Tek sorun arzın talebe cevap verememesiydi: Cornwallis Londra'ya gönderdiği raporda "Bengal malına duyulan talep üretimin iki katına çıktı." diyordu.

Sonuç olarak, 1770'li yıllarda Bengal ekonomisini felç eden altın külçe sıkıntısı artık mazide kalmıştı: Kalküta darphanesi her yıl 2.5 milyon rupi değerinde para basıyordu.[30] Doğu Hindistan'daki -Bengal, Bihar ve Orissa- şirket varlıkları Güney Asya'daki Babürlü sonrası bölgesel devletlerin en zenginini bile geri bırakmış, kaynakları rakiplerinkini birkaç kez katlamıştı.

Bütün bunlar Şirket devletin 3 milyon sterlin tutan yıllık askerî harcamalarını rahatlıkla karşılayabildiği ve başka hiçbir Güney Asya gücünün onun yanına bile yaklaşamadığı anlamına geliyordu.[31] 1757'deki Plassey muharebesinden sonra sadece 2.900 sepoydan oluşan Bengal ordusu Cornwallis'in gelmesinden sonra 50.000 askere çıkmıştı.[32] Şirket askerî iş gücü piyasasında diğer herkesten daha iyi ve düzenli ödeme yaptığı için en iyi adamları kendisine çekmişti. "Centilmen askerler" olarak tanınan Bengal ordusunun sepoyları yılda 300 rupi kazanırken, Maisur'daki meslektaşları sadece 192 rupi elde ediyordu (Tipu ise sıradan bir askere 48 rupi ödüyordu). Avadh'takilerin eline eçen ise 80 rupiden ibaretti."[33] Burton Stein'ın deyişiyle: "Hindistan silahla değil; parayla sömürgeleştirilmişti."[34]

---

[29] Alıntı H. V. Bowen, *The Business of Empire: The East India Company and Imperial Britain, 1756–1833*, Cambridge, 2006, s. 241–2; Holden Furber, "Rival Empires of Trade in the Orient, 1600–1800", *Maritime India*, giriş Sanjay Subrahmanyam, Yeni Delhi, 2004, s. 175.

2.5 milyon rupinin bugünkü değeri=32.5 milyon sterlin.

Datta, "The Commercial Economy of Eastern India under British Rule", s. 346.

Marshall, *The Making and Unmaking of Empires*, s. 248–51.

Datta, "The Commercial Economy of Eastern India under British Rule", s. 363.

3 milyon sterlin=315 milyon sterlin; 300 rupi=3.900 sterlin; 192 rupi=2.496 sterlin; 48 rupi=624 sterlin; 80 rupi= 1.040 sterlin.

A.g.e., s. 362–3; Bayly, *Indian Society and the Making of the British Empire*, p. 85. Aynı zamanda bkz. Seema Alavi, *The Sepoys and the Company: Tradition and Transition in Northern India 1770–1830*, Delhi, 1995.

Burton Stein, "Eighteenth Century India: Another View", *Studies in History*, cilt 5, 1 n.s. (1989), s. 21.

Bu sepoylar da William Kalesi'nin tophaneleri ve Dumdum'un silah fabrikaları tarafından donatılan gelişmiş bir savaş makinesiyle destekleniyordu. 1787'de Kalküta'da birkaç ay geçiren Haydarabadlı vezir Mir Alem Şirket'in Kalküta'daki askerî tesislerini gördüğünde ağzı açık kalmıştı. Özellikle de William Kalesi'nde gördüğü silahlardan etkilenmişti: "Duvarlara düzenli bir şekilde asılmış, kullanıma hazır üç yüz bin tüfek, sürekli çalışan mühimmat fabrikaları ve kullanıma hazır olarak mevzilendirilmiş iki-üç bin topla yine kullanıma hazır hâlde yedekte bekleyen beş altı bin top."[35] Kırk yıl önce yani 1750'de Şirket küçük bir güvenlik gücü ve zayıf birkaç kalesi olan basit bir ticari girişimdi. 1790'a gelindiğinde Hindistan'daki varlıkları Asya'daki en güçlü ordu tarafından korunan disiplinli bir mali-askerî devlete dönüşmüştü.

Dolayısıyla, Maisur Sultanı Tipu'yla savaş ihtimali tekrar kapıya dayandığında Cornwallis'in orduları artık benzeri görülmemiş bir insan, silah ve askerî malzeme gücüne ulaşmıştı. Şirket generalleri rahattı: Tipu'yla savaş kaçınılmazsa, onlar da on iki yıl önceki Pollilur yenilgisinin intikamını almaya hazırlardı.

Maisur Sultanı Haydar Ali sırtında çıkan "tabak büyüklüğündeki cerahatli bir tümör nedeniyle 1783'te ölmüştü. Hemen ardından tahta oğlu Tipu oturmuştu.

Madras Valisi, "Haydar'ın genç ve enerjik varisi" Tipu'nun "babası gibi kötü ve zorba biri olmadığını" söylüyordu. Bir İngiliz gözlemciye göre, otuz üç yaşındaki Tipu "Aşağı yukarı 1.80 metre boyunda, kısa boynu hariç tutulursa yapılı biriydi; bacakları, ayak bileği ve ayakları güzel denecek kadar orantılı, kolları geniş ve kaslı, heybetliydi, ama elleri bir asker için fazla narindi ... Hindistan'daki bir Müslüman için dikkat çekecek kadar açık tenli, ince ve narin bir çehresi vardı. Mütevazı görünümlüydü ve gözleri olağanüstü denecek kadar büyük ve siyahtı."[37]

Haydar ölüm döşeğindeyken oğlu Tipu'ya iyi yönetim sanatı konusunda bazı tavsiyeler vermişti. Şirket'in Tipu'nun zayıflığından yararlanmaya çalı-

---

[35] Abdul Latif Shushtari: *Kitab Tuhfat al-'Alam*, yazıldığı yer Hyderabad 1802 & basıldığı yer 1847, s. 427.
Alıntı Denys Forrest, *Tiger of Mysore: The Life and Death of Tipu Sultan*, London, 1970, s. 205.

şacağı konusunda uyarmıştı: "Aşman gereken en önemli engel Avrupalıları kıskanmaktır," diye yazmıştı. "Bugün Hindistan'daki en büyük güç İngilizler. Onları savaş yoluyla zayıflatmak gerekir."

Bu konuda Tipu'nun yapacağı en iyi şey "böl ve yönet" politikası uygulamaktı: "Hindistan'daki kaynaklar İngilizleri işgal ettikleri topraklardan söküp atmak için yeterli. Avrupa milletlerini birbirine düşür. Hindistan'dakilerden daha iyi eğitilmiş olan İngiliz ordularını Fransızların desteğiyle yenebilirsin. Avrupalıların gelişmiş taktikleri var. Onların silahlarını onlara karşı kullan."

Sonra oğluna veda edip şans diledi: "Allah bana uzun bir kariyer bahşetti, sana da benim başarılarımı sürdürmek düşüyor."

> Sana yirmi milyonluk nüfustan, ordulardan, hazinelerden ve bol kaynaklardan oluşan zengin bir eyalet bırakıyorum. Seni cesaretlendirmeme gerek yok. Yanımdayken nasıl savaştığını gördüm. Sen benim bıraktığım ihtişamın varisi olacaksın. Yiğitlik bizi tahta taşıyabilir, ama orada tutmaya yetmez. İnsanların zayıflığından yararlanıp tahtı ele geçirebiliriz, ama onların sevgisini kazanamazsak orada tutunamayız."[38]

Tipu daha şimdiden Hindistan'daki en korkulan ama en çok hayranlık duyulan simalardan biriydi: Yetenekli ve cesurdu, sistemli ve çok çalışkandı, yenilikçiydi, Avrupa'nın teknik ve bilgisinden yararlanmaya ve bunları düşmanlarına karşı kullanmaya kararlıydı. Tipu bu konudaki yeteneğini zaten savaş alanında da kanıtlamıştı. Şirket'i Pollilur'da yendikten sonra iki kez daha bozguna uğratmıştı: 1782'de Tanjavur'un hemen dışında Albay John Braithwaite'in komutasındaki bir İngiliz ordusunu darmadağın etmiş, ardından yani bir yıl sonra tahta oturmasından hemen önce de Coleroon Irmağı'nın kıyısında üçüncü bir Şirket ordusunu imha etmişti. Tipu birkaç yıl içinde savaş kadar barış zamanında da becerikli olduğunu gösterdi.

Fransız mühendisler aracılığıyla sanayi teknolojisi ithal etti ve makinelerini su gücüyle çalıştırmak için girişimlerde bulundu. Güney Çin'e elçiler gönderip ipek böceği yumurtaları getirtti, Maisur'da ipek böceği işletmeleri kurdu. Bu işletmeler günümüzde bile bölgenin refahında önemli rol oynamaktadır. Sulamalı tarım başlattı, barajlar inşa ettirdi, öyle ki İngiliz düş-

---

[38] J. Michaud, *History of Mysore Under Haidar Ali and Tippoo Sultan*, çev. V. K. Raman Menon, Madras, 1924, s. 47–8.

manları bile hükümdarlığında "tarımın geliştiğini, refah düzeyinin arttığını, [Bangalore'un da içinde bulunduğu] yeni şehirler kurduğunu ve ticareti geliştirdiğini" kabul etmek zorunda kalmıştı.

Ama daha önemlisi, kendi gemileri ve fabrikalarından oluşan bir devlet ticaret işletmesi kurmasıydı. Tipu'nun "ticari işletmeleri" için düzenlemeler yapıldı; Srinangapatnam'la yapılan sandal ağacı, ipek, baharat, hindistan cevizi, pirinç, kükürt ve fil ithalat ve ihracatı ayrıntılı kurallara bağlandı. Maisur çapında otuz noktada ve batı sahilinde en kuzeydeki Kutch, Pondicherry ve Haydarabad gibi şehirlere kadar başka birçok yerde ticaret merkezleri kuruldu. Yöneticiler yanlarında bu piyasaları yönetecek eğitimli yardımcılar çalıştırmaya teşvik edildi ve bu yardımcılar kendi dinlerinde yemin ettirilerek çalıştırıldı. Ticaret için gereken sermaye eyaletlerde toplanan gelirlerden ve devletin ticari işletmelerine faiz karşılığı yatırım yapan özel yatırımcılardan karşılanacaktı. Muscat'ta ve İran Körfezi'nde başka fabrikalar kuruldu. Hatta Tipu, Osmanlı İstanbulu'ndaki elçilerine tıpkı Avrupalılar gibi Basra'dan toprak kiralama *-icare-* ve gemileri için denizaşırı üsler oluşturma talimatı verdi.[39]

Babasının tebanın sevgisini kazanma tavsiyesini aklında tutan Tipu kendi hâkimiyeti altındaki topraklarda yaşayan Hinduların refah ve güvenliğini sağlamaya özen gösterdi. Tahta oturduğu günden itibaren tapınakları hediyelere ve taltiflere boğdu ve onlara toprak verdi. Tipu döneminin arşiv kayıtlarının çok azı günümüze ulaşmıştır, ancak bölgedeki tapınak kayıtlarından, örneğin 1784 yılında Venkatachala Sastri ile bir grup Brahmana büyük arazi bağışladığını ve karşılığında "hayatı ve refahı için dua etmelerini istediği" bilinmektedir. Tipu bir yıl sonra Melkote tapınak kompleksine on iki fil ve bir timbal (bir tür davul) gönderdi. Gönderilenler arasında "Tungabhadra kıyısındaki tapınaklarla Brahmanlara" yapılan arazi bağışlarını gösteren Sanskritçe bir şiir de vardı. Bunun dışında söz konusu yerlere saltanatı boyunca her yıl üç dört kez para, çan, emekli maaşı, mücevher veya "Şiva heykelleri" göndermeye devam etti. Bunların karşılığında tek istediği

[39] Burton Stein, "State Formation and Economy Reconsidered", *Modern Asian Studies*, cilt 19, no. 3, Özel Sayı: Papers Presented at the Conference on Indian Economic and Social History, Cambridge University, Nisan 1984 (1985), s. 387–413, s. 403. Aynı zamanda bkz. Irfan Habib (ed.), *Resistance and Modernisation under Haidar Ali & Tipu Sultan*, Yeni Delhi, 1999, Giriş, s. xxxi.

"sultanın ordularının başarısı için" dua etmeleri veya tapınak ayinleri yani *puja*lar düzenlemeleriydi.[40]

Ama 1950'li yıllarda bulunan bir dizi yazışmaya bakılırsa en fazla himayeyi gören Sringeri'deki büyük tapınaktı. Tipu, Maisur'a düzenlenen bir baskın sırasında tapınağı yağmalayan bir Maratha Pindari grubunun verdiği zarar karşısında dehşete düşmüştü: "Böyle kutsal bir yere karşı günah işleyen insanlar bu yaptıklarının cezasını mutlaka çekeceklerdir." diye yazmıştı. "En ufak bir rahatsızlık duymadan bu tür kötülükler işleyenler yaptıklarının sonuçlarına katlanacaklardır. Gurulara karşı işlenen ihanetin bedelini soylarının kurutulmasıyla ödeyeceklerdir."[41]

"Tanrıça Sarada'yı kutsamak ve bin Brahman'ı beslemek için" büyük miktarda para ve tahıl gönderen Tipu, Swami'ye "Lütfen, bizim refahımız ve düşmanlarımızın yok olması için dua edin." demişti. Tipu bundan kısa bir süre sonra hediye bir fille birlikte başka bir not daha göndererek şöyle devam etmişti: "Gurulara ve ülkemize kötülük yapanlar Allah'ın izniyle yakında yok olacaktır! Manastırındaki filleri, atları, tahtırevanları ve diğer eşyaları alanlar Allah tarafından mutlaka cezalandırılacaktır. Tanrıça için kumaş gönderilmiştir. Lütfen, onu Tanrıçaya adayın ve bizim refahımız ve düşmanlarımızın yok olması için dua ediniz."[42]

Tipu bunları sırf devlet işi olarak gördüğü için yapmıyordu. İnançlı bir Müslüman olmasına ve kendisini İslam'ın savunucusu olarak görmesine rağmen Hindu tanrılarının gücüne de büyük inancı vardı. Her sabah bir rüya kitabına özenle kaydettiği rüyalarında sadece yıllar önce ölmüş Sufi evliyaları değil, Hindu tanrı ve tanrıçalarını da görüyordu: Örneğin bir rüya kaydında kendisini gözleri hareket eden heykellerle dolu yıkılmış bir tapınakta bulduğunu söylüyordu: Bu heykellerden biri kendisiyle konuşmuş, Tipu da bunun üzerine tapınağı yeniden inşa ettirmişti.[43] Kayıtlarda Tipu'nun,

---

[40] A. Subbaraya Chetty, "Tipu's Endowments to Hindus and Hindu institutions", Habib (ed.), *Resistance and Modernisation under Haidar Ali & Tipu Sultan*, s. 101–11.
B. A. Saletore, "Tipu Sultan as a Defender of Hindu Dharma", Habib (ed.), *Resistance and Modernisation under Haidar Ali & Tipu Sultan*, s. 125.
A.g.e., s. 126.
Habib (ed.), *Resistance and Modernisation under Haidar Ali & Tipu Sultan*, Introduction, s. xxvii. Aynı zamanda bkz. Mahmud Husain, *The Dreams of Tipu Sultan*, Karachi, tarih yok.

ister Hindu olsun ister Müslüman, bütün askerlerini korkaklıktan arındırmak ve Marathalara karşı savaşta güçlü kılmak için [Brahman] kâhinlerinin tavsiyesi üzerine "kutsal nehirlerde" yıkadığı yazmaktadır. Tipu ayrıca gerek Hindu gerekse Müslüman bütün din adamlarının doğaüstü güçlerle donatılmış olduğuna yürekten inanıyordu. 1793 yılında Sringeri Swamisi'ne yazdığı gibi: "Sen *Jagatguru*sun, yani dünyanın öğretmenisin ... Senin gibi kutsal kişiler nerede yaşarsa yaşasın orayı bereket ve yiyecekle doldurup müreffeh kılar."[44]

İngilizler, Tipu'yu vahşi ve fanatik bir barbar gibi gösteriyordu, ama gerçekte o bir bilge ve bir entelektüeldi, çeşitli dillerdeki hukuk, ilahiyat ve seküler bilim kitaplarından oluşan 2.000 ciltlik bir kütüphanesi ve termometreler ve barometreler gibi modern bilimsel aletlerden oluşan geniş bir koleksiyonu vardı.[45] Tipu'nun askerleri Madras'ın dış mahallelerine düzenlenen bir baskın sırasında Hindistan'da botanikçilik üzerine bazı araştırma kitapları bulunca Tipu bunları paketlettirip kütüphanesine göndermişti. Tipu'nun Maisur'da yenilik kültürüne verdiği destek, Kalküta'da hayli farklı bir Tipu hayal eden bir adamı oldukça şaşırtmıştı: Christopher Bayly'nin yerinde bir tasviriyle o "Arupalı merkantilist güçlere karşı onların silahlarıyla mücadele eden, yani devlet tekeli ve agresif bir ideolojik yayılma gibi yöntemleri kullanan" modernleşmeci bir teknokrattı. Tipu'nun ithal ettiği Fransız askerî teknolojisi Şirket'in teknolojisinden daha ileriydi. Tipu Şirket'le baş etmekte zorlanmıştı çünkü Şirket'in kaynakları daha fazlaydı ve bu kaynaklar Maisur'unkinden çok daha hızlı büyüyordu.

Ancak Tipu'yu düşmanları karşısında dezavantajlı duruma düşüren kimi zaafları da vardı. Zira Tipu zamanın standartlarına göre bile düşmanlarına karşı aşırı şiddet kullanma eğilimindeydi. Düşmanlarını kazanmak mümkünken ve de çok daha akıllıcayken, o sırf bu yüzden iflah olmaz düşmanlar yaratıyordu. Asılmadan önce isyancıların kolları, bacakları, kulakları ve burunları kesiliyordu. Yakaladığı düşman savaşçılarını ve isyancıları, ister Hindu olsun ister Hristiyan, Hintli-İngiliz demeden zorla sünnet etti-

---

[44] Habib (ed.), *Resistance and Modernisation under Haidar Ali & Tipu Sultan*, Introduction, s. xxvi.

Maya Jasanoff, *Edge of Empire: Conquest and Collecting in the East, 1750–1850*, Londra, 2005, s. 184–5; Habib (ed.), *Resistance and Modernisation under Haidar Ali & Tipu Sultan*, Giriş, s. xxxiv.

rip kılıç zoruyla Müslüman yapıyordu. Sık sık fethettiği yerlerdeki tapınak ve kiliseleri yıktırıyordu. Malabar, Mangalore ve Coorg gibi yerlerde bunu dehşet yaratacak düzeylere vardırmıştı. Binlerce insan topraklarından göç etmeye zorlanmıştı: Güney Karnataka'da sadece bir yıl içinde 60.000 Hristiyan Maisur'a sürülmüştü.[46] Portekizli Hristiyan misyonerler "Hristiyanlarla Hinduları çırılçıplak soyup fillerin bacaklarına bağlatarak çaresiz kurbanların bedenlerini paramparça ettirdiğini" yazıyordu.

Bu yıkıcı saldırganlık ve megalomaniye bir de diplomatik beceriden yoksunluk eklenmişti. Cornwallis 1786 Eylül'ünde Kalküta'ya geldiğinde, Tipu babasının müttefikleri olan Maratha Pişuvası ve Haydarabad Nizamı'yla çoktandır savaş hâlindeydi. İngilizlere karşı Üçlü İttifak'a katılan Haydar'dan farklı olarak, Tipu'nun komşularına karşı saldırgan tavırları hem Marathaları hem de Haydarabadlıları paniğe sürüklemiş ve onları bu kez Cornwallis'le yeni bir Üçlü İttifak'a zorlamıştı. Yani bu kez Tipu'nun Maisur'una karşı Şirket'le ittifaka gitmişlerdi.

Tipu sanki yeterince düşmanı yokmuş gibi sonra da Şah Alem'le bozuştu ve Babürlü İmparatoru'nun sembolik egemenliğini bile kabul etmeyen ilk Hint hükümdarı oldu. Cuma hutbelerinin imparator değil; kendi adına okunmasını emretti. Şah Alem adına hutbe okutanların gerçeklerden bihaber olduğunu çünkü imparator denilen kişinin gerçek durumunun aynen şöyle olduğunu söyledi: "O aslında bir köleden ve basit bir kukladan başka bir şey değil. Ayda 15.000 rupiye Sindhia'ya hizmet etmekten başka bir şey yapmıyor. Hâl böyleyken kâfirlere göbekten bağlı birinin adını hutbede anmak apaçık bir günahtır."[47]

Sonra 1789 yılının Aralık ayında, Tipu yeni bir cephe daha açtı. Malabar'ın kuzeyini Cochin'e kadar ele geçirmişti; şimdi de güneydeki Travancore Racasına boyun eğdirmeye karar vermişti. Raca Tranvancore Hatları denilen bir dizi sağlam tahkimatla kendisi güvenceye almıştı. Önünde yaklaşık beş metre derinlikte bir hendek bulunan 65 kilometre

---

[46] T. Venkatasami Row, *A Manual of the District of Tanjore in the Madras Presidency*, Madras, 1883, s. 812–13. Aynı zamanda bkz. Stein, "Eighteenth Century India: Another View", *Studies in History*, cilt 5, 1 n.s. (1989).

Bugünkü değeri 195.500 sterlin.

Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 248.

uzunluktaki surların en tepesinde bir de bambudan yapılmış aşılması imkânsız bir çit bulunuyordu. Raca ayrıca Şirket'le karşılıklı bir savunma ittifakı imzalamıştı.

Tipu 29 Aralık 1789 sabahı şafak sökerken ağır topçusunu getirip Tranvancore tahkimatlarında geniş bir gedik açtıktan sonra birinci sınıf Kaplan Sepoylarını hazırlıksız yakalanan Raca'nın askerlerinin üzerine salınca, yalnızca Marathalar ve Haydarabadlılarla Tranvancore halkını değil; en eski ve en amansız düşmanını yani Doğu Hindistan Şirketi'ni de karşısına almış oldu.

İlk iki savaş gibi Üçüncü İngiliz-Maisur Savaşı da Tipu'nun beklenmedik bir sürat ve şiddetle Karnataka üzerine yürümesiyle başladı. Tipu Aralık 1790 başlarında Trinchinopoly'ye ulaştı ve hantal Şirket ordusunu kolayca alt etti. Sonra Madras'la Pondicherry arasındaki sahile yönelerek süvarileriyle savunmasız köy ve kasabaları yağmaladı ve yakıp yıktı. Büyük Tiruvannamalai tapınağı ocak ayının ortalarında kanlı bir saldırıyla yağmalandı.

Şirket, Tipu'nun hızına yetişemiyordu. Subaylardan biri olan Binbaşı James Rennell, Maisur birliklerinin "kendilerinden üç kat hızlı ilerlediğini ... Hiçbir ordunun açık arazide Tippoo birliklerinin hızına yetişemeyeceğini," yazıyordu.[48] Bunun bir nedeni, harekât sırasında her bir Şirket subayının yanında en az altı hizmetkâr, eksiksiz bir kamp malzemesi, yani "bir yığın elbise (en az 24 takım); düzinelerce içki; çay, şeker ve bisküvi; canlı kümes hayvanı ve sağımlık keçi" bulunmasıydı.[49] Tipu'nun askerlerinin yanında böyle engeller bulunmuyordu.

Ancak Cornwallis'in Tipu'nun etrafta istediği gibi at koşturmasına izin verme gibi bir niyeti yoktu. Ayrıca beş yıl önce Yorktown'da George Washington'a teslim olarak lekelediği askerî şöhretini temizlemeye kararlıydı. Dolayısıyla bizzat karşı saldırıya geçmeye karar verdi: "Çok zaman yitirdik ve düşmanımız şöhret yaptı ki savaşta en önemli şey de zaten budur," diye yazmıştı. "Ordunun başına bizzat geçmekten ... ve ne yapıp yapamayacağımı bizzat görmekten başka seçeneğim yok."[50]

---

[48] James Rennell, *The Marches of the British Armies in the Peninsula of India*, Londra, 1792, s. 33.
Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 251.
Alıntı Forrest, *Tiger of Mysore*, s. 149.

Marki Cornwallis 1791 Şubat'ının ilk günlerinde heybetli gövdesiyle savaş atına binerek, 19.000 sepoydan oluşan ordusuyla birlikte Madras'tan ayrıldı. 21 Mart'ta Doğu Gatlar'a tırmanarak herhangi bir engelle karşılaşmadan dağların ardındaki platoya ulaştı. Sonra Tipu'nun ikinci büyük şehri Bangalore'u taarruz ederek ele geçirdi. Burada kendisine Haydarabadlı müttefiki Mir Alem de katıldı. Mir Alem beraberinde 18.000 kişilik bir Babürlü süvarisi getirmişti.

Mayıs ayında hazırlıklarını tamamlayan birleşik kuvvet Tipu'nun topraklarının içlerine doğru ilerlemeye başladı. Ama ilerlemeyle birlikte sorunlar da görüldü. Tipu, Cornwallis'in yolunun üzerindeki köy ve tarlaları yakıp yıkmıştı, dolayısıyla yiyecek ikmali yapmak güçtü. Nitekim ordu Tipu'nun ada başkenti Srirangapatnam'a yaklaştığında Şirket'in nakliye arabalarını çeken 10.000 öküz ölmüştü. Geride kalanlar da açlıktan ölmenin eşiğine gelmişti. Öküz arabalarının çokluğu her rütbeden Avrupalılarla sepoyların ve sivillerin, eşyalarıyla birlikte arkalarındaki topçu birliklerinin ağır mühimmatlarını da taşımak zorunda kaldıkları anlamına geliyordu. Bütün bunlar yetmezmiş gibi asker arasında hastalıklar baş göstermiş ve muson yağmurları erken başlamıştı. Yağmurlar yüzünden erzak olarak taşınan pirincin büyük bir bölümü çürümüş ve sırılsıklam olan asker ilerleyemez hâle gelmişti. Düşük kastlardan gelen siviller, ölen öküzlerin çürümüş leşleriyle beslenmek zorunda kalmışlardı. Çok geçmeden Şirket birlikleri arasında çiçek salgını başladı.[51] 24 Mayıs'ta Tipu'yla girdiği kısa bir çatışmanın ardından Cornwallis büyük hasar gören mühimmat katarıyla ağır topların imha edilerek birliklerin çamurlu araziden Bangalore'a doğru çekilmesini emretti.

Geri çekilen ordu henüz yarım gün yol almıştı ki, Melkote kasabasındaki tapınağın yakınlarında önlerine 2.000 atlıdan oluşan bir süvari kuvveti çıktı.

---

[51] Cornwallis'ten Malet'e mektup, 25 Mart 1791, BL IOR, MMC P/252/60, ff. 2005–6; Cornwallis'ten Oakeley'e mektup, 30 Nisan 1791, MMC P/252/61, ff. 2318–2319; Madras'tan gönderilen mektup, 15 Temmuz 1791, BL IOR, HM 251, vd. 9–11; Cornwallis'ten Oakeley'e mektup, 24 Mayıs 1791, BL IOR, MMC P/252/62, ff. 2827–9; Cockburn'dan Jackson'a mektup, 12 Temmuz 1791, BL IOR, MMC P/252/63, vd. 3317, 3321; Torin'den Cornwallis'e mektup, 21 Ekim 1791, Ulusal Arşivler, PRO 30/11/45, f. 5. Alıntı Mesrob Vartavarian, "An Open Military Economy: The British Conquest of South India Reconsidered, 1780–1799", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, cilt 57, no. 4 (2014), s. 486–510, s. 496.

Alarm verildi ve ilk atışlar yapıldı, ama kısa zamanda bunların Tipu'ya değil; Şirket'in yeni Maratha ittifakına bağlı süvariler olduğu anlaşıldı. Kısa zamanda bunlara çok daha büyük bir kuvvet eklendi ve gelenlerin yanlarında Cornwallis'in adamlarıyla öküzleri için de bol miktarda erzak getirdiği ortaya çıktı.

Şirket askerleri haftalardır yaşanan açlık ve sefaletin ardından Maratha pazarında bol miktarda erzakla karşılaşınca gözlerine inanamamışlardı: "Sadece müreffeh şehirlerde bulunabilicek İngiliz çuhaları, Birmingham çakıları, gösterişli Kaşmir şalları, nadir ve pahalı mücevherler, öküzler, koyunlar, kümes hayvanları."[52] Aç sepoylar ve sivil takipçiler yüksek fiyatlara yiyecek almak için Maratha kampına akın ediyorlardı. İngiliz subaylar getirebildikleri bütün öküzleri getirmişler, alabilecekleri her şeyi yüklüyorlardı.[53] Üç ordu muson dönemini atlatıp nehirlerin çekilmesinden sonra yeniden saldırıya geçmek için hazırlık yapmak üzere Bangalore'a çekildi.

Cornwallis iki ay dinlendikten ve Maratha ve Haydarabadlı müttefikleriyle ziyafetler düzenleyip askerî geçitler düzenledikten sonra, gatların yani dağların arasındaki geçitleri tutan Tipu'nin dağ kalelerini ele geçirmek üzere harekete geçti. İşe Bangalore'a yukarıdan bakan ve Handi Tepeleri'ni tutan kalelerden başladılar. Bunların en başında da dimdik bir zirvenin tepesine inşa edilen ve Dekken'deki zaptedilmesi en güç kalelerden biri olarak görülen ürkütücü Savundurga Kalesi geliyordu. Cornwallis yeni yılla birlikte ikmal yollarını güvenceye alarak mayıs ayındaki lojistik felaketin bir daha yaşanmaması için gerekli önlemleri tamamladı.

Nihayet üç ordu Maisur Kaplanı'nı ininde köşeye sıkıştırmak üzere 1792 yılının 26 Ocak günü Bangalore'dan ayrıldı. Bu kez Cornwallis'in yanında 22.000 sepoy, 12.000 Maratha ve onlardan biraz daha büyük bir Haydarabad ordusu vardı.[54]

Tipu'nun ordusu daha büyüktü, 50.000 kişilik sepoy ve süvari gücü vardı, ama böyle zorlu bir güce karşı açık bir meydan savaşına girme riskini göze almayacak kadar dikkatliydi. Bunun yerine Frarnsız mühendislerin son

---

[52] Alıntı Govind Sakharam Sardesai, *A New History of the Marathas*, 3 cilt, Baroda, 1948, cilt 3, s. 193.
Military Operations BL, IOR, HM25 1, vd. 746–7, alıntı Vartavarian, "An Open Military Economy", s. 497.
BL, OIOC, Eur Mss F228/52 Aralık 1791, f. 1.

bilimsel yöntemlere göre inşa ettiği Srirangapatnam'ın muhteşem tahkimatlarının ardında kaldı. Tahkimatlar, Sebastian de Vauban'ın geliştirdiği topçu ateşine dirençli istihkâm tasarımları çerçevesinde inşa edilmişti. Montalembert Markisi *La Fortification Perpendiculare* adlı kitabında bu tasarımlara yer vermişti. Tahkimatlar on sekizinci yüzyıldaki son gelişmeler ışığında inşa edilmiş, surlar en son top, bomba ve mayın teknolojileriyle son taarruz ve kale kuşatma teknikleri göz önünde bulundurularak tasarlanmıştı.[55] Cornwallis'in ordusu işte bu savunmaları aşacaktı.

Üç ordu 5 Şubat 1792 günü geç saatlerde ikinci kez Srirangapatnam'ın o meşhur surlarının önüne ulaştı. Cornwallis, Tipu'nun harekete geçmesine fırsat vermeden ve müttefiklerini planları konusunda bilgilendirmeden, gecenin zifiri karanlığında hızla taarruza geçti. İlk atışlar Tipu'nun Kaveri'deki köprü ve geçitlere hâkim bir noktada bulunan adanın öbür tarafındaki tahkim edilmiş kampı üzerinde yoğunlaştı. Cornwallis'in bütün kuvvetini bir araya toplayana kadar bekleyeceğini düşünen Tipu hazırlıksız yakalanmıştı. İki saat boyunca cesurca direndi, ama gece yarısına doğru adaya, kale surlarının arkasına çekildi.

Tipu kampı boşaltınca geçitler korunmasız kaldı. Cornwallis ikinci bir kolu adanın doğu ucundaki surlara gönderdi. Güzel Lal Bağ ve Kızıl Bahçe gün ağarırken Cornwallis'in eline geçti. İkinci kolda bulunan James Kirkpatrick önceki gün nehrin karşısındaki Babürlü tarzında inşa edilmiş bahçe saraya, yani "bütün ihtişamıyla görünen Lal Bağ'a" bakmış ve babasına şöyle yazmıştı: "Heyhat! Lal Bağ savaşın hayhuyuna kurban gitti." Saray yaralıları tedavi etmek üzere hastaneye çevrildi ve güzel bahçe "kuşatma malzemesi olarak kullanılmak üzere talan edildi. Boylu poslu muhteşem selviler, portakal, elma ve sandal ağaçları yerle bir edildi. Hatta hoş kokulu güllerle yaseminler dahi talandan payını aldı. Bataryaların araları gül ve yasemin çalılarıyla ve sandal ağacı parçalarıyla dolup taştı. Öncü birlikler güzel kokular arasında kaldı ..."[56]

Avrupalı askerlerin verdiği "büyük kayıplar"la "başkentin etrafındaki yaklaşık otuz beş kilometrelik araziyi kaplayan cesetlerden yayılan hastalık

---

[55] Jean-Marie Lafont, *Indika: Essays in Indo-French Relations 1630–1976*, Delhi, 2000, s. 186.

BL, OIOC, Eur Mss F228/52 Aralık 1791, f. 2.

taşıyıcı gazlar bile, diye yazmıştı, kuşatmasına katıldığı şehrin şaşırtıcı güzelliğini gözlerden saklamaya yetmiyordu: "Bangalore'deki saraylarla bahçeler, boyutları, güzellikleri ve ihtişamlarıyla adadaki ve şehirdeki saray ve bahçelerin yanında çok sönük kalıyordu. Bangalore'daki en muhteşem yapı bile buradakilerin yanına yanaşamazdı."[57]

Ertesi gün, Tipu birkaç kez karşı saldırı düzenledi ama durumu artık umutsuzdu. Askerler tek tek kaçıyordu. Tipu sonunda esir düşen subaylar aracılığıyla Cornwallis'e haber göndererek barış istedi. Cornwallis kabul etti, ama şartları ağırdı: Tipu topraklarının yarısını verecek, 30 milyon rupi tazminat ödeyecek, bütün savaş esirlerini salacak ve tazminatın tamamı ödenene kadar iki oğlunu rehin bırakacaktı. Maratha sınırları Pişuva'ya, Haydarabad sınırları Nizam'a bırakılacak, Şirket de Doğu Gatları'ndaki topraklarla Coorg'u ve baharat zengini Malabar'ı alacaktı.

Antlaşma sonunda imzalandı ve iki genç şehzade -sekiz yaşındaki Abdülhalik ile beş yaşındaki Muizüddin- 18 Mart 1792 günü Cornwallis'e teslim edildi. Çocuklar bir file bindirilerek Madras'a götürüldü. Her ne kadar bir kenara oturtulup Handel'in *Mesih*'iyle *Yehuda Maccabi*'sini dinlemeye zorlanmaktan hoşlanmasalar da Madras'ı sevmiş görünüyorlardı.[58] Ağırbaşlılıkları, zekâları ve nezaketleriyle Madras sosyetesinde el üstünde tutulan şehzadeler iki yıl sonra Tipu'nun savaş tazminatının son taksidini ödemesiyle birlikte geri gönderildi.

Tipu büyük bir darbe almıştı. Savaş sırasında 70 kale ve 800 top dışında 49.340 asker kaybetmişti. Babasından miras kalan hükümdarlığın yarısı gitmişti. Ama daha barış müzakereleri devam ederken bile Tipu'nun yenilgiye boyun eğmeye niyeti yok gibiydi.

Tam da bu sıralarla Haydarabad Nizamı Ali Han'la bağlantı kurdu: "Sen İngilizlerin gerçek niyetini biliyor musun?" diye yazmıştı ona. "İşleri yoluna koyar koymaz yavaş yavaş bütün kontrolü ele geçirirler." Maratha kaynaklarına göre Tipu antlaşma imzalanmadan sadece bir gece önce Maratha kampına geldi ve kendisini "yaşlı efendi Brahman" Haripant Phadke'nin çadırına götürmelerini istedi: "Senin düşmanın olmadığımı

---

[57] a.g.e.
Bugünkü değeri 390 milyon sterlin.
Forrest, *Tiger of Mysore*, s. 200.

bilmelisin," dedi. "Senin asıl düşmanın İngilizlerdir, asıl dikkat etmen gerekenler onlardır."[59]

1792 birçok bakımdan Hindistan'daki Doğu Hindistan Şirketi için dönüm noktası oldu: Şirket bu tarihten önce hep savunmadaydı ve tedirgindi. Bu tarihten itibaren giderek hâkimiyetini artırdı. Bu döneme kadar DHŞ toprak olarak da nispeten küçük bir güçtü. 4.17 milyon kilometrekarelik bir ülkenin sadece 388.500 kilometrekaresi, yani bütün toprakların yaklaşık yüzde 9.3'ü onun kontrolündeydi ve bu toprakların neredeyse tamamı da kuzey ve doğu bölgelerindeydi.[60] Ancak Şirket Raj, güneyde Tipu'dan ele geçirdiği toprakla birlikte giderek büyük bir toprak gücüne, büyük bir askerî ve ekonomik güce dönüşmeye başladı.

Cornwallis Kalküta'ya döndükten sonra başlattığı reformlarla gücünü daha da pekiştirdi. Britanya, Amerika'daki kolonilerini Yerli Amerikalılara değil; Avrupalı yerleşimcilerin torunlarına kaptırmıştı. Cornwallis bu kez Amerika'dakine benzer bir yerleşik koloni sınıfı oluşturmamaya kararlıydı. O tarihlerde her üç İngilizden biri Hintli bir kadınla yaşıyordu ve Şirket'e ait üç şehirde 11.000'den fazla yarı İngiliz yarı Hintli yaşadığı düşünülüyordu.[61] Cornwallis her yanıyla ırkçılık kokan bir yasa çıkartarak İngiliz babayla Hintli bir eşten yani *bibi*den doğan çocukların Şirket bünyesinde çalıştırılmasını yasaklama kararı aldı.

1786 yılında yapılan bir düzenlemeyle zaten İngiliz askerlerin yarı İngiliz, yarı Hintli yetimlerinin Şirket ordusunda görev yapması engellenmişti. 1791'de çıkarılan ve ebeveynlerinden biri Hintli olan kişilerin Şirket'in sivil, askerî ve denizcilikle ilgili kollarında çalışmayı yasaklayan bir genelgeyle bu kapı tamamen kapatıldı. Bir yıl sonra genelgenin kapsamı daha da genişletildi ve yasağa "Şirket gemilerinde çalışan kaptan ve yöneticiler de" dâhil edildi. 1795'te başka bir düzenleme daha yapıldı ve Avrupalı anne babadan olmayanların, "borazancılık, davulculuk, mızıkacılık ve nalbantlık" gibi işler

---

[59] Sardesai, *A New History of the Marathas*, cilt 3, s. 192.

[60] Datta, "The Commerical Economy of Eastern India under British Rule", s. 342. Durba Ghosh, *Sex and the Family in Colonial India: The Making of Empire*, Cambridge, 2006; William Dalrymple, *White Mughals: Love and Betrayal in Eighteenth-Century India*, Londra, 2002.

dışında, Şirket'e ait askerî kurumlarda hizmet etmesi kesin bir şekilde yasaklandı. İngiliz babaları gibi yarı İngiliz, yarı Hintlilerin de toprak sahibi olması yasaklandı. Böylece her türlü ciddi para kazanma imkânından yoksun bırakılan melezler kısa zamanda kendilerini toplumsal merdivenin en alt basamaklarında bulmaya başladılar. Bu durum yarı İngiliz yarı Hintlilerin küçük memurluk, postacılık ve tren makinistliği gibi işlere kabul edilmeye başladığı sonraki yüzyıla kadar devam etti.[62]

Yine Cornwallis döneminde -eski Mürşidabad Babürlü idari hizmetlerinden kalan- birçok Hintli yüzyıllardır devam eden zorbalığın "ahlaki bozulmaya" yol açtığı gibi tamamen uydurma gerekçelerle hükûmetteki üst düzey görevlerinden alındı.[63] Zaman içinde Avrupalı olmayan herkes Şirket'in William Kalesi'ndeki merkezindeki beyaz memurlar tarafından aşağılanıp kötü muamele görmeye başladı. Aşağı yukarı aynı sıralarda Warren Hastings'in bir Babürlü sultanıyla evli olan Askerî İşlerden Sorumlu Yardımcısı Binbaşı Palmer, Cornwallis'in Kalküta'daki Hintli ileri gelenlere karşı tavrından duyduğu rahatsızlığı şu sözlerle dile getirmişti: "Soğuk ve iğrenç bir şekilde karşılandılar, bunu bizzat gördüler ve yaşadılar ve bundan kesinlikle rahatsız oldular."[64]

Cornwallis, daha sonra gelir akışının özellikle de savaş zamanında kesintiye uğramasını engelleyecek ve Şirket'in fethettiği topraklar üzerindeki kontrolünü sağlamlaştıracak bir dizi toprak ve vergi reformuna girişti. 1793 tarihli Kalıcı Yerleşim anlaşmasıyla zemindar toprak sahiplerine, ömür boyu ödenecek bir toprak vergisi karşılığında mutlak haklar tanındı. Zemindarlar vergilerini düzenli olarak ödedikleri sürece gelir sağladıkları topraklar üzerinde güvende olacaklardı. Vergilerini ödemedikleri takdirde toprak başkasına satılacaktı.[65]

Bu reformlar da kısa zamanda Şirket Bengal'inde bir toprak devrimine dönüştü: Birçok büyük mülk bölündü ve eski hizmekârlar eski efendilerinin

---

[62] R. B. Saksena, *Indo-European Poets of Urdu and Persian*, Lucknow, 1941, s. 21; Christopher J. Hawes, *Poor Relations: The Making of a Eurasian Community in British India, 1773–1833*, Londra, 1996, böl. 4; William Dalrymple, *White Mughals: Love and Betrayal in Eighteenth-Century India*, Londra, 2002, s. 50–2; Bayly, *Indian Society and the Making of the British Empire*, s. 70.

C. A. Bayly, *The Birth of the Modern World 1780–1914*, Oxford, 2004, s. 111.

[64] Anderson Correspondence, BL, Add Mss 45, 427, Wm Palmer'dan David Anderson'a mektup, 12 Kasım 1786, 196 vd.

Marshall, *Bengal: The British Bridgehead*, s. 122–5.

arazilerini satın almak için satış bürolarına akın etti. Sonraki tarihlerde gerçekleştirilen köklü vergi düzenlemeleri yüzünden arazilerin neredeyse yarısı el değiştirdi. Birçok eski Babürlü toprak sahibi aile iflas ederek arazilerini satmak zorunda kaldı. Ortaya hayli dengesiz bir tarım toplumu çıktı ve çiftçi köylülerin hayat şartları zorlaştı. Oysa Şirket açısından bakıldığında Cornwallis reformları devasa bir başarıydı. Toprak gelirleri hem bir düzene oturmuş hem de müthiş bir şekilde artmıştı. Vergiler zamanında ve eksiksiz olarak geliyordu. Dahası, eski zemindarların topraklarını satın alanlar birçok açıdan kaderlerini yeni Şirket düzenine bağlamışlardı. Bunun sonucunda ortaya büyük ölçüde İngiliz yanlısı Bengalli Hindu bankerler ve tüccarlardan oluşan yeni bir sınıf çıkmış ve Şirket yerel sorumlulukları bu paralı toprak sahiplerine devretmeye başlamıştı.

Dolayısıyla eski Babürlü aristokrasisi en tepedeki eski konumunu yitirirken, Şirket yönetimindeki Bengal'de toplumsal basamakların en tepesinde onların yerini yeni bir Hindu hizmet sınıfı aldı. Tagorelar, Debler ve Mullickler gibi ailelerin temsil ettiği bu yeni Bengalli *badralok* (üst orta sınıflar) grubu, Kalküta'daki orta sınıf bürokrasi üzerindeki hâkimiyetini ve köylerdeki tarımsal üretimle ticaret üzerindeki kontrolünü artırdı. Grup bir yandan Kalküta'da yeni ticari tarım ürünleri alım satımına el atarken -örneğin Dwarkanath Tagore bu dönemde çivit otundan servet yapmıştı- diğer yandan Şirket'e yüzde 10-12 gibi faizlerle borç vermeye devam etti. Sömürge orduları işte bu sınıftan alınan borçlarla finansa edildi ve ordu topları, tüfekleri, filleri ve öküzleri bu borçlarla alındı ve diğer Hindistan eyaletlerine karşı savaşlar açıp savaşlar kazanan Şirket ordularının maaşları bu borçlarla ödendi. Şirket'in giderek büyüyen Hindistan imparatorluğu bölgesel güç gruplarıyla yerel toplulukların siyasal ve ekonomik desteği olmasaydı ayakta kalamazdı. Doğu Hindistan Şirketi, tüccarlar ve paralı askerlerle nevvablar ve racalar ve hepsinin üstünde de uysal bankerlerle kurduğu hassas ilişkiler sayesinde ayaktaydı.[66]

Sonunda Şirket'i Hintli rakiplerine karşı bir adım öne geçiren şey, kâh düzenli toprak gelirleri kâh Hintli banker ve finansçılarla kurulan iş

[66] Bayly, *The Birth of the Modern World*, p. 111; Marshall, *Bengal: The British Bridgehead*, s. 122–5; C. A. Bayly, *Rulers, Townsmen and Bazaars: North Indian Society in the Age of British Expansion*, Cambridge, 1983, s. 466–7, 474, 479; Bayly, *Indian Society and the Making of the British Empire*, s. 108, 150.

birliği sayesinde bu kredi kaynaklarına sınırsızca ulaşabilme yeteneği oldu. Artık fark yaratan şey ne Avrupa'nın üstün askerî teknolojisi ne de yönetme gücüydü. Fark yaratan şey, Şirket'e doğu dünyasındaki en büyük ve en eğitimli orduyu sahaya sürme gücünü kazandıran mali kaynakları harekete geçirip transfer etme yeteneğiydi. Askerî harcamaların büyük bir bölümünü çoğu Patna ve Benares'te bulunan dönemin en büyük firmaları -Lala Keşmiri Mal, Ramchand-Gopalchand Shahu ve Gopaldas-Manohardas aileleri- karşılıyor, Bombay, Surat veya Maisur'daki çek ve senetleri onlar kırıyor, büyük miktarlardaki kredileri onlar karşılıyordu. Şirket ordusunun düzenli ödemeleri, silah, erzak ve onarım masrafları bu yolla karşılanıyordu. Şirket de bu paha biçilmez katkıları cömertçe ödüllendiriyordu. Örneğin hükûmet bankacılık faaliyetlerini Jagat Sethlerden alarak 1782'den itibaren Gopalda ailesiyle çalışmaya karar vermişti. Gopalda ailesi Şirket'in verdiği bu destek sayesinde daha önce giremediği batı Hindistan pazarına açılmıştı.[67]

Rajat Manta Ray'in deyişiyle, "Şirket borçlarına sadık olmanın önemini bilen uluslararası bir kapitalist işletme olarak yerel kredi sistemleri karşısında diğer Hindistan güçlerinden daha avantajlı bir konumdaydı. Ama aynı zamanda da *sahukaralar*dan (kreditörler) büyük çaplı borçlanmalar yapacak kadar da büyük gelirleri vardı."[68] Şirket Hintli tüccar ve sermayedarları doğal müttefikleri olarak görülüyordu. Hari Charan Das, İngilizler, demişti, "zenginlerin, bankerlerin ve tüccarlarla şehirlerinde oturan diğer insanların varlıklarına karışmıyordu, aksine zenginlere karşı naziktiler."[69]

---

[67] Kumkum Chatterjee, "Collaboration and Conflict: Bankers and Early Colonial Rule in India: 1757–1813", *Indian Economic and Social History Review*, 30, 3 (1993), s. 296–7. Bu iddia ilk kez 1980'li yıllarda Christopher Bayly, *Rulers, Townsmen and Bazaars* adlı eseriyle Karen Leonard'ın çığır açan "The Great Firm Theory of the Decline of the Mughal Empire", *Comparative Studies in Society and History*, 21, 2 (1979) ve "Banking Firms in Nineteenth-Century Hyderabad Politics", *Modern Asian Studies*, 15, 2 (1981) başlıklı makalelerinde dile getirilmişti. Aynı zamanda bkz. J. F. Richards, "Mughal State Finance and the Premodern World Economy", *Comparative Studies in Society and History*, cilt 23, no. 2 (1981).
Rajat Kanta Ray, "Indian Society and the Establishment of British Supremacy, 1765–1818", Marshall, *The Eighteenth Century*, s. 516–17.
"Chahar Gulzar Shuja", Hari Charan Das, Sir H. M. Elliot ve John Dowson, *A History of India as Told By Its Own Historians*, 8 cilt, Londra, 1867–77, cilt VIII, s. 229.

Jagat Sethlerin kırk yıl önce keşfettiği gibi, Doğu Hindistan Şirketi, Hintli sermayedarların anladığı dilden konuşuyor, Hint sermayesini rakiplerine karşı koruyordu.[70] Nihayetinde her şey paraya dayanıyordu. Yüzyılın sonlarında, Sindhia'nın Malwa'daki topraklarından 1.2 milyon rupi* gelir elde edebilmek için âdeta kendini paraladığı bir sırada, Bengal her yıl düzenli şekilde 25 milyon rupi bütçe fazlası veriyordu.[71] Sindhia'nın "para olmadan bir ordu beslemenin veya savaşmanın imkânsız olduğunu" bildiğine kuşku yoktu.[72]

Nihayet, Hindistan'daki sermayedarların desteklediği taraf Marathalar değil Doğu Hindisan Şirketi'ydi.[73] Dahası, Şirket bütün açgözlülüğüne rağmen Hintli sermayedarlardan her geçen gün daha fazla destek görüyordu. 1792 yılı itibarıyla Şirket'in ciddi bir rakibi yoktu. Tipu bozguna uğratılmış ve hükümdarlığının yarısını kaybetmişti. Şirket'i Pollilur'da olduğu gibi bir kez daha yenilgiye uğratabilcek kaynağı toplayabilmesi için ancak mucize gerekiyordu.

Bu arada toprakların büyük bir kısmını elinde bulunduran ve en büyük ve en güçlü orduya sahip olan büyük Maratha Konfederasyonu yavaş yavaş dağılmaya başlamıştı. Tukoji Holkar, yıllardır devam eden açık rekabetin ve giderek bozulan ilişkilerin ardından, 1 Haziran 1793'te meydana gelen Lakheri Muharebesi'nde Mahadji Sindhia karşısında ağır bir bozguna uğradı. Gözleri görmeyen Şah Alem Delhi'de muharebenin sonucunu öğrenince kıkırdayarak gülmüş ve "Marathalar yakında yok olup

---

[70] Washbrook, Bayly ve daha sonraları -farklı bir şekilde de olsa- Parthasarathi'ye göre, Hint ekonomisinin nispeten durgunlaşması ve -tartışmalı da olsa- İngiliz sanayileşmesinin yol açtığı tehditlere cevap vermesi i zorlaştırmak pahasına: Tirthakar Roy, daha iyimser bir bakış açısına sahiptir.

Bu rakamların günümüzdeki karşılıkları: 25 milyon rupi=325 milyon sterlin; 1.2 milyon rupi= 15.6 milyon sterlin.

Ray, "Indian Society and the Establishment of British Supremacy, 1765–1818", Marshall, *The Eighteenth Century*, s. 517.

Jadunath Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*, 4 cilt, Yeni Delhi, 1991, cilt. 3, s. 254.

Tabii, Şirket sadece "yerel para"ya bağımlı değildi, ana vatandaki Şirket ile hükûmetin kaynaklarından a yararlanıyordu. Çay ticaretinin finansmanında yerli tüketicinin rolü için bkz. J. R. Ward'ın önemli makalesi, "The Industrial Revolution and British Imperialism, 1750–1850", *Economic History Review*, n.s., cilt. 47, no. 1 (Şubat 1994), s. 44–65.

gidecek." demişti.[74] Nitekim haklı çıktı. Savaşı izleyen iç savaş döneminde "Maratha prensleri bir konfederasyondan çok aynı çuvalın içine atılmış gelinciklere benziyorlardı".[75]

Geleceği tahmin etmek güç değildi. 1790'ların sonlarına gelindiğinde, Hindistan'ın geleceğine dair hiçbir kuşku kalmamıştı Comte de Modave'nin kafasında. "Şundan eminim," diye yazmıştı. "İngilizler hep diken üstünde kalacak olsalar da bir şekilde Babürlü İmparatorluğu'nun yerini alacaklar, ama zaman içinde her şeyi kaybedecekler."

> Ama bu toprakları inanılmaz miktarlarda paralar elde edecek ve bu parayla kendilerine biçtikleri, diğer Avrupa ticari güçleri arasında tek olmasa bile en büyük güç olma rolünü devam ettirecek kadar ellerinde tutacaklar.
>
> Kim onları durdurabilir ki? Hindistan'da başını alıp giden anarşi her türlü gelişmenin veya güzel umudun önünü tıkıyor: Halk elinin altındaki onca imkâna rağmen açlık ve sefalet içinde yaşıyor. Bengal'deki İngilizler olan biteni dikkatle izliyor ve bu durumdan yararlanmak için fırsat kolluyorlar. Açgözlülükleri de en az fetih çılgınlıkları kadar sınırsız.
>
> Ardı arkası gelmeyen ve imparatorluğun bütün silahlı güçlerini felç eden bu kargaşadan, eminim, bir tek İngilizler mutlular çünkü bunu kendi imparatorluklarını parça parça büyütmek için bir fırsat görüyorlar. Tuhaf ama yaptıkları tam olarak şu: Önce sivil kargaşa ateşini yakıyorlar, sonra da ortaya çıkıp askerî güç gösterisinde bulunarak bunu ancak kendilerinin söndürebileceğini söylüyorlar.
>
> Yıllardır alışkanlık hâline getirdikleri bu davranış sayesinde hâkimiyet alanlarını Bengal'in dışına kadar genişlettiler. Yakında Allahabad'tan Ocean'a kadar bütün Ganj'ın efendisi olacaklar. Kimseye belli etmeden ilerleme oyunu oynuyorlar ... Özetle, eski Romalıların taktiğini uyguluyorlar. Tacitus'un deyişiyle, halkı köleleştirmek için her yerde bir yerli hükümdar [yerli iş birlikçi] buluyor ve onu kullanıyorlar.
>
> Bu uçsuz bucaksız topraklarda İngiliz Şirket'inin hiçbir rakibi yok. Üstelik bu topraklardaki hâkimiyetlerini genişletmek için gizliden gizliye ve sinsice hazırlıklar yapmaya da devam ediyorlar. Bütün entrikalarının, bütün planlarının, attıkları bütün adımların tek bir amacı var. Terörle, ent-

---

[74] Sayid Athar Abbas Rizvi, *Shah 'Abd al'Aziz: Puritanism, Sectarianism and Jihad*, Canberra, 1982, s. 44.
Ferdinand Mount'ın ilginç ifadesi, *Tears of the Rajas: Mutiny, Money and Marriage in India 1805–1905*, Londra, 2016, s. 185.

rikalarla, dalkavuklukla, havuç ve sopa politikalarıyla Hindistan'daki bütün güçleri bir bir ele geçirmek. İngiliz Şirket bu hedefe her gün bir adım daha yaklaşıyor. Bütün bu planların ve hesapların ardında Hindistan'ı istila etme ve bütün Doğu Antiller'in ticaretini ele geçirme düşüncesinin yattığına, Amerika'nın kaybıyla yaşanan zararı falasıyla telafi etme hedefinin bulunduğuna kuşku yok. Hindistan sahillerindeki İngiliz donanmasının, askerî yapıların gücü hesaba katılacak olursa, bunu yapmak için ellerinde her türlü koz mevcut. Geriye bir tek bu büyük ve muhteşem projeyi başarmak için harekete geçmek kalıyor.

Harekete geçme anı geldiğinde plan, ne kadar karmaşık ve kapsamlı olursa olsun, toplanan bütün gerekli bilgiler de eklenerek devreye sokulacaktı: Sonra da operasyon bütün Avrupa'yı hayretler içinde bırakan bir sürat ve başarıyla hayata geçirilecekti.[76]

Comte de Modave, Şirket'in yenilmez olduğunu düşünüyordu. Ama bir şeyi atlıyordu. Aslında Şirket'i durdurabilecek bir güç vardı. Hâlâ devrimin etkisinde olan ve ağır bir aksanla konuşan Napolyon Bonaparte isimli Korsikalı bir Albay tarafından yönetilen Modave'nin ana vatanı 1 Şubat 1793'te Britanya'ya savaş açmıştı. Dört yıl sonra, yani 1797 yılının Aralık ayında Tipu Şirket'e karşı destek istemek üzere Napolyon'a bir elçi gönderdi. Ama Maisur sultanının bilmediği bir şey vardı, o da ihtiyaç duyduğu ordunun Toulon'da çoktandır hazır beklediğiydi. Tipu'nun elçisi 1798 Aralık'ında Paris'e ulaştığında Napolyon en iyi 19.000 askerini taşıyan 194 gemisini Toulon'dan yola çıkarıp Mısır'a göndermek için fırsat kolluyordu. Napolyon'un kafası gayet netti.

1788 yılındaki Osmanlı Savaşı sırasında kaleme aldığı bir kitapta, "Mısır üzerinden Hindistan'ı işgal edecek, Süveyş'ten geçen eski rotayı yeniden açarak Ümit Burnu rotasını devre dışı bırakacağız." diyordu. Herhangi bir sorun çıkmasını beklemiyordu: "Bu ticaret rotasının çökmesi için gereken tek şey Fransız kılıcının bir dokunuşu."[77] 1798 yılında Kahire'den Tipu'ya

[76] *Voyage en Inde*, s. 549–550.
Napolyon'dan Tipu'ya mektup, 7 Pluviôse VII [26 Ocak 1799], OIOC, P/354/38. Andrew Roberts'ın yaptığı ikinci alıntı, *Napoleon and Wellington*, Londra, 2001, s. 16–17, 1812 tarihli olup Napolyon'un ikinci bir Doğu seferine hazırlandığı 1812 tarihine aittir; alıntı Napolyon'un Hindistan'ı kolayca ele geçirebileceğine inandığını göstermektedir. Maya Jasanoff, *Edge of Empire* adlı parlak çalışmasında Napolyon'un Mısır seferini anlatmaktadır.

bir mektup göndererek yardım talebine cevap verdi ve kendi büyük stratejisini anlattı:

> Sizi İngilizlerin boyunduruğundan kurtarma arzusuyla dolu olan büyük ve yenilmez bir orduyla Kızıldeniz sınırlarına ulaştığımı biliyorsunuz. Bu vesileyle Muscat ve Mocha üzerinden içinde bulunduğunuz politik durum hakkında bilgi sahibi olduğumu bildirmek isterim. Lütfen güvendiğiniz zeki birini benimle görüşmek üzere Süveyş veya Kahire'ye gönderiniz. Tanrı gücünüzü artırsın ve düşmanlarınızı yok etsin!
>
> Saygılarımla
> Bonaparte[78]

[78] Alıntı Sir John Malcolm, *Political History of India*, 2 cilt, Londra, 1826, cilt 1, s. 310.

9

HİNDİSTAN'IN CESEDİ

17 Mayıs 1798 günü, Napolyon'un filosunun Toulon'dan yola çıkıp Akdeniz'i süratle geçerek İskenderiye'ye yönelmesinden iki gün sonra uzun direkli bir gemi, bu kez Doğu Hindistan'a sefer yapan gösterişli bir yelkenli gemi, denizde geçirdiği yedi aydan sonra Hooghly Nehri'nin içlerine doğru ilerliyordu. Güvertede tıpkı Napolyon'un Fransa'nın tarihini değiştirmesi gibi Hindistan'ın tarihini değiştirecek olan bir adam vardı. Bugün ismi büyük ölçüde unutulmuş olsa da bu adam, sonraki yedi yılda Hindistan'da Napolyon'un Avrupa'da fethettiği topraklardan daha fazla ve daha süratli toprak fethedecekti.

Robert Clive, 1756 yılının Aralık ayında aynı nehre, yani mektuplarında Bengal Körfezi'nin sularının Ganj'ın kolayca fark edilen çamur rengine büründüğü noktaya döndüğünde Bengal'de kalan tek Şirket elemanları, hastalık ve sıtmayla boğuşan ve Fulta'daki Sunderban mangrov bataklıkları arasında toplu hâlde ölen Kalkütalı mültecilerdi. Kalküta artık, yani bu öyküden kırk üç yıl sonra Asya'daki en büyük şehirlerden biri olmuş, Şirket de doğu ve güney Hindistan'daki hâkimiyetini pekiştirerek bütün yarımadayı başarılı bir şekilde kuşatmıştı. Yolcu, güvertedeki kamarasından dışarı bakarken doğuya bu kurumsal fethi tamamlayıp zirvesine taşımak üzere özel olarak gönderildiğinin bilincindeydi.

Bengal'i ilk kez görüyordu ve gördükleri onu heyecanlandırmıştı: Limana vardıktan sonra eşine: "Bundan daha muhteşem bir şey görmedim," diye yazmıştı. "En az Londra'daki Thames kadar geniş olan nehrin kıyısı yaklaşık

beş buçuk kilometre boyunca revaklı ve sütunlu güzel kır evleriyle kuşatılmış. Şehir merkezi de aynı tarzda muhteşem saraylarla, dünyanın en güzel kaleleriyle süslenmiş. Bugüne kadar buradaki çimenlerin yeşili gibi bir yeşil görmedim ... sıcak bir ülkede olağanüstü bir görüntü. Ağaçlar, Avrupa ülkelerindeki ağaçlardan daha güzel ve yaprakları daha gür ... Arthur bizi şehre birkaç kilometre kala karşıladı. Kaleye vardığımda bir topçu ateşiyle selamlandım."[1]

Bu yolcu, yeni Genel Vali ve Wellesley Markisi Richard idi;[2] Kardeşiyse kısa bir süre önce Hindistan'a atanan ve zaman içinde Richard'ı gölgede bırakarak Wellington Dükü olan "Arthur"du. İkili hem Hindistan'ı hem de Avrupa'yı dönüştürecekti.

Aslında bu sık görülen bir durum değildi. Kardeşler ne soyluydular ne de önemli politikacılardı. Ayrıca zengin de sayılmazlardı. Yarı İngiliz yarı İrlandalı mütevazı bir Protestan taşra ailesinden geliyorlardı. En büyük avantajları kendilerine olan güvenleri, hızlı çalışan beyinleri ve olağanüstü cüretkârlıklarıydı. Kendilerinden önceki Clive gibi onlar da hem agresif hem de otokratik pragmatistlerdi. En iyi savunmanın saldırı olduğuna inanıyorlardı. Yine Clive gibi onlar da kendilerine aşırı güveniyor ve sıradan veya duyarlı bir kişiyi dehşete üşürebilecek durumlar karşısında asla sarsılmıyorlardı.

Hayatlarının bu evresinde ailenin yıldızı Arthur değil, Richard'tı. Richard, yirmi dört yaşında Avam Kamarası'na girmiş ve kısa bir süre sonra hazine bakanlığına getirilerek Başbakan William Pitt'le yakın dost olmuştu. Şimdi, yani otuz yedi yaşında Hindistan'daki Şirket topraklarının genel valisi olarak Lord Cornwallis'in yerini almak üzere Kalküta'da kıyıya ayak basan Richard Wellesley geniş alınlı, sağlam yapılı, kara kaşları ve Romalı burnuyla dikkat çeken, serinkanlı bir gençti. Çukur gözleriyle insanın içine işleyen bir bakışı vardı. Güçlü çene yapısı yanaklarından aşağı inen uzun favorileriyle daha da dikkat çekiyordu. Küçük ağzı ve yüz ifadesindeki ağırbaşlı ışıltı, zekâsının parıltısını ve aynı zamanda acımasızlığını ele verir gibiydi.

---

[1] Alıntı Iris Butler, *The Elder Brother: The Marquess Wellesley 1760–1842*, Londra, 1973, s. 134.

Richard Wellesley, Hindistan'a ilk geldiğinde hâlâ Mornington Dükü olarak tanınıyordu. Konunun kolayca anlaşılması için 1799'dan sonraki Wellesley Markisi unvanını kullandım.

Ama görünüşünde ayrıca dikkat çekecek kadar kuşkucu ve hatta paranoyak denebilecek bir ifade vardı. Giderek artan aşırı bir kibir maskesinin ardında saklamaya çalıştığı bir zaaftı bu.

Wellesley genel vali olarak hizmet vermesi beklenen Şirket'e karşı tutumu açısından kendinden öncekilerden hayli farklıydı. Nasıl ki Kalküta Clive'ın o küçük ve hırpalanmış kasabasından hayli farklıysa, Şirket de Clive'ın hizmet verdiği o ucube kurumdan çok farklıydı. Bugün Clive'ın geride bıraktığı ordunun neredeyse yirmi katı büyüklükteki ordusuyla Şirket, Hindistan'da ölçüsüz bir güce sahip olabilirdi belki; ama Londra'da Parlamento önce Lord North'un çıkardığı 1773 tarihli Düzenleme Yasası'yla ve sonra da Pitt'in 1784 tarihli Hindistan Yasası'yla Şirket'in gücünü ve bağımsızlığını sürekli törpülüyordu. Bu iki yasa arasında çıkarılan iki ayrı yasayla, Britanya Hindistanı'ndaki siyasi ve askerî faaliyetler büyük ölçüde Leadenhall Caddesi'ndeki Şirket direktörlerinin elinden alınarak hükûmetin 1784'te Şirketi denetlemek üzere Whitehall'da kurduğu Denetim Kurulu'na devredilmişti.

Wellesley tam bir devlet adamıydı ve seleflerinden farklı olarak "India House denilen mide bulandırıcı batakhanedekilerin" fikirlerini "küçümsediğini" gizlemiyordu.[3] Sonradan direktörlere uçsuz bucaksız bir imparatorluk kazandırmış olsa da bir ara Şirket'i iflasın eşiğine kadar getirmişti. Ama daha en başından itibaren önüne, hizmet edeceği ama ticaret tarzından nefret ettiği Şirket'in kâr marjını olduğu gibi korumaktan çok daha ihtiraslı hedefler koymuştu.

Şirket direktörlerinin bilmediği bir şey vardı ki o da Wellesley'in doğuya gelirken kafasında iki net hedef bulunduğuydu. Hindistan'daki Britanya hâkimiyetini sağlamlaştıracak ve Fransızları altkıtadaki son köprübaşlarından da söküp atacaktı. Bu konuda Fransızlara olan nefretini, yeni genel valinin Hindistan'a doğru yola çıkmasından önce gerçekleştirilen bir dizi toplantıda zaten teşne görünen Wellesley'e de bulaştıran Denetim Kurulu Başkanı Henry Dundas'la aynı düşünüyordu.

Dundas, Wellesley'e özellikle Fransız etkisiyle "kirlenen" Hindistan'daki iktidar ceplerini -yani Maisur Sultanı Tipu ve Handarabad Nizamı Ali Han ile büyük Maratha Konfederasyonu'nu yöneten rakip şefler ağını- "temizleme"

---

[3] Alıntı Sir Penderel Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, London, 1989, s. 341.

talimatı verdi. Bunların Fransız paralı askerler ve asker kaçakları tarafından eğitilmiş orduları vardı; bu ordular her an Fransızların çıkarları doğrultusunda, İngilizlere karşı kullanılabilirdi. Ulusal bir kriz anında, yani Britanya'nın sadece Fransa'yla değil; aynı zamanda Hollanda ve İspanya ile savaş hâlinde olduğu; son müttefikinin -Avusturya- henüz silah bıraktığı; Manş Filosu'nda bir isyanın patlak verdiği ve Napolyon'un o sıralar bir ayaklanmanın eşiğinde olan İrlanda'yla İngiltere'nin güney sahillerini işgal etme planları yaptığı bir zamanda, Britanya hükûmeti böyle bir duruma izin veremezdi.[4]

Wellesley'in Hindistan'daki Şirket'e yönelik yeni bir Fransız tehdidi konusundaki fikirleri Hindistan yolu üzerinde ikmal yapmak üzere uğradıkları Cape'te daha da belirginleşti. Wellesley 1798 yılının Ocak ayında burada, gut hastalığı için Cape'te mineral havuzlarına girerek tedavi olmaya çalışan üst düzey bir Şirket diplomatıyla tanıştı. Binbaşı William Kirkpatrick de en az Wellesley kadar Fransızlardan nefret ediyordu, ama yeni genel validen farklı olarak Hindistan'ı yakından tanıyordu, zira gençlik yıllarını burada geçirmiş ve son olarak da Delhi ve Haydarabad'ta Şirket Temsilciliği yapmıştı. Burada Wellesley'in kurtulmak istediği Fransız paralı askerleriyle doğrudan temasları olmuştu.

Wellesley, önce Binbaşı Kirkpatrick'ten Haydarabad Nizamı'nın emrinde çalışan Fransız askerler, özellikle de "Raymond adlı bir Fransızın komuta ettiği" ve "Jakobenlikleriyle bilinen tehlikeli ve kötü namlı ... ateşli, hevesli ve aktif Fransız subayların görev yaptığı ... Hindistan'daki kalıcı Fransız varlığının temelini oluşturan" bir tabur hakkındaki bazı sorularını yazılı olarak cevaplamasını istedi.[5] Aldığı cevaplar, onu öyle etkiledi ki bunları olduğu gibi Dundas'a iletmekle yetinmeyip, İngiltere'ye dönme planından vazgeçerek, Kalküta'da Askerî İşlerden Sorumlu Yardımcısı olarak yanında çalışması için Kirkpatrick'e ısrar etti.

Wellesley Cape'te bulunduğu günlerde ikili baş başa verdi, Kirkpatrick yeni patronunu Fransız tehdidi ve atılacak adımlar konusunda bilgilendirdi. Fransızların komutasındaki, iyi donatılmış Maratha sepoy taburları hakkında bilgi verdi. Bu Sindhia'ya bağlı birliklerin başında parlak Savoylu General

---

[4] Butler, *The Elder Brother*, s. 134.
Richard Wellesley, *Two Views of British India: The Private Correspondence of Mr Dundas and Lord Wellesley: 1798–1801*, ed. Edward Ingram, Londra, 1970, s. 16.

Benoit de Boigne vardı. De Boigne emekli olarak Avrupa'ya dönmüş ve yerine kendisi kadar dişli olmayan General Pierre Perron'u bırakmıştı. Fakat Kirkpatrick de Boigne'nin yetiştirdiği ordunun, özellikle de son derece etkili olan topçuların neler yapabileceğini görmüştü. Üç yıl önce, 1795 Mart'ında Haydarabad Nizamı'nın ordusunun Khardla Muharebesi'nde bu topçu karşısında nasıl darmadağın olduğuna bizzat tanık olmuştu. Kirkpatrick, üniformalarıyla, tatbikatlarıyla, silahlarıyla ve hatta sepoylarının etnik ve kast yapılarıyla Şirket ordusundan ayırt edilmesi neredeyse imkânsız olan Sindhia'nın yeni ordusu konusunda yanılmıyordu.

Wellesley, özellikle de Şirket'in en ciddi ve en amansız düşmanı olan Tipu Sultan'ın ordusunun 500 kişilik bir Devrimci Fransız paralı asker, danışman, teknisyen ve subayın kontrolünde olduğunu duyunca gerilmişti. Kirkpatrick Tipu'nun Fransız askerlerinin 1797 Mayıs'ında Srirangapatnam'da bir Devrimci Jakoben kulübü kuracak kadar ileri gittiklerini söyledi: "Top ve tüfek sesleri arasında göndere [Üç Renkli] Millî Bayrak çekilirken", Devrim öncesinin Bourbon monarşisinin sembolleri yakıldı. "Özgürlük Ağacı" dikilirken Cumhuriyetçi marşlar söylendi - ve ağacın tepesine "Eşitlik Şapkası" takıldı, topluluk "Fransa Cumhuriyeti'nin Müttefiki Muzaffer Tipoo Sultan dışındaki bütün Krallara karşı nefret yeminleri etti; zorbalara karşı savaşacağına, ana vatanı ve Yurttaş Prens Tipoo'nun topraklarını seveceğine and içti". Son olarak Cumhuriyet anayasasını destekleyeceklerine "ya da bu uğurda savaşarak öleceklerine ... ya özgürce yaşayacaklarına ya da öleceklerine!" yemin ettiler.[6]

Törenin sonunda Fransız birliği Yurttaş Prensin kendilerini beklediği Ṣrirangapatnam geçit alanına kadar yürüdü. Birlik yaklaşırken Tipu 2.300 top, 500 roket ve emrindeki bütün tüfekli birliklerin ateşiyle birliği selamladı. Yurttaş Tipu: "Sizin ülkenizin standartlarını tanıyorum, aynen kabul ediyor ve destekliyorum; kardeş Cumhuriyetimdeki ilkeler her zaman benim ülkemin de ilkeleri olacaktır! Gidin ve bayram yapın!" dedi.[7]

---

[6] Alıntı Anne Buddle in *The Tiger and the Thistle: Tipu Sultan and the Scots in India*, Edinburgh, 1999, s. 33.
Bu bilginin kaynağı, *Proceedings of a Jacobin Club formed at Seringapatam by the French soldiers in the Corps commanded by M Domport*. C Dosyası, *Official Documents Relating the Negotiations Carried on by Tippoo Sultan with the French Nation*, Kalküta, 1799; J. Michaud, *History of Mysore Under Hyder Ali and Tippoo Sultan*,

Wellesley'in en büyük korkusu, Tipu'yla girilecek muhtemel bir savaş hâlinde farklı Fransız paralı asker birliklerinin de Şirket'e karşı birleşmesiydi. Şunları yazmıştı Londra'ya:

> Haydarabad Yönetiminin Nizamı'nın zayıf olduğu bugünkü şartlarda, emrindeki Fransız birlikleri Tipu Sultan'la bir araya gelerek ani bir darbeyle Nizam'ın topraklarını ele geçirecek ve Tipu Sultan'la ittifak hâlinde Fransa hâkimiyetinde tutmaya çalışacaklardır. Fransız bir subayın komutasında büyük bir ordusu olan Sindhia'ın Tipu Sultan ve Fransızlarla ittifaka girmek gibi bir eğilimi var. Nizam, Sindhia ve Tipu'ya bağlı orduların başındaki Fransız subaylar arasında kurulabilecek bir ittifakla Pune ve Dekken eyaletlerinin yıkıntıları üzerinde bir Fransız hâkimiyeti inşa edilebilir.[8]

Wellesley, Kaktüta'ya varır varmaz bu tehdidi savuşturmak üzere güneye ordu gönderme planları yapmaya başladı. Ama 8 Haziran'da bir Kalküta gazetesinde Mauritus'un Fransız Genel Valisi M. Malartic tarafından yayımlanan bir bildiriyi görünce hazırlıklarını hızlandırdı. Bildiri, Tipu'nun Fransızlarla bir saldırı ve savunma ittifakına girme çalışmalarını tamamlamak üzere olduğunu ve "Fransızlar gelir gelmez Hindistan'dan sürmek için can attığı İngilizlere savaş açacağını" gösteriyordu.[9]

O anda Tipu'nun kaderi belli olmuştu. Wellesley, herhangi bir Fransız askeri sefer kuvvetinin gelmesine kalmadan bütün Fransız etkisi izlerini silmeye öncelik verdi. Haziran ayında Cornwallis'in Tipu'ya karşı giriştiği savaşta da görev alan Madras birliklerinin Başkomutanı General Harris'e bir mektup göndererek, "muhtemel bir harekât için bütün müttefiklerle birlikte ordusunu sahilde toplama" emri verdi. "Dış yardım almasına fırsat vermeden Tippoo'ya hızlı bir darbe indirmek istiyordu."[10]

Wellesley ağustos ayının başlarında savaş planlarını tamamladı. Planı, Londra'daki Dundas'a göndererek "Tippoo Sultan'la Fransızların bir araya

---

çev. V. K. Raman Menon, Madras, 1924, s. 108–9. Aynı zamanda bkz. Denys Forrest, *Tiger of Mysore: The Life and Death of Tipu Sultan*, Londra, 1970, s. 250–2; Maya Jasanoff, *Edge of Empire: Conquest and Collecting in the East, 1750–1850*, Londra, 2005, s. 150–1, 159–60.

Alıntı Herbert Compton, *The European Military Adventurers of Hindustan*, Londra, 1943, s. 8–9.

Forrest, *Tiger of Mysore: The Life and Death of Tipu Sultan*, s. 254.

a.g.e., s. 259.

gelmesini engellemek için ... atılacak adımların" ana hatlarını anlattı.[11] Görünüşe göre Tipu kesinlikle düşmandı ve tehdit oluşturuyordu, dolayısıyla derhâl ezilmesi gerekiyordu: "Düşmanlığın bütün kanıtları mevcut," diye yazmıştı. "Bir yandan dostça bir görünüm sergiliyor ve mevcut barış ve dostluk antlaşmalarına sadıkmış gibi görünüyor, ama diğer yandan bizden hiçbir tehditkâr bir davranış gelmemesine rağmen bizi tamamen ortadan kaldırmak için açıktan planlar yapıyor."[12]

Ama Wellesley, işe Raymond'un Haydarabad'taki Fransız Devrimci kuvvetinden başlamaya karar verdi.

Wellesley'in bu dönemde kaleme aldığı yazıların birçoğuna Fransızlara karşı duyulan paranoya derecesinde bir korku hâkim olmakla beraber, yeni Genel Vali Raymond'ın yarattığı potansiyel tehdit konusunda son derece haklıydı. Son dönemlerde ortaya çıkan bir dizi yazışmanın da gösterdiği gibi, Raymond gerçekten de hem Sindhia'nın hizmetindeki de Boigne'nin Fransız subaylarıyla hem de Nizam'ın hizmetine girmeden önce kendisinin de bağlı bulunduğu Tipu için çalışan Srirangapatnam'daki Fransız subaylarla temas hâlindeydi.

Nitekim 1790'lı yılların başlarında Pondicherry'deki Fransız karargâhına gönderilen ve Fransa'yla Devrim'e olan bağlılığını bildiren tutku derecesinde yurtseverlik duygularıyla dolu mektuplar da Raymond'ın ihtiraslarını ele vermektedir: "Her şeyimi feda etmeye hazırım," diye yazıyordu Pondicherry Valisi'ne, "yeter ki beni heyecanlandıran ülkem için duyduğum coşkuyu gösterme fırsatı bulayım." Mauritus Valisi'nin karşısında daha da açıktı: "Her an emrinize amadeyim ... Fransa için faydalı olacaksam eğer, kanımı bir kez daha dökmeye hazırım. Tek amacım görevimi yerine getirmek ve sizin güveninizi kazanmaktır."[13]

---

[11] Richard Wellesley, Marquess Wellesley, *The Despatches, Minutes and Correspondence of the Marquess Wellesley KG during his Administration of India*, ed. Montgomery Martin, 5 cilt, Londra, 1840, cilt 1, s. 159.
Mark Wilks, *Historical Sketches of the South Indian History*, 2 cilt, Londra, 1817, cilt 2, s. 689.
Raymond'ın kaleme aldığı mektupların tam çevirisi için bkz. Jadunath Sarkar, "General Raymond of the Nizam's Army", Mohammed Taher, *Muslim Rule in Deccan*, Delhi, 1997, s. 125–44.

Fransızları söküp atma görevi kendisine kalan Haydarabad'taki yeni İngiliz temsilci James Achilles Kirkpatrick, Wellesley'in Askerî İşlerden Sorumlu yeni yardımcısının kardeşiydi. Raymond inanılmaz paralar kazanıyordu - sadece mülklerinden elde ettiği yıllık gelir 500.000 rupiydi*. 1798 yılının ilk aylarında Nizam'ı bir kez daha ordusunu büyütmeye ikna etmişti. Bu kez sayı 14.000 kişiye çıkarılacak, yeni birlikler için top siparişi verilecek ve kendi öküzleri olan 5.000 kişilik bir topçu kuvveti oluşturulacaktı. Kılıçlarını, tüfek ve tabancalarını ve mükemmel denecek düzeydeki toplarını ordu kendisi üretiyordu. Hatta 600 kişilik bir küçük süvari grubu vardı. Dahası, Raymond Haydarabad sarayında oldukça sevilen biriydi. Nizam'ın veliahtı Sikander Jah, bu Fransızı o kadar seviyordu ki yeminlerine "Raymond'ın başı üzerine" diye başlıyordu.[14]

Derken, 1798 yılının 25 Mart günü Raymond ölü bulundu. Öldüğünde henüz kırk üç yaşındaydı. Ortalıkta durbardaki Şirket yanlısı bir grup tarafından zehirlendiği söylentileri dolaşıyordu. Hakikat bir yana, Raymond'un ani ölümü Kirkpatrick için fırsat yaratmıştı. Nizam'ın vezirlerinden biri olan Mir Alem kısa bir süre önce Kalküta'yı ziyaret etmiş ve Şirket'in kışla ve silah fabrikalarının boyutları karşısında ağzı açık kalmıştı. Yine Haydarabad durbarındaki diğer üst düzey yetkililer de aynı şekilde Hindistan'daki asıl yükselen gücün Şirket olduğunu düşünüyorlardı. Güneyde Tipu'nun Maisur'u ve hemen batıda Pune'deki Marathalar olmak üzere kendisinden çok güçlü komşularla çevrili olan Haydarabad'ın güvenliği için ittifaklar kurulması gerekiyordu.

Altı ay sonra, yani haftalar süren çetin müzakerelerin ardından imzalanan gizli bir antlaşmayla Haydarabad ve Şirket arasında yakın bir askerî ittifak kuruldu: Şirket'e ait 6.000 kişilik bir kuvvet Haydarabad'ta konuşlanacak ve Nizam'ın güvenliğini sağlayacaktı. Buna karşılık Nizam, Fransız kuvvetini sürmek için Şirket'e yıllık 41.710 sterlin** para desteği verecekti. Antlaşmada, Fransızların ne zaman ve ne şekilde atılacağından bahsedilmiyordu.

İmzanın ardından dört taburdan oluşan bir Şirket kuvveti, yanında topçu birliği de olmak üzere yaklaşık 250 kilometre mesafedeki Gunnur

---

* Bugünkü değeri 6.5 milyon sterlin.

[14] Compton (ed.), *The European Military Adventurers of Hindustan*, s. 382–6.

** Bugünkü değeri 4.379.550 sterlin.

yakınlarında bulunan sahilden ağır ağır yola çıktı. Şirket'in kontrolündeki en yakın şehir burasıydı ve Wellesley daha iki ay önce bu birliğe Haydarabad üzerine yürümek üzere hazırlık yapmasını bildirmişti.[15]

DHŞ ordusu 22 Ekim sabahı günün ilk ışıklarıyla beraber sessizce Fransız kışlalarını kuşatarak topları Raymond adına dikilen klasik Yunan tarzındaki bir tapınakla bir dikilitaşa yakın bir noktada, Fransız hatlarına bakan tepelere mevzilendirdi. Fransızlar tam anlamıyla hazırlıksız yakalandı. Fransız birlikleri şafakla birlikte uyandıklarında kuşatılmış olduklarını gördüler. Kirkpatrick saat dokuzda askere teslim olması hâlinde aylıklarını ödeyeceğini bildirdi. "Silahlarını bırakıp beyaz bayrakla ortaya çıkmaları için on beş dakikaları vardı. Emre uymadıkları takdirde derhâl saldırıya geçilecekti."[16]

Fransız birliği yarım saat boyunca bir karara varamadı. Fransız kampının sağ kanadında iki bin kişilik bir Şirket süvari birliği vardı; beş yüz süvari de soldaydı. Ortada 4.000 kişilik bir piyade birliği mevzilenmişti. Çıt çıkmıyordu. Derken, sabah saat 09.30'da Kirkpatrick'i rahatlatan bir şey oldu ve sepoylar bir mesaj göndererek şartları kabul ettiklerini bildirdi.

Şirket'e bağlı süvariler hemen içeri girip süratle Fransız cephanesine, depolara, değirmenlere, top dökümhanelerine ve toplara el koyarken Fransız sepoylar teslim bayrağının altına koşuşturdular: Kirkpatrick "hem muhteşem hem de acınası bir görüntü" diye düşündü.[17] Hindistan'daki 14.000 kişilik en büyük Fransız kuvvetinin silahlarına birkaç saat içinde kendisinin üçte biri kadar olan bir kuvvet tarafından el kondu. Tek bir kurşun atılmadı, tek bir hayat kaybedilmedi.

Kirkpatrick, bütün öğleden sonra İngiltere Temsilciliği'nin çatısından askerlerin silahlarını bırakışını izledi. O akşam tükenmişlik ve coşku karışımı bir ruh hâliyle kardeşi William'a "Evimin çatışısından dürbünle Raymond'un

---

[15] Wellesley, *The Despatches, Minutes and Correspondence of the Marquess Wellesley KG*, 5 cilt, cilt 1, s. 209. Aynı zamanda bkz. Jac Weller, *Wellington in India*, Londra, 1972, s. 24–5.
Rt Hon. S. R. Lushington, *The Life and Services of Lord George Harris GCB*, Londra, 1840, s. 235.
J. W. Kaye, *The Life and Correspondence of Sir John Malcolm GCB*, Londra, 1840, cilt 1, s. 78.

binlerce askerinin başıboş kalışını izledim, hayatımda izlediğim en muhteşem görüntüydü." diye yazdı.

İki saat sonra kaleme alınan bir notta daha da güzel haberler vardı: William Bombay'da gelen son haberi duymuş muydu, "Amiral Nelson'un kazandığı muhteşem deniz zaferini?" Nelson, 1 Ağustos'taki Nil Muharebesi'nde Abukir Körfezi'ndeki bütün Fransız filosunu batırmış, Napolyon'un Mısır'ı Hindistan'a karşı köprübaşı olarak kullanma umutlarına son vermişti. Olaylar hayret verici biçimde tersine dönmüştü. Napolyon'un seferi birliklerinin Mısır'a ulaştığı haberi geldiğinde bir sonraki hedefin Hindistan olduğu ve Hindistan'ın Fransız sömürgesine dönüştürülmek isteneceği hemen anlaşılmıştı. Bu tehdit artık ortadan kalkmıştı.[18]

Harekât büyük bir ustalıkla yürütülmüştü, Wellesley'in keyfi yerindeydi. Aynı ayın sonlarında Dundas'a yazdığı mektupta, "Nizam'ın hizmetindeki Fransız subayların komuta ettiği 14.000 askerlik bir orduyu kan dökmeden ele geçirdiğimi duymak hoşunuza gidecektir." diye yazmıştı. "Daha önce gönderdiğim mesajlarda ilginç bir durumdan, bu ordunun Fransız standartlarında bir kuvvet olduğundan söz etmemiştim. Hindistan Kıtası'nda bu standartlardaki ilk orduydu bu. İşte bu standart artık benim elimde. Hindistan'daki Fransız etkisini kırma çabaları çerçevesinde eve gönderebileceğim en iyi yorum budur."[19]

Haydarabad'ı ele geçiren Wellesley en büyük rakibine yani Tipu Sultan'a karşı harekete geçmeye hazırdı.

Wellesley, 4 Kasım 1798 günü Tipu'ya alaycı bir mektup göndererek Fransız müttefiklerinin Nil Muhaberesi'nde uğradıkları bozgunu anlattı: "Aramızdaki mevcut birlik ve bütünlük ışığında bu habere çok sevineceğine eminim. O yüzden bu müjdeyi sana da iletmekten kendimi alamadım."[20] Tipu, buna görünüşte dostça ama altında kurnazca düşünceler yatan mektuba nazik bir üslupla cevap verdi: "Ben evdeyim, arada bir çıkıp temiz hava alıyorum, bazen de boş zamanlarımı geçirmek için ava çıkıyorum."[21]

---

[18] a.g.e., cilt 1, s. 78 vd.
Alıntı Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 281.
Alıntı Butler, *The Elder Brother*, s. 166.
Alıntı Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 284.

Wellesley'in bir sonraki mektubu kendinden çok daha emindi. Şirket'in Haydarad'la ittifak kurduğunu ve Fransız birliklerinin derdest edildiğini bildiriyordu. Bu kez tonu çok farklıydı: "Şirketin amansız düşmanları olan Fransızlarla aranızdaki ilişkiyi bilmediğimi düşünmüyorsundur herhâlde," diye yazıyordu. "Aramızdaki dostluğun temellerini dinamitleme potansiyeli taşıyan böyle bir ilişkinin yaratacağı yıkıcı sonuçlar konusunda ... bunun hükümdarlığında yaratacağı anarşi ve kargaşa ve ... inandığın dine vereceği zararlar konusunda seni uyarmama gerek yoktur sanırım."[22] Ancak Tipu'nun alttan almaya niyeti yoktu: "Sürekli gezintilere ve ava çıktığımı söylemiştim," diye cevap verdi, "Dolayısıyla şu anda da avdayım ... Bana böyle dostça mektuplar yazmaya devam et ve sağlığından habersiz bırakma."[23]

Bu arada Wellesley son işgal hazırlıklarını yapmaktaydı. Savaşı finanse edecek kaynak işi halledilmişti. Bengalli Mervari bankerlerinin desteğini sağlama alan Wellesley, Kalküta para piyasasından 10 milyon rupi (o günkü değeri 1 milyon, bugünkü değeri 130 milyon sterlin) gibi devasa bir para toplayarak Bombay ve Madras'a destek gönderdi.[24] Bu arada Avrupa'dan da iyi bir zamanlamayla ilave bir kaynak geldi.[25]

Pune'deki Temsilci William Palmer'a bir mektup yazarak, her ne pahasına olursa olsun Marathaları Maisur'dan koparıp Cornwallis döneminde imzalanan Üçlü İttifak çerçevesinde Tipu'ya karşı İngilizlerin yanında savaşa girmeye razı etmesi gerektiğini yazdı. Bir süre sonra gönülsüz bir Pişuva, Marathaların antlaşmaya bağlı olduklarını söyleyerek Şirket'e 25.000 kişilik bir askerî kuvvet göndereceklerine dair söz verdi - ancak bu kuvvet Pune'de uzun süre oyalandı ve harekâta zamanında katılamadı.[26] Ayrıca bir mesaj da

---

[22] Alıntı Butler, *The Elder Brother*, s. 167.
Alıntı Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 285.
Amales Tripathi, *Trade and Finance in the Bengal Presidency, 1793–1833*, Kalküta, 1979, s. 4, 46–7, 72, 80–1; Rajat Kanta Ray, "Indian Society and the Establishment of British Supremacy, 1765–1818', Peter Marshall, *The Eighteenth Century*, Oxford, 1998, s. 516–17.
Burton Stein, "Eighteenth Century India: Another View", *Studies in History*, cilt 5, 1 n.s. (1989), s. 21. Aynı zamanda bkz. Peers, "State, Power and Colonialism", *India and the British Empire*, ed. Douglas Peers ve Nandini Gooptu, Oxford, 2012, s. 33.
Pratul C. Gupta, *Baji Rao II and the East India Company*, Yeni Delhi, 1939, s. 57.
Dönemin politikaları Maratha standartlarına göre bile hayli karmaşıktı. 1795 yılındaki (kazara veya suikast sonucu) ölüm nedeniyle Pişva'nin yerine geçecek isim

Nizam'a gönderildi ve beş ay önce Kirkpatrick'le imzaladığı Antlaşma çerçevesinde birliklerini toplayıp yeni müttefiki İngilizlerin desteğine gelmesi istendi.

Wellesley tıpkı Batılılarla çekişme hâlinde olan Müslüman liderlere karşı yürüttüğü karalama kampanyalarına benzer bir şekilde, bu kez de Tipu'ya karşı bir karalama kampanyası başlattı. Onu "zalim ve zorba bir düşman", "vahşi canavar", "Avrupalılardan ölümüne nefret eden" ve "dilinden Cihad kelimesini bir an olsun düşürmeyen" "dar kafalı bir yobaz" olarak niteledi. Bu zorba "baskıcı ve adaletsiz bir hükümdardan başka bir şey değildi ... kana susamış bir zorba, sözüne güvenilmeyecek bir kalleşti" ve hepsinden vahimi "azgın bir fanatikti".[27]

Ayrıca Yönetim Kurulu'na bir mektup yazarak onlara rağmen riskli bir maceraya girmeyeceğini bildirdi: "Hindistan'daki bütün ordularımızı savaş alanına sürmem gerektiğini bildiğim hâlde," diye yazdı, "hem benim düşün-

---

konusu hayli sorun olmuştu. Zira Pişva hanedenanının yaşayan tek üyeleri (gözden düşen Raghunath Rao'nun oğulları) olan Baji Rao ile kardeşi Chimaji hapisteydi ve bunlarla Nana Phadnavis arasında büyük bir çekişme vardı. Hâlâ Pune'de olan Devlet Rao ve Nana sonraki Pişva'yı kontrol edebilmek için sert bir mücadeleye girişmişlerdi. Dışarıdan bakıldığında son derece sevimli biri gibi görünen Baji Rao tam bir entrika ustasıydı. Nihayet Sindhia'ya para teklif etti ve Nana'yı da bir şekilde yanına çekerek, on dört ay sonra hiçbir maddi bedel ödemeden Pişva oldu. Ancak silah konusunda Sindhia'ya, idari deneyim konusunda da Nana'ya bağımlı olsa da taraflar arasında büyük bir güvensizlik vardı ve Nana ile Devlet Rao birbiriyle çekişme hâlindeydi. Sindhia para istiyordu ve bunun da bir tek Nana'da bulunduğuna inanıyordu. Sindhia, kurnazca bir hamleyle Filose adlı "Avrupalı bir subayın sözlerini" kullanarak bir veda yemeği için Nana'yı kampına davet etti ve oracıkta tutukladı. Nana, üç ay boyunca Sindhia'nın kampında tutuldu ama para vermeyi reddetti. Bunun üzerine esir olarak Ahmednagar'a gönderildi. Yönetim çöktü ve Nana mecruben serbest bırakılarak tekrar başa geçirildi. Fakat güvensizlik devam ettiği için Nana'nın hiçbir tavsiyesine kulak asılmadı. Nana, İngilizlerin Tipu'ya karşı saldırıya geçmesi üzerine ordu göndermeye zorlandı ve nihayet 1799 Nisan'ının sonlarında İngilizlere bir mektup yazarak kendisinin de bizzat ordunun başında geleceğini bildirdi. Ama artık çok geçti. Nana 1799'da Tipu'nun topraklarının karşılığında İngilizlerle aşağılayıcı bir anlaşma imzalamayı reddetti. 1800 yılında da öldü.

William Kirkpatrick, *Select Letters of Tipoo Sultan to Various Public Functionaries*, Londra, 1811. Aynı zamanda bkz. Kate Brittlebank, *Tipu Sultan's Search for Legitimacy*, Yeni Delhi, 1997, s. 11.

cem hem de genel beklentiler barışı korumam yönünde, ama bu da ancak savaşa hazırlıklı olmakla mümkündür."[28]

Bu mektup da en az Tipu'ya gönderdiği mektup kadar samimiyetten uzaktı. Zira Wellesley'in aslında barışı korumak gibi bir niyeti yoktu. Aksine, Yönetim Kurulu'nun özel ordusunu Hindistan'daki Fransızlara karşı kaçınılmaz olarak gördüğü savaşta kullanmak için can atıyordu.

Lord Wellesley Noel'de yani 25 Aralık 1798 günü Kalküta'dan Madras'a doğru yola çıktı, gidişatı güneydeki üssünden daha rahat kontrol edebileceğini düşünüyordu. 1798 yılının son günü Madras'a ulaştı ve burada yeni Madras Valisi tarafından karşılandı. Bu kişi otuz beş yıl önce Plassey'de elde ettiği zaferle Doğu Hindistan Şirketi'ni basit bir ticari şirketten, ana vatandan daha büyük bir ordusu ve kendi toprakları olan özel bir imparatorluk gücüne dönüştüren Robert Clive'ın kafası biraz ağır işleyen oğlu Lord Clive, yani Edward'tı. Wellesley ilk karşılaşmalarından sonra genç Clive'ın "değerli, hırslı, itaatkâr ve mükemmel karakterli bir centilmen" olduğunu yazdı. "Fakat durumunun gerektirdiği yetenek, bilgi, çalışma biçimi ve disiplinden yoksundu. Nasıl olup da buraya kadar gelebilmişti?"[29] O yüzden Wellesley ev sahibini bir kenara iterek Tipu'ya karşı girişeceği saldırının ayrıntılarıyla ilgilenmeye başladı.

Bu aşamada General Harris'in ağır kuşatma kafilesi koçbaşları ve lağım açma aletleriyle birlikte çoktan Maisur cephesindeki son İngiliz kalesi olan Vellore'ye ulaşmıştı. Harris harekete geçmek üzere talimat beklerken, Doğu Hindistan Şirketi'nin müstakbel Wellington Dükü Arthur Wellesley komutasındaki 20.000 kişilik sepoy ordusu ile 1.400 kişilik İngiliz grenadiye birliği ve İskoç eteği giymiş bir tabur İskoç Highlander askerî eğitimden geçmekteydi.[30]

Tipu olağanüstü bir istihbarat ağı kurmuştu, dolayısıyla sınırlarının hemen ötesinde neler olup bittiğini yakından biliyordu: "İlgili kişilerden kulağıma ulaşan raporlara göre," diye yazıyordu, "askerî hazırlıklar tam gaz

[28] Alıntı Butler, *The Elder Brother,* s. 162.
Alıntı Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 277.
Forrest, *Tiger of Mysore*, s. 270–1.

devam ediyor."[31] Lord Wellesley planlarının ayrıntıları üzerinde çalışırken, Tipu da benzer bir enerjiyle Şirket'e karşı harekete geçirebileceği son yerli orduların desteğini almaya çalışıyor, İngilizlere karşı birleşip onları yenilgiye uğrattıkları takdirde neler elde edeceklerini anlatıyordu.

8 Ocak günü, James Kirkpatrick Haydarabad'tan, Tipu'nun Nizam'a bir mektup göndererek herhangi bir antlaşmayı ihlal etmişse bağışlanmayı ve yeniden müttefik olmayı istediğini bildirdi. Tipu, İngilizlerin "bütün Müslümanları yok edip onların yerine şapkalıları doldurmayı planladığını" iddia ediyordu.[32] İki gün sonra yani 10 Ocak'ta Wellesley'e Pune'den raporlar ulaştı. Maratha sarayında da Tipu'nun elçilerinden oluşan bir heyet görülmüştü, destek peşindeydiler.[33]

Wellesley'in casusları Tipu Sultan'ın Afganistan hükümdarı, Ahmed Şah Dürrani'nin torunu Zaman Şah'a bile mektup yazdığını bildiriyordu. "Mümin hükümdarların bir araya gelerek kâfirleri yok etmesinin bir görev olduğunu" yazıyordu Tipu. "Müminleri aciz duruma düşüren acınacak durumdaki Hükümdarı [Şah Alem'i] devirdikten sonra" Hindistan'ı aralarında paylaşmaları gerektiğini söylüyordu.[34] Ama artık çok geçti.

Wellesley hazırdı ve Tipu kendisini sağlama alacak ittifaklar kurmakta geç kalmıştı.[35] Tipu'nun babası Haydar Ali ölüm döşeğindeyken oğluna sürekli Şirket'e karşı diğer Hindistan hükümdarlarıyla ittifaklar kurmasını tavsiye etmişti. Ancak bu şekilde zafere ulaşabilirdi. Kendine aşırı güvenen ihtiraslı Tipu bu tavsiyeyi kulak ardı etmişti. Şimdi, yani yardıma en çok ihtiyaç duyduğu bir sırada tek başına dövüşecekti.

Tipu başarı şansının çok az olduğunu biliyor olmalıydı: Rüyalar kitabında "10.000 Franktan [Fransızlar] oluşan" bir destek kuvvetinin son anda imdadına yetişeceği yazmaktaydı. Oysa Sultan, 20 Aralık gecesi bambaşka bir kâbusla uyanacaktı: Devasa bir İngiliz Hristiyan ordusu ellerinde domuz kafalarıyla başkent üzerine yürüyordu.[36] Ama geri adım atmaya niyeti yoktu.

---

[31] Alıntı Butler, *The Elder Brother*, s. 166.
OIOC, India Office Library, Kirkpatrick letters, Mss Eur F228/11 f. 10.
Gupta, *Baji Rao II and the East India Company*, s. 58.

[34] Michaud, *History of Mysore Under Hyder Ali and Tippoo Sultan*, s. 100–3.
a.g.e., s. 129.

[36] Mahmud Husain, *The Dreams of Tipu Sultan*, Karachi, tarih yok; Michaud, *History of Mysore Under Hyder Ali and Tippoo Sultan*, s. 165–7.

Wellesley'in hükümdarlığını işgal etmeye başladığı yolundaki haberleri duyunca "Ömür boyu koyun gibi yaşamaktansa bir gün arslan gibi yaşarım ... Kâfirlerin verdiği aylıklara bağımlı yaşayan raca ve nevvablar gibi sefillik çekmektense bir asker gibi ölürüm." dediği rivayet ediliyordu.[37]

2 Şubat 1799 günü, General Harris birliklerini harekete geçirme "elden geldiğince hızlı bir şekilde ... Maisur topraklarına girerek Seringapatam'ı kuşatma" talimatı aldı. Genel vali, âdeti olduğu üzere ilerlemenin nasıl olacağı konusunda ayrıntılı talimatlar gönderdi ve şartlar ne olursa olsun ordu Srirangapatnam surlarının önünde mevzilenene kadar pazarlık yapılmayacağını bildirdi.[38]

Albay James Dalrympel komutasındaki dört Doğu Hindistan Şirketi taburu, dört Haydarabad sepoy taburu ve 10.000'den fazla Haydarabad süvarisi 19 Şubat'ta General Harris'in Şirket ordusuyla bir araya geldi. İki ordu 5 Mart günü, yanlarında 30.000 kadar koyun, muazzam miktarlarda tahıl stoğu ve 100.000 çekici öküzle birlikte Maisur'a doğru yola koyuldu. Onları en az 100.000 sivil takip ediyordu. Sivillerin sayısı askerin dört katıydı. Wellesley ordusunun "bugüne kadar Hindistan'ta savaş alanına sürülmüş en iyi ordu" olduğuna inanıyordu. Fakat büyüklüğü orduyu hantal hâle getiriyordu. Âdeta kaplumbağa hızıyla ilerliyor, günde en fazla sekiz kilometre yol alabiliyordu. Tıpkı bir çekirge sürüsü gibi "geçtiği her yeri kurutuyordu."[40]

Hükümdarlığının yarısını 1792'de kaybetmiş olan Tipu'nun kaynakları Cornwallis döneminde olduğundan çok daha kısıtlıydı. Tipu tek şansının bütün kuvveti adadaki kale-başkentinde toplamak olduğuna karar verdi. Biri Bombay'dan gelen küçük bir İngiliz birliğine karşı tam Coorg'daki dağları geçtiği sırada, öteki Bangalore yakınlarında Harris'in ana kuvvetine karşı olmak üzere sadece iki hücum çıkışı yaptı. Bu ikinci süvari hücumunu Tipu bizzat komuta etti. Sonra Srirangapatnam'ın yüksek surlarının gerisine çekilip tahkimat yaparak kuşatmaya hazırlandı.

---

37 Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 285; C. A. Bayly, *Indian Society and the Making of the British Empire*, Cambridge, 1988, s. 97.

38 Butler, *The Elder Brother*, s. 170.

40 Wellesley'in sözlerinin alıntılandığı yer, Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 286; çekirge sürüsüyle ilgili benzetme Buddle, *The Tiger and the Thistle*.

37.000 kişilik ordusu müttefiklerden biraz daha küçüktü belki ama dişli bir rakipti. Önceki üç İngiliz-Maisur savaşında Tipu'nun kuvvetlerinin Şirket'i defalarca bozguna uğrattığı hatırlardaydı. Hatta Şirket'in bu son sefere de katılan komutanlarından ikisi, Sir David Baird ve kuzeni James Dalrymple, "İngilizlerin Hindistan'da yaşadığı en büyük hezimet olan" 1780'deki Pollilur bozgununda Tipu'ya esir düşmüş ve kırk dört ay esir kalmışlardı.[41]

Harris'in kuvvetleri 14 Mart'ta Bangalore'u geçerek çevredeki tepelerde bulunan bazı önemli kaleleri ele geçirdi. Üç hafta sonra yani 5 Nisan'da ordu nihayet Srirangapatnam açıklarında göründü. 6 Nisan günü, Arthur Wellesley dış tahkimatlara karşı bir gece taarruzu düzenledi ama sonuç alamadı. Otuz kişilik bir Şirket sepoy grubu Tipu kuvvetlerinin eline düştü ve işkenceyle öldürüldü. Ayın 7'sinde kuşatma başladı.[42]

Tipu o meşhur pratik zekâsı ve azmiyle kararlılıkla direndi. Bir İngiliz askerin yazdığı gibi "göğüs göğüse çarpıştı ... şiddetli [gece çatışmaları] yaşandı ... Çok geçmeden ortalık toz dumana bulandı; güneybatı yönünden daha önce benzeri görülmemiş büyüklükte top ve roketler yağmaya başladı; Kalenin kuzeyinden de on dört librelik güllelerle şarapnel mermileri yağıyor, siperleri âdeta cehenneme çeviriyordu; o ana kadar sık sık ateş altında kalan bataryalarımızla ve tüfekçilerin şiddetlenen yıkıcı yaylım ateşi ... Kaplan sepoyların [Tipu'nun kaplan postuna benzer kıyafetler giyen seçkin kuvvetleri] hücuma kalktığına işaret ediyordu." Yirmisi subay olmak üzere 120 kadar Fransız esir alınmıştı.[43]

Cumhuriyet kokartları ve defne dalı şeklindeki armalarıyla 450 kişilik küçük Fransız birliği "büyük bir kahramanlık gösterdi" ve 22 Nisan günü adanın kuzey yakasındaki İngiliz mevzilerine karşı bir huruç harekâtı düzenledi: "Bir kısmı süngülerimizin ucunda siperlerin içine düştü, bir kısmı da farklı şekillerde hayatlarını kaybetti."[44]

---

41 Alıntı Buddle, *The Tiger and the Thistle*, s. 15.
David Price, *Memoirs of the Early Life and Service of a Field Officer on the Retired List of the Indian Army*, Londra, 1839, s. 430.
Alıntı Buddle, *The Tiger and the Thistle*, s. 34.

44 Alexander Beatson, *A View of the Origin and Conduct of the War with Tippoo Sultan*, Londra, 1800, s. 97, 139–40; Price, *Memoirs of the Early Life and Service of a Field Officer*, s. 434–5.

Tipu cesurca ve ustaca direndi, hatta Şirket birlikleri bir süre neredeyse olduğu yerde saplanıp kaldı: "Düşman gece boyunca dağılan siperlerini onarmaya devam etti," diye yazmıştı bir subay, "sabahleyin sahaya sürdükleri toplarla bizi hazırlıksız yakaladılar ve kuzeybatıdaki süvariye zor anlar yaşattılar ... Hepimize neredeyse umutsuz denecek bir ruh hâli hakim olmuştu; durum böyle giderse amansızca savunulan bu zorlu savaş alanında dengeyi değiştirebilmek için oluk oluk kan dökülmesi gerekecekti."[45]

Fakat Wellesley'in elinde o güne kadar benzeri görülmemiş bir ağır topçu gücü vardı. Surlar tam kırk tane 18 librelik topla dövülüyor, yedi tane 8 inçlik ve 5.5 inçlik obüsler kale duvarlarının içini âdeta hallaç pamuğu gibi atıyordu. İlaveten Tipu'nun piyadesinin karşısındaki kuşatmacılar elli yedi adet 6 librelik topla destekleniyordu.[46] Nisan ayının sonuna doğru Tipu'nun adanın kuzey ve batı cephelerine mevzilendirdiği topların çoğu saf dışı kalmıştı. 3 Mayıs'ta Haydarabad topçusu surların en zayıf olduğu noktada 350 metre mesafeye kadar rahatça sokuldu ve akşam amansız bir topçu salvosu başladı. Harris, ertesi gün saldırıya geçmek üzere hazırlıklara başladı.[47]

O sabah Tipu surlarda açılan gediği inceleyip banyo yaptıktan sonra Brahman astrologlarına danıştı. Brahmanlar, sultanı kötü alametler konusunda özellikle uyardılar. Tipu onlara "üç fil, iki manda, bir öküz ve bir dişi keçi" ile kutsamak için kullanılmak üzere bir demir çanak dolusu yağ verdi ve "İmparatorluğun refahı için dua etmelerini" istedi. Artık kaderinin belli olduğunu düşünüyordu.[48]

Tipu'nun askerleri öğleden sonra saat 1'de güneşin kavurucu sıcaklığı altında istirahate çekildi. Şirket siperlerindeyse, David Baird ayağa kalktı, askerlerine "birer kadeh viski ve bisküvi dağıtıp" kılıcını çekti ve sordu: "Hazır mısınız, çocuklar?", "Evet!" cevabı geldi. "O zaman beni takip edin!"[49] Sonra siperden fırladı ve 4.000 kişilik kuvvetiyle birlikte Kaveri Nehri'ne girerek sığlıklardan karşıya geçti. Askerler gediği aşıp şehrin içine daldı ve göğüs göğüse bir çarpışma başladı.

---

45 Price, s. 418–21.

46 Yüzbaşı G. R. P. Wheatley, "The Final Campaign against Tipu", *Journal of the United Service Institution of India*, 41 (1912), s. 255.
Weller, *Wellington in India*, s. 73.
Michaud, *History of Mysore Under Hyder Ali and Tippoo Sultan*, s. 169; Forrest, *Tiger of Mysore*, s. 290.
Yüzbaşı W. H. Wilkin, *The Life of Sir David Baird*, Londra, 1912, s. 68.

Tipu nihai saldırının başladığını haber alınca yemek sofrasından kalkarak, yanındaki Allah'ın Arslanları lakaplı muhafızlarıyla birlikte atını gediğe doğru sürdü. Surlara vardığında Şirket askerleri çoktan içeri girmişti. Mazgallara tırmanarak ölümüne dövüşmekten başka seçeneği kalmamıştı. Sayıca az olmasına rağmen cesurca Şirket sepoylarının üzerine atıldı, kısa zamanda iki süngü yarası aldı ve bir tüfek mermisi de sol omzunu buldu. Yanındakiler, teslim olmasını söyledi ama o şöyle cevap verdi: "Delirdiniz mi siz? Kesin sesinizi."

Tipu burada yani ırmağa açılan kapıyla kalenin iç surları arasında durdu ve kendisinden nefret eden düşmanlarının bile "son yiğitçe duruş" dediği şekilde meydan okudu.[50] Bir grup kırmızı ceketli kapıları zorlayarak aralarından geçti ve yaralı bir askerin belindeki parıldayan altın tokayı fark eden grenadiye, bunu söküp almaya çalıştı ama karşılığında Sultan'dan son bir ölümcül kılıç darbesi aldı. Saniyeler sonra yanındakilerden biri Tipu'yu tapınağın içinde alnının ortasından vurdu. Maisur Aslanı otuz yıl içinde Şirket'e karşı girdiği dört savaşın ardından kılıcı elinde, ölen ve can çekişen adamlarının arasına düştü.[51]

Şehir, birkaç saat içinde Şirket'in eline geçti. O akşam güneş battıktan sonra Baird saray maiyetinden Raca Han tarafından Tipu'nun cesedinin bulunduğu yere götürüldü. Bir görgü tanığı "Manzara korkunçtu." diye yazmıştı. "O kadar çok ceset vardı ki ve içerisi öyle karanlıktı ki cesetleri birbirinden ayırt etmek imkânsızdı." Yığın hâlindeki cesetleri tek tek yuvarlayıp bir gaz lambasının titrek ışığında yüzlerine baktılar. Baird, sonunda Tipu'yu buldu. Kaderin garip cilvesi, Tipu'nun cesedi Baird'in esaret günlerini geçirdiği zindanın kapısının sadece 300 metre ötesindeydi.[52]

Sultan'ın cesedi ölü ve yaralı yığınının en altındaydı ve bütün mücevherleri alınmıştı. Tipu'nun gözleri açıktı ve bedeni o kadar sıcaktı ki Baird gaz lambasının ışığında bir an Sultan'ın hâlâ sağ olabileceğini düşündü. Ama kafasındaki bu düşünceyi bastırarak öldüğünü duyurdu: "Beden yapısı bozulmamıştı, ama yüzünde sert bir ifade vardı." diye yazmıştı Baird.[53]

---

[50] Price, *Memoirs of the Early Life and Service of a Field Officer*, s. 427.
Forrest, *Tiger of Mysore*, s. 291.
Beatson, *A View of the Origin and Conduct of the War with Tippoo Sultan*, s. civ.
Wilkin, *The Life of Sir David Baird*, s. 73.

"Üzerinde beyaz ipekliden zarif bir ceket vardı." diye hatırlıyordu bir görgü tanığı. Altında "çiçekli ipekten bol bir şalvar ve belinde kan kırmızısı bir kuşak vardı. Omuzlarından kırmızı ve yeşil ipekten kemerle asılmış hoş bir kese sarkıyordu. Başında herhangi bir şey yoktu, türbanı kargaşa sırasında kaybolmuştu. Kolundaki nazarlıktan başka bir süslemesi yoktu."' Ceset bir sedyeye yerleştirilerek saraya taşındı. Kimliği Tipu'nun esir düşen ailesi tarafından da teşhis edildi.[54]

Maisur'un kayıpları müttefiklerinkini kat kat aşıyordu: Şirket ve Haydarabad sepoyları 350 civarında kayıp verirken, Tipu'nun ordusunun kayıpları 10.000'i buluyordu. "O sahneyi anlatacak kelimeler bulamıyorum," diye yazmıştı bir İngiliz gözlemci, "Korkunç bir sahneydi, görüntü insanı dehşete düşürüyordu. Her yer; verandalar, ana caddeler etrafa dağılmış cesetlerle doluydu."[55] Ama dehşet daha yeni başlıyordu.

100.000 kişiye ev sahipliği yapan Srirangapatnam'da o gece dizginsiz bir tecavüz, yağma ve katliam orjisi yaşandı. Arthur Wellesley, annesine şunları söylüyordu: "Şehirde yağmalanmadık ev kalmadı. Askerler, sepoylar ve onları izleyen siviller kamp pazarlarında paha biçilmez altın külçeler ve mücevherler satıyorlardı. Ayın 5'inde gelip sabahleyin ordunun komutasını devraldım. İşkenceler, adam asmalar, kamçılamalar, vb. ben duruma hâkim oluncaya kadar devam etti ..."[56]

Öğleden sonra dört buçukta Sultanı taşıyan cenaze korteji, ağlaşan kalabalıkların arasından yavaşça ve sessizce geçti. İnsanlar caddelere dizilmişti, "çoğu cenaze geçerken eğiliyor ve feryat ederek ağıtlar yakıyordu".[57] Kortej, nihayet Haydar Ali'nin Lal Bağ'daki soğan kubbeli türbesine ulaştı.

Bazı ikincil kaynaklar hatalı bir şekilde Tipu'nun cesedinin Arthur Wellesley tarafından bulunduğunu söylemektedir. Baird'in General Harris'e gönderdiği mektupta cesedi bulanın kendisi olduğu açıkça belirtilmektedir, Montgomery Martin (ed.), *The Despatches, Minutes and Correspondence of Marquis Wellesley*, cilt I, 1836, s. 687–9. Arthur Wellesley'in Seringapatam'ın alınmasındaki rolü Wellesley'in geçmişinden ve Avrupa'daki sonraki zaferlerinden etkilenerek önemini şişiren bazı tarihçiler tarafından abartılmaktadır. Tipu'yu yenilgiye uğratanlar Baird ve Harris'ti.

Beatson, *A View of the Origin and Conduct of the War with Tippoo Sultan*, s. 123.

Edward Moor, *A Narrative of the Operations of Captain Little's Detachment*, Londra, 1874, s. 24–32.

Alıntı Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 288.

Beatson, *A View of the Origin and Conduct of the War with Tippoo Sultan*, s. 148.

Tipu, burada babasının yanına gömüldü, "Müslüman takipçileri tarafından şehit ilan edilerek ... en büyük askerî unvanlarla ödüllendirildi".[58] Wellesley'in Tipu'ya karşı yürüttüğü propaganda faaliyetleri yüzünden Tipu'nun zalim bir zorba olduğuna inandırılan İngilizler ister Hindu olsun ister Müslüman, krallığın içinde bulunduğu refahı -zengin ve çalışkan bir halkı, müreffeh şehirleri ve son derece gelişmiş bir ticareti- ve halk arasında ne kadar sevildiğini görünce şaşkınlığa uğradılar: "Savaşta esir aldığımız Hindu hizmetkârlar Tipu'nun nazik ve müşfik bir efendi olduğunu söylüyorlardı."[59]

Bu arada işi ganimeti dağıtmak olan Ödül Komitesi de Tipu'dan kalan mallarla hazineyi toplamaya başlamıştı. Gördükleri karşısında hayrete düşmüşlerdi: "Sarayda hayalleri bile zorlayacak kadar çok nakit para, mücevher, altın külçe ve paha biçilmez eşyalar vardı. Servetin görüntüsü bile görenlerin gözlerini kamaştırıyordu."[60]

Tam 2 milyon sterlin değerinde altın, değerli taş, tahtırevanlar, silahlar ve zırhlar, ipekli kumaşlar ve şallar toplanmıştı: "Gücün ulaşabileceği veya paranın satın alabileceği her şey vardı."[61] En değerlisi de Tipu'nun değerli taşlarla ve kaplan başı şeklindeki muhteşem tokmaklarla süslenmiş olan tahtıydı ... "Taht bir kaplan sırtıyla desteklenen mahfeye benziyordu. Ana gövde abanoz ağacından olup neredeyse bir gine kalınlığında saf altın yaldızla kaplanmıştı. Birleşme yerlerinde gümüş çiviler kullanılmış, yaldızların üzerine kaplan postu desenleri işlenmiş ve güzelce parlatılmıştı."[62]

Komisyon üyeleri tahtı kime vereceklerine karar veremeyince keserek küçük parçalara ayırmış, böylece on sekizinci yüzyıl Hindistanı'nın en muhteşem eşyalarından birini yok etmişlerdi. Bu görüntüden ilk canı sıkılan

---

[58] Price, *Memoirs of the Early Life and Service of a Field Officer*, s. 432.
Edward Moore, 1794, alıntı A. Sen, "A Pre-British Economic Formation in India of the Late Eighteenth Century", Barun De (ed.), *Perspectives in Social Sciences*, Calcutta, 1977, I, *Historical Dimensions*, s. 46.

[60] Price, *Memoirs of the Early Life and Service of a Field Officer*, s. 434–5.
Bkz. Forrest, *Tiger of Mysore*, s. 299. Aynı zamanda Buddle, *The Tiger and the Thistle*, s. 37.
Anon, *Narrative Sketches of the Conquest of Mysore*, Londra, 1800, s. 102; Anne Buddle, *Tigers Around the Throne: The Court of Tipu Sultan (1750–1799)*, Londra, 1990, s. 36.

Arthur Wellesley olmuştu. Direktörlere gönderdiği mektupta: "Tahtı İngiltere'ye olduğu gibi göndermek isterdim, fakat Ödül Komisyonu'ndaki üyelerin düşüncesizliği yüzünden, Sultan'a ait muhteşem eser ben daha varlığını bile öğrenemeden parça parça edildi."[63]

Srirangapatnam'da yaşanan kanlı yağma sonradan Wilkie Collins'in ünlü polisiye romanı *Moonstone*'a (Aytaşı) esin kaynağı oldu. Roman anlatıcının kuzeni olan John Herncastle'ın "Hindistan vakayinamelerinde adı geçen ve Ay'ı simgeleyen dört kollu bir Hint Tanrısı'nın alnında duran ... Sarı Elmas'ı ele geçirmesiyle" başlamaktadır. "Bir elinde el feneri ve diğerinde ucundan kan damlayan bir hançer" bulunan Herncastle Aytaşı'nın başında bekleyen üç muhafızı öldürür. Sonuncu muhafız can verirken elmasın lanetinin Herncastle'ı mezarına kadar takip edeceğini söyler: "Aytaşı bunun intikamını senden ve ailenden alacak!" Romana göre elmas, kendine dokunan hemen herkese ölüm ve felaket getirir ve sonunda esrarengiz Hindu muhafızlar tarafından geri alınır - ancak Srirangapatnam'daki gerçek yağma böyle sonuçlanmadı.[64]

Tipu'nun hazinelerinin en değerli parçaları ertesi yıl güney Hindistan'a bir gezi düzenleyen Clive'ın gelini, Powis Kontesi Henrietta tarafından satın alındı. Madras'ın yeni sönük valisi Edward Clive'ın varlığından sıkılan Kontes, kocasını işiyle baş başa bırakıp Tipu'nun eski topraklarına yani Maisur'a bir seyahate çıkmıştı. Nerede bir Şirket kışlasına uğrasa, Srirangapatnam'daki yağmadan payına düşen değerli eşya ve taşları nakde çevirmeye çalışan askerler etrafını sarıyordu. Kontes, bu durumdan memnundu. Böylece Hint-İslam sanatının en nadide koleksiyonlarından birini çok küçük paralara toplamıştı. Koleksiyon zaman içinde Clive'ın yaşadığı Powis'e geldi ve kırk yıl önce Siracüddevle'nin Mürşidabad'daki sarayından yağmalanan eşyalarla birlikte sergilendi; hâlâ burada sergilenmektedir.

Savaşı izleyen siyasal süreçte Tipu'nun oğulları Vellore Kalesi'nde sürgüne gönderilirken Maisur devletinin en iyi arazileri Şirket'le Haydarabad Nizamı arasında paylaşıldı. Kalanlar Haydar ve Tipu tarafından tahtından edilen Hindu Wadyar hanedanına geri verildi. Hanedandan beş yaşındaki bir çocuk

---

[63] Arthur Wellesley'den Yönetim Kurulu'na, Ocak 1800. Alıntı Buddle, *Tigers Around the Throne*, s. 38.

[64] Wilkie Collins, *The Moonstone*, Londra, 1868.

"ahırdan dönme bir barakada ... sefalet içinde yaşarken" bulundu.[65] Çocuğa artık Raca olduğu söylendi ve düzenlenen kısa bir törenle iyice küçülmüş olan Maisur devletinin başına getirildi, tabii bir İngiliz temsilcinin dikkatli bakışları altında. Wadyarlar zaman içinde başkentlerini tekrar Maisur'a taşıdılar ve Srirangapatnam yıkılmaya terk edildi; bir daha da ayağa kalkamadı.

Bugün Tipu'nun eski sarayının temellerinin hemen yanında küçük bir köy bulunmakta, bir zamanlar muhteşem bir eğlence mekânı olan arazide keçiler otlamaktadır. Tipu'nun eski başkentinde heybetli Fransız tasarımı tahkimatlar dışında en iyi korunmuş olan yapı, ne ironiktir ki, Tipu'nun başkentine adını veren eski Hindu Sri Ranganatha tapınağıdır. Tipu bu tapınağı korumakla kalmamış, aynı zamanda bugün hâlâ sergilenen ve en az Vijayanagara dönemine ait imgeler kadar güzel olan değerli hediyelerle doldurmuştu. İngiliz düşmanları tarafından fanatik bir "yobaz" olarak nitelenen bir hükümdarın başkentinin tam göbeğinde duran bu yapıların kılına bile dokunulmamıştı.

Bugün Tipu'nun topraklarının büyük bir bölümü otlağa dönmüş durumda. Şirket'e direnmekten çok daha fazlasını yapmış tek Hint hükümdarı olan Maisur Kaplanı'nın hükümdarlığının eski ihtişamından geriye neredeyse hiçbir şey kalmamış gibi.

Tipu'nun ölüm haberini alan Lord Wellesley kadehini kaldırarak "Baylar ve bayanlar," dedi, "Hindistan'ın cesedine içiyorum."[66]

Wellesley iki yıldan kısa bir zaman içinde Hindistan'daki en büyük Fransız kuvvetini saf dışı bırakmış, en büyük ikinci kuvveti de yenilgiye uğratarak yok etmişti. Onunla Hindistan Yarımadası'nın mutlak hâkimiyeti arasında bir tek Fransızların komutasındaki Maratha kuvvetleri kalmıştı. Yeni bir çatışma er ya da geç kaçınılmazdı.

Batı, orta ve güney Hindistan topraklarının büyük bir bölümü hâlâ Marathaların hâkimiyetindeydi; Şirket'in elindeki topraklardan kat kat

---

[65] Alıntı Butler, *The Elder Brother*, s. 188.

[66] Alıntı Abdus Subhan, "Tipu Sultan: India's Freedom-Fighter par Excellence", Aniriddha Ray (ed.), *Tipu Sultan and his Age: A Collection of Seminar Papers*, Kalküta, 2002, s. 39.

fazlası demekti bu. Birleşik bir cephe oluşturabilseler yeniden Hindistan'daki en büyük güç hâline gelebilirlerdi. Fakat kuvvetleri her zamankinden daha fazla bölük pörçük durumdaydı ve Wellesley'in aradığı işte tam da buydu.

Maratha diplomasisine ve idaresine çeyrek yüzyıldır yön veren tecrübeli ve parlak Vezir Nana Phadnavis'in 13 Mart 1800'ta ölümüyle birlikte Büyük Maratha Konfederasyonu'nun son dönemi başladı.[67] Şirket'in Hindistan'daki bütün bağımsız hükümdarlar için varoluşsal bir tehdit oluşturduğunu ilk fark eden kişi "Marathaların Machiavelli'si" olarak bilinen Nana olmuştu. Yine 1780'li yıllarda Şirket'i Hindistan'dan söküp atmak üzere ilk Üçlü İttifak'ı bir araya getiren de Nana'ydı.

Nana, konfederasyonun birbirinden farklı taraflarını bir arada tutmak için elinden geleni yapmıştı. Ama Marathaların şansına, 1761'deki Patna Savaşı'nda alınan büyük Maratha yenilgisinden sonra iktidara gelen son yetenekli kuşaktı. 1795-1800 yılları arasında beş yıl vezirlik yaptıktan sonra öldü. Bu dönem aynı zamanda Pişuva ile Sindhia ve Holkar'ın sarayındaki bazı önemli isimlerin de kaybına tanık oldu. Pune'deki İngiliz Temsilci General Palmer, "büyük Vezir Nana Phadnavis'in ölümüyle birlikte," diye yazmıştı, "Maratha hükûmetinde bilgelik ve hoşgörü de bitti."[68] Wellesley'in fazla bir şey yapması gerekmiyordu: Kalküta'da oturup Konfederasyonun dağılmasını izlemesi yeterliydi.

Nana'nın yokluğunda Konfederasyon'un liderliğini devralan üç ihtiraslı ama tecrübesiz genç -yeni Pişuva II. Baji Rao; Sindhia sarayının yeni lideri Devlet Rao ve Holkar sarayının yeni hükümdarı Jasvant Rao- birbirlerine karşı dizginsiz bir entrika ve kompo savaşına giriştiler. Wellesley her geçen gün daha iyi silahlanan, daha iyi finanse edilen ve daha da saldırganlaşan Şirket ordusunu altkıtanın satranç masasında dikkatli bir şekilde hareket ettirirken, Marathalar kendilerini umutsuz bir iç çatışmanın içinde bulmuştu. Şirket'e karşı ancak bir arada dururlarsa bir umutları vardı. Ancak geçen her gün, o birlik biraz daha dağıldı.[69]

---

[67] Nana Phadnavis için bkz. Grant Duff's *A History of the Mahrattas*, Londra, 1826, A. L. Srivastava, *The Mughal Empire, 1526–1803 A.D.* (Agra, 1964); S. N. Sen, *Anglo-Maratha Relations during the Administration of Warren Hastings*, Madras, 1974.
Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 314.
Alıntı Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 314. Aynı zamanda bkz. Sir Jadunath Sarkar, ed. Raghubir Singh, *Mohan Singh's Waqai-Holkar*, Jaipur, 1998.

Kuzey Hindistan politikasını uzun zamandır Sindhia ile Holkar hanedanları arasındaki çatışmalar belirliyordu. Bu çatışmalar şimdi bir sonraki kuşağa geçmiş ve daha da şiddetlenmişti. Mahadji Sindhia 1794 yılında öldüğünde halefi Devlet Rao sadece on beş yaşındaydı. Çocuk Benoit de Boigne'nin eğittiği muhteşem bir ordu devralmıştı, fakat bu orduyu doğru bir şekilde kullanabilecek bir vizyona veya yeteneğe sahip değildi. Şirket'in Maratha politikaları konusundaki en deneyimli gözlemcisi General Palmer, Mahadji Sindhia'ya hayrandı. Ama halefinden etkilenmemişti. Onun için "hiçbir ahlaki değeri ve ilkesi olmayan, zaaflarla dolu ... şefih bir genç" diyordu.

> Gelirleri hızla azalırken, ordu gereksiz bir şekilde şişti. *Musnud*a [tahta] çıktığından beri gerçekleştirdiği arsızca baskılar ve soygunlarla 5 kror para topladığı hâlde askere bir krordan [10 milyon rupi, bugünkü parayla 130 milyon sterlin] fazla borcu var. Avrupalı subaylarla onların adamları sayesinde şimdiye kadar ayakta kalmayı başardı, ama onu artık onlar da kurtaramaz ... Çevresinde olan biteni anlamaktan aciz, kendi çıkarını kollamaktan aciz, karakter veya onur gibi kavramlardan tamamen bihaber, sevgi ve saygı denen şeyleri bilmiyor. Yanındakiler onun bu zaaflarını sonuna kadar kullanıyor. Yönetimde kargaşa, yolsuzluk ve çapulculuk hüküm sürüyor.[70]

Yeni Pişuva II. Baji Rao'da tıpkı onun gibi genç ve tecrübesizdi. Palmer'a göre karakteri "Sindhia'nın halefinden daha iyi değildi, o da gücü kötülükler yapmak için istiyordu. Ama özel alandaki davranışlarında Sindhia'nın halefine göre çok daha ahlaklıydı. Burada [Pune] ne kendi çıkarlarının farkında olan ne de başkalarının haklarını tanıyan bu iki genç adamla epey zor ve küçük düşürücü günler geçirdim."[71]

Saygısız, korkak, kendine güvensiz bir genç olan ve ince çenesi ve sarkık alt dudağıyla dikkat çeken yirmi bir yaşındaki Baji Rao da kısa zamanda kendisini ayakta tutan farklı kesimleri bir araya getirmekten aciz olduğunu gösterdi. Dahası hem o hem de Sindhia üçüncü güçlü Maratha lideri, tek gözlü "Indore Soysuzu" Jasvant Rao Holkar'la amansız bir çekişme içindeydi.

Pişuva'nın geleneksel rolü, farklı Maratha savaş beyleri arasında aracılık etmek ve onları bir araya getirmekti. Ama Baji Rao, Nisan 1802'de Holkarlarla tamamen gereksiz bir kan davasına tutuştu. Jasvant Rao'nun ağabeyi

---

[70] *Archives Departmentales de la Savoie, Chambery, De Boigne Archive, bundle AB IV*, Wm Palmer to de Boigne, Poona, 13 Aralık 1799.
A.g.e.

Vitoji beklenmedik biçimde Pişuva askerlerinin eline düşünce, acımasız Baji Rao onu zincirletip 200 kırbaç vurdurdu. Sonra da bir filin ayağına bağlayıp yavaş yavaş ölmesini seyretti. Vitoji filin ayağına bağlanmış bir şekilde, çığlıklar atarak sarayın etrafında dolaştırılırken Baji Rao, sarayının terasından olan biteni kıkırdayarak izledi[72] ve bundan kısa bir süre sonra Nana Phadnavis'in eski müttefikleriyle destekçilerini saraya davet etti. Burada, kendisine komplo kurmakla suçlayarak hepsini tutuklattı.[73]

Rivayete göre Jasvant Rao bir cariyeden dünyaya gelmişti, yani Tukoji Holkar'ın gayrimeşru çocuğuydu. Meşru üvey kardeşi tahta çıkınca saraydan kaçarak kendisi gibi umutsuz bir silahlı çeteyle birlikte cangılda zorlu bir hayat yaşamaya başlamış, Indore'yi çevreleyen çorak arazilerde sürekli yer değiştirmek zorunda kalmıştı. Jaswant, Vitoji'nin öldürülmesinden sonra ailenin Jejuri'deki tanrısının desteğini alıp, kendisine sadık 200 Bhil savaşçısıyla beraber kardeşinin Maheşvar'daki kalesine gitti; kahraman ve yetenekli bir lider adayı olarak onun yerine tahta geçti.

Jasvant Rao Holkar 31 Mayıs günü burada kardeşini öldürenlerden intikam almaya and içti. Gözlerini önce Sindhia'ya çevirdi ve neredeyse tahtına bile oturmadan düşmanının topraklarını yağmalayıp saraylarını yerle bir etmek üzere yola çıktı. Ujjain ile Burhanpur arasında bir ileri bir geri gidip gelen iki rakip ordu 1801 yılının önemli bir bölümünü orta Hindistan'ın tepelerinde ve muharebe alanlarında birbirini boğazlayarak ve her sonuçsuz çarpışmanın ardından geride kanlı cesetler bırakarak geçirdi. Vakanüvis Munna Lal'a göre, "Olaylara objektif bir gözle bakan Dekken'deki diğer komutanlar Marathalar arasındaki karşılıklı nefretin utanç verici olduğunu söyleyerek Jasvant Rao'yla barış yapmaya çalıştılar: Birlikten kuvvet doğar, çatışma ise yakım getirir. Ama zaman bu tavsiyeye kulak asılacak bir zaman değildi. Çatışmanın ateşi günbegün büyüdü."[74]

Nihayet, Jasvant Rao, Godavari'yi geçerek ordusuyla birlikte güneydeki Pune'ye doğru yürüyüşe geçti. Müttefik arayışına giren Pişuva, Tipu'nun

---

[72] Govind Sakharam Sardesai, *A New History of the Marathas*, 3 cilt, Baroda, 1948, cilt 3, s. 371.
Gupta, *Baji Rao II and the East India Company*, s. 23.
Munshi Munna Lal, *Shah Alam Nama*, Tonk Mss 3406, Oriental Research Library, s. 536.

ölümünden sonra oyunda kalan tek kuvvete döndü. İngiliz temsilcisini davet ederek ittifak talebinde bulundu.

Wellesley artık Maratha Konfederasyonu'nun bölüp savaş makinesini felç edebilirdi. Nizam'a teklif ettiği şartları Baji Rao'ya da teklif etti: Bir savunma ittifakı kurulacak ve Şirket sepoylarından oluşan bir garnizon kalıcı olarak Pune'ye konuşlandırılacaktı. Karşılığında da hatırı sayılır bir yıllık nakit ödeme yapılacaktı. Pişuva şartları kabul etti. Ama Şirket birlikleri kendisini korumak üzere Pune'ye gelmeden önce, Sindhia ile birlikte, hızla Pune'ye doğru ilerleyen Holkar'ın ordusuyla yüzleşmek zorundaydı.

İki ordu 25 Ekim 1802 Pazar günü, Divali (Işık) Festivali'nde, Maratha başkentine birkaç kilometre mesafede bulunan Hadaspur'daki geniş bir ormanlık vadide karşı karşıya geldi. Çarpışma sabah dokuz buçukta uzun bir topçu düellosuyla başladı. Saat bire kadar süren topçu düellosunun ardından Jasvant Rao bizzat süvarisinin başına geçerek "tıpkı bir kaplanın geyik sürüsünün üzerine atılması gibi" Sindhia'nın toplarının üzerine atıldı. Taarruz sırasında ağır bir yara alsa da tayin edici bir zafere imza attı.[75] Baji Rao nihayet savaşı kaybedip 5.000 adamını kurban vermeden çok önce korkup dehşete kapılarak savaş meydanından kaçmıştı.

Genç Pişuva, Jasvant Rao'nun devriyelerinden uzak durarak, muhafızlarıyla birlikte bir ay boyunca o kale senin, bu kale benim dolaştı. Bir süre Pune'nin güneyindeki Sinhagarh Kalesi'nde saklandıktan sonra bir tepenin zirvesine inşa edilmiş olan hayli tahkimli ve görkemli Raigad Kalesi'ne geçti. İlk büyük Maratha Şivaji burada taç giymiş ve Evrengzib'in Babürlü ordularına buradan meydan okumuştu. Bütün bunlar olurken Baji Rao yeni Şirket müttefikleriyle de ilişkisini kesmemişti. Nitekim Şirket, kısa bir süre sonra Baji Rao'yu kurtarmak için harekete geçti.

Pişuva gelen talimat üzerine deniz kıyısına yönelerek Suvarnadurg adlı eski korsan kalesine sığındı. Kısa bir süre sonra da Wellesley'in temsilcisi Kaptan Kennedy'nin komutasındaki HMS *Herculean*'a bindi. Baji Rao ve adamları için ziyafetler verildi, eğlenceler düzenlendi ve kendisine iki lakh rupilik altın verildi. İki hafta sonra, yani 16 Aralık'ta gemi kendisini selam-

[75] Jadunath Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*, 4 cilt, Yeni Delhi, 1991, cilt 3, s. 173–5. Bugünkü değeri 2.6 milyon sterlin.

layan top atışları eşliğinde Bombay'ın biraz kuzeyindeki eski Portekiz ticaret merkezi Bassein'e -bugünkü Vassai- yanaştı: Her yerde giderek çürüyüp artık yavaş yavaş bir cangıla dönüşmeye başlamış Cizvit kiliseleriyle Dominiken manastırları vardı. Harabeye dönmüş barok temellerle çöken manastır duvarlarının aralarından koca banyan ağaçları boy vermişti.

Baji Rao burada Marathaların büyük efendisi olarak adlandırdığı Şirket'le bir ittifak antlaşması imzaladı. Pişuva'nın Pune'deki sarayına yukarıdan bakan yeni barakalara büyük bir İngiliz garnizonu yerleştirilecek ve İngiliz silahlarının gölgesinde yeniden tahta çıkacaktı.

Bassein Antlaşması olarak bilinan belge 1802 yılının son günü, yani 31 Aralık'ta imzalandı. Antlaşmanın şartlarını öğrenen Holkar sadece şöyle dedi: "Baji Rao, Maratha devletini yok etti. İngilizler şimdi de Tipu Sultan'a yaptıklarını yapacak."[76]

Wellesley, Bassein Antlaşması'yla Marathaları Şirket'e bağımlı hâle getirerek, tıpkı Nizam'a yaptığı gibi kan dökmeden zafere ulaştığını düşünüyordu. Diğer deneyimli gözlemciler daha temkinliydi. Haydarabad Temsilcisi James Kirkpatrick antlaşmanın detaylarını öğrenir öğrenmez Haydarabad'tan resmî bir yazı göndererek, Maratha savaş beylerinin bir kenara çekilip İngilizlerin Baji Rao'yu kukla gibi kontrol etmesine izin vermeyeceği uyarısında bulundu. Wellesley'in attığı adımların barış getirmek yerine Baji Rao'nun yapamadığını yaparak Marathaları birleştireceğini ve Maratha ordularının Şirket'e karşı birleşerek "hasımlar konfederasyonu" oluşturacağını söyledi.

Wellesley beklendiği gibi Kirkpatrick'in küstahlık olarak gördüğü bu davranışına öfkelenmişti. Haydarabad'a öfke dolu bir mektup yazarak herhangi bir birleşik Maratha direnişinin artık "kategorik olarak imkânsız" olduğunu ve temsilcinin bunun aksini savunmak suretiyle "cehalet, aptallık ve ihanet" suçunu işlediğini bildirdi. Fakat Kirkpatrick geri adım atmadı, istihbarat kaynaklarının da "böyle bir konfederasyon ihtimalini yüksek gördüğünü" belirtti. Nitekim Holkar'ın da Pune'yi ele geçirmek üzere yola çıktığını ve Maratha liderlerinden Berar Racası Raghuji Bhostle'nin Pune'de kendisine katılmayı planladığını ekledi.

---

[76] Sardesai, *A New History of the Marathas*, cilt 3, s. 371.

Kirkpatric haklıydı. Şirket, birkaç ay içinde kendini tekrar savaşın ortasında bulacaktı. Ama bu kez karşısında o güne kadar karşılaştığı en büyük, en iyi silahlanmış ve en iyi eğitilmiş kuvvetler vardı.

Eski kuşak hükümdarlardan bir tek İmparator Şah Alem hâlâ hayattaydı. Artık yetmiş beş yaşında olan ve gözleri görmeyen yaşlı hükümdar hâlâ büyük hasar gören sarayındaki yaldızlı taklit Tavuskuşu Taht'ında oturuyordu. Büyük ölçüde hayalî bir imparatorluğun kör hükümdarıydı artık.

Ama İmparator düşmanlarından -Nadir Şah'tan, İmadülmülk'ten, Clive'dan, Carnac, Şücaüddevle ve Gulam Kadir'den- daha fazla yaşamıştı. Tek zaferi de buydu zaten. İleri yaşına rağmen başarısızlıkları konusunda gerçekçiydi. Delhi'ye geldiği günden beri sadece kâğıt üzerinde hükümdar olduğunu anlatmıştı veliahtı Ekber Şah'a. Sadece yüksek sınıftan bir esirdi, o kadar. Oğulları da daha fazla bir şey olduklarını sanmamalıydılar.[77]

Yarım ağızla da olsa İmparator'un çıkarlarını kolluyormuş gibi görünen Mahadji Sindhia 1794'te ölmüştü. Yerine geçen Devlet Rao ise Babürlü Vekil-i Mutlak'ı yani veziri olarak bulunduğu mevkinin farkında bile değildi. *Musnuda* çıktıktan sonra bir kere bile gitmediği topraklarının en kuzeyindeki Babürlü sarayını ayakta tutmak ise hiç umurunda değildi. Dolayısıyla fiilen Marathaların himayesinde bulunan ve Kızıl Kale'deki bir Maratha garnizonu tarafından korunan hükümdar ailesi muhafızları tarafından ihmal edilmiş olarak, sefalet içinde yaşıyordu.

Bu muhafızlar, başında Savoylu aristokrat Louis Guillaume François Drugeon'un bulunduğu bir grup Fransızdan oluşmaktaydı. İmparatorun sorumluluğu ve kişisel muhafızlarının komutası bu grupla, bir Maratha tarihçisinin "pastacı, işaret fişeği ve ödlek" diye tanımladığı, sıradan bir aileden gelen Fransız paralı asker Louis Bourquien'e verilmişti. Genel komuta ise Provencelı bir dokumacının oğlu olan ve askerleriyle birlikte yüz altmış kilometre güneydoğudaki büyük Aligarh Kalesi'nde yaşayan Sindhia'nın Başkomutanı General Pierre Perron'daydı.[78]

---

[77] Sayid Athar Abbas Rizvi, *Shah 'Abd al'Aziz: Puritanism, Sectarianism and Jihad*, Canberra, 1982, s. 43.
Compton, *The European Military Adventurers of Hindustan*, s. 346–7; Amar Farooqui, *Zafar and the Raj: Anglo-Mughal Delhi c1800–1850*, Delhi, 2013, s. 31.

Dönemin *Ruzname-i-Şah Alem* adıyla bilinen saray vakayinamelerinden bazıları British Library'de saklanmakta olup Babürlü sarayında yaşanan yokluk ve sefaleti benzeri görülmemiş bir ayrıntıyla anlatmaktadır. Bunlardan, bir şehzadenin Esad Burc kulesinin tabanındaki mermerleri parçalayıp içlerindeki yarı değerli taşları çıkartarak nasıl sattıklarını öğreniyoruz. "Şehzade, Majesteleri tarafından çağrıldı ve bu tür yaramazlıklar yapmaması için uyarıldı." Bir sultan rehine bıraktığı bazı mücevherler için ödenen faiz konusunda hükümdarla tartışmıştı. Bir hadım Nevvab Mübarek Mahal'in süslerini çalmakla suçlanmıştı. Saraydaki çocuklar aylıklarının ödenmemesinden yakınıyorlardı; gözden biraz daha uzaktaki kuzenleri yeterli gıda alamadıkları ve açlık sınırına dayandıkları gerekçesiyle tutuldukları saraydan kaçmaya çalışmışlardı. Hükümdar "İmparatorluğun içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan dolayı şehzadelerin, Pune'nin Efendileri [Marathalar] tarafından kendilerine verilenle yetinmeleri gerektiğini" söylemişti.

Herkesin diline düşen bir olayda kör hükümdar, sarayı ziyaret eden bir Maratha şefinin kabul salonunun ortasına bozuk para atması üzerine içeride bulunanların saray adabını kenara atarak paraların üstüne üşüşmesi ve hatta salonun ortasında birbirini yumruklaması nedeniyle saray hizmetkârlarını azarlamak zorunda kalmıştı. Bu arada şehir sakinleri surların içindeki Gucarlarla kenar mahallelerde yaşayan Sihlerin düzenledikleri baskınlardan yakınıyordu.[79]

Şah Alem, Marathalar arasındaki iç savaşın yol açtığı şiddet ve karışıklıktan da rahatsız olmuş ve Devlet Rao'yu suçlamıştı: "Majesteleri bütün bu gelişmelerden dolayı çok üzüntülü," diye bildirmişti biyografisini kaleme alan Munna Hal, "bu şeytani ruhlu kişinin dostlar arasına kötülük tohumları saçmaya çalıştığını söylüyor. 'Bu çirkin ve uygunsuz davranışlarıyla aslında bindiği dalı kesiyor. Bütün bunlar skandal ve felaketle sonuçlanacak.' diyor."[80]

Dünyevi gidişattan çok rahatsız olan imparator giderek manevi dünyasına kapanıyordu. Ne zaman Lahor'dan saygın bir derviş gelecek olsa, imparatorluk şehzadelerini göndererek şehrin kapılarında karşılıyordu. Bir defasında bir cariyenin "rüyasında Majestelerinin bir Kadem-i Şerif'i ziyaret

---

[79] *Roznamcha-i-Shah Alam,* BL, Islamic 3921. Verilen örneklerin tümü Şaban ve Ramazan aylarına, yani Kasım-Aralık 1791 tarihlerine aittir.
Lal, *Shah Alam Nama*, Tonk Mss 3406, s. 535.

edip kırmızı bir ineğin canını bağışlayarak sokağa saldığını ve imparatorluğun yeniden eski günlerine kavuşacağını gördüğü" bildirildi. İmparator bunun üzerine hem türbenin ziyaret edilmesini hem de kırmızı bir ineğin canının bağışlanarak sokağa salınmasını emretmişti.[81]

Şah Alem'in tek eğlencesi edebî çalışmalarıydı. Yetmişli yaşlarında zamanın büyük bir kısmını en sevdiği şiirlerden oluşan tek kitabını, *Nadirat-ı-Şahi, Divan-i-Aftab*'ı hazırlamakla geçiriyordu. Ayrıca bilim adamlarının Delhi Urducasıyla kaleme alınan ilk roman olarak nitelediği, 4.000 sayfalık külliyatlı ve iddiası eseri *Acaibü'l-Kasas*'ı yazdırıyordu. Bu destan hükümdarlık üzerine düşünceleri ele almakta ve istemeden elinde oyuncak oldukları güçler tarafından, büyülü adalar, periler ve şeytanlarla dolu topraklar üzerinden bir Hindistan'a, bir Konstantinopol'e ileri geri sürülen bir hükümdarla sultanın öyküsünü anlatmaktadır. Kaderin pençesinde umutsuzça çırpınan hükümdarın başına gelenler Şah Alem'i hatırlatırken, *destan*ın geçtiği müsrif saray ortamları Şah Alem'in genç Sindhia'nın ihmalkâr rejimi altındaki gündelik yaşamıyla tam bir tezat oluşturuyordu.

Devlet Rao yaşlı Babürlü İmparatoru'nu kontrol altında tutmanın değerini anlamamış olabilirdi belki, ama Lord Wellesley kesinlikle anlamıştı. Şah Alem'in elinde önemli bir askerî güç olmasa da ciddi bir sembolik otoritesi olduğunun ve kararlarının meşruiyet zemini yarattığının farkındaydı. "Majestelerinin gerçek bir güçten, hâkimiyet ve otoriteden yoksun olduğu doğru olmakla birlikte," diye yazmıştı, "Hindistan'da hemen her devlet ve her halk onun itibari hâkimiyetini tanımaya devam etmektedir. Müesses güçlerin paraları hâlâ Şah Alem adına basılmaktadır ..."[82]

1803 Haziran'ının sonlarına doğru Sindhia'nın Bassein Antlaşması'nı kabul etmeyeceği belli olup da savaş kaçınılmaz hâle gelince, Wellesley Hindistan'ı ve eski Babürlü başkentini işgal edip imparatoru ele geçirmek üzere ayrıntılı planlar yapmaya başladı. "M. Perron'un ortadan kaldırılmasından" sonra "Sindhia'nın topraklarını işgal ederek Rajputlarla ittifaklar yapacağını" yazmıştı.[83] Kardeşi Arthur'a "Agra ve Delhi'yi ele geçireceğim,"

---

[81] *Roznamcha-i-Shah Alam,* BL, Islamic 3921. Verilen örneklerin tümü Şaban ve Ramazan aylarına, yani Kasım-Aralık 1791 tarihlerine aittir.

[82] Governor General in Council to the Secret Committee of the Court of Directors, 13 Temmuz 1804, Wellesley, *The Despatches*, cilt IV, s. 153.

[83] Wellesley, *The Despatches*, cilt III, s. 230–3.

demişti, "ve böylelikle Babürlü İmparatorunu ... mümkün olan en kısa zamanda İngiliz himayesine alacağım."[84] Şirket, böylece Hindistan'ın fiilî ve sembolik hâkimiyetini Marathaların elinden alıp Babürlülere verecekti.

İngilizler, Şah Alem'in yakın adamı Seyyit Rıza Han'ı uzun zamandır imparatorla gizli haberleşme kanalı olarak kullanmaktaydı. Wellesley şimdi de Şah Alem'e bir mektup göndererek ona himaye teklif etmeye karar verdi. İmparatorun otuz yıl önce yani 1772'de Allahabad'tan ayrılmasından beri ilk kez Babürlüleri Şirket'in himayesine alacak bir müzakere teklif ediliyordu: Mektup her zamanki pohpohlama, alay ve yapmacıklık karışımı bir üslupla "İngiliz Hükûmeti'nin zatıalinize ve ailenize karşı duyduğu saygı ve bağlılık duygularını Majestelerine bildirmek isterim," diye başlıyordu. "Majestelerinin ve şerefli ailesinin talihsiz bir şekilde Maratha Devletinin Gücünün Himayesine girdiği günden beri aldığı yaralar ve uğradığı hakaretler şerefli Şirket için daima bir endişe konusu olmuştur."

> Şartlar nedeniyle İngiliz gücünün Majestelerini adaletsizlik, zulüm ve insanlık dışı tutumlara karşı koruyamamasından dolayı derin üzüntü duyduğumu belirtmek isterim. Mevcut kriz ortamında Majesteleri belki tekrar İngiliz Hükûmeti'nin himayesine girme olanağı bulabilir. Bu vesileyle zatıalilerinize duyduğum samimi saygı ve bağlılığın gereklerini yerine getirmekte tereddüt etmeyeceğimi bilmenizi isterim.[85]

Wellesley'in Başkomutanı'na, Majestelerine her türlü saygı ve özeni gösterme ve hem Majestelerinin hem de ailesinin rahatını en iyi şekilde temin etme" ve "Majesteleriyle ailesinin ve saray maiyeti için gereken maddi desteğin" sağlanması talimatı verildi. Mektupta alicenaplık havası vardı, ama sonraki paragraf Wellesley'in gerçek niyetini ele veriyordu. Wellesley, İmparator'un Kızıl Kale'den ayrılarak Kalküta'ya yakın bir yerde, Patna yakınlarındaki mütevazı Monghyr Kalesi'nde kalabileceğini söylüyordu.[86] Fakat şövalye ruhlu Lord Lake, Wellesley'in ifadelerini yanlış anlayarak amirinin niyetini farklı bir noktaya taşıdı ve dostane bir hami rolünden çok

---

[84] A.g.e., cilt III, no. xxxv, 27 Haziran 1803.
BL, IOR, H/492 vd. 251–2, Wellesley'den Şah Alem'e, 27 Haziran (Political Consultations, 2 Mart 1804).
BL, IOR, H/492 f. 241, Wellesley'den Şah Alem'e, 27 Haziran (Political Consultations, 2 Mart 1804). Aynı zamanda bkz. Percival Spear, *The Twilight of the Moghuls*, Cambridge, 1951, p. 35. Monghyr, Mir Kasım'ın eski başkentiydi.

bir teba gibi davrandı: "Bütün saygılarımla Majestelerine bağlılığımı ve sadakatlerimi sunar," diye yazmıştı, "ve Majestelerinin emrine amade olduğumu bildirmekten onur duyarım."

Üsluptaki bariz farklılık İmparator'un gözünden kaçmadı.

Biri güneyde, öteki kuzeyde bulunan Şirket orduları yaklaşan savaşa hazırlanmaktaydı. Kuzeyde, Lake ileri karakolunda yani "kadim Kannauj şehrinin uçsuz bucaksız yıkıntıları arasında" adamlarıyla tatbikatlar yapıyordu. Şirket'in Marathalarla olan batı sınırına yakın bir noktada, "geniş otlarlarla, hükümdarlardan kalan eski yapılar ve türbelerle dolu, çakallar, kurtlar ve kaplanlar gibi çeşitli vahşi hayvanların yaşadığı" bir yerdi burası.[87]

Lake, daha on yedi yaşındayken Büyük Frederick'in yakınlarında bulunmuş ve ondan hızlı, hafif ve atla çekilen topçunun ya da kendi deyişiyle "dörtnala ilerleyen topların" ne kadar etkili olabildiğini öğrenmişti. Bu askerî yeniliği şimdi de Hindistan'a taşımıştı: "Her süvari alayına bu toplardan, yani altı libreliklerden iki tane tahsis edildi," diye yazmıştı Binbaşı William Thorn. "Süvarilerle birlikte yapılan manevralarda bu topların sürat ve isabet gücüne yetişmek imkânsızdı. Süvariyle topçu kusursuz bir düzen içinde hareket ediyordu." Bu güç pek yakında "Maratha atlıları arasında âdeta terör estirecekti."[88] Lake adamlarını sıkı çalıştırıyordu, ama akşamları sergilediği konukseverlikle onların kalbini kazanmayı da ihmal etmiyordu. Nitekim savaş patlak verince adamlarını muhteşem Maratha topçusunun karşısında dimdik durmaya ikna edebilmek için bütün bu güven ve sevgiye ihtiyacı olacaktı.

Güneyde, Lord Wellesley'in kardeşi, çiçeği burnunda Tümgeneral Arthur Wellesley yaklaşan savaş için hummalı bir hazırlık içindeydi: Tipu'nun eski başkenti Sirirangapatnam'da asker, pirinç ve erzak yığınağı yapıyordu. Daha önce de Tipu'nun askerlerinin bir kısmına, toplarına ve hepsinden önce devasa ulaşım makinesine -32.000 öküz ve 250.000 beyaz Maisur sığırı- el koymuştu.[89] Lake gibi o da askerlerini hummalı bir eğitimden geçiriyor, hızlı akan nehir-

---

[87] Albay Hugh Pearse, *Memoir of the Life and Military Services of Viscount Lake*, Londra, 1908, s. 150.
Binbaşı William Thorn, *Memoir of the War in India Conducted by Lord Lake and Major General Sir Arthur Wellesley on the Banks of the Hyphasis*, Londra, 1818, s. 80.
Bayly, *Indian Society and the Making of the British Empire*, s. 86.

lerin üzerinden sepet kayıkla geçiş eğitimleri yaptırıyor, çevredeki dağlık arazilerde "manevralar yaparak askeri birlikte hareket etmeyi öğretiyordu ki bu eğitimler sayesinde düşmanlarını tam yirmi kez bozguna uğratacaktı".[90]

Arthur Wellesley, 1803 Mart'ının başlarında artık İngiliz himayesinde ve Wellesley'in sıkı denetimi altında olan Pişuva II. Baji Rao'yu yeniden tahta çıkarmak üzere onunla birlikte Pune'ye doğru yola çıktı. Görev, nisan ayının başlarında tek bir kurşun atmadan tamamlandı. Holkar tedbiren ordusunu kuzeydoğuda Dekken'in karşısında kalan Evrengebad'a çekti. Baji Rao saray hayatına geri döndü, tabii bir Maratha liderinden çok bir İngiliz kuklası olarak. Ama o eski hayatına yani "dışarıdaki işleri umursamadan hamam ve ibadet, yeme, içme ve eğlence rutinine geri dönmekten memnundu ... Her gün bolca süslü tabaklarla şatafatlı ziyafetler düzenleniyordu. Tabakların seçimi konusunda hararetli tartışmalar yapılıyordu ..."[91]

Elde ettiği bu kolay zaferden cesaret alan Arthur Wellesley, Marathaların cesaret ve becerilerini küçümsemeye başlamıştı. "Marathaların piyade ve topları sizi şaşırtır." diyen eski temsilci, Yarbay John Ulrich Collins'e kahkahalarla gülmüştü. Bu ciddi bir hataydı. Nitekim Marathalar kısa bir süre sonra Şirket'in o güne dek karşı karşıya geldiği en dişli düşman olduklarını göstereceklerdi. Sonradan Collins'in yaptığı uyarıyı hatırlayan tümgeneralin subaylarından biri anılarında, başta general olmak üzere subayların "eve dönüş yolunda 'küçük Kral Collins' hakkında espriler yaparak nasıl eğlendiklerini" anlatacaktı. "Bu sözlerin ne kadar doğru olduğu hakkında o sırada hiçbir fikrimiz yoktu."[92]

Generalleri, askerlerini eğitip tatbikatlar düzenlemekle meşgulken, genel vali de Kalküta'da yaklaşan savaşa mali ve diplomatik destek sağlama çalışmalarını tamamlıyordu.

---

[90] James Welsh, *Military Reminiscences Extracted from a Journal of Nearly Forty Years Active Service in the East Indies*, 2 cilt Londra, 1830, cilt 1, s. 147. Aynı zamanda Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*, cilt 4, s. 227.
Sardesai, *A New History of the Marathas*, cilt 3, s. 398–9.
John Blakiston, *Twelve Years Military Adventure in Three Quarters of the Globe*, 2 cilt, Londra, 1829, cilt 1, s. 145. Alıntı Randolph G. S. Cooper, *The Anglo-Maratha Campaigns and the Contest for India: The Struggle for the Control of the South Asian Military Economy*, Cambridge, 2003, s. 81.

Wellesley'in döneminde Şirket ordusu büyük bir hızla büyümüş, birkaç yılda asker sayısı neredeyse yarı yarıya artarak 115.000'den 155.000'e çıkmıştı. Sonraki on yılda bu sayı 195.000'e kadar çıkacak ve İngiliz ordusunun neredeyse iki katını bulan kuvvet dünyadaki en büyük Avrupa tarzındaki ordu olacaktı. Ordunun ayrıca güçlü Avrupa ve Güney Afrika atlarıyla donatılmış etkileyici bir süvari kolu vardı. Bu gücün işi yavaş hareket eden hantal piyadeyle topçu birliklerini düzensiz Hint hafif süvarisinin kanat hücumlarından korumaktı. Nitekim Hint süvarileri Talegaon ve Pollilur'da ölümcül darbeler indirmişlerdi. Marathalar, bu savaş yönteminde özellikle ustalaşmışlardı.[93]

Sürekli nakit sıkıntısı çeken Warren Hastings'ten farklı olarak, Wellesley bu giderek daha da büyüyen ordunun masraflarını karşılamada hiç sorun yaşamıyordu. Cornwallis'in toprak reformlarıyla birlikte kırsal kesimde patlak veren ayaklanmaların yatışmasından sonra Şirket'in Bengal'deki gelirleri yıllık 25 milyon rupiye kadar çıkmıştı. Buna karşılık Sindhia sulama sıkıntısıyla boğuştuğu Malwa'daki merkez üssünden sadece 1.2 milyon rupi elde edebilmişti. Şirket bu istikrarlı gelir sayesinde Bengal para piyasasında rahatça kredi bulabiliyordu. Nitekim Wellesley'in iş başında bulunduğu 1798 ile 1806 yılları arasında Şirket'in Hindistan'daki borçları üç kat artmıştı.

Şirket, ayrıca bu mali kaynakları Hindistan'da etkin bir şekilde yeniden dağıtabiliyordu. Her ikisi de Şirket ordusunun himayesinde bulunan Benares bankerleriyle batı sahilindeki Gopaldas-Manohardas bankerleri şirkete daimî temsilciler atamışlar, asker ve mutemetlere gerektiği anda nakit sağlıyorlardı. Hatta Hindistan'daki bankerler, Şirket ordusunu finanse etmek için âdeta birbirleriyle yarışıyorlardı. Örneğin iki Benares banker ailesi, yani Mannu Lal ve Beniparshad aileleri "Şirket'in ordusu için gereken nakdin kendilerinden temin edilmesi ayrıcalığına sahip olmak için" Şirket'e baskı yapıyorlardı.[94]

---

[93] Bayly, *Indian Society and the Making of the British Empire*, s. 85; Jon Wilson, *India Conquered: Britain's Raj and the Chaos of Empire*, Londra, 2016, s. 187; H. V. Bowen, *The Business of Empire: The East India Company and Imperial Britain, 1756–1833*, Cambridge, 2006, s. 47; John Micklethwait and Adrian Wooldridge, *The Company: A Short History of a Revolutionary Idea*, Londra, 2003, s. 4.
Bu miktarların günümüzdeki karşılıkları: 25 milyon rupi=325 milyon sterlin; 1.2 milyon rupi=15.6 milyon sterlin.
Temsilciden Genel Vali'ye gönderilen mektuplar. Alıntı (Kayıtlar) Cilt 1-21 Commissioner Banares pre-Mutiny Agency Records. Aynı zamanda bkz. muhteşem tartışma, Lakshmi Subramanian ve Rajat K. Ray, "Merchants and Politics: From the

Son kertede Doğu Hindistan Şirketi başarılıydı çünkü güçlü paralı ordusunu güvenli bir şekilde finanse etmenin bir yolunu bulmuştu. Ayrıca askerlerini besleyip maaşlarını ödemek için gereken paranın kaynağı olan *seth*ler, *sahukara*lar (tefeciler) ve *shroff*ları (banker) rakiplerinden daha kolay ikna edebiliyorlardı. Genç Arthur Wellesley'in dediği gibi, buna karşılık "Pişuvasından en kıdemsiz süvarisine kadar ülkedeki bütün Marathalar meteliğe kurşun atıyordu". Arthur'un ifadesiyle bu hiç de şaşırtıcı değildi çünkü Maratha iç savaşının yol açtığı büyük felaketten sonra "Puné'nin etrafındaki 250 kilometrelik bölgede tek bir yeşil ağaç, tek bir mısır koçanı kalmamıştı".[95]

Babürlü sarayında da işler yolunda değildi. Bir Maratha temsilcisi sarayda "tek bir kuruş görmediğini" bildirmişti.[96] Sonuç olarak askerlerinin maaşlarını ödemeyedikleri gibi artık *sahukara*lardan da borç alamayan Sindhia ve Holkar, bir Maratha pişuvasının deyişiyle kendilerini "bir tefeci cehenneminin içinde bulmuşlar ... tefecilerin ayaklarına kapanıyorlardı."[97]

Ancak Richard Wellesley, sadece kaba askerî kuvvete veya Şirket'in para gücüne güvenmeyecek kadar kurnaz ve amansız bir rakipti. En büyük zevki satranç masasında düşmanlarını tuzağa düşürüp köşeye sıkıştıracak hamleler yapmaktı.

Parasını alamayan Marathaların hizmetindeki paralı askerleri ayartıp satın almak için mesajlar gönderiliyordu. Şimdiden 280.000 sterlin* gibi bir dünyalık biriktiren Sindhia'nın kuzey kuvvetleri Başkomutanı General Pierre Perron her iki tarafın da kârlı çıkacağı bir mali düzenlemeye ilk ilgi gösterenlerden biriydi.[98] Lake'e "M. Perron'ı askerî kaynaklarını ve gücünü, ellerimize teslim etmeye ikna edecek bir anlaşma yapma" yetkisi verildi.[99]

Great Mughals to the East India Company", Dwijendra Tripathi, *Business and Politics in India*, New Delhi, 1991, s. 19–85, özellikle. s. 57–9.

Alıntı Bayly, *Indian Society and the Making of the British Empire*, s. 102.

A.g.e., s. 102–3, 106, 108; Rajat Kanta Ray, "Indian Society and the Establishment of British Supremacy, 1765–1818", Marshall, *The Eighteenth Century*, s. 516–17; C. A. Bayly, *Rulers, Townsmen and Bazaars: North Indian Society in the Age of British Expansion*, Cambridge, 1983, s. 211–12.

Alıntı James Duff, *A History of the Mahrattas*, Calcutta, 1912, cilt 1, s. 431.

Bugünkü değeri 29 milyon sterlin.

Compton, *The European Military Adventurers of Hindustan*, s. 328.

Sardesai, *A New History of the Marathas*, cilt 3, s. 413–14.

Himmet Bahadır adıyla bilinen huysuz yaşlı savaşçı ve çileci Anugpiri Gossain de eski düşmanları tarafından ikna edildi ve Bundelkhand'ta üslenen Naga savaşçıları Şirket'in tarafına çekildi. Oysa Wellesley'in istihbaratçıları "Himmet Bahadır'ın güvenilmez biri olduğunu ... yakın çevresindeki bir adamının onu nehri geçerken aynı anda iki tekneye birden ayak basan ve birinin batması hâlinde öbür tarafa atlamaya hazır bekleyen bir fırsatçıya benzettiğini" söylüyordu.[100]

Wellesley ayrıca birbiriyle çatışan Maratha ordularının aralarındaki anlaşmazlıkları derinleştirmeye çalışıyordu. Özellikle de eski Roma'nın *maxima et impera* yani böl ve yönet politikasından şaşmamaya bakıyor, Sindhia ile Holkar'ın bir araya gelmesini engellemek için elinden geleni yapıyordu. Nitekim bunda epeyce de başarılı olmuştu.

1803 yılının Haziran ayının sonlarına doğru Holkar Evrengebad yakınlarındaki ordusunu toparlamıştı, ama Şirket'e karşı kardeşinin katilleriyle iş birliği yapmakta hâlâ tereddüt ediyordu. Wellesley burada da ustaca bir manevra yaptı ve Sindhia'dan eline geçen bir mektubu Holkar'a gönderdi. Mektup, Sindhia'nın savaştan sonra Pişuva Baji Rao'ya birlikte Holkar'ı devirmek üzere komplo hazırladığını gösteriyordu: Devlet Rao, "Şimdilik ses çıkarmayalım," diyordu. "Savaştan sonra hıncımızı alırız."[101]

Sindhia ile buluşmak üzere iki gündür yolda olan Holkar mektubu görür görmez geri dönerek koalisyona katılmaktan kesin olarak vazgeçti. Kısa bir süre sonra Narmada'yı tekrar geçerek Maheşvar'daki merkezi üssüne geri döndü.[102] Wellesley böylece Sindhia ile müttefiki Berar Racası Raghuji Bhosle'yi tek başlarına yakaladı. Holkar'la daha sonra ilgilenecekti. Şirket askerî açıdan hâlâ güçlü olmakla birlikte artık dağılmış olan Maratha rakiplerine karşı çok daha büyük bir avantaj elde etti.

Wellesley bütün bu manevraların arkasında, Hindistan'a yönelik yeni bir saldırgan İngiltere İmparatorluğu konsepti geliştirmekteydi. Şirket'i değil, devleti temel alan bir yaklaşımdı bu. Şirket'in eski yöneticilerinin

---

[100] William Pinch, *Warrior Ascetics and Indian Empires*, Cambridge, 2006, s. 106–7, 114. Thomas Brooke'tan Lord Wellesley'in sekreteri Binbaşı Shawe'ye mektup. BL, Add Mss 37, 281 vd. 228b–229vd.
Sardesai, *A New History of the Marathas*, cilt 3, s. 403–5.
A.g.e., cilt 3, s. 397.

hayal bile edemeyeceği kadar belirgin bir milliyetçi tonu vardı ve açık yayılmacı eğilimler gösteriyordu. Sir George Barlow 8 Temmuz'da yayımladığı resmî bir memorandumla bunu dile getiren ilk isim oldu: "Hindistan'da," diyordu, "İngiliz gücünün hâkimiyetine girmemiş veya onun mutlak siyasal denetimi altında olmayan tek bir millî devlete bile izin verilmemelidir."[103] Britanya Rajı -ve onunla birlikte Babürlü, Maratha ve nihayet bizzat Şirket'in kendisinin Britanya Tahtı'nın kontrolüne girdiği bir gelecek- işte bu Hindistan Yarımadası'nda mutlak İngiliz kontrolü fikrinden doğacaktı.

Wellesley her zamanki gibi kafasından geçenleri kâğıt üzerindeki işverenlerine, yani Şirket direktörlerine söylemedi. Oysa Wellesley'in şatafatlı yönetim üslubu Leadenhall Caddesi'ndekileri giderek germeye başlamıştı. Seyyah Lord Valentia Kalküta'ya geldiğinde Wellesley'in emperyal üslubunu alkışlamış ve "Hindistan'ın bir muhasebe bürosu yerine bir saraydan yönetilmesinin" daha iyi olduğunu yazmıştı. Fakat direktörleri asıl rahatsız eden ve sonunda İngiltere'ye geri çekilmesine kadar giden tartışmaların fitilini ateşleyen şey, Wellesley'in Şirket fonlarını savurganca harcamasıydı.[104] Direktörler şimdiden Wellesley'i eleştiri oklarının hedefi hâline getirmiş, "Hindistan'daki yönetimimizin oradaki yerli hükûmetler gibi davranıp kendini şatafata, abartıya ve gereksiz gösterişe kaptırması Şirketimizin selameti açısından hiç gerekli görünmemektedir; böyle bir sistemin ticari çıkarlarımıza büyük zararlar vereceği açıktır." diyerek görüşünü çok net bir şekilde ortaya koymuştu.[105]

Lord Wellesley her zamanki poker suratıyla 1803 yılının ilerleyen günlerine kadar işverenlerine "Pişuva Hazretleriyle hızlı ve acil bir anlaşmaya varma ve İngiliz gücünü kullanarak Maratha şefleri arasındaki çekişmeleri kızıştırma" sözleri veriyordu.[106] O ilkbahar Wellesley belki gerçekten de Nizam ve Pişuva Baji Rao gibi Sindhia'yı da Bassein Antlaşması'nı tanımaya

---

[103] 8 Temmuz 1802 tarihli memorandum, alıntı Michael H. Fisher, "Diplomacy in India, 1526–1858", H. V. Bowen, Elizabeth Mancke ve John G. Reid, *Britain's Oceanic Empire: Atlantic and Indian Ocean Worlds, c. 1550–1850*, Cambridge, 2012, s. 263.

[104] Wellesley'in şatafatlı üslubuyla ilgili iyi bir bakışaçısı için bkz. Mark Bence-Jones, *Palaces of the Raj*, Londra, 1973, böl. 2.
Alıntı Philip Davies, *Splendours of the Raj: British Architecture in India 1660–1947*, Londra, 1985, s. 35.

[106] Butler, *The Elder Brother*, s. 306.

ikna ederek Şirket'in himayesini kabule zorlayabileceğini düşünüyordu. Fakat 1803 baharı yaza dönüşürken, temsilci Albay John Collins'in gönderdiği iç karartıcı raporların da doğruladığı gibi, bu hayaller hızla suya düştü. Wellesley temmuz ayında Sindhia'ya bir ültimatom göndererek Narmada'nın kuzeyine çekilmesini istedi, aksi hâlde sonuçlarına katlanacağını bildirdi.

Ama Devlet Rao Sindhia geri adım atmadı; aksine, Tipu gibi savaş hazırlıklarına girişti. 1 Ağustos 1803 tarihinde Collins'e resmen savaş ilanını bildiren bir mektup vererek kampından kovdu.

Kuryelerin mektubu Kalküta'ya ulaştırması bir haftayı bulsa da Wellesley'in o güne kadar dikkatle hazırladığı savaş planlarını dört cephede birden derhâl devreye sokmak üzere emir vermesi için birkaç saat yetti. Buna göre Orissa ve Gucarat kıyıları küçük çaplı taarruzlarla baskı altına alınırken, iki ana saldırıyla Dekken ve Hindistan'ın tamamı kontrol altına alınacaktı.[107]

Genel Vali, Sindhia ve Bhosle'ye kısa bir not yazdı: "Biz sizinle savaşmayı düşünmezken, sizler bize saldırma niyetinizi açıkça ortaya koydunuz, Nizam'ın cephelerinde büyük kuvvetler topladınız ve pozisyonlarınızdan geri adım atmayı reddettiniz. Size uzattığım dostluk elini geri çevirdiniz. Artık geri dönüşü olmayan bir düşmanlığı tetiklediniz. Sorumluluk tamamen size aittir."[108]

Tümgeneral Arthur Wellesley, Sindhia'nın savaş ilanı haberini 4 Ağustos'ta aldı. Ayın 6'sında kampını toplayarak 40.000 askeriyle birlikte kuzeye, güçlü Ahmednagar Kalesi'ne yöneldi. Kısa bir bombardımanla ve kaleyi Sindhia adına koruyan Fransız ve Arap paralı askerlere hatırı sayılır bir para ödeyerek, 11 Ağustos'ta kaleyi ele geçirdi. Kalede büyük miktarda barut ve Sindhia'nın hazinesinden geri kalanlarla birlikte bol miktarda erzak buldu. Arthur Wellesley, kaleye yerleşerek ana Maratha ordusunu bulmak üzere gözcüler çıkardı.

Bu arada Sindhia ile Bhosle kuvvetlerini bir araya getirmeyi başarmışlardı. Ardından, Nizam'ın Evrengabad civarındaki topraklarını yağmalayıp, Wellesley'i güvenli tahkimatlarından dışarı çekmek üzere konfederasyon ordusuyla birlikte güneye yöneldiler. Başarılı da oldular. Ahmednagar'ı

[107] Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*, cilt 4, s. 229.

[108] Sardesai, *A New History of the Marathas*, cilt 3, s. 402.

korumak üzere geride büyük garnizon bırakan Wellesley müttefiklerinin topraklarını savunmak ve Maratha ilerlemesini durdurmak için doğuya hareket etti. Nihayet iki ordu 23 Eylül sabahı erken saatlerde Ajanta Geçidi'nin kuzeyindeki tozlu alüvyon ovasında birbirlerinin görüş alanına girdi. Wellesley'in birlikleri gece boyunca otuz kilometre yürümüştü.

Tümgeneral bütün orduyu dar Ajanta Geçidi'nden geçirmenin gecikmeye yol açacağını düşünerek gün içinde ordusunu ikiye böldü. Yarısını, yardımcısı Albay Stevenson'ın komutasında batıya sevk etti. Dolayısıyla gözcüleri Sindhia'nın kampının sadece sekiz kilometre mesafede bulunduğunu ve Marathaların harekete geçmek üzere olduğunu bildirdiklerinde yanında 5.000'den az adam kalmıştı - adamların yarısı Madraslı sepoylardı, diğer yarısı da ekose etekli İskoçlardan oluşmaktaydı. Küçük ordusu, gece yürüyüşünden dolayı bitkin durumdaydı. Ama Wellesley durakladığı takdirde düşmanının kaçabileceğini düşünerek, birliklerine dinlenme veya kuvvetin öteki yarısını bekleme fırsatı vermeden, dosdoğru saldırıya geçti.

Alçak bir tepenin üstüne çıkan tümgeneral iki Maratha ordusunun önündeki arazide tahkim edilmiş Assaye köyüne doğru yayıldığını gördü. Çadırlarıyla kanatları (otağlar) sığ Khelna Irmağı'nın kıyısı boyunca, ırmağın dokuz kilometre ötede Juah adlı başka bir küçük ırmakla buluştuğu noktaya kadar uzanıyordu. Generalin hesaplarına göre aşağı yukarı 10.000 piyade ve bunun beş katı kadar da düzensiz süvari vardı. Besbelli bir saldırı beklemiyorlardı. Topçu öküzleri de ırmağın kıyısında otluyordu.

Eşya ve erzaklarını başında muhafızlarla geride bırakan Wellesley nehrin karşısına, cepheden saldırıya geçecekmiş gibi ilerlemeye başladı. Derken son anda kıvrımlı bir şekilde akan Khelna'yı hemen önündeki iki küçük köye yakın olduğunu tahmin ettiği korunmasız bir sığ geçitten geçmek üzere doğuya yöneldi. Doğru tahmin etmişti: Suyun yüksekliği diz ve bel hizası arasında bir yerlerdeydi. Wellesley bütün birliklerini barutları ıslatmadan karşıya geçirmeyi başardı. Ama topçunun geçişi sorunlu oldu ve bazı toplar çamura saplandı. Bu da piyadeyi topçu korumasından mahrum bir hâlde Marathaların salvo ateşine açık bıraktı.

Arthur Wellesley sürat ve sürpriz unsuruyla Marathaları hazırlıksız yakalayacağını umuyor, korunmasız olan sağkanattan saldırmayı planlıyordu. Ama beklenmedik bir şekilde Sindhia'nın askerlerinin tam savaş tertiplenmesi

aldığı ve Wellesley'in hücum edeceği tarafı kapatacak şekilde sola doğru manevra yaptığı, üstelik bu sırada kusursuz savaş düzenlerini hiç bozmadıkları ortaya çıktı. Hayli zorlu bir manevraydı bu, Marathaların yapamayacağı düşünülüyordu. Ama Marathalar manevra düzenlerini hiç bozmadan bu işin altından kalkmışlardı.

Arthur Wallesley'in sonradan Waterloo'da Napolyon'la girdiği zorlu çarpışma dâhil, yaşadığı en zorlu muharebe olarak hatırlayacağı bu karşılaşmadaki bir dizi sürpriz manevradan sadece biriydi bu. Daha sonra dostu John Malcolm'a gönderdiği bir mektupta "Hindistan'da gördüğüm en iyi piyadeydi," diye yazacaktı. "Ateş öyle şiddetliydi ki, bir an askeri harekete geçirmekte tereddüt ettim. Bunun o güne dek gördükleri en şiddetli savaş olduğu konusunda asker de hemfikirdi. Birliklerimiz hayranlık verici bir kahramanlık sergiledi. Özellikle sepoylar beni çok şaşırttı."[109]

Sindhia'nın ağır sahra toplarının Collins'in uyardığı kadar ölümcül çıkması özellikle şok ediciydi: "Düşmanın topçu ateşi öyle korkunçtu ki," diye hatırlıyordu Binbaşı John Blakiston "yaklaşık bir buçuk kilometrelik bir alanda tam 100 top büyük bir ustalık ve serilikle üzerimize ölüm kusuyordu. Bu durumda sepoylarımızın ölümcül ateş yağmuru altında otorite boşluğundan yararlanarak tam siper yere yapışması ve hatta subayların ileri çıkma emirlerine kulak tıkaması sürpriz olmazdı."[110] Binbaşı Thorn da aynı fikirdeydi: "Avrupa'daki savaşlardan dolayı Fransız topçusunun gücüne aşina olanlar Assaye Muharebesi'ndeki düşman toplarının onlardan hiç de aşağı kalmadığına tanık oldular."[111]

Tümgeneral de Maratha topçularından kendi saflarına yönelen şarapnel bulutu arasında iki atını ve birkaç yakın adamını kaybetmişti. Wellesley, Khelna'yı geçerken açılan bir ateşten kılpayı kurtulmuş ama hemen yanındaki süvari eri bir an duraklayınca kafası kopmuştu. Başsız süvarinin korkunç

---

[109] 26 Eylül AW'den JM'ye, *Supplementary Despatches of Arthur, Duke of Wellington, KG, 1797–1818*, cilt IV, s. 160. Aynı zamanda bkz. Binbaşı Burton, "Wellesley's Campaigns in the Deccan", *Journal of the United Services Institution India*, 29 (1900), s. 61.

[110] John Blakiston, *Twelve Years Military Adventure in Three Quarters of the Globe*, 2 cilt, Londra, 1829, cilt 1, s. 164–5. Alıntı Cooper, *The Anglo-Maratha Campaigns and the Contest for India*, s. 108.
Binbaşı William Thorn, *Memoir of the War in India*, s. 279.

görüntüsü birçok savaş öyküsüne konu olacaktı: "Bir bavul ve silah kılıflarıyla süvari eyerinin kayışlarına takılan başsız gövde atın üzerinde öylece duruyordu. Dehşete kapılan at sırtındaki korkunç yükten ancak bir zaman sonra kurtulabildi."[112]

Merkezdeki Madras piyade sepoylarıyla Wellesley'in cephe hattının sağ kanadındaki İskoçlar şiddetli ateşten özellikle paylarını almışlardı. Zira Maratha topçuları zincirli anti-personel ve şarapnel mermileriyle kısa mesafeden özellikle Wellesley'in tertiplenmesinin ana merkezini hedef alıyordu: Havada çığlığa benzer dehşet verici bir ses çıkaran her bir gülleyle "bir sürü adam, at ve öküz yere düşüyordu".[113]

Wellesley'in piyadesi buna rağmen duman perdesinin içinden düzenli bir şekilde ilerlemeye devam etti. Önce bir yaylım ateşi açıyor, sonra süngüyle Maratha toplarının üzerine atılarak namlu ağızlarının başında duran topçuları öldürüyorlardı. "Tek bir topçu bile göğsünden süngülenene kadar topunun başından ayrılmıyordu ... *golumdavze*nin [topçuların] sergilediği beceri ve kahramanlığın bir benzeri daha görülmemiştir".[114]

Geri mevziye çekilen Sindhia'nın adamlarını söküp atmak üzere ilerleyen İngilizleri son bir sürpriz bekliyordu. İngiliz piyade hatları güvenli bir şekilde ileri çıkar çıkmaz topların başındaki birçok "ölü" Maratha "bir anda ayağa fırlayarak ordunun geride bıraktığı topları ele geçirdi ve önlerindeki düşmanı kovalarken refleks olarak öne doğru eğilen birliklerimize geriden şiddetli bir ateş açtı." Şarapnel ateşi İngiliz hatlarını biraz daha biçti. Derken tümgeneral bizzat askerin başına geçip "yeniden dirilen düşmana karşı" amansız bir süvari hücumuna kalktı. Bu sırada generalin hemen arkasındaki ikinci atı da vuruldu.[115]

---

[112] Cooper, *The Anglo-Maratha Campaigns* adlı eserde savaşa dair güzel tasvirler bulunmaktadır. Bugünkü Wellington Dükü'yle birlikte savaş alanını ziyaret ettim ve Cooper'ın haritalarının ne kadar değerli olduğunu gördüm. Pipalgaon'daki savaş alanında yürürken bulduğum, Şirket'e ait bir tüfek bilyesi şu satırları kaleme aldığım sırada karşımda duruyordu.
Sir T. E. Colebrook, *The Life of Mountstuart Elphinstone*, 2 cilt, Londra, 1884, cilt 1, s. 63–9.

[114] Alıntı Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*, cilt 4, s. 276. Aynı zamanda Wilson, *India Conquered*, s. 173.
Thorn, *Memoir of the War in India*, s. 276–7.

İki saat sonra, Sindhia'nın Marathaları köy tahkimatında gösterdikleri son direnişin ardından Juah'ın gerisine sürüldüler. Geride bıraktıkları doksan sekiz top İngilizlerin eline geçti. Fakat her iki tarafın da verdiği kayıplar korkunçtu. Marathalar yaklaşık 6.000 adam kaybetmişti. Wellesley'in kaybı biraz daha azdı, fakat savaş alanını kaplayan duman bulutu kalktığında tümgeneralin ordusunun üçte birini savaş alanında kaybettiği ortaya çıktı: 4.500 askerden 1.584'ü ölmüştü. Ölenler daha sonra Assaye ovalarında ya yakıldılar ya da gömüldüler.[116] Ağabeyinin yazdığına göre Wellesley'in kuvvetleri öyle yıpranmıştı ki Sindhia ve kaçan adamlarının peşine düşmeye takatleri kalmamıştı: "Sindhia'nın [eğitimli] Fransız piyadesi Tipu'nunkilerden çok daha iyiydi, topçusu kusursuzdu; mühimmat ve teçhizatı çok iyiydi. Yani işimize yarardı. Oysa Tipu'nunkileri kullanamamıştık. Kayıplarımız büyüktü, ama bu ülkede şimdiye kadarki en şiddetli çarpışmaydı bu."[117] Wellesley'in üst düzey subaylarından birinin kısa bir süre sonra tümgenerale yazdığı gibi: "Umarım bir daha bu kadar yüksek bir bedelle zaferler kazanmak zorunda kalmazsınız."[118]

Arthur Wellesley'in Waterlo'da kazandığı şöhretten sonra Assaye uzun bir zaman daha çok Maratha Savaşı açısından kritik bir zafer olarak görüldü. Ama o dönemde gözler asıl olarak, Başkomutan Lord Lake'in Assaye'den çok önce Babürlü başkentine doğru hızla ilerlemekte olduğu kuzeye çevrilmişti. Burası o sıralarda, bir zamanlar Babürlü İmparatorluğu'na ait olan toprakların Şirket tarafından fethinin son aşamasıydı.

Richard Wellesley'in Lake'e açık bir dille yazdığı gibi: "Seferin ilk hedefi kesinlikle Perron'u yenilgiye uğratmaktı." Lake, diyordu, "Babürlü hükümdarını ve otoritesini Fransızların tertiplerine karşı korumanın ve bu yaralı ve talihsiz hükümdarın gerek kendisine gerekse ailesine onurlu bir koruma sağlamanın İngilizlerin itibarına yapacağı katkının" ne kadar önemli olduğunu iyi anlamalıdır.[119]

---

[116] Cooper, *The Anglo-Maratha Campaigns*, s. 116.
Antony Brett-James (ed.), *Wellington at War, 1794–1815: A Selection of his Wartime Letters*, Londra, 3 Ekim 1803, s. 84–5.

[118] Sir Thomas Munro, alıntı Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 321.

[119] Compton, *The European Military Adventurers of Hindustan*, s. 204; Ray, "Indian Society and the Establishment of British Supremacy, 1765–1818", Marshall, *The Eighteenth Century*, s. 522.

Kral Arthur dönemindeki Lakeli bir kahramanın soyundan gelmekle övünen Lord Lake diplomasiden ve kendisine ne yapılmasını söylenmesinden hoşlanan biri değildi: Bir ordu kayıtçısına "Mektubunun canı cehenneme," diye bağırdığı söyleniyordu. Onunla birlikte anılır olmuştu bu deyiş. Altmış yaşında olmasına, Yedi Yıl Savaşları'na ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na katılmasına rağmen hâlâ bir delikanlı kadar çekici ve enerjik olmasıyla tanınıyordu. Genellikle gece 02.00'da kalkar ve çakmak çakmak gözleriyle yürüyüşün başına geçerdi.[120]

Lake saldırıya geçmekte kararlı bir şekilde 7 Ağustos'ta yani savaşın ilan edildiği haber aldıktan bir gün sonra, muson mevsiminin ortasında ve yolların çamurdan bataklığı döndüğü bir sırada Kanpur'dan ayrıldı. Hızlı bir seferle düşmanını alt etmeyi planlayan Lake'in yanında 10.000 kişiden oluşan küçük ama hayli eğitimli bir büyük ordu vardı. Ayrıca hafif sahra toplarıyla silahlanmış bir süvari tümeni eşlik ediyordu. Ama yanına özellikle ağır topçu ve kuşatma araçları almamıştı.

Ancak küçük ve hızlı hareket eden bir kuvvetle saldırma planı Hindistan'ın gerçekleriyle pek örtüşmüyordu. On dokuzuncu yüzyılın başlarında Doğu Hindistan Şirketi yönetici, asistan ve destek kadrolarından oluşan devasa denecek kadar büyük bir kadro oluşturmuştu. Dolayısıyla batıya doğru ilerleyen kafile 100.000 bin kişiyi aşıyordu. Bunların arasında mahutlar, vasıfsız işçiler, ot biçiciler ve at bakıcıları, çadırcılar ve öküz bakıcıları, Banjarrahlı zahireciler ve dövizciler, "kadın şifacılar, hokkabazlar, dansçı kızlar ve zevk kadınları" da vardı. Tabii bu sayıya kafilenin hemen ardındaki binlerce fil, deve, at, kümes hayvanı, koyun ve keçi sürüleri dâhil değildi: Binbaşı Thorn, "Âdeta yürüyen bir kasaba veya şehir gibiydi," diye hatırlıyordu o sahneyi, "uzun kenarı aşırı boyutlara ulaşan ve parıldayan kılıçlarla ve süngülerden bir duvarla korunan bir dikdörtgen şeklindeydi."[121]

Su sızıntısına karşı sıkı sıkıya mühürlenmiş mühimmat sandıkları başlar üzerinde, bardaktan boşanırcasına yağan yağmur altında, bataklığa dönmüş yollarda, çamurların içinde geçen üç haftalık bir yürüyüşün ardından, Lake'in ordusu 29 Ağustos'ta Maratha topraklarına girdi ve hızla surları

---

[120] Pearse, *Memoir of the Life and Military Services of Viscount Lake*, s. 1; Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 323.
Thorn, *Memoir of the War in India*, s. 87–9.

Fransızlar tarafından tasarlanan ve köşeleri kulelerle güçlendirilip derin bir hendekle takviye edilen çokgen biçimli güçlü Aligarh Kalesi'ne doğru ilerlemeye başladı.

Aligarh Hindistan'daki en tahkimli ve en iyi erzak yığınağı yapılmış kalelerden biriydi. Bir kuşatma aylar alabilirdi. Ancak Lake yürüyüş sırasında General Perron'la pazarlıklar yapmış, kaleyi İngilizlere teslim etmesi karşılığında nasıl bir bedel istediğini sormuştu.[122] İki komutan aracılar vasıtasıyla nihayet anlaştılar. Lake'in ordusu Perron'un karargâhına doğru ilerlerken Fransız komutan küçük bir çatışmanın ve hafif sahra toplarından yapılan birkaç salvo ateşinin ardından muhafızlarıyla birlikte geri çekildi.

Perron, adamlarına takviye almak üzere Agra ve Delhi'ye gideceğini söyledi. Ayrıca "Altın yaldızlı kordon ve apoletlerle süslü yeşil bir ceket giyen, iriyarı, yaşlı yardımcısı" Albay Pedron'a samimiyetten bir gram nasibini almamış bir mektup bırakmıştı: "Unutma, sen bir Fransızsın," diye yazmıştı, "davranışlarınla ülkene layık olmalısın. İngiliz generali birkaç gün içinde geldiği hızla geri göndermeyi umuyorum. Bu konuda rahat ol. Allyghur'un önü hem İmparatorun ordusuna hem de General Lake'e mezar olacak. Görevini yap ve kaleyi son taşına kadar savun. Ülkeni aklından çıkarma. Milyonların gözü senin üzerinde!"[123]

Ancak kaleden kaçıp Delhi yollarına düşmeden önce geçen son konuşma kahramanlık kokan bu sözleri yalanlıyordu. General Perron'un genç süvari subaylarından biri, İskoç ve Rajput karması bir kan taşıyan bir subay, onunla birlikte gitmek istemiş, ama Perron "telaşlı bir şekilde ve başında şapkası olmadan" elini sallayarak, omzunun üzerinden genç James Skinner'a "Ah, hayır, hayır! Her şey bitti!" diye karşılık vermişti. Bu adamlar [süvari] yanlış yaptılar: Kendini harap etme, İngilizlere git. Her şey bitti!"[124]

Skinner da dâhil olmak üzere Fransızların güvenmediği, Marathaların arasındaki bütün yarı İngiliz yarı Hintliler bu noktada savaş hatlarını geçti:

---

[122] Compton, *The European Military Adventurers of Hindustan*, s. 299–301. James Baillie Fraser, *Military Memoirs of Lt. Col. James Skinner C.B.*, 2 cilt, Londra, 1851, cilt 1, s. 265; Compton, *The European Military Adventurers of Hindustan,* z. 302–3. Compton mektubu 'mağrur pohpohlamaları ve tarifsiz Fransız kibriyle, kesinlikle tipik bir mektup" olarak nitelemişti.

[124] Fraser, *Military Memoirs of Lt. Col. James Skinner C.B.*, cilt 1, s. 253–4; Compton, *The European Military Adventurers of Hindustan*, s. 301.

"General Lake'e gittik ve nazikçe karşılandık," diye yazmıştı Skinner daha sonra.[125] Pedron ve Pedron'un birçok Fransız paralı asker arkadaşı da hayatları boyunca biriktirdikleri paralarla beraber güvenli bir şekilde eve dönme garantisi karşılığında memnuniyetle teslim olmaya hazırdı. Fakat Sindhia'nın Rajput'uyla Maratha subaylarının teslim olmaya niyeti yoktu. Marathalar, silahlarını bırakma çağrılarını reddettiler ve hızla surların arkasına çekilerek savaş hazırlıklarına başladılar. Ayrıca Pedron'u görevden alıp hapse attılar ve yerine kendilerinden bir Maratha komutan atayarak kanlarının son damlasına kadar savaşmaya and içtiler.

Lake, üç gün boyunca pazarlıklara devam ederek bir yığın abartılı vaatlerde bulundu, fakat savunmacılar bir adım gerilemedi. "Kaleyi teslim etmeye ikna etmek için her türlü yöntemi denedim," diye yazmıştı Lake, "hatta büyük paralar vadettim, ama onlar kararlıydılar. Nitekim bu kararlılıklarında inatla ve cesurca direndiler."[126]

Lake bu kararlılık karşısında tereddüde kapılmıştı: "Kalenin gücünü tam olarak bilmek mümkün değil," diye yazmıştı Wellesley'e. "Kanalda Yetmiş Dörtlük [savaş gemisi] bulunuyor olabilir."[127] Fakat altmışlarındaki hiperaktif Lake işi daha fazla uzatabilecek kadar sabırlı değildi, kuşatma araçlarını toplayıp Kanpur'a döndü. 4 Eylül'de önündeki tek alternatifte karar kıldı: Uzun zamandır girilemez olarak görülen kalenin ana kapısına cepheden saldırı. Sindhia'nın kalesinden kaçan bir İrlandalı, Teğmen Lucan, Lake'in muavini Albay Monson'un gözetiminde hücum birliğinin başına geçmeyi teklif etti.

Birlik şafaktan iki saat önce yola çıktı ve kısa bir süre sonra şans yüzüne güldü. Marathalar hendeğin gerisine çekilip köprüyü imha etmiş olsaydı Lake'in yapabileceği fazla bir şey yoktu. Fakat savunmacılar kalenin önüneki metrisin gerisine 6 librelik bir topla elli kişilik bir kuvvet yerleştirmiş, köprüyü yıkmadıkları gibi küçük kapıyı da açık bırakmışlardı. Lucan ve hücum birliği karanlıkta sinsice yaklaştılar ve nöbet yerinde sigara içen askerleri gafil avladılar. Skinner, "Nöbetçilerin üzerine aslanlar gibi atıldılar," diye yazmıştı ve yakaladıklarının boğazlarını kestiler. "Geri kalanlar küçük kapıya doğru

---

[125] Fraser, *Military Memoirs of Lt. Col. James Skinner C.B.*, cilt 1, s. 251.

[126] Compton, *The European Military Adventurers of Hindustan,* s. 303–4. A.g.e., s. 231.

kaçarak içeri girdiler. Hücum müfrezesi peşlerinden koştu ama onlar varana kadar kapı kapandı."

> Fakat bu kahraman adamlar geri çekilmek yerine, şimdiye dek gördüğüm en şiddetli tüfek ve ağır silah ateşi altında *gunjus*ta [köprü] durdular ... [ve duvarları yıkmaya çalıştılar.] Ancak güneş yükselince yüz metre kadar geri çekildiler ... ve çekilirken yanlarında Marathaların bıraktığı topu da götürdüler.[128]

Topu iki kez ateşlediler, sonra bir kez daha. Fakat ağır bir şekilde takviye edilmiş olan kapıyı yıkamadılar. Şirket askerleri bir taraftan yeni ve daha büyük bir topun getirilmesini beklerken, diğer taraftan duvarlara merdivenler dayayarak tırmanmaya çalışmaya devam ettiler. Ama daha önceki hamleler gibi bu defa da uzun mızraklarıyla kendilerini bekleyen Marathalar tarafından geri atıldılar. Nihayet kapıya 12 librelik bir top getirildi, fakat top ateşlemeye kalmadan kendi ağırlığıyla altındaki toprağı çökerterek savunmacıların küçük kapı önünde ustaca kazdıkları bir lağıma düştü. Topun yarısı dışarıda, yarısı çöken lağımın içinde kaldı.

Monson ve Lucan topu çıkarmaya çalışırken, hücumdaki askerler savunmacıların hazırlayıp tam zamanında mevzilendirdiği şarapnel mermisi atan iki ağır topla tüfeklerden yağan ateş yağmurundan kaçmaya çalışıyordu. Bütün bu kargaşa yetmez gibi, savunmacılar İngilizlerin surlara dayadığı merdivenlerden inmeye başlamışlardı. Bunlardan biri elindeki mızrakla Monson'u baldırından yaraladı, dört subay da öldürüldü.[129] "Âdeta olduğumuz yere çakıldık. Bu sırada birçok subay ve askerimizi kaybetmiştik. Hayatımda böyle bir manzara görmemiştim. Savaş alanı tam bir mezbahaya döndü. Topu binbir zahmetle ölü ve yaralıların üzerinden geriye sürükledik."[130]

Bu arada Şirket'in kampında Lake neredeyse geri çekilme borusunu çalmanın eşiğindeydi. Fakat son anda top düzeltildi ve ahşap kapıya çevrilip ateşlendi. Gülle yoktu, fakat namlu ağzından çıkan basınç yakın mesafeden etkili oldu ve büyük kapılardan birini kırarak açtı.[131] "Lord Lake'e yakın bir yerdeydim," diye yazmıştı Skinner, "olan bitenlerin hepsini gördüm."

---

[128] Fraser, *Military Memoirs of Lt. Col: James Skinner C.B.*, cilt 1, s. 266.

[129] Thorn, *Memoir of the War in India*, s. 96–7.

[130] A.g.e.
Aligarh taarruzuyla ilgili en iyi anlatılardan biri için bkz. Randolph G. S. Cooper's wonderful *Anglo-Maratha Campaigns*, s. 161–3.

> Belli ki Göklerin Tanrısı yukarıdan bu soylu insanları kolluyordu ... zira kapının yarısını havaya uçurup açtılar ve üç kere haykırarak içeri daldılar. Rajputlar kahraman askerler gibi direndiler ve taraflar birinci kapıyla ikinci kapı arasında amansızca birbirlerini boğazladılar, tam bir katliam yaşanıyordu ... Sonra [Lake] atını dörtnala kapıya sürdü. Kahramanlarının üst üste yığıldığını görünce gözyaşlarını tutamadı. "İyi askerlerin kaderi bu!" dedi, geriye dönüp atını dörtnala kampa sürdü ve kaleyi yağmaya teslim etti.[132]

İzleyen saatlerde, kaledeki 2.000 kişi katledildi. Kimse aman dilemedi, kimse de aman vermedi. "Düşmanın büyük bir bölümü bizim kaleye girmemizin ardından hendeği yüzerek geçmeye çalışırken öldürüldü. Bir topçunun namlusunu kendini kurtarmak için suyun içine dalan bir adama çevirdiğini hatırlıyorum," diye yazıyordu, Lake'in Levazım Subayı John Pester. "Asker sabırla adamın suyun yüzüne çıkmasını bekledi ve onu başından vurdu."

> Savaşın sıcaklığı geçince, yaptığından dolayı kendisini şikâyet edeceğimi söyledim. Bunun üzerine adam o sabah bazı arkadaşlarını kaybettiğini ve intikam almak istediğini söyledi. Ayrıca kimsenin sağ bırakılmaması konusunda emir aldığını belirtti ...Kaleyi ele geçirir geçirmez burçlara ve her kapıya askerler yerleştirildi. Düşmanın tamamı silahsızlandırıldı. Neredeyse hiç kimse kaçamadı, hendeği yüzerek geçenler de ovalık alanda yakalandı. Bulduklarımızın tamamı süngülenmişti.[133]

1 Eylül gecesi, on ikinci yüzyılda Hindistan'daki İslam hâkimiyetinin bir sembolü olarak inşa edilen Kutub Minar büyük bir depremle sarsıldı ve en üst katı çökerek yere devrildi: Şah Alem'in biyografisini yazan Munna Lal: "Delhi ve çevresinde birçok bina temellerinden yıkıldı," diye yazmıştı. "Bazı yerlerde toprak yarıldı. Sarsıntı biraz daha devam etseydi etraf mahşer gününe dönecekti. Bilgeler bunun kötüye alamet olduğunu, yani böyle zamanlarda bu tür felaketler meydana gelebildiğini söylüyor."[134]

Alemetler ve önseziler konusunda her daim hassas olan Şah Alem endişeliydi. Zira zor durumdaydı. Bütün yetişkinlik yaşamı boyunca Marathalarla Şirket himayesi arasında bir seçim yapmak zorunda kalmıştı. Her ikisi

---

[132] Fraser, *Military Memoirs of Lt. Col. James Skinner C.B.*, cilt 1, s. 266–7.

[133] John Pester, *War and Sport in India 1802–6*, Londra, 1806, s. 156–7.

[134] Lal, *Shah Alam Nama*, Tonk Mss 3406, 46th Year of the Auspicious Reign, s. 535; Maulvi Zafar Hasan, *Monuments of Delhi*, Yeni Delhi, 1920, cilt 3, s. 7.

de onu kendi çıkarları için kullanmıştı ve her ikisi de en kritik anlarda onu yüzüstü bırakmıştı. Fakat Perron'un Lord Lake'e teslim olduğu ve ailesi, elmasları ve servetiyle birlikte Kalküta'ya geçmesine izin verildiği haberini alınca, İmparator, Şirket'in kesinlikle yükselişe geçtiği ve dolayısıyla müzakerelere yeniden başlamak gerektiği sonucuna vardı.

Şah Alem en iyi seçeneğin, bir yandan hâlâ kalesinde bulunan ve muhafızlığını yapan Fransız ve Maratha efendileriyle arasını iyi tutarken, diğer yandan gizlice Wellesley'e ulaşmak olduğuna karar verdi. Dolayısıyla bir taraftan "bütün ülkeyi ele geçirip tahta olan bağlılık yeminini çiğneyen" Şirket'e karşı savaşacağını söyleyen açıklamalar yaparken, diğer taraftan Seyyid Rıza Han'a, Lake'e mektup gönderme talimatı verdi. Mektupta, kamuoyuna yapılan açıklamaların gönüllü olmayıp zorunluluktan kaynaklandığı, gerçek niyetinin tam aksi olduğu belirtiliyordu ... "Elimden geldiğince direneceğim ama onların elindeyim ve başka çarem yok." diyordu.[135]

Tabii Şah Alem, Allahabad Antlaşması'na göre Diwani'ye ödenmesi gereken Bengal gelirlerine Hastings tarafından tek taraflı olarak el konduğunu unutmuyordu. Dolayısıyla Şirket'e vereceği destek karşılığında kendisinin alması gereken gelirlerin ödeneceğine dair yazılı garanti istiyordu: "İngilizlerin Ülkeyi ele geçirdikten sonra verdikleri sözleri unutabilecekleri ihtimali karşısında, Generalin [Lake] bu konuyu genel valiyle açıklığa kavuşturması ve verilen sözün tutulacağı konusunda bir garanti vermesi gerekmektedir."[136] Ayrıca İmparator Sindhia'nın adamlarının veliahtı Ekber Şah'ı da savaşa götürmelerini kesinlikle reddediyordu.

Perron'un kaçmasından sonra Kızıl Kale'de askerî komuta bir zamanlar Kalküta'da havai fişek ve tartalet imalatından para kazanan Yarbay Louis Bourquien'e geçmişti. Bourquien'in "mutfak becerisi askerî becerisinden daha iyiydi".[137] Ama Yarbayın becerileri bir yana, Sindhia'nın askerleri ona sadık kalmış ve Aligarh'taki silah arkadaşlarına yapılan katliamın intikamını almaya yemin etmişlerdi.

---

[135] BL, OIOC, IOR/H/492 f. 301, f. 305, Şah Alem'in açıklaması.

[136] BL, OIOC, IOR/H/492 f. 292, Şah Alem'in açıklaması.
Sardesai, *A New History of the Marathas*, cilt 3, s. 419; Compton: *The European Military Adventurers of Hindustan*, s. 340–1, Cooper *Anglo-Maratha Campaigns*, s. 188.

Lake'in Agra'yı atlayıp Delhi'yi ele geçirerek İmparatoru elden geldiğince çabuk bir şekilde "kurtarmak" üzere Aligarh'tan süratle ilerlemeye başladığı haberi gelir gelmez, Burquien 19.000 kişilik ordusuyla Kızıl Kale'nin dibindeki gatlardan (merdivenler) Yamuna'nın karşısına, Şahdara'ya geçirdi. Bölge düzlük olmakla birlikte yer yer bataklıktı, fakat Burquien şehre hâkim bir alçak tepe buldu ve Hindan Nehri'nin yakınlarında, yolun her iki yanındaki bataklıklarla çevrili göllere yakın bir noktada pusu hazırlıklarına başladı. Bu, Aligarh'tan şehre yaklaşan bir kuvvetin bataklıkların arasındaki dar geçitten geçmesi anlamına geliyordu. Burquien yüz topunu tepenin dibindeki fil otlarının arkasına yarım daire şeklinde yerleştirerek Lake'in yaklaşmasını bekledi.

10 Eylül günü öğleden sonra, Lake Ekber'in Sikandra'daki türbesinin kuzeyinde kamp kurdu. Akşama doğru casusları Sindhia'nın ordusunun Yamuna'yı geçerek önünü kesmeye hazırlandığını rapor etti. Fakat ordunun bulunduğu nokta konusunda net bir bilgileri yoktu. Kısa zamanda Babürlü Delhisi'nin hâkimiyeti için verilecek son mücadelenin ertesi gün gerçekleşeceği söylentileri yayıldı: Levazım Subayı Pester: "Bu bilgi üzerine fazladan bir şişe daha şarap içtik." diye yazmıştı, "Savaşın neler getireceğini düşünmeden dokuza kadar devam ettik."[138]

Lake her zamanki gibi adamlarını gece yarısı 2'de uyandırdı ve asker bir saat sonra, yani 3'te Babürlü başkentine doğru yürüyüşe geçti. Sabah 10'a kadar yaklaşık 13 kilometre yürüdükten sonra Lake, güneşin altında bunalmaya başlayan askere Hindan kıyısındaki bataklık bir gölün yanında kahvaltı molası verdi. Çadırlar kuruldu, botlar çıkarıldı, ateşler yakıldı ve sepoylar paratalarını (yassı ekmek) pişirmeye başladı. General subaylarına birer kadeh viski gönderdi.

Derken, bir anda ağır topçunun şiddetli kıvılcımları ve gök gürültüsünü andıran sesleri yükseldi. "Gök gürültüsünü andıran ses sadece günün sessizliğini bozmuyor, aynı zamanda yakın mesafedeki askerin kulaklarını zonklatıyordu ... Gümbürtüye eşlik eden ve önündeki otları yere yatıran namlu ağzı basınçlarının biri bitmeden öteki başlıyor, âdeta sağır olan kulaklar üzerinde olağanüstü ve tuhaf duyusal oyunlar oynuyordu. Şarapnel mermileri ve zincirler kulakları tırmalayan bir sesle otları biçip parçalıyor ve bunu

[138] Pester, *War and Sport in India 1802–6*, s. 163.

mermilerin çarptığı malzemeye, insana ve atlara göre değişen metalik bir takırtı veya boğuk bir darbe sesi izliyordu."[139]

Tam bir katliam yaşanıyordu. Kayıplar arasında ilk salvolarda vurulan Pester da vardı: "Tabanca kılıflarımın arasından bir şarapnel geçti ve birini paramparça etti. Altımdaki atın sendelediğini hissettim. Diğer bir şarapnel Pester'ın yan tarafını biçerek derisinin içine saplandı. Üçüncüsü bedeninin içinden geçti. Bir tarafından girip öbür tarafından çıktı. Sendeledi ve üstüme düştü."[140]

Her yerde karmaşa vardı, fakat Marathalar yüksek alanda savunma konumunda bekliyor, ileri atılarak dehşet içindeki Şirket sepoylarını dağıtmıyorlardı. Bu da Lake'e toparlanma zamanı verdi. Bourquien'i bulunduğu güçlü mevziden sökmeye karar veren Lake piyadeye aldatma manevrası yaptırarak geri çekilme emri verdi. Piyade her iki tarafta uzun otların arasına gizlenen süvarilerin arasından geri çekildi. Marathalar bunu fırsat bilerek ileri atıldılar ama kendilerini iki ateş arasında buldular. Sonra piyade geri dönerek sahra toplarının desteğinde sistemli süngü taarruzuna geçti. "Onları Yamuna'ya sürdük," diye yazmıştı ağır yaralanan Pester, "yüzlercesi nehri geçerken imha edildi."

> Atlı Topçu devreye girdi. Nehir suyu geçmeye çalışan düşmana yağdırılan şarapnel mermileri yüzünden kaynıyor gibi görünüyordu. Tam bir kan banyosu yaşanıyordu. İnsanın kanını donduran bir manzaraydı. Bombardımanın ardından yaralı asker ve subaylarımızı toplamak için geri döndük ...
>
> Buradaki sahne gerçekten tüyler ürperticiydi ... Yaklaşık otuz cerrah baştan aşağı kanlar içindeydi, çarpışmada kollarından ve bacaklarından yaralanan talihsiz askerlerle uğraşıyorlardı. Bu insan sefaleti toplantısına her türden ölüler başkanlık ediyor gibiydi. Yaralıların çığlıkları en katı yürekleri bile parçalıyordu. Birçoğu ameliyat sırasında kendinden geçiyor veya ölüyordu; bazıları da acıya dayanabildikleri kadar dayanıyordu ... Çadırın bir köşesinde üzerindeki botları ve çamaşırları bile çıkarılmamış bacaklar ve kollardan oluşan bir yığın duruyordu.[141]

---

[139] Randolph G. S. Cooper tarafından kaleme alınan bu etkileyici satırlar için bkz. *Anglo-Maratha Campaigns*, s. 172 ve Journal of Captain George Call, cilt 1. s. 22, National Army Museum, Acc. No. 6807–150.

[140] Pester, *War and Sport in India*, s. 166.

[141] A.g.e., s. 169.

O gece, beş Fransız komutan teslim oldu ve Lord Lake, Wellesley'e olan bitenleri anlatan bir mektup yazdı.[142] Şöyle ekledi: "Lord hazretleri bugüne kadar tanık olduğum en şiddetli ateş altında ... verdiğimiz kayıpların ne kadar büyük olduğunu tahmin edecektir ..."[143] Daha sonra Maratha hasımlarının sergilediği kahramanlık ve beceriden söz etti. "Çok iyi mevzilenmişlerdi," diye yazdı, "çok sayıda topları vardı ve bunları çok iyi kullandılar."

> Düşmanın emrindeki sepoylar olağanüstü iyi dövüştü, topçular hedef oldukları süngü hücumuna kadar yerlerinden kımıldamadı ... Hayatımda böyle bir şey görmedim. Bir daha aynı duruma düşmemek için Tanrı'ya dua ediyorum. Orduları bizimkilerden daha iyi mevzilendirilmişti ve top başına düşen adam-sayısı bizimkinin üç katıydı. Bu adamlar şeytanlar, daha doğrusu kahramanlar gibi dövüştüler. O güne kadar karşılaştığımız en güçlü düşman karşısında gerektiği şekilde taarruz düzeni almasaydık, şuna kesinlikle eminim ki oradan sağ çıkamayabilirdik.[144]

Delhi Muharebesi korkunç olduğu gibi, İngilizlerin Güney Asya'da Fransız subaylarla karşı karşıya geldiği son çarpışma oldu. Kurbanlarının çoğu Avrupalı olmayanlardan oluşan ve yüz yıldan uzun süren alt kıtadaki kan davası nihayet son buldu. Bu çarpışmayla beraber ayrıca Hindistan'ın rakip ordular tarafından yağmalandığı kötü bir yüzyıl da kapandı. Kahirüddin'in sonradan kısaca özetlediği gibi "ülke yeniden yeşermeye başladı ve huzur hâkim oldu. Geyik leoparla, balık köpekbalığıyla, güvercin şahinle ve serçe kartalla yan yana geldi."[145] Tabii, Kahirüddin bu satırları İngiliz hamilerine yaranmak için yazıyordu ama yazdıklarında bir gerçeklik payı da vardı: Önceki yüzyılda yaşanan dehşet -"Büyük Anarşi"- düşünülünce sonraki elli yıl "Altın Huzur" dönemi olarak hatırlanacaktı.

En önemlisi de, Delhi Muharebesi Hindistan'ın kaderini belirlemişti. Marathalar askerî açıdan Şirket'i yenebilecek ve onu Güney Asya'dan atabilecek son yerli Hintli güçtü. Teslim olmalarından önce gerek Sindhia'ya gerekse Holkar'a karşı verilecek başka mücadeleler de olacaktı, fakat Assaye ve Delhi'den sonra savaşın sonucu artık net bir şekilde belli olmuştu. Şirket'i ülkeden atabilecek son güç zayıflamıştı ve teslim bayrağını çekmek üzereydi.

---

[142] Sarkar, *Fall of the Mughal Empire*, cilt 4, s. 246.

[143] Pearse, *Memoir of the Life and Military Services of Viscount Lake*, s. 197.

[144] Martin, *Despatches of Marquess Wellesley*, cilt III, s. 445. Commanderin-Chief General Lake's Secret Despatch to Governor General Richard Wellesley.
Fakir Kahirüddin İllahabadi, *'Ibrat Nama*, BL Or. 1932, f. 1r.

Şirket'in Bengal, Madras ve Bombay kolları arasında daimî bir bağlantı kurularak tek bir birim hâline getirilmiş, ayrıca Dekken ve Hindistan'daki diğer birimlerle birleşerek bir buçuk milyon kilometre kareye yakın bir toprak parçasını kontrol eden bir kara imparatorluğuna dönüşmüştü. Bu topraklar elli yıl sonra Britanya Rajı olarak anılacaktı.[146] Şirket çok geçmeden daha önce Sindhia'nın vasalları olan Rajput devletleriyle yani Jodhpur, Jaipur, Macheri, Bundi ve Bharatpur Jat Racasıyla antlaşmalar imzalayacaktı. Yarımada Hindistanı'nın bütün önemli rejimleri artık ya ilhak edilmişti ya da bir fetih, iş birliği ve üyelik süreci üzerinden Şirket'le ittifaka girmişti. Arthur Wellesley'in durumdan hayli keyifli olan ağabeyine söylediği gibi: "Sizin politikalarınız ve bizim gücümüzle Hindistan'daki bütün güçleri sıfıra indirdik."[147]

Yarımada Hindistanı'nın büyük bir bölümü 155.000 Hintli sepoyun korumasındaki iyi eğitilmiş 600 Şirket memuru tarafından yönetilecekti.[148] Şirket ordusu artık tartışmasız biçimde en büyük askerî güçtü ve onun başındaki genel vali de gerçek imparatordu. Wellesley sadece Britanya'nın on yıl önce Kuzey Amerika'da yitirdiğinden çok daha büyük bir teba -yaklaşık 50 milyon- elde etmekle kalmamış, aynı zamanda kendini onun emperyal projesine adamış ve bu projeyi ondan sonra da sürdürecek genç bir kadro kurmuştu.[149] Wellesley'in ihtiraslı yandaşları bu imparatorluk için giderek büyüyen yabancı bir idari altyapı tarafından kolayca yönlendirilebilen bir sömürge devleti kurup genişletmeye çalışıyorlardı. Bunlardan biri olan genç Şirket diplomatı Charles Metcalfe'ın gibi "Artık efendi onlardı ve buna göre hareket edeceklerdi."[150]

Londra şaşırtıcı bir şekilde olan bitenlerden henüz çok az haberdardı. Ülke hâlâ Napolyon'a karşı verilen mücadelenin derdindeydi. Lord Wellesley'in ele geçirdiği toprakların büyüklüğüne rağmen, Hindistan'la doğrudan bağlantısı olmayan örgütler veya halklar burada olup bitenlerle fazla ilgilenmiyordu. Hatta Wellesley'in en büyük patronu olan Dışişleri Bakanı Lord Grenville bile, sıraları yarı yarıya boş olan Lordlar Kamarası'nda saldırgan

---

146 Bowen, *Business of Empire*, s. 5.

147 Wilson, *India Conquered*, s. 176.

148 A.g.e., s. 122, 187. Lord Wellesley yeni bir memur kadrosu yetiştirmek üzere 1800 Temmuz'unda Fort William Koleji'ni açtı.

149 Bowen, *Business of Empire*, s. 5.

150 Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 328, 343.

ve yayılmacı Hindistan politikaları üzerine yapılan kısa bir tartışma sırasında "burada olup bitenlerden tamamen bihaber olduğunu" söylemişti.[151]

Ne var ki Hindistan'da herkes büyük bir devrim yaşandığının farkındaydı. Tutucu Delhi imamı Şah Abdülaziz'in liderliğindeki birçok Müslüman, bu durumu Hindistan'ın on ikinci yüzyıldan beri ilk kez avuçlarının içinden kayıp gitmesi olarak görmekteydi: "Buradan Kalküta'ya kadar bütün Hristiyanlar tam bir kontrol altında," diye yazmıştı Şah Abdülaziz 1803'te kaleme aldığı bir cihad fetvasında. "Hindistan artık *Darülislam* değil."[152] Şirket yetkilileri de tamamen aynı düşüncedeydi: "Artık Hindistan'ın gerçek efendileri biziz;" diye yazmıştı Thomas Munro, "ve eğer gerekli tedbirleri alırsak hiç kimse bunu değiştiremez."[153]

İngiliz egemenliğinin temel taşları artık döşenmişti. 1857'deki birkaç aylık Büyük Ayaklanma dönemi dışında Hindistan nihayet 1947 Ağustos'unda bağımsızlığını kazanıncaya dek, şu veya bu şekilde 144 yıl daha İngilizlerin egemenliğinde kalacaktı.

Şah Alem ve ailesi savaşı Kızıl Kale'nin çatısından endişeyle izliyordu. Öğleden sonra geç saatlere doğru bulundukları mermer cumbalardan Şirket'in mızraklı süvarilerinin kaçan Maratha sepoylarının peşine düştüğünü ve "Delhi Kalesi'nin hemen dibinden akan ırmağın kıyılarında ele geçirdiklerini doğradıklarını gördüler. İmparator derhâl adamlarını göndererek zaferimizden dolayı başkomutanı tebrik etti ve 'Generali kurtarıcı olarak ağırlamaya hazır olduğunu' bildirdi."[154]

> *Şah Alemname*'ye göre ertesi gün, yani 15 Eylül günü,
>
> General Lake Yamuna Nehri'nin karşısında çadır kurdu ve uzun zamandır Şirket'in İmparatorluk Sarayı'nda temsilciliğini yapan Seyyid Rıza Han'ı saraya göndererek İmparator'un huzuruna kabul edilme talebini bildirdi. Ay-

---

[151] Butler, *The Elder Brother*, s. 333.
Rajat Kanta Ray, *The Felt Community: Commonality and Mentality before the Emergence of Indian Nationalism*, Yeni Delhi, 2003, s. 327; Ray, "Indian Society and the Establishment of British Supremacy, 1765–1818", Marshall, *The Eighteenth Century*, s. 526.

[153] Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, s. 328, 343.
Pester, *War and Sport in India*, s. 174.

> rıca nehri geçmek için tekne gönderilmesini istedi. Kâinatın İmparatoru, Nehir Komutanı'na haber vererek derhâl tekne gönderilmesini emretti. General Yamuna'yı geçerek Purana Qila adıyla bilinen eski kalenin yakınlarında kamp kurdu. Ertesi gün Seyyid Rıza Han, genel valinin iyi dileklerini ve dostuk temennilerini bildiren mektubunu majestelerine sundu. Majesteleri, elçiyi hilatlar armağan ederek onurlandırdı.[155]

Veliaht Şehzade Ekber Şah 16 Eylül günü öğle saatlerinde Lord Lake'in Purana Qila'daki kampını ziyaret etmeye karar verdi, fakat her zamanki Babürlü zamanlamasıyla kampa ancak öğleden sonra saat 3'te varabildi. O sırada sepoylar tam üç saattir tören duruşunda kendisini beklemekteydi. Törendekilerden biri de boğucu muson sıcağında kırmızı pamuklu üniformasının içinde terler döken Binbaşı William Thorn'du. "Geleneksel tören devam ederken," diye yazmıştı, "Majesteleri tekrar filine bindi ve süvari uğurlama için tören vaziyeti aldı, saat dördü geçiyordu."

> Arada altı buçuk kilometrelik bir mesafe vardı. Ekselansları [Lake] saraya ancak güneş battıktan sonra varabildi. O kadar büyük bir kalabalık toplanmıştı ki, kafile ancak tek sıra hâlinde ilerleyebildi. Delhi halkı caddeleri hınca hınç doldurmuştu. Sarayın salonları bile uzun zamandır sis perdesinin ardında kalan Timur'un Sarayı'nın yeniden dirilişine tanıklık etmeye çalışan seyircilerle doluydu.[156]

Eski Maratha kuşatma ve yağmalarının anıları kolay kolay unutulmuyordu. Nitekim Sindhia'ın askerleri de Delhi de hiç sempatiyle karşılanmadı. Görünüşe göre kimse, onların gidişine üzülmemişti. İmparatorun yeni hamilerine gelince, Babürlü başkentinin sakinleri şimdilik merakla beklemekteydi:

> Başkomutan kurtarıcılarını merakla izleyen yoğun kalabalığın içinden ağır ağır ilerleyerek nihayet saraya ulaştı ve refakatçilerin eşliğinde bir zamanlar Doğu'nun ihtişamıyla başların döndüğü binaya girdi ...
>
> Ama şimdi, âdeta dünyevi ihtişamın beyhudeliğini ve dünyevi gücün gelip geçiciliğini hatırlatırcasına, büyük Ekber'in ve muzaffer hükümdar Evrengzib'in torunu o kör ve yaşlı hâliyle acınacak hâldeydi. Hiçbir otoritesi kalmamış, yoksulluğa mahkûm olmuş bir hâlde muhteşem bir hükümdarlığın ve insanlık onurunun karikatürü gibi görünen küçük bir kanepede oturuyordu. Böyle bir sahneye tanık olanların derinden etkilenmemesi mümkün değildi.[157]

---

[155] Lal, *Shah Alam Nama*, Tonk Mss 3406, 46th Year of the Auspicious Reign, s. 542.

[156] Thorn, *Memoir of the War in India*, s. 125.

[157] A.g.e., s. 125-6.

Şah Alemname'ye göre, Lake yine de "imparatorluk tahtının önünde başını eğdi", sonra da kör İmparatorla yardımcı Albay David Ochterlony aracılığıyla sohbet etti. Ochterlony'nin babası Massachusetts'e yerleşmiş Highlandli bir İskoçtu. Amerikan Devrimi patlak verince kraliyet yanlısı ailesiyle birlikte Kanada'ya kaçmıştı. David de 1777'de Şirket ordusuna katılmıştı. Yeni Dünya'ya bir daha asla dönmemiş, Hindistan'ı vatanı kabul ederek buradan ayrılmamaya yemin etmişti. Kendine birkaç Hintli eş almış ve her birine bir fil vermişti. O akıcı Urducasıyla Farsçasını onlardan öğrenmişti. Vakanüvis Munna Lal bu duruma hem şaşırmış hem de etkilenmişti. (Ona verdiği isimle) Da'ud Akhtar-Luni Bahadur'un mükemmel bir Farsçası vardı. "Farsçayı hem çok iyi anlıyor hem çok iyi konuşuyor hem de uzmanlık derecesinde iyi yazıyordu. Ochterlony imparatorun arzusu üzerine, majestelerine siyasi ve mali konularda danışmanlık yapmak üzere sarayda kaldı."[158]

Ochterlony, Wellesley'in son durum nedeniyle Şah Alem'e gönderdiği sözcükleri dikkatle seçilmiş mektubu okudu. Genel vali kendisini "Majestelerinin Britanya Tacı altında eski itibarına ve huzuruna kavuşmasından mutluluk duyan aracı" olarak tarif ediyordu.[159] Munna Lal "Majestelerinin Kampani Sahib Bahadur'a olan takdir duygularını göstermek için iki isme hilat giydirip, General Gerard Lake'i Nevvab Samsam el-Devle, Han Devran Han unvanlarıyla ödüllendirdiğini" yazıyordu. "Albay da [Ochterlony] konumuna uygun güzel hilatlar aldı ve Nasırüddevle yani Muzaffer Ceng unvanıyla ödüllendirildi."[160] Ochterlony de buna karşılık Wellesley'in, Şah Alem'in acil harcamaları için 600.000 rupi gönderdiğini ve ayrıca "saray hizmetkârlarının, şehzade ve devletin temel direkleri olan üst düzey saray maiyetinin masraflarını karşılamak üzere her ay 64.000 rupi" göndereceğini" bildirdi.

İzleyen günlerde, Lord Lake Babürlü sarayının tüm soylularıyla "kendilerini İngilizlere bağlı hisseden" diğer bazı isimler için Delhi'de bir durbar

---

158 Lal, *Shah Alam Nama*, Tonk Mss 3406, 46th Year of the Auspicious Reign, s. 544.

159 K. K. Dutta, *Shah Alam II & The East India Company*, Calcutta, 1965, s. 115.

160 Lal, *Shah Alam Nama*, Tonk Mss 3406, 46th Year of the Auspicious Reign, s. 544. Rajastan'daki Nasırabad şehri ilginç bir biçimde adını İskoç asıllı Bostonludan almaktadır.
Bu rakamların günümüzdeki karşılıkları: 600.000 rupi=Yaklaşık 8 milyon sterlin; 64.000 rupi=832.000 sterlin.

(tören) düzenledi.[162] Bunlardan biri de ordusunu Marathaların yanında savaşmaya gönderen ve bundan ve kocasının Patna Katliamı'ndaki rolünden dolayı mülklerine el konmasından endiye duyan Begüm Sumru'ydu. Begüm Sumru her nasılsa Durbarı izleyen akşam yemeği sırasında Ochterlony'nin dikkatini çekmeyi başardı. Nitekim ikili daha sonra yakın arkadaş olacaklardı.

Begüm Sumru ayrıca Lord Lake ile tanıştı. Ancak bu, daha sorunlu bir tanışma oldu. Lake içkinin etkisiyle çakırkeyif olmuştu ve bir zamanlar Delhi'nin en güzel kadınlarından birinin kendisine yaklaşması onu açıkça şaşırtmıştı. "Az önce içtiği şarabın etkisiyle hafif çakırkeyif bir hâlde," diye yazmıştı Skinner, "cüretkâr bir tavırla ilerledi ve yanındakilerin şaşkın bakışları arasında kadını kollarına alıp öptü". Babürlü sarayının bütün kuralları çiğnenmişti. Salona derin bir sessizlik çöktü. "Yapılan hata son derece münasebetsizceydi, fakat kendine hâkim olan leydi durumu düzeltmeyi başardı. Nazikçe ve sakince etrafındakilere döndü ve izleyenlerin şaşkın bakışları arasında, "Bu," dedi, "bir babanın kızını [bağışladığını ve barıştığını gösteren] bir selamlamasıdır." Begüm'ün Hristiyanlık hakkında bilgisi vardı, dolayısıyla bu mükemmel bir açıklamaydı. Ancak daha deneyimli izleyiciler Lordun kişiliğinde vücut bulan çakırkeyif bir kırmızı ceketli din adamının sergilediği bu tavır karşısında gülümsemekten kendilerini alamamış olmalıydı."[163]

Lake kısa bir süre sonra Agra Kalesi'ni ele geçirip son Maratha direnişini kırmak ve Laswari'de bulunan Sindhia'ya karşı son bir büyük zafer elde etmek üzere yola çıktı. Kısa bir süre önce saraya yeni Şirket Temsilcisi olarak atanan Ochterlony bir zamanlar Şah Cihan'ın en büyük oğlu Sufi şehzade Dara Şukoh'un kütüphanesi olan ve bundan elli yıl kadar önce de genç şehzade Şah Alem'in İmadülmülk'ten kaçarken kullandığı eski Babürlü binasından geriye kalan yapıya yerleşti.[164] Bu arada Keşmir Kapısı yakınlarında süvari ve topçu için bir hastane ve kışla inşa edildi. Kamareddin'in Acmer Kapısı yakınlarındaki malikânesi yeni Gümrük Binası oldu. Diğer bazı eski binalar Şirket'in kullanımına bırakıldı. Ayrıca ikili bir İngiliz-Babürlü saray sistemi oluşturuldu.[165] Yeni bir birleşik Anglo-Babürlü yönetimi kuruldu.

---

[162] Dutta, *Shah Alam II & The East India Company*, s. 114–15.
Fraser, *Military Memoirs of Lt. Col. James Skinner C.B.*, cilt 1, s. 293–4.

[164] K. N. Pannikar, *British Diplomacy in Northern India: A Study of the Delhi Residency 1803–1857*, New Delhi, 1968, s. 7.

[165] Stephen P. Blake, *Shahjahanabad: The Sovereign City in Mughal India, 1639–1739*, Cambridge, 1991, s. 170, 181; Spear, *The Twilight of the Moghuls*, s. 92.

Şirket'in Delhi'yi ele geçirmesi neresinden bakılırsa bakılsın çok önemli bir andı. Şair Azad'ın "sadece satranç masasındaki şah" diye nitelediği kör ve güçsüz Şah Alem için hayatı boyunca peşini bırakmayan bir çıkmazın -Timurlu atalarından kalan bir İmparatorluğu nasıl, nereden ve kimin himayesi altında idare edeceği sorusunun- nihayete ermesi anlamına geliyordu bu durum.[166] Artık yetmiş yedi yaşındaydı. Çocukken Nadir Şah'ın Delhi'ye girişine ve büyük Koh-i Nur elmasının işlendiği Tavuskuşu Taht'ın götürülüşünü görmüştü. Kendisine suikast düzenleyen İmadülmülk'ün elinden kurtulmuş ve Clive ile girdiği savaşlardan sağ çıkmıştı. Patna'da ve Buksar'da Şirket'e karşı savaşmış, Allahabad'taki Diwani'yi Clive'e armağan etmiş ve Delhi'ye dönene kadar Şirket'e meydan okumuştu. Burada Mirza Necef Han'la birlikte bütün güçlüklere göğüs gererek atalarının imparatorluğunu yeniden inşa etmeyi başarmıştı. Fakat son büyük Babürlü generalinin vakitsiz ölümüyle bu imparatorluk bir serap olup gitmişti. Nihayet, düşebileceği en dip noktaya düşmüş ve eski psikopat gözdesi Gulam Kadir'in saldırısına uğrayarak kör edilmişti. Şimdi de Wellesley'in himayesinde ve Şirket'in bağladığı bir aylık gelirle en azından ömrünün son günlerini çok sevdiği Kızıl Kale'de, atalarının tahtında, rahat ve huzur içinde ve nispeten onurlu bir biçimde geçirebilirdi.

Üç yıl sonra, yani 1 Nisan 1806 günü, Ochterlony'nin yeni yardımcısı ve Lord Wellesley'in Fort William Koleji'nin ilk mezunlarından biri olan William Fraser, Invernes'ta yaşayan babasına gönderdiği mektupta yaşlı İmparator ve sarayı hakkındaki ilk izlenimlerini şöyle anlatıyordu: "İlk Müslüman bayramlarından birinde," diyordu, "Şah'a camiye kadar eşlik ettim. İnsanların Tanrı'ya dua ederken sergiledikleri onurlu ve mütevazı duruştan çok etkilendim."

> O sıralar sürekli Şah'ın yanındaydım. Soylu davranışlarına, yürüyüş tarzına, görünüşüne ve yüz ifadesine hayranlık duymamak elde değildi. Gözlerini kaybetse de yüz ifadesini koruyordu. Fakat o gözlerini yitiriş öyküsü ve başından geçen felaketler ister istemez acıma ve saygı duygusu uyandırıyor. Öldüğü gün onunla birlikte Timurlu Hanedanı da sona erecek. Bir topalla başlayan hanedan, körle sona erecek."[167]

---

[166] Alıntı Frances W. Pritchett, *Nets of Awareness*, Berkeley ve Los Angeles, 1994, s. 3. Fraser of Reelig Archive, Inverness, cilt 29, Wm Fraser letterbook, 1 Nisan 1806, Edward S. Fraser.

Şanlı bir saltanattan söz etmek mümkün değildi belki, ama her türlü güzelliğin nadir görüldüğü bir zamanda zarafetin, alçakgönüllülüğün, tutarlılığın ve bilginin damgasını vurduğu bir hayat yaşamıştı. Hepsinden önemlisi de Şah Alem başına gelen bütün felaketlere olağanüstü bir kararlılıkla direnmişti. Hayatı boyunca bir yığın acılar çekmişti. Ama asla pes etmemişti. Sadece bir defasında, o da ailesinin Rohillaların tecavüzüne uğradığı ve gözlerinin oyulduğu zaman umutsuzluğa kapılmıştı. Bunun dışında akla gelebilecek en kötü şartlarda, hatta Büyük Anarşi döneminde bile saraydaki yüksek kültürü korumayı bilmiş, iyi bir şair olarak başka şairler, ilim insanları ve sanatçıları için her zaman cömert bir hami olmuştu.

Dahası, en kötü zamanlarda bile hanedanına rehberlik etmeyi bilmiş ve Büyük Anarşi'nin en zorlu günlerinde bile Babürlü meşalesini canlı tutmuştu. Ayrıca yeni bir Babürlü hâkimiyeti modeli yaratmayı başarmıştı. Gerçek iktidarın olmadığı bu modelin altında her ikisi de Timurlu atalarından gelen ilahi güce dayalı bir hükümdarlık ve yüksek saray kültürünün yaldızlı görüntüsü yatıyordu. Bu vizyon, elli yıl sonra bile tarihteki en büyük sömürge karşıtı isyanın merkezi olan torununun sarayına ilham kaynağı olmaya devam edecekti. Bu ayaklanma İngiliz gücünü kırarak İngiliz hâkimiyetini çöküşün eşiğine getirmiş ve yeni bir Babürlü hâkimiyetinin başlamasına ramak kalmıştı.[168]

Şirket açısından da tarihsel bir andı bu. Marathaları yenilgiye uğratıp Babürlü İmparatorluğu'nu onların hâkimiyetinden kurtarma mücadelesinin son safhasıydı. Aynı zamanda Şirket'in ağır ağır Babürlü sistemine nüfuz etme sürecindeki son hamleydi. Londra'dan çıkan bir borsa şirketi güçlü Babürlü İmparatorluğu'nun dizginlerini yavaş yavaş ele geçirmiş ve Wellesley döneminde bir ölçüde Babürlü görkeminin sembollerini de benimsemişti.

Sonunda, Şirket kendini Babürlü İmparatoru'na bir saltanat naibi olarak dayatmak suretiyle gücünün doruk noktasına ulaştı ve Babürlü şemsiyesi altında Hindistan'ın gözünde belli bir meşruiyet kazandı. Bengalli reformcu Raca Rammohan Roy, 1831 gibi ileri bir tarihte, "İngiliz yönetiminin hiçbir toprağı olmadığı hâlde Hindistan halklarının gözünde onur ve hâkimiyetin tek meşru temeli olarak görülen bir monarkın minnet dolu dostluğunu

[168] Bkz. William Dalrymple, *The Last Mughal: The Fall of a Dynasty, Delhi, 1857*, Londra, 2006.

kazanmak suretiyle nasıl daimî bir güç elde ettiğine" kafa yormuştu.[169] Şirket, Babürlü sistemini parçalayıp yok etmek yerine onun içine nüfuz etmenin daha doğru olduğunu görmüştü.

Wellesley İngiltere'deki direktörlerin "Doğu Hindistan Şirketi'ni yavaş yavaş ve dolaylı şekilde Babürlü tahtına oturtmak" istediğinden kuşkulandığını duyunca tepki göstermişti.[170] Oysa yaptığı tam da buydu. Çok uluslu bir şirket elli yıldan az bir zamanda Babürlü Hindistanı denilen yerin hemen hemen tamamını ele geçirmişti. Ayrıca bu aşamada, gelişmiş bir idari ve sivil hizmet sistemi kurmuş, Londra'daki limanların büyük bir bölümünü inşa etmiş ve Britanya'nın dış ticaretinin hemen hemen yarısını tek başına gerçekleştirme noktasına kadar gelmişti. Sadece İngiltere'deki yıllık harcamaları -yaklaşık 8.5 milyon sterlin- İngiliz hükûmetinin yıllık harcamalarının dörtte birine eşitti.[171] Şirket'in kendini artık "Kâinattaki en büyük tüccarlar topluluğu" olarak görmesi şaşırtıcı değildi. Sahip olduğu ordu, dünya üzerindeki neredeyse bütün ordulardan büyüktü ve gücüyle bütün dünyayı etkiliyordu. Hatta hisseleri artık küresel ölçekte bir tür rezerv para olarak görülüyordu. Burke'nin yazdığı gibi: "Şirket bir ticari kurum olarak yola çıkmış ve bir imparatorluğa dönüşmüştü;" ya da direktörlerden birinin deyişiyle, "imparatorluk içinde imparatorluk" hâline gelmişti.[172]

Ama Şirket devasa kaynaklarına rağmen Wellesley'in altı yıldır aralıksız sürdürdüğü savaş yüzünden iflasın eşiğine geldi ve yıllık bütçe açığı 2 milyon sterlini‴ buldu. Wellesley'in Hindistan'a geldiği dönemde 17 milyon sterlin olan Şirket'in toplam borcu şimdi 31.5 milyonaʸ yaklaşmaktaydı. Wellesley'in tırmandırdığı korkunç miktarlardaki borcu ödemek için 1800-1806 yılları arasında Londra'dan Bengal'e 3.9 milyon sterlinlik gümüş‴ gönderilmesi

---

[169] Ray, *The Felt Community*, s. 301–3, 334.
Alıntı J. K. Majumdar, *Raja Rammohun Roy and the Last Moghuls: A Selection from Official Records (1803–1859)*, Kalküta, 1939, s. 4, 319–20.
Bugünkü değeri 890 milyon sterlin.
Bowen, *Business of Empire*, s. 277.

[172] Bkz. Joseph Sramek, *Gender, Morality, and Race in Company India, 1765–1858*, New York, 2011, s. 17.
Bugün değeri 400 milyon sterlinden fazla.
ʸ Bugünkü karşılığı 3.3 milyar sterlin.
Bugünkü karşılığı 400 milyon sterlinden fazla.

gerekmişti.[173] Lord Wellesley'in Babürlü ölçeklerinde inşa ettirmeye başladığı Kalküta'daki saray benzeri yeni hükûmet binasının maliyetiyle ilgili haberler direktörler açısından bardağı taşıran son damla oldu. Direktörler, Hindistan hükûmetinin Wellesley döneminde "tam anlamıyla bir despotizme dönüştüğünü" ilan ettiler.

Yönetim Kurulu 6 Kasım 1803'te Denetim Kurulu'na bir mektup göndererek Wellesley hakkındaki itirazlarını bildirdi. Kurul, Wellesley'i:

> Genel harcamalarda büyük tasarruflar yapacağı yönünde verdiği sözlere ve bu konuda yapılan uyarılara rağmen ... Britanya Hindistanı'ndaki yönetime zarar vermekle ... kurulun bu konudaki endişelerine rağmen verdiği tasarruf sözlerini tutmamakla ... kurulun farklı yöndeki görüşlerine cevap vermek yerine kaçınılmaz olarak savaşlara yol açan bir dış politika izlemekle ... birçok ciddi olumsuzluğa yol açmakla, borçları ve harcamaları azaltmak ve devletin ve İngiliz gücünün saygınlığını korumak yerine belirsiz bir üstünlük hedefi peşinde koşmakla ve korkulduğu gibi Hindistan'daki bütün devletleri karşısına almakla, suçluyordu.[174]

1803 yılının sonlarına doğru nihai bir karar alındı: Wellesley, yani Şirket'in kurumsal yuvasında imparatorluk inşa eden guguk kuşu geri çağrılacaktı.

Direktörler 1803'te istediklerini aldılar, fakat sonunda Şirket karşısında galip gelen İngiliz hükûmeti oldu. Şirket her gün daha da güçlenip daha da yenilmez hâle gelse bile, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru İngiliz devleti tarafından daha yakından denetlenip sınırlanır hâle geldi ve bir şirketin Hindistan'daki en büyük koloniyi yönetmesi fikri, giderek bir anormallik olarak görülmeye başlandı.

Edinburgh Review'da yazan kimliği belirsiz bir yazar, muhtemelen James Mill, Wellesley'in geri çağrılmasından birkaç ay sonra yerinde bir tespitte bulundu: "Bugüne kadar bilinen en vizyoner ve en aşırı sistemler bile," diye yazıyordu, "bir imparatorluğu yönetmenin en iyi yolunun onu binlerce kilometre uzaktaki bir tüccarlar kurulunun eline bırakmak olduğunu

---

[173] A.g.e., s. 229.

[174] P. J. Marshall, *Problems of Empire: Britain and India, 1757–1813*, Londra, 1968, s. 142–4.

savunmadı."[175] Parlamento 1813 yılında Şirket'in Doğu ticareti üzerindeki tekelini kaldırarak diğer şirket ve tüccarların da Bombay ve Kalküta'ta temsilcilik açmasına izin verdi.[176]

1825'e gelindiğinde bizzat Doğu Hindistan Şirketi'nin varlığı parlamentoda tartışma konusu olmaya başladı. Bir parlamento üyesi Şirket'in sahip olduğu güç ve etkinin geldiği noktayı anlatırken, "böyle bir zenginlik bu kadar uzak bir yerde değil de burada olsaydı eğer, sadece halkın özgürlüğü için değil; devletin istikrarı açısından da kesinlikle çok tehlikeli olurdu," diyecekti. Beş yıl sonra da başka bir parlamento üyesi "krallığın refahı pahasına faaliyet gösteren," Parlamentonun ancak *zayıf* ve *dolaylı* bir şekilde kontrol edebildiği devasa bir gücün varlığına göz yuman politikacılara öfke kusuyordu.[177] James Silk Buckingham, parlamentoda daha da ileri gidiyordu: "100 milyon kişilik bir imparatorluğun siyasi yönetimini ... bir borsa şirketine bırakmak öyle akıl almaz bir şey ki, böyle bir şey bugün teklif edilecek olsaydı yalnızca saçmalık olarak görülmez, aynı zamanda akla gelebilecek en büyük hakaret kabul edilirdi."[178]

Parlamento nihayet 1833'te harekete geçti. Doğu Hindistan Şirketi'nin ticaret yapma hakkı elinden alındı ve şirketi bir tür idari şirkete dönüştüren Doğu Hindistan Şirketi Yasası çıkartıldı. Bir zamanlar uçsuz bucaksız bir ticaret imparatorluğuna hükmeden -ve yasanın çıkartıldığı gün dahi sadece çay ticaretinden yıllık 1 milyon sterlin gelir elde eden- Şirket, son dönemine sadece imparatorluğun idaresinden sorumlu bir kurum olarak girdi.[179]

Nihayet 10 Mayıs 1857 tarihinde bizzat DHŞ'nin kendi ordusu işverenine karşı ayaklandı. Dokuz zorlu aydan sonra isyanı bastıran Şirket, bütün İngiliz sömürgecilik tarihinin muhtemelen en kanlı girişimine imza attı ve Ganj boyunca sıralanan pazar kasabalarında isyana katıldığından kuşku duyulan on binlerce kişiyi asıp katlederek kendini son bir kez daha gösterdi. Parlamento, -Britanya'da Hint İsyanı, Hindistan'da Birinci Bağımsızlık Savaşı

---

[175] Alıntı Tillman W. Nechtman, *Nabobs: Empire and Identity in Eighteenth-Century Britain*, Cambridge, 2010, s. 225.

[176] Micklethwait ve Wooldridge, *The Company*, s. 36.
Bowen, *Business of Empire*, s. 16–17.

[178] A.g.e., s. 297.

[179] Tirthankar Roy, *The East India Company: The World's Most Powerful Corporation*, Yeni Delhi, 2012, s. xxiii.

olarak adlandırılan- Büyük Ayaklanma'dan sonra nihayet Şirket'i toptan feshetti.

Artık buraya kadardı. Şirket'in açgözlülüğünün ve beceriksizliklerinin yarattığı tehlike karşısında harekete geçen Viktorya devleti tarihin en açgözlü kuruluşunu başarılı bir şekilde ehlileştirdi. Şirket'in donanması feshedildi ve ordu Taca geçti. Genel Vali Lord Canning, 1859 yılında Allahabad Kalesi'nin surlarının içinde -yani Clive'ın Diwani'yle ilk kez emperyal bir güce dönüştürdüğü yerde- Şirket'in Hindistan'daki varlıklarının millîleştirilerek İngiliz Tacına geçeceğini ilan etti. Hindistan'ın hükümdarı artık direktörler değil; Kraliçe Viktorya olacaktı.

Doğu Hindistan Şirketi, tek bacağı kesilmiş bir şekilde bir on beş yıl daha topallayarak varlığını sürdürdü ve nihayet 1874 yılında sessiz sedasız bir şekilde yahut bir yorumcunun deyişiyle "bölgesel bir demir yolunun iflasından daha küçük bir gürültü çıkaran bir tantanayla" kapısına kilit vurdu.[180]

Şirket'in markası bugün Londra'nın West End bölgesindeki bir satış yerinde "baharat ve tatlandırıcı" ticareti yapan Keralalı iki kardeşin elinde bulunmaktadır.

[180] Micklethwait ve Wooldridge, *The Company*, s. 36.

SONSÖZ

Diwani'nin Şah Alem'in elinden âdeta koparılarak alınmasına ve nihayet Şirket'in elindeki imparatorluğa el konmasına sahne olan -turistlerin ziyaret ettiği Lahore, Agra veya Delhi'deki kalelerden çok daha büyük olan- kızıl kumtaşından yapılmış Babürlü kalesi bugün hâlâ sivillere kapalı bir askerî bölge olarak kullanılmaktadır. Geçen yılki gidişimde ne kapısındaki muhafızların ne de subayların burada olup bitenler hakkında bir bilgisi vardı. Tek bir nöbetçi bile toplarıyla bir zamanlar Clive'ın Diwani çadırına da ev sahipliği yapan geçit alanını süsleyen Şirket'in adını duymamıştı.

Kaleyi ziyaret ettiğim günün akşamı kale duvarlarının dibinden küçük bir kayık kiraladım ve kayıkçıya, beni nehrin yukarısına doğru götürmesini söyledim. Güneşin batmasına daha bir saat vardı. Kuzey Hindistanlıların *godhulibela* -inek tozu zamanı- dediği bir andı ve Yamuna akşamın alacakaranlığında sanki sağa sola saçılmış Babürlü mücevherleri gibi parıldıyordu. Balıkçılar kıyı boyunca avlanıyor, geç kalmış hacılar Yamuna Nehri'nin Ganga'yla buluştuğu yere yakın bir noktada suya dalıp çıkıyordu. Her yaştan küçük çocuk balık oltalarıyla saduların ve hacıların arasında dikilmiş, daha az mistik bir iş olan yayınbalığı avıyla ilgileniyorlardı. Mazgalların arasındaki oyuklardan muhabbet kuşları çıkıyor; mina kuşlarını tünemeye çağırıyordu.

Kırk dakika boyunca sandalın kenarlarına vuran küçük dalgacıkların eşliğinde ağır ağır sürüklendik. Bir mil boyunca uzanan, her biri muhteşem Babürlü pavyonlarıyla, kafesleriyle ve çatı süsleriyle bezenmiş heybetli kulelerin ve çıkıntı yapan kale burçlarının önünden geçtik. Tek bir Londra şir-

ketinin, ne kadar saldırgan ve acımasız olursa olsun, bu kadar güçlü, kendine, haşmetine ve güzelliğine bu kadar güvenen koca bir Babürlü İmparatorluğu'nu fethetmesi imkânsız gibi görünüyordu.

Gerek Hindistan'da gerekse Britanya'da insanlar hâlâ Hindistan'ın İngilizler tarafından fethedilmesini konuşmaktadır, ama bu kitabın da göstermeye çalıştığı gibi bu ifade çok daha uğursuz ve karmaşık bir gerçeği gözlerden kaçırmaktadır. Çünkü on sekizinci yüzyılın ortalarında Hindistan'ı ele geçiren Britanya yönetimi değil; özel bir şirkettir. Hindistan'ın sömürgeleşme süreci tek amacı kendi yatırımcılarını zengin etmek olan kâr amaçlı bir şirket üzerinden gerçekleşmiştir.

Şirket'in Hindistan'ı işgali dünya tarihinde bir eşi olmayan bir şirket eliyle şiddet uygulama sürecinden başka bir şey değildir. Dünyanın en büyük şirketleri, örneğin bir Exxon Mobil, Walmart veya Google, toprak hırsıyla canavara dönüşen askerîleşmiş bir Doğu Hindistan Şirketi'nin yanında uysal bir hayvan gibi kalmaktadır. Tarih ille de bir şey gösteriyorsa eğer, o da devletin gücüyle şirketin gücü arasındaki tezattır: Devletin gücünü dizginlemek mümkünken, şirket ayakta kalabilmek için her türlü yönteme başvurmaktan çekinmeyecektir.

Bugün Britanya'nın Hindistan'daki ilk temsilcisi olan Sir Thomas Roe'ninkine benzer bir dünyaya, Batı'nın zenginliklerinin, tıpkı Roma döneminden Doğu Hindistan Şirketi'nin ortaya çıktığı tarihe kadar olduğu gibi, tekrar Doğu'ya akmaya başladığı bir dünyaya geri dönmüş bulunuyoruz. Bugün Batılı bir başbakan Hindistan'ı ziyaret ederken artık Clive'ın yaptığı gibi kendi şartlarını dayatamamaktadır. Bu türden yaklaşımlar çoktan gerilerde kalmıştır. Batılı başbakan, bugün yanında götürdüğü en büyük şirketlerin CEO'larıyla beraber tıpkı Roe gibi sözleşmeler ve karşılıklı işler yapmak için âdeta yalvarmaktadır.

Şirket -yani denizaşırı topraklara kadar uzanan ve tek bir bütün hâlinde faaliyet gösteren iş örgütlenmesi- Asya ve Avrupa ticaret dünyasını altüst ederek Avrupa'ya rekabet üstünlüğü kazandıran Avrupa sömürgeciliğinin başlangıcıyla eş zamanlı olarak ortaya çıkan devrimci bir Avrupa icadıydı. Dahası Avrupa emperyalizminin çöküşünden uzun zaman sonra da gelişmeye devam eden bir fikirdir. Tarihçiler, Hindistan'daki İngiliz sömürgeciliğinin mirasını tartışırken, genellikle demokrasiden, kanunun üstünlüğünden,

demir yollarından, çaydan ve kriketten söz ederler. Oysa İngiltere'nin Hindistan'a ihraç ettiği en önemli şeylerden biri "borsa şirketi" fikriydi. Avrupa'ya özgü birçok fikir gibi bu fikir de Güney Asya'yı şu veya bu şekilde değiştirdi. Bu yönüyle komünizmden, Protestan Hristiyanlıktan ve hatta muhtemelen demokrasiden çok daha büyük bir etki yarattı.

Aile istisna tutulacak olursa, bugün şirket ve kurumlar Hintlilerin zamanını ve enerjisini her şeyden daha fazla alıyor ki bu da sürpriz değildir: Harvard İş ve Yönetim Merkezi'nin eski direktörü Ira Jackson'ın kısa bir süre önce dediği gibi, günümüzde "politikanın ve politikacıların yerini ... sistemimizin yeni yüksek rahipleri ve oligarkları olan" şirketler ve onların liderleri almıştır. İnsan ırkının önemli bir bölümünün hayatlarını örtülü bir şekilde hâlâ şirketler yönetmektedir.

Çok uluslu büyük şirketlerin güçleriyle ve yarattıkları risklerle nasıl baş edileceği sorusuna aradan geçen 300 yıla rağmen hâlâ net bir cevap bulunabilmiş değildir: Bir ulus devletin kendini ve vatandaşlarını çok uluslu şirketlerin aşırılıklarından nasıl koruyacağı belli değildir. Günümüzde hiçbir çok uluslu şirket Doğu Hindistan Şirketi'nin askerî gücüne ulaşamayacağı gibi onun uyguladığı şiddeti de uygulayamaz. Fakat birçok şirketin devlet gücünü kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak aynı sonuca ulaşmaya çalıştığı açıktır.

2007-2009 yılları arasında meydana gelen uluslararası faiz köpüğü skandalları ve banka iflasları uluslararası şirketlerin büyüyüp ulusları ve onların kaderini olumlu yönde şekillendirebilecekleri gibi, ekonomilerini iflasa da sürükleyebileceğini göstermiştir. ABD ve Avrupa bankaları 2007 yılının Ocak ayıyla 2009 Eylül'ü arasında varlıklarının 1 trilyon dolardan fazlasını kaybetiler. Burke'nin Doğu Hindistan Şirketi'nin 1772'de İngiltere'ye yapmasından korktuğu şey -yani hükûmeti dipsiz bir uçuruma sürükleme ihtimali- 2008-11 arasında İzlanda'nın başına geldi ve ülkenin üç önemli özel bankası İzlanda'yı tam iflasın eşiğine getirdi. Yirmi birinci yüzyılda güçlü birçok uluslu şirket herhangi bir devleti Doğu Hindistan Şirketi'nin on sekizinci yüzyılda Bengal'de yaptığı gibi rahatlıkla dize getirebilir veya altüst edebilir.

Çok uluslu şirketler ölümcül olabilecek güçleri, paraları ve denetimsizlikleriyle özellikle de bu tip şirketlerin yeterince ve gereğince denetlenemediği

ve büyük bir şirketin alım gücüyle mali açıdan zayıf bir hükûmeti devre dışı bırakabildiği veya ezip geçebildiği kırılgan devletler için potansiyel bir tehdit oluşturmaktadır. Örneğin 2009'dan 2014'e kadar Hindistan'ı yöneten ve toprak ve madenleri şahsi çıkarlar için kullanmaktan mobil telefon ruhsatlarını birkaç şirkete gerçek değerinin altında satmaya kadar bir dizi yolsuzluk skandalına karışan Kongre Partisi hükûmeti tam da böyle bir duruma yol açmıştı.

Hindistan Merkez Bankası Başkanı Raghuram Rajan, 2015 yılının Eylül ayında Mumbai'de yaptığı bir konuşmada, büyük şirketlerin paralarının parlamentonun dürüstlüğünü erozyona uğratmasından duyduğu endişeyi dile getiriyordu: "Demokrasimiz ve ekonomimiz her zamankinden daha güçlü olmakla birlikte," diyordu, "son seçimlerin önemli bir sonucu, geçmişin ahbap-çavuş sosyalizminin yerini, zenginlerle nüfuz sahiplerinin yozlaşmış politikacıları rüşvetle satın alarak toprağa ve doğal kaynaklara el koyduğu ahbap-çavuş kapitalizmine bırakması olmuştur. Ahbap-çavuş kapitalizmi şeffaflığı ve rekabeti ortadan kaldırarak serbest girişime ve ekonomik büyümeye zarar vermektedir. Kamu çıkarlarının yerine özel çıkarları koyarak demokratik anlatıyı hasara uğratmaktadır." Raghuram Rajan'ın dile getirdiği endişe bundan 300 yıl önce Doğu Hindistan Şirketi'nin gösterişçi zenginlik ve politik yozlaşmayla birlikte anıldığı bir tarihte Britanya'da Horace Walpole ve benzeri birçok ismin dile getirdiği endişelere çok benzemektedir.

Neyse ki Doğu Hindistan Şirketi'nin günümüzde bir benzeri yoktur. Gelirleri itibarıyla dünyanın en büyük şirketi olan Walmart'ın varlıkları arasında nükleer denizaltı filoları yoktur; Facebook'un yahut Shell'in piyade alayları bulunmamaktadır. Zıvanadan çıkan ilk büyük çok uluslu şirket olan Doğu Hindistan Şirketi bugünkü birçok borsa şirketinin en uç modeli ve en uç prototipiydi. Bugün en güçlü şirketler bile kendi ordularını kurmaya ihtiyaç duymamaktadır. Bunlar çıkarlarını korumak ve kollamak için hükûmetlere güvenmektedir.

Bugün Şirket'in Leadenhall Caddesi'ndeki merkezinin yerinde Richard Rogers'ın cam ve metalden inşa edilmiş Lloyd's binası yükselmektedir. Macaulay'in "dünyanın en büyük şirketi" dediği, Güney Asya'daki geniş topraklara hâkim olarak Babürlülerle boy ölçüşebilecek tek güç hâline gelen bu şirketi gösteren bir mavi tabela da bulunmamaktadır artık. Fakat Şirket'in

şehirde bıraktığı mirasa dair bir işaret arayan kişinin sadece bunların etrafına bakınması yeterlidir.

Bu kitap ticari güçle emperyal güç arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışmaktadır. Büyük şirketlerin politikayı veya politikanın büyük şirketleri nasıl etkileyebildiğini araştırmaktadır. Gücün ve paranın nasıl yozlaşabildiğini ve ticaret ve sömürgeciliğin nasıl çoğu zaman kol kola yürüdüğünü incelemektedir. Zira Batı emperyalizmiyle şirket kapitalizmi aynı zamanda ortaya çıkmıştır ve her ikisi de bir ölçüde modern dünyayı yaratan ejderin dişleridir.

Doğu Hindistan Şirketi, on sekizinci yüzyılın Hindistanı'nda öyle bir yıkıma yol açtı ki bu yıkımı dile getirebilmek için yepyeni bir edebî türün icat edilmesi gerekti. *İbretname* denilen ahlak dersleriyle dolu tarih kitapları işte bu türdendir. Bu türün en iyi örneklerinden birinin yazarı olan Kahirüddin İllahabadi, bu tip tarih kitaplarının amacını kısa ve özlü olarak şöyle açıklamaktaydı: "*Az farâ-dîd-i sar-guzasht-i guzashtagân, bar khud 'ibrat pazîrad*" - yani, geçmişteki hayatlara bakarak gelecek için ders çıkarmak.[1]

Doğu Hindistan Şirketi, günümüzde de çok uluslu bir şirketin yozlaşma potansiyelini ve hissedarların çıkarlarının görünüşte devletin çıkarlarıyla nasıl örtüştüğünü göstermesiyle tarihin en lanetli uyarılarından biri olmaya devam etmektedir. Amerika'nın Irak'taki son maceralarının da gösterdiği gibi dünyamız, emperyalizmi henüz aşamamıştır ve büyük olasılıkla da aşamayacaktır. Aksine, İmparatorluk kendisini çeşitli küresel biçimlere dönüştürmekte ve amaçlarına ulaşmak için, açık askerî fetihler, işgaller veya doğrudan ekonomik hâkimiyet gibi araçlar yerine -veya onlarla birlikte- kampanya bağışları ve ticari lobicilik, çok uluslu mali sistemler ve küresel piyasalar, şirket nüfuzundan yararlanmak ve yeni gözetim kapitalizminin öngörücü verilerini kullanmak gibi yöntemlere başvurmaktadır. Doğu Hindistan Şirketi'nin öyküsü, kuruluşundan dört yüz yirmi yıl sonra bile her zamankinden daha fazla güncelliğini korumaktadır.

---

[1] Fakir Kahirüddin İllahabadi, *'Ibrat Nama*, BL, OIOC, Or. 1932, f. 1v.

TERİM SÖZLÜĞÜ

Aftab	Güneş
Ahbar	Hint sarayından haber veren gazeteler
Âlem	Dünya. Aynı zamanda Şiilerin *Muharrem* ayı kutlamalarında kullandıkları sembol anlamına gelmektedir. Genellikle gözyaşı veya el şeklinde olan bu semboller, İmam Hüseyin'in MS 680'de Kerbela Savaşı'nda taşıdığı sembolün stilize edilmiş biçimleridir.
Emir	asilzade
Arak	Hint içkisi
Arz	Farsçada dilekçe
Bağ	Babürlü bahçesi, çeşme ve oluklar aracılığıyla bahçenin dörde (*cahar*) bölünmesi nedeniyle genellikle *cahar bağ* şeklinde kullanılır
Bancara	göçebe tüccarlar
Bazgeşt	dönüş veya eve dönüş
Begüm	Hindistan'da Müslüman soylu kadınlar için kullanılan unvan. "Madam" gibi bir mevki ve saygı bildiren ifade
Betel	Hindistan'da hafif uyuşturu olarak kullanılan ve *paan* olarak yenilen kabuklu yemiş
Badralok	Bengal'de zengin ve iyi eğitimli üst orta sınıf
Bang	kenevirden yapılan uyuşturucu
Bet	adak
Bihisti	su taşıyan kişi, saka
Bibi	Hintli eş veya cariye
Bibi gar	"Kadının Evi" veya *zenana*
Brahman	Hindu din adamlarından oluşan kast ve kastı oluşturan piramidin en tepesindeki kişi

Çarpoy	iple örülmüş yatak (kelime anlamı "dört ayak")
Çatri	genellikle top kulelerinin veya minarelerin tepesinde bulunan, dört sütunla desteklenmiş kubbeli pavyon (kelime anlamı "şemsiye")
Çopar	peçiç oyununa benzer, haç şeklinde bir tabla oyunu
Çatrapati	hükümdarlık unvanı – kelime anlamı "Şemsiyenin Efendisi", İmparatora eş bir unvan
Çoli	kısa (ve bu dönemde çoğu zaman transparan) Hint kadın yeleği
Çovkidar	muhafız, kapı bekçisi
Coss	aşağı yukarı beş kilometreye karşılık gelen bir Babürlü uzunluk ölçüsü
Kror	10 milyon (veya yüz lakh)
Cuirassier	tüfekle donatılmış zırhlı süvari subayı
Dacoit	haydut, çete mensubu
Daftar	mevki veya Nizam'ın sarayında vezirlik
Dak	makam (on sekizinci yüzyılda ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında zaman zaman "dawke" şeklinde yazılırdı)
Dergâh	genellikle bir evliyanın mezarının üstüne yapılan sufi türbesi
Darülislam	İslam toprakları veya İslam vatanı
Destek	ruhsat
Destan	öykü, epik veya sözlü tarih
Deorhi	saray veya *haveli*
Derzi	terzi
Daramasala	misafirhane
Darma	görev
Dobi	çamaşırcı
Duli	üstü kapalı tahtırevan
Doti	peştamal
Divan	şiir külliyatı
Diwan	Başvezir ya da mali işlerden sorumlu vezir
Dubaş	tercüman
Dupatta	genellikle *salvar kemise* (kelime anlamı "iki parça veya en") ile birlikte giyilen şal veya başörtüsü. Aynı zamanda *çunni* olarak bilinmektedir
Durbar	saray
Fakir	kelime anlamı (yoksul). Sufi, derviş veya abdal
Fojdar	kale komutanı
Frenk	yabancı
Ferman	yazılı hükümdar emri
Gagra çoli	Hint yeleği ve eteği

Gat	yıkanma yerine veya nehre inen merdivenler
Gazel	Urduca veya Farsça aşk şiiri
Godhulibela	"inek tozu zamanı" – gün batımından önce gökyüzünün kızıla döndüğü an
Golumdavze	topçular
Gomasta	temsilci veya yönetici
Gunjus	köprü
Hekim	doktor
Hamam	Türk usulü buharlı banyo
Haveli	saray bahçesi veya geleneksel ev
Hurkaru	kelime anlamı "elinden her iş gelen kişi". Koşucu, ulak, haberci veya casus. On sekizinci yüzyıl kaynaklarında kelime bazen *harcarrah* şeklinde yazılmaktadır
Havildar	çavuş rütbesine denk gelen sepoy
Holi	katılanların birbirine kırmızı sarı toz attığı Hindu bahar festivali
Huka	nargile
İd	en büyük iki Müslüman bayramı: İdü'l-Fıtr, Ramazan Bayramı anlamına gelirken İdü'l-Züha, Kurban Bayramı'dır.
İftar	orucun açıldığı yemek
İcar	kira sözleşmesi
Jagatguru	kâinatın gurusu
Cagir	feodal arazi hibesi, *cagirdar*ın vergi topladığı mülk
Jali	kafes şeklinde taş veya ahşap kafes
Cezayir	deve üstünde taşınan döner top
Caroka	çıkıntılı balkon
Cizye	Gayrimüslümlerin ödediği vergi
Kalavant	şarkıcı
Kârhane	iş yeri veya fabrika
Hanezad	sarayda doğan şehzadeler
Hansaman	on sekizinci yüzyılda kelime, kâhya anlamına geliyordu. Bugün genelde aşçı anlamında kullanılmaktadır
Kharita	Babürlü döneminde mektubun içine konduğu ağzı mühürlü brokar çanta
Hilat	Sembolik saray kıyafeti
Hutbe	cuma günleri okunan vaaz
Kotla	kale veya hisar
Kotval	Babürlü şehirlerinde polis şefi, şehir yöneticisi
Lakh	yüz bin
Lenger	dinî bayramlarda dağıtılan bedava yemek

Lathi	asa veya çomak
Lota	su testisi
Lingam	yaratıcı Efendi Şiva ile özdeşleştirilen fallik sembol
Lungi	Hindistan'a özgü peştamal, *doti*nin daha uzunu (QV)
Mahal	kelime anlamı "saray", ama çoğunlukla sarayın yatak odası ya da *zenana* kanadı anlamında kullanılmaktadır
Mahi meratib	Balık Nişanı, Babürlü toplantısı (özellikle Muharrem ayında yapılan toplantılar)
Meclis	toplantı (özellikle Muharrem ayında yapılan toplantılar - QV)
Mandapa	tapınak kapısı
Mansabdar	rütbesi savaş için topladığı süvari sayısına göre belirlenen Babürlü asilzadesi. Örneğin 2.500'lük bir *mansabdar*ın savaşa giderken 2.500 süvari toplaması beklenirdi
Mesnevi	Farsça veya Urduca aşk şiiri
Mehfil	Babürlülerin saray eğlencesi. Bu eğlencelerde dansçılar çıkar, şiir dinletileri düzenlenir ve gazeller okunurdu (QV)
Mihrab	camide Mekke'yi gösteren girinti
Mir	taşıyan kişinin Seyyid olduğunu gösteren bir unvan (QV)
Mirza	şehzade veya beyefendi
Mohalla	mahalle, Babürlü şehrinin bir bölümü, buralara tek bir kapıdan girilirdi
Muharrem	Hz. Muhammed Peygamber'in torunu İmam Hüseyin'in vefatı dolayısıyla Şiilerin mateme büründüğü ay. Özellikle Haydarabad ve Lucknow'da farklı bir havada matem tutulurdu.
Münşi	Hintli özel sekreter veya dil öğretmeni
Müşaare	şiir dinletisi
Mukarnas	cami veya saray kapılarındaki sarkıt şekilli bezemeler
Musnud	bu dönemde Hindistan hükümdarlarının oturduğu, alçak yastık ve minderlerle düzenlenmiş taht
Nabob	Hint dilindeki Nevvabın İngilizcedeki bozulmuş şekli, kelime olarak "vekil" anlamına gelir, zira bu yöneticiler Babürlü hükümdarlarının bölge valileri veya temsilcileridir. İngiltere'de özellikle Samuel Foote'nin 1768'de sahnelediği *The Nabob* adlı oyundan sonra yaygınlaşmış ve "nob" şeklinde kısaltılmış olan sözcük "eski Hintlileri" küçümsemek amacıyla kullanılmaktaydı
Nagara	büyük tören davulu
Nageşvaram	uzun ve nefesli Tamil çalgısı
Namahrem	hain, kelime anlamı "sütü bozuk"
Nekkârhane	tören davulu odası

Nevbet	bayramlarda ve karşılama törenlerinde kullanılan davul
Nevbethane	kale kapısının yanındaki davul odası
Nautch	Hint dansı
Nazar	Hindistan saraylarında feodal beylere verilen sembolik hediye
Nizam	Haydarabad hükümdarının unvanı
Ümera	asilzadeler
Padişahname	İmparatorun tarihi
Palankin	Hint tahtıravanı
Peşkeş	bir astın üstüne verdiği adak veya armağan. Marathalar bu terimi Nizam gibi "tabi" güçlerin ödediği para anlamında kullanıyordu
Peşvaz	uzun ve yüksek belli sabahlık
Pir	sufi üstadı
Pikdan	tükürük hokkası
Prasad	tapınaklarda inananlara yaptıkları bağış karşılığında verilen tatlı. Dekken'deki Müslüman sufi türbelerinde de uygulanan bu gelenek Hindulardan geçmişti
Puja	dua
Pukhur	havuz
Pukka	uygun, doğru
Purdah	kelime anlamı "perde"; kadınların *zenana*da gizlenmesini anlatmak için kullanılmaktadır
Kanat	taşınabilir çadır veya tente
Kavvâl	Sufi müziği yapan kişi
Kavvali	Sufi müziği
Kaledar	kale sorumlusu
Kızılbaş	kelime anlamı "kırmızı başlı". Başlarına, türbanlarının altına giydikleri uzun ve kırmızı başlıktan dolayı Safevi askerlerine (ve daha sonra da tacirlere) verilen ad
Raca	kral
Ryott	köylü veya kiracı çiftçi
Sahukara	tefeci
Salatin	saray doğumlu şehzadeler
Sened	sözleşme veya izin belgesi
Sanyasi	Hindu münzevi
Sarir-i has	has oda
Sarpeç	türban üstündeki değerli taş veya süs
Sati	kocası ölen dul eşin kendini yakması
Savari	fil ahırı (fil koşumlarının saklandığı yer)

Seyyid	Hz. Muhammed Peygamber'in soyundan gelen kişi. Seyyidler çoğu zaman "Mir" unvanını kullanırlar
Sepoy	Hint askeri
Seth	tacir, tüccar, banker veya tefeci
Şadi	evlilik töreni veya düğün
Şamiana	Hint otağı ya da çadırlı bir alanın etrafını saran çit
Şia	İslam'ın en büyük iki mezhebinden biri. Geçmişi Peygamber'in vefatından hemen sonrasına kadar uzanmaktadır. İki Medine Halifesi arasındaki iktidar çekişmesinen kaynaklanmış olup Peygamberin damadı Ali taraftarları bu adla anılmaktadır (Arapçada *Şiatü Ali* "Ali Taraftarı" anlamına gelmektedir). Şiilerin büyük bir bölümü İran'da yaşamakla beraber, Hindistan Dekken'inde da çok sayıda Şii yaşamaktadır. Ayrıca Haydarabad da uzun bir dönem Şii kültürünün merkezi olmuştur.
Şikâr	avlanmak
Shroff	tüccar, tacir, banker veya tefeci
Sirdar	asilzade
Sloka	Sanskritçe beyit
Strappado	Portekiz yöntemiyle işkence. Burada kurban bedeninden bir iple bağlanıp yüksek bir yerden boşluğa atılır
Subadhar	vali
Tahta	şalları saklamak için kullanılan ahşap sandık
Tavaif	geç dönem Babürlü toplum ve kültürünün bir parçası olan eğitimli ve şehirli dansçı kızlar
Tali	tepsi
Ubnah	eş cinsel erkek
Ulema	Müslüman din alimi
Yunani	İyonya (ya da Bizanslı Rum) tıbbı. İran'daki Bizanslı sürgünler aracılığıyla İslam dünyasına da geçmiş olup, bugün Hindistan'da hâlâ uygulanmaktadır
'Urs	bayram günü
Üstad	usta, öğretmen veya uzman
Vekil	elçi veya temsilci (modern anlamda sadece avukat anlamına gelmektedir)
Vilayet	il, vatan
Zenana	harem ya da kadınların yaşadığı bölüm
Zemindar	toprak sahibi veya yerel hükümdar

KAYNAKÇA

1. AVRUPA DİLLERİNDEKİ ELYAZMASI KAYNAKLAR

Doğu ve Hindistan Ofisi Koleksiyonları, British Library (Eski Hindistan Bürosu Kütüphanesi) Londra

MSS EUR

"Incomplete Draft (1785) of an account of the Mysore War (1780–84)", Mss Eur K 116

James Dalrymple Papers, Mss Eur E 330

Elphinstone Papers, Mss Eur F.88

Fowke Papers, Mss Eur E 6.66

Kirkpatrick Papers, Mss Eur F.228

Sutherland Papers, Mss Eur D.547

Orme Mss

Causes of the Loss of Calcutta 1756, David Renny, Ağustos 1756, Mss Eur O.V. 19

Narrative of the Capture of Calcutta from April 10 1756 to November 10 1756, William Tooke, Mss Eur O.V. 19

"Narrative of the loss of Calcutta, with the Black Hole by Captain Mills, who was in it, and sundry other particulars, being Captain Mills' pocket book, which he gave me", Mss Eur O.V. 19

Journal of the Proceedings of the Troops commanded by Lieutenant Colonel Robert Clive on the expedition to Bengal, Captain Edward Maskelyne, Mss Eur O.V. 20

Home Miscellaneous

Bengal Correspondence

Bengal Public Considerations

Bengal Secret Consultations

Bengal Wills 1780–1804 L/AG/34/29/4-16

Bengal Regimental Orders IOR/P/BEN/SEC

Bengal Political Consultations IOR/P/117/18

British Library

"An Account Of The Capture Of Calcutta By Captain Grant', Add Mss 29200 Warren Hastings Papers, Add Mss 29,098–29,172

Anderson Papers, Add Mss 45,427

Brit Mus Egerton MS 2123

Wellesley Papers, Add Mss 37,274–37,318

Devon Kayıt Ofisi, Exeter

Kennaway Papers B 961M ADD/F2

Archives Départementales de la Savoie, Chambéry, Fransa

De Boigne archive

Ulusal Ordu Müzesi Kütüphanesi, Londra

The Gardner Papers, NAM 6305–56

Galler Ulusal Kütüphanesi

Robert Clive Papers, GB 0210 ROBCL1

Pasadena Kütüphanesi

Letters of Thomas Roe to Elizabeth, Countess of Huntingdon, Hastings Collection

Pencap Arşivleri, Lahor

Delhi Residency Papers

İskoç Kayıt Bürosu, Registrar House, Edinburgh

The Will of Lieut. Col. James Dalrymple, Hussein Sagar, December 8 1800: GD 135/2086

Letters of Stair Dalrymple, Hamilton-Dalrymple Mss

İskoçya Ulusal Kütüphanesi

The Papers of Alexander Walker, NLS 13,601–14,193

Hindistan Ulusal Arşivleri, Yeni Delhi

Secret Consultations

Political Consultations

Foreign Consultations

Foreign Miscellaneous

Letters from Court

Secret Letters to Court

Secret Letters from Court

Political Letters to Court

Political Letters from Court

Hyderabad Residency Records

Özel Arşivler

The Fraser Papers, Inverness

The Kirkpatrick Papers, Londra

2. YAYIMLANMAMIŞ ELYAZMALARI VE DENEMELER

Chander, Sunil, *From a Pre-Colonial Order to a Princely State: Hyderabad in Transition, c1748–1865*, yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 1987

Ghosh, Durba, *Colonial Companions: Bibis, Begums, and Concubines of the British in North India 1760–1830*, unpublished Ph.D., Berkeley, 2000

Kaicker, Abhishek, *Unquiet City: Making and Unmaking Politics in Mughal Delhi*, 1707–39, yayımlanmamış doktora tezi, Columbia, 2014

Rothschild, Emma, "The East India Company and the American Revolution", yayımlanmamış makale

3. FARSÇA, URDUCA, BENGALCE VE TAMİLCE KAYNAKLAR

A. ELYAZMALARI

Doğu ve Hindistan Ofisi Koleksiyonları, British Library (Eski Hindistan Ofisi Kütüphanesi) Londra

Tarikh-i-Alamgir Sani, Mss Or. 1749

(Bu elyazmasında herhangi bir yazar adı, tarih veya giriş bölümü bölünmamaktadır)

Fakir Khair ud-Din, *'Ibrat Nama*, Mss Or. 1932

Ghulam Ali Khan alias Bhikhari Khan, *Shah Alam Nama*, Mss Add 24080

I'tisam al-Din, *Shigrif-namah-i Vilayet*, Mss Or. 200

Muhammad 'Ali Khan Ansari of Panipat, *Tarikh-i Muzaffari*, Mss Or. 466

Roznamcha-i-Shah Alam, Islamic 3921

Shakir Khan, *Tārīkh-i Shākir Khānī*, Mss Add. 6585

Özel Koleksiyon, Haydarabad

Tamkin Kazmi, edited and expanded by Laeeq Salah, *Aristu Jah* (unpublished Urdu biography, written c. 1950 and re-edited by Laeeq Salah, c. 1980)

MAAPRI Araştırma Enstitüsü Kütüphanesi, Tonk, Rajastan

Munshi Mohan Lal, *Shah Alam Nama*, Tonk Mss 3406

B. YAYIMLANMIŞ METİNLER

Abu'l Fazl, *Ain-I-Akbari*, 3 vols, trans. H. Blochman and H. S. Jarrett, yazıldığı tarih tahm. 1590, Kalküta, 1873–94

Ali, Karam, 'The *Muzaffarnama of Karam Ali*', in *Bengal Nawabs*, çev. Jadunath Sarkar, Kalküta, 1952

Allah, Salim, *A Narrative of the Transactions in Bengal*, çev. Francis Gladwin, Kalküta, 1788

Anon., *The Chronology of Modern Hyderabad from 1720 to 1890*, Haydarabad, 1954

Astarabadi, Mirza Mahdi, *Tarikh-e Jahangosha-ye Naderi: The official history of Nader's reign*, Bombay lithograph, 1265 ac/ad 1849

Azad, Muhammed Husain, çev. ve ed. Frances Pritchett ve Shamsur Rahman Faruqi, *Ab-e Hayat: Shaping the Canon of Urdu Poetry*, Yeni Delhi, 2001

Beach, Milo Cleveland ve Koch, Ebba, ed, *King of the World – the Padshahnama: An Imperial Mughal Manuscript from the Royal Library, Windsor Castle*, Londra, 1997

Begley, W. E. ve Desai, Z. A., ed, *The Shah Jahan Nama of Inayat Khan*, Yeni Delhi, 1990

Bidri, Mohammed Qadir Khan Munshi, *Tarikh I Asaf Jahi*, çev. Dr Zaibunnisa Begum, yazıldığı tarih 1266 ah/ad 1851, Haydarabad, 1994

Das, Hari Charan, "Chahar Gulzar Shuja" *of Hari Charan Das*, Sir H. M. Elliot ve John Dowson, *A History of India as Told By Its Own Historians*, 8 cilt, Londra, 1867–77, cilt. VIII

"Firaqi", Kunwar Prem Kishor, *Waqa'i-i Alam Shahi*, Kalküta, 1949

Ganga Ram, *The Maharashtra Purana: An Eighteenth-Century Bengali Historical Text*, çev. ve ed. Edward C. Dimock Jr ve Pratul Chandra

Gupta, Honolulu, 1965

Ghalib, *Urdu Letters of Mirza Asadu'llah Khan Ghalib*, New York, 1987

Gholam Ali Khan, *Shah Alam Nama*, ed. A. A. M. Suhrawardy ve A. M. K. Shiirazi, Kalküta, 1914

Ghulam Husain Salim, *Riyazu-s-salatin: A History of Bengal. Translated from the original Persian by Maulvi Abdus Salam*, Kalküta, 1902

Gladwin, Francis (çev.), *The Memoirs of Khojeh Abdulkurreem*, Kalküta, 1788

Hasan, Mehdi, Fateh Nawaz Jung, *Muraqq-Ibrat*, Haydarabad, 1300 ah/ad 1894

Husain, Saiyyad Iltifat, *Nagaristan i-Asafi*, yazıldığı tarih tahm. 1816, basıldığı yer Haydarabad, 1900

Islam, Khurshidul, and Russell, Ralph, *Three Mughal Poets: Mir, Sauda, Mir Hasan*, Yeni Delhi, 1991

I'tisam al-Din, *The Wonders of Vilayet, being a memoir, originally in Persian, of a visit to France and Britain*, çev. Kaiser Haq, Leeds, 2001

Jehangir, *The Tuzuk-i Jehangiri or Memoirs of Jehangir*, çev. Alexander Rodgers, ed. Henry Beveridge, Londra, 1909–14

Kamran, Mirza, "The Mirza Name: The Book of the Perfect Gentleman", çev. Mawlavi M. Hidayat Husain, *Journal of the Asiatic Society of Bengal*, New Series, cilt IX, 1913

Kashmiri, Abd ol-Karim, *Bayan-e-Waqe'*, çev. H. G. Pritchard, B M Mss Add 30782

Khair ud-Din Illahabadi, Fakir, *'Ibrat Nama*, BL Or. 1932

Khan, Dargah Quli, *The Muraqqa' e-Dehli*, çev. Chander Shekhar, Yeni Delhi, 1989

Khan, Ghulam Hussain, Khan Zaman Khan, *Tarikh e-Gulzar e-Asafiya*, Haydarabad, 1302 ah/ad 1891

Khan, Ghulam Iman, *Tarikh i-Khurshid Jahi*, Haydarabad, 1284 ah/ad 1869

Khan, M. Abdul Rahim, *Tarikh e-Nizam*, Haydarabad, 1311 ah/ad 1896

Khan, Mirza Abu Taleb, *The Travels of Mirza Abu Taleb Khan in Asia, Africa, and Europe during the years 1799, 1800, 1801, 1802, and 1803*, çev. Charles Stewart, Londra, 1810

Khan, Mohammed Najmul Ghani, *Tarikh-e-Riyasat-e-Hyderabad*, Lucknow, 1930

Khan, Saqi Must'ad, *Maasir-i-Alamgiri*, çev. *The History of the Emperor Aurangzeb-Alamgir 1658–1707*, Jadunath Sarkar, Kalküta, 1946

Khan, Syed Ghulam Hussain Tabatabai, *Seir Mutaqherin or Review of Modern Times*, 4 cilt, Kalküta, 1790

Lal, Makhan, *Tarikh i-Yadgar-i-Makhan Lal*, Haydarabad, 1300 ah/ad 1883

Mansaram, Lala, *Masir i-Nizami*, çev. P. Setu Madhava Rao, *Eighteenth Century Deccan*, Bombay, 1963

Marvi, Mohammad Kazem, *Alam Ara-ye Naderi,* 3 cilt, ed. Mohammad Amin Riyahi, Tahran, 3. Baskı, 1374 ah/ad 1995

Mirza 'Ali Bakht, *Waqi'at-i Azfari*, ed. T Chandrasekharan ve Syed Hamza Hussain Omari, Madras, 1957

Muhammad, Fayz, *Siraj ul-Tawarikh* (The Lamp of Histories), Kabul, 1913, çev. R. D. McChesney (yakında yayımlanacak)

Mukhlis, Anand Ram, *Tazkira*, Sir H. M. Elliot ve John Dowson, *A History of India as Told By Its Own Historians*, 1867–77, cilt VIII

C. M. Naim (çeviren, notlar ekleyen ve giriş bölümünü yazan), *Zikr-I Mir: The Autobiography of the Eighteenth-Century Mughal Poet, Mir Muhammad Taqi 'Mir'*, Yeni Delhi, 1998

National Archives of India Calendar of Persian Correspondence, giriş, Muzaffar Alam ve Sanjay Subrahmanyam, cilt 1–9, Yeni Delhi, 2014 yeniden basım

Pillai, A. R., *The Private Diary of Ananda Ranga Pillai, Dubash to Joseph François Dupleix*, ed. J. F. Price ve K. Rangachari, 12 cilt, Madras, 1922

Proceedings of a Jacobin Club formed at Seringapatam by the French soldiers in the Corps commanded by M. Domport, Paper C in Official Documents Relating the Negotiations Carried on by Tippoo Sultan with the French Nation, Kalküta, 1799

Ruswa, Mirza Mohammed Hadi Ruswa, *Umrao Jan Ada*, Urducadan çev. Khuswant Singh ve M. A. Hussani, Haydarabad, 1982

Sadasukh Dihlavi, *Munkatab ut-Tawarikh*, çev. Sir H. M. Elliot ve John Dowson, *A History of India as Told By Its Own Historians*, 1867–77, cilt VIII

Salim, Allah, *A Narrative of the Transactions in Bengal*, çev. Francis Gladwin, Kalküta, 1788

Shustari, Seyyed Abd al-Latif Shushtari, *Kitab Tuhfat al-'Alam*, yazıldığı yer Haydarabad, 1802, basıldığı yer Bombay, 1847

Talib, Mohammed Sirajuddin, *Mir Alam*, Haydarabad

Talib, Mohammed Sirajuddin, *Nizam Ali Khan*, Haydarabad

Tuzuk-i-Jahangiri or Memoirs of Jahanagir, çev. Alexander Rogers, ed. Henry Beveridge, Londra, 1919

Yusuf Ali Khan, *Tarikh-i-Bangala-i-Mahabatjangi*, çev. Abdus Subhan, Kalküta, 1982

4. ÇAĞDAŞ ESERLER VE PERİYODİK YAYINLAR

AVRUPA DİLLERİNDEKİ MAKALELER

Anon., *Narrative Sketches of the Conquest of Mysore*, Londra, 1800

Andrews, C. F., *Zakaullah of Delhi*, Cambridge, 1929

Archer, Major, *Tours in Upper India*, Londra, 1833

Barnard, Anne, *The Letters of Lady Anne Barnard to Henry Dundas from the Cape and Elsewhere 1793–1803*, ed. A. M. Lewin Robinson, Cape Town, 1973

Barnard, Anne, *The Cape Journals of Lady Anne Barnard 1797–98*, ed. A. M. Lewin Robinson, Cape Town, 1994

Bayley, Emily, *The Golden Calm: An English Lady's Life in Moghul Delhi*, Londra, 1980

Bazin, Pere Louis, "Mémoires sur dernieres années du regne de Thamas Kouli-Kan et sa mort tragique, contenus dans une lettre du Frere Bazin", 1751, in *Lettres Edifiantes et Curieuses Ecrites des Mission Etrangeres*, Paris, 1780, cilt IV

Beatson, Alexander, *A View of the Origin and Conduct of the War with Tippoo Sultan*, Londra, 1800

Bernier, François, *Travels in the Mogul Empire, 1656–68*, ed. Archibald Constable, çev. Irving Brock, Oxford, 1934

Bhargava, Krishna Dayal, *Browne Correspondence*, Delhi, 1960

Blakiston, John, *Twelve Years Military Adventure in Three Quarters of the Globe*, 2 cilt, Londra, 1829

Blochmann, H., çev ve ed., *The A'in-i Akbari by Abu'l Fazl 'Allami*, Yeni Delhi, 1977

Bolts, William, *Considerations on Indian Affairs; Particularly Respecting the Present State of Bengal and its Dependencies*, 3 cilt, Londra, 1772–5

Bourquien, Louis, "An Autobiographical Memoir of Louis Bourquien translated from the French by J.P. Thompson", *Journal of the Punjab Historical Society*, cilt IX, kısım 7, 1923

Burke, Edmund, *The Writings and Speeches of Edmund Burke*, ed. P. J. Marshall, 6 cilt, Oxford, 1991

Caillaud, John, *A Narrative of What Happened in Bengal in the Year 1760*, Londra, 1764

Colebrook, Sir T. E., *The Life of Mountstuart Elphinstone*, 2 cilt, Londra, 1884

"Cooke's Evidence before the Select Committee of the House of Commons", W. K. Firminger, ed., İngiltere, Avam Kamarası, *Report on East India Affairs*, Fifth Report from the Select Committee, cilt III, 1812

Dalrymple, Alexander, *A Retrospective View of the Antient System of the East India Company, with a Plan of Regulation*, Londra, 1784

Dalrymple, James, *Letters &c Relative To The Capture of Rachore,* Capt. James Dalrymple, Madras, 1796

D'Oyly, Charles, *The European in India*, Londra, 1813

Dow, Alexander, *History of Hindostan*, 3 cilt, Dublin, 1792

Duff, Grant, *A History of the Mahrattas*, 2 cilt, Londra, 1826

Entick, The Late Reverend John, vd., *The Present State of the British Empire*, 4 cilt, Londra, 1774

Fenton, Elizabeth, *The Journal of Mrs Fenton*, Londra, 1901

Firminger, Walter K., ve Anderson, William, *The Diaries of Three Surgeons of Patna*, Kalküta, 1909

Foster, William, ed., *The English Factories in India 1618–1669,* 13 cilt, Londra, 1906–27

Foster, William, ed., *Early Travels in India 1583–1619*, Londra, 1921

Foster, Sir William, *The Embassy of Sir Thomas Roe to India 1615–9, as Narrated in his Journal and Correspondence*, Yeni Delhi, 1990

Francklin, William, *The History of Shah Alam*, Londra, 1798

Francklin, William, *Military Memoirs of Mr George Thomas Who by Extraordinary Talents and Enterprise rose from an obscure situation to the rank of A General in the Service of Native Powers in the North-West of India*, Londra, 1805

Fraser, James, *The History of Nadir Shah*, Londra, 1742

Fraser, James Baillie, *Military Memoirs of Lt. Col. James Skinner C.B.*, 2 cilt, Londra, 1851

Fryer, Dr John, *A New Account of East India and Persia Letters Being Nine Years Travels Begun 1672 and finished 1681*, 3 cilt, Londra, 1698

Gentil, Jean-Baptiste, *Mémoires sur l'Indoustan*, Paris, 1822

George III, ed. J. Fortescue, *Correspondence of George III, 1760–1783*, 6 cilt, 1927–8

Green, Jack, *Arenas of Asiatic Plunder*, Londra, 1767

Hamilton, Alexander, *A New Account of the East Indies*, 2 cilt, Londra, 1930

Hanway, Jonas, *An Historical Account of the British Trade over the Caspian Sea ... to which are added The Revolutions of Persia during the present Century, with the particular History of the great Userper Nadir Kouli*, 4 cilt, Londra, 1753

Hastings, Warren, ed. G. R. Gleig, *Memoirs of the Life of the Rt Hon Warren Hastings, First Governor General of Bengal*, 3 cilt, Londra, 1841

Heber, Reginald, *A Narrative of a Journey Through the Upper Provinces of India from Calcutta to Bombay, 1824–1825*, 3 cilt, Londra, 1827

Hickey, William, *The Memoirs of William Hickey*, ed. Alfred Spencer, 4 cilt, Londra, 1925

Hill, S. C., *Bengal in 1756–7*, 3 vols, Indian Records Series, Kalküta, 1905

Hollingbery, William, *A History of His Late Highness Nizam Alee Khaun, Soobah of the Dekhan*, Kalküta, 1805

Holwell, John Zephaniah, *A Genuine Narrative of the Deplorable Deaths of the English Gentlemen, and others, who were suffocated in the Black Hole in Fort William, in Calcutta, in the Kingdom of Bengal; in the Night Succeeding the 20th June 1756*, Londra, 1758

Hunter, W. W., *The Annals of Rural Bengal*, Londra, 1868

Jones, Sir William, *The Letters of Sir William Jones*, ed. Garland Canon, 2 cilt, Oxford, 1970

Jourdain, John, *Journal of John Jourdain 1608–17*, ed. W. Foster, Londra, 1905

Kaye, John W., *The Life and Correspondence of Sir John Malcolm GCB*, 2 cilt, Londra, 1856

Kindersley, Mrs Jemima, *Letters from the East Indies*, Londra, 1777

Kirkpatrick, William, *Diary and Select Letters of Tippoo Sultan*, Londra, 1804

Lauriston, Jean Law de, *A Memoir of the Mughal Empire 1757–61*, çev. G. S. Cheema, Yeni Delhi, 2014

Linschoten, J. H. Van, *The Voyage of John Huyghen Van Linschoten to the East Indies*, 2 cilt, Londra, 1885 (özgün Hollandaca baskı 1598)

Lockyer, Charles, *An Account Of The Trade With India Containing Rules For Good Government In Trade, And Tables: With Descriptions Of Fort St. George, Aheen, Malacca, Condore, Anjenjo, Muskat, Gombroon, Surat, Goa, Carwar, Telicherry, Panola, Calicut, The Cape Of Good Hope, And St Helena Their Inhabitants, Customs, Religion, Government Animals, Fruits &C.*, Londra, 1711

Lushington, Rt Hon. S. R., *The Life and Services of Lord George Harris GCB*, Londra, 1840

Macaulay, Thomas Babington, "Warren Hastings", *The Historical Essays of Macaulay*, ed. Samuel Thurber, Boston, 1892

Madec, René-Marie, *Mémoire*, ed. Jean Deloche, Pondicherry, 1983

Majumdar, J. K. (ed.), *Raja Rammohun Roy and the Last Moghuls: A Selection from Official Records (1803–1859)*, Kalküta, 1939

Malcolm, Sir John, *Sketch of the Political History of India from the Introduction of Mr Pitts Bill*, Londra, 1811

Malcolm, Sir John, *Political History of India*, 2 cilt, Londra, 1836

Malcolm, Sir John, *Life of Robert, Lord Clive*, Londra, 1836

Mandelslo, J. A. de, *The Voyages and Travels of J. Albert de Mandelslo The Voyages & Travels of the Ambassadors sent by Frederick Duke of Holstein, to the Great Duke of Muscovy, and the King of Persia*, çev. John Davis, Londra, 1662

Manucci, Niccolao, *Storia do Mogor, or Mogul India, 1653–1708*, 2 cilt, çev. William Irvine, Londra, 1907

Methwold, William, "Relations of the Kingdome of Golchonda and other neighbouring Nations and the English Trade in Those Parts, by Master William Methwold", W. H. Moreland, *Relations of Golconda in the early Seventeenth Century*, Londra, 1931

Modave, Comte de, *Voyage en Inde du Comte de Modave, 1773–1776*, ed. Jean Deloche, Pondicherry, 1971

Moor, Edward, *A Narrative of the Operations of Captain Little's Detachment*, Londra, 1794

Nugent, Lady Maria, *Journal of a Residence in India 1811–15*, cilt 2, Londra, 1839

Parkes, Fanny, *Wanderings of a Pilgrim in Search of the Picturesque*, Londra, 1850

Pellow, Thomas, *The Adventures of Thomas Pellow, of Penryn, Mariner*, ed. Robert Brown, Londra, 1890

Polier, Antoine, *Shah Alam II and his Court*, Kalküta, 1947

Pownall, Thomas, *The Right, Interest and Duty of Government, as concerned in the affairs of the East India Company*, gözden geçirilmiş baskı, 1781

Price, David, *Memoirs of the Early Life and Service of a Field Officer on the Retired List of the Indian Army*, Londra, 1839

Price, Joseph, *Five Letters from a Free Merchant in Bengal, to Warren Hastings Esq*, Londra, 1778

Price, Joseph, *The Saddle Put on the Right Horse*, Londra, 1783

Purchas, Samuel, *Hakluytus Posthumus or Purchas His Pilgrimes, Contayning a History of the World*, 20 cilt, Glasgow, 1905

Rennell, James, *The Marches of the British Armies in the Peninsula of India*, Londra, 1792

Roe, Sir Thomas, and Fryer, Dr John, *Travels in India in the 17th Century*, Londra, 1873

Row, T. Venkatasami, *A Manual of the District of Tanjore in the Madras Presidency*, Madras, 1883

Sarker, Jadunath, ed., *English Records of Mahratta History: Poona Residency Correspondence*, cilt 1, *Mahadji Scindhia and North Indian Affairs 1785–1794*, Bombay, 1936

Sarkar, Jadunath, çev. ve ed., "Haidarabad and Golkonda in 1750 Seen Through French Eyes: From the Unpublished Diary of a French Officer Preserved in the Bibliotheque Nationale, Paris", *Islamic Culture*, cilt X, s. 24

Saxena, V. K., ed., *Speeches on the Impeachment of Warren Hastings*, 2 cilt, Delhi, 1987

Scrafton, Luke, *Observations on Vansittart's Narrative*, Londra, 1770

Scurry, James, *The Captivity, Sufferings and Escape of James Scurry, who was detained a prisoner during ten years, in the dominions of Haidar Ali and Tippoo Saib*, Londra, 1824

Sen, S., *Indian Travels of Thevenot and Careri*, Yeni Delhi, 1949

Sleeman, Major General Sir W. H., *Rambles and Recollections of an Indian Official*, Oxford, 1915

Smith, Adam, *The Correspondence of Adam Smith*, ed. E. C. Mossner ve I. S. Ross, 2, Baskı, Oxford, 1987

Sramek, Joseph, *Gender, Morality, and Race in Company India, 1765–1858*, New York, 2011

Srinivasachari, C. S., ed., *Fort William–India House Correspondence*, cilt 4, Londra, 1949–58

Stevens, Henry, *The Dawn of British Trade to the East Indies, as Recorded in the Court Minutes of the East India Company 1599–1603, Containing an Account of the Formation of the Company*, Londra, 1866

Tavernier, Jean-Baptiste, *Travels in India*, çev. V. Ball, ed. Wm Crooke, 2 cilt, Oxford, 1925

Temple, Richard Carnac, *The Diaries of Streynsham Master, 1675–1680*, 2 cilt, Londra, 1911

Thorn, Major William, *Memoir of the War in India Conducted by Lord Lake and Major General Sir Arthur Wellesley on the Banks of the Hyphasis*, Londra, 1818

Vansittart, Henry, *A Narrative of the Transactions in Bengal from the Year 1760, to the year 1764, during the Government of Mr Henry Vansittart*, 3 cilt, Londra, 1766

Walpole, Horace, ed. W. S. Lewis vd., *The Yale Edition of Horace Walpole's Correspondence*, 48 cilt, New Haven, CT, 1937–83

Watts, William ve Campbell, John, *Memoirs of the Revolution in Bengal, Anno. Dom. 1757*, Londra, 1758

Welsh, James, *Military Reminiscences Extracted from a Journal of Nearly Forty Years Active Service in the East Indies*, 2 cilt, Londra, 1830

Wellesley, Arthur, Duke of Wellington, *Supplementary Despatches and Memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington*, kitabın editörlüğünü oğlu, 2. Wellington Dükü yapmıştır, 15 cilt, Londra, 1858–72

Wellesley, Richard, Marquess Wellesley, *The Despatches, Minutes and Correspondence of the Marquess Wellesley KG during his Administration of India*, 5 cilt, ed. Montgomery Martin, Londra, 1840

Wellesley, Richard, Marquess Wellesley, *Two Views of British India: The Private Correspondence of Mr Dundas and Lord Wellesley: 1798–1801*, ed. Edward Ingram, Londra, 1970

Wilkin, Captain W. H., *The Life of Sir David Baird*, Londra, 1912

Wilks, Mark, *Historical Sketches of the South of India*, cilt 2, 1820

Williamson, Captain Thomas, *The East India Vade Mecum*, 2 cilt, Londra, 1810, 2. Baskı, 1825

Young, Arthur, *Political Essays concerning the present state of the British Empire*, Londra, 1772

Yule, Henry, *Hobson-Jobson: A Glossary of Colloquial Anglo-Indian Words and Phrases*, Londra, 1903

5. İKİNCİ ESERLER VE DERGİ MAKALELERİ

Ahmed Aziz, *Studies in Islamic Culture in the Indian Environment*, Oxford, 1964

Alam, Muzaffar, *The Crisis of Empire in Mughal North India: Awadh and the Punjab 1707–1748*, Yeni Delhi, 1986

Alam, Muzaffar, and Alavi, Seema, *A European Experience of the Mughal Orient: The* I'jaz-I Arslani *(Persian Letters, 1773–1779) of Antoine-Louis Henri Polier*, Yeni Delhi, 2001

Alam, Muzaffar ve Subrahmanyam, Sanjay, *Writing the Mughal World*, New York, 2012

Alam, Shah Manzur, "Masulipatam: A Metropolitan Port in the Seventeenth Century", Mohamed Taher, ed., *Muslim Rule in Deccan*, Yeni Delhi, 1997

Alavi, Seema, *The Sepoys and the Company: Tradition and Transition in Northern India 1770–1830*, Delhi, 1995

Alavi, Seema, ed., *The Eighteenth Century in India*, Yeni Delhi, 2002

Ali, M. Athar, "The Passing of an Empire: The Mughal Case", *Modern Asian Studies*, cilt 9, no. 13 (1975)

Arasaratnam, Sinnappah ve Ray, Aniruddha, *Masulipatam and Cambay: A History of Two Port Towns 1500–1800*, Yeni Delhi, 1994

Archer, Mildred, *Company drawings in the India Office Library*, Londra, 1972

Archer, Mildred ve Falk, Toby, *India Revealed: The Art and Adventures of James and William Fraser 1801–35*, Londra, 1989

Avery, Peter, Hambly, Gavin ve Melville, Charles, *The Cambridge History of Iran*, cilt 7, *From Nadir Shah to the Islamic Republic*, Cambridge, 1991

Axworthy, Michael, *The Sword of Persia: Nader Shah from Tribal Warrior to Conquering Tyrant*, New York, 2006

Axworthy, Michael, *Iran: Empire of the Mind: A History from Zoroaster to the Present Day*, Londra, 2007

Ballhatchet, Kenneth, *Race, Sex and Class under the Raj: Imperial Attitudes and Policies and their Critics 1793–1905*, Londra, 1980

Barnett, Richard, *North India Between Empires: Awadh, the Mughals and the British, 1720–1801*, Berkeley, 1980

Barrow, Ian, "The many meanings of the Black Hole of Calcutta", *Tall Tales and True: India, Historiography and British Imperial Imaginings*, ed. Kate Brittlebank, Clayton, Vic., 2008

Baugh, Daniel, *The Global Seven Years War, 1754–63*, New York, 2014

Bayly, C. A., "Indian Merchants in a 'Traditional' Setting. Banaras, 1780–1830", Clive Dewey ve A. J. Hopkins, ed, *The Imperial Impact: Studies in the Economic History of India and Africa*, Londra, 1978

Bayly, C. A., *Rulers, Townsmen and Bazaars: North Indian Society in the Age of British Expansion*, Cambridge, 1983

Bayly, C. A., *Indian Society and the Making of the British Empire*, Cambridge, 1988

Bayly, C. A., *Imperial Meridian: the British Empire and the World 1780–1830*, Londra, 1989

Bayly, C. A., *Empire & Information: Intelligence Gathering and Social Communication in India 1780–1870*, Cambridge, 1996

Bence-Jones, Mark, *Palaces of the Raj*, Londra, 1973

Bence-Jones, Mark, *Clive of India*, Londra, 1974

Bernstein, Jeremy, *Dawning of the Raj: The Life & Trials of Warren Hastings*, Chicago, 2000

Bhargava, Meena, *The Decline of the Mughal Empire*, Yeni Delhi, 2014

Blake, Stephen P., *Shahjahanabad: The Sovereign City in Mughal India, 1639–1739*, Cambridge, 1991

Bowen, H. V., "Lord Clive and speculation in East India Company stock, 1766", *Historical Journal*, cilt 30, no.4 (1987)

Bowen, H. V., *Revenue and Reform: The Indian Problem in British Politics, 1757–1773*, Cambridge, 1991

Bowen, H. V., "British India, 1765–1813: The Metropolitan Context", P. J. Marshall, *The Eighteenth Century*, Oxford, 1998

Bowen, H. V., *The Business of Empire: The East India Company and Imperial Britain, 1756–1833*, Cambridge, 2006

Brenner, Robert, *Merchants and Revolution: Commercial Change, Political Conflict, and Londra's Overseas Traders, 1550–1653*, Princeton, 2003

Brett-James, Antony, ed., *Wellington at War, 1794–1815: A Selection of His Wartime Letters*, Londra, 1961

Briggs, Henry, *The Nizam: His History and Relations with the British Government*, Londra, 1861

Brittlebank, Kate, *Tipu Sultan's Search for Legitimacy: Islam and Kingship in a Hindu Domain*, Yeni Delhi, 1997

Bryant, G. J., *The Emergence of British Power in India 1600–1784: A Grand Strategic Interpretation*, Woodbridge, 2013

Buchan, James, *John Law: A Scottish Adventurer of the Eighteenth Century*, Londra, 2019

Buddle, Anne, *The Tiger and the Thistle: Tipu Sultan and the Scots in India*, Edinburgh, 1999

Burton, David, *The Raj at Table: A Culinary History of the British in India*, Londra, 1993

Butler, Iris, *The Elder Brother: The Marquess Wellesley 1760–1842*, Londra, 1973

Calkins, Philip, "The Formation of a Regionally Oriented Ruling Group in Bengal, 1700–1740", *Journal of Asian Studies*, cilt 29, no. 4, (1970)

Calkins, Philip B., "The Role of Murshidabad as a Regional and Subregional Centre in Bengal", Richard L. Park, *Urban Bengal*, East Lansing, 1969

Carlos, Ann M. ve Nicholas, Stephen, "Giants of an Earlier Capitalism: The chartered trading companies as modern multinationals", *Business History Review*, cilt 62, no. 3 (Sonbahar 1988), s. 398–419

Chandra, Satish, *Parties and Politics at the Mughal Court, 1717–1740*, Yeni Delhi, 1972

Chandra, Satish, "Social Background to the Rise of the Maratha Movement During the 17th Century", *The Indian Economic & Social History Review*, x, (1973)

Chatterjee, Indrani, *Gender, Slavery and Law in Colonial India*, Yeni Delhi, 1999

Chatterjee, Kumkum, "Collaboration and Conflict: Bankers and Early Colonial Rule in India: 1757–1813", *The Indian Economic and Social History Review*, cilt 30, no. 3 (1993)

Chatterjee, Kumkum, *Merchants, Politics & Society in Early Modern India, Bihar: 1733–1820*, Leiden, 1996

Chatterjee, Kumkum, "History as Self-Representation: The Recasting of a Political Tradition in Late Eighteenth Century Eastern India", *Modern Asian Studies*, cilt 32, no. 4 (1998)

Chatterjee, Partha, *The Black Hole of Empire: History of a Global Practice of Power*, Yeni Delhi, 2012

Chatterji, Nandlal, *Mir Qasim, Nawab of Bengal, 1760–1763*, Allahabad, 1935

Chatterji, Nandlal, *Verelst's Rule in India*, 1939

Chaudhuri, K. N., *The English East India Company: The Study of an Early Joint-Stock Company 1600–1640*, Londra, 1965

Chaudhuri, K. N., "India's International Economy in the Nineteenth Century: A Historical Survey", *Modern Asian Studies*, cilt 2, no. 1 (1968)

Chaudhuri, K. N., *The Trading World of the Asia and the English East India Company 1660–1760*, Cambridge, 1978

Chaudhuri, Nani Gopal, *British Relations with Hyderabad*, Kalküta, 1964

Chaudhury, Sushil, *The Prelude to Empire: Plassey Revolution of 1757*, Yeni Delhi, 2000

Chaudhury, Sushil, "The banking and mercantile house of Jagat Seths of Bengal", *Studies in People's History*, cilt 2, no. 1 (2015)

Chaudhury, Sushil, *Companies, Commerce and Merchants: Bengal in the Pre-Colonial Era*, Oxford, 2017

Cheema, G. S., *The Forgotten Mughals: A History of the Later Emperors of the House of Babar, 1707–1857*, Yeni Delhi, 2002

Chetty, A. Subbaraya, "Tipu's Endowments to Hindus and Hindu institutions", I. H. Habib, ed., *Resistance and Modernisation under Haidar Ali & Tipu Sultan*, Yeni Delhi, 1999

Colley, Linda, "Britain and Islam: Perspectives on Difference 1600–1800" *Yale Review*, LXXXVIII (2000)

Colley, Linda, "Going Native, Telling Tales: Captivity, Collaborations and Empire", *Past & Present*, no. 168 (Ağustos 2000)

Colley, Linda, *Captives: Britain, Empire and the World 1600–1850*, Londra, 2002

Colley, Linda, "Gendering the Globe: The Political and Imperial Thought of Philip Francis", *Past & Present*, no. 209 (Kasım 2010)

Collingham, E. M., *Imperial Bodies: The Physical Experience of the Raj c.1800–1947*, Londra, 2001

Compton, Herbert, ed., *The European Military Adventurers of Hindustan*,

Londra, 1943

Cooper, Randolph G. S., *The Anglo-Maratha Campaigns and the Contest for India: The Struggle for the Control of the South Asian Military Economy*, Cambridge, 2003

Cooper, Randolph, "Culture, Combat and Colonialism in Eighteenth and Nineteenth Century India", *International History Review*, cilt 27, no. 3 (Eylül 2005)

Cruz, Maria Augusta Lima, "Exiles and Renegades in Early Sixteenth-Century Portuguese India", *Indian Economic and Social History Review*, cilt XXIII, no. 3 (1986)

Dalley, Jan, *The Black Hole: Money, Myth and Empire*, Londra, 2006

Dalmia, Vasudha, and Faruqui, Munis D., eds, *Religious Interactions in Mughal India*, Yeni Delhi, 2014

Dalrymple, William, *City of Djinns*, Londra, 1993

Dalrymple, William, *White Mughals: Love and Betrayal in Eighteenth-Century India*, Londra, 2002

Dalrymple, William, *The Last Mughal: The End of a Dynasty, Delhi, 1857*, Londra, 2006

Dalrymple, William ve Sharma, Yuthika, *Princes and Poets in Mughal Delhi 1707–1857*, Princeton, 2012

Das, Neeta ve Llewellyn-Jones, Rosie, *Murshidabad: Forgotten Capital of Bengal*, Mumbai, 2013

Datta, Rajat, "Commercialisation, Tribute and the Transition from late Mughal to Early Colonial in India", *Medieval History Journal*, cilt 6, no. 2 (2003)

Datta, Rajat, *Society, Economy and the Market: Commercialisation in Rural Bengal, c.1760–1800*, Yeni Delhi, 2000

Datta, Rajat, "The Commercial Economy of Eastern India under British Rule", H. V. Bowen, Elizabeth Mancke ve John G. Reid, *Britain's Oceanic Empire: Atlantic and Indian Ocean Worlds, c. 1550–1850*, Cambridge, 2012

Datta, Rajat, *The Making of the Eighteenth Century in India: Some Reflections on Its Political and Economic Processes*, Jadunath Sarkar Memorial Lecture, Bangiya Itihas Samiti, Kalküta, Nisan 2019

Davies, Philip, *Splendours of the Raj: British Architecture in India 1660–1947*, Londra, 1985

Dewey, Clive, and Hopkins, A. J., ed, *The Imperial Impact: Studies in the Economic History of India and Africa*, Londra, 1978

Dighe, V. G. ve Qanungo, S. N., "Administrative and Military System of the Marathas", R. C. Majumdar and V. G. Dighe, ed, *The Maratha Supremacy*, Mumbai, 1977

Dirks, Nicholas B., *The Scandal of Empire: India and the Creation of Imperial Britain*, Harvard, 2006

Disney, A. R., *Twilight of the Pepper Empire: Portuguese Trade in South West India in the Early Seventeenth Century*, Harvard, 1978

Dodwell, Henry, *Dupleix and Clive: The Beginning of Empire*, Londra, 1920

Dodwell, Henry, *The Nabobs of Madras*, Londra, 1926

Dutt, Romesh Chunder, *The Economic History of India under Early British Rule, 1757–1837*, Londra, 1908

Dutta, K. K., *Shah Alam II & The East India Company*, Kalküta, 1965

Eaton, Richard M., *The Rise of Islam and the Bengal Frontier 1204–1760*, Berkeley, 1993

Eaton, Richard M., *Essays on Islam and Indian History*, Oxford, 2000

Eaton, Richard M., *India in the Persianate Age, 1000–1765*, Londra, 2019

Edwards, Michael, *King of the World: The Life and Times of Shah Alam, Emperor of Hindustan*, Londra, 1970

Farooqui, Amar, *Zafar, and the Raj: Anglo-Mughal Delhi, c. 1800–1850*, Yeni Delhi, 2013

Faruqi, Munis D., "At Empire's End: The Nizam, Hyderabad and Eighteenth-Century India", *Modern Asian Studies*, cilt 43, no. 1 (2009)

Feiling, Keith, *Warren Hastings*, Londra, 1954

Ferguson, Niall, *Empire: How Britain Made the Modern World*, Londra, 2003

Findly, Ellison Banks, *Nur Jehan: Empress of Mughal India*, Yeni Delhi, 1993

Fisher, Michael H., *Beyond the Three Seas: Travellers' Tales of Mughal India*, Yeni Delhi, 1987

Fisher, Michael, *The Travels of Dean Mahomet: An Eighteenth-Century Journey Through India*, Berkeley, 1997

Fisher, Michael, *Counterflows to Colonialism*, Yeni Delhi, 2005

Fisher, Michael H., "Diplomacy in India 1526–1858", H. V. Bowen, Elizabeth Mancke ve John G. Reid, *Britain's Oceanic Empire: Atlantic and Indian Ocean Worlds, c. 1550–1850*, Cambridge, 2012

Floor, Willem, "New Facts on Nader Shah's Indian Campaign", *Iran and Iranian Studies: Essays in Honour of Iraj Afshar*, ed. Kambiz Eslami, Princeton, 1998

Forrest, Denys, *Tiger of Mysore: The Life and Death of Tipu Sultan*, Londra, 1970

Forrest, George, *The Life of Lord Clive*, 2 cilt, Londra, 1918

Foster, Sir William, "The First Home of the East India Company", *The Home Counties Magazine*, ed. W. Paley Baildon, FSA, cilt XIV (1912)

Foster, Sir William, *John Company*, Londra, 1926

Foster, Sir William, *England's Quest of Eastern Trade*, Londra, 1933

Furber, Holden, "Rival Empires of Trade in the Orient, 1600–1800", *Maritime India*, giriş, Sanjay Subrahmanyam, Yeni Delhi, 2004

Ghosh, Durba, *Sex and the Family in Colonial India: The Making of Empire*, Cambridge, 2006

Ghosh, Suresh Chandra, *The Social Condition of the British Community in Bengal*, Leiden, 1970

Goetzmann, William N., *Money Changes Everything: How Finance Made Civilisation Possible*, Londra, 2016

Gommans, Jos J. L., *The Rise of the Indo-Afghan Empire c.1710–1780*, Yeni Delhi, 1999

Gordon, Stewart, "The Slow Conquest: Administrative Integration of Malwa into the Maratha Empire, 1720–1760", *Modern Asian Studies*, cilt 11, no. 1 (1977)

Gordon, Stewart, *The Marathas 1600–1818*, Cambridge, 1993

Gordon, Stewart, *Marathas, Marauders and State Formation in Eighteenth-Century India*, Delhi, 1998

Gordon, Stewart, "Legitimacy and Loyalty in some Successor States of the Eighteenth Century", John F. Richards, *Kingship and Authority in South Asia*, Yeni Delhi, 1998

Gosha, Lokanatha, *The Modern History of the Indian Chiefs, Rajas, Zamindars, &C.*, Kalküta, 1881

Green, Nile, *Sufism: A Global History*, Londra, 2012

Grewal, J. S., *Calcutta: Foundation and Development of a Colonial Metropolis*, Yeni Delhi, 1991

Grey, C. ve Garrett, H. L. O., *European Adventurers of Northern India 1785–1849*, Lahor, 1929

Guha, Ranajit, *A Rule of Property for Bengal: An Essay on the Idea of Permanent Settlement*, Durham, NC, 1983

Gupta, Brijen K., *Sirajuddaullah and the East India Company, 1756–7*, Leiden, 1966

Gupta, Narayani, *Delhi Between Two Empires 1803–1931*, Yeni Delhi, 1981

Gupta, Pratul C., *Baji Rao II and the East India Company*, Yeni Delhi, 1939

Habib, Irfan, ed., *Resistance and Modernisation under Haidar Ali & Tipu Sultan*, Yeni Delhi, 1999

Hall, Bert S., and De Vries, Kelly, "Essay Review – The 'Military Revolution' Revisited", *Technology and Culture*, no. 31 (1990)

Hallward, N. L., *William Bolts: A Dutch Adventurer Under John Company*, Cambridge, 1920

Hamilton, H., "The Failure of the Ayr Bank, 1772", *Economic History Review*, 2. dizi, cilt VIII (1955–6)

Hansen, Waldemar, *The Peacock Throne*, Yeni Delhi, 1986

Haque, Ishrat, *Glimpses of Mughal Society and Culture*, Yeni Delhi, 1992

Harding, David, *Small Arms of the East India Company 1600–1856*, 4 cilt, Londra, 1997

Harris, Jonathan Gil, *The First Firangis*, Delhi, 2014

Harris, Lucian, "Archibald Swinton: A New Source for Albums of Indian Miniature in William Beckford's Collection", *Burlington Magazine*, cilt 143, no. 1179 (Haziran 2001), s. 360–6

Hasan, Maulvi Zafar, *Monuments of Delhi*, Yeni Delhi, 1920

Hasan, Mohibbul, *History of Tipu Sultan*, Kalküta, 1951

Hawes, Christopher, *Poor Relations: The Making of the Eurasian Community in British India 1773–1833*, Londra, 1996

Howard, Michael, *War in European History* (1976, yeniden basım), Oxford, 1977

Husain, Ali Akbar, *Scent in the Islamic Garden: A Study of Deccani Urdu Literary Sources*, Karaçi, 2000

Husain, Iqbal, *The Rise and Decline of the Ruhela Chieftaincies in 18th Century India*, Aligarh, 1994

Hutchinson, Lester, *European Freebooters in Moghul India*, Londra, 1964

Ives, Edward, *A Voyage From England to India in the Year 1754*, Londra, 1733

Jacob, Sarah, "The Travellers' Tales: The travel writings of Itesamuddin and Abu Taleb Khan", William A. Pettigrew and Mahesh Gopalan, *The East India Company, 1600–1857: Essays on Anglo-Indian Connection*, New York, 2017

Jasanoff, Maya, *Edge of Empire: Conquest and Collecting in the East, 1750–1850*, Londra, 2005

Jespersen, Knud J. V., "Social Change and Military Revolution in Early Modern Europe: Some Danish Evidence", *Historical Journal*, cilt 26, no. 1 (1983)

Joseph, Betty, *Reading the East India Company*, Yeni Delhi, 2006

Keay, John, *India Discovered*, Londra, 1981

Keay, John, *The Honourable Company: A History of the English East India Company*, Londra, 1991

Keay, Julia, *Farzana: The Woman Who Saved an Empire*, Londra, 2014

Khan, *Indian Muslim Perceptions of the West during the Eighteenth Century*, Karaçi, 1998

Khan, Abdul Majed, *The Transition in Bengal 1756–1775*, Cambridge, 1969

Khan, Iqbal Ghani, "A Book With Two Views: Ghulam Husain's 'An Overview of Modern Times'", Jamal Malik, ed., *Perspectives of Mutual Encounters in South Asian History, 1760–1860*, Leiden, 2000

Kincaid, Denis, *British Social Life in India up to 1938*, Londra, 1938

Kolff, Dirk, *Naukar, Rajput, and Sepoy*, Londra, 1992

Kuiters, Willem G. J., *The British in Bengal 1756–1773: A Society in Transition seen through the Biography of a Rebel: William Bolts (1739–1808)*, Paris, 2002

Kulkarni, G. ve Kantak, M. R., *The Battle of Khardla: Challenges and Responses*, Pune, 1980

Kulkarni, Uday S., *Solstice at Panipat, 14 January 1761*, Pune, 2011

Kulkarni, Uday, *The Era of Baji Rao: An Account of the Empire of the Deccan*, Pune, 2017

Kumar, Ritu, *Costumes and Textiles of Royal India*, Londra, 1998

Lafont, Jean-Marie, "Lucknow in the Eighteenth Century", Violette Graff, ed., *Lucknow: Memories of a City*, Delhi, 1997

Lafont, Jean-Marie, *Indika: Essays in Indo-French Relations 1630–1976*, Manohar, Delhi, 2000

Lafont, Jean-Marie, and Lafont, Rehana, *The French & Delhi, Agra, Aligarh and Sardhana*, Yeni Delhi, 2010

Laine, James W., *Shivaji: Hindu King in Islamic India*, Oxford, 2003

Lal, John, *Begam Samru: Fading Portrait in a Gilded Frame*, Delhi, 1997

Lal, K. Sajjun, *Studies in Deccan History*, Haydarabad, 1951

Lal, K. S., *The Mughal Harem*, Yeni Delhi, 1988

Lane-Poole, Stanley, *Aurangzeb and the Decay of the Mughal Empire*, Londra, 1890

Leach, Linda York, *Mughal and Other Paintings from the Chester Beatty Library*, Londra, 1995

Lenman, Bruce, and Lawson, Philip, "Robert Clive, the 'Black Jagir' and British Politics", *Historical Journal*, cilt 26, no. 4 (Aralık 1983)

Lenman, Bruce P., *Britain's Colonial Wars 1688–1783*, New York, 2001

Leonard, Karen, "The Hyderabad Political System and Its Participants", *Journal of Asian Studies*, cilt 30, no. 3 (1971)

Leonard, Karen, "The Great Firm Theory of the Decline of the Mughal Empire", *Comparative Studies in Society and History*, cilt 21, no. 2 (1979)

Leonard, Karen, "Banking Firms in Nineteenth-Century Hyderabad Politics", *Modern Asian Studies*, cilt 15, no. 2 (1981)

Little, J. H., *The House of Jagat Seth*, Kalküta, 1956

Llewellyn-Jones, Rosie, *A Fatal Friendship: The Nawabs, the British and the City of Lucknow*, Delhi, 1982

Llewellyn-Jones, Rosie, *A Very Ingenious Man: Claude Martin in Early Colonial India*, Delhi, 1992

Llewellyn-Jones, Rosie, *Engaging Scoundrels: True Tales of Old Lucknow*, Yeni Delhi, 2000

Lockhardt, Laurence, *Nadir Shah*, Londra, 1938

Losty, J. P., "Towards a New Naturalism: Portraiture in Murshidabad and Avadh, 1750–80", Barbara Schmitz, ed., *After the Great Mughals: Painting in Delhi and the Regional Courts in the 18th and 19th Centuries*, Mumbai, 2002

Losty, J. P., "Murshidabad Painting 1750–1820", Neeta Das ve Rosie Llewellyn-Jones, *Murshidabad: Forgotten Capital of Bengal*, Mumbai, 2013

Losty, J. P., "Eighteenth-century Mughal Paintings from the Swinton Collection", *Burlington Magazine*, cilt 159, no. 1375, Ekim 2017

Losty, J. P., and Roy, Malini, *Mughal India: Art, Culture and Empire*, Londra, 2012

Love, H. D., *Vestiges of Old Madras*, 2 vols, Londra, 1913

Maddison, Angus, *Contours of the World Economy, 1–2030 ad: Essays in Macro-Economic History*, Oxford, 2007

Malik, Jamaled, *Perspectives of Mutual Encounters in South Asian History, 1760–1860*, Leiden, 2000

Malik, Zahir Uddin, *The Reign of Muhammad Shah, 1719–1748*, Aligarh, 1977

Mansingh, Gurbir, "French Military Influence in India", *Reminiscences: The French in India*, Yeni Delhi, 1997

Marshall, P. J., *Problems of Empire: Britain and India 1757–1813*, Londra, 1968

Marshall, P. J., ed., *The British Discovery of Hinduism*, Cambridge, 1970

Marshall, P. J., *East India Fortunes: The British in Bengal in the Eighteenth Century*, Oxford, 1976

Marshall, P. J., *Bengal: The British Bridgehead – Eastern India 1740–1828*, Cambridge, 1987

Marshall, P. J., "Cornwallis Triumphant: War in India and the British Public in the Late Eighteenth Century", Lawrence Freeman, Paul Hayes ve Robert O'Neill, ed, *War, Strategy and International Politics*, Oxford, 1992

Marshall, P. J., "British Society under the East India Company", *Modern Asian Studies*, cilt 31, no. 1 (1997)

Marshall, P. J., "The British in Asia: Trade to Dominion, 1700–1765", P. J. Marshall, ed., *The Oxford History of the British Empire*, cilt 2, *The Eighteenth Century*, Oxford, 1998

Marshall, P. J., "The English in Asia to 1700", Nicholas Canny, *The Oxford History of the British Empire*, cilt 1, *The Origins of Empire*, Oxford, 1998

Marshall P. J., ed., *The Eighteenth Century in Indian History: Evolution or Revolution?*, Yeni Delhi, 2003

Marshall, P. J., *The Making and Unmaking of Empires: Britain, India and America c. 1750–1783*, Oxford, 2005

Matar, Nabil, *Turks, Moors & Englishmen in the Age of Discovery*, New York, 1999

Mather, James, *Pashas: Traders and Travellers in the Islamic World*, Londra, 2009

McLane, John R., *Land and Local Kingship in Eighteenth-Century Bengal*, Cambridge, 1993

Michaud, J., *History of Mysore Under Haidar Ali and Tippoo Sultan*, çev. V. K. Raman Menon, Madras, 1924

Micklethwait, John, and Wooldridge, Adrian, *The Company: A Short History of a Revolutionary Idea*, Londra, 2003

Milton, Giles, *Nathaniel's Nutmeg or, The True and Incredible Adventures of the Spice Trader Who Changed the Course of History*, Londra, 1999

Mishra, Rupali, *A Business of State: Commerce, Politics and the Birth of the East India Company*, Harvard, 2018

Moin, A. Azfar, *The Millennial Sovereign: Sacred Kingship & Sainthood in Islam*, Columbia, 2014.

Moon, Sir Penderel, *Warren Hastings and British India*, Londra, 1947

Moon, Sir Penderel, *The British Conquest and Dominion of India*, Londra, 1989

Moosvi, Shireen, *Economy of the Mughal Empire, c.1595: A Statistical Study*, Yeni Delhi, 1987

Moreland, W. H., "From Gujerat to Golconda in the Reign of Jahangir", *Journal of Indian History*, vol. XVII (1938)

Morris, James, *Heaven's Command: An Imperial Progress*, Londra, 1973

Mount, Ferdinand, *Tears of the Rajas: Mutiny, Money and Marriage in India 1805–1905*, Londra, 2016

Moynihan, Elizabeth B., *Paradise as a Garden in Persia and Mughal India*, New York, 1979

Mukherjee, S. N., *Sir William Jones: A Study in Eighteenth-Century Attitudes to India*, Cambridge, 1968

Mukherjee, Tilottama, "The Coordinating State and the Economy: the Nizamat in Eighteenth-Century Bengal", *Modern Asian Studies*, cilt 43, no. 2 (2009)

Mukherjee, Tilottama, *Political Culture and Economy in Eighteenth-Century Bengal: Networks of Exchange, Consumption and Communication*, Yeni Delhi, 2013

Mukhopadhyay, S. C., *British Residents at the Darbar of Bengal Nawabs at Murshidabad 1757–1772*, Delhi (tarih yok)

Nayeem, M. A., *Mughal Administration of the Deccan under Nizamul Mulk Asaf Jah (1720–48)*, Bombay, 1985

Nechtman, Tillman W., "A Jewel in the Crown? Indian Wealth in Domestic Britain in the Late Eighteenth Century", *Eighteenth-Century Studies*, cilt 41, no. 1 (2007)

Nechtman, Tillman W., *Nabobs: Empire and Identity in Eighteenth-Century Britain*, Cambridge, 2018

Nilsson, Sten, *European Architecture in India 1750–1850*, Londra, 1968

Otis, Andrew, *Hicky's Bengal Gazette: The Untold Story of India's First Newspaper*, Chennai, 2018

Owen, Sidney J., *The Fall of the Mughal Empire*, Londra, 1912

Pannikar, K. N., *British Diplomacy in Northern India: A Study of the Delhi Residency 1803–1857*, Yeni Delhi, 1968

Parker, Geoffrey, *The Military Revolution*, Oxford, 1988

Pearse, Colonel Hugh, *Memoir of the Life and Military Services of Viscount Lake*, Londra, 1908

Pearson, M. N., *The New Cambridge History of India*, 1.1, *The Portuguese in India*, Cambridge, 1987

Peers, D., "State, Power and Colonialism", Douglas Peers ve Nandini Gooptu, ed, *India and the British Empire*, Oxford, 2012

Pelo, Stephano, "Drowned in the Sea of Mercy. The Textual Identification of Hindu Persian Poets from Shi'i Lucknow in the Tazkira of Bhagwan Das 'Hindi'", Vasudha Dalmia ve Munis D. Faruqui, ed, *Religious Interactions in Mughal India*, Yeni Delhi, 2014

Pemble, John, "Resources and Techniques in the Second Maratha War", *Historical Journal*, cilt 19, no. 2 (Haziran 1976), s. 375–404

Pernau, Margrit, Rajamani, Imke, and Schofield, Katherine, *Monsoon Feelings*, Yeni Delhi, 2018

Philips, C. H., "Clive in the English Political World, 1761–64", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of Londra*, cilt 12, no. 3/44, Oriental and African Studies Presented to Lionel David Barnett by His Colleagues, Past and Present (1948)

Phillips, Jim, "A Successor to the Moguls: The Nawab of the Carnatic and the East India Company, 1763–1785", *International History Review*, cilt 7, no. 3 (Ağustos 1985), s. 364–89

Pinch, William, *Warrior Ascetics and Indian Empires*, Cambridge, 2006

Pitts, Jennifer, *A Turn to Empire: The Rise of Imperial Liberalism in Britain and France*, Princeton, 2005

Prakash, Om, *The Dutch East India Company and the Economy of Bengal, 1630–1720*, Princeton, 1985

Prakash, Om, "Manufacturing in Eighteenth-Century Bengal", Giorgio Riello and Tirthankar Roy, ed, *How India Clothed the World: The World of South Asian Textiles, 1500–1800*, Leiden, 2013

Pritchett, Frances W. P., *Nets of Awareness: Urdu Poetry and Its Critics*, Berkeley ve Los Angeles, 1994

Qanungo, K. R., *History of the Jats*, Kalküta, 1925

Qanungo, K. R., "Fragment of a Bhao Ballad in Hindi", *Historical Essays*, Kalküta, 1968

Rao, P. Setu Madhava, *Eighteenth Century Deccan*, Bombay, 1963

Rao, Velcheru Narayana, Shulman, David ve Subrahmanyam, Sanjay, *Textures of Time: Writing History in South India 1600–1800*, New York, 2003

Ray, Aniriddha, ed., *Tipu Sultan and his Age: A Collection of Seminar Papers*, Kalküta, 2002

Ray, Rajat Kanta, "Race, Religion and Realm", M. Hasan ve N. Gupta, *India's Colonial Encounter*, Delhi, 1993

Ray, Rajat Kanta, "Indian Society and the Establishment of British Supremacy, 1765–1818", P. J. Marshall, *The Eighteenth Century*, Oxford, 1998

Ray, Rajat Kanta, *The Felt Community: Commonality and Mentality before the Emergence of Indian Nationalism*, Yeni Delhi, 2003

Regani, Sarojini, *Nizam-British Relations 1724–1857*, Yeni Delhi, 1963

Richards, J. F., "Early Modern India and World History", *Journal of World History*, cilt 8, no. 2 (1997)

Richards, J. F., "Mughal State Finance and the Premodern World Economy", *Comparative Studies in Society and History*, cilt 23, no. 2 (1981)

Richards, J. F., "The Seventeenth-Century Crisis in South Asia", *Modern Asian Studies*, cilt 24, no. 4 (1990)

Richards, John F., *Kingship and Authority in South Asia*, Yeni Delhi, 1998

Richards, J. F., *The Unending Frontier: An Environmental History of the Early Modern World*, Berkeley, 2003

Rizvi, Sayid Athar Abbas, *Shah Walli-Allah And His Times*, Canberra, 1980

Rizvi, Sayid Athar Abbas, *Shah 'Abd al'Aziz: Puritanism, Sectarianism and Jihad*, Canberra, 1982

Robb, Peter, *Clash of Cultures? An Englishman in Calcutta*, Açılış Dersi, 12 Mart 1998, Londra, 1998

Roberts, Andrew, *Napoleon and Wellington*, Londra, 2001

Robins, Nick, *The Corporation That Changed the World: How the East India Company Shaped the Modern Multinational*, Londra, 2006

Roy, Kaushik, "Military Synthesis in South Asia: Armies, Warfare, and Indian Society, c. 1740–1849", *Journal of Military History*, cilt 69, no. 3 (Temmuz 2005)

Roy, Tirthankar, *The East India Company: The World's Most Powerful Corporation*, Yeni Delhi, 2012

Russell, Ralph, *Hidden in the Lute: An Anthology of Two Centuries of Urdu Literature*, Yeni Delhi, 1995

Saksena, Ram Babu, *European & Indo-European Poets of Urdu & Persian*, Lucknow, 1941

Sardesai, Govind Sakharam, *A New History of the Marathas*, 3 cilt, Poona, 1946

Sarkar, Bihani, "Traveling Tantrics and Belligerent Brahmins: The Sivarajyabhişekakalpataru and Sivaji's Tantric consecration", *Professions in motion: culture, power and the politics of*

mobility in 18th-century India başlıklı konferans, St Anne's College, Oxford, 2 Haziran 2017

(yakında yayımlanacak)

Sarkar, Jadunath, ed., *The History of Bengal*, cilt II, *The Muslim Period 1200 ad–1757 ad*, Yeni Delhi, 1948

Sarkar, Jadunath, *Bengal Nawabs*, çev. Jadunath Sarkar, Kalküta, 1952

Sarkar, Jadunath, ed., *Persian Records of Maratha History*, 1, *Delhi Affairs (1761–1788)*, Bombay, 1953

Sarkar, Jadunath, *Nadir Shah in India*, Kalküta, 1973

Sarkar, Jadunath, *Fall of the Mughal Empire*, 4 cilt, Yeni Delhi, 1991

Sarkar, Jadunath, "General Raymond of the Nizam's Army", Mohammed Taher, ed., *Muslim Rule in Deccan*, Delhi, 1997

Saroop, Narindar, *A Squire of Hindoostan*, Yeni Delhi, 1983

Scammell, G. V., *The World Encompassed: The First European Maritime Empires*, Londra, 1981

Scammell, G. V., "European Exiles, Renegades and Outlaws and the Maritime Economy of Asia c.1500–1750", *Modern Asian Studies*, cilt 26, no. 4 (1992)

Schimmel, Annemarie, *Islam in the Indian Subcontinent*, Leiden-Köln, 1980

Schmitz, Barbara, ed., *After the Great Mughals: Painting in Delhi and the Regional Courts in the 18th and 19th Centuries*, Mumbai, 2002

Schofield, Katherine ve Lunn, David, "Delight, Devotion and the Music of the Monsoon at the Court of Emperor Shah Alam II", Margit Pernau, Imke Rajamani and Katherine Schofield, *Monsoon Feelings*, Yeni Delhi, 2018

Scott, William Robert, *The Constitution and Finance of English, Scottish and Irish Joint Stock Companies to 1720*, 3 cilt, Cambridge, 1912

Sen, A., "A Pre-British Economic Formation in India of the Late Eighteenth Century", Barun De, ed., *Perspectives in Social Sciences*, I, *Historical Dimensions*, Kalküta, 1977

Sen, S. N., *Anglo-Maratha Relations during the Administration of Warren Hastings*, Madras, 1974

Sen, S. P., *The French in India, 1763–1816*, Kalküta, 1958

Shapiro, James, *1599: A Year in the Life of William Shakespeare*, Londra, 2005

Shreeve, Nicholas, *Dark Legacy*, Arundel, 1996

Singh, Ganda, *Ahmed Shah Durrani*, Delhi, 1925

Singh, Ganda, "Colonel Polier's Account of the Sikhs", *The Panjab Past and Present*, 4 (1970)

Singh, Kavita, *Real Birds in Imagined Gardens: Mughal Painting between Persia and Europe*, Los Angeles, 2017

Spear, Percival, *The Twilight of the Moghuls*, Cambridge, 1951

Spear, Percival, *The Nabobs*, Cambridge, 1963

Spear, Percival, *Master of Bengal: Clive and his India*, Londra, 1975

Spear, T. G. P., "The Mogul Family and the Court in 19th-Century Delhi", *Journal of Indian History*, cilt XX (1941)

Srivastava, Ashirbadi Lal, *Shuja ud-Daula*, vol. 1, *1754–1765*, Kalküta, 1939

Stein, Burton, "State Formation and Economy Reconsidered", *Modern Asian Studies*, cilt 19, no. 3, Özel Sayı: Papers Presented at the Conference on Indian Economic and Social History, Cambridge University, Nisan 1984 (1985)

Stein, Burton, "Eighteenth Century India: Another View", *Studies in History*, cilt 5, sayı 1 (1989)

Stern, Philip J., *The Company State: Corporate Sovereignty & the Early Modern Foundations of the British Empire in India*, Cambridge, 2011

Strachan, Hew, *European Armies and the Conduct of War* (1983; yeniden basım), Londra, 1993

Strachan, Michael, *Sir Thomas Roe 1581–1644*, Salisbury, 1989

Strachey, Edward, "The Romantic Marriage of James Achilles Kirkpatrick, Sometime British Resident at the Court of Hyderabad", *Blackwood's Magazine*, Temmuz 1893

Strachey, Sir John, *Hastings and the Rohilla War*, Oxford, 1892

Subrahmanyam, Sanjay, *Improvising Empire: Portuguese Trade and Settlement in the Bay of Bengal 1500–1700*, Delhi, 1990

Subrahmanyam, Sanjay, *The Portuguese Empire in Asia: A Political and Economic History*, Londra, 1993

Subrahmanyam, Sanjay, "Connected Histories: Notes Towards a Reconfiguration of Early Modern Eurasia", *Modern Asian Studies*, cilt 31, no. 3 (1997)

Subrahmanyam, Sanjay, "Un Grand Derangement: Dreaming An Indo-Persian Empire in South Asia, 1740–1800", *Journal of Early Modern History*, cilt 4, no. 3–4 (2000)

Subrahmanyam, Sanjay, *Penumbral Visions: Making Politics in Early Modern South India*, Michigan, 2001

Subramanian, Lakshmi, "Banias and the British: the role of indigenous credit in the Process of Imperial Expansion in Western India in the second half of the Eighteenth century", *Modern Asian Studies*, cilt 21, no. 3 (1987)

Subramanian, Lakshmi ve Ray, Rajat K., "Merchants and Politics: From the Great Mughals to the East India Company", Dwijendra Tripathi, *Business and Politics in India*, Yeni Delhi, 1991

Subramanian, Lakshmi, "Arms and the Merchant: The Making of the Bania Raj in Late Eighteenth-Century India", *South Asia*, cilt XXIV, no. 2 (2001), s. 1–27

Sutherland, Lucy, *The East India Company in Eighteenth-Century Politics*, Oxford, 1952

Teltscher, Kate, *India Inscribed: European and British Writing on India 1600–1800*, Oxford, 1995

Tharoor, Shashi, *Inglorious Empire: What the British Did in India*, Yeni Delhi, 2016

Timberg, Thomas A., *The Marwaris: From Jagat Seth to the Birlas*, Yeni Delhi, 2014

Travers, Robert, *Ideology and Empire in Eighteenth Century India: The British in Bengal*, Cambridge, 2007

Tripathi, Amales, *Trade and Finance in the Bengal Presidency, 1793–1833*, Kalküta, 1979

Trivedi, Madhu, *The Making of the Awadh Culture*, Yeni Delhi, 2010

Truschke, Audrey, *Aurangzeb: The Man and the Myth*, Yeni Delhi, 2017

Vartavarian, Mesrob, "An Open Military Economy: The British Conquest of South India Reconsidered, 1780–1799", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, cilt 57, no. 4 (2014)

Ward, Andrew, *Our Bones Are Scattered*, Londra, 1996

Washbrook, D. A., "Progress and Problems: South Asian Economic and Social History c. 1720–1860", *Modern Asian Studies*, cilt 22, no. 1 (1988)

Weitzman, Sophia, *Warren Hastings and Philip Francis*, Manchester, 1929

Weller, Jac, *Wellington in India*, Londra, 1972

Wheatley, Captain G. R. P., "The Final Campaign against Tipu", *Journal of the United Services Institute*, no. 41 (1912)

Wilbur, Marguerite Eyer, *The East India Company and the British Empire in the Far East*, New York, 1945

Wilkinson, Theon, *Two Monsoons*, Londra, 1976

Willson, Beckles, *Ledger and Sword: The Honourable Company of Merchants of England Trading to the East Indies 1599–1874*, 2 cilt, Londra, 1903

Wilson, Jon, "A Thousand Countries to go to: Peasants and rulers in late eighteenth-century Bengal", *Past and Present*, no. 189, Kasım 2005

Wilson, Jon, *India Conquered: Britain's Raj and the Chaos of Empire*, Londra, 2016

Wink, André, "Maratha Revenue Farming", *Modern Asian Studies*, cilt 17, no. 4 (1983)

Young, Desmond, *Fountain of Elephants*, Londra, 1959

Zaidi, S. Inayat, "European Mercenaries in the North Indian armies 1750–1803 ad", *The Ninth European Conference on Modern South Asian Studies*, Heidelberg, 9–12 Temmuz 1986

Zaidi, S. Inayat, "French Mercenaries in the Armies of South Asian States 1499–1803", *Indo-French Relations: History and Perspectives*, Delhi, 1990

DİZİN

A

Abdülahad Han 330, 333, 335
Abdülhalik 374
Açe 46
Adyar Nehri Muharebesi 93, 94
Afganistan 24, 81, 310, 396
Afganlar 134, 211, 234, 287, 310
Afyon Savaşları 27
Agra 15, 25, 30, 40, 50, 52, 70, 79, 90, 244, 311, 316, 328, 329, 405, 412, 426, 431, 438, 445, 476
Agra Kalesi 329, 438
Ahkam-ı Alemgiri 70
Ahmed Han Bangaş 314
Ahmednagar 394, 420
Ahmed Şah Dürrani 16, 160, 192, 231, 233, 310, 321, 396
Aix-la-Chapelle Antlaşması 94
Ajmer 53, 340
Albay Arthur Wellesley 11
Albay Egerton 290, 291
Albay Pedron 426
Albemarle, Lord 112
Alemgir 12, 13, 135, 136, 192
Alexander Dalrymple 360
Alexander Hamilton 63, 64
Ali Azam Han 139
Alinagar Antlaşması 159, 163, 164, 167
Aliverdi Han 14, 103, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 163, 177, 186, 190, 204, 362
Aliverdi Han, Bengal Nevvabı 14, 103, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 163, 177, 186, 190, 204, 362
Allahabad 13, 27, 50, 56, 65, 194, 211, 233, 246, 249, 250, 251, 271, 305, 306, 307, 308, 310, 311, 313, 314, 334, 380, 413, 430, 439, 444, 471
Allahabad Antlaşması 251, 271, 308, 430
Amerikan Bağımsızlık Savaşı 11, 28, 425
Amiral Watson 112, 152, 161
Ananda Ranga Pillai 91, 92, 94, 110, 462
Anand Ram Muhlis 77, 82, 83, 84
Anderson, Cerrah 189, 216, 218, 226, 376, 458, 464
Anupgiri Gossain 313, 327, 337, 341
Armagon 59
Asafüddevle, Lucknow Nevvabı 338, 358
Ascension 46
Assam 28, 187
Assaye Muharebesi 422
Avadh 15, 16, 30, 50, 73, 79, 88, 123, 135, 194, 210, 211, 219, 229, 230, 232, 235, 238, 244,

246, 248, 249, 280, 312, 313, 326, 329, 358, 359, 363, 477
Azam, Şehzade 70, 139
Aztek İmparatorluğu 51

B

Bagvangolah 176
Bahadır Şah 134, 347
Bahadır Şah Zafer 347
Baharat Adaları 38, 49, 51
Baillie, Albay William 296, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 426, 464
Baji Rao 71, 79, 80, 393, 394, 396, 405, 406, 407, 408, 409, 415, 418, 419, 475, 476
Baji Rao II, Pişüva 393, 396, 407, 475
Ballabgarh 328
Barker, General 307, 308, 313, 314
Barlow, Sir George 419
Barsana 328
Barwell, Richard 281
Bassein Antlaşması 409, 412, 419
Becher, Richard 253, 260, 262, 263
Benares 88, 224, 233, 234, 246, 249, 261, 358, 359, 378, 416
Bengal 9, 10, 14, 15, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 40, 51, 62, 63, 64, 65, 73, 74, 75, 76, 88, 90, 101, 102, 103, 104, 106, 109, 112, 113, 114, 115, 116, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 140, 141, 144, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 219, 220, 225, 227, 229, 231, 232, 233, 237, 238, 239, 243, 245, 247, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 278, 281, 282, 283, 285, 286, 288, 293, 294, 303, 326, 334, 355, 358, 359, 361, 362, 363, 376, 377, 379, 380, 383, 393, 416, 430, 434, 441, 447, 451, 457, 458, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 470, 471, 472, 473, 474, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484
Benjamin West 27
Bernier, François 50, 64, 463
Bhagavad Gita 285
Bhagirathi 122, 167, 178
Bhaskar Pandit 114
Bichitr 56
Bihar 9, 22, 31, 140, 141, 174, 190, 191, 199, 202, 204, 205, 209, 210, 219, 221, 231, 232, 249, 254, 258, 260, 363, 471
Bijapur 17, 63, 66
Binbaşı Adams 220, 221, 222, 226, 227
Binbaşı John Blakiston 422
Binbaşı William 386, 414, 422, 436
Bithur 314
Bolts, William 89, 270, 271, 272, 463, 475, 476
Bombay 60, 61, 63, 68, 85, 103, 111, 118, 277, 286, 290, 291, 311, 378, 392, 393, 397, 409, 434, 443, 460, 462, 465, 467, 479, 480, 481
Bombay Castle 111
Boston Çay Partisi 303
Bourquien, Louis 410, 430, 432, 463
Braithwaite, John 365
Brown Bess tüfekleri 154
Brown, Katherine Butler 65, 154, 466
Buckingham, James Silk 443
Buksar 13, 15, 219, 238, 239, 243, 244, 245, 246, 248, 296, 313, 439
Burgoyne, General John 276, 277, 279
Büyük Ayaklanma 435, 444

C-Ç

Caillaud, Binbaşı John 195, 196, 197, 198, 201, 203, 463
Canning, Lord 444
Cape 40, 43, 46, 386, 463, 465
Careri, Giovanni Gemelli 70, 467
Cava 51
Chait Singh, Benares Racası 358, 359

Chandernagar 90, 116, 149, 159, 160, 161, 162, 164, 167, 193
Charles Floyer 94
Charnock, Job 63, 64, 112
Chevalier, M. 187
Child, Sir Josiah 62, 63, 93
Chunar 244
Cihangir 24, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 85
cizye 65
Clavering, General 280
Clive 9, 11, 12, 13, 15, 16, 22, 23, 25, 26, 27, 30, 32, 33, 91, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 121, 132, 141, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 191, 203, 212, 213, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 260, 266, 267, 268, 270, 271, 272, 276, 277, 279, 280, 281, 284, 285, 309, 357, 383, 384, 385, 395, 403, 410, 439, 444, 445, 446, 457, 458, 466, 469, 470, 473, 474, 476, 480, 482
Clive, Henrietta, Powis Kontesi 9, 11, 12, 13, 15, 16, 22, 23, 25, 26, 27, 30, 32, 33, 91, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 121, 132, 141, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 191, 203, 212, 213, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 260, 266, 267, 268, 270, 271, 272, 276, 277, 279, 280, 281, 284, 285, 309, 357, 383, 384, 385, 395, 403, 410, 439, 444, 445, 446, 457, 458, 466, 469, 470, 473, 474, 476, 480, 482
Clive, Margaret 9, 11, 12, 13, 15, 16, 22, 23, 25, 26, 27, 30, 32, 33, 91, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 121, 132, 141, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 191, 203, 212, 213, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 260, 266, 267, 268, 270, 271, 272, 276, 277, 279, 280, 281, 284, 285, 309, 357, 383, 384, 385, 395, 403, 410, 439, 444, 445, 446, 457, 458, 466, 469, 470, 473, 474, 476, 480, 482
Clive, Richard 9, 11, 12, 13, 15, 16, 22, 23, 25, 26, 27, 30, 32, 33, 91, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 121, 132, 141, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 191, 203, 212, 213, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 260, 266, 267, 268, 270, 271, 272, 276, 277, 279, 280, 281, 284, 285, 309, 357, 383, 384, 385, 395, 403, 410, 439, 444, 445, 446, 457, 458, 466, 469, 470, 473, 474, 476, 480, 482
Clive, Robert 9, 11, 12, 13, 15, 16, 22, 23, 25, 26, 27, 30, 32, 33, 91, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 121, 132, 141, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 191, 203, 212, 213, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 260, 266, 267, 268, 270, 271, 272, 276, 277, 279, 280, 281, 284, 285, 309, 357, 383, 384, 385, 395, 403, 410, 439, 444, 445, 446, 457, 458, 466, 469, 470, 473, 474, 476, 480, 482
Colebrooke, Sir George 273
Collins, Wilkie, The Moonstone 403, 415, 420, 422
Compagnie des Indes 79, 89, 279
Comte de Modave 32, 97, 132, 187, 188, 205, 228, 316, 321, 326, 327, 329, 330, 332, 361, 380, 381, 466
Considerations on Indian Affairs 270, 463
Coorg 369, 374, 397
Corneliszoon 41
Cornwallis, Charles, 10, 17, 33, 258, 360, 361, 362, 363, 364, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 384, 388, 393, 397, 416, 478
Coromandel 58, 59, 76, 89, 103, 108, 151, 152, 163, 288
Cuddalore 76
Cumberland 154, 354
çiçek hastalığı 261

Çin 27, 28, 49, 73, 103, 117, 118, 151, 252, 355, 362, 365
Çin Kılıç Han, Nizamülmülk 73

D

Dakka 63, 64, 122, 151, 215
Dara Shukoh 138
David Baird 299, 398, 399, 400, 468
David Hume 273
Daylesford 189
Dekken 11, 12, 17, 33, 39, 63, 66, 67, 69, 70, 71, 73, 79, 96, 339, 372, 388, 407, 415, 420, 434, 455, 456
Delhi 12, 13, 16, 21, 22, 23, 28, 30, 31, 32, 40, 50, 51, 52, 54, 65, 66, 67, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 95, 105, 114, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 131, 132, 134, 135, 136, 138, 140, 150, 159, 160, 162, 165, 179, 182, 183, 191, 192, 193, 194, 208, 210, 211, 214, 215, 219, 225, 230, 231, 234, 245, 246, 249, 251, 252, 257, 258, 262, 266, 288, 289, 305, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 315, 316, 318, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 331, 333, 335, 337, 338, 339, 341, 342, 345, 349, 350, 353, 355, 363, 366, 373, 379, 386, 389, 393, 394, 408, 410, 412, 417, 426, 429, 431, 433, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 443, 445, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484
Delhi Muharebesi 433
Deptford 36, 45
Derya-i Nur Elması 85
Devereux, Robert, Essex Kontu 43
Devlet Rao Sindhia 19, 420
Devrimci Jakoben 387
Dickinson, John 28, 303
Dip Chand 123
Diwani 13, 26, 29, 249, 253, 266, 271, 430, 439, 444, 445
Dodally 147
Doğu Hindistan Şirketi Yasası 443
Dow, Alexander 64, 179, 255, 269, 270, 464
Dr John Fryer 54, 67
Drugeon, Louis Guillaume François 410
Duc de Choiseul 327
Dumdum 143, 364
Dundas, Henry 10, 385, 386, 388, 392, 463, 468
Dupleix, Joseph François 12, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 102, 107, 108, 109, 110, 462, 473
Düzenleme Yasası 360, 385

E

East India House 105
Edinburgh Review 442
Edmund Burke 29, 37, 184, 274, 304, 354, 356, 357, 463
Edward Bonaventure 40
Edward, Galler Prensi 5, 11, 40, 116, 154, 155, 156, 157, 161, 173, 189, 251, 354, 386, 395, 401, 402, 403, 439, 457, 460, 466, 468, 475, 483
Efrasiyab Han 337
Ekber Şah 328, 347, 410, 430, 436
Ellis, William 205, 211, 212, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 225, 226, 228, 270, 271
Endonezya 41, 46
Ensari, Muhammed Ali Han 32, 191, 204, 205, 207, 217, 218, 219, 221, 222, 223, 225, 228, 235, 236, 240
Enverüddin 92
Ermeniler 113, 117
Evelyn, John 62
Evrengabad 69, 71, 420
Evrengzib, Alamgir 12, 17, 50, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 75, 78, 80, 93, 97, 135, 136, 286, 343, 408, 436
Ezferi 319, 320, 341, 345, 348, 349

F

Fanny Burney 354
Farrukhabad 140, 314, 315
Farrukhnagar 328

Firişte 269
Fordyce, Alexander 272
Founders' Hall 35, 38, 39, 41, 47
Fox, Charles James 354
Francis Day 59
Francis, Philip 10, 38, 59, 74, 117, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 293, 294, 295, 296, 357, 358, 359, 460, 461, 462, 472, 484
Fulta 154, 177, 383

G

Gagabhatta 67
Ganga 115, 116, 310, 445, 460
Ganj 27, 52, 69, 73, 74, 122, 123, 126, 153, 160, 167, 188, 191, 193, 221, 233, 235, 238, 239, 240, 242, 244, 246, 265, 282, 312, 316, 317, 380, 383, 443
Gentleman's Magazine 264, 266, 267
George Bogle 284
George III, Kral 244, 275, 464
Gheria 221
Gibbon, Edward 189, 354, 357
Globe 35, 58, 278, 286, 415, 422, 463, 472
Goa 39, 52, 465
Golconda 63, 66, 75, 466, 478
Golden Hinde 38
Grant, James 144, 145, 146, 148, 259, 405, 458, 464
Gulam Hüseyin Han 14, 15, 27, 31, 32, 69, 74, 80, 83, 87, 116, 124, 125, 127, 128, 129, 135, 139, 140, 141, 147, 150, 154, 155, 158, 163, 164, 172, 176, 177, 185, 186, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 206, 208, 209, 215, 218, 221, 229, 230, 231, 233, 235, 238, 242, 245, 246, 250, 254, 255, 261, 262, 282, 286, 296
Gulam Hüseyin Salim 149, 156, 162, 173, 203, 251
Gulam Kadir Han 16, 343, 346
Guler 88
Gürgin Han 206, 215, 223

H

Hadaspur 408
Hafız Rehmat Han 360
Hansi 132, 133, 137, 325
Haripant Phadke 374
Harper, Teğmen Gabriel 241
Harris, General 388, 391, 395, 397, 398, 399, 401, 465, 475
Haryana 138, 335
Hastings 5, 9, 10, 13, 55, 106, 108, 112, 132, 154, 156, 166, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 196, 202, 203, 204, 212, 213, 214, 216, 226, 252, 258, 260, 262, 263, 271, 272, 274, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 290, 293, 294, 295, 296, 302, 304, 334, 345, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 376, 405, 416, 430, 458, 464, 465, 466, 467, 469, 473, 478, 482, 483, 484
Hastings, Marian 5, 9, 10, 13, 55, 106, 108, 112, 132, 154, 156, 166, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 196, 202, 203, 204, 212, 213, 214, 216, 226, 252, 258, 260, 262, 263, 271, 272, 274, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 290, 293, 294, 295, 296, 302, 304, 334, 345, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 376, 405, 416, 430, 458, 464, 465, 466, 467, 469, 473, 478, 482, 483, 484
Hastings, Warren 5, 9, 10, 13, 55, 106, 108, 112, 132, 154, 156, 166, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 196, 202, 203, 204, 212, 213, 214, 216, 226, 252, 258, 260, 262, 263, 271, 272, 274, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 290, 293, 294, 295, 296, 302, 304, 334, 345, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 376, 405, 416, 430, 458, 464, 465, 466, 467, 469, 473, 478, 482, 483, 484
Hatim 77, 85
Hawkins, Yüzbaşı William 24, 25, 49, 51, 52
Haydarabad 12, 13, 73, 88, 95, 118, 292, 366, 369, 372, 374, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 396, 397, 399, 401, 403, 409, 454, 455, 456, 460, 461, 462, 476
Haymarket Tiyatrosu 268
Helsa Muharebesi 199, 207

Herculean, HMS 408
Hindistan Ulusal Arşivleri 31, 33, 101, 173, 459
Hindistan Yasası 360, 385
Hippon, Kaptan 58
Hoca Antoon 212
Hoca Petrus Aratun 164
Hollanda Doğu Hindistan Şirketi 47, 83, 114
Hong Kong 27
Hughli 52, 63, 113, 153, 156, 171, 177, 189, 195
Hughli Bandar 156
Hunter, Sir William 50, 259, 262, 361, 465

I-İ

Ile de Bourbon 90, 91
Ira Jackson 447
Irak 163, 449
İberya 38
İmadülmülk 13, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 191, 192, 194, 208, 230, 310, 323, 410, 438, 439
İran 15, 43, 80, 81, 82, 83, 85, 117, 124, 151, 202, 285, 312, 366, 456
İrlanda 10, 39, 53, 247, 386
İspanya 38, 40, 44, 159, 386
İzlanda 447

J

Jacques Law 110
Jafarganj 215
Jagat Sethler 74, 75, 122, 166, 185, 191
Jaipur 88, 329, 341, 405, 434
James Achilles Kirkpatrick 390, 483
James Amyatt 214, 219
James Dalrymple 299, 398, 457, 458, 464
James Scurry 302, 467
Jane Strachey 279
Jasrota 88
Jasvant Rao Holkar 19, 406, 407
Jatlar 88, 335, 337
Jean-Baptiste Gentil 71, 78, 200, 211, 220, 223, 239, 245, 308, 309
Jean Law 14, 121, 126, 128, 133, 135, 160, 162, 164, 193, 194, 230, 465
Jemima Kindersley 114
Jodhpur 74, 88, 434
John Baillie 298, 300
John Carnac 200, 207, 235, 290, 291
John Cartier 262
John Debrit 264
John Grose 262
Johnson, Samuel 280, 284
John Ulrich Collins 415
John Zephaniah Holwell 144, 148, 150
Jones, Sir William 34, 107, 110, 123, 153, 154, 182, 187, 247, 250, 253, 280, 285, 419, 465, 469, 472, 477, 479
Joshua Reynolds 354

K

Kabil 69, 81, 82
Kahirüddin İllahabadi 30, 32, 71, 193, 231, 234, 235, 236, 239, 242, 317, 335, 337, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 351, 352, 433, 449
Kalküta 14, 15, 23, 27, 31, 32, 33, 63,64, 69, 76, 102, 104, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 127, 129, 130, 132, 140, 143, 144, 149, 150, 151, 153, 154, 156, 157, 159, 160, 161, 163, 164, 166, 167, 168, 171, 172, 177, 181, 185, 186, 188, 198, 199, 202, 203, 205, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 226, 234, 239, 246, 247, 248, 249, 258, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 274, 280, 281, 282, 283, 286, 290, 293, 302, 303, 306, 309, 310, 327, 328, 354, 358, 361, 363, 364, 368, 369, 375, 376, 377, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 390, 393, 395, 404, 405, 413, 415, 419, 420, 430, 435, 441, 442, 443, 460, 461, 462, 464, 465, 466, 471, 472, 473, 474, 475, 477, 480, 481, 482, 484
Kanpur 314, 425, 427
Kanua 340
Kaptan Grant 144, 145, 148

Karle 290
Karmanasa 191, 195, 229, 230, 232, 235
Karnataka 12, 33, 69, 75, 88, 89, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 107, 109, 110, 114, 120, 121, 129, 130, 157, 287, 289, 293, 369, 370
Karnataka müziği 88
Karnataka Savaşları 12, 98, 107, 114, 120, 121, 129, 287
Kasımbazar 14, 63, 121, 129, 131, 132, 143, 151, 164, 167, 189, 282
Katwa 168, 169, 220, 221
Keir, Archibald 187
Kent 153, 154, 155, 156, 161, 162, 247, 248
Khardla 387, 476
Kızıl Kale 16, 63, 65, 77, 78, 134, 135, 137, 138, 140, 192, 210, 310, 314, 341, 342, 349, 350, 410, 413, 430, 431, 435, 439
Kilpatrick, Binbaşı 173
Kora 249, 313, 334
Kortalaiyar 296, 297
Kotvan 328
Kraliyet Donanması 91, 111
Kudbeddin Bahtiyar Haki 136, 324
Kudsiye Begüm 135
Kuldabad 70

L

Lakheri Muharebesi 379
Lancaster, Sir James 40, 46, 47
Langlade, Charles 98
Law de Lauriston, John 89, 121, 160, 193, 194, 200
Lawrence, Stringer 108, 109, 110, 478
Levant Şirketi 36, 39, 40, 41, 42, 43, 58, 59
Lindsay, William 151
Londra Borsası 25
Lontor 51
Lord Grenville 434
Lord Lake 11, 413, 414, 424, 425, 428, 430, 433, 436, 437, 438, 467
Lordlar Kamarası 247, 266, 353, 358, 434
Lucan, Teğmen 427, 428
Lucknow 30, 338, 358, 376, 454, 461, 476, 477, 479, 481
Lütfunnisa 176, 177

M

Macartney, Lord 301, 302
Macaulay, Thomas Babington 256, 286, 356, 448, 465
Macbeth 40
Madec, René 32, 233, 238, 240, 241, 242, 322, 323, 326, 329, 465
Madras 11, 48, 59, 60, 61, 72, 75, 76, 88, 89, 91, 92, 94, 95, 96, 102, 103, 108, 109, 110, 111, 120, 130, 151, 152, 153, 159, 163, 164, 248, 266, 277, 286, 289, 292, 293, 296, 301, 302, 304, 318, 341, 349, 358, 364, 365, 368, 369, 370, 371, 374, 388, 393, 395, 403, 405, 423, 434, 462, 464, 467, 473, 477, 478, 482
Madras Konseyi 75, 152, 289
Madraspatnam 59
Maharashtra 72, 460
Mahfuz Han 92, 93
Malartic, M. 388
Malcolm, John 203, 382, 391, 422, 465, 466
Maluku 38, 47, 49, 51
Mansur Ali Han 343, 344, 352
Maratha Konfederasyonu 19, 30, 72, 303, 323, 379, 385, 405, 408
Marathalar 69, 72, 79, 80, 114, 115, 116, 163, 178, 192, 287, 288, 289, 291, 306, 307, 311, 312, 314, 317, 322, 323, 370, 379, 390, 405, 407, 411, 415, 416, 417, 422, 424, 427, 428, 432, 433, 455
Maratha Savaşı 11, 19, 424
Markar, General 218
Marlborough 154
Maskelyne, Edward 111, 155, 156, 157, 161, 173, 457
Masulipatnam 58, 63, 95
Masumpur 195
Mauritius 90, 91

May Flowre 45
Mehrauli 32, 34, 79, 136, 138, 325, 327
Melkote 366, 371
Metcalfe, Charles 434
Mısır 381, 392
Midnapur 185, 202
Mihir Chand 330
Mill, James 442
Mills, Albay 96, 148, 457
Minchin, Albay 144, 147
Mir Alem 364, 371, 390
Miran 167, 176, 177, 179, 182, 186, 196, 197, 198, 201
Mir Cafer 15, 125, 139, 146, 148, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 190, 191, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 220, 221, 222, 246, 248, 294
Mir Eşref 190, 191
Mir Kasım 15, 176, 202, 203, 204, 205, 206, 209, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 237, 239, 244, 247, 261, 270, 312, 326, 413
Mir Madan 172
Mir (şair 15, 125, 134, 139, 146, 148, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 190, 191, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 209, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 237, 239, 244, 246, 247, 248, 261, 270, 294, 312, 321, 322, 326, 330, 364, 371, 390, 413, 454, 456, 461, 462, 471
Mirza Mehdi 84, 186
Mirza Mehdi Astarabadi 84
Mirza Muhammed Şafi 337
mission civilisatrice 23
Mongalkote 198
Monghyr 205, 207, 213, 214, 215, 218, 219, 222, 224, 225, 227, 413
Monserrate, Fr Antonio 51
Monson, Albay 280, 427, 428
Moreton Say 107, 280
Morse, Vali 91, 92
Muhammed Ali 32, 191, 204, 207, 217, 218, 219, 221, 222, 225, 228, 234
Muhammed Ali Hazin 234
Muhammed Rıza Han 259, 260, 264
Muhammed Şah Rangila 12, 85, 133, 330
Muhammed Taki 221
Muizüddin, Şehzade 374
Munna Lal 407, 429, 437
Munro, Sir Hector 239, 240, 241, 242, 244, 245, 246, 248, 296, 297, 298, 301, 304, 424, 435
Mun, Thomas 59
Murtaza Hüseyin 77
Mustafa Han 122
Mürşidabad 14, 27, 33, 73, 74, 121, 122, 123, 125, 131, 151, 158, 159, 164, 165, 166, 167, 171, 173, 174, 177, 178, 179, 184, 186, 189, 190, 192, 195, 196, 197, 198, 202, 203, 204, 205, 212, 219, 220, 225, 251, 253, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 283, 376, 403

N

Nabob 74, 268, 329, 359, 454
Nadia 88
Nadir Şah 12, 13, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 89, 90, 134, 234, 321, 345, 410, 439
Nana Phadnavis 292, 394, 405, 407
Nandakumar 358
Narayan Rao 323
Narayan Singh 131
Nawal Singh 327, 328, 329
Necef Han 13, 222, 230, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 333, 335, 336, 337, 343, 439
Necef Han, Mirza 13, 222, 230, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 333, 335, 336, 337, 343, 439
Necibüddevle 13, 16, 310, 318, 321, 342
Niccolao Manucci 75, 76
Nidha Mal 123, 330

Nil Muharebesi 392
North, Lord 66, 73, 245, 248, 249, 250, 277, 278, 281, 338, 377, 385, 417, 459, 464, 467, 468, 469, 484

O

Ochterlony, Sir David 437, 438, 439
Orme, Robert 74, 151, 155, 156, 157, 168, 172, 173, 253, 457
Osmanlı 24, 43, 56, 77, 366, 381

P

Padişahname 52, 455
Palmer, William 376, 393, 405, 406
Panipat Savaşı 318, 349
Pathargarh 312, 317, 325, 343, 344, 348, 351
Patissier, Charles-Joseph, 90
Patna 13, 15, 58, 63, 128, 141, 185, 189, 190, 191, 195, 196, 198, 202, 204, 205, 209, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 223, 224, 226, 227, 229, 230, 233, 235, 236, 237, 239, 240, 244, 247, 261, 262, 270, 284, 359, 378, 405, 413, 438, 439, 464
Patna Katliamı 229, 233, 244, 247, 438
Pattlee 168
Patty Ducarel 280
Pearse, Albay Thomas Deane 294, 295, 414, 425, 433, 479
Père Louis Bazin 81
Perron, Pierre Cuiller 12, 387, 410, 412, 417, 424, 426, 430
Pester, John 429, 431, 432, 435
Pitt, William 266, 360, 384, 385
Plassey Muharebesi 22, 165, 190
Polier, Antoine 320, 321, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 338, 466, 468, 482
Pollilur Muharebesi 17, 301
Pondicherry 32, 72, 76, 79, 88, 89, 90, 91, 104, 132, 188, 238, 316, 323, 361, 366, 370, 389, 465, 466
Portekiz 22, 38, 40, 46, 47, 52, 55, 56, 59, 60, 63, 92, 97, 409, 456
Port Lorient 32, 101, 103, 104
Powis Şatosu 21
Pownall, Thomas 275, 466
Prasad, Ishwari 34, 65, 455
Prince George 147
Pune 33, 67, 71, 83, 88, 287, 289, 290, 291, 292, 303, 323, 338, 388, 390, 393, 394, 396, 405, 406, 407, 408, 409, 411, 415, 417, 476
Pune seferi 291
Purana Qila 135, 436
Purnea 127, 130, 185

R

Raca Rammohan Roy 440
Raghunath Rao 290, 291, 394
Raigad 17, 67, 408
Rajan, Raghuram 448
Rajastan 341, 437, 460
Rajat Kanta Ray 131, 150, 215, 219, 234, 254, 292, 378, 393, 417, 435
Rajmahal 220, 259
Raleigh, Sir Walter 36, 38, 39
Ralph Fitch 39
Ram, Ganga 77, 82, 83, 84, 115, 116, 124, 195, 196, 204, 205, 224, 225, 261, 460, 462, 481
Ram Narain, Raca 195, 196, 204, 205, 224, 225, 261
Rana Han 349, 350
Rangpur 262
Raymond, Michel Joachim Marie 12, 386, 389, 390, 391, 482
Red Dragon 45, 46
Reinhardt, Walter (Sumru) 205, 219, 326
Renault, M. 160, 161
Rennell, James 370, 466
Renny, Kaptan David 120, 146, 151, 457
Richard Colley 10
Richard Hakluyt 36
Riyazü's-Selatin 156

Roanoke Adası 39
Roe, Sir Thomas 24, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 446, 458, 464, 466, 483
Roger Drake 32, 113, 159
Rohillalar 140, 315, 320, 329, 337, 341, 342, 345
Rohilla Savaşı 280
Rüşvet 62, 110

S

Saadet Han 73, 79, 82
Safder Ceng, Avadh Nevvabı 13, 15, 73, 86, 134, 135, 230, 331, 337
Saharanpur 16, 316
Salbai Antlaşması 18, 303
Salisbury Journal 184
Samuel Foote 268, 454
Sanjay Subrahmanyam 30, 40, 52, 57, 68, 73, 75, 105, 115, 136, 230, 287, 320, 340, 363, 462, 474
San Thome 59, 293
Satara 69
Sauda 134, 322, 330, 338, 461
Saunders, Thomas 96
Scourge of Malice 45
Scrafton, Luke 113, 177, 181, 220, 467
Seçilmiş Komite 357
Serai Alemchand 313, 314
Seringapatam 299, 301, 387, 397, 401, 462
Seyfüddevle 261
Seyyid Rıza Han 430, 435, 436
Shakespeare, William 1 35, 40, 482
Shell 448
Sheridan, Richard Brinsley 354, 356, 357
Shipman, Sir Abraham 60
Siddons, Sarah 354
Sierra Leone Şirketi 43
Sihler 69, 88, 322, 329, 337, 338
Sikander Jah 390
Sikandra 315, 431
Sindhia, Devlet Rao 11, 12, 16, 18, 19, 290, 303, 311, 312, 314, 315, 316, 317, 322, 323, 339, 340, 341, 344, 348, 349, 351, 352, 369, 379, 386, 387, 388, 389, 394, 405, 406, 407, 408, 410, 412, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 427, 430, 431, 433, 434, 436, 438
Siracüddevle 14, 15, 22, 32, 122, 126, 129, 130, 131, 132, 133, 143, 145, 149, 151, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 167, 170, 171, 172, 173, 176, 177, 179, 181, 183, 185, 186, 189, 191, 201, 219, 327, 351, 403
Sir Francis Drake 38
Sir Henry Middleton 52
Skinner, James 426, 427, 428, 429, 438, 464
Smith, Adam 92, 243, 273, 308, 467
Smythe, Sir Thomas 36, 37, 39, 40, 41, 42, 46, 104
Soame, Sir Stephen 35
Sobel, Dava 111
Srirangam 110
Srirangapatnam 33, 288, 371, 373, 387, 389, 397, 398, 401, 403, 404
Stair Dalrymple 120, 150, 458
Stein, Burton 106, 363, 366, 369, 393, 483
Stevenson, Albay 421
St George Kalesi 153
Strachey, Richard 279, 280, 334, 483
Stretham 112
Sumru 205, 206, 219, 222, 225, 226, 228, 233, 236, 239, 241, 242, 326, 327, 329, 349, 351, 352, 438
Sumru, Begum 205, 206, 219, 222, 225, 226, 228, 233, 236, 239, 241, 242, 326, 327, 329, 349, 351, 352, 438
Surat 49, 52, 53, 55, 61, 63, 67, 378, 465
Susan 33, 46
Suvali 52
Suvarnadurg 408
Swaroop Chand 127, 225
Swinton, Archibald 123, 124, 199, 209, 475, 477
Şah Abdülaziz 435
Şah Alem 13, 16, 18, 22, 26, 27, 28, 30, 32, 33, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 141, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 204, 207, 208, 209, 210, 211, 216, 224, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 245, 246, 249,

250, 251, 271, 290, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 322, 323, 324, 325, 326, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 350, 352, 369, 379, 396, 410, 411, 412, 413, 429, 430, 435, 437, 438, 439, 440, 445
Şahamat Ceng 123
Şahcihanabad 77, 86, 122, 133, 134, 135, 141, 235, 316, 318, 319, 339, 341
Şahdara 315, 316, 349, 431
Şakir Han 86, 194, 313
Şayeste Han, Bengal Nevvabı 62, 67
Şivaji Bhonsle 66
Şuştari, Abdüllatif 118, 119
Şücaüddevle, Avadh Nevvabı 15, 211, 229, 230, 232, 242, 244, 249, 296, 308, 312, 313, 327, 330, 410

T

Tagore, Dwarkanath 377
Talegaon 291, 416
Tanjore 369, 467
Tarih-i Muzafferi 197, 204
Thomas Davis 301
Thomas, George 24, 36, 39, 50, 53, 54, 55, 59, 75, 91, 104, 244, 275, 289, 293, 294, 301, 349, 356, 418, 424, 435, 446, 458, 464, 465, 466, 468, 483, 484
Thomas Munro 424, 435
Tipu Sultan 10, 17, 22, 30, 287, 288, 299, 301, 364, 366, 367, 368, 387, 388, 392, 394, 396, 402, 404, 409, 470, 471, 474, 475, 480
Tiruvannamalai 370
Tooke, William 131, 143, 144, 457
Travancore 369
Trichinopoly 110
Trinomalee 289
Tukoji Holkar 18, 19, 311, 379, 407
Twining, Thomas 244
Tyger 39, 161, 162

U

Udaypur 88
Udhua Nullah 221, 222

V

Valentia, Lord 419
Vaneshwar Vidyalankar 114
van Neck, Admiral Jacob 41
Vansittart, Henry 186, 187, 188, 189, 191, 196, 202, 203, 207, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 220, 246, 467
Vellore 292, 293, 395, 403
Verelst, Henry 260, 309, 471
Vijayanagara İmparatorluğu 59
Viktorya dönemi 23, 348
Viktorya, Kraliçe, 391 23, 24, 346, 348, 444
Virginia 39, 48, 99, 273
Vizagapatam 63
VOC (Vereenigde Oostindische Compagnie) 47, 49
Voltaire 32, 98, 327
Volton, Joseph de 79, 90

W

Wadgaon Antlaşması 291, 292
Walcott 184
Walmart 446, 448
Walpole, Horace 184, 266, 267, 272, 279, 304, 448, 468
Waqi'at-i Azfari 318, 319, 341, 462
Warid 85
Washington, George 11, 99, 304, 360, 361, 370
William Baffin 36
William Blackstone 43
William Burrell 276
William Fraser 439, 469
William Fullarton 229
William Hodges 282
William Hunter 259, 361

William Kalesi 9, 27, 31, 102, 113, 121, 143, 151, 155, 156, 161, 175, 302, 314, 327, 364, 376
William Kirkpatrick 386, 394
William Rothenstein 24
William Watts 121, 131, 144, 164

Y

Yedi Yıl Savaşları 99, 159, 425
Young, Arthur 269, 468, 484
Yusuf Ali Han 149

Z

Zabıta Han Rohilla 16, 328
Zaman Şah 396
Ziynet Mahal 140, 310

WILLIAM DALRYMPLE

ANARŞİ

Doğu Hindistan Şirketi'nin Amansız Yükselişi

Çeviri: İsmail Hakkı Yılmaz

Doğu Hindistan Şirketi, ipek ve baharat ticareti yapan geleneksel bir uluslararası şirket olmanın çok ötesinde İngiliz menşeli bir sömürge gücüdür. Şirket, 1765 yılında Babür imparatorunu esir alarak eyaletlerin yönetimini eline geçirir ve iki yüz bin kişilik askerî gücüyle birlikte saldırgan bir güce dönüşür. 18. ve 19. yüzyıllarda Bengal ve Delhi gibi merkezî bölgeleri ele geçiren Doğu Hindistan Şirketi, zaman içerisinde Hindistan'ın neredeyse tamamını kontrolü altına alır.

William Dalrymple, bu eşsiz çalışmasında, Londra'daki küçük bir ofisten yönetilmesine rağmen binlerce mil ötede bulunan bir imparatorluğu ve sayısız bölgeyi hâkimiyeti altına alan; elli yıl gibi kısa bir süre içerisinde İngiliz ordusundan neredeyse iki katı büyüklüğünde bir güce ulaşan Doğu Hindistan Şirketi'nin sıra dışı hikâyesini okuyucuya sunmaktadır.

ISBN 978-605-4137-31-2

alBaraka Yayınları

albarakakultur.com